

महाविद्याराम

ВЫБРАННЫЕ
АПОВЕДЫ

महाभारतम्

сваім настаўнікам санскрыту
Канстанціну Андрыеўскаму
і Міхаілу Баярыну
прысьвячаю

महाभारतसूक्तम्

ВЫБРАННЯ АПОВЕДЫ

*пераклаў з санскрыту
Ігар Кулікоў*

МІНСК
Выдавец А. М. Янушкевіч
2022

УДК 821.211-2
ББК 84(5Инд)3
М12

Частка перакладу была зроблена
падчас перабывання ў Міжнародным доме
пісьменьнікаў і перакладчыкаў у Вэнтсьпілсе, Латвія.

Пераклад зроблены з выданняў:

1) *The Mahābhārata. The Ādiparvan. Edited by Vishnu S. Sukthankar. Poona: Bhandarkar Oriental Research Institute, 1933.* 2) *The Mahābhārata. The Aranyakaparvan. Edited by Vishnu S. Sukthankar. Poona: Bhandarkar Oriental Research Institute, 1941.* 3) *The Mahābhārata. The Udyogaparvan. Edited by Vishnu S. Sukthankar. Poona: Bhandarkar Oriental Research Institute, 1937.* 4) *The Mahābhārata. The Strīparvan. Edited by V. G. Paranjpe. Poona: Bhandarkar Oriental Research Institute, 1956.* 5) *The Mahābhārata. The Śāntiparvan. Part II: Āpadharma & Concordance. Edited by S. K. Belvalkar. Poona: Bhandarkar Oriental Research Institute, 1954.* 6) *The Mahābhārata. The Śāntiparvan. Part IIIa: Mokṣadharmā, A. Edited by S. K. Belvalkar. Poona: Bhandarkar Oriental Research Institute, 1954.* 7) *The Mahābhārata. The Anuśāsanaparvan. Edited by R. N. Dandekar. Poona: Bhandarkar Oriental Research Institute, 1966.*

Магабгарата : выбраныя аповеды / пер. з санскрыту Ігара Кулі-
М12 кова. — Мінск : А. М. Янушкевіч, 2022. — 484 с. : іл.

ISBN 978-985-7283-09-5.

У гэтай кнізе сабраныя 23 аповеды з Магабгараты, першага вялікага эпасу Індыі: амаль усё — г. зв. упакх'яны, або ўстаўныя гісторыі. З іх чытач мала даведасца пра падзеі вялікай вайны бгаратаў, але затое пазнаёміцца з іншымі, не менш знакамітымі індыйскімі сказаннямі, такімі, як «Аповед пра Налу» і «Аповед пра Савітры», а таксама з кароткім перакладам другога індыйскага эпасу — «Рамаіяны».

УДК 821.211-2
ББК 84(5Инд)3

ISBN 978-985-7283-09-5

© Кулікоў І. М., пераклад на беларускую мову, 2022
© Афармаванне, выданне на беларускай мове.
Выдавец А. М. Янушкевіч, 2022

ЗЬМЕСТ

<i>Пра Магабгарату</i>	11
Варыянты	12
Час стварэння	13
Распадзел	15
Кароткі зьмест	18
Устаўныя аповеды	35
Пераклады	37
Ад перакладчыка	38
<i>Пра паэтычныя памеры</i>	40
Шлока	41
Перадача шлокі па-беларуску	46
Трыштубг	53
Перадача трыштубга па-беларуску	56
Іншыя памеры	62
<i>Пра пераклад эпічнай паэзіі</i>	64

* * *

I. Разьдзел пачатку

1. Аповед пра Паўш'ю	67
2. Аповед пра зьбіваньне мора	87
3. Аповед пра Шакунталу	95

III. Лясны разьдзел

4. Аповед пра горца	122
5. Аповед пра Налу	136
6. Аповед пра Ч'явану	203
7. Аповед пра Ёшынару	213
8. Аповед пра Аштавакру	217
9. Аповед пра рыбу	233

10. Аповед пра Мудгалу	241
11. Аповед пра Раму	251
12. Аповед пра Савітры	304

V. Разьдзел пра намогі

13. Аповед пра Індраву перамогу	331
14. Размова Відуры з сынам	363
15. Аповед пра ката й мышэй	376

XI. Разьдзел пра жанок

16. Пра сьветаверць	379
17. Плач Гандгары	392

XII. Разьдзел супакою

18. Аповед пра лаўца й пару галубкоў	419
19. Размова сыярвятніка й шакала	432
20. Аповед пра стварэньне Сьмерці	441
21. Пра дгарму	450
22. Аповед пра Маруду	455

XIII. Разьдзел наставаў

23. Аповед пра Гаўтамі	462
------------------------	-----

* * *

Слоўнік	470
Умоўныя скароты	481
Summary	482

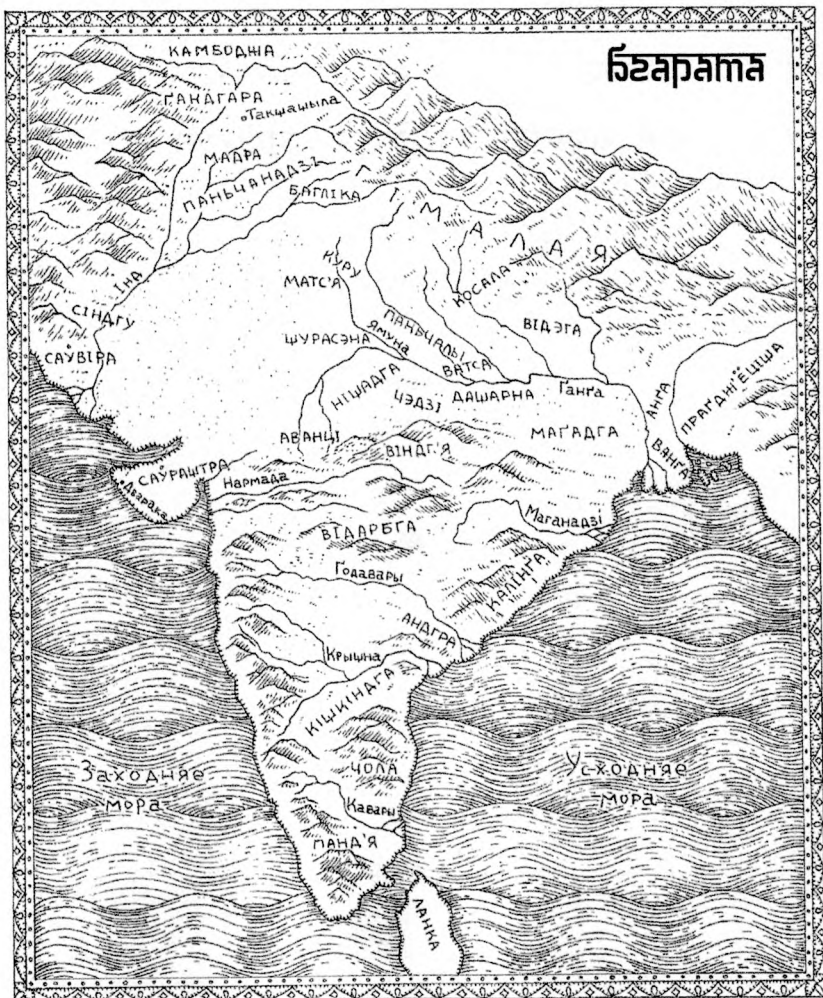
नारायणं नमस्कृत्य नरं चैव नरोत्तमम् ।
देवीं सरस्वतीं चैव ततो जयमुदीरयेत् ॥

Nārāyaṇaṃ namaskṛtya
Naraṃ caiva narottamam
devīṃ Sarasvatīṃ caiva
tato Jayam udīrayet

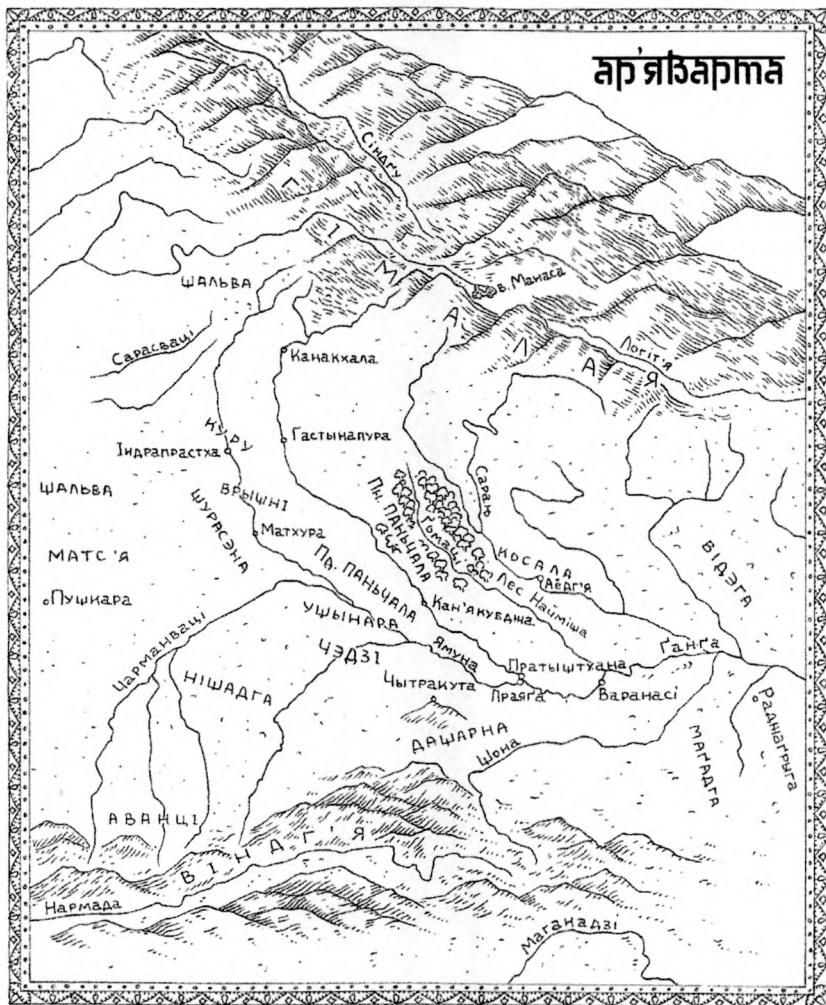
*Нараяну, мужу з мужоу
Нару й пані Сарасваці
учыніўшы паклон ветлы,
«Перемогу» хай выславіць.*

Бхарата

मप'रडिअरम

ПРА МАГАБГАРАТУ

«Пакланіўшыся Нараяну й Нару, найлепшаму з мужоў, а таксама багіні Сарасваці, хай выславіць “Перамогу”!» — з такой хвалітвы ў некаторых рукапісах пачынаецца МАГАБГАРАТА, вялікі індыйскі эпас, які расказвае пра міжусобную вайну кáўраваў і пánдаваў і перамогу апошніх у бітве на сьвятым полі Курукшэтра (*Kurukṣetra*). І тыя, і другія належалі да племені бгаратаў — адсюль і назва МАНĀВНĀРАТА-, што даслоўна азначае «Вялікі [сказ] пра [вайну] бгаратаў». Эпітэт «вялікі» зусім дарэчны, бо, як сказана ў самой МБ, паэма складаецца з 100.000 шлока, ці бо 16-складовых двухрадкоўяў, што робіць яе адным з найвялікшых паэтычных твораў чалавецтва¹. Вялікай МБ завецца яшчэ і таму, што лічыцца пятай Ведай, якая сваёй важнасцю перавышае чатыры астатнія².

Паводле тубыльнай традыцыі, аўтарам МБ быў мудрэц *Крышна Дваіпаяна В’яса* — дзед усіх галоўных герояў эпасу. Спачатку ён перадаў МБ свайму сыну Шўку, а там і іншым сваім вучням, сярод якіх быў *Вайшампаяна*³. Той у сваю чаргу прасьпяваў МБ князю Джанамэджаю, праўнуку Арджуны, падчас вялікага зьмеяборчага ахвярапрынашэньня ў Такшашылé. Там яе пачуў песьнясьпеўца *Ўграшравас*, які пазней паведаў яе гурту мудрацоў на дванаццацігадовай адправе князя Шáўнакі ў лесе Нáймша. Такім чынам, апавяданьне вядзецца ад дзвюх галоўных асоб: у першых 54 частках — ад *Ўграшраваса*, а далей — ад *Вайшампаяны*. Акрамя таго, апісаньне бітвы на Курукшэтры ўкладаецца ў вусны *Сáнджаі*, вазьнічага князя Дгрытарáштры, бацькі каўраваў, а шматлікія ўстаўныя апаведы, прыпавесці й настаўленьні — у вусны іншых пэрсонажаў. Такая тэхніка ўкладаньня расказу ў расказ вельмі пашыраная

1. Большым будзе хіба што кіргіскі эпас пра Манаса, адзін з варыянтаў якога налічвае каля паўмільёна радкоў.
2. ПБМ 1.72–73.
3. У некаторых рукапісах кажацца, што спачатку В’яса надыктаваў МБ богу мудрасьці Ганэшу.

ў стараіндыйскай літаратуры⁴. І ўрэшце на пачатку эпосу прысутнічае неназваны, абагулены *расказчык*, які ў першых сямі шлоках задае рамку ўсяго аповеду, уводзячы Ўграшраваса, якому далей перадае слова.

ВАРЫЯНТЫ

Індыйская традыцыя прыпісвае аўтарства МБ усяго аднаму чалавеку — мудрацу В'ясу (які, акрамя таго, разьдзяліў адну першасную Веду на тры⁵ ды склаў некаторыя іншыя важныя тэксты), аднак чалавеку заходняй культуры (ці, хутчэй, заангажаванаму ў заходнюю навуковую традыцыю) гэтае цьверджаньне падаецца малаімаверным, калі не фантастычным: на гэта ўказвае і аб'ём твора, і яго жанравая і зьместавая разнастайнасьць, а таксама тое, што адзінага варыянту МБ проста не існуе. Тэкст эпосу дайшоў да нас у мностве рукапісаў⁶, напісаных рознымі альфавэтамі і ў розных частках Індыі⁷. Іх прынята дзяліць на дзьве вялікія групы: паўночныя й паўднёвыя (адпаведна, кажуць і пра два асноўныя варыянты МБ: *паўночную* і *паўднёвую*⁸. ПдМБ і ПнМБ прыблізна аднолькавай даўжыні⁹, хаця іх зьмест у дэталях далёка не супадае: штосьці апушчана / дададзена ў адным варыянце, штосьці — у другім. Што датычыць стылю, то ПдМБ нясе на сабе яўныя сьляды пазьнейшай літаратурнай апрацоўкі, яна багацейшая на дэталі й апісаньні, таму

4. Так, напр., пабудаваны Вішнуш'рманаў зборнік баск «Паньчатантра».

5. Уласна, таму яго й завуць *Vyāsa-*, што азначае 'распадзел'. Тры веды — гэта Рыгведа, Яджурведа й Самаведа.

6. Толькі рукапісаў «Разьдзелу пачатку» налічваецца каля 235.

7. Найстаражытнейшы рукапіс МБ сярод усіх, ужытых для падрыхтоўкі крытычнага выданьня, датуецца 1511 г.

8. ПнМБ прадстаўленая Калькуцкім выданьнем (1834–39 гг.), а ПдМБ — Кумбаконамскім (1906–1914 гг.) і Мадраскім (1932–35 гг.).

9. Калькуцкае выданьне МБ зьмяшчае 90.092 шлокі; разам з «Родам Гары» — 106.466 шлок, а безь яе трэцяга разьдзелу (*Bhaviṣya-parvan-*), які мэханічна ўлучаны ў яе склад, — 101.154 шлокі, што амаль дакладна адпавядае цьверджаньню аб даўжыні МБ, якое мы знаходзім у самім эпосе.

першы рэдактар крытычнага выдання эпасу В. С. Суктханкар назваў яе *textus ornator*, а ПнМБ — *textus simplicior*.

Найпапулярнейшым выданьнем МБ доўгі час заставалася Бамбэйскае (1863 г.). Яно заснаванае на варыянце эпасу, якую скампіляваў камэнтатар Нілакантха Чату́рдгара ў 2-й палове 17 ст. у Варанасі. Для сваёй працы ён карыстаўся пераважна паўночнымі рукапісамі, але не абмінаў і паўднёвыя, адбіраючы зь іх «найлепшыя» (на яго думку) чытаньні. Такі адвольны падыход не найлепшым чынам адбіўся на якасьці выніковага тэксту: у ім ня толькі зьмяшаныя дзеве традыцыі, але і ў вялікай колькасьці прысутнічаюць яўна не-найлепшыя (як паказаў пазьнейшы тэкстуальны аналіз) чытаньні. Сам жа Нілакантхаў камэнтар хоць і зьмяшчае нямала вельмі нацягнутых трактовак, тым ня менш зьяўляецца вельмі каштоўнай крыніцай ня толькі для разуменьня тэксту эпасу, але і яго станаўленьня.

Пры такой разнастайнасьці варыянтаў аднаго твора патрэба ў крытычным выданьні, якое б ня толькі сабрала ўсе варыяцыі сумест, але й выснавала меркаваны зыходны тэкст МБ, адчувалася санскрытыстамі даволі востра. Ідэя яго падрыхтоўкі ўпершыню была выказана яшчэ ў канцы 19 ст., аднак першы том выйшаў толькі ў 1933 г., апошні ж — ажно ў 1971 г. Крытычнае выданьне, працу над якім веў Інстытут усходніх дасьледзін ім. Р. Г. Бгандаркара ў Пуне, заснавана на 1259 рукапісах і ўлучае 22 тамы: 18 разьдзелаў МБ (78.675 шлок) і «Род Гары» (яшчэ каля 6000 шлок).

ЧАС СТВАРЭНЬНЯ

МБ называе сябе *itihāsa*¹⁰, што даслоўна азначае «так і было». Гэтым словам у індыйскай традыцыі прынята называць аповед пра рэальныя падзеі мінуўшчыны, а значыць, гісторыя, апісаная ў МБ, артадаксальнымі індустамі прызнаецца за цалком сапраўдную.

Ядром МБ зьяўляецца бітва на полі Курукшэтра, якая азнаймавала канец *Веку Двāпара (Dvāpara-yuga)* — трэцяга з чатырох вякоў,

10. А таксама *purāṇa*- 'старажытнае паданьне' і *ākhyāna*- 'апавед, паданьне' (апошнім словам сябе называе і Рамаіана).

зь якіх складаецца адзін кругабег існавання сьвету. Паводле тубільнай традыцыі, наступны век — *Век Káli (Kali-yuga-)* — пачаўся адразу па сьмерці Крышны, восьмага ўвасабленьня бога Вішну на зямлі, якая адбылася з 17-га на 18-ы дзень лютага 3102 г. да н.э. Надыход Калі-югі суправаджаўся страшнай сямідзённай залевай, у выніку якой Крышнава сталіца Дварака апынулася пад вадою. Здарылася гэта праз 37 гадоў пасля сканчэньня вайны пандаваў і каўраваў, дата якой, такім чынам, прыпадае на 3139 г. Улічваючы, што Арджунаў унук Пары́кшыт правіў 24 гады, МБ, паводле артадаксальнай традыцыі, была расказана Вайшампаянам яго сыну Джанамэджаю дзесьці ў 3070–60 гг. да н.э.

Такія раннія датыроўкі¹¹ ніяк не стасуюцца ні з археалагічнымі, ні з лінгвістычнымі дадзенымі, таму ў навуцы да іх ставяцца вельмі скептычна. Тым ня менш наяўнасьць гістарычнай асновы ў МБ ніхто не адмаўляе. Плямёны бгаратаў (*bharata-*) і куру (*kuru-*) згадваюцца ўжо ў Рыгведзе (напр., 3.33 і 8.20 адпаведна), якую прынята датаваць 1500–1200 гг. да н.э., а ў бра́гманах неаднаразова фігуруюць паньчальы (*pāñcāla-*). Пра міжусобную вайну бгаратаў, аднак, у ведыйскіх тэкстах ніякіх зьвестак няма. Гэта натыкае на думку, што падзеі, апісанья ў МБ, ня мелі ў рэальнасьці такога вялікага значэньня, якое было нададзена ім у паэме, — рэч, добра знаёмая зь іншых эпасаў (так было з Траянскай вайной, якая ператварылася ў Іліядзе ў 10-гадовую аблогу; так было і з нападам хрысьціян-баскаў на ар’єргард франкскага войска, якое ў «Песьні пра Ралянда» было пераасэнсавана ў сутычку з мусульманамі-сарацынамі).

На аснове археалагічных дадзеных, якія адносяць росквіт сталіцы каўраваў Гастына́пуры (*Hastināpura-*) да 11–9 стст. да н.э., а таксама на аснове ўскосных дадзеных з пурán¹² (з пэўным карэктаваньнем), бітву на Курукшэтры цяпер прынята адносіць да мяжы

-
11. Яны супадаюць з часам існавання ранняй Харапскай цывілізацыі ў даліне р. Інд., але ніяк не з культурай шэрай маляванай керамікі (12–6 стст. да н.э.), якую прынята суадносіць з раннімі індаарыямі.
12. Напр., Мат’ся-пурана (237.36) паведамляе, што Парыкшыт жыў за 1050 гадоў да Магапідмы Нанды, час жыцьця якога надзейна адносіцца да 4 ст. да н.э.

2-га й 1-га тысячагодзьдзяў да н.э. Як і ў выпадку з Іліядаю¹³ (дый зь любым іншым «натуральным» эпасам), паэма зьявілася далёка не адразу пасья рэальных падзей: для фармаваньня эпасу заўсёды патрэбны часавы адскок паміж ім і ягоным аб'ектам, які і ўмагчымае гераізацыю апошняга. Несумненна, што першыя разрозьненыя песьні аб міжусобнай вайне каўраваў пачалі зьяўляцца яшчэ ў ведыйскі пэрыяд, аднак найранейшыя сьведчаньні аб існаваньні ўласна МБ не сягаюць глыбей за 4 ст. да н.э.¹⁴ Тыя ж варыянты МБ, якія дайшлі да нас, склаліся, відаць, дзесьці пад пачатак 4 ст. н.э.¹⁵

РАСПАДЗЕЛ

Традыцыйна МБ¹⁶ падзяляецца на 18 разьдзелаў (*parvan*¹⁷) вельмі няроўнага аб'ёму, кожны зь якіх улучае розную колькасць частак (*adhyaṅga*¹⁸):

1. РАЗЬДЗЕЛ ПАЧАТКУ (*Ādi-parvan*): 225 частак. У ім даецца кароткі зьмест усіх разьдзелаў МБ, апісваецца гісторыя бгаратаў, а таксама нараджэньне й юнацтва пандаваў і каўраваў.

2. РАЗЬДЗЕЛ ПРА ЗБОРНЮ (*Sabhā-parvan*): 72 часткі. У ім расказваюцца падзеі, што прывялі да вайны паміж пандавамі й каўравамі (гульня ў косьці Юдгіштхіры й Ш'акуні, а таксама зьне-

13. Гамэраву паэму прынята адносіць да сяр. 8 ст. да н.э., тады як падзеі Траянскай вайны — да мяжы 13–12 стст. да н.э.
14. У МБ 2.28.49 кажацца, што Сагадэва захапіў такія гарады, як *Antākhī*, *Romā* і сталіцу яванаў, у якіх дасьледчыкі бачаць Антыёхію, Рым і Александрыю. МБ згадвае і санскрыцкі граматыст П'аніні (дзесьці 5–4 стст. да н.э.).
15. У «Родзе Гары» сустракаецца слова *dhārikā* — назва рымскіх манэт, якія пачалі трапляць у Індыю дзесьці з 1 ст. н.э.
16. ПдМБ мае 24 разьдзелы, хаця яе сучасныя выданьні ўсё адно прытрымліваюцца паўночнага распадзелу.
17. Першае значэньне гэтага слова — месца сучляньня на сьцябле трысьяну й падобных расьлін.
18. ДС «занятак». Значэньне «разьдзел тэксту» разьвілося на той падставе, што навучаньне ўяўляла сабою перадусім завучваньне напамяць тэкстаў ведыйскага канону. Колькасць частак у кожным разьдзеле даецца ПКМ.

слаўленне жонкі пандаваў Драўпадзі). Разьдзел маленькі й цалком прысьвечаны асноўнаму сюжэту паэмы.

3. ЛЯСНЫ РАЗЬДЗЕЛ (*Vana-parvan- / Āraṇya-parvan-*): 299 частак. У ім апісваецца 12-гадовае выгнаньне пандаваў, якое яны правялі ў лесе. Гэты разьдзел зьмяшчае адны з найвядомейшых аповедаў старажытнай індыйскай літаратуры.

4. РАЗЬДЗЕЛ ПРА ВІРАТУ (*Virāṭa-parvan-*): 67 частак. У ім апісваюцца падзеі, што здарыліся з пандавамі й Драўпадзі, пакуль тыя на працягу аднаго году жылі пры двары князя мат'яў Віра́ты.

5. РАЗЬДЗЕЛ ПРА НАМОГІ (*Udyoga-parvan-*): 197 частак. У ім апісваюцца (марныя) намаганьні, якія рабілі пандавы, каб унікнуць вайны з каўравамі.

6. РАЗЬДЗЕЛ ПРА БГІШМУ (*Bhīṣma-parvan-*): 117 частак. У ім апісваецца першы віток бітвы на Курукшэтры, у якім загінуў ваявода каўраваў Бгі́шма. Гэты разьдзел улучае рэлігійна-філязофскі тэкст «Багавітавай песьні» (*Bhagavad-gītā-*, часткі 25–42).

7. РАЗЬДЗЕЛ ПРА ДРОНУ (*Droṇa-parvan-*): 173 часткі. У ім апісваецца асноўная частка бітвы. Месца забітага Бгі́шмы займае Дрона, які пад канец разьдзелу таксама гіне, як і бальшыня славурых вояў з абодвух бакоў.

8. РАЗЬДЗЕЛ ПРА КАРНУ (*Karṇa-parvan-*): 69 частак. У ім апісваюцца два дні бітвы (16-ы і 17-ы), падчас якіх гіне трэці ваявода каўраваў Кáрна — брат пандаваў па маці.

9. РАЗЬДЗЕЛ ПРА ШАЛЬЮ (*Śalya-parvan-*): 64 часткі. У ім апісваецца 18-ы дзень бітвы, у які ад рукі Юдгіштхіры гіне апошні ваявода каўраваў Шáлья, а ад рукі Бгі́шмы — Дур'эдгана, галоўны вораг пандаваў.

10. РАЗЬДЗЕЛ ПРА НАПАД НА ЗАСНУЛЫХ (*Sauptika-parvan-*): 18 частак. У ім апісваецца падступны напад трох выжылых каўраваў (Ашваттхáмана, Крýпы й Крытвaвáрмана) на заснулае войска пандаваў.

11. РАЗЬДЗЕЛ ПРА ЖАНОК (*Strī-parvan-*): 27 частак. У ім апісваецца аплакваньне загінулых ваяроў іх жонкамі, а таксама тое, як маці каўраваў Гандгáры наклала праклён на Крышну.

12. РАЗЬДЗЕЛ СУПАКОЮ (*Sānti-parvan-*): 353 часткі. У ім апісва-

ещца памазаньне Юдгіштхіры на княства, а таксама Бгішмавы настаўленьні новага ўладара ў дгарме і праўбе (мастацтве кіраванья дзяржаваю). Гэта найвялікшы разьдзел МБ.

13. РАЗЬДЗЕЛ НАСТАВАЎ (*Anuśāsana-parvan*): 168 частак. У ім Бгішма дае апошнія настаўленьні Юдгіштхіру, пасья чаго нарэшце памірае.

14. РАЗЬДЗЕЛ ПРА ЗАКОЛ КНЯЯ (*Āśvamedhika-parvan*): 92 часткі. У ім апісваецца ахвярапрынашэньне княя, праведзенае Юдгіштхірам, а таксама заваёва сьвету Арджунам. Разьдзел улучае рэлігійна-філязофскі тэкст «Пасьляпесьні» (*Anu-gītā*) — своеасаблівы дадатак да «Багавітавай песьні».

15. РАЗЬДЗЕЛ ПРА ЖЫЦЦЁ Ў ПУЎСТЫНІ (*Āśramavāsika-parvan*): 47 частак. У ім апісваецца 15 гадоў шчасьлівага праўленьня Юдгіштхіры, а таксама адыход Дгрытараштры, Кунці й Гандгары ў пустынь.

16. РАЗЬДЗЕЛ ПРА ПАБОІШЧА ПАЛІЦАМІ (*Mausala-parvan*): 8 частак. У ім апісваецца, як спраўдзіўся праклён Гандгары: у сталіцы ядаваў Дварацы адбываецца міжусобная бойка, у выніку якой гіне шмат людзей, у тым ліку й Крышна, а сам горад апускаецца пад ваду.

17. РАЗЬДЗЕЛ ПРА ВЯЛІК-ВЫПРАВУ (*Mahāprasthānika-parvan*): 3 часткі. У ім апісваецца падарожжа пандаваў ды іх жонкі Драўпадзі на гару Сумэру ў Гімалаі, падчас якога гінуць усе, акрамя Юдгіштхіры.

18. РАЗЬДЗЕЛ ПРА ЎЗЫХОД НА НЕБА (*Svargārohaṇa-parvan*): 5 частак. У ім расказваецца пра выпрабаваньне Юдгіштхіры багамі й яго ўзьяднаньне з братамі й жонкаю на небе.

Акрамя таго, часткаю МБ традыцыйна ўважаецца й паэма «Род Гары» (*Harivaṃśa*), у якой расказваецца пра тыя эпізоды жыцьця Крышны, увасабленьня бога Вішну, што не былі закрануты ў асноўнай частцы эпасу. Паэма досыць аб'ёмная: у крытычным выданьні яна змяшчае амаль 6000 шлок.

КАРОТКІ ЗЬМЕСТ

1. Разьдзел пачатку

У краіне бгаратаў, што на поўначы Індыі, правіць князь *Шантану* з роду Куру. Багіня *Ганга* ў вобразе сьмертнай жанчыны нараджае яму сына *Бгішму*, якога ён прызначае сваім спадкаемцам. Аднойчы, калі *Бгішма* ўжо вырас у магутнага воя, *Шантану* сустракае прыўкрасную дачку правядыра рыбакоў *Сат'яваці* й вырашае зь ёй ажаніцца. Аднак яе бацька ставіць суворую ўмову: сын *Сат'яваці* павінен стаць князем пасля *Шантану*. Дазнаўшыся пра гэта, зацны *Бгішма* ня толькі адракаецца ад стальца, але й дае зарок ніколі ня мець дзяцей. *Сат'яваці* нараджае *Шантану* двух сыноў: *Чыт'рангаду* й *Вічытраві'ю*. Абодва гінуць, не пакінуўшы пасля сябе нашчадкаў, аднак у апошняга застаецца дзьве ўдавы: *Амбіка* й *Амбаліка*¹⁹. Засмучаная *Сат'яваці* благае *Бгішму*, каб ён дзеля працягненьня роду зачаў у іх дзяцей, але ён непакісны. Тады княгіня ўспамінае пра свайго незаконнанароджанага сына *В'ясу* й з *Бгішмавай* згоды запрашае яго ў сталіцу. Ведучы суровы лад жыцьця аскета, *В'яса* мае вельмі непрыемны выгляд, таму калі ён прыходзіць да *Амбікі*, яна заплашчвае вочы, і яе сын *Дэрытараштра* нараджаецца сьляпым. Яе ж сястра *Амбаліка*, пабачыўшы аскета, бляднее ад страху, і яе сын нараджаецца бледнаскурым, чаму й атрымвае імя *Панду*, што значыць 'бледны'. Трэцяга ж сына, *Відуру*, *В'яса* зачынае ад служанкі *Амбікі*, якую тая падсылае замест сябе.

Паколькі старэйшы *В'ясаў* сын быў сьляпым, то замест яго ў *Гастынапуры* стаў правіць *Панду*. Падчас паляваньня ён выпадкова забівае мудраца *Кіндаму* і ў раскаяньні пакідае княства, каб жыць аскетам у *Гімалаі*. Там яго жонкі *Прытх'а*, або *Ку'нці*, дачка князя *ядаваў*, і *Мадры*, сястра князя *мадраў*, зачынаюць ад багоў

19. Абодва імёны азначаюць «маці». Яны былі дочкамі князя з гораду *Кашы*, якіх *Бгішма* здабыў на сваямвары для *Чытраві'і*. Іх трэцяя сястра *Амба* (таксама «маці») пазней стала прычынай *Бгішмавай* сьмерці на *Курукшэтры*.

пяцёх сыноў: першая — Юдгіштхіру, Арджуну й Бгіму, а другая — Накулу й Сагадэву²⁰. У Дгрытараштры ж ад яго жонкі Гандгары нараджаецца сто сыноў, старэйшым сярод якіх быў падступны Дур'эдгана. Пасья сьмерці Панду яго дзяцей бярэ пад апеку ягоны брат, і разам з каўравамі, сынамі Дгрытараштры, іх выхоўваюць абазнанья ў збраярстве й вайсковай справе брагманы Крыпа й Дрона. З княжычамі растуць і Дронаў сын Ливаттхэман ды сын калясьнічага Карна.

Ужо ў дзяцінстве пандавы ва ўсім перавышаюць каўраваў, што выклікае ў апошніх зайздрасць і злосьць. Асабліва моцна ненавідзіць пандаваў Дур'эдгана. Калі княжычы сканчаюць сваё навучаньне, Дрона ладзіць спаборніцтва, каб кожны зь юнакоў змог праявіць сябе. Арджуна паказвае выдатнае валоданьне лукам, пасья чаго на стрэльбішча выходзіць Карна й паўтарае ўсе яго вычыны. Радасны Дур'эдгана клянэцца яму ў вечным сяброўстве, і Карна выклікае разьюшанага Арджуну на двубой, але пандавы падымаюць яго на сьмех, бо ён усяго толькі сын калясьнічага²¹.

Мінае адзін год, і Дгрытараштра прызначае Юдгіштхіру як найстарэйшага сваім спадкаемцам. Слава й моц сыноў Панду расьце, і ўрэшце ліхамысны Дур'эдгана задумвае іх загубіць. Разам з братам Духшасанам і вуем Шакуні ён пераконвае слабавольнага Дгрытараштру адаслаць пандаваў у горад Варанавату, дзе перад тым ён загадаў пабудаваць смаляны дом, каб спаліць у ім сваіх ненавісных стрыечнікаў. Аднак зацны Відура папярэджвае пандаваў пра Дур'эдганаў намер, і тыя разам з Кунці самі падпальваюць дом і ўратаўваюцца празь лёх. Так сталася, што незадоўга да гэтага ў дом да пандаваў прыйшла на пачостку адна бедная нішадка і, напіўшыся віна, там і заснула разам зь пяцьма сваімі сынамі. Знайшоўшы на пажарышчы іх апаленыя целы, гараджане прымаюць іх за пандаваў з Кунці.

20. Юдгіштхіра быў сынам бога Дгармы, Арджуна — Індры, Бгіма — Вестру, а Накула й Сагадэва — блізнятаяў Ашвінаў.

21. Калясьнічыя (*sūta-*), як правіла, былі сынамі брагманаў ад кшатрык і ўважаліся ніжэйшымі па статусе за чыстых кшатрыяў.

Доўгі час блукаюць браты па дрымучых лясох, перажываючы розныя прыгоды, але не наважваюцца вярнуцца ў Гастынапуру. У адной з пушчаў Бгіма забівае жажлівага ракшасу Гідзімбу, а ў ягонай сястры зачынае сына *Гатоткачу*, які пазьней саслужыць пандавам вялікую службу. Урэшце браты прыбываюць у краіну паньчалаў, дзе даведваюцца, што тамтэйшы князь *Друпада* ладзіць сваямвару²² для сваёй дачкі *Крышыны* (або *Драўпадзі*). З усіх старон у сталіцу зьяжджаюцца жаніхі, гатовыя пазмагацца за руку прыгожай юніцы. Сярод іх і Дур'эдгана з Карнам. Друпада ладзіць выпрабаваньне: хто зможа нацягнуць яго неверагодна тугі лук і працяць цэль, падвешаную высока ў паветры, той і стане Крышніным мужам. Адзін за адным князі й княжычы марна спрабуюць выканаць Друпадава заданьне, пакуль чарга не даходзіць да Карны. Той нацягвае лук і ўжо гатовы стрэліць, калі раптам устае Драўпадзі й кажа, што ніколі ня выйдзе замуж за калясьнічага. Тады наперад выходзіць пераадзеты ў брагмана Арджуна і пад крыкі гледачоў, абураных удзелам сьвятара ў ваярскім спаборы, зь лёгкасьцю напінае лук і працінае цэль. Драўпадзі ўскладае на яго вянок і выбірае ў мужы. Аднак Арджуна настойвае на тым, што яна мусіць пашлюбаваньне ня толькі зь ім, але й з усімі яго братамі, тлумачачы сваю просьбу даўнім звычаем у яго родзе. Так і адбываецца. Прысутны на сваямвары князь ядаваў *Крышына*, які даводзіцца тром пандавам стрыечным братам²³, адразу пазнае Арджуну й пазьней выказвае яму сваю падтрымку ў барацьбе з каўравамі.

Займеўшы магутных хаўруснікаў у выглядзе паньчалаў і ядаваў, пандавы вяртаюцца ў Гастынапуру й заяўляюць свае правы на сталец. Дур'эдгана прапаноўвае новае падступства, Карна жадае адкрыта выступіць супраць пандаваў, але Дгрытараштра, пры-

22. *svayam-vara-* 'самавыбар' — даўні звычай, паводле якога князёўна сама выбірае сабе мужа з запрошаных яе бацькам жаніхоў, ускладаючы яму на шыю вянок. Хоць сваямвара неаднаразова згадваецца ў эпасе (Рама жэніцца з Сітаю таксама ў выніку сваямвары), у брагманскіх зборніках законаў пра яго ня сказана ні слова.

23. Кунці зьяўляецца сястрою яго бацькі Васудэвы.

слухаўшыся да Бгішмавай парады, дзеліць княства на дзве часткі й аддае сыном Панду землі ў пустынной частцы краіны. Там, на беразе ракі Ямуны, пандавы засноўваюць сваю новую сталіцу *Індрапрастху* (сучасны горад Дэлі), дзе й жывуць шчасліва разам са сваёй агульнай жонкаю Драўпадзі. Каб унікнуць непаразуменьняў, яны дамаўляюцца, што калі хтосьці зь іх зойдзе ў пакой Драўпадзі, пакуль яна бавіць час зь іншым братам, то парушальнік павінен будзе адправіцца ў выгнаньне на дванаццаць гадоў.

Стаецца так, што Арджуна вымушаны парушыць гэту клятву. Аднаго дня ў палац прыходзіць засмучаны брагман, у якога скралі кароў, і просіць дапамогі. Арджуна тут жа згаджаецца, але потым згадвае, што яго зброя вісіць у пакоі Драўпадзі, дзе акурат у гэты час знаходзіцца Юдгіштхіра. Пачуцьцё ваярскага доўгу перамагае: Арджуна заходзіць у пакой, бярэ зброю й вяртае скрадзены статак. Юдгіштхіра даруе свайму брату парушэньне дамовы, аднак Арджуна непакісны й дзеля стрыманьня клятвы пакідае Індрапрастху. Падчас свайго доўгага выгнаньня ён завітвае да Крышны ў яго сталіцу Двараку, дзе закахваецца ў яго сястру *Субгадру*. Яны жэняцца, і Арджуна забірае маладую жонку ў Гастынапуру, дзе яна становіцца служанкаю Драўпадзі. Неўзабаве Субгадра нараджае Арджуну сына *Абгіманю*, які становіцца яго ўлюбёнцам.

2. Раздзел пра зборню

Празь некаторы час Юдгіштхіра вырашае правесці вялікае ахвярапрынашэньне раджасўя, якое можа ўчыніць толькі магутны князь, што падпарадкаваў сабе іншых валадароў. Яго браты выпраўляюцца на поўнач, усход, поўдзень і захад ды падначальваюць сабе ўвесь сьвет. Па іх вяртаньні ўзрадаваны Юдгіштхіра здзяйсняе пышны абрад і шчодра адорвае гасьцей. Няздольны болей зносіць посьпехі пандаваў, Дур'ёдгана зноў задумвае ліхое. Яго дзядзя Шакуні, умелы гулец у косьці, раіць яму запрасіць пандаваў на гульню й запэўнівае пляменьніка, што выйграе ў іх усё княства. Так і адбываецца. Юдгіштхіра, хоць і неахвотна, але згаджаецца на выклік і пакрысе прайграе ўвесь свой набытак,

княства, самога сябе, усіх сваіх братоў і ўрэшце іх агульную жонку Драўпадзі. Духшасана прыводзіць яе ў зборню, цягнучы за валасы, а Карна заўважае, што ўся іх адзежа цяпер таксама належыць каўравам. Духшасана неаднаразова спрабуе сарваць з Драўпадзі яе шаты, аднак боскаю сілаю Крышна яна шторы застаетца адзетаю. Тады разгневаны Бгіма прамаўляе страшную клятву, што ня будзе яму на зямлі спакою, пакуль ён не разьдзярэ Духшасану грудзей і не нап'ецца яго крыві. Дур'ёдгана, жадаючы яшчэ больш абразіць пандаваў, агаляе перад Драўпадзі левае сьцягно, намякаючы на тое, што цяпер яна належыць яму. Тады Бгіма клянецца ўдругарадзь, кажучы, што не злучыцца яму з продкамі, пакуль ён не раструшчыць Дур'ёдгану сьцягно ў двубоі.

Тут у зборні чуецца гучны вый шакала ды іншыя злавесныя гукі. Напалоханы дурным знакам, Дгрытараштра суцяшае Драўпадзі й прапаноўвае ёй тры дары. Яна выбірае свабоду Юдгіштхіру і яго братам, але ад трэцяга дару адмаўляецца, кажучы, што ўсё астатняе яе мужы вернуць сабе самі і ў Дгрытараштравай літасьці яны патрэбы ня маюць. Тым ня менш сьляпы князь вяртае пандавам іх княства ды адпускае зь мірам.

Толькі пандавы пакінулі Гастынапуру, як Дур'ёдгана стаў угаворваць Дгрытараштру запрасіць іх на другую гульню, але з новымі ўмовамі: той, хто прайграе, павінен будзе выправіцца ў ляснае выгнаньне на дванаццаць гадоў, пражыць трынаццаты год непазнаным і толькі на чатырнаццаты вярнуцца назад. Гандгары благае Дгрытараштру ня слухаць свайго сына й кажа, што гэта гульня прывядзе да гібелі ўсіх каўраваў. Князеў розум, аднак, ужо затуманены, і Дур'ёдгана атрымвае свой дазвол. Ведзены конам, Юдгіштхіра зноў пагаджаецца на гульню і прайграе, пасля чаго разам з братамі й Драўпадзі вымушаны адправіцца ў выгнаньне.

3. Лясны разьдзел

У лесе пандаваў адведвае Крышна. Ён прапаноўвае Юдгіштхіру вярнуць сабе княства сілаю, але той застаецца верны свайму слову і, нягледзячы на дакоры Драўпадзі, цвёрда намераны пражыць

усе дванаццаць гадоў у выгнаньні. Схіліць Юдгіштхіру да вайны з каўравамі не ўдаецца і яго братам: пакуль на баку Дур'ёдганы такія магутныя воі, як Бгішма, Дрона, Крыпа й Карна, перамога падаецца яму малаімавернай. Тады ў лясной сялібе пандаваў зьяўляецца іх дзед В'яса й перадае ім таемны заклён, з дапамогай якога яны змогуць атрымаць у Індры нябёсную зброю. На здабыцьцё зброі выпраўляецца Арджуна. У Гімалаі ён сустракае Індру, але той адсылае яго да Шывы. Арджуна чыніць грозную аскезу, і тады перад ім зьяўляецца Шамбгу ў выглядзе дзікага горца. Між імі пачынаецца страшная бойка за забітага дзіка, і ўрэшце Шыва, здаволены мужнасьцю Арджуны, яўляе сябе ваяру й разам зь іншымі багамі даруе яму розныя віды нябёснай зброі. Тады Арджуна выпраўляецца ў Індраў рай, дзе праводзіць у шчасці пяць гадоў.

У апошні год выгнаньня пандаваў спасьцігае новая бяда. Пакуль браты былі на паляваньні, іх жонку Драўпадзі выкрадае князь сіндгу Джаядратха. Пандавы кідаюцца за ім услед, разьбіваюць яго войска ўшчэнт і вяртаюць сабе Крышну. Юдгіштхіра, аднак, не знаходзіць спакою: цяжкі лёс Драўпадзі вельмі засмучае яго, і ён са страхам думае пра будучую сутычку з каўравамі. Асабліва палохае яго Карна, які нарадзіўся ў прыродным дасьпеху й цудадзейных завушніцах, якія робяць яго непаражальным²⁴. Тады Індра, жадаючы сучешыць Юдгіштхіру, зьяўляецца перад Карнам у выглядзе сьвятара й просіць аддаць яму дасьпех і завушніцы. Карна, няздольны адмовіць сьвятару, імгненна зразае іх са свайго цела, і здаволены Індра дае яму наўзамен кап'ё, што ніколі ня хібіць, але якое можа быць ужыта толькі аднойчы.

4. Раздзел пра Вірату

Па сканчэньні дванаццатага году пандавы пераадзетымі адпраўляюцца да князя матэ'яў *Віраты* й пад чужымі імёнамі паступаюць да яго на службу: Юдгіштхіра становіцца яго дарадцам, Бгіма — кухарам, Арджуна — настаўнікам танцаў у Віратавай

24. Слова *karṇa* — азначае 'вуха'.

дачкі *Ўттары*, Накула — абезьнікам коней, Сагадэва — назорцам жывёлы, а Кунці — пакаёўкаю княгіні. Цэлы год яны жывуць непазнанымі пры Віратавым двары й здабываюць усеагульную павагу. Іх побыт у матс'яў, аднак, азмрочваецца дзвюма падзеямі. У Драўпадзі заховаецца Віратаў швагер і ваявода Кічака, які спрабуе схіліць яе да шлюбу. Драўпадзі прызначае яму спатканьне, папярэдне прызнаўшыся княгіні, што яна дзей жонка пяці гандгарваў. Калі Кічака прыходзіць на сустрэчу, на яго нападае Бгіма й забівае, выстаўляючы ўсё як атаку гандгарваў.

Дазнаўшыся пра Кічакаву сьмерць, каўравы, якія ўжо даўно былі ў разладзе з матс'ямі, учыняюць на іх набег. Супраць каўраваў выступае Віратаў сын *Ўтгара*, які на парадзе Драўпадзі бярэ сабе за калясьнічага Арджуну. З дапамогаю сваёй цудадзейнай зброі Арджуна здабывае перамогу над каўравамі й вяртаецца ў сталіцу матс'яў. Трынаццаты год падыходзіць да канца, і пандавы зьяўляюцца перад Віратам у сваім сапраўдным абліччы. Узрадаваны князь прапаноўвае Арджуну пашлюбаваньне зь яго дачкой *Ўтгарой*, але той ветліва адмаўляецца й прапаноўвае выдаць яе за свайго сына *Абгіман'ю*. Так і робяць.

5. Раздзел пра намогі

Такім чынам, усе ўмовы злашчаснай гульні выкананыя, і пандавы пасылаюць да каўраваў пасла з патрабаваньнем вярнуць іх палову княства. Між тым, кожны з бакоў рыхтуецца да магчымай вайны й стараецца залучыць да сябе як мага больш хаўруснікаў. І каўравы, і пандавы шукаюць падтрымкі Крышны. Першым да яго прыбывае *Дур'эдгана*, але знаходзіць яго заснулым; калі ж Крышна прачынаецца, то бачыць перад сабою Арджуну й таму вырашае падтрымаць абодва бакі: адзін — сваім дарадніцтвам, другі — войскам. *Дур'эдгана* выбірае войска, і тады Крышна становіцца калясьнічым Арджуны, абяцаючы яму даваць карысныя парады, а *Дур'эдгану* — што ня будзе беспасярэдне ўдзельнічаць у баі.

На баку пандаваў вырашае выступіць і князь мадраў *Ш'алья*, аднак па дарозе яго перахоплівае *Дур'эдгана* й пераконвае далу-

чыцца да яго. Шалья даяжджае да Юдгіштхіры, і яны прыходзяць да наступнага пагаднення: Шалья ўсё-такі будзе змагацца на баку каўраваў і стане Карнавым калясьнічым, але толькі для таго, каб дрэнна кіраваць яго павазам і прымусіць Карну ўпасці, калі той раптам уступіць у двубой з Арджунам.

Тым часам да каўраваў прыбывае пасол пандаваў, і хаця Дгры-тараштра прагне міру, пэўнага адказу ён не дае. Тады пандавы прапаноўваюць новыя ўмовы, кажучы, што задаволяцца і пяццю вёскамі — па адной для кожнага зь іх. Дур'ёдгана не згаджаецца нават на гэта, і слабы Дгрытараштра зноў адсылае пасла ні з чым. Пандавы робяць апошнюю спробу ўладзіць спрэчку мірам і згаджаюцца на прапанову Крышны асабіста пагаварыць з Дгры-тараштрам. Крышна прыбывае ў Гастынапуру й пачынае перамовы. Аднак ні ён, ні Бгішма з Дронам, Крыпам і Відурам ня здольны пераканаць Дур'ёдгану ўкласці мір. Той ня толькі адмаўляецца аддаць пандавам і найменшую частку княства, якая б змясьцілася на кончыку голкі, але й задумвае ўзяць Крышну ў палон. Змова, аднак, раскрыта, і Крышна ў гневе пакідае каўраваў, завітваючы на астаньне да Карны. Ён расказвае ваяру, што ягоны сапраўдны бацькі — бог Сур'я й Кунці і што той насамрэч старэйшы брат пандаваў, ды раіць яму сіламоц захапіць сталец і прызначыць Юдгіштхіру сваім спадкаемцам. Карна адмаўляецца здрадзіць свайму сябру Дур'ёдгану дзеля маці, якая яго не выходвала, і Крышна пакідае яго ні з чым.

Вайна цяпер немінучая, і абодва бакі зьбіраюць свае войскі на разлогай Курукшэтры, што знаходзіцца паміж Индрапрастхай і Гастынапурам. На чале войска пандаваў становіцца Дгрыштад'юмна, Друпадаў сын, а каўравы выбіраюць за ваяводу Бгішму. Ён пералічае Дур'ёдгану іх магутных ваяроў, апошнім называючы Карну, — той вельмі абражаецца і клянецца не ўступаць у бітву, пакуль Бгішма не падзе. Тады ваявода каўраваў называе Дур'ёдгану ваяроў на баку пандаваў і кажа, што гатовы біцца з усімі сваімі родзічамі, але не з Шыхандзінам, Друпадавым сынам, які нарадзіўся жанчынай і толькі потым ператварыўся ў мужчыну.

6. Раздзел пра Бгішму

Перад бітваю ў стане каўраваў зьяўляецца В'яса й дае *Саньджаю*, вазаку Дгрытараштры, здольнасьць бачыць усё, што будзе адбывацца на полі. Таксама мудрэц робіць яго непаражалным, каб той мог да канца бою паведамляць старому князю пра ўбачанае.

Войскі стаяць пашыхтаваныя насупраць адно аднаго, і бітва павінна вось-вось пачацца. Арджуна выяжджае наперад, каб агледзець абодва бакі й падрыхтавацца да бою. Ubачыўшы на баку каўраваў столькі сваіх родзічаў і сяброў, ён кідае лук са стрэламі й адмаўляецца браць удзел у пабоішчы. Тады яго калясьнічы Крышна адкрывае сваю боскую сутнасьць і дае яму настаўленьне, вядомае як «Багавітава песьня» (*Bhagavad-gītā*). Натхнёны гэтай прамовай, Арджуна падымае зброю, і пачынаецца вялікая бітва, якая цягнецца васямнаццаць дзён.

Нікому не ўдаецца ўзяць верх: удача то на баку пандаваў, то на баку каўраваў. Крышна дакарае Арджуну, што той унікае страляць у Бгішму, бо ня можа забыць, што гэта яго стрыечны дзед; а Дур'эдгана — Бгішму, што той наўмысна літуе пандаваў, і пагражае забраць у яго ваяводзтва й перадаць яго Карну. Абураны Бгішма кідаецца ў бой і лютуе ў шэрагах праціўніка, нібы сам бог сьмерці Яма. Ведаючы, што іх дзед пакляўся ня біцца з Шыкхандзінам, пандавы ўдаюцца ў хітрыкі. Арджуна (хоць і нехаця) хаваецца за Шыкхандзінам і, калі ім ўдаецца наблізіцца да Бгішмы, асыпае таго залеваю стрэл. Сплываючы крывёю зь незьлічоных ран, Бгішма падае з калясьніцы, але не кранаецца зямлі: так шмат у яго целе стрэлаў, што ён ляжыць на ложку зь іх дрэўкаў. Засмучаныя пандавы й каўравы ўкладаюць на кароткі час перамір'е, каб аплакаць вялікага воя. Так сканчаецца дзясяты дзень бітвы.

7. Раздзел пра Дрону

Новым ваяводам каўраваў становіцца Дрона, і бітва пачынаецца зноў. Карна, які пакляўся не ўступаць у бой да падзеньня Бгішмы, цяпер далучаецца да валькі. Абгіман'ю вырываецца наперад і, буду-

чы адрэзаным ад асноўнага войска пандаваў князем Джаядратхам, гіне ад рукі сына Духшасаны. У страшным гневе Арджуна нападае на князя сіндгу: іх двубой цягнецца ўвесь чатырнаццаты дзень бітвы й сканчаецца сьмерцю апошняга. Тым часам Бгіма лютуе ў шэрагах каўраваў, чынячы ім вялікія страты. Надыходзіць ноч, але захопленыя бітвай ваяры не апускаюць зброі й працягваюць змагацца пры сьвятле паходняў і сьвяцільняў. На падмогу каўравам прыходзіць Карна й адцясьняе пандаваў назад. Тады на Крышнаву параду Бгіма пасылае наперад свайго сына Ггатоткачу. Няздольны самастойна адужаць ракшаса, Карна шпурляе ў яго цуладзейнае кап'ё, падоранае калісьці Індрам. Усе пандавы заміраюць у горы, але Крышна трыюмфуе: Карна нарэшце скарыстаўся здэдай, якую захоўваў для двубою з Арджунам.

Урэшце стомленыя ваяры ня могуць болей біцца, і Арджуна прапаноўвае перапынак на кароткі сон. Раніцай сеча пачынаецца зноў, і ад Дронавай рукі гіне спачатку князь Друпада, а потым і Вірата. Крышна зноў удаецца ў хітрасьць: на яго параду Бгіма забівае слана, які адгукаецца на імя Ашваттхаман, а потым, наблізіўшыся да Дроны й крыху саромеючыся, выкрыквае, што яго сын (якога завуць гэтаксама) паў у бітве. Стары настаўнік адмаўляецца ў гэта верыць, і тады Крышна ўгаворвае Юдгіштхіру, які славіцца сваім шчыраслоўем, паўтарыць ману. Не жадаючы хлусіць, але прагнучы перамогі, Юдгіштхіра прамаўляе: «О княжа, паў Ашваттхаман!» І невыразна дадае «слон». Толькі ён кажа гэтыя словы, як яго калясніца, якая дагэтуль ляцела над зямлёю на адлегласьці чатырох пальцаў, падае долу. І ўсё-такі Юдгіштхіравы словы пераконваюць Дрону, і той у распачы кідае зброю. На яго тут жа нападае Друпадаў сын Дгрыштад'юмна й сыцінае ваяру голаў. Дазнаўшыся пра бацькаву сьмерць, Ашваттхаман клянецца адпомсціць паньчалам і пандавам. Так сканчаецца пятнаццаты дзень бітвы.

8. Раздзел пра Карну

Пасьля Дронавай сьмерці правядыром войска каўраваў становіцца Карна. Шаснаццаты дзень праходзіць у гарачым баі: мужна

змагаюцца Бгіма й Ашваттхаман, Арджуна й Карна, але ніхто ня можа ўзяць верх. На наступны дзень, аднак, Бгіму ўдаецца дабрацца да Духшасаны: скінуўшы яго з калясьніцы, Бгіма разрывае яму грудзі ды, выконваючы дадзеную ўдаўне клятву, п'е яго кроў.

Тым часам Карна просіць Шалью стаць яго калясьнічым, бо толькі тады ён зможа адужаць Арджуну, чым повазам кіруе сам Крышна. Князь мадраў, аднак, згаджаецца не адразу. Ён ня хоча служыць ніжэйшаму за сябе, і высоўвае такую ўмову: толькі тады ён стане Карнавым калясьнічым, калі той дазволіць яму казаць у сваёй прысутнасці ўсё, што Шалью захочацца. Карна вымушаны згадзіцца, і ваяры абменьваюцца страшнымі абразамі. Спыніць іх удаецца толькі Дур'эдгану.

Карна й Арджуна сустракаюцца на бітвішчы, і пачынаецца зацяты двубой, у якім бяруць удзел самі багі: Індра — на баку Арджуны, Сур'я — на баку Карны (паводле традыцыі, сапраўдныя бацькі ваяроў). Доўга, але марна спрабуе Арджуна паразіць свайго праціўніка, аж раптам адно з колаў Карнавай калясьніцы захрапае ў зямлі. Упаўшы духам, Карна просіць Арджуну спыніць бітву, каб ён змог выцягнуць кола. Крышна, аднак, угаворвае Арджуну парушыць правілы двубою, і той, згадзіўшыся, падступна забівае Карну, пакуль ваяр спрабуе аслабаныць сваю калясьніцу. Так сканчаецца сямнаццаты дзень бітвы.

9. Разьдзел пра Шалью

Дур'эдгана зь цяжкасьцю зьбірае разьбеглае войска каўраваў і прызначае новым ваяводам Шалью. Юдгіштхіра просіць у Крышны парады, і той кажа, што ў сьвечэ ёсьць толькі адзін вой, роўны сілай і адвагай князю мадраў, — гэта сам Юдгіштхіра, і раіць пандаву ўступіць зь ім у двубой. Юдгіштхіра так і робіць. Доўга цягнецца іх паядынак, і вось апоўдні Юдгіштхіра бярэ гару й сьцінае Шалью.

Рэшткі каўраваў кідаюцца наўцёкі, але пандавы даганяюць іх і вынішчаюць амаль усіх. У жывых застаецца адно жменя ваяроў: сам Дур'эдгана, яго дзядзя Шакуні, правадыр ядаваў *Крытаварман* і Дронаў сын Ашваттхаман. Неўзабаве Шакуні гіне ад рукі

Сагадэвы, і Дур'ёдгана хаваецца ў возеры, дыхаючы праз трысьцінку. Заходзіць сонца, і пандавы, абшукваючы апусьцелы стан каўраваў, урэшце знаходзяць Дур'ёдгану. Юдгіштхіра выклікае яго на двубой, і той, пасля марных спробаў ухіліцца, вымушаны згадзіцца. Біцца ад пандаваў падахвочваецца Бгіма. У якасьці зброі выбіраюць паліцы. За відовішчнай бойкай двух асілкаў сочаць самі багі. Крышна разумее, што Бгіму, не зважаючы на яго вялікую сіду, не адужаць Дур'ёдгану, бо той больш умелы й дасужы баец. Ён нагадвае Арджуну пра дадзеную Бгімам клятву, і той, прычакаўшы зручнага моманту, б'е сябе па левым сьцягне. Бгіма заўважае гэты жэст і, парушаючы правілы двубою, якія забараняюць наносіць удары ніжэй за пояс, раструшчвае Дур'ёдгану левае сьцягно. Пандавы пакідаюць яго паміраць і вырашаюць правесьці ноч па-за лягерам на беразе ракі. Ашваттхаман, дазнаўшыся пра Бгімава ганевства, клянецца знішчыць пандаваў дазваньня.

10. Разьдзел пра напад на заснулых

Трое выжылых каўраваў хаваюцца пад разлогім дрэвам каля бітвішча, каб правесьці там ноч. Крытаварман і Крыпа, зьнябытыя цяжкім днём, хутка засынаюць, але Ашваттхамана грызе прага помсты, і сон не ідзе да яго. Нечакана пасярод ночы на варон, што гнязьдзіліся на тым дрэве, нападае сава і ўсіх іх забівае. Дронаў сын успрымае гэта як знак, будзіць сваіх сяброў і дзеліцца зь імі сваёй задумаю. Крыпа спрабуе адгаварыць яго ад ганебнага ўчынку, але той застаецца няўмольным. Урэшце трое сяброў разам прабіраюцца ў стан пандаваў, і Ашваттхаман аднаго за адным выразае ўсіх вояў, пакуль Крытаварман і Крыпа вартуюць уваход у лягер. Выжывае адно Дгрыштад'юмнаў калясьнічы, які й паведамляе пра разьню пандавам. Крышна праклінае Ашваттхамана, асуджаючы яго блукаць па зямлі тры тысячы гадоў, пакутуючы ад страшных хваробаў. Калі Дур'ёдгана дазнаецца пра гібель войска пандаваў, яго ахоплівае радасьць, і ён нарэшце памірае. Так сканчаецца васьмнаццаты й апошні дзень бітвы.

11. Разьдзел пра жанок

Саньджая й Відура спрабуюць суцешыць Дгрытараштру, але беспаспяхова. Сьляпы князь пасылае па Гандгары, і яны разам выпраўляюцца на бітвішча, каб правесьці пахавальны абрад для забітых. Па дарозе яны сустракаюць пандаваў, і Крышну адно зь вялікай цяжкасьцю ўдаецца прымірыць іх. В'яса надзяляе Гандгары дзівазрокам, і яна, азіраючы, нібы зблізку, поле бітвы, пачынае галасіць, зьвяртаючы свой плач да Крышны. Аплакаўшы палых сыноў і сяброў, яна праклінае князя ядаваў, кажучы, што праз трыццаць шэсьць гадоў ён стане прычынай скону свайго роду й сам загіне разам зь ім.

Юдгіштхіра аддае загад, і ўзводзяцца пахавальныя вогнішчы, на якіх загінулых вояў спальваюць разам зь іх калясьніцамі і зброяй, пасля чаго ўсе вырушаюць да Гангі, каб правесьці ўзьліваньне вады памерлым. У гэты момант апанаваная горам Кунці раскрывае сваю таямніцу й расказвае пандавам, што Карна насамрэч ня сын калясьнічага Адгіратхі й Радгі, але бога Сур'і і яе, а значыць, іх старэйшы брат.

12. Разьдзел супакою

Юдгіштхіра зьнябыты горам па забітых віцязях. Ведамасьць аб тым, што ён стаў прычынаю сьмерці свайго старэйшага брата Карны, цяжкім грузам кладзецца на яго сэрца, і ён вырашае адрачыся ад княства й стаць лясным аскетам. Арджуна марна спрабуе пераканаць Юдгіштхіру застацца, і тады Крышна раіць яму падысьці да Бгішмы і, пакуль той яшчэ жывы, распытаць яго пра дгарму. Пандавы прыходзяць да вялікага ваяра, які ляжыць на ложку са стрэл, і, калі Крышна сваёй боскаю сілай суцішвае Бгішму боль, той пачынае сваё настаўленьне. Разьдзел распадаецца на тры падразьдзелы: 1) «Дгарма князя» (*rāja-dharma*-); 2) «Дгарма ў час бяды» (*āpad-dharma*-) і 3) «Дгарма вызволу» (*mokṣa-dharma*-).

13. Разьдзел наставаў

Гэты разьдзел б'ецца на два падразьдзелы: 1) «Дгарма шчодрасыці» (*dāna-dharma-*) і 2) «Бгішмаў узыход на неба». Сярод іншага, разьдзел улучае сьпіс 1000 імён Вішну (частка 135) і шырока цытаванае азначэньне няўкшоды (*ahimsā-*). Апошнія прывяздзём цалком (13.117.37–38): «Няўшкола — найвышэйшая дгарма, няўшкола — найвышэйшая стрыманасьць, няўшкола — найвышэйшае дарэньне, няўшкола — найвышэйшая жарба, няўшкола — найвышэйшая вучта, няўшкола — найвышэйшая сіла, няўшкола — найвышэйшы сябар, няўшкола — найвышэйшае шчасьце, няўшкола — найвышэйшая ісьціна, няўшкола — найвышэйшая веда (*śruta-*)».

Даўшы сваё апошняе настаўленьне, Бгішма памірае. Склаўшы вялікаму ваяру належную пашану і спаліўшы яго цела, пандавы адпраўляюцца да Гангі, каб учыніць хаўтурныя ўзьліваньні. З вады выходзіць багіня Бгагіратхі, чьім сынам і быў Бгішма, і пачынае аплакваць палага віцязя. Яе суцяшае Крышна і абвяшчае ўсім прысутным, што Бгішма быў ня простым сьмертным, але адным з багоў Васу, якога праклён змусіў спусьціцца на зямлю. Супакоеная Крышнавымі словамі, багіня зьнікае ў вадзе, і ўсе прысутныя, уважыўшы Бгагіратхі, пакідаюць бераг сьвятой ракі.

14. Разьдзел пра закол каня

Юдгіштхіра па-ранейшаму няўцешны: цяжар учыненых грахоў гняце яго, і ніхто ня можа адгаварыць яго ад сыходу ў лес. Тады мудрэц В'яса раіць князю правесці ачышчальны абрад *заколу каня* (*asvamedha-*). Юдгіштхіра пагаджаецца, і пачынаецца падрыхтоўка да вучты. Выбіраецца конь, якога паводле правіл абраду выпускаюць блукаць на працягу аднаго году. Глядзец і бараніць скакуна прызначаюць Арджуну. За час блуканьняў ваяр учыняе ня мала вычынаў і ўрэшце праз год вяртаецца разам з канём у Гастынапуру. Стаеньніка забіваюць і прыносяць у ахвяру. Ачысьціўшыся ад грахоў, Юдгіштхіра шчодро адорвае брагманаў, прымае на сябе княскія абавязкі й доўга правіць дзяржаваю ў міры й спакоі.

Гэты разьдзел таксама зьмяшчае рэлігійна-філязофскі тэкст, вядомы як «П а с ь л я п е с ь н я» (*Anu-gītā*)²⁵. Пасьля бітвы на Курукшэтры Крышна зьбіраецца вяртацца ў сваю сталіцу Двараку, і Арджуна, карыстаючыся магчымасьцю, просіць сябра яшчэ раз паведаць яму тое настаўленьне, якое ён пачуў перад бітвай, але якое пасья змрочных падзей зусім забыў. Крышна, аднак, кажа, што паўтарыць сваё настаўленьне ня можа, бо знаходзіўся тады ў стане ёгічнага засяроджаньня, і таму ўзамен расказвае Арджуну даўняе паданьне (*purātana- itihāsa*), якое, на яго думку, перадае сэнс яго першай наставы.

15 Разьдзел пра жыцьцё ў пустыні

Стары Дгрытараштра й яго жонка Гандгары прыміраюцца з пандавамі й пасяляюцца ў іх палаты. Акружаньня вялікай пашаннай, яны доўга жывуць у Гастынапуры, пакуль празь *пятнаццаць гадоў* не адчуваюць, што іх час прыйшоў, і тады вырашаюць закончыць свой жыцьцёвы шлях у лясной пустаці. Разам са старымі сужэнцамі сталіцу пакідае і маці пандаваў Кунці, а таксама Дгрытараштраў брат Відура й калясьнічы Саньджая.

Празь некаторы час пандавы адпраўляюцца ў пустынь, каб адведаць старых. Неўзабаве па іх прыездзе памірае Відура: сілай ёгі ён зьліваецца зь Юдгіштхірам, і той зьбіраецца спаліць апусьцелае цела, як таго патрабуе пахавальны абрад, аднак зь неба чуецца голас, які загадвае князю пакінуць Відураў труп пад дрэвам.

Наступнага дня ў пустынь прыбывае В'яса і справуе суд: на адну ноч ёй ажыўляе ўсіх загінулых у бітве ваяроў і тым даруе вялікую радасьць усім прысутным. Больш за ўсіх усьцешаны Дгрытараштра: В'яса надзяляе яго дзівазрокам, і стары ўпершыню за доўгае жыцьцё бачыць сваіх сыноў.

Вярнуўшыся ў Гастынапуру, пандавы праводзяць там яшчэ *два гады*, калі аднойчы да іх завітвае мудрэц Нарада зь весткаю аб тым, што Дгрытараштра, Гандгары й Кунці пакінулі гэты сьвет. Пры

25. Ён ідзе пасья «Багавітавай песьні» (*Bhagavad-gītā*) — адсюль і назва.

канцы жыцця яны разам з Саньджаем выправіліся ў Гімалаю, і па дарозе здарылася непрадбачанае: пакуль Дгрытараштра чыніў узліваньне ў Ганзе, нахапіўся моцны вецер, які разьдзьмуў пакінуты ад ахвярапрынашэньня агонь, і ў лесе пачаўся страшны пажар. Стары князь з княгінямі прыняў сьмерць у сьвятым полімі, а Саньжая, уратаваўшыся, прадоўжыў сваю вялік-выправу ў горы.

16. Разьдзел пра пабоішча паліцамі

Праз трыццаць шэсьць гадоў пасля бітвы на Курукшэтры пандавы атрымваюць сумную вестку пра сьмерць свайго сябра Крышны. Адбылося ж усё так. Падчас п'янай бяседы, у якую перарасло паломніцтва па сьвятых мясьцінах, усчалася сварка: абражаны Крытаварманам Ююдгана сьцяў яму галаву, але хутка і сам паў пад націскам яго абураных родзічаў. Абараняючы Ююдгану, загінуў і Крышнаў сын Прад'юмна. Тады Кешава схапіў у гневе жмут травы, які тут жа ператварыўся ў жалезную паліцу, і пачаў перыць усіх навокал. Яго праціўнікі таксама пахапалі пучкі травы, і неўзабаве ўсе ядавы, ашалелыя ад ятры, батожылі адзін аднаго вялізнымі паліцамі.

Калі амаль усе воі загінулі, Крышна адправіўся шукаць свайго брата Балараму і знайшоў яго ў момант сьмерці. З Баларамавага рота выпаўз тысячагаловы белы зьмей і зьнік у моры, дзе яго з пашанаю прынялі іншыя зьмеі й пан водаў Варуна. Зразумеўшы, што прыйшоў і яго час паміраць, Крышна лёг у бязьлюдным лесе занурыўся ў ёгічны засярод. У той самы час там блукаў паляўнічы на імя *Джарас*²⁶, які перасьледаваў аленя. Прыняўшы правадыра ядаваў за сваю ахвяру, лавец раніў яго ў пятку — адзінае ўразьлівае месца на Крышнавым целе — і забіў.

Тым часам ацалелыя жанчыны са сваімі дзецьмі пакінулі сталіцу ядаваў, і, як толькі апошні чалавек выйшаў з гораду, воды мора хлынулі ў Двараку й затапілі яе. Так споўніўся праклён Гандгары.

26. *Jaras*- 'старасыць'.

17. Разьдзел пра вялік-выправу

Даведаўшыся пра Крышнаву сьмерць, пандавы вырашаюць адправіцца ў сваё апошняе падарожжа. Прызначыўшы сваім спадкаемцам сына Абгіман'ю Парыкшыта, Юдгіштхіра пакідае Гастынапуру; за ім ідуць і яго чацьвёра братоў з Драўпадзі — усе адзетыя ў луб на знак адрачэньня ад сьвецкага жыцьця. Да падарожнікаў далучаецца незнаёмы ім сабака, і ўсе разам яны рушаць на поўдзень, жадаючы, абысьці зямлю за рухам сонца. Угледзеўшы затопленую Двараку, яны паварочваюць на поўнач і пакрысе дабіраюцца да Гімавата. За горным хрыбтом іх узроку адкрываецца пяшчанае мора, а пасярод яго — вялікая гара Мэру. Падарожнікі пачынаюць свой падойм на вяршыню, але падаюць адно за адным: першаю памірае Драўпадзі, бо з усіх сваіх мужоў яна больш за ўсё была прывязана толькі да аднаго — Арджуны; потым гіне Сагадэва, бо ўважаў сябе наймудрэйшым; за ім падае Накула, бо лічыў сябе найпрыгажэйшым; тады памірае Арджуна, бо хваліўся, што можа за адзін дзень спапяліць усіх ворагаў, але ня выканаў свайго абяцаньня; і ўрэшце падае магутны Бгіма, бо еў звыш усялякай меры й пышыўся сваёю сілай.

Зьяняцку перад Юдгіштхірам зьяўляецца сам Індра й запрашае яго падняцца разам на неба. Той адмаўляецца пакідаць зямлю без сваіх братоў і жонкі, але Пан багоў заспакойвае яго, кажучы, што яны ўжо адправіліся на трэцяе неба. Тады Юдгіштхіра настойвае на тым, што падымецца толькі разам з сабакам, які верна ішоў за ім усё падарожжа. Доўга Шакра адгаворвае пандаву, прыводзячы розныя прычыны, але Юдгіштхіра непахісны. Урэшце сабака пераварочваецца ў бога Дгарму, які выражае задаволенасьць сваім сынам. Сеўшы на лятучыя калясьніцы, усе трое ўздымаюцца на неба. Не знайшоўшы там сваіх братоў і прыўкраснай Драўпадзі, Юдгіштхіра просіць Індру адвезьці яго да іх, бо разлука зь імі для яго нязносная.

18. Разьдзел пра ўзыход на неба

Падняўшыся на неба, Юдгіштхіра заўважае Дур'едгану, які сядзіць у атачэньні багоў, і яго апаноўвае гнеў. Не жадаючы заставацца са сваім ворагам у адным сьвеце, ён зноў патрабуе адвезьці сябе да сваіх братоў і жонкі, кажучы, што неба для яго там, дзе знаходзяцца яны. Тады багі даюць Юдгіштхіру правадніка, і яны ўдвух спускаюцца ў пекла. Нічога не падазраючы, князь доўга ідзе за боскім пасланцом па вусьцішным краі, які поўніцца смуродам і стогнамі пакутуючых, пакуль урэшце не вырашае павярнуць назад. І тут нехта аклікае яго, благаючы спыніцца, бо ад яго вее прыемны пах, які аблягчае пакуты. Юдгіштхіра ўглядаецца й пазнае сваіх братоў і жонку. Абураны такой несправядлівасьцю, ён адсылае правадніка назад на неба, просячы перадаць багам, што застанецца ў пекле са сваімі братамі, каб ім было ня так цяжка.

Не пасьпеў пасланец адправіцца на неба, як тут жа зьяўляюцца багі на чале зь Індрам, зьяючы сваімі цэламі, і ўвесь вусьцішны край навокал прападае як цень на вадзе. Жадаючы суцешыць Юдгіштхіру, Шакра тлумачыць яму, што грэшнікі спачатку трапляюць на неба, каб спажыць плён сваіх нямногіх добрых учынкаў, а потым адпраўляюцца ў пекла; праведнікі ж, наадварот, перш павінны адпакутаваць свае праступкі, каб пазьней насалоджвацца нябёсамі. Тады Юдгіштхіра занураецца ў раку багоў Гангу і, ачысьціўшыся ад грахоў і пакінуўшы сваё зямное цела, рушыць на неба, дзе нарэшце злучаецца са сваімі братамі й жонкаю Драўпадзі. Так сканчаецца славыты індыйскі эпас Магабгарата, або «Вялікі сказ пра вайну бгаратаў».

УСТАЎНЫЯ АПОВЕДЫ

Паміж рэальнай бітвай на Курукшэтры й канчатковым афарменьнем МБ мінула ня менш за тысячу гадоў. Гэта абумовіла гістарычную, рэлігійную й філязофскую шматслойнасьць эпасу. Будучы творам перадусім *вуснай традыцыі*, МБ ад самага пачатку свайго фармаваньня ня мела й не магла мець аднаго зыход-

нага тэксту. Таму за ўвесь час свайго дапісьмовага бытаваньня й нават пасья зьяўленьня й пашырэння пісьмовасьці ў Індыі ядрвая гісторыя МБ свабодна абрастала новымі дэталямі, пабочнымі сюжэтамі і ўстаўнымі гісторыямі (*upākhyāna*).

Тое, што зыходны расказ пра вайну пандаваў і каўраваў быў значна карацейшы, кажа і сама МБ: «Аповед пра бгаратаў без устаўных гісторый багавіты мудрэц [В'яса] уклаў у 24.000 шлок» (1.1.60–61). Бамбэйскі ж варыянт МБ увогуле кажа пра першасны аповед памерам на 8.800 шлок (1.1.81).

Будучы ў сваёй аснове эпасам кшатрыяў, МБ зазнала (як паказвае тэкстуальны аналіз твора) не адну свядомую рэдакцыю з боку брагманаў, якія пераасэнсавалі гісторыю пра звычайны племянны канфлікт у нешта, што можна ўмоўна назваць *эпасам пра дгарму*. Гэтым МБ радыкальна адрозьніваецца як ад іншых эпасаў сьвету, так і ад «Рамаіны». Прызнаюць гэта і ўласна індыйскія тэарэтыкі прыгожага пісьменства (*kāvya*). Так, Анандавардгана ў сваёй наставе *Dhvanya-loka* (4.5) піша: «Таксама і ў МБ, што мае форму наставы, спалучанай з красою паэзіі, вялікі мудрэц [В'яса], сканчаючы яе жахлівай, што ўсяляе смутак, гібельлю врышніяў і пандаваў ды паказваючы, што асноўнаю задачай яго твора было выклікаць бязжарснасьць, паказаў, што ён хацеў перадусім распавесці пра тую мэту [жыцьця] чалавека, якая завецца вызволам, і пра смак²⁷ спакою».

Колькасьць пабочнага матар'ялу ў МБ, які мала не засланыя сабою асноўную сюжэтную лінію, настолькі вялікая²⁸, а характар яго нярэдка настолькі далёкі ад эпічнага гераізму, што некаторыя дасьледчыкі нават адмаўляюць МБ у статусе эпасу, уважаючы за леп-

27. *rasa* — адзін з ключавых паняткаў санскрыцкай тэорыі літаратуры. Ён азначае чыстае пачуцьцё, якое перажывае слухач твора / глядач п'есы, названыя так таму, што можа быць “пакаштавана” — гэтак жа сама, як чалавек адчувае ў закрашанай ежы розныя пернасьці.

28. У цэлым, устаўныя аповеды, ня звязаныя наўпрост з асноўным сюжэтам эпасу, складаюць больш за палову МБ.

шае называць яго «цэлай літаратурай»²⁹. Сапраўды, такія гісторыі, як «Аповед пра Налу» або «Аповед пра Савітры», яўна былі раней самастойнымі творами і, магчыма, толькі таму і захаваліся да нашага часу, што былі калісьці ўлучаны ў склад МБ.

Тым ня менш устаўныя аповеды ў МБ не зьяўляюцца “лішнімі”: часам яны наўпрост перагукаюцца з тым, што адбываецца ў эпасе (як «Аповед пра Налу»), часам проста дапаўняюць характарыстыку таго ці іншага пэрсанажа, а часам дапамагаюць лепей раскрыць ідэйны патас МБ. Акрамя таго, устаўныя гісторыі размяшчаюцца ў эпасе не хаатычна, а звычайна ў тых месцах сюжэту, дзе эпічнае дзеянне запавольваецца ці зусім адсутнічае. Яскравы прыклад тут становіць «Лясны разьдзел», які апісвае дванаццаць гадоў выгнаньня пандаваў: менавіта ён (калі ня ўлічваць 12-ы і 13-ы разьдзелы, якія амаль цалком складаюцца з Бгішмавых настаўленьняў) улучае найбольшую колькасьць устаўных гісторыяў, сярод якіх такія знакамітыя, як «Аповед пра Раму» і згаданы вышэй «Аповед пра Налу».

П Е Р А К Л А Д Ы

Ужо ў Сярэднія вякі зьявілася некалькі адаптацый МБ у іншыя мовы (аднак яшчэ не перакладаў у сучасным разуменьні). Сярод іх варта адзначыць наступныя: 1) пералажэньне ў стараяванскую мову пад назваў *Bhārata(yuddha)*, зробленае каля 1000 г.; 2) *Āndhra Bhāratamu*, сыціслы пераказ на тэлугу, выкананы паэтам Нанна-ем Бгаттам (*Nannaya Bhaṭṭa*) каля 1025 г.; 3) санскрыцкая адаптацыя кашмірскага паэта Кшэмэндры (*Kṣemendra-*) пад назваў *Bharatamañjarī-* (каля 1050 г.); 4) пералажэньне ў пэрсызскую мову Абдула Кадыра Бадаюні (*Abd al-Qadir Badayuni*), зробленае ў 2-й палове 16 ст.

Сярод праязічных перакладаў трэба згадаць наступныя: 1) 1-ы поўны пераклад у ангельскую мову, зроблены Кісары Моганам Гангулі паводле Калькуцкага выданьня й надрукаваны ў 1883–1896 гг.; 2) другі ангельскі пераклад паводле крытычнага выданьня, які вы-

29. Так піша ў сваёй «Гісторыі індыйскай літаратуры» Морыс Вінтэрніц.

даецца Чыкагскім універсітэтам з 1973 г.; 3) амаль поўны пераклад у расейскую мову (першы том выйшаў у 1939 г., апошні — у 2005 г.): неперакладзенымі застаюцца толькі 12-ы й 13-ы разьдзелы.

Што датычыць паэтычных перакладаў, то ніводзін зь іх не ўлучае ўсяго тэксту МБ: гэта альбо асобныя разьдзелы, альбо эпізоды, альбо ўстаўныя гісторыі. Іх можна разьдзяліць на чатыры групы: 1) пераклады вольным вершам (напр., пераклады ў расейскую мову ўрыўкаў з розных разьдзелаў Ю. М. Аліханавай); 2) сыляба-танічныя рыфмаваныя пераклады (напр., пераклад ва ўкраінскую мову «Багавітавай песьні» М. Ільницькага); 3) сыляба-танічныя нерыфмаваныя пераклады (напр., пераклад у ангельскую мову «Аповеду пра Налу й Дамаянці» Х. Х. Мільмана); 4) сылябічныя нерыфмаваныя пераклады (напр., дадзены пераклад у беларускую мову).

А Д П Е Р А К Л А Д Ч Ы К А

Поўны пераклад МБ — тытанічная праца, якая наўрад ці пад сілу аднаму чалавеку, асабліва калі гаворка ідзе пра паэтычнае перастварэньне. Таму перад перакладчыкам гэтай кнігі стаяў нялёгка выбар: або перакласьці толькі тыя часткі эпасу, якія непасрэдна раскрываюць асноўны сюжэт (што ўсё адно паводле аб'ёму амаль удвая больш за абодва Гамэравы эпасы); або абмежавацца наборам выбраных устаўных аповедаў. Першая дарога прываблівала тым, што ў канцы яе беларускі чытач атрымаў бы досыць зьвязны расказ пра міжусобную вайну пандаваў і каўраваў; другая — сваёй сюжэтнай і жанравай разнастайнасьцю, а таксама, вядома, значна меншым аб'ёмам, што нямалаважна з выдавецкага гледзішча.

Пасья доўгіх роздумаў перакладчык спыніўся на другім варыянце, але зь невялікім “заходам” у першы. Таму ў гэтай кнізе зьмешчаны ня толькі адны з найвядомейшых устаўных аповедаў МБ (як, напрыклад, «Аповед пра Савітры»), але і два ўрыўкі, якія маюць беспасярэдняе дачыненне да асноўнага сюжэту (а менавіта «Аповед пра горца» і «Плач Гандгары»). І ўсё ж з гэтага зборніка чытач амаль нічога не даведаецца пра асноўныя падзеі МБ (калі толькі не прачытае КАРОТКІ зьмест ва ўступе), але затое

пазнаёміцца зь міталёгіяй і рэлігійна-этычнымі поглядамі тагачаснай Індыі, а таксама зь яе старажытнай паэзіяй.

Так, дадзеная кніга — гэта перадусім паэтычнае перастварэнне, і, працуючы над ёю, перакладчык бачыў сваёй галоўнаю задачай стварыць падобны да санскрыцкага паэтычны тэкст, які б гучаў так, нібыта МБ была адпачатку складзена ў беларускай мове. Гэтым абумоўлена і імкненне захаваць зыходныя паэтычныя памеры, і перакладанне некаторых санскрыцкіх слоў, якія звычайна пакідаюць у транслітарацыі, і пэўная вольнасць у абыходжанні з формуламі й формульнымі выразамі, якія ў беларускім варыянце далёка не заўжды знаходзяцца там, дзе ў выточным тэксце. Але пра ўсё гэта падрабязна расказваецца ў наступных раздзелах.

ПРА ПАЭТЫЧНЫЯ ПАМЕРЫ

У санскрыце галосныя могуць быць як *кароткімі*, так і *доўгімі*, пры гэтым слоўны націск фактычна адсутнічае¹. Рытмічны малюнак слова вызначае чаргаваньне *лёгкіх* і *цяжкіх* галосных (або складоў). Галосны называецца *лёгкім*, калі ён кароткі й перад ім няма зьбегу зычных. Астатнія галосныя (доўгія, а таксама кароткія, перад якімі ёсьць зьбег зычных, у тым ліку на стыку слоў) называюцца *цяжкімі*. Адпаведна, *сьвецкія вершаваныя памеры* (LAUKIKA-CCHANDAS-) у санскрыцкай паэзіі дзеляцца на дзьве вялікія групы:

1. VṚTTA-: памер залежыць ад колькасці складоў (*varṇa-* 'гук, склад') і ад вызначанай паслядоўнасьці *лёгкіх* і *цяжкіх* галосных; звычайна страфа (*śloka-*) улучае чатыры радкі (*pāda-*);

2. JĀTI-: памер лічыць меры (*mātrā-*); *лёгкі* галосны роўны адной меры, а *цяжкі* — дзьвюм; строфы могуць улучаць два або чатыры радкі.

Веды́скія памеры (VAIDIKA-CCHANDAS-) адрозьніваюцца ад *varṇavṛtta-* тым, што разьмеркаваньне *лёгкіх* і *цяжкіх* галосных у іх не зьяўляецца строгім і дапускае шмат варыяцый, таму для іх вызначэньня дастаткова ведаць колькасць складоў у падзе і саміх пад.

Паміж *laukika-cchandas-* і *vaidika-cchandas-* знаходзяцца яшчэ два памеры: *эпічныя шлока* (*śloka-*) і *трыштубг* (*triṣṭubh-*). Паводле свайго ўжытку яны адносяцца да першай групы, аднак па сваёй будове — хутчэй да другой, бо, хаця яны й лічаць склады, як памеры *varṇa-vṛtta-*, разьмяшчэньне *лёгкіх* і *цяжкіх* галосных у іх яшчэ досыць свабоднае.

Санскрыцкая паэзія, як правіла, сьпяваецца або чытаецца нарасьпеў. У ідэале яе беларускія пераклады таксама павінны сьпявацца альбо чытацца рэчытатывам — менавіта з такім разьлікам і падбіраліся адпаведнікі санскрыцкім памерам.

1. У ведыйскім санскрыце націск быў *танічным*, але і ён на будову верша ніяк не ўплываў.

ШЛОКА²

Большая частка Магабгараты й Рамаяны напісана памерам *śloka*-. Эпічная шлока развілася зь ведыйскага памеру *anuṣṭubh*-, які ўяўляў сабою чатыры вершы (*pāda*- 'нага, чвэрць') па восем складоў у кожным, і хаця шлока фармальна зьяўляецца двухпадавай, былы чатырохчасткавы падзел у ёй відавочны.

У РВ ануштубг быў толькі чацьвёртым паводле часьціні, аднак у пасьяведыйскі час ён развіўся ў самы папулярны памер, які й атрымаў назву *śloka*- 'гук, кліч, слава' (ад *śru* 'чуць'). Паводле Рамаяны, гэты памер прыдумаў вялікі мудрэц Вальмікі: убачыўшы, як паляўнічы забіў адну зь дзьвюх птушак, што любіліся на дрэве, паэт, працяты смуткам, мімаволі склаў верш у гэтым памеры. А паколькі смутак на санскрыце будзе *śoka*-, то Вальмікі вырашыў назваць свой памер *śloka*-.

Вось жа, шлока ўяўляе сабою два радкі па 16 складоў з цэзураю (yati-) пасья 8 склада. Рытмічны малюнак радкоў, як правіла, не супадае, але яго паўтарэньне і не пазьбягаецца.

Памер вельмі гнуткі й дапускае шмат варыянтаў. Асноўныя правілы наступныя: 1) канец паўверша абавязкова мае быць ямбічным, 2) канцоўка няцотнай пады ня можа быць ямбічнай; 3) першы й апошні галосны пады могуць быць любымі. Такім парадкам, канец аднаго паўверша выразна аддзяляецца на слых ад пачатку наступнага. Акрамя таго: 1) 2-і й 3-і галосны ня могуць быць лёгкімі ў абедзьвюх падах (цотных і няцотных); адзін зь іх ці абодва павінны быць цяжкімі; 2) 2-і, 3-і й 4-ы галосныя цотнай пады ня могуць быць цяжкім-лёгкім-цяжкім. Штопраўда, ад усіх гэтых правіл сустракаюцца адхіленьні, адной з прычын якіх можа быць большая архаічнасьць разгляданага ўрыўка. Найпашыраны варыянт няцотнай пады завецца *pathyā*- 'звычайная', астатнія — *vipulā*- 'пашыраная' (асаблівасьці іх ужываньня таксама могуць паказваць на ўзрост урыўка).

2. Усе далейшыя схемы даюцца паводле E. W. Hopkins. *The Great Epic of India*. — New York. Charles Scribner's Sons, 1901.

Ніжэй падаюцца схемы паўвершаў. Спачатку разглядаюцца няцотныя пады, потым — цотныя (x = лёгкі галосны; — = цяжкі галосны; o = любы галосны; | = цэзура).

1. Няцотная пада

РАТНУА-

o o o o	x — — o
<i>āsīd rājā</i>	<i>Nalo nāma</i>

Апошні галосны часьцей цяжкі, чым лёгкі. Найпапулярным у першай палове зьяўляецца спандэй, крыху радзей сустракаецца трахей, яшчэ радзей пірыхій, і найрадзей — ямб. Спатыкаюцца і спалучэньні з анапэстам і трыбрахіем, але вельмі рэдка:

СПАНДЭЙ	o — — —	x — — o
	<i>āsīd rājā</i>	<i>Nimir nāma</i>
	o x — —	x — — o
ТРАХЕЙ	<i>abhigamyo</i>	<i>pasamgrhya</i>
	o — — x	x — — o
	<i>atiṣṭhan ma-</i>	<i>-nujendrāṇām</i>
ПІРЫХІЙ	o x — x	x — — o
	<i>uparyupa-</i>	<i>-ri sarveṣām</i>
	<i>sākṛd āha</i>	<i>dadānīti</i>
ЯМБ	o — x —	x — — o
	<i>atīva rū-</i>	<i>-pasampannā</i>

VIPULĀ-

Апускаючы лішнія падрабязнасці й вельмі рэдкія спалучэнні, можна сказаць, што ў МБ сустракаюцца наступныя чатыры віпулы (5-я выдзяляецца некаторымі эўрапейскімі даследнікамі):

часыця		1	2	3	4	5*
		х х х о	— х х о	— — — о	— х — о	х х — о
а	о — х —	паўсюль	паўсюль	паўсюль	паўсюль	вельмі рэдка
б	о — — —	паўсюль	звычайна	рэдка	звычайна	вельмі рэдка
в	о х — —	паўсюль	звычайна	вельмі рэдка	звычайна	вельмі рэдка

прыклады	а		б		в	
	о — х —		о — — —		о х — —	
1	х х х о	<i>na tvadvaco gaṇayati</i>	<i>na hantavyāḥ striya iti</i>	<i>yena doṣo na bhavitā</i>		
2	— х х о	<i>śataṃ sakhināṃ ca tathā</i>	<i>asyodyānaṃ Caitraratham</i>	<i>iti loka nirvacanam</i>		
3	— — — о	<i>tāṃ ratnabhūtāṃ lokasya</i>	<i>kim arthaṃ Vāli caitena</i>	<i>preṣayām āsū rājñe ca</i>		
4	— х — о	<i>akṣapriyaḥ satyavādī</i>	<i>tasmin yajñe vartamāne</i>	<i>evam ukte Naiṣadhena</i>		
5	х х — о	<i>Bhagirathaṃ yajamānaṃ</i>	<i>yadā cā 'yaṃ na bibheti</i>	<i>Kurukartā Kuruvāsi</i>		

2. Цотная пада

Варыяцый для цотнай пады значна менш, бо другая яе палова (за рэдкім выняткам) становіць падвойны ямб. Акрамя таго, працуе забарона на трыбрахій і анапэст у першай палове. Вось схемы найважнейшых спалучэнняў, першыя два — найпапулярныя:

	першая палова	другая палова
1	о — — —	1) х — х о або
2	о х — —	
3	о — — х	

4	o x — x	2) — — x o
5	o — x x	(вельмі рэдка)

Другі варыянт другой паловы сустракаецца пераважна ў пэўных частках МБ і спрычынена тым, што цяжкі галосны (відаць, пад уплывам пракрытаў, народных моў таго часу) перад некаторымі зьбегамі зычных перастаў лічыцца абавязкова цяжкім, напр.: *abhijānāmi brāhmaṇam* (дзе 'i' ўважаецца лёгкім перад 'br') або *yugeṣu īśāsu chatreṣu* (дзе 'u' ўважаецца лёгкім перад 'ch').

Звышмерная шлока

Звышмернасьць шлокі праяўляецца як у колькасьці падаў, так і ў колькасьці складоў у падах. Што да першага выпадку, то шлока нярэдка ўлучае ня два, а тры радкі (у перакладзе часьцей, чым у арыгінале — кожны выпадак даданьня лішняга радка адзначаецца ў зносьцы), а часам — толькі адзін.

Значна цікавейшы другі выпадак, калі пада ўлучае ня восем, а дзевяць складоў. Зьява гэтая досыць пашырана ў МБ і патрабуе разбору дзеля адэкватнай перадачы ў перакладзе. Вось магчымыя камбінацыі (найчасьцейшая зь іх першая):

няцотная пада

даданьне галоснага на пачатку пады перад падвойным ямба

1	лёгкага	x + x — x — x — — —	<i>anubhūyatām ayaṃ vīrāḥ</i>
2	цяжкага	— + x — x — x — — x	<i>āśvamedhikaṃ samāsādyā</i>

даданьне галоснага на пачатку пады перад цяжкім галосным

3	лёгкага	x + — x — x x x — x	<i>kathaṃ samiddham asamiddham</i>
4	цяжкага	— + — x — — — x x —	<i>Bhīṣmo vasūnām anyatamaḥ</i>

даданыне галоснага ўнутар пады			
5	лёгкага	x — — x x — x x x	<i>na tena sthaviro bhavati</i>
цотная пада			
6		x — x — — x — x —	<i>Hiraṇyaretā divākaraḥ</i>

Паэтычныя вольнасьці

Нягледзячы на вялікую рытмічную разнастайнасьць шлокі, яна ўсё-такі накладвае досыць істотныя абмежаваньні на падбор слоў, вынікам чаго сталі пэўныя адхіленьні ад тых граматычных нормаў, якія мы знаходзім у ранейшых тэкстах і якія былі зафіксаваны ў граматыцы П'аніні *Aṣṭādhyāyī*- (дзесяці 4 ст. да н.э.). Гэтыя адхіленьні, або паэтычныя вольнасьці, збольшага двух відаў: калі ідзеца пра раньнія слаі эпасу, то можна казаць пра жывыя дыялектызмы і ўплыў пракрытаў (народных моў таго часу); у пазьнейшых жа слаёх відавочна мэханічнае капіюваньне “старых узораў”, якое прыводзіла да зьяўленьня сапраўды няправільных формаў (так, замест формы мн.л. *jahati* сустракаецца форма *jahanti*, што таксама мн.л., аднак у іншым, больш пашыраным спражэньні; замену ж *bhavanti* на *bhavati* лічыць дыялектызмам ніяк не выпадае, бо пераход дзеяслова з найчастотнага спражэньня ў значна больш рэдкае малаімаверны).

Большыня граматычных вольнасьцяў, як было сказана вышэй, абумоўлены паэтычным памерам. Найчасьцей гэта адбываецца ў другой палове цотнай пады, але можа сустракацца і ў няцотнай, асабліва перад 3-й віпулай. Вось прыклады некаторых такіх вольнасьцяў: 1) зьмена суфікса ў дзеепрыметніках ж.р.: *cā 'nyam gatim apaśyati* (замест *apaśyanti*); 2) зьмена спражэньня й ладу дзеяслова: *yadā cā 'smān na bibhyati* (замест *bibheti*); 3) зьмена часавага канчатка дзеяслова: *adho gacchāma medinīm* (замест *gacchāmaḥ*); 4) зьмена ў сандгі (спалучэньні гукаў на стыку слоў): *eṣo hi pārśato viraḥ* (замест *eṣa*); 5) зьмена даўжыні галосных: *Lakṣmaṇo lakṣmīvardhanaḥ* (замест *lakṣmīvardhanaḥ*); 6) зьмена сынтаксычнай канструкцыі: *iti vai*

menire vaayam (замест *menimaha*); 7) ужываньне архаізмаў: *bhuvanānīh viśvā* (замест *viśvāni*).

Ідучы за арыгіналам, перакладчык таксама дазволіў сабе пэўныя вольнасьці ў беларускай мове — у тых месцах, дзе таго вымагае памер: некаторыя зь іх, як і ў арыгінале, папросту дыялектныя або састарэлыя формы, аднак некаторыя становяць сапраўдныя парушэньні. Вось колькі прыкладаў: 1) зьмена суфікса ў дзеясловах: *-ва-* на *-ыва-* (“ты істот. Не раздумвай!”), *-а-* на *-ва-* (“гэту бэль, што навучвае”); 2) зьмена *-ся* на *-сь-*: “разьвітаўшысь адно з адным”; 3) ужываньне кароткіх дзеепрыметнікаў: “муж можа быць **выгнан** з дому”; 4) зьмена суфікса *-н-* у прыметніках на *-лів-*: “тады Партха адважлівы”; 5) ужываньне нясыягнутых або, наадварот, сыягнутых формаў займеньніка: “што госьця **свайго** забё”, “**сваймі** чарамі Васаву”; 6) ужываньне старабеларусізмаў — як лексычных, так і марфалягічных: “такім, **яка** ты, гнявіцца”, “**выпаўняць** без **ваганьяся**” (зваротны назоўнік ад ‘вагацца’), “дрону рысу **ашчаджываў**” (шматкратнік); 7) няправільныя сынтаксычныя канструкцыі: “убачыўшы той лес, сэрца яго ў страху забілася”, “падумаў тады, зірнуўшы ён на сына свайго ў нагах”; 8) зьмена націску: “падняліся ў бліску сваім вялікім”, “і ўзяліся тады богі”; 9) словы з двума націскамі: “як жывое — ад **Парджані**”; 10) нескарачэньне ‘у’: “ты бо знаўца **усіх** дзеяў”; 11) ужываньне ‘ў’ пасля зычных і на пачатку радка: “**ўсе** знаходзяць сабе любоў”; 12) выпадзеньне ‘а’ пасля ‘а’: “простаяўшы на ‘дноў назе”; 13) іншае: “з новай сілай на **йго** напаў”, “ува ўсіх, што **дышуць**”, “найвялікішы **яены** скарб”.

Трэба таксама адзначыць, што пры пісьмовай фіксацыі эпасу ягоньня рэдактары нярэдка імкнуліся выправіць граматычныя няправільнасьці, што часам прыводзіла да скажэньня паэтычнага памеру.

ПЕРАДАЧА ШЛОКІ ПА-БЕЛАРУСКУ

Беларускі адпаведнік шлокі захоўвае ўсе асноўныя яе рысы, а менавіта колькасьць складоў (16), месца цэзуры (пасля 8-га склада), рытмічнае адрозьненне няцотнай і цотнай падаў.

Кожная пада ўлучае тры моцныя націскі (далей — удары), прычым удар можа не супадаць з рэальным слоўным націскам (асабліва часта ў канцы цотнай пады, напр., «ад няпраўды, о паўрава»). Ніжэй падаюцца схемы магчымых рытмічных малюнкаў для няцотнай пады ў парадку змяншэння іх папулярнасці (≈ азначае націск, а — удар):

РАТНУĀ- : x — — x

1 x x — x	x x — x x — — x	ні вяртаньне сабе княства
	≈ x — x x — — x	ах, няшчасная я жонка
	x ≈ — x x — — x	калі ў чэснай барні славу
	≈ ≈ — x x — — x	жыў-быў князь на імя Нала
2 x — x x	x — x x x — — x	нібыта па цяжкой працы
	≈ — x x x — — x	зноў віцязі ўзьнялі лукі
3* x x x —	x ≈ x — x — — x	які ж сапраўдны вой стане
	x ≈ ≈ — x — — x	тады зноў лук падняў віцязь
	x x x — x — — x	і пачалі тады біцца
	x x ≈ — x — — x	і ўзьнялі крык тады дзевы

Узглядам удараў першая частка *rathuā*-пады прадстаўлена ўсяго трыма варыянтамі: [x x — x, x — x x] і [x x x —], прычым апошні парушае забарону на спалучэнне [x x] на месцы 2-га й 3-га складоў. Падобныя пады сапраўды сустракаюцца ў МБ ([o x x —] і [x x x x]), але вельмі рэдка, таму і ў перакладзе яны (3* у тэбліцы) ужываюцца толькі ў скрайнім выпадку (не ў апошняю чаргу таму, што нярэдка рытм паляпшаецца простаю перастаноўкаю слоў: «і загуў грозны буй-вечер» → «і буй-вечер загуў грозны»; [≈ x x ≈ x ≈ ≈ x], здаецца, заўсёды перафразаўваецца ў лепшы рытм).

Асаблівай увагі патрабуюць выпадкі, дзе сутыкаюцца два націскныя склады (≈ ≈). Звычайна ў такой сытуацыі першы націск ня можа быць ударам: такі склад ня толькі гучыць амаль як ненаціскнены, але й сам націск можа як бы “адскокваць” налева. Напрыклад,

у «тады ста́ла яна́ пла́каць» выдзеленыя тоўстым шрыфтам і акутам галосныя нясуць на сабе ўдар, падкрэслены ж ‘а’ фактычна губляе свой націск, у той час як ‘а’ ў слове ‘тады’ гучыць мацней за націскны ‘ы’. У прыцыпе, тое самае адбываецца і з ‘я’ ў слове ‘яна’, але гэты другасны націск найслабейшы ў радку, бо стаіць непасрэдна перад наймацнейным. Такім чынам, атрымліваецца наступны рытмічны малюнак: [3 x 2 x 4 x 1 x], дзе лічбамі пазначана сіла націску (1 — найгучнейшы)³.

Эфэкт беларускай *rathuā*-пада палягае ў парушэнні гэтага рытмічнага малюнка: перадапошні націскны галосны захоўвае свой статус удару, што дасягаецца за кошт альбо трохі падоўжанага яго вымаўлення, альбо цэзуры пасля яго: «тады ста́ла яна́ / пла́каць». Такім чынам няцотная пада яскрава адасабляецца ад цотнай, якая маю ямбічную канцоўку.

Гэтае трохі штучнае чытаньне служыць дадатковым стымулам да пазьбяганьня [x x x —], бо ў такім разе на адзін верш прыпадае два змушаныя вымаўленьні.

VIPULĀ-1 : x x x —

1	x — x — x x x —	для войнаў створаны ваяр
x — x —	≈ — x — x x x —	страх тут жа вояў ахапіў
2*	x x — — x x x —	і гавеў тысячу гадоў
x x — —	x ≈ — — x x x —	тады зноў выцяў перуном

Як відаць са схемы, у гэтай віпуле вельмі важна, каб 6-ы склад ніколі ня быў націскным, таму ў перакладзе ўнікаюцца радкі тыпу

3. Паццопа, Ю. В. Народнае вершаванне // Нарысы гісторыі культуры Беларусі. У 4 т. Т. 3. Культура сяла XIV— пачатку XX ст. Кн. 2. Духоўная культура / Нацыянальная акадэмія навук Беларусі, Цэнтр даследаванняў беларускай культуры, мовы і літаратуры, Філіял «Інстытут мовы і літаратуры імя Якуба Коласа і Янкі Купалы»: [А. І. Лакотка і інш.; уводзіны, заключэнне: А. І. Лакотка; рэдакцыйная калегія тома: А. І. Лакотка і інш.]. — Мінск: Беларуская навука, 2016. — С. 650–678.

«тады ударыў ён мячом», бо можна мімаволі выдзеліць 'ён', што створыць выразную ямбічную канцоўку. Пасьля 2-й віпулы яна ўжываецца ў перакладзе найчасьцей (2* ужываецца вельмі рэдка).

VIPULĀ- 2 : — x x —

1 x — x x	x — x x — x x —	уражаны стрэламі слоў
	x — x x — x x ÷÷	з такою дарадніцаю
	≈ — x x — x x —	вой сьмелы ніколі ў баі
	≈ — x x — x x ÷÷	сын з гэткай дарадніцаю
	x — x x — x ≈ —	чаго ты ляжыш нібы труп
	≈ — x x — x ≈ —	будзь воем, а то нібы сьмерд
	x — x ≈ — x x —	таму яны самі сябе
	x — x ≈ — x x ÷÷	пачуў тады велічную
	≈ — x ≈ — x x —	зноў бог тады воя схаліў
	≈ — x ≈ — x x ÷÷	сын бацьку зноў з мацераю
2 x x — x	x x — x — x x —	ці сьпярша знайдзі слабіну
	x x — x — x x ÷÷	і тады зь вялізманаю
	x ≈ — x — x x —	і тут князь прамовіў яму
	x ≈ — x — x x ÷÷	і так стала з горычаю
	x x — x — x ≈ —	а цяпер, паглянь, яны ўсе
	≈ x — x — x x —	хто зямлю бароніць адзін
	≈ x — x — x x ÷÷	хто ж у сэрцы з распачаю
	≈ x — x — x ≈ —	ах, які акрутны мой лёс
x ≈ — x — x ≈ —	тады зноў мудрэц яму рок	

Гэта другая паводле часьціні (пасля *rathuā*-пады) рытмічная схема для няцотнай пады ў перакладзе. Часам другіх віпул можа быць амаль столькі ж, колькі й патх'яў, але звычайна іх на парадак

меней. Такім чынам, у беларускай шлоцы гэтая віпула фактычна зьяўляецца *другой pathyā-padaī* і ніколі не бярэцца пад увагу пры падліку віпул для выраўноўвання іх колькасці ў арыгінале й перакладзе.

Асобна варта адзначыць віпулу 1 і віпулу 2, якія ў арыгінале сканчаюцца на лёгкі галосны (напр., 1: *yañ purodhāya kurava / āhvayanti sma rāṇḍavān*; 2: *cirāyatāṇe tvayi ca / ciram asmi suduḥkhitah*): у эпасе яны не зьяўляюцца вялікай рэдкасыцю, аднак у клясычнай паэзіі як мага пазьбягаюцца. У беларускім перакладзе ім мэтрычна адпавядаюць такія пады, дзе ўдар прыходзіцца на канцавы ненаціскны склад (напр., *сын з гэткай дарадніцаю*), і іх крыху болей, чым у арыгінале.

VIPULĀ- 3 : ≈ ≈ — x

1	x — x x	≈ ≈ — x	засыне чалавек — сьпіць побач
2	x x — x	≈ ≈ — x	паразіць стралой вой хоча

У гэтай віпуле можа “затушоўвацца” альбо другі, альбо трэці націск: у першым выпадку яна пераходзіць у 4-ю віпулу, у другім — у тып *pathyā-*. Ужываецца рэдка.

VIPULĀ- 4 : — x — x

1 x — x x	x — x x	— x — x	і выратуй род, што тоне
	≈ — x x	— x — x	вой славы сягае, нават
	x — x ≈	— x — x	калі ж яна мужа стрэне
2 x x — x	x x — x	— x — x	невядомы ёй дарогі
	x ≈ — x	— x — x	калі Нала страціў княства

Пасья 2-й і 1-й віпул першы варыянт гэтай беларускай віпулы (т.-б. [x — x x — x — x]) ужываецца ў перакладзе найчасцей.

VIPULĀ- 5 : x x — x

1	x — x — x x — x	па імі ты — пераможца
2*	— x x — x x — x	Каш'япа, сын Самабыўцаў

Гэта вельмі рэдкая віпула⁴, як у арыгінале, так і ў перакладзе. Другі варыянт парушае забарону на спалучэнне [x x] на месцы 2-га й 3-га складоў, таму ўжываецца толькі ў скрайнім выпадку.

Акрамя таго, у МБ часам сустракаюцца пады [...— — x o] і нават [...x — x —], якія перадаюцца як [...x — x o] або [...≈ — x o], напр. «залаты табе, Арджуна».

ЦОТНАЯ ПАДА : x — x —

1 x x — x	x x — x x — x —	на вяршыні сярод вяршынь
	x x — x x — x ÷÷	каўчаны невычэрпныя
	x x — x ≈ — x —	праяві ж сваю мужнасць, сын
	x x — x ≈ — x ÷÷	дасягае ўраз посьпеху
	x ≈ — x x — x —	гару тую, усе багі
	x ≈ — x x — x ÷÷	яго сталі асыпываць
	x ≈ — x ≈ — x —	куды муж, туды й жонка йго
	x ≈ — x ≈ — x ÷÷	яе стаў тады ўпрошываць
	≈ x — x x — x —	травы дзіўныя там цвітуць
	≈ x — x x — x ÷÷	разам з дрэвамі й горамі
	≈ x — x ≈ — x —	стаў святар тады жыць адзін
	≈ x — x ≈ — x ÷÷	тыя воды ўраз чорнымі

4. Санскрыцкія тэарэтыкі ня згадваюць гэтай камбінацыі зусім, таму яе ўлучэнне ў групу віпул умоўнае.

2 x — x x	x — x x	x — x —	здаволіўся ўладар багоў
	x — x x	x — x ÷ ÷	гасынны й багаветлівы
	≈ — x x	x — x —	стаў голасна тады раўсыці
	≈ — x x	x — x ÷ ÷	цяў стрэламі акрутніка
	x — x x	≈ — x —	і мовіў тады муж жане
	x — x x	≈ — x ÷ ÷	ня ўбачыць твае распачы
	≈ — x x	≈ — x —	дождж стрэлаў тады ён праліў
	≈ — x x	≈ — x ÷ ÷	зноў волату так мовіла
3* x x x —	x x x —	x — x —	папрацінаўшы процьмай стрэл
	x x x —	x — x ÷ ÷	і анідзе ня ўбачыўшы
	x x ≈ —	x — x —	залаты латы ён надзеў
	x x ≈ —	x — x ÷ ÷	аднаго сыцяўшы ворага
	≈ x ≈ —	x — x ÷ ÷	бо ж яны — госці Індравы

Паколькі 3-і варыянт парушае забарону на спалучэньне [x x] на месцы 2-га й 3-га складоў, то ў перакладзе ён ужываецца толькі ў крайнім выпадку.

ЗВЫШМЕРНАЯ ШЛОКА

РАТНУĀ-

1	x x x — x	x — — x	і паднялі ваюры лукі
2	x x — x x	x — — x	велякрылую тады птушку

VIPULĀ-

3	x x — x —	x x x —	залатыя латы на сябе
4	x x — x x	— x x —	узышлі на вяршыню яны
5	x x — x x	— x — x	агнявіўся тады ўладыка

цотная пада

6	x x x — x x — x —	Гіран'ярэ́тас, жыхар нябёс
---	-------------------	----------------------------

Ніжэй прыводзяцца прыблізныя працэнтныя суадносіны віпул у арыгінале й перакладзе для кожнага аповеду:

№	САН	пераклад		№	САН	пераклад	
		з 2-й віп.	без			з 2-й віп.	без
1.	12%	20%	2%	13.	16%	49%	16%
2.	8%	26%	10%	14.	15%	39%	15%
3.	13%	31%	13%	15.	12%	48%	15%
4.	14%	33%	15%	16.	13%	53%	15%
5.	15%	39%	14%	17.	10%	46%	16%
6.	18%	42%	21%	18.	10%	46%	9%
7.	18%	36%	14%	19.	6%	48%	8%
8.	33%	50%	23%	20.	8%	44%	14%
9.	14%	37%	12%	21.	25%	43%	20%
10.	14%	54%	14%	22.	5%	41%	7%
11.	13%	42%	14%	23.	19%	54%	17%
12.	13%	55%	16%				

Т Р Ы Ш Т У Б Г

Каля 5% МБ складзена ў памеры *эпічны trіṣṭubh-*, прататыпам якога быў аднайменны ведыйскі памер — 4 пады па 11 складоў у кожнай з моцнай тэндэнцыяй да [— x — o] у канцы. Апошняя ў МБ стала нормаю. Ніжэй падаюцца схемы большыні магчымых спалучэнняў лёгкіх і цяжкіх галосных у гэтым памеры:

1. ... (—) x x — x — o

a	o — x — ...	<i>na Pāṇḍavān / śreṣṭhatarān nihanti</i>	पाण्डवो
	o — x — (—) ...	<i>yo veda vedān / na sa veda vedyam</i>	
	цээура ү иншым месцы	<i>evaṃ kariṣyāmi / yathā bhraṇṣi</i>	
б	o — — — ...	<i>yadā śrauṣaṃ / Vaiśravaṇena sārddham</i>	वैश्रवण
	o — — — (—) ...	<i>vimucyā 'raṇye / svaśarī-radhātūn</i>	
в	o x — — ...	<i>yadi lokāḥ / Pārthiva santi me 'tra</i>	त्रै
г	— — — x ...	<i>sarvaṃ rātriṃ / adhyayanaṃ karoṣi</i>	रत्रि

2. ... (—) x — — x — o

a	o — x — ...	<i>parasparaṃ / spardhayā prekṣamāṇāḥ</i>	परस्पर
б	o — — — ...	<i>raṇe śūraṃ / dharmarājena sūta</i>	
	o — — — (—) ...	<i>rājā Gāndhāryaḥ / skandhadeśe 'vasajjya</i>	
в	o x — — ...	<i>pratikūlaṃ / karmaṇām pāpam āhuḥ</i>	त्रै
г	o — — x ...	<i>yadā 'śrauṣaṃ / Arjunaṃ devadevam</i>	रद्रै
д	— — x x ...	<i>yeneccasi / tena kāmaṃ vrajasva</i>	रकाम

3. ... x x — — x — o

a	o — x — ...	<i>sa cā 'pi vyadadhāt sarvaṃ eva</i>	पाण्डवो
б	o — — — ...	<i>idaṃ śreyaḥ paramam manyamānāḥ</i>	
в	o x — — ...	<i>navanītaṃ hṛdayam brāhmaṇasya</i>	वैश्वानर
г	o — — x ...	<i>tato divyam ajaram prāpya lokam</i>	विश्व
д	o — x x ...	<i>śamārthinam upayātaṃ kurūṇām</i>	रु

4. ... (x) x x — x — o

a	o — x — ...	<i>yuvaṃ diśo janayatho daśāgre</i>	वैश्वानर
б	o — x — (x) ...	<i>ajo hi śastram aḡilat kilai 'kaḥ</i>	
в	o — — — ...	<i>avācyā vai paṭiṣu kāmavṛtiḥ</i>	र

	о — — — (x) ...	<i>māhenādhītam uta mānayaññāḥ</i>	р
5. ... (x) — x — x — о			
а	о — x — ...	<i>purā jagau maharṣisaṅgha eṣaḥ</i>	в. раджа
б	о — x — (x) ...	<i>Sanatsujāta yam imām parāṃ tvam</i>	
6. о — x — — — x — x — о			
а	цэзура пасья 5-га	<i>tadvṛṣṭimahnā prasthitau balasya</i>	в. раджа
б	цэзура пасья іншага	<i>vedān adhīyitā 'nahaṃkṛtaḥ syāt</i>	
7. ... x — — — x — о			
а	x — x — ...	<i>ubhau ca te jarāmṛtyū vyatītau</i>	в. раджа
б	о — — — ...	<i>tadā devīṃ rudantīṃ tām uvāca</i>	
8. ... — — — — x — о			
а	о — x — ...	<i>samāhvayat saṃrabhāc cai 'va kāvyaḥ</i>	в. раджа
б	о — — — ...	<i>maheṣvāsāḥ Kaikeyās' cā 'pi sarve</i>	

Найпашыраныя варыянты трыштубга ў эпасе можна сыцісла падаць гэтак:

а о — о — о х о — x — о паўсюль

б о — x — x x x — x — о часта

в о x — — о x — — x — о часта

г о — — x x x — — x — о часта

Кароткі й звышмерны трыштубг

Часам у МБ сустракаюцца 10-складовыя трыштубгі, якія бываюць двух відаў: з цэзураю пасья 5-га склада (напр., *taṃ tvām pṛcchāmi / kathaṃ tu rājan*) і пасья 4-га (напр., *pṛcchāmi tvāṃ / sṛṣṭhāṇyaḡra*). У апошнім выпадку падаўжэньне цэзуры выраўноўвае памер.

Звышмерныя трыштубгі значна часцейшыя і складаюць каля 1/5 усіх трыштубгаў у МБ. Яны могуць мець 12 ці 13 складоў. Першыя бываюць трох відаў (2-і — найпашыраны):

1. Склад зь лёгкім галосным дадаецца да ямбічнага пачатку (x + x —...): *kuta āyātaḥ katarasyāṃ diśi tvam*.

2. Склад (звычайна зь цяжкім галосным) устаўляецца пасля 4-га перад цэзураю: *saṃyudhyamānā / Dhārtarāṣṭrā na santi*. Найчасцейшыя звышмерныя трыштубгі гэтага віду выглядаюць так:

... — | — x — — ... *yaśo na naśyej / jñātibhedas' ca na syāt*
 ... x | x x — — ... *samānam mūrdhni / rathayānam viyanti*
 ... — | x x — — ... *hataṃ saṃgrāme / Sahadevena pāpat*
 ... x | — x x — ... *na cen māṃ Jīṣṇur / āhvayitā sabhāyām*
 ... — | — x x — ... *amanyamānaḥ / kṣatriya kiṃcid anyat*

3. Склад (звычайна зь цяжкім галосным) устаўляецца пасля 4-га, а цэзура ссоўваецца направа на адзін склад: *yatra devī Gaṅgā / satatam prasūti*.

Што да 13-складовых трыштубгаў, то яны таксама траякія:

а) спалучаюцца віды 1 і 2, апісаныя вышэй: *ṛṣayaḥ sametāḥ / paścime vai prabhāse*;

б) від 3, апісаны вышэй, спалучаецца са звычайнай канцоўкай трыштубга пры цэзуры пасля 4-га склада: *sā tvam prapadyasva / Dhṛtarāṣṭrasya veśma*;

в) за цэзураю пасля 4-га / 5-га цяжкага галоснага ідуць тры лёгкія (замест двух): *ayam Indro / haribhir āyāti rājan* або *dharmaṃtānam / Viduram agādhabuddhim*.

ПЕРАДАЧА ТРЫШТУБГА ПА-БЕЛАРУСКУ

Трыштубгавая пада можа быць атрымана праз даданьне амфібрахія да любой пады шлокі, але зь некаторымі абмежаваннямі:

1) у шлоцы апошні галосны можа быць любым, у трыштубгу ж 8-ы галосны заўжды цяжкі; 2) цэзура: у шлоцы яна рэдка абавязковая, у трыштубгу ж звычайна ставіцца пасля 4-га ці 5-га склада; 3) тыпы падаў, якія найпашыраныя ў шлоцы, у трыштубгу ўжываюцца найрадзей, і наадварот. Больш за тое, некаторыя шлокі ў эпасе яўна перароблены са старых трыштубгаў, а некаторыя трыштубгі — са старых шлок (асабліва ў Рамаіне).

Зыходзячы з гэтага назірання⁷ і быў распрацаваны беларускі адпаведнік трыштубга. Ён выводзіцца шляхам пашырэння амфібрахіем наяўных беларускіх шлокавых падаў, напр.: «*а цяпер, паглянь, яны ўсе*» → «*а цяпер, паглянь, яны ўсе забіты*». Такое нарошчванне найпрасцей адбываецца з 2-й віпулай, якая, як і ў арыгінале, становіць найпашыраны варыянт трыштубга; пры гэтым апошнія слова шлокі можа крыху змяняцца: «*уражаны стрэламі слоў*» → «*уражаны стрэламі словаў, Бгішма*». Тое самае датычыць 1-й віпулы: «*страх тут жа вояў ахаліў*» → «*страх тут жа вояў ахаліў, о княжа*»; «*тады зноў выціў ваяра*» → «*тады зноў выціў Сав'ясачын мужа*».

Трансфармацыя, аднак, не заўсёды такая гладкая, як у арыгінале:

1) тыя пады, што сканчаюцца на ненаціскны склад, ня могуць быць механічна перароблены ў трыштубг. У выпадку 4-й віпулы даводзіцца ўстаўляць амфібрахій пасля 6-га склада: «*і выратуй род, што тоне*» → «*і выратуй род, што ў нястачы тоне*». Тое самае адбываецца ў 3-й віпуле: «*засьне чалавек — сьпіць побач*» → «*засьне чалавек — сьпіць заўсёды побач*». У 5-й віпуле адзін склад дадаецца пасля 4-га і два ў канцы: «*Каіш'япа, сын Самабыўцаў*» → «*Каіш'япа, сыне Самабыўцаў мудры*». У *rathuā*-падах, як і ў цотных, усё крыху ўскладняецца, бо даданьне амфібрахія (унутар — у першым выпадку, у канец — у другім) ня толькі ўтварае тры ямбы запар (камбінацыя вельмі рэдкая ў эпасе), але й нярэдка спараджае паду з 5 ударамі, у выніку чаго адно з удараносных слоў трэба “затушоўваць”, а ўдар пераносіць на іншае: а) «*ні вяртаньне сабе княства*» → «*ні*

5. E. W. Hopkins. The Great Epic of India. — New York. Charles Scribner's Sons, 1901. — p. 214–125.

вяртаньне сабе, **о мудры, княства**»; б) «і ўзьнялі крык тады дзэвы» → «і ўзьнялі крык тады ў адчаі дзэвы» ('тады' губляе ўдар, які пераносіцца на ўзьнялі шляхам зьмены ў ім месца націску); в) «стаў сьвятάρ тады жыць адзін» → «стаў сьвятάρ тады жыць адзін у лёсе» (удар перасоўваецца з 'жыць' на 'тады');

2) узьнікаюць праблемы з цэзураю. У арыгінале яна, як правіла, ставіцца пасья 4-га ці 5-га склада (хоць у першым тыпе часта парушаецца), аднак у перакладзе — рэдка пасья 4-га і часта пасья 5-га ці 6-га: «вой сьмелы ніколі ў баі» → «вой сьмелы ніколі / ў баі ня стане»; «для войнаў створаны ваяр» → «для войнаў створаны ваяр, **о сыне**». З грунту, трыштубгі з цэзураю пасья 4-га склада амаль не выводзяцца зь беларускай шлокі і ў перакладзе зьяўляюцца як самастойныя ўтварэньні.

Ніжэй даюцца схемы магчымых падаў. Паколькі магчымых спалучэньняў націскных складоў тут досыць шмат, то на кожны тып прыводзіцца толькі некалькі прыкладаў. Пады, адзначаныя зорачкаю, сустракаюцца рэдка.

ЦЭЗУРА ПАСЬЯ 4-ГА СКЛАДА

1.1. x — x — / x x x — x — x	
x — x — / x x x — x — x	каторы ж муж / не абароніць жонкі
x — x — / x x ≈ — x — x	тады яны / узьнялі ў неба твары
x — x — / x ≈ x — x — x	працяў стралой / тады ваяр магутны*
x — x — / ≈ x x — x — x	таму хлусы / самі сябе ніштожаць*
1.2.* — x x — / x x x — x — x	
— x x — / x x x — x — x	Арджуна-вой, / непадуладны стоме
— x x — / x x ≈ — x — x	сталі яны / праліваць зьлевы стрэлаў
— x x — / x ≈ x — x — x	кожны з багоў / яму надаў аружжа
— x x — / ≈ x x — x — x	чорным ад стрэл / стаў небасхіл імгненна
1.3.* — x — x / x x x — x — x	
— x — x / x x x — x — x	статак гоўя / паабяцаў пустэльцу

— x — x / x x ≈ — x — x	мовы гэткай / не магу болей слухаць
— x — x / x ≈ x — x — x	сем памераў / вязуць адну адправу
— x — x / ≈ x x — x — x	сем прамудрых / сталі сьпяваць хвалебны

1.4.*? x x — | — / x x x — x — x

x x — — / x x x — x — x	і працяў страх / валадароўну тую
x x — — / x x x — x — x	і гавеў ты/сячу гадоў самотнік

ЦЭЗУРА ПАСЬЛЯ 5-ГА СКЛАДА

1.5. x — x — x / x x — x — x

x — x — x / x x — x — x	багіню мовы / ў чалавечым целе
x — x — x / x ≈ — x — x	ня варта, пане, / табе нас гнявіці
x — x — x / ≈ x — x — x	калі ж адвага й / дух цябе пакіне*

1.6.* — x x — x / x x — x — x

— x x — x / x x — x — x	Каш'япа, сыне / Самабыўцаў мудры
-------------------------	----------------------------------

2.1. x — x x — / x x — x — x

x — x x — / x x — x — x	і гэтак яе / папрасіў двуродны
x — x x — / x ≈ — x — x	чаго ты ляжыш / нібы дзік забіты
x — x x — / ≈ x — x — x	засьне чалавек / — сьпіць заўсёды побач

2.2. x x — x — / x x — x — x

x x — x — / x x — x — x	і сьляпы, й глухі, / і гандляр, і жонка
x x — x — / x ≈ — x — x	а цяпер, паглянь, / яны ўсе забіты
x x — x — / ≈ x — x — x	паразіць стралой / вой кірату хоча

2.3.* x x — — x / x x — x — x

x x — — x / x x — x — x	ад старых дзеці / пераймаюць мудрасьць
-------------------------	--

2.4.*? x x x — x / x x — x — x

÷ x ≈ — x / ≈ x — x — x	залаты латы / ён надзеў, магутнік
-------------------------	-----------------------------------

ЦЭЗУРА ПАСЬЛЯ 6-ГА СКЛАДА

2.5. x — x x — x / x — x — x	
x — x x — x / x — x — x	адважнік ніколі / ў баі ня стане
2.6. x x — x — x / x — x — x	
x x — x — x / x — x — x	магутой сваёю / абняўшы сьветы
3.1.* x — x x x — / x — x — x	
x — x x x — / x — x — x	нібыта па цяжкой / у полі працы
3.2.* x x — x x — / x — x — x	
x x — x x — / x — x — x	ні вяртаньне сабе, / о мудры, княства
3.3.*? x x x — x — / x — x — x	
x x x — x — / x — x — x	і пачалі тады / баёўцы біцца

У падзе 2.4 удар прыпадае на ненаціскны склад. Тое самае фактычна адбываецца і ў падзе 3.3: «і пачалі тады / баёўцы біцца» («знёў пачалі...»). 2.4 можа быць прачытана крыху іначай — зь дзьвюма цэзурамі: «залаты́ | латы́ / ён надзе́ў, магу́тнік» (як у 1.4.), а 3.3 — з падвойным ямбаем: «і пача́лі / ...».

Трыштубг віду [— — x — — x x — x — —] (з цэзураю пасля 4-га ці значна часцей 5-га складу) пазьней атрымаў назву *indravajrā-*, а [x — ...] — *upendravajrā-*. Строфы, якія мяшаюць гэтыя два памеры, завуцца *upajāti-*. У Рамаяне гэтая форма трыштубга фактычна стала адзіна магчымай. У беларускую яна перадаецца гэтак:

indravajrā-	
a) x — x x — / x x — x — x	у новы убор / адзяюцца людзі
б) x — x x — x / x — x — x	як зьняўшы адзежу / зь сябе старую
upendravajrā-	
x — x — x / x x — x — x	тады Гандгары / адказала князю

У МБ трыштубгавыя пады нярэдка мяшаюцца ў страфе з памерам JAGATĪ-. Ён лёгка выводзіцца з трыштубга заменай апошняга галоснага на абавязкова лёгкі й даданьнем яшчэ аднаго цяжкага (або лёгкага):

atrogasenasamiteṣu rājan samāgateṣu apratimeṣu rājasu na vai vivitsāntaram asti vādinām mahājale haṃsaninādinām iva	Як шмат князёў тут сабралася, княжа! Нібыта войска незраўнана-грозная, яны гамоняць між сабой шумліва, як стада гусей на вялікім возеры.
na me'dya vakṣyasyativādimānin glaḥaṃ prapannaḥ saritāmivāgamaḥ hutāśanasyeva samiddhatejasah sthiro bhavasveha mamādyā bandin	Ня будзеш сёння ты гаварыць у спрэчцы, нібы ля вады, о Бандзіне, стоячы! Зьявіся ж зараз перад сваім супернікам , падобным агню, пажыральніку жортваў!

КАРОТКІ (10-складовы) ТРЫШТУБГ выглядае па-беларуску так (выпадае адзін склад пасяля цэзуры):

x — x — / x x — x — x	падняў свой лук / Ашваттхаман дужы
x — x x — / x — x — x	таму й пытаю, / чаму ты, княжа

А вось схемы звышмернага трыштубга:

12-складовы трыштубг

а) 4+7 → 5+7

1. ненаціскны галосны дадаецца да пачатку

x x — x — / x x x — x — x	ты адкуль прыйшла / і чаму ў лесе блудзіш
x — x x — / x x x — x — x	навошта табе / яму спрыяць у гэтым

2. ненаціскны галосны дадаецца перад цэзураю

x — x — x / x x x — x — x	у сьвеце продкаў / ён валадарыць, дужы
---------------------------	--

3. x — x — → x — x x —

x — x x — / x x x — x — x	з настаўнікам скарб / не захачеў дзяліць ён
---------------------------	--

б) 5+6 → 6+6

x — x x — x / x x — x — x	дзе Ганга-багіня / выплынае з гораў
13-складовы трыштубг: 6+7 (тып 1 + 2 / 3)	
x x — x — x / x x x — x — x	падышлі багове / да калясьніц лятучых
x — x x — x / x x x — x — x	зірнула панна / на ваяра ў адчаі

Часам сустракаюцца і звышмерныя джагаці-пады: *tato ṣṭava-kraṃ mātur athā 'ntike pitā* «тады перад маці / Аштавакру сказаў айцец».

І Н Ш Ы Я П А М Е Р Ў

Акрамя вышэй апісаных памераў, у якіх складзена больш за 99% МБ, у эпасе сустракаюцца і іншыя памеры, уласцівыя ўжо клясычнай паэзіі. Многія зь іх, відавочна, зьяўляюцца відазьменамі трыштубга альбо джагаці, у той час як некаторыя склаліся пад уплывам паэзіі на пракрытах. Тэкст (але ня сам зьмест!), напісаны ў гэтых памерах, можна лічыць пазьнейшым дадаткам да асноўнай часткі эпасу.

Ніжэй падаюцца схемы толькі для тых памераў, якія сустракаюцца ў гэтай кнізе (за выняткам *urajāti*-, які апісаны вышэй):

v a ṃ ś a s t h a v i l a - (12 складоў)

x — x — — x x — x — x —	<i>sukhaṃ ca duḥkhaṃ ca bhavābhavātmakaṃ</i>
x — x — x x x — x — x —	заўсёды востры й неадольны ў бітве дыск што шчасьце й гора на зямлі нявечныя

r u c i ḡ ā - (13 складоў)

x — x — / x x x x — x — x —	<i>tad antakajvalanasamānavarcasam</i>
x — x — x x x — / ≈ x — x —	шмат тысяч тысяч у баі / чортаў крышачы пусканы Вішну балагім, / богам між багоў

Няцяжка заўважыць, што ручыра ўтвараецца з вашмастхавілы раскладаньнем 5-га цяжкага галоснага на два лёгкія й замацаваньнем цэзуры перад імі. У перакладзе ўсё крыху іначай. Пасьля 7-га склада дадаецца ўдарны галосны, а наступны, наадварот, губляе ўдар, бо перад ім зьяўляецца цэзура. У прынцыпе, можна было б зрабіць і бліжэйшую да арыгіналу схему:

х — х — / — х х х — х — х —

лятаў-шугаў / зыркi велядыск туды-сюды

альбо

х — х — х / х х х — х — х —

той дыск пагрозны, / што зіхацеў, нібы агонь

Аднак гэтыя два варыянты значна саступаюць першаму ў зручнасьці падбору слоў. Да таго ж, зь першай схемы лёгка выводзіцца памер *vasantatilakā*- — даданьнем ненацісканога галоснага ў канцы:

— — х — х х х — х х — х — —

daivena deyam iti kāpuruṣā vadanti

х — х — х х х — (/) х х — х — х

надзеліць доля нас усім — так нікчэмцы кажуць

ПРА ПЕРАКЛАД ЭПІЧНАЙ ПАЭЗІІ

Як і ўсякі натуральны эпас, Магабгарата, а дакладней — тыя эпічныя песні, якія пазней увайшлі ў яе склад, былі ад пачатку чыста вуснымі творамі, сьляды чаго добра відаць у наяўным цяпер тэксьце паэмы. Эпічны паэт ніколі не ствараў песень з нуля, як і не паўтараў цот у цот ужо вядомыя яму творы, але заўжды імправізаваў, карыстаючыся наборам гатовых формул, якія дазвалялі яму хутка запаўняць верш рытмічна правільнымі фразамі. Гэтыя формулы маглі ахопліваць як цэлую паду (рэдка — больш), так і толькі яе частку (як правіла, яе канцоўку, якая найбольш рытмічна абмежаваная); яны маглі быць цэлым сказам, асобным словазлучэньнем ці нават асобным словам альбо часткаю складанага слова. Усе падобныя формулы можна падзяліць на дзьве вялікія групы:

1) сталыя выразы, якія не мяняліся зусім (калі ня ўлічваць склонавых формаў, што не мяняюць рытму фразы): напр. формула *atrāru udāharantītam itihāsaṃ purātanam* 'на гэты конт таксама прыводзяць у прыклад гэтую старую быль' толькі ў «Разьдзеле спакою» паўтараецца 57 разоў.

2) паўсталыя выразы, у якіх некаторыя словы маглі замяняцца на тоесныя ім. Тоества магло быць *с э н с а в ы м*: напр., формула *karmaṇā manasā vācā* 'справай, думкай, словам' рытмічна падыходзіць толькі для няцотнай пады шлокі — у цотнай жа яна выглядае як *karmaṇā manasā girā*; або *р ы т м і ч н ы м*: напр., цотная пада нярэдка сканчаецца на *-rṣabhaḥ*, перад якім могуць стаяць такія словы, як *bhrāhmaṇa-*, *pāṇḍava-*, *rākṣasa-* ды інш. Падстановачныя словы могуць супадаць у рытме толькі часткова — галоўнае, каб яны адпавядалі вымогам агульнага рытму пады: напр., *bharata-rṣabhaḥ*, дзе першы галосны лёгкі (у папярэдніх прыкладах ён паўсюль цяжкі).

Вядома, былі і прамежкавыя віды: напр., у межах «Аповеду пра Налу» формулу *bhīmo bhīmaparākramaḥ* 'Бгіма страшнаадважны' можна лічыць сталай, але ў іншых месцах МБ замест *bhīmo* могуць стаяць і іншыя словы.

Гэтая асаблівасць слоўнай арганізацыі эпасу ўплывае на пераклад дваяка: з аднаго боку, у перакладзе распрацаваныя свае формулы, якія падыходзяць пад рытміку беларускіх адпаведнікаў санскрыцкіх памераў; з другога, адна формула, калі таго вымагае рытм, нярэдка замяняецца ў перакладзе на іншую, блізкую ёй у сэнсе, або апускаецца зусім, калі не нясе рэальнай сэнсавай нагрукі.

Ніжэй падаюцца прыклады некаторых формулаў на санскрыце зь іх прыблізнымі беларускімі адпаведнікамі (у дужках даюцца прыклады слоў, якія ў формуле могуць мяняцца; а крыжыкамі пазначаецца частка пады, якая ў формулу не ўваходзіць)¹:

няцотная пада	цотная пада
(<i>Karṇah</i>) <i>praharatām śreṣṭhaḥ</i> найлепшы з ваяроў Карна	(<i>Bhīmah</i>) <i>praharatām varaḥ</i> (Бгімасэна,) найлепшы вой
<i>sarvalakṣaṇasampannaḥ</i> надзелены ўсякай цнотай	<i>sarvalakṣaṇalakṣitaḥ</i> надзелены штоцнотаю
<i>viśrutas triṣu lokeṣu</i> праслаўлены у трох сьветах	<i>triṣu lokeṣu viśrutaḥ</i> у трох сьветах праслаўлены
<i>tataḥ samabhavad yuddham</i> пачалася тады бітва	<i>tato yuddham avartata</i> і тады разгарэўся бой
<i>acireṇai 'va kālena</i> па нядоўгім, аднак, часе	<i>rajanī cābhyavartata</i> і тады наступіла ноч
<i>uvāca prahasann iva</i> з усьмешкаю тады мовіў	<i>prahasann abravīd (rājā)</i> і з усьмешкай прамовіў (князь)
x x <i>amaragarbhābhah</i> x x x багом роўны	<i>pūrṇendusadṛśānanā</i> x x x поўнятварая
x x <i>Yudhiṣṭhiro rājā</i> x x Юдгіштхіра-ўладар	<i>Kuntīputro Yudhiṣṭhiraḥ</i> радасць Кунці Юдгіштхіра

1. Усе прыклады ўжытыя з кнігі П. А. Гришцер. Древнеиндийский эпос. Генезис и типология. — Москва: Главная редакция восточной литературы издательства «Наука», 1974 г. — С. 362–388.

<i>abraviḍ vacanam</i> х х	х х х <i>idam abravīḍ</i>
і прамовіў тады х х	х х х тады так сказаў
х х х (<i>rākṣasa</i>) <i>śreṣṭhaḥ</i>	х х х (<i>kuru</i>) <i>sattamaḥ</i>
х х х найлепшы (ракша́с)	х х х х най-(каўрава)
х х х (<i>śoka</i>) <i>santaptā</i>	х х х (<i>śoka</i>) <i>karśitā</i>
х х х у цяжкім горы	х х х веляскрушная
х х х х <i>rājendra</i>	х х х х <i>viśam pate</i>
х х х о Індра князёў	х х х х о пан людзей
х х х х (<i>nara</i>) <i>vyāghraḥ</i>	х х х х (<i>nara</i>) <i>rṣabhaḥ</i>
х х х х (ваяр-)тыгар	х х х х бык-(ваяр)
х х х х <i>maheṣvāsaḥ</i>	х х х х <i>mahārathaḥ</i>
х х х х вялік-лучнік	х х х х вялік-ваяр
х х х х (<i>amitra</i>) <i>ghnaḥ</i>	х х х (<i>ari</i>) <i>mardanaḥ</i>
х х х х (ворага)бой	х х х граза(ворагаў)
х х х х <i>suśroṇī</i>	х х х х <i>sumadhyamā</i>
х х х х краса-дзева	х х х пекнацеля
х х х х х <i>saṅgrāme</i>	х х х х х <i>saṃyudhe</i>
х х х х х страх-бітве	х х х х х у bai

Нярэдка формула, якая ў арыгінале займае няцотную паду, у перакладзе ставіцца ў цотную, і наадварот:

цотная пада →	няцотная пада
<i>girir Merur ivācalaḥ</i>	нерухома, нібы Мэру
няцотная пада →	цотная пада
х х х <i>padmāyatākṣī</i>	х х х падмавокая

У цэлым, беларускі тэкст менш насычаны формуламі, чым арыгінал, бо галоўнаю задачай гэтага перакладу ёсць перадача зместу аповедаў, а захаваньне формы грае хоць і важную, але другарадную ролю. Тое самае датычыць і паэтычных памераў.

АПОВЕД ПРА ПАЎШ'Ю

1.3

На адрозьненне ад Рамаяны, якая цалком складаецца зь вершаў, МБ утрымлівае невялікія празаічныя ўрыўкі (з паэтычнымі ўстаўкамі): у «Разьдзеле пачатку» (частка 3), у «Лясным разьдзеле» (частка 190) і ў «Разьдзеле спакою» (часткі 183–185 і 329). Месцамі гэтая проза яўна рытмізаваная і ўтрымлівае цэлыя паэтычныя радкі (напр., 3.19: *etasmīnn antare kaś cid / ṛṣir dhaumyo nāmā 'yodas...* «Жыў у той самы час нейкі / рышы Аёда, сын Дзумаў», што становіць дзьве няцотныя пады шлокі).

Дадзены аповед расказвае перадгісторыю таго, як Джанамэджая, Арджунаў праўнук, вырашыў правесці зьмеяборчае ахвярапрынашэнне. Адзін з герояў аповеду — мудрэц Аёда, сын Дзумаў, які быў ачольнікам, ці бо хатнім жрацом (*purohita*-), пандаваў. Расказ пра выпрабаванне яго трох вучняў здаўна карыстаецца ў Індыі вялікай папулярнасцю й часта прыводзіцца як прыклад вучнёўскай вернасці свайму настаўніку.

Гэты матыў паўтараецца яшчэ раз ужо з галоўным героем аповеду *Уттанкам*, чыім настаўнікам быў Аёдаў вучань Вёда. Гісторыя пра Ўттанку сустракаецца ў МБ двойчы: другі раз ажно ў 14-м «Разьдзеле пра закол кая» (часткі 52–58), дзе яна расказваецца ня толькі больш падрабязна, але й з некаторымі адрозьненнямі (у прыватнасці, Уттанкавым настаўнікам там выступае мудрэц Гаўтама, а месца князя Паўш'і займае пракляты Васіштхам Кальмашапада).

Адзін з ключавых момантаў «Аповеду пра Паўш'ю» — выкраненне князем змеяў Такшакам залатых завушніц, якія Ўттанка нёс жонцы свайго настаўніка ў якасці платы за навучанне (*gurudakṣiṇā*-). Сувязь змеяў з золатам шырока вядомая ў індаэўрапейскай міталогіі: гэта і грэцкі цмок Ладон, які вартуе залатыя яблыкі ў садзе Геспэрыд; гэта і скандынаўскі Фафнір, які ляжыць на золале; гэта і залатая карона на галаве вужынага цара ў беларускім фальклёры. Калі золата сымбалізуе сонца й чысьціню, то змей — істота

хтанічная, і таму выкраданьне ім золата ёсьць водгукам больш старажытнага міту, у якім першародны цмок трымаў у зьняволеньні сонца й зару.

Паказальна, што вярнуць завушніцы Ўттанку дапамагае ня хто іншы, як Індра, які ў РВ змагаецца з цмокам Врытрам і, забіўшы яго, выпускае зь нетраў гары воды, сонца й зару (гл. «Аповед пра Індраву перамогу»), а таксама Ўгні (зьмеі зьвязаныя ня толькі зь зямлёю, але й з вадой, і таму баяцца агню). Характэрны і Ўттанкаў спуск у зьмяінае царства, адкуль ён вяртаецца толькі дзякуючы таму, што перад тым зьёў а́мрыты (*amṛta-*), прапанавага яму ў выглядзе гною Індрам: паход у падземнае ўладарства — адзін з найпашыраных сюжэтаў у індаэўрапейскіх мітах.

Можна дапусьціць, што зьмеяборчае ахвярапрынашэньне, падчас якога расказваецца МБ, — гэта своеасаблівае ўказаньне на тое, што вайна пандаваў і каўраваў можа мець і міталёгічнае пра-чытаньне. З гэтага гледзішча становіцца зразумелым і нараджэньне сотні каўраваў з аднаго клубка плоці, які знаходзіўся ў гаршку пад зямлёю два гады, і той факт, што ў канцы бітвы на Курукшэтры Дур'ёдгана, уцякаючы ад пандаваў, хаваецца ў возера; і тое, што пандавы дванаццаць гадоў блукаюць па лесе, а потым год жывуць пад чужым выглядам у князя Віраты (вяртаньне з падземнага сьвету часта зьвязана зь непазнаваньнем героя).

Асновапалеглы індаэўрапейскі міт барацьбы бога-грымотніка з хтанічным зьмеем, такім чынам, праяўляецца ў МБ на некалькіх узроўнях: гэта і Джанамэджаева варажнеча са зьмеямі, і невялічкі аповед пра Ўттанку, і барацьба сыноў Панду з сынамі Дгрытараштры, і, уласна, сам міт пра забойства Індрам Врытры, няхай і пададзены ў МБ у відазьмененым выглядзе.

ЧАСТКА 3

Сўта¹ прамовіў:

- 1 Джанамэджая, Пары́кшытаў сын, разам са сваімі братамі прысутнічаў на доўгай саттры на Курукшэтры. А братоў у яго было трое: Шрутасэ́на, Уграсэ́на й Бгімасэ́на.
- 2 І вось, калі яны былі на той саттры, прыйшоў туды адзін сабака, сын Сарамы². Джанамэджаевы Браты пабілі яго³, і ён, жаласна скавычучы, прыбег назад да маці.
- 3 Пачуўшы, як сын жаласна скавыча, маці спытала яго: «Чаму ты якочаш? Хто цябе пабіў?»
- 4 Пачуўшы гэта, ён сказаў: «Мяне пабілі Джанамэджаевы браты».
- 5 Тады маці сказала яму: «Пэўна, ты ў чымсьці правініўся, таму цябе й пабілі».
- 6 На што сын адказаў ёй: «Ні ў чым я не правініўся! На ахвярнае масла не глядзеў і не лізаў».
- 7 Пачуўшы гэта, Сарама, засмучаная сынавым горам, прыйшла на тую доўгую саттру, дзе быў Джанамэджа я са сваімі братамі.
- 8 Там яна ў гневе сказала яму: «Мой сын ні ў чым не правініўся. Завошта вы яго пабілі? А раз пабіты ён безь віны, то спасьцігне цябе непрадбачанае няшчасьце!»
- 9 Джанамэджа ж, пачуўшы словы Сарамы, сукі саміх багоў, вельмі ўстрыжываўся й засмуціўся.
- 10 Калі саттра была скончана, Джанамэджа вярнуўся ў Гастына́пур у й прыклаў нямала намаганьняў, каб знайсці сабе прыдатна-

1. Уграшравас.

2. *Saramā* — у РВ Індрава сука, якая знайшла для яго кароў, схаваных у скале.

3. Лічылася, што прысутнасць сабакі на абрадзе апаганьвала яго: «Чандάла, сьвіньня, певень, сабака, жанчына падчас аплаваў, лягчанец не павінны глядзець на двойчынароджаных, калі тыя ядуць. На што б яны ні паглядзелі падчас узьліваньня ў агонь, паднашэньня дароў, ядзеньня і ахвяраваньня багом ці продкам — яно ўжо не прынясе плёну. Сьвіньня псуе сваім абнохваньнем, певень — ветрам ад крылаў, сабака — позіркам, а чалавек нізкай варны — дотыкам» (*Manu-smṛti*- 3.239–241).

- га ачольніка, які — як ён абвясціў — змог бы суняць⁴ учынены ім грэх.
- 11 І вось аднойчы Парыкшытаў сын Джанамэджая вырашыў на ловы і ў адной мясьціне сваіх уладаньяў налучыў на пустынь.
- 12 У ёй жыў нейкі рышы на імя Шрутáшравас. Там жа сядзеў і яго любы сын Сомáшравас.
- 13 Падышоўшы да Сомашраваса, Джанамэджая, сын Парыкшытаў, вырашыў узяць яго за ачольніка.
- 14 Пакланіўшыся таму рышы, ён прамовіў: «Багавіты, хай твой сын будзе маім ачольнікам!»
- 15 Пачуўшы гэта, той адказаў: «О княжа, мой сын нарадзіўся ад зьмяі. Вялікі жарбіт і бездакорны вучань, ён быў зачаты сілаю маёй жарбы і вырас у чэраве той зьмяі, што выпіла майго семени. Ён зможа суняць любы ўчынены табою грэх, акрамя злачынства супраць Вялік-бога⁵. Аднак мой сын даў адзін таемны зарок: калі які-небудзь брагман што-небудзь у яго папросіць, то ён яму тое і аддасць. Калі гэта не пужае цябе, то бяры яго!»
- 16 Пачуўшы гэта, Джанамэджая адказаў: «Багавіты, хай будзе так!»
- 17 Узяўшы Сомашраваса за ачольніка, ён вярнуўся назад і сказаў сваім братам: «Я выбраў яго сабе за настаўніка. Што б ён ні сказаў, выконвайце тое бяз роздумаў».
- 18 Пачуўшы гэта, браты адразу далі сваю згоду. А ён, даўшы такі наказ, выправіўся ў Такшашылу⁶ і падначаліў сабе ўвесь той край.
- 19 Жыў у той самы час нейкі рышы Аёда, сын Дгúмаў. І было ў яго тры вучні: Упамáн'ю, Áруні⁷ й Вéда.

4. *śamayitum* 'суняць, сущышыць, патушыць, спыніць, зьнішчыць'.

5. *Mahā-deva* — адно з імён Шывы.

6. *Takṣa-śilā* — сталіца гандгáраў, што знаходзілася на тэрыторыі сучаснага Пэнджабу. Грэкі называлі яе Τάξιλα. Другі складнік азначае 'скала, камень', а першы — хутэй за ўсё, 'цясьляр'. *Takṣa-* (ці *Takṣaka-*) таксама зьяўляецца імем зьмея, які фігуруе ў гэтым апаведзе, а вялікае ахвярапрынашэнне зьмеяў, якое праводзіў Джанамэджая, адбывалася акурат у Такшашыле.

7. *Āruṇi* — знакамiты сьвятар, які зьяўляецца пэрсанажам найстарэйшых упанішад: *Bṛhad-āraṇyaka-* і *Chāndogya-*. Паводле *Śatapatha-brāhmaṇa-*, аднак, ён

- 20 Одному з вучняў — Аруні, што з краіны паньчальскае, — ён даў такое даручэньне: «Ідзі, заладзь пралом у гаці!»⁸
- 21 Пачуўшы наказ, паньчалец Аруні тут жа пайшоў на гаць, але пралом заладзіць ня змог.
- 22 Засмучаны, ён стаў думаць, што яму рабіць, і ўрэшце знайшоў выхад: «Добра, зраблю вось як!»
- 23 І тады ўвайшоў ён у пралом і, лёгшы ў ім, спыніў сабой ваду.
- 24 Празь некаторы час яго настаўнік Аёда, сын Дгумаў, спытаў у сваіх вучняў: «А куды падзеўся паньчалец Аруні?»
- 25 На што тыя адказалі: «Але ж багавіты сам паслаў яго заладзіць пралом у гаці».
- 26 Пачуўшы гэта, ён сказаў вучням: «Тады хадзем да яго!»
- 27 Прыйшоўшы на месца, ён стаў клікаць Аруні: «Агу! Аруні! Паньчалійча! Дзе ты, дзіця маё? Хадзі сюды!»
- 28 Пачуўшы настаўнікаў кліч, паньчалец Аруні тут жа падняўся з пралому і, падышоўшы да вучыцеля, сказаў: «Я тут, багавіты! Ваду ў праломе не было як спыніць, і таму я лёг у яго сам. А як пачуў твае словы, то адразу падняўся, разьняўшы гаць, і прыйшоў да цябе. Вітаю багавітага. Загадвай! Што я павінен зрабіць цяпер?»
- 29 На што настаўнік адказаў яму: «Паколькі ты падняўся, разьняўшы гаць, імя табе будзе Ўддэлака»⁹.
- 30 А потым дадаў: «Але паколькі ты ўсё ж выканаў мой наказ, то дасягнеш шчасноты. І ўсе Веды адкрыюцца табе, як і ўсе наставы ў дгарме».
- 31 Пасьля настаўнікавых слоў Аруні пайшоў сваёю дарогай.
- 32 Другога ж вучня Аёды, сына Дгумавага, звалі Ўпаман'ю.

быў сынам *Aruṇa- Aṛuṇeśi-*, што вынікае і зь ягонага імені, якое ёсьць звычайным патронімам.

8. Гаворка ідзе пра такую гаць, што рабілася вакол поля, каб затаніць яго вадою для вырошчваньня рысу.
9. *Uddālaka-* — тут дасяца народная этымалёгія гэтага імені, якое выводзіцца з *√dā* з каўзатыўным суфіксам *ṅiC* (= 'разьдзіраць, ламаць'). Імя «Ўддалака», такім чынам, азначае «які разломвае [гаць]».

- 33 Яму настаўнік даў такое даручэньне: «Упаман'ю, дзіця маё, ідзі пасьвіць кароў!»
- 34 І той на вучыцелюў загад пайшоў пасьвіць кароў. Выпасьвіўшы іх, ён упрывечар вярнуўся назад і, стаўшы перад настаўнікам, пакланіўся яму.
- 35 Пабачыў настаўнік, што вучань сыты, і сказаў яму: «Упаман'ю, дзіця маё, чым ты харчuessься? Ты выглядаеш вельмі сытым».
- 36 На што вучань адказаў: «Я харчуюся жабранінай».
- 37 Тады настаўнік сказаў яму: «Ты не павінен есьці жабраніну, не прапанаваўшы яе сьпяраша мне»¹⁰.
- 38 «Добра!» — сказаў той і знову пайшоў пасьвіць кароў. Выпасьвіўшы іх, ён вярнуўся назад і, стаўшы перад настаўнікам, пакланіўся яму, як і ў першы раз.
- 39 Пабачыўшы, што вучань зноў сыты, настаўнік сказаў яму: «Упаман'ю, дзіця маё, я забіраю ў цябе ўсю без астатку жабраніну. Чым жа ты харчuessься цяпер?»
- 40 Тады ён адказаў настаўніку: «Багавіты, аддаўшы табе першую, я іду зьбіраць другую. Тым і харчуюся».
- 41 На што настаўнік сказаў яму: «Не гадзіцца так абыходзіцца са сваім настаўнікам. Зьбіраючы дзьве жабраніны, ты перашкаджаеш харчавацца іншым жабраком. Ты хцівы».
- 42 «Добра!» — сказаў той і знову пайшоў пасьвіць кароў. Выпасьвіўшы іх, ён вярнуўся ў вучыцелюў дом і, стаўшы перад сваім настаўнікам, пакланіўся яму.
- 43 Пабачыўшы, што вучань зноў сыты, настаўнік сказаў яму: «Я забіраю ў цябе ўсю без астатку жабраніну, а другой ты не зьбіраеш. І ўсё ж ты сыты. Чым жа ты харчuessься?»
- 44 Тады ён адказаў настаўніку: «Пане, я харчуюся малаком гэтых самых кароў».
- 45 На што настаўнік сказаў яму: «Не гадзіцца табе піць малако без майго дазволу».

10. У *Manu-smṛiti*- 2.51 кажацца: «Без падману сабраўшы жабраніны, колькі трэба для ежы, прапанаваўшы настаўніку, ён (т.-б. вучань) павінен есьці тварам на ўсход, ачысьціўшыся сёрбаньнем».

- 46 «Добра!» — паабяцаў той і, у чарговы раз выпасьвіўшы кароў, вярнуўся ў настаўнікаў дом і, стаўшы перад сваім вучыцелем, пакланіўся яму.
- 47 Пабачыў настаўнік, што вучань сыты, і сказаў яму: «Жабраніны ты не ясі, а другой не збіраеш. Малака ты таксама ня п'еш. І ўсё ж ты сыты. Чым жа ты харчuessя?»
- 48 Пачуўшы гэта, той адказаў настаўніку: «Пане, я п'ю пену, якую выпускаюць цяляты, калі ссуць вымя сваіх мацяроў».
- 49 На што настаўнік сказаў яму: «Гэтыя шчодрыя цяляты, спачувваючы табе, выпускаюць нямала пены. Робячы так, ты перашкаджаеш ім карміцца. Ты не павінен піць нават пену».
- 50 «Добра!» — паабяцаў той і пайшоў пасьвіць кароў галодным, бо яму было забаронена і есьці жабраніну, і збіраць другую, і піць малака, і нават зьлізваць пену.
- 51 І вось аднойчы ў лесе, змучаны голадам, ён зьеў лісткаў аркі¹¹.
- 52 Ад тых лісткаў аркі, едкіх, горкіх і цяжкастраўных, яму забалелі вочы, і ён асьлеп. І вось, блукаючы па лесе безвач, ён упаў у яму.
- 53 Калі ж ён не вярнуўся назад, настаўнік сказаў вучням: «Я забараніў Упаман'ю ўсё, таму ён, напэўна, раззлаваўся і цяпер ня хоча вяртацца. А ўжо позна».
- 54 Сказаўшы гэта, настаўнік пайшоў у лес і стаў яго зваць: «Агу! Упаман'ю! Дзе ты, дзіця маё? Хадзі сюды!»
- 55 Пачуўшы настаўнікаў кліч, той гучна абазваўся: «Я тут, вучыцелю! Упаў у яму!»
- 56 Тады настаўнік спытаў яго: «Як жа ты туды ўпаў?»
- 57 На што той адказаў: «Я зьеў лісткаў аркі ды асьлеп. Таму і ўпаў у яму».
- 58 Тады настаўнік сказаў яму: «Услаў жа Ёшвінаў! Яны гаяры багоў і вернуць табе зрок»¹².

11. *arka* — расьліна *Calotropis Gigantea*.

12. Ужо ў РВ мы знаходзім нямала намёкаў на міты пра Ёшвінаў, у якіх яны вылечваюць людзей (і жывёл). Так, у 1.117.17 яны вяртаюць зрок ізэўнаму Рыдждрашву, якому бацька выкалаў вочы, а ў 1.118.7 — вылечваюць асьлепснага песьняра Канву.

- 59 Пачуўшы настаўнікавыя словы, той стаў услуўляць багоў Ашвінаў такімі слаўнямі¹³:
- 60 «Вас, першародных, першахожых, ясных,
я слаўлю песьняю, безабмежных, зыргіх,
дзівоснакрылых і бяспыльных, лёткіх¹⁴,
што усе сабой асланяюць быты,
61 залатых арлоў, Дзіваспасаў дужых¹⁵,
вас, прыўкраснадзюбых і ўсягды звыцяжных,
што ткуць імкліва на прыўкрасных кроснах
тканіну белу ды тканіну чорну¹⁶.
62 Перапёлку вы ўратавалі, Ашвіны,
із глюгі коршака усім на шчасьце¹⁷.
Ўкланіліся вам, такім добрым баўнікам¹⁸,
кароў найлепшых і рудых прыгналі вам.

13. *ṛc-* — услуўляльныя вершы ў гонар багоў, зь якіх складаюцца хвалебны Рыгведы (*Ṛc*→*Ṛg-veda*). Канкрэтна гэтыя вершы ня ёсць часткаю РВ, а толькі абапіраюцца на ведыйскі матэрыял і пераймаюць яго зьначыста цёмны стыль. Ашвіны былі багамі ранішняга й вячэрняга сутонаў, а паколькі Упман'ю прызывае іх з просьбаю вярнуць яму зрок, то зусім заканамерна, што асноўным зместам гэтых слаўняў ёсць сьвітанак і ўзыход сонца. Месцамі вершы вельмі цёмныя ня толькі сэнсава, але й граматычна ды сынтаксычна, а часам увогуле складвацца ўражаньне, што аўтар ужывае некаторыя словы альбо памылкова, альбо нават без разуменьня іх сэнсу. УА намер вершаў — пераважна ведыйскі трыштубг, часам джагаці, але ў перакладзе строгай адпаведнасьці арыгінальным мэтрам няма.
14. *vitāpai* — ДС «якія вымяраюць / перасякаюць [прасторы]». У РВ гэта слова было эпітэтам, які, акрамя іншага, апісваў боскія калясьніцы (гл., напр., 2.40.3).
15. УА *sāmparāyau*, што ДС азначае альбо «зв'язаны зь бядой» (т.-б. які прыходзіць у бядзе), альбо «зв'язаны з тым сьветам».
16. ДС «белае ... чорнае», т.-б. дзень і ноч. АС *vivasvat* «яркае»: не зусім ясна, адносіцца яно толькі да чорнага ці таксама й да белага.
17. У РВ Ашвіны ўратаўваюць перапёлку з пашчы воўка. Камэнтатар РВ Яска тлумачыць, што перапёлка — гэта зара, а воўк — сонца. ПН перапёлкаю ёсць душа, а коршакам — час.
18. УА *tāyau* «бавамі, чарамі? (пад узьдзеяннем вашых чар?)».

- 63 Тры сотні кароваў і шэсьць дзясяткаў
адно нараджаюць цяля ды кормяць
яго па чарзе ў паасобных ворах¹⁹.
П'яце, Ашвіны, вы малако гарача²⁰.
- 64 Ажно сем соцень у адной калодцы сьпіц
і дваццаць яшчэ ў зьвенчакі устаўлена²¹.
Бясконца кола безабодна круціцца.
Бавы, Ашвіны, вам аздобай, дзейлівым.
- 65 Аж шэсьць калодак, адна вось і дванаццаць сьпіц
у коле гэтым, што нясьмерця ёмішча²².
Стаяць трывала ўсе на ім багове.
Мяне, Ашвіны, апрастайце з злыбеды!
- 66 Вы, Ашвіны, ўмрыту ў Індры, добрыя,
здабылі хітрасьцю, о чортазможнікі²³.
Расьцяўшы гару, вы ўзыходзіце з каровамі²⁴,
з прыходам дня дажджыць багацьце Валава²⁵.

19. Вершы 63–65 зьмяшчаюць тыповыя ведыйскія касмалгічныя загадкі *brahmodya-* (гл., напр., РВ 1.164, АВ 10.8). 360 кароў — гэта дні, а цяля — год.
20. *gharma-* — звычайнае паднашэньне Ашвінам. АС *ukthyam* 'якое суправаджаецца хвалебнамі'.
21. 720 сьпіц — гэта дні й ночы, а кола — год.
22. Кола — гэта зноў год, яго калодкі — паравіны году (у Індыі іх шэсьць: вясна, лета, дажджы, восень, зіма й прадвесьне), а сьпіцы — месяцы. Пад восьцю ж, магчыма, трэба разумець сонца.
23. Магчыма, гаворка ідзе пра наступны міт. Індра, паведаўшы мудрацу Дадг'ячу тасмныя веды мёду (т.-б. Сомы), сказаў яму: «Не выдавай нікому гэтай тайны — інакш я раструшчу сваім перуном табе галаву!» Тады Ашвіны самі сьсеклі Дадг'яч галаву ды схавалі яе, а замест прыладзілі конскую. Мудрэц раскрыў ім тасмныя веды мёду, і разгневаны Індра тут жа раструшчыў яму галаву, як і абяцаў. Тады Ашвіны дасталі са сховішча сапраўдную галаву й прыладзілі яе назад.
24. У РВ гару з каровамі прабівае Індра.
25. Вала (*vala-* 'пячора') — назва скалы, у якой былі схаваны каровы (што, відаць, уасабляюць сабою сьвятло зары), вызваленыя Індрам, Брыг'аспаці й Анг'ірасамі.

- 67 Спачатку дзесяць вы старонаў²⁶ родзіце.
Аднака ў вышы як вазы расходзяцца.
За імі сьледам ідуць рышы мудрыя.
Знаходзяць людзі ды багі прыстанішча.
- 68 Ствараеце вы ўсемагчымы колеры.
Ува ўсе яны пранікаюць сьветы.
За імі сьледам ідуць промні зырккія.
Знаходзяць людзі ды багі прыстанішча.
- 69 Дзівы! Ашвіны! Я чыню вяльбу вам,
блакітналотасны вянец ваш слаўлю.
Дзівы! Ашвіны! Вы апора ладу.
У ладзе родзяцца багі такім жа шляхам.
- 70 Хай плод ён, юныя, праз рот здабудзе,
памерлы родзіцца бо гэтым шляхам.
Як плод зьяўляецца, то смокча²⁷ маці.
Вы выпускаеце кароў, каб жьці.
- 71 Пачуўшы ягонья слаўні, Ашвіны тут жа зьявіліся перад Упанман'ю й сказалі: «Мы здаволены табою. Вось табе перапечка. Зьжж яе!»
- 72 Пачуўшы гэта, ён адказаў ім: «Вы ніколі не маніце, панове. Але я не магу зьвесці гэтую перапечку, не прапанаваўшы яе сьпярша свайму настаўніку».
- 73 Тады Ашвіны сказалі яму: «Калісьці нас уславіў і твой настаўнік, і мы, задаволеныя ім, далі яму такую самую перапечку. І ён зьжж яе, не прапанаваўшы сьпярша настаўніку. Таму і ты зрабі так, як зрабіў твой настаўнік!»
- 74 Пачуўшы гэта, ён адказаў ім: «Прашу вас, Ашвіны, я не магу зьвесці перапечку, не прапанаваўшы яе сьпярша настаўніку».
- 75 Тады Ашвіны сказалі яму: «Мы здаволены тваёй вернасьцю свайму настаўніку. У твайго вучыцеля зубы з чорнага жалеза, а ў цябе будуць залатыя. Ты зноў станеш відушчым і дасягнеш шчасноты!»

26. 4 асноўныя стараны, 4 прамежжавыя, зэніт і надзір.

27. ДС 'есць'.

- 76 Толькі ён пачуў іх словы, як да яго вярнуўся зрок. Падышоў ён да настаўніка і, прывітаўшы яго, усё яму пераказаў. Той застаўся задаволеным
- 77 і прамовіў: «Як і казалі Ашвіны, ты дасягнеш шчасноты, і ўсе Веды адкрыюцца табе».
- 78 Такім было выпрабаваньне Ёпаман'ю.
- 79 Трэцяга ж вучня Аёды, сына Дгумавага, звалі Вэда.
- 80 Яму настаўнік наказаў наступнае: «Вэда, дзіця маё, заставайся тут. Паслужы некаторы час у маім доме, ва ўсім мяне слухайся, і будзе табе шчасьце».
- 81 «Добра!» — адказаў Вэда і стаў жыць у сям'і свайго настаўніка. Увесь час, паслухмяны свайму вучыцелю, ён выконваў цяжкую працу, нібыта бык, якога запрагаюць у воз, і пакорліва зносіў холад і сьпёку, голад і смагу.
- 82 Мінула шмат часу, і яго настаўнік быў цалком задаволены. А як ён задаволіўся, то Вэда дасягнуў шчасноты і стаў усёведным. Такім было выпрабаваньне Вэды.
- 83 Атрымаўшы ад настаўніка дазвол, ён пакінуў яго дом і завёў уласную сям'ю. А калі ён стаў жыць у сваім доме, у яго таксама зьявілася трое вучняў.
- 84 Ён ніколі не казаў сваім вучням рабіць хоць-якую работу або ва ўсім яго слухацца, бо сам спазнаў цяжар жыцця ў сям'і настаўніка й не хацеў прычыняць ім лішні клопат.
- 85 І вось празь некаторы час да сьвятара Вэды прыйшлі два князі — Джанамэджая й Паўш'я — ды выбралі яго за настаўніка.
- 86 Адноўчы, пакідаючы дом у ахвярных справах, ён наказаў свайму вучню Ёттанку: «Гэй, Ёттанка! Чаго б у маім доме не хапала, рабі так, каб гэтага было ў дастатку!»
- 87 Даўшы такі наказ, ён выправіўся ў дарогу.
- 88 І вось Ёттанка, паслухмяны свайму настаўніку, застаўся ў яго доме, старанна выконваючы настаўнікаў загад.
- 89 Пакуль ён жыў там, сабраліся неяк вучыцелевы жанчыны разам і, пазваўшы яго, казалі: «Дружына твайго настаўніка гатова зачаць дзіця, а яго самога няма дома. Зрабі так, каб спрыяльны час не прапаў марна, бо іначай яна засмуціцца».

- 90 Пачуўшы гэта, ён адказаў тым жанчынам так: «Не магу я на просьбу жанчын зрабіць тое, чаго рабіць нельга. Не наказваў бо мне настаўнік: “Рабі нават тое, чаго рабіць нельга!”».
- 91 Празь некаторы час яго вучыцель вярнуўся са свайго падарожжа дамоў і, пачуўшы пра ўсё, што сталася, вельмі абрадаваўся
- 92 ды сказаў яму: «Уттанка, дзіця маё! Якую ласку мне зрабіць для цябе? Ты паслужыў мне верай і праўдай, ад чаго наша ўзаемная любоў стала яшчэ большай. Таму я адпускаю цябе. Спору табе ва ўсім! Ідзі!»
- 93 Пачуўшы гэта, той адказаў: «Якую ж ласку мне зрабіць для цябе? Кажуць бо:
- 94 Не па дгарме калі будзе хтось пытацца, а хтось вучыць, то чакае тады ганьба аднаго, а другога — сьмерць»²⁸.
- 95 Раз пан адпускае мяне, то я хацеў бы даць належную плату за навучаньне»²⁹.
- 96 Пачуўшы гэта, настаўнік адказаў: «Уттанка, дзіця маё, тады пажыві яшчэ».
- 97 І вось аднойчы Ўттанка сказаў вучыцелю: «Скажы мне, пане, што я мушу прынесці ў якасьці платы за навучаньне».
- 98 На што вучыцель адказаў: «Уттанка, дзіця маё, шмат разоў ты падганяў мяне, пытаючыся, што ты мусіш прынесці ў якасьці платы за навучаньне. Таму йдзі да маёй жонкі й спытайся, што ты мусіш прынесці. Што яна скажа, тое й прынесі!»
- 99 Пасьля гэтых слоў ён спытаў у вучыцелевай: «Пані, настаўнік адпускае мяне. Але я хачу пайсьці свабодным ад доўгу, прынёсшы сьпярша належную плату за навучаньне. Таму хай пані цяпер скажа, што мне прынесці ў якасьці платы!»
- 100 Пачуўшы гэта, вучыцелевая адказала Ўттанку так: «Ідзі да князя Паўш’і. Папрасі ў яго завушніцы, якія носіць яго жонка, і прынесі іх мне. Ад сёньня на чацьверты дзень прызначаны абрад,

28. ДС «хто не па дгарме вучыць і хто не па дгарме пытае, зь іх двух адзін памірае, а [другі] здабывае зьнявагу».

29. *gurv-artha* — гл., напр., *Gautama-dharma-sūtra*- 2.54(/48): «У канцы навучаньня трэба прапанаваць плату за навучаньне».

- і я хачу частаваць брагманаў у тых завушніцах. Зрабі так, каб на тым сьвяце яны зіхацелі на мне. А як саслужыш мне гэту службу, то дасягнеш шчасноты!»
- 101 Пачуўшы такія словы, Уттанка рушыў у дарогу. Ідучы, ён убачыў вялізнага быка, на якім сядзеў ня менш вялікі чалавек.
- 102 Чалавек зьвярнуўся да Ўттанкі: «Уттанка, зьез жноу ад гэтага быка!»
- 103 Пачуўшы гэта, той адмовіўся.
- 104 Тады чалавек сказаў яму зноў: «Зьез, Уттанка, не раздумвай! Твой настаўнік таксама зьез».
- 105 Пачуўшы гэта, Уттанка сказаў: «Добра!» — і зьез жноу таго быка, выпіў яго мачы й пайшоў туды, дзе жыў князь Паўш'я.
- 106 Прыбыўшы ж да князя, Уттанка застаў яго седзячы. Падышоўшы бліжэй, ён зычліва прывітаў яго й прамовіў: «Я прыйшоў да цябе з просьбаю».
- 107 Той, прывітаўшы яго ў адказ, прамовіў: «Багавіты, я сапраўды Паўш'я. Што мне зрабіць для цябе?»
- 108 Тады Ўттанка сказаў яму: «Я прыйшоў да цябе прасіць пару завушніц у якасьці платы свайму настаўніку. Хай пан рачыць аддаць мне тья завушніцы, што носіць твая княгіня!»
- 109 На што Паўш'я сказаў яму: «Ідзі ў жанкоўню ды папрасі княгіню сам».
- 110 Пачуўшы гэта, ён увайшоў у жанкоўню, але княгіні не пабачыў.
- 111 Тады ён зноў прамовіў Паўш'ю: «Не гадзіцца пану нас³⁰ падманваць, бо княгіні ў жанкоўні няма. Ня бачыў я яе».
- 112 Пачуўшы такія словы, Паўш'я сказаў яму: «Значыць, пан забыў ачысьціцца пасья ежы³¹. Падумай. Бо маю княгіню ня можа

30. У санскрыцкіх тэкстах 'мы' нярэдка ўжываецца замест 'я', асабліва людзьмі высокага сацыяльнага статусу.

31. *Manu-smṛti*- 2.53: «Двойчынароджаны заўжды павінен есьці, [сьпярга] сёрбнуўшы [вады] і будучы засяроджаным. А пад'еўшы, ён павінен сёрбнуць [зноў] належным чынам ды акрапіць атворы на целе вадою (т.-б. вушы, вочы, ноздры й органы выдзяленьня)». Пад сёрбаньнем разумеецца наступная працэдура (*Manu-smṛti*- 2.58–61): «Сьвятар павінен заўжды сёрбаць прощяю

- ўбачыць нячысты, на якім засталіся рэшткі ежы. Будучы вернай жонкай, яна не паказваецца нячыстым».
- 113 Пачуўшы гэта, Уттанка падумаў і сказаў: «Так і ёсьць. Ідучы сюды, я пад'еў і, сьпяшаючыся, пасёрбаў на хаду».
- 114 На што Паўш'я адказаў яму: «То ж бо то! Нельга сёрбаць, калі ідзеш або стаіш».
- 115 «Твая праўда!» — сказаў Уттанка князю і, сеўшы тварам на ўсход, старанна вымыў вадою рукі, ногі й твар, а потым бязгучна сёрбнуў дастаткова вады, каб яна дайшла да сэрца, пасья чаго тройчы папіў, двойчы выцер рот ды акрапіў атворы. Тады ён увайшоў у жанкоўню й пабачыў княгіню.
- 116 А яна, як толькі яго ўбачыла, то ўстала і, прывітаўшы яго, сказала: «Вітаю цябе, багавіты! Скажы, што мне зрабіць для цябе?»
- 117 Той адказаў ёй: «Адай мне, калі ласка, свае завушніцы! Я прашу іх у якасьці платы свайму настаўніку».
- 118 Задаволеная яго шчырасцю, яна вырашыла, што не гадзіцца адмаўляць такому дастойнаму чалавеку, і, зьняўшы завушніцы, аддала іх яму
- 119 ды прамовіла: «Дастань гэтыя завушніцы хоча сам князь зьмеяў Такшака, таму, калі ласка, нясі іх асьцярожна».
- 120 Пачуўшы гэта, ён адказаў княгіні: «Пані, ня варта хвалявацца! Князю зьмеяў Такшаку мяне не адолець».
- 121 Прамовіўшы гэтак княгіні, ён разьвітаўся зь ёй і вярнуўся да Паўш'і.
- 122 Пабачыўшы князя, ён сказаў: «О Паўш'я! Цяпер я здаволены!»
- 123 Паўш'я ж адказаў яму: «Багавіты, нарэшце нам сустрэўся чала-

Брагмы, Прародзіца ці багоў, ніколі [прошчаю] продкаў. Прошчаю Брагмы завецца аснова вялікага пальца на далоні; прошчаю Прародзіца — аснова астатніх пальцаў; [прошчаю] багоў — кончыкі [пальцаў]; [прошчаю] продкаў — [вобласць] пад імі дзьвюма. Спачатку ён павінен тройчы сёрбнуць, потым двойчы выцерці рот, а потым акрапіць свае атворы, цела й галаву. Дгармаведны сьвятар, які хоча ачысьціцца, заўжды павінен сёрбаць з [правільнай] прошчы ваду няцёплую і бясьпенную, будучы пры гэтым на самоце й тварам на ўсход ці поўнач. Сьвятар ачышчаецца вадою, якая даходзіць да сэрца...»

- век, варты нашай ласкі. Ты дастойны госьць, і таму я правяду шра́ддгу³². Пачакай крыху».
- 124 Уттанка ж яму адказаў: «У мяне зусім мала часу. Хай пан прынясе мне хутка тое, што ўжо прыгатавана».
- 125 «Добра!» — згадзіўся той і пачаставаў яго тою ежай, што ўжо была прыгатавана.
- 126 І тады Уттанка пабачыў, што ежа была халодная, а ў ёй волас, і, палічыўшы яе нячыстай, сказаў Паўш'ю: «Раз ты дасш мне нячыстую ежу, то быць табе сьляпым!»
- 127 Паўш'я ж адказаў яму: «А раз ты ганіш бязганную ежу, то быць табе бязьдзетным!»
- 128 Тады ён агледзеў ежу й зразумеў, што яна сапраўды нячыстая.
- 129 А як зразумеў, што ежа нячыстая, бо ў ёй быў волас ад таго, што ежу падавала жанчына з распушчанымі валасамі, то стаў ён Уттанку ўлагоджваць: «Багавіты! Гэтую халодную ежу з воласам табе падалі памылкова. Даруй мне, каб ня стаў я сьляпым!»
- 130 Уттанка ж адказаў яму: «Я не кажу на вецер. Ты асьлепнеш, але неўзабаве зноў станеш відушчым. Свой жа праклён ты забяры назад!»
- 131 На што Паўш'я адказаў яму: «Я не магу зняць свой праклён, бо мой гнёў і дагэтуль яшчэ не аціх. Хіба пану невядома, што
- 132 як масла сьвежа ў сьвятара бо сэрца,
няхай і востры, нібы брытва, словы;
усё, аднак, наадварот у таго, хто воін:
як масла словы і як брытва сэрца.
- 133 А раз так, то я не магу зняць праклён, бо маё сэрца вострае, як брытва. Ідзі!»
- 134 Уттанка ж адказаў яму: «Зразумеўшы, што ежа нячыстая, пан стаў мяне ўлагоджваць, бо перад гэтым сказаў мне: “Раз ты ганіш бязганную ежу, то быць табе бязьдзетным!” Цяпер, калі зразумела, што ежа ўсё ж нячыстая, мяне няма за што праклінаць.
- 135 А цяпер мне пара!» Прамовіўшы гэта, Уттанка ўзяў завушніцы й рушыў у дарогу.

32. *śrāddha* — памінальны абрад, на якім кормяць запрошаных брагманаў.

- 136 Ідучы, ён убачыў голага наможніка³³, які ішоў яму насустрач і то прападаў з вачэй, то зьяўляўся зноў. Паклаўшы тады завушніцы на зямлю, Уттанка пайшоў па ваду.
- 137 Тым часам той наможнік хутка падышоў бліжэй, схапіў завушніцы й пабег прэч. Аднак Уттанка дагнаў яго й схапіў. Аж той перакінуўся ў Такшаку й нырнуў у вялікую нару, якая зьнянацку раскрылася ў зямлі.
- 138 Нырнуўшы ж туды, ён рушыў у зьмяінае княства, дзе быў яго дом. Тады Ўттанка нырнуў сьледам за ім у тую самую нару. Апынуўшыся ж у нары, ён пачаў славіць зьмеяў такімі вершамі:
- 139 «Бліскучыя ў баёх³⁴ зьмеі, каму князем Айравата, падобныя вялік-хмарам, што дождж сыплюць з маланкамі!
- 140 Пярэстыя у іх кольцы, цэлыя пекны й завілісты, як сонца ў вышыні неба, зіхцяць дзеці Айраваты!
- 141 Шмат зьмяіных сьцяжын-сьцежак на паўночным баку Гангі, але толькі іх князь ходзіць сярод войска праменнага!³⁵
- 142 Дваццаць тысяч восемдзсят восем соцень магутных зьмей вырушае ў паход разам з Дгрытараштрам³⁶ адважлівым.
- 143 І тым, што за ім папаўзьлі, й тым, што сёньня удалечы, я ўчыняю паклон зьмеям, чый брат старшы — Айравата.
- 144 Таго, хто у Зямлі куру заўжды мешкаў у Кхандаве³⁷, сына Кáдру³⁸ пяю дзеля завушніцаў я, Такшаку.
- 145 Каля водаў Ікшумаці, што цячэ Курукшэтраю, жылі двое сяброў верных — Ашвасэна ды Такшака.
- 146 Наймалодшы Такшакаў брат, Шрутасэна праслаўлены, які ў Магадд'юмне мешкаў, князем зьмеяў стаць прагнучы, — і яму я заўжды буду чыніць шану, дастойніку.

33. *śrīgataḥ* - 'які чыніць намаганьне (=аскэзу)' — манах-жабрак, асабліва той, які не прытрымліваецца ведыйскай рэлігіі (будыст, джайн ды інш.).

34. Ці «на сходках».

35. ДС «хто захацеў бы хадзіць сярод войска промяў сонца, акрамя Айраваты?»

36. Айраватаў брат.

37. *Khāṇḍava* — лес на Курукшэтры.

38. Дачка прародзіча Дакшы, жонка мудраца Каш'япы й маці зьмеяў.

- 147 Вось так ён праслаўляў змеяў, але завушніц назад не атрымаў.
Тады ўбачыў ён дзвюх жанчын, што ткалі на кроснах тканіну.
- 148 І былі на кроснах чорныя й белыя ніткі. А яшчэ ён убачыў ко-
ла, якое круцілі шэсьць хлопчыкаў. А яшчэ пабачыў прыгожа-
га мужа.
- 149 І тады пачаў ён славіць іх усіх наступнымі вершамі са збору ма-
літваў³⁹:
- 150 «Устаўлена трыста і шэсьць дзясяткаў
у кола няспыннае сьпіц трывалых,
што круцяць і круцяць шасьцёра хлопцаў,
падвойчыдванаццацічасны⁴⁰ вобад.
- 151 Аснову гэту дзье жанкі пярэсту
ткуць, чарадуючы несупынна ніткі:
то чорныя ткуць, то ўтыкаюць белы⁴¹
для ўсіх нястомна і бытоў, і быцьцяў.
- 152 Пярунадзержац і быцьця баронца,
забойца Намучы й забіўца Врытры,
магут, адзеты ў дзье адзежы чорны⁴²,
разрозьнік ісьціны й маны у сьвеце,
- 153 якога возіць на сабе сын водаў,
скакун Вайшванара прадаўнядаўні⁴³, —
паклон навечны ўладару над бытным,
трысьветаўладцу, пану всеяў Індру⁴⁴!

39. Т.-б. зь Ведаў. Насамрэч, яны толькі пераймаюць ведыйскія хвалебны.

40. Т.-б. «у якім 24 зьвенчакі» (ідзеца пра палову месячнага месяца). УА ужыта слова *ragvan-*, якое азначае ня толькі 'падзел', але і 'часавы адрэзак, зьмена месяца'. Адсюль не зусім стандартнае 'часны' ў перакладзе.

41. УА першыя тры радкі рыфмуюцца (на *-(n)yaui*).

42. Відаць, ідзеца пра ноч і зару (гл. РВ 3.31.17 і 4.48.3, дзе згадваюцца *kṛṣṇé vāsudhītī* 'два чорныя скарбы' (= чорная ноч і зара): абрад ушанавання багоў адбываўся надосьвітку).

43. Агні.

44. 150-ы і 152-і вершы УА складзены ў памеры *indravaṅga-*; 154-ы — у памеры *upajāti-*; 151-ы ж верш мяшаны: першыя два радкі складзены ў эпічным трыштубгу, а два апошнія — у *indravaṅga-*.

- 154 І тады муж сказаў яму: «Я здаволены тваёй славітай. Якую ласку я магу зрабіць для цябе?»
- 155 Уттанка ж сказаў яму: «Хай зьмеі трапяць у маю абладу!»
- 156 На што той муж адказаў: «Падзьмі гэтаму каню ў задні праход!»
- 157 І стаў Уттанка дзьмуць таму каню ў задні праход. А як пачаў дзьмуць, то з усіх конскіх атвораў пачалі вырывацца вогненныя языкі й паваліў дым.
- 158 Запоўніў той дым усё княства зьмеяў,
- 159 і тады ўстрыжованы Такшака, спужаўшыся агню ды сквару, схапіў завушніцы, выпаўз пасьпешна са свайго жытла й сказаў Уттанку: «Вось твае завушніцы! Забірай іх назад!»
- 160 Узяў Уттанка завушніцы, а ўзяўшы, падумаў: «Гэта ж сёньня сьвяточны абрад у жонкі майго настаўніка, а я так далёка! Як жа мне перадаць ёй завушніцы?»
- 161 І пакуль ён так думаў, той муж сказаў яму: «Уттанка, сядай на гэтага каня! Ён сейміг даставіць цябе ў дом твайго настаўніка!»
- 162 «Добра!» — сказаў Уттанка, сеў на таго каня й памчаўся ў дом свайго настаўніка. Вучыцэлева ж, кагадзе абмыўшыся, акурат села прычэсваць валасы і, бачачы, што Уттанкі яшчэ няма, была ўжо наважыла яго праклясьці.
- 163 І тут увайшоў Уттанка ды, прывітаўшы вучыцелевую, уручыў ёй завушніцы.
- 164 Атрымаўшы завушніцы, яна сказала: «Уттанка, ты прыйшоў у самы час! Вітаю, дзіця маё! А я ж цябе ледзь не пракляла. Удача на тваім баку. Спору табе!»
- 165 Тады Уттанка прывітаў свайго настаўніка, і той сказаў яму: «Уттанка, дзіця маё! Вітаю цябе! Чаму ж ты затрымаўся?»
- 166 На што Уттанка адказаў: «Пане, майму заданьню перашкодзіў князь зьмеяў Такшака, які завабіў мяне ў зьмяінае княства.
- 167 Там я пабачыў дзьвюх жанчын, якія ткалі на кроснах тканіну. І былі на кроснах чорныя й белыя ніткі. Што гэта значыць?
- 168 Яшчэ я бачыў кола з дванаццацьцю сьпіцамі, якое круцілі шэсьць хлопчыкаў. А гэта што значыць?
- 169 Тамсама я бачыў мужа. Хто ён?
- 170 І каня незвычайных памераў. А ён хто?

- 171 Па дарозе ж да Паўш'і я бачыў быка, на якім сядзеў муж. І ён сказаў мне ветліва: «Уттанка, зьезж гною ад гэтага быка! Твой настаўнік таксама зьеў!» І я пакаштаваў гною ад таго быка. Я хацеў бы, каб пан растлумачыў мне значэньне ўсяго гэтага!»
- 172 Тады настаўнік сказаў Уттанку: «Тыя дзьве жанчыны — Дгата й Відгата⁴⁵, а чорныя й белыя ніткі — гэта ноч і дзень.
- 173 Тыя шэсьць хлопчыкаў, якія круцяць кола з дванаццаццю сьпіцамі, — гэта шэсьць паравін, а само кола — гэта год. Муж — гэта Парджан'я, а конь — Агні.
- 174 Бык жа, якога ты бачыў па дарозе, — гэта Айравата, князь сланоў. Чалавек, які сядзеў на ім, — Индра, а гной таго быка, які ты зьеў, — гэта амрыта.
- 175 Менавіта таму ты й не загінуў у зьмяіным княстве. Да таго ж, Индра — мой сябар.
- 176 Зь яго ласкі ты атрымаў назад завушніцы й вярнуўся дамоў. Цяпер, дарагі, ты можаш пакінуць мяне. Я адпускаяю пана. Споры табе!»
- 177 Адпушчаны настаўнікам, Уттанка рушыў у Гастынапуру, каб адпомсьціць Такшаку, на якога быў вельмі злы.
- 178 А прыбыўшы у той горад неўзабаве, той леў-сьвятар там сустрэўся зь вялік-князем, Уттанка — з Джанамэджаем.
- 179 Ubачыўшы ж таго праўцу, што якраз зь перамогаю вярнуў з Такшашылы, волат, акружаны дарадцамі,
- 180 ён сьпярша прывітаў князя перамогазычэньнямі, а потым зьвярнуўся к яму з красамоўнай прамоваю:
- 181 «Жджэ пільная цябе справа, о найлепшы сярод князёў, пакуль ты, як дзіця, цешыш сябе справаю іншаю!»
- 182 Як пачуў валадар гэта, адказаў мудрацу тады, уважыўшы як сьлед госьця, дабрадушны Джанамэджая:
- 183 «Падданым сваім даючы ахову,
захоўваю тым я свой доўг кшатрыіскі.
Скажы, што мушу я зрабіць, о брагман?

45. УА *Dhātā* 'які ўсталёўвае' і *Vidhātā* 'які надзяляе' (абодва — Брагмавы сыны): хоць гэтыя словы м.р., у Н.скл. адз.л. яны сканчаюцца на -ā, як словы ж.р.

- Загаду твайму я слухмяны буду!»
- 184 Пачуўшы гэта ад найлепша князя,
найлепшы сьвятар, з дабрачынцаў першы,
сказаў валодцу, што адважны сэрцам,
пра справу сваю, што і князя справа:
- 185 «Таму зьмею, о пан люду, што усьмерціў твайго айца,
адпомсьці ж ты цяпер гаду, ліхамыснаму Такшаку!
- 186 Прыйшоў час учыніць тое, што законам прызначана:
за бацьку сваяго, княжа, памсьціся, за Парыкшыта!
- 187 Укушаны ліхім гадам, безь віны валадар людзей
растварыўся ў пяці бытах, як дрэва, што зваліў пярун.
- 188 Ап'янёны сваёй сілай, гэты зьмей найганебнейшы
учыніў ліхачын страшны, твайго бацьку уджаліўшы.
- 189 Заступніка вялік-роду князёў-рышы гад Такшака
бажыстага забіў праўцу й завярнуў тады Каш'япу.
- 190 Ты павінен спаліць гада у вогнішчы жаротвенным
на Зьмееаброку, які табе доляй прызначаны!
- 191 Так за бацьку, вялік-праўча, ты нарэшце адпомствуеш,
а мне ўчыніш вялік-ласку, о найлепшы сярод князёў,
192 бо гэты зламысьнік і мне шмат нашкодзіў, о пан людзей,
калі нёс я дамоў, княжа, свайму плату настаўніку».
- 193 Як Уттанку пачуў праўца, то ўгнавіўся на Такшаку,
распалены яго словам, нібы агонь жаротваю.
- 194 А тады распытаў праўца сваіх райцаў, засмучаны,
пры бытнасьці Ўттанкі аб тым, як на неба ўзышоў айцец.
- 195 Агарнула Індру князёў тады скруха вялікая,
як пра небаўзыход бацькі ён пачуў ад Уттанкі ўсё.

*Такая ў сьвятой Магабгараце ў Разьдзеле пачатку
3-я частка.*

АПОВЕД ПРА ЗЬБІВАНЬНЕ МОРА

1.15–17

ЗЬБІВАНЬНЕ МОРА (*samudra-manthana*-) — адзін з самых вядомых сюжэтаў у індыйскай міталёгіі. Акрамя МБ, ён зафіксаваны ў Рамаіане (1.44), а таксама ў многіх пуранах, перадусім у Вішну-пуране (1.9), аднак найстаражытнай, відаць, трэба лічыць той варыянт гісторыі, які мы знаходзім у абодвух эпоках. Тым ня менш сам тэкст апаведу ў МБ, відавочна, позьні (як і амаль увесь Разьдзел пачатку), на што ўказвае і мэтрычная зграбнасьць шлок, і цэлая нізка строфаў, складзеных правільнай ручырою, якія завяршаюць расказ. Зьвяртае на сябе ўвагу і адточанасьць мовы гэтага ўрыўка: шматлікія алітэрацыі, малая колькасьць слоў-запаўняльнікаў паме-ру й вялікія сказы, якія займаюць некалькі шлок, — усё гэта ўказвае на “штучнасьць” формы апаведу (але не яго зьместу!).

У межах гэтага вялікага міту расказваецца маленькі міт пра паходжаньне сонечных і месячных зацьменьняў, а ў варыянце апаведу з Рамаіану даецца цікавая народная этымалёгія слоў *sura*- ‘бог’ і *asura*- ‘чорт’. Яшчэ да зьяўленьня напойю неўміручасьці (*amṛta*-) з мора вынікла багіня Сурá (*surā*- ‘хмельны напой’), дачка Вáруны, якая стала шукаць сабе прыдатнага жаніха. Сыны багіні Дзіці адрынулі яе й таму сталі звацца *asura*- ‘без-сур-ныя’, а сыны багіні Адзіці, наадварот, прынялі, чаму й атрымалі імя *sura*- ‘з-сур-ныя’.

Індыйскі сюжэт здабыцьця амрыты часта параўноўваюць зь «Песьняю пра Хюміра» ў Старэйшай Эдзе. У ёй расказваецца, як асы задумалі наварыць піва, аднак прыдатны для справы кацёл знайшоўся толькі ў волата Хюміра. На яго здабыцьцё выпраўляецца Тор і пасля чарады прыгодаў прыносіць-такі кацёл асам, у выніку чаго яны кожную зіму маюць магчымасьць піць піва.

ЧАСТКА 15

Шаўнака прамовіў:

4 Як і дзе, раскажы, пане, багі зьбівалі амрыту,
зь якой гэты ўладар коней нарадзіўся магутлівы¹.

Вазьнічы прамовіў:

5 Ёсьць у сьвеце гара Мэру, незраўнаназіхоткая,
што золатам сваіх пікаў пасароміць і сонца бліск.
6 Жывуць там гандгэрвы й багі, на вяршыні усіх вяршынь,
на цудоўнай гары, пане, недаступнай для грэшнікаў.
7 Там грозныя зьвяры блудзяць, травы дзіўныя там цвітуць.
Засланіўшы само неба, стаіць Мэру высозная.
8 Нат і ў думках туды людзям не падняцца, на князь-гару,
дзе між рэк і лясоў птушкі пяюць песьні дзівосныя.
9 Адночы на Мэру на той, што існуе ўжо безьліч кальп²,
на гары самацвет-зыркай усе богі шматдужыя
10 сабраліся на сойм вальны, каб здабыць сабе амрыты,
трывалыя ў жарбе грознай і ў зароках, о Шаўнака.
11 І калі там багі, пане, саймаваліся між сабой,
тварцу сьвету тады Брагму бог Нараяна так сказаў:
12 «Хай багі а чарты разам саб'юць мора вялікае!
А калі саб'яце — тут жа зь яго вынікне й амрыта,
13 разнакія лячы-травы й самацветы ўсялякія.
Таму зьбеце, багі, мора ды агорайце амрыту!»

*Такая ў сьвятой Магабгараце ў Разьдзеле пачатку
15-я частка.*

-
1. Гаворка ідзе пра каня Ўччайхіраваса.
 2. *kalpa-* — адзін кругабег існаваньня сьвету, роўны тысячы вялікіх вякоў (*mahāyuga-*), кожны зь якіх складасца з чатырох частак: *Kṛta-yuga-*, *Treta-yuga-*, *Dvāpara-yuga-*, *Kali-yuga-*. Працягласць вякоў розніцца ў розных крыніцах, аднак калі прыняць вялікі век за адзінку, то Крэта-век роўны 4/10, Трэта-век — 3/10, Двапара-век — 2/10, а Калі-век — 1/10.

ЧАСТКА 16

Вазьнічы прамовіў:

- 1 Ёсьць Мандара, гара з гораў, што лазою спавітая.
Шматлікія пікі яе, што аблокі, бялюткія.
- 2 Там розныя пяюць птахі, там розныя жывуць зьвяры,
самі богі там час бавяць ды кіннары з апсарамі.
- 3 На `дзінаццаць яна тысяч уздымаецца ёджанаў,
і на столькі ж ідзе тысяч каранямі яна ў зямлю.
- 4 Ня здолеўшы яе вырваць, гару тую, усе багі
да Вішну падышлі й Брагмы ды прамовілі ім тады:
5 «Зрабеце нам цяпер ласку, дзеля нас пастарайцеся!
Пасобце нам вырваць гару — гэту Мандару слаўную!»
6 «Ахвотна!» — ім Вішну адрок разам з Брагмам, о Бгáргава³.
Папрасілі тады разам яны Шэшу Бясконцага,
і за справу ўзяўся ураз зьмей на просьбу Нараяны.
- 7 І тады ўладара гораў вырваў Шэша магутлівы
з усімі лясамі разам ды з усімі, хто ў лесе жыў.
- 8 Да мора затым падышлі ўсе багі ды прамовілі:
«Твае воды зьбіваць будзем мы цяпер дзеля амрыты!»
- 9 І прамовіў ім пан водаў: «Калі долю вы мне дасьце,
я пакуты сьцярплю стойка ад кручэньня крутой гары!»
- 10 Да ўладцы тады чарапах падышлі багі з чортамі
й папрасілі: «Пабудзь, пане, ты апорай для Мандары!»
- 11 Даў ім згоду пан чарапах, і на сьпіне яго тады
вяршыню ўмацаваў Індра прыстасоваю хітраю.
- 12 І ўзяліся багі тут жа разам з да́нава-да́йт'ямі
па амрыту зьбіваць мора, й была ім калатоўкаю
крутая Мандара-гара⁴, а вяроўкай — зьмей Васукі⁵.

3. Тут Шаўнака.

4. Паказальна, што ў санскрыце тут алітэрацыя: *manthānaṃ mandaraṃ kṛtvā* 'зрабіўшы Мандару калатоўкаю'.

5. *Vāsuki* — адзін з трох зьмяіных валадароў, побач зь вялікім Шэшам і Такшакам.

- 13 За адзін ягоны канец узяліся тады чарты,
а багове усім гуртам абхапілі ягоны хвост.
- 14 Бясконцы⁶ ж валадар Вішну галаву падымаў яму
і знову апускаў потым, велямудры Нараяна,
15 бо як змея багі рэзка цягнулі на сябе, тады
вырываўся зь яго пашчы моцны вецер, агонь і дым.
- 16 А ў небе той дым скідаўся на хмары бліскавічныя,
што ўпекленых багоў спорна палівалі залевамі.
- 17 Зь вяршыні ж гары угору біў няспынны паток цвятоў
і багоў а чартоў разам вянкамі асыпаў сыпма.
- 18 Стаяў там вялікі грукат, нібы гром ад вялікіх хмар,
пакуль мора усім гуртам там зьбівалі багі й чарты.
- 19 Велямнога жывёл водных у зьбіванай тады вадзе
раздушыла сабой тая гара Мандара слаўная.
- 20 Сотні соцень істот розных, насельнікаў прадоньніцы⁷,
пагубіла гара, пане, пры зьбіваньні тае вады.
- 21 Ад кручэньня на ёй дрэвы сутыкалісь адно з адным
і падалі далоў з трэскам, птушак губячы сотнямі.
- 22 Ад трэньня голья агарнуў гару полым і дым густы,
зацягнула нібы вершадзь апонай навальнічных хмар.
- 23 Спаліў той жахлівы пажар многа соцень сланоў і львоў —
шмат жывёл у яго сквары із жыццём разлучылася.
- 24 І тады той агонь грозны, што выпальваў усё паўсюль,
вадою патушыў хмарнай Багавода⁸, нясьмертных пан.
- 25 Забруіла тады ў мора зь велядрэваў магут-смала,
заструменілі з траў сокі, несучы сілу амрыты.
- 26 Менавіта ад тых сокаў ды ад золата вадкага
нясьмертнымі тады сталі ўсе багі небакрочныя.
- 27 Спачатку марская вада стала там малаком, яно ж,
зьмяшаўшыся з магут-сокам, стала маслам ачышчаным.

6. *Ananta*- — фактычна, адно з імён Вішну.

7. УА *Pātāla*- — адзін зь сямі падземных сьветаў; таксама падземны сьвет увогуле.

8. Індра часта атаясамляецца з богам аблокаў Парджан'ем.

- 28 І сказали багі Брагму: «Мы страшэнна стаміліся,
ды амрыта ніяк з мора не зьяўляецца, дарніча.
- 29 Зьнебыліся мы ўсе, Брагма: багі й чорты са змеямі.
На Вішну адна надзея — хай вялебны пасобіць нам!»
- 30 І зьвярнуўся тады Брагма да Нараяны й так сказаў:
«О, надай ты ім сіл, Вішну! Пан — апора іх рэшняя!»
- Вішну прамовіў:*
- 31 Што ж, надам я сілаў усім, што зьбіваньнем занятыя.
Хай Мандару далей круцяць! Калатоўка хай верціцца!
- Вазьнічы прамовіў:*
- 32 Пачуўшы такавы словы, яны з новымі сіламі
калаціць пачалі мора ды разам малако зьбіваць.
- 33 І вынікнуў тады з мора ясны Месяц, узьняўшыся,
што сотняю тысяч сьвяціў прамянёў прахалодлівых.
- 34 А потым вынікла з таго з масла Шры белашатная,
багавіца Сура⁹ сьледам, а за ёй бел-скакун тады.
- 35 Затым з амрыты ўзьнік зырккі самацьветаў пан Каўстубга,
што носіць на грудзях Вішну, дзівакамень — Нараяна.
- 36 Тады Шры, і Сура, й Месяц, і як-мысль-імклівы конь
узьяліся на Шлях сонца, бо багамі яны былі.
- 37 А потым паўстаў з малака сам бажысты Дганвантары¹⁰,
несучы у руках белы збан, напоўнены амрытай.
- 38 Ubачыўшы з амрытай збан, зажадалі яго чарты —
і падняўся тады страшны велягалас: «Маё! Маё!»
- 39 З дапамогай сваіх чараў Вішну выгляд тады прыняў
найчароўнай краса-дзевы і да чортаў наблізіўся.
- 40 Зацьміла яе пекната розум дайт'ям і данавам,
і ў ачмуры яны самі аддалі дзеве амрыту.

*Такая ў сьвятой Магабгараце ў Разьдзеле пачатку
16-я частка.*

9. *Surā-* — багіня віна.

10. *Dhanvantari-* — лекар багоў, паводле традыцыі — аўтар Люрведы.

ЧАСТКА 17

Вазьнічы прамовіў:

- 1 Начапіўшы свае латы, зброю ўзяўшы разнакую,
у пагоню тады чорты за багамі памкнуліся.
- 2 А Вішну амрыты напой разам з Нарам, магутлівы,
прэч ад чортаў панёс, пане, ад тых дайт'яў і данаваў.
- 3 І тады ў сумятні гэтай сталі амрыту піць багі,
што для іх раздабыў Вішну, багавіты Нараяна.
- 4 А як пілі багі разам, то ў абліку нябёсьніка
адпіў жаданага пітва й ліхі Рагу, што данава.
- 5 Але Сонца й Месяц яго распазналі ды ўсім багом
расказалі тады сейміг, ды ўжо ў горле пітво было.
- 6 І адсек яму пан Вішну галаву шматаздобную,
Дысканоша сваім дыскам разрубіў горла данаву.
- 7 Кружалом адсечаная, упала галава з плячэй,
падобная піку гары, сутрасаючы ўсю зямлю.
- 8 Не прабачыў таго Рагу, і па сёньня, ўнясьмерчаны,
то Сонца, то ясны Месяц глытае галавой сваёй¹¹.
- 9 Скінуў Гары тады выгляд той жанчыны панадлівай
і на чортаў напаў тут жа, грознай зброяй узброены.
- 10 І пачаўся там бой страшны каля мора салёнага,
найсіберна з усіх сечаў, між багамі а чортамі.
- 11 Паляцелі зусюль хмары велядзідаў навостранных,
сто тысяч валочняў вострых і аружжа шмат іншага.
- 12 Пабітыя зброяй, чарты сталі кроўю тады бляваць
і долу валіцца ўмнозе ад мячоў, перначоў і пік.
- 13 Зьляталі зь іх плеч галовы у суворым пабоішчы,
у сетках залатых зырккі на зямлю дажджом падалі.
- 14 Ляжалі там чарты ўпокат, у крыві з галавы да ног,
нібыта рудыя ад руд вяршыні велягорныя.
- 15 Віднець пачало, ды бітве той канца не было відаць:
пярэсьцілі багі чортаў, а чарты у адказ багоў.

11. Гаворка ідзе пра сонечнае й месячнае зацьменні.

- 16 Рубілі мячамі яны й кулакамі мясілі плоць,
і, здавалася, іх крыкі аж да неба даходзілі.
- 17 «Бі! Сячы! Нападай! Кідай! Адступай! Працінай! Бяжы!» —
даляталі зусюль крыкі, покі грозны тачыўся бой.
- 18 Уступілі тады ў вальку багі Нары й Нараяна,
у сібернай у той сечы на памогу прыйшлі багом.
- 19 Пабачыўшы ў Нары яго цудадзеіны й магутны лук,
падумаў і Вішну тады пра свой чортазабойчы дыск.
- 20 Ледзь бог падумаў, як зь нябёс з’явіўся ён —
пагубца грозны варагоў Сударшана¹²,
заўсёды востры й неадольны ў бітве дыск,
вяліказьзяіны, нібы сам Жаротваед¹³.
- 21 Той дыск пагрозны, што палаў, быццам жар-агонь,
шпурнуў, імклівы, у чартоў тут жа Ач’юта
сваёй рукою, бы ў слана хобат, дужаю,
гразу варожых гарадоў, бог у данаваў.
- 22 Як полым той, што у канцы веку знішчыць сьвет,
туды-сюды там велядыск зыркі той шугаў,
шмат тысяч тысяч у баі чортаў крышачы,
пусканы Вішну балагім, богам між багоў.
- 23 То жэг ён данаваў, нібы страшнай сілы зніч,
то сек і рваў іх на кускі, мужным Ач’ютам
шпурляны ўгору без канца ў бітве вусьцішнай,
то, як пішача, на зямлі прагна кроў хлябтаў.
- 24 Але ня беглі яны прэч, духам цвёрдыя,
а ў неба хутка узышлі, дайт’і й данавы,
і, быццам хмары на зямлю дождж ліюць, тады
згары гарамі у багоў сталі кідацца.
- 25 Зь лясамі ўсімі, што на іх, процьмы грозных гор,
як хмары чорныя, удал зь неба падалі,
й адна з адною на ляту з шумам жудасным
яны стыкаліся тады, друзам сыплючы.

12. *Sudarśana*- ‘прыгожы’.

13. Памер *vamśashtavila*-.

- 26 Ад ліўню страшнага таго з гор і вострых скал
уся здрыгалася зямля разам з пушчамі,
лунаў над бітвішчам далей тысяч мечаў ляск
і крыкі вояў, што ад ран долу падалі.
- 27 Тады заслонай з залатых стрэл усю вакол
прасторы неба ахінуў Нара, найстралок,
у пыл сыціраючы усе хмары цяжкіх гор
у бітве жудаснай тады ган¹⁴ і данаваў.
- 28 І вось, убачыўшы усю моц Сударшаны,
што ў гневе спальвала усё, як Жаротваед,
адны схаваліся чарты ўглыб самой зямлі,
другія ў мора увайшлі, дых ратуючы.
- 29 Здалеўшы чортаў, на сваё месца Мандару
тады вярнулі ўсе багі, пік уважыўшы,
і з крыкам радасці назад дому рушылі,
напой здабыўшы для сябе ў лютым тым баі.
- 30 Надзейны ўзяўшы для яго збан, усе багі
напой туды пералілі, вельмі радыя,
і разам зь Индрам балагім той гарлач тады
далі Кірытыну¹⁵ яны, добра каб хаваў¹⁶.

*Такая ў сьвятой Магабгараце ў Разьдзеле пачатку
17-я частка.*

14. *gaṇa-* — служкі бога Шывы.

15. *Kirīṭin-* — Нара.

16. Вершы 22–30 складзеныя ў памеры *ruṣiṅā-*.

АПОВЕД ПРА ШАКУНТАЛУ

1.62–69

Гэта адзін з самых вядомых устаўных аповедаў у МБ. Паводле тубыльнай традыцыі, усе індыйскія князі старажытнасці належалі да дзвюх дынастый: Сонечнай і Месяцовай. Да апошняга роду прылічаецца і князь Духшанта (пазьней “Душ’янта”), пра чый шлюб з Шакунталай, дачкою рышы Вішваматры й апсары Мэнакі, і расказвае гэты аповед.

Сынам Духшанты й Шакунталы быў Бгарата — першы *sakravartin*-, валадар усёй зямлі. Сярод яго нашчадкаў — пандавы й каўравы, героі МБ. Паводле самога Бгараты й яго нашчадкаў сталі называць і краіну, вядомую нам цяпер як Індыя. У Вішну-пуране (2.1.32) кажацца: «Таму й завецца сярод людзей гэтая краіна *Bhārata*-, што бацька перадаў яе [сыну] Бгарату, а сам выправіўся ў лес [каб весці там жыцьцё пустэльніка]». А ў іншым месцы (2.3.1) дадаецца: «Якая краіна на поўнач ад мора й на поўдзень ад Гімалаі, тая завецца *Bhārata*-, дзе жывуць нашчадкі Бгараты». У 1950 годзе, неўзабаве пасля атрымання Індыяй незалежнасці ад Брытанскай імперыі, у Індыйскай канстытуцыі было запісана: «*India, that is Bharat, shall be a Union of States*»¹.

Найслынным санскрыцкім паэтам Калідасам (*Kālidāsa*-), які жыў дзесьці ў 4 ст. н.э., перапрацаваў гэты аповед у п’есу «Шакунтала пазнаная» (*Abhijñānaśakuntala*-). Пераклад гэтай п’есы можна знайсці ў ранейшым выданні: *Аповед пра Шакунталу, як ён расказаны ў Першай Кнізе сьвятой Магабгараты ды ў п’есе вялікага паэта Калідасы «Шакунтала пазнаная» / пер. з санскрыту Ігара Кулікова.* — Мінск : А. М. Янушкевіч, 2018. — 218 с.

1. «Індыя, то-бок Бгарат, засноўваецца як Зьвяз штатаў»

ЧАСТКА 62

Джана мэджая прамовіў:

- 1 Пачуў я ад цябе, пане, пра частковае ўцеленне
і багоў, і сыноў Дáну¹, і гандгáрваў з апсарамі.
- 2 Я хацеў бы, каб ты, мудры, перад рышы прамудрымі
паведаў і пра род Кúру, як удаўне пачаўся ён.
Вай шам паяна прамовіў:
- 3 Пачаўся той пáўраваў² род ад Духшáнты магутнага,
абаронцы ўсяго сьвету, о найлепшы між бгаратаў.
- 4 Ад мора да мора правіў пераможны ўладар людзей,
аж да земляў саміх млеччаў³ і краінаў лясных плямён.
- 5 Амываўся той край слаўны самацветнымі водамі,
і ўсе чатыры там вáрны жылі ў міры ды злагодзе.
- 6 За тым уладцам не было ні зьмяшанцаў⁴, ні грэшнікаў:
хтось палі урабляў, хтосьці здабываў самацветы з гор.
- 7 За праведным за тым князем жыў па дгарме й яго народ:
кіруючысь дабром спольным, кожны дгарму сваю чыніў.
- 8 За праведным за тым князем нічога не баяўся люд:
ні засух, ні хвароб, сынку, ні злодзеяў, ні голаду.
- 9 Здаволены сваёй доляй, абракалі яны багом,
пад апекай таго праўцы не баяліся людзі зла.
- 10 Учасна дажджыў Парджáн'я, і радзілі учас палі,
а нетры дарылі шчодра самацветы ды іншы скарб.
- 11 Быў дзівоснай той князь сілы, цьвэрды целам, нібы пярун⁵,

1. АС «і ракшасаў».

2. *paupava-* — нашчадкі Пúру, шостага князя Месяцовага роду, малодшага сына Яяці (яго гісторыя расказваецца ў МБ 1.70–88). Да гэтага роду належаць каўравы й пандавы, галоўныя героі МБ.

3. *mlaccha-* — так называліся плямёны, якія знаходзіліся па-за арыійскім грамадзтвам. Слова перагукецца з гр. *βάρβαρος*, бо *vmlech / mlích* азначае 'балбатаць, гаварыць невыразна'.

4. Т.-б. людзей мяшаных варнаў.

5. У Індыі лічылася, што пярун (Індрава зброя *vajra-*) і алмаз зробленыя з аднаго рэчыва.

- і адзін мог падняць, пане, галаруч гару Мандару.
 12 Ён лоўка валодаў лукам, перначом і яшчэ клінком,
 езьдзіў лепей за ўсіх верхам на сланох і стаеньніках.
 13 Ён быў сілай равён Вішну, равён сонцу бліскучасьцю,
 нязрушнасьцю равён мору, зямлі ж роўны цярплівасьцю.
 14 Паважаны сваім людам, між паважных ён жыў людзей,
 і квітнелі за ім месцы, працьвітала уся зямля.

*Такая ў сьвятой Магабгараце ў Разьдзеле пачатку
 62-я частка.*

ЧАСТКА 63

Вайшампаяна прамовіў:

- 1 Адночы той вялік-воін адправіўся на ловы ў лес,
 шмат узяўшы з сабой вояў, сотні коней, сланоў і слуг.
 2 Акружалі яго борцы з разнастайнаю зброяю:
 хто зь мячом быў, а хто з кіем, хто зь сякерай, а хто з кап'ём.
 3 Пад кліч ільвіны ваяроў і пад гром барабанавы,
 пад грукат калясьніц грозных і пад роў баявых сланоў,
 4 зьмяшаны з стукам капытоў і іржаньнем стаеньнікаў,
 выяжджаў валадар дужы на лавітву ў дрымучы лес.
 5 А з дахаў⁶ прадзіў-палацаў назіралі за ім жанкі,
 за слаўначынным ваяром, за бліскучым уладнікам,
 6 і, бачачы магут-князя, багаводападобнага⁷,
 гаварылі жанкі гэтак пра гразу баявых сланоў:
 7 «Гэта тыгар сярод вояў, яго мужнасьць ня мае меж.
 Аніводзін яшчэ вораг не здалеў дужарукага!»
 8 Гаворачы так між сабой, праслаўлялі яго жанкі
 й асыпалі яму голаў сьвежацьвету густым дажджом.

6. У Індыі дахі дамоў былі плоскія й нярэдка служылі сваім жыхарам месцам адпачынку, асабліва пасья заходу сонца (гл., напр., верш 22 у частцы 62 «Аповеду пра Налу», а таксама верш 3 у частцы 18 «Плачу Гандгары»).
7. Т.-б. падобнага да Індры, правадыра багоў.

- 9 Пад хвалу мудрацоў-індраў, што гучала з усіх бакоў,
ён пакінуў тады горад ды на ловы адправіўся.
- 10 Яшчэ доўга за ім сьледам па дарозе йшлі месьцічы,
а потым зь яго дазволу павярнулі назад дамоў.
- 11 Імчучы на сваім возе, імклівым, як сам Гаруда,
сутрасаў ён зямлю, волат, і трынеба грымотамі.
- 12 І вось да Нандана-пякной ён да пушчы прыбыў тады,
дзе капітхі расьлі й більвы, аркі, дгавы і кхадыры⁸.
- 13 Каменьнем усыпана ўся, тая пушча гарыстая
разьляглася на шмат ёджан, бязводная й бязьлюдная,
й была яна зьвяр'ём поўна: аленем і драпежнікам.
- 14 Разьвярэдзіў ваяр-тыгар тую пушчу спакойную,
разам зь сьвітай сваёй веляй пачаўшы забіваць жывёл.
- 15 Прощму тыграў забіў праўца, ў лукаём што папаліся,
на зямлю паваліў, дужы, ушпіляўшы іх стрэламі.
- 16 Адных воін валіў з лука, што хаваліся ў воддалі,
а іншых зарубаў мечам, што бліжэй падыходзілі.
- 17 Тнучы ланяў сваёй вострай здідай, здідар праслаўлены
блукаў лесам, сьмялец сьмелы, абазнаны на паліцах.
- 18 То кіем сваім, то стралой, то клінком сваім востраным
забіваў там лясных птушак і зьвяроў велямужны муж.
- 19 Спужаныя гразой-князем і няўрымснымі воямі,
пачалі з таго гушчару уцякаць хто куды зьвяры.
- 20 Уцякаючы ж прэч, статкі паднялі аглушальны крык,
важакоў аплакваючы, што ад зброі загінулі.
- 21 Ад распачы й смагі зьвяры к перасохлай ішлі рацэ
і, пагоняй стомленыя, там бязь сілаў валіліся.
- 22 Адных з тых загнаных жывёл, што упалі на беразе,
галодныя тады зьелі велякняскія ратнікі.
- 23 Другіх жа ўзялі пушчане, разабраўшы на кавалы
перабітых зьвяроў тушы, й запяклі іх на вогнішчы.

8. *bilva-* — *Aegle Marmelos*, *arka-* — *Calotropis Gigantea*, *dhava-* — *Grislea Tomentosa* ці *Anogeissus Latifolia*, *khadira-* — *Acacia Catechu*, *kapittha-* — *Feronia Elephantum*.

- 24 А некалькі сланоў дужых, ашалеўшы ад мноства ран,
гайсалі па усім лесе, скруціўшы хабаты калчом.
- 25 Сплываючы густа крывёй, выдзяляючы кал з мачой,
раздушылі яны процьму і зьвяроў, і людзей тады.
- 26 Апятая хмарай мужоў, цяжарнаю залевай стрэл,
зьверапоўна датуль пушча ад зьвяроў апусьцела ўся.

*Такая ў сьвятой Магабгараце ў Разьдзеле пачатку
63-я частка.*

ЧАСТКА 64

Вайшампаяна прамовіў:

- 1 Забіўшы безьліч зьверыны, зь незьлічонаю сьвітаю
да іншага памкнуў лесу апантаны лавітвай князь.
- 2 Сам-адзін ён, вялік-дужы, згаладнеўшы й сасьмягнуўшы,
да ўзьлеску падышоў, волат, і выйшаў на разлог пусты.
- 3 Перасекшы яго хутка, ён у іншы патрапіў лес:
там жарбоўні былі ўсюды жарбітоў раскіданья,
і халодны вятрок веяў, і ўсё цешыла князю зрок⁹.
- 4 Зямлю пакрывала трава сакаўная, а дрэвы — цвёт,
і ўсё навокал напаўняў мілазвонам птушыны сьпеў.
- 5 У засені сярод дрэваў пад каронай разгалістай
віліся ды гулі пчолы па-над цвіетам бучных кустоў.
- 6 Віселі на кожным дрэве на сагнутым гальлі плады,
і нідзе не было ў пушчы там калючкі ніводнае.
- 7 І тады у той лес пекны, дзе зямля сакаўной травой
была ўкрыта, а ўсе дрэвы цвіетам кожнай пары цвілі,
увайшоў вялікі стралок ды пад сьпевы птушыныя.

9. У эпасе проціпастаўляецца ня толькі лес з горадам (больш старажытная апазыцыя), але й лес дзікі зь лесам, дзе ў сваіх прыстанках (*āśrama-*) жыўць аскеты (пазьнейшая апазыцыя). Апісаньне такіх лясоў хутчэй нагадвае сад: тут расьце шмат плодовых дрэў, жывёлы й птушкі ніколі не баяцца людзей, і нават драпежнікі не чапаюць аленяў.

- 8 Гайданья ветрам дрэвы, мнагапышна квітуच्या,
акраплялі зямлю пушчы пекнацъвету густым дажджом.
- 9 Разылягаліся іх кроны сьпевам птушак чароўлівым
і нібыта само неба дрэвы горда краналі ім.
- 10 У гольлі, сагнутым далоў пад вагою бучных цвятоў,
мілагучна гулі пчолы й шчабятала сабе пташшо.
- 11 Як убачыў ваяр пушчу тую пекнаквяцістую
і зь ліянаў сплеченыя буданы мілазрочныя,
то ў радасьць адразу прыйшоў той праслаўлены пан людзей.
- 12 Прыгожымі, як сьцяг Індры, красаваўся лес дрэвамі,
і з плечіва галін гоных долу дожджык дыліў пылком.
- 13 Напоены пахам кветак, там ветрык прахалодны дзьмуў,
ласкаючы дрэвы, нібы каханак сваю любую.
- 14 Вось такую краса-пушчу там убачыў Духшанта-князь,
на беразе рачным дрэвы, што сьцягамі ўздымаліся.
- 15 Азіраючы той лес пекны, сьпевам птушак напоўнены,
пабачыў там ваяр пустынь надзвычай мілазрочную.
- 16 Палалі там агні ўсюды ў атачэньні выносных дрэў,
ды жылі жарбіты ў цішы, валакхілы¹⁰ й наможнікі¹¹.
- 17 Усланы дываном з кветак, красаваўся той лес бучны
высокім чырвоным дрэўем і агнямі сьвятых агнёў.
- 18 Пабачыў там раку могуць, Маліні мілаводную,
што жар-лесам цякла, пекна, ушпіляная птахамі,
а на беразе там — ланяў і рахманых драпежнікаў.
- 19 І ўвайшоў ён тады ў пустынь, велявоін праслаўлены,
нібыта ў сялібу багоў, уступіў у прыгожы гай.
- 20 Там убачыў раку волат, Маліні сьвятаяплынную,
што падобна была, княжа, да радзіцелькі ўсіх істот.
- 21 Ля той цъветаноснай ракі чакравакаў вілося шмат
і мядзьведзяў жыло ўмнозе, розных малпаў і кіннараў.

10. *vālakhilya-* — від рышны памерам зь вялікі палец. Валакхілы зьявіліся зь цела Брагмы, каб суправаджаць калясьніцу бога Сонца, і было іх 60.000.

11. *yati-* (ад *vyat* 'намагацца') — від жарбітоў, што, паводле розных паданьняў, бралі ўдзел у стварэньні сьвету.

- 22 Над выспамі гожымі там Сьвятаведаў лунаў напеў,
а ля водаў была засень для сланоў і вялікіх зьмей.
- 23 І ўбачыўшы раку тую, што сабой асьвяжала гай,
наважыў Духшанта ўвайсьці у пустэльнію сьвятых мужоў.
- 24 Пад узбуджаны крык паваў уступіў валадар тады
у лес, аздоблены ракой пекнавыспабярэжнаю,
бы ў дом Нараяны й Нары, упрыгожаны Гангаю.
- 25 А ўвайшоўшы у жар-пушчу, нібы ў сад Чытраратхавы¹²,
зажадаў ён тады ўбачыць жарбіта незраўнанага —
славутага рышы Кáнву, сына слаўнага Кáш'япы.
- 26 Спыніўшы воінства сваё, калясьніцы і вершнікаў,
ля варотаў лясных, княжа, ён прамовіў ім так тады:
- 27 «Бязжарнага хачу старца я пабачыць у пустыні.
Пачакайце мяне гэтта, пакуль я не вярну назад!»
- 28 Ледзь у лес увайшоў праўца, нібы ў Нандану гожую,
як адразу забыў смагу й адчуў радасьць вялікую.
- 29 Кляйноды зьняўшы, валадар ў атачэньні дараднікаў
у пекную ўступіў пустынь разам зь верным ачольнікам,
каб убачыць таго рышы, жарбіта несмяротнага.
- 30 Аглядаючы жар-пустынь, сьвету Брагмы падобную,
дзе наўкола гулі пчолы, пеўчым птушкам туруючы,
пачуў волат-ваяр слаўні, што чыталі вакол жрацы¹³,
злучаючы як сьлед словы, на адправах сьвятых багом.
- 32 Былі там чуваць ведангавучтаведы¹⁴ й яшчэ мужы,
што слова за словам вялі¹⁵ самавіта і стрымана.
- 33 Там знаўцы Атхарваведы, у адправах дасьведчаны,
чыталі услых Самгіту¹⁶, слова з словам злучаючы.

12. *Citra-ratha-* — імя гандгарвы, які высадзіў для бога багацьцяў Кубэры прыгожы сад у яго сталіцы Алаці, што на сьвятой гары Кайлása.

13. Знаўцы Рыгведы.

14. Знаўцы Яджурведы.

15. Магчыма, ідзэнца пра знаўцаў Самаведы.

16. *saṃhitā-* 'збор' — тэкст Ведаў, у якім словы прамаўляюцца злучна, бяз паўзаў паміж словамі ў межах радка.

- 34 Такім бездакорным было чытаньне двойчыроджаных,
што падаўся той лес князю сьветам Брагмы вялікасным.
- 35 Там былі знатакі вучтаў, апратаў і сьвятарных Вед,
выдатныя знаўцы н'яі¹⁷ а вымовы пакрокавай¹⁸,
- 36 умельцы ў падборы словаў і ў належным іх складваньні,
вядомцы абрадаў розных, вызваленьню адданья¹⁹.
- 37 Былі там майстры суджэньняў, прэчаньняў і вывадаў
ды першыя сярод верных прыхільнікаў локаяты²⁰.
- 38 Былі там сьвятары-індры, у зароках трывалыя,
што шапталі як сьлед шэпты²¹ і ўзьліваньні выконвалі.
- 39 Там паўсюды былі ўслоны, што танулі у квецені,
і дзівіўся ім шмат праўца: іх бы й волат пасунуў ледзь.
- 40 Акінуўшы тады вокам тую пустынь з бажніцамі,
падумаў валадар людзтва: «Пэўна, ў Брагмаў я трапіў сьвет».
- 41 Ніяк наглядзецца ня мог вялякнязь на прыгожы лес,
ахаваны жарбой грознай сына слаўнага Каш'япы.
- 42 І вось магутнік са сваім ачольнікам
у пустынь пекную ўвайшоў з дарадцамі,
дзе рышы многія, ў зароках цвёрдыя,
жарбу чынілі у памысным зацішку.²²

Такая ў сьвятой Магабгараце ў Разьдзеле пачатку
64-я частка.

17. *nyāya-* — індыйская лёгіка, адна з шасьці філязофскіх сыстэм (*darsana-*).
18. *krata-(pāṭha-)* — адзін са спосабаў чытанья Ведаў, пры якім словы паўтараюцца гэтак: *ab bc cd de* і г.д.
19. *moṣa-dharma-* — уставы, якія вызначаюць правільны лад жыцьця дзеля дасягненьня вызволу з кола перараджэньняў (*saṃsāra-*).
20. *lokāyata-* — адзіная цалком матэрыялістычная філязофія Індыі, выкладзеная Чарвакам (*Cārvāka-*) у наставе *Bārhaspatya-sūtra-*.
21. *japa-* — малітва, якая паўтараецца хуткім шэптам.
22. Памер *vaṃśasthavila-*.

ЧАСТКА 65

Вайшампаяна прамовіў:

- 1 Пакінуўшы сваіх райцаў, увайшоў туды князь адзін,
ды нідзе ён таго рышы не пабачыў у пустыні.
- 2 Ня ўбачыўшы ж таго рышы і знайшоўшы прыстан пустым,
ён выгукнуў тады зычна на ўсю пушчу: «Ці ёсьць тут хто?»
- 3 І на словы яго выйшла тады дзева да ўладніка,
нібыта сама Шры, пекна, ды ў адзежы пустэльніцкай.
- 4 Ubачыўшы ж там Духшанту, красуня чарнавокая
учыніла паклон госьцю ды сказала: «Прывет табе!»
- 5 Падаўшы тут жа яму ўслон, ступнявіцу і варціцу,
запытала яна, княжа, пра здароўе валодніка.
- 6 А спытаўшы яго ветла ды як трэба уважыўшы,
прамовіла яму дзева: «Чым магу быць карыснаю?»
- 7 Адказаў ёй тады праўца, медамоўнай пустэльніцы,
бездакорнай краса-дзеве ён прамовіў, уважаны:
- 8 «Я прыйшоў учыніць шану рышы Канву вялебнаму.
Куды ж пан адышоў, панна, падкажы мне, о пекная!»

Шакунтала прамовіла:

- 9 Адвінуўся з пустыні пан, каб у лесе пладоў сабраць.
Пачакай ты айца трохі, хутка вернецца ён дамоў.

Вайшампаяна прамовіў:

- 10 Не застаўшы тады старца, паглядзеў валадар людзей
на зграбную краса-дзеву, што чароўна ўсьміхалася
ды зіхцела, нібы сонца, красой цела юначага,
і прамовіў тады слова ён рахманай пустэльніцы:
- 11 «Хто ты, панна? Чыя дочка? І чаму ты адна ў гаі?
Узялася ты скуль гэтта, о красуня бясхібная?
- 12 Паланіла маё сэрца ты адным сваім выглядам!
Прашу, паведай пра сябе мне цяпер, о прыгожая!»
- 13 Як пачула яна словы, што прамовіў ёй пан людзей,
адказала яму панна з усмешкай, медамоўная:
- 14 «О Духшанта, дачкой Канвы я лічуся вялебнага,
славутага знаўца дгармы, у зароках трывалага».

Духшанта прамовіў:

- 16 Але ж багавіты мудрэц жыве ў цноце усё жыццё!
Хутчэй сам Дгáрма²³ саграшыць, чымся ён, о прыгожая!
17 Паведай, як сталася так, што Канвоўнай завеш сябе?
Я вялікі сумнеў маю — ты павінна яго расьцяць!

Шакунтала прамовіла:

- 18 Як усё было насамрэч, як сталася усё калісь
і чаму я дачка рышы — раскажу я табе, о князь!
19 Зблукань сюды нейк старац і Канву пра мяне спытаў:
што яму адказаў слаўны — раскажу я табе цяпер!
20 «Удаўне жарбаваў, кажуць, Вішвамíтра²⁴ вялік-жарбу,
і ўстрыжожыў ён тым Шáкру, і задумаўся Пан багоў:
21 «Ён можа такою жарбой і мяне абамкнуць зь нябёс!»
І, спужаўшыся, так мовіў Мэнацэ ён чароўлівай:
22 «Дзівоснай пекнатой, пані, ты сльвеш спасярод апсар.
Дык зрабі мне цяпер ласку і паслухай, што я скажу!
23 Ёсьць падобны сьвятлу сонца адзін муж, Вішвамíтрам зваць.
Ад ягонай жарбы грознай маё сэрца дрыжыць дрыжма.
24 Даручаю табе вось што. Вішвамíтра, о пекная,
непахісны ў сваім сэрцы ды суворай занят жарбой.
25 Каб ня скінуў мяне зь неба, ты павінна яго змусьціць.
Яму заваду учыні, мне ж — паслугу найвышнюю!
26 Усьмешкай і вабным целам, медавітаю моваю
Вішвамíтру змусьці, пані, ад жарбы адварні яго!»

Мэнака прамовіла:

- 27 Надзелены вялік-бліскам і вялікай жарбой мудрэц,
агняўляецца ён хутка, пан жа сам мне аб тым сказаў.
28 Перад гневаў яго й бліскам, перад сілай яго жарбы
ты і сам дрыгаціш, Індра. Што ж казаць пра мяне, жану?
29 Гэта ён Васіштху калісь разлучыў быў з нашчадкамі
і, роджаны ў сям'і вояў, сьвятарства дасягнуў жарбой.

23. *Dharma* — бог, які ўвасабляе сабою дгарму.

24. *Viśvāmītra* — вялікі мудрэц. У МБ (9.39) апавядаецца, што ён быў народжаны кшатрыем, але дзякуючы суворай жарбе змог стаць брагманам.

- 30 Гэта ён удаўне стварыў для абмываў сьвятых раку —
глыбокі паток, што цяпер Каўшыкі²⁵ называецца.
- 31 Там у засху яго жонку прытуліў сам Матанга-князь²⁶,
што, пракляты сваім бацькам, пражыўляўся лавітваю.
- 32 А як голад мінуў, пане, то вярнуўся мудрэц дамоў
і раку намяніў Пáрай²⁷, ці іначай — Збавіцелькай.
- 33 З удзячнасьці тады вучту для Матангі правёў мудрэц,
і ты, баючыся яго, выпіць Сомы усё ж прыйшоў.
- 34 Гэта ён у вялік-гневе стварыў зоры зіхоткія,
зажэгшы сузор'і ў небе, пачынаючы з Шраваны²⁸.
- 35 Такого магут-мудраца я баюся, о Васав!
Укажы мне якісь спосаб, каб ня зжэг мяне гнеў яго!
- 36 А ён можа спаліць сьветы, можа ён скалынуць зямлю,
можа зрушыць саму Мэру, раскруціўшы, нібы ваўчок.
- 37 Як жа дзеве, як я, кволай даткнуцца да магутніка,
што палае, змагар здоляў, нібы полымя зыркае?!
- 38 Яго зрэнкі — само сонца, яго вусны — як рот агню,
а язык — нібы бог сьмерці. Як жа мудрага мне крануць?!
- 39 І Яма, й Сома, і вялікарышы,
і сáдг'і ўсе, і валакхілы, й вішвы²⁹ —
усе яны сілы яго баяцца,
дык як не баяцца слабой жанчыне?!

25. *Kauśiki*- 'з роду Кушыкі' — рака Кошы, адзін з прытокаў Гангі.

26. *Mataṅga*- князь-рышы Трышанку, валадар Аэдг'і, які зажадаў пры жыцці трапіць на неба. Спачатку ён зьвярнуўся да свайго ачольніка Васіштхі, але той ня стаў яму дапамагаць. Адмовілі Трышанку й Васіштхавы сыны, якія праклялі яго й тым зьвялі да стану чандалы (недатыкальнага). Тады Матанга пайшоў да Вішвамíтры, даўняга Васіштхавага суперніка, і той сілаю сваёй жарбы даставіў князя на неба. Аднак абражаныя багі скінулі яго на зямлю, бо ён трапіў на неба падманам. Вішвамíтра ня даў яму разьбіцца, пасьпеўшы ператварыць князя ў сузор'е, якое мы называем Паўднёвым крыжам.

27. *Pāra*- 'якая перапраўляе / выбаўляе' — другая палова радка ёсьць простым перакладам назвы ракі.

28. *Śravaṇa*- — 22-я накшатра.

29. *viśve* = *viśvadevāḥ* 'усебагі' — адна зь дзевяці груп багоў.

- 40 Раз ты загадаў мне, о Пан нясьмертных,
як зараз мне ды не пайсьці да рышы?!
Прыдумай, аднак, для мяне ахову,
даручэньне тваё каб змагла я споўніць.
- 41 Як буду гуляць там, няхай бог ветру
адзежу маю расхіне, о Індра,
і хай пасобіць мне тады Манматха
у гэтай задуме з тваёй, божа, ласкі.
- 42 Хай пахкі вей тады павее зь лесу,
калі я змушчаць Вішвамітру буду».
І згоду Індры атрымаўшы, тут жа
да Каўшыкі³⁰ ў пустынь яна памкнула.³¹

*Такая ў сьвятой Магабгараце ў Разьдзеле пачатку
64-я частка.*

ЧАСТКА 66

Шакунтала прамовіла:

- 1 Так умовіў яе Шакра ды па Вецер паслаў ураз,
і пайшла Мэнака разам зь Вечнавеем, о пан людзей.
- 2 А прыйшоўшы тады ў пустынь, апсара краснаclubая,
Вішвамітру ўбачыла там, што суворай гавеў жарбой.
- 3 Прывітаўшы яго сьціпла, пачала ля яго кружыць,
і сарваў з апсары Вецер шаты месяцапекныя.
- 4 Пабегла тады Мэнака ды сукенку сваю лавіць,
гарэзнаму Ветру быццам сарамліва ўсьміхаючыся.
- 5 І пабачыў вялік-моўчнік прыгажуню аголенай,
што лавіла свае шаты, бездакорнацялесая.
- 6 А ўбачыўшы яе голай, той буйвал сярод брагманаў
пад уладу папаў юру й зажадаў зь ёю зьлегчыся.
- 7 Падазваў ён тады дзеву, і яна абняла яго.

30. Вішвамітраў патронім.

31. Вершы 39–42 складзены ў памеры *triṣṭubh-*.

- Аддаўшыся любві, разам правялі яны многа дзён,
 хоць ім і здалося: адно адзін дзень прамінуў тады.
- 8 Там ля вод Маліні пекнай у даліне Зімовых гор³²
 радзіла Мэнака мужу краса-дочку Шакунталу.
- 9 І пакінула там дзіце прыгажуня бязжальная,
 ды вярнулася ў дом Індраў, загаданае споўніўшы.
- 10 Знайшлі тое дзіця птушкі на зямлі у лясной глушы
 й акружылі яго тут жа, ад бяды бараняючы.
- 11 І ніводзін тады хіжы зьвер ня здолеў яго крануць,
 бо няспынна тое дзяўчо ўвесь ахоўваў птушыны род.
- 12 Каб абмыў учыніць, неяк я пайшоў да ракі і там
 пабачыў яе ў гушчары пад аховай птушынаю,
 а, прынёсшы дамоў, дочкай стаў тады уважаць сваёй.
- 13 Таго, хто надае цела ці яго выратаўвае,
 і таго, хто яго корміць, называе закон айцом.
- 14 А паколькі дзяўчо птушкі ратавалі усім гуртом,
 назваў я тады немаўля Шакунталай, ці Пташкаю³³.
- 15 Таму дочкай маёй, госьцю, уважай ты Шакунталу,
 бо й дзяўчына толькі мяне уважае сваім айцом».
- 16 Вось што бацька тады госьцю распавёў пра мяне, о князь.
 Дык і ты называй, пане, мяне Канвавай дочкаю,
 бо, ня знаўшы свайго бацькі, я за бацьку лічу яго.
 17 Вось і ўсё, што было, праўча, і як гэта пачула я.

*Такая ў сьвятой Магабгараце ў Разьдзеле пачатку
 66-я частка.*

32. *Himavat*- 'сьнежны' — іншая назва Гімалаі (*Himālaya*- 'дом зімы / сьнегу').
33. Паводле традыцыйнай этымалёгіі, *Sakuntalā*- утвараецца ад *śakunta*- 'птушка' і *vlā* 'атрымліваць, бараніць', т.-б. імя можна перакласьці як «Ахоўваная птушкамі». Але хутчэй за ўсё *-la-* ёсьць памяншальным суфіксам (пар. *vṛṣa*- 'муж' — *vṛṣala*- 'мужык' і лац. *puer* 'хлопчык' — *puellus* 'хлопчук').

ЧАСТКА 67

Духшанта прамовіў:

- 1 Так ясна і ладна мовіш! Не жарбітка — князёўна ты!
 Будзь дружынаю мне, панна! Што магу, падару табе!
 2 Адзежы, вянок залаты, завушніцы каштоўныя,
 бездакорны жамчуг, мноства самацветаў з усякіх мест
 3 прынясу я табе сёння ж, зьліткі, шкуры і шмат аздоб.
 Усё княства тваім будзе — толькі жонкай мне стань, прашу!
 4 Гандгарвавым шлюбом са мной пабярыся, о пекная,
 бо ён, панна, з усіх шлюбаў найлепшым уважаецца.

Шакунтала прамовіла:

- 5 Адвінуўся айцец, княжа, каб у лесе сабраць пладоў,
 Пачакай ты яго трошкі — ён мяне за цябе аддасць.

Духшанта прамовіў:

- 6 Хачу я, бязгрэшлівая, каб дружынай ты стала мне,
 маё сэрца — тваё, лада, па цябе я прыйшоў сюды.
 7 Чалавек — сам сабе сябар, сам сабе вызначае лёс.
 Ты можаш паводле дгармы сябе выдаць цяпер сама.
 8 Восем ёсьць усяго шлюбаў: першы — Брагмаў, другі — багоў,
 трэці — рышы, затым шлюбы прародзічаў і асураў,
 9 гандгарвавы, ракшасавы і найгоршы — пішачавы³⁴.
 Каторы для каго — Ману прадпісаў, Самабыўцаў сын.
 10 Знай, чатыры першыя зь іх падыходзяць для брагманаў,

34. Брагмаў (*brāhma-*) — шлюб, калі нявеста, аздобленая каштоўнасьцямі, аддасца бацькамі жаніху бяз выкупу з боку апошняга; багоў (*daiva-*) — шлюб, калі дзяўчына аддасца замуж сьвятару падчас вучты ў якасьці дару; рышы (*arṣa-*) — шлюб, калі з жаніха бярэцца выкуп у выглядзе дзьвюх кароў; прародзічаў (*prājāpata-*) — шлюб, калі нявеста аддасца жаніху бяз выкупу са словамі «жывецце ў злагадзе»; асураў (*āsura-*) — шлюб, калі жаніх выкупляе нявесту ў яе бацькі ці родзічаў з бацькоўскага боку; ракшасаў (*rākṣasa-*) — шлюб, калі нявесту выкрадаюць гвалтам пасля забойства яе бацькі ці іншых родзічаў; пішачаў (*piśāca-*) — від шлюбу, калі мужчына авалодвае жанчынай падчас сну, ап'янення ці скарыстаўшыся яе разумовай непаўнавагасьцю. Гэты расаж амаль слова ў слова адпавядае шлоцы 3.21 *Manu-smṛti-*.

а кша́трыям — першыя шэсьць, о красуня бясхі́бная,
 11 князём жа — і ракшасаў шлюб; вайш'ям, шудрам — і асураў.
 Зь пяці шлюбаў³⁵ тры — па дгарме, не па дгарме два іншыя,
 12 пішачаў і асураў шлюб праводзіць забаронена.

Трэба дзеяць заўжды, лада, як прадпісвае нам закон,
 13 для воя ж законныя два: шлюб гандгарваў і ракшасаў,
 паасобку альбо разам — тут сумневу ня можа быць³⁶.

14 Я цябе пакахаў, панна, пакахала і ты мяне —
 дык шлюбом гандгарваў цяпер пабярэмся, о пекная!

Шакунтала прамовіла:

15 Калі гэта сьцяга дгармы і я пані сама сабе,
 то паслухай маю ўмову, о найлепшы між паўраваў!

16 Хоць я тайна прашу, княжа, пакляніся мне ісьцінна,
 што сын, якога нараджу, о Духшанта, пасыля цябе
 17 спадкаемцам тваім стане. Вось умова мая, ўладар!
 Калі згодзен ты зь ёй, княжа, то я стану тваёй жаной!

Вайшампаяна прамовіў:

18 «Так і будзе! — адрок праўца прыгажуні бяз роздумаў. —
 Я ў свой горад цябе стольны забяру, яснаўсьмешная,
 як ты і дастойна таго. Я клянуся ў тым ісьцінна!»

19 І, прамовіўшы так, дзеву зь бездакорнай паходкаю
 узяў за руку³⁷ князь-рышы ды як жонку яе спазнаў.

35. Не зусім ясна, адкуль лічыць гэтыя пяць шлюбаў. Так, усе каментатары *Manu-smṛiti*- 3.25 лічаць са шлюбам прародзіча, тады як Нілакантха (а за ім і перакладчыкі) — са шлюбам Брагмы.

36. У *Manu-smṛiti*- 3.23–25 крыху іначай: «для брагманаў пасуюць першыя шэсьць, для кшатрыяў — апошнія чатыры, для вайш'яў і шудраў — таксама апошнія чатыры, але за выняткам шлюбам ракшасаў; першыя чатыры — найлепшыя для брагманаў, для кшатрыя — адзін шлюб ракшасаў, а для вайш'яў і шудраў — шлюб асураў; зь пяці першых — тры законныя, два — незаконныя, а шлюб пішачаў і асураў праводзіць ніколі нельга; праведзеныя паасобку альбо разам, шлюбы гандгарваў і ракшасаў законныя для кшатрыя». Тут яўна зьмяшаньня некалькі меркаваньняў што да законнасьці розных шлюбаў.

37. Падчас абраду жаніх браў нявесту за руку, таму адной з назваў шлюбам на санскрыце ёсьць *pāṇi-graha-* 'браньне за руку'.

- 20 А зьяжджаючы ў свой горад, ён запэўніваў так яе:
«Я пашлю па цябе зь места сваё войска вялікае,
што ў палац мой цябе хутка праводзіць, краснаclubая».
- 21 Пакляўшыся так, валадар людзей, о Джанамэджая,
паехаў назад, ды ў сэрцы ён пра Канву раздумываў:
22 «Дазнаўшыся пра шлюб гэты, што-то скажа сын Каш'япы?»
Так і ўехаў у свой горад князь, занураны ў роздумы.
- 23 Неўзабаве ж, як ён зьехаў, вярнуўся у прыстан мудрэц,
ды ня выйшла яго дочка сустракаці ад сораму.
- 24 Дзівазнаўчым сваім зрокам зразумеўшы, што сталася,
прамовіў тады ёй бацька, ў сэрцы вельмі усьцешаны:
25 «Без дазволу майго з князем ты зьяглася, о пекная,
ды яму зачала сына — дгарма тым не парушана!
- 26 Для кшатрыя шлюб гандгарваў найлепшым уважаецца,
і зь любоаю ваяр можа без абрадаў пабрацца ўтай.
- 27 Абраны ж табой Духшанта — найвыдатны сярод мужоў.
Ён кахае цябе дочка, велікадушны й праведны.
- 28 Ад яго народзіцца сын у цябе, пераможлівы,
што ўладацьме зямлёй цэлай, апярэзанай морамі.
- 29 І будзе воінства яго неадольным, о пекная,
дзе б яго ні грымеў поваз, усядзержцы магутнага».
- 30 Узяўшы тады кош цяжкі з пладамі, краснаclubая
абмыла мудрацу ногі ды сказала з пашанаю:
31 «Да Духшанты, майго мужа, найлепшага сярод мужоў,
і да райцаў яго, бацька, будзь ласкавым, прашу цябе!»
Канва прамовіў:
- 32 Я ўчыню ўладару ласку дзеля пані прыўкраснае.
Дык прасі для яго зараз, што жадаеш! Я ўсё зраблю.
Вайшампаяна прамовіў:
- 33 І выбрала тады пані, каб ніколі род паўраваў
ня збочваў са сыягі дгармы і ня страціў сваіх зямель.

*Такая ў сувязі з Магабгараце ў Разьдзеле пачатку
67-я частка.*

ЧАСТКА 68

Вайшампаяна прамовіў:

- 1 Пакляўшыся зноў вярнуцца, князь паехаў, і ўскорасыці
нарадзіла краса-пані яму сына магутнага.
- 2 Мінула тры гады, й стаў ён бліскавітым, нібы агонь,
надзелены красой, княжа, ды ўсялякаю цнотаю.
- 3 І зладзіў радзінны абрад³⁸ тады Канва Духшанціцу,
дабрачынец — свайму ўнуку, што дужэйшым ставаў штодня.
- 4 Велягожы, вяліклобы й дужацелы, нібыта леў,
быў хлопчык адзначаны той, багараўны Духшантавіч,
кружалом на руцэ³⁹ й радам зубоў бела-завостраных.
- 5 Надзелены вялік-сілай, хоць было яму толькі шэсьць,
ён сланоў і быкоў, княжа, а таксама магут-ільвоў
- 6 прывязваў да дрэва там-сям у ваколіцах пустыні
ды, седзячы на іх верхам, для забавы ўтаймовываў.
- 7 І назвалі таму хлопца жыхары тае пустыні
Сарвадаманам, што значыць “утаймоўца усіх вакол”.
- 8 Так і сталі усе клікаць хлапчука Сарвадаманам,
і вялікай ён быў сілай ды адвагай надзелены.
- 9 Бачыў Канва яго дзеі надлюдзкія, й Шакунтале
ён прамовіў: «Пара хлопца ў спадкаемцы памазаці».
- 10 І тады загадаў вучням рышы Канва, прамовіўшы:
«Адвядзеце хутчэй к праўцу вы Шакунталу з хлопчыкам,
да мужа яго дружыну, што ўсяцнотай адзначана.
- 11 Не гадзіцца жанкам доўга у суродзічаў жыць сваіх:
гэта імені іх шкодзіць і ўродзе. Пасьпяшайцеся ж!»
- 12 Пагадзіліся зь ім вучні і, адразу сабраўшыся,

-
38. *jāta-karman-* — абрад, які праводзіцца па нараджэньні дзіцяці; падчас яго чытаюцца адпаведныя малітвы, пасля чаго сьвятар апускае залатую лыжку ў сумесь топленага масла зь мёдам і дае яе дзіцяці. Падрабязней гл., напр., *Āpastamba-grhya-sūtra-* 15.1–6.
 39. *sakra-* ‘кола, дыск як від зброі’ — у Індыі лічылася, што вялікія людзі нараджаюцца з пэўнымі знакамі на целе: такімі як лотас, дук, стрэлы ды інш.

- Шакунталу тады з сынам павялі ў Гастынапуру.
 13 Так, узяўшы свайго сына багароўнага, пекная
 да Духшанты прыйшла пані, зь лесу князю знаёмага.
 14 Прадставілі яе праўцу, хоць і добра знаёмую,
 Шакунталу зь дзіцём гожым, нібы сонца сьвітальнае.
 15 Уважыўшы як сьлед мужа, прамовіла яна тады:
 «Гэта родны твой сын, княжа. Ў спадкаемцы памаж яго!»
 16 Ад цябе я гэта дзіця радзіла багароўнае —
 пара споўніць сваю клятву, о найлепшы сярод мужоў!
 17 Успомні ж цяпер угоду, што мы ўклалі, о велічны,
 пабраўшыся з табой разам у прыстане у Канвавым!»
 18 І, пачуўшы яе словы, хоць і помніў, сказаў ёй князь:
 «Ня помню я таго! Хто ты? Чаго хочаш, нягодніца?
 19 У дгарме, уцесе й зыску⁴⁰ не жаніліся мы з табой.
 Ідзі прэч ці, калі хочаш, заставайся — мне ўсё адно!»
 20 Як пачула яна князя, то ад страху сумелася,
 і застыла, нібы шула, анямеўшы ад горычы.
 21 Стуліўшы дрогкія вусны, яна ў люці на ўладніка
 паглядзела тады скрыва, спапяляючы позіркам.
 22 Ды стрымала яна ў сэрцы, хоць і гнеў разьбіраў яе,
 той агонь, што жарбой доўгай назапасіла, пекная.
 23 Падумаўшы тады з хвілю, яна з горыччу мовіла,
 абаронцу людзей гэтак ракла ў гневе Шакунтала:
 24 «Ты выдатна мяне знаеш! Як ты можаш цяпер казаць,
 што ня знаеш мяне, княжа, легкадумна, нібы прасьцяк?!
 25 Тваё сэрца ведае, князь, дзе мана, а дзе ісьціна,
 ты бо шлюбу быў сам сьведкам. Не ганьбуй жа хаця б сябе!
 26 Хто сябе падае людзям не такім, як папраўдзе ёсьць,
 ці ж ня чыніць тады грэху, крадучы у сябе сябе?!

40. Тры мэты чалавечага жыцця (*puruṣārtha*-). Гэта адзін з ключавых паняткаў індыйскай культуры. У выпадку супярэчнасьці паміж імі галоўнаю мэтаю лічыцца выкананьне сваёй дгармы. У якасьці чацьвертай, найвышэйшай, мэты чалавечага жыцця дадаецца *mokṣa*- 'вызваленьне з кола перараджэньняў'.

- 27 Ты думаеш: «Я тут адзін!». Аднак жа
жыве ў тваім сэрцы мудрэц прадаўні,
што ведае ўсе твае грэхі, княжа.
Прад ім ты злачыніш, хаця й ня знаеш!⁴¹
- 28 Хто, грэх учыніўшы, кажа: «Ня ведае аб тым ніхто», —
знаюць, княжа, аб тым богі, знае муж сэрцаўнутраны⁴².
- 29 Вядомы учынкi людзкія Сонцу
і Месяцу зь Ветрам, Агню ды Небу,
вядомы Зямлі яны, Водам, Сэрцу,
Дню, Ночы, Сутонам і Яму з Дгармам⁴³⁻⁴⁴.
- 30 Таму Яма грахі можа адпусьціць, кім здаволены
відавочнік яго ўчынкаў — нівазнаўца⁴⁵ унутраны.
- 31 А кім не здаволены ён, чалавекам зладумлівым,
ліхачынку таго Яма карае за яго грэхі.
- 32 Хто сам сябе ганьбіць, але падае наўзварот усё,
не спрыяюць таму богі — хто ня сьведка і сам сабе!
- 33 Ня грэбуй жа вернай жонкай, дзей, нязванай яна прыйшла!
Я гасыціны тваёй варта, і ты сам легкаважыш мной!
- 34 Чаму ж перад зборняю мной, як шудранкаю, грэбуеш
і чаму ня чуеш мяне? Не ў бязьлюдзьдзі ж крычу я, князь!
- 35 О Духшанта, калі просьбу не здаволіш маю цяпер,
то лопне твая галава на сто частак нікчэмная!
- 36 Увайшоўшы ў сваю жонку, нараджаецца муж ізноў —
таму і назвалі яе так празорцы прадаўні⁴⁶.
- 37 Нашчадак, якога мужу нараджае яго жана, —
ён ратуе яго продкаў, у прышласьць перавозычы.

41. Памер *triṣṭubh-*.

42. *antara-puruṣa-* — душа (*ātman-*).

43. Падобныя радкі ёсьць і ў *Manu-smṛti-* 8.84–86, 91.

44. Памер *triṣṭubh-*.

45. *kṣetra-jñā-* — слова *kṣetra-* (ад *√kṣi* ‘жыць, насыляць’) перадусім азначае ‘поле’, але таксама ‘абсяг’ (дзяньня) і ‘цела’.

46. *jāyā-* — паводле традыцыйнай этымалёгіі, гэтае слова ўтвараецца ад *√jan* ‘нараджацца’, т.-б. *jāyā-* ёсьць тою, у якой нараджаецца [дзіця].

- 38 І паколькі сыны бацьку зь пекла Пут выратоўваюць,
то й назваў тады сам Брагма сына «путрам»⁴⁷, о пан людзей⁴⁸.
- 39 Тая жонка, што ў гаспадарцы спраўна,
тая жонка, што нараджае дзеці,
тая жонка, што свайму мужу верна,
тая жонка, што за яго й памерла б.⁴⁹
- 40 Паловай мужа называюць жонку,
бо жонка для мужа — найлепшы сябар.
бо жонка — аснова яго трох мэтаў,
бо жонка зь ім будзе да самай сьмерці.
- 41 Жанаты можа адпраўляць абрады,
жанаты можа гаспадарку весці.
Хто мае жонку, той і дастатак мае,
жанаты можа сябе зваць шчаслівым.⁵⁰
- 42 На самоце мужом жонкі — іх суцеха найлепшая,
на абрадах яны бацькі, а для хворых — іх мацеры.
- 43 У лесе яны — спачынак для мужоў іх здарожаных.
Хто жанаты, таму вераць. Найапора ва ўсім жана!
- 44 Калі згіне ў бядзе нейкай яе муж, то й тады жана
за ім сьледам ідзе заўжды, за самотным — найверная⁵¹.

47. *putra-* — тут дасцца народная этымалёгія гэтага слова як складаньне выдуманай асновы *put-* з *ṽtraī* 'бараніць'. Насамрэч жа, *putra-* суадносіцца з *potā-* 'дзіцяня жывёлы' (лац. *puer, putus, putillus* 'хлопчык', бел. *птах*, рас. *птенец*), дзе *-r-* — памяншальны суфікс. Далейшая этымалёгізацыя паказвае, што гэта была назва сына паводле бацькі (лац. *pūtum* 'чэляс', рас. *потка* 'пісюн', гр. *ὑπὸ τοῦ* 'жанюся'), тады як *sūti-* (бел. *сын*) — паводле маці (ад *ṽsū-* 'нараджаць').

48. Такая самая шлока — *Manu-smṛti-* 9.138.

49. *patī-prāṇā-* — ДК 'для якой муж — [само] жыцьцё'.

50. У вершах 39–41 памер зьменены на *triṣṭubh-*.

51. У Індыі існаваў абрад *saha-gamana-* 'суадыход' (*saha-maraṇa-* 'супаміраньне' ці *anvārohaṇa-* 'узыход усьлед'), калі ўдава спальвала сябе разам зь цэлам мужа. Такую жанчыну называлі *satī-* 'істая, пабожная' — паводле Шывавай жонкі *Satī-*, якая зрабіла гэта першай. Гэты звычай быў забаронены толькі ў 1861 г., а ў Нэпале праіснаваў аж да 1920 г.

- 45 А як першай памрэ жонка, то чакае яго ўжо там;
калі ж муж адыдзе раней, то за ім яна сьледуе.
- 46 Таму і прызначаны шлюб на зямлі, о ўладар людзей,
што і тут, і на тым сьвеце муж дружыну атрымвае.
- 47 Сам сябе у сваім сыне нараджае ад жонкі муж,
таму жонку з сынам яму трэба маці ўважаць сваёй.
- 48 Ubачыўшы свайго сына, нібы ў люстры уласны твар,
рад бацька, як праведнік той, што нарэшце папаў у рай.
- 49 Як ад сквару ў вадзе рэкаў, так у жонцы спагадлівай
муж палёгку заўжды знойдзе ад хваробы альбо тугі.
- 50 Разважлівы муж і ў гневе не абразіць нічым жану,
бо ведае: шчасьце яго залежыць ад яе цалком.
- 51 Дружына ёсьць сьвятой⁵² нівай нараджэньня ягонага,
без дружыны й вялік-рышы ня зможа нарадзіць дзяцей.
- 52 Што можа быць радасьнейшым для айца, чым калі яго
абдыме, падбегшы, сыноч, хоць і пылам запэцканы?!
- 53 Навошта грэбуеш цяпер сваім сынам, што сам прыйшоў
і глядзіць на цябе, княжа, як на бацьку любімага?
- 54 Бароняць нават мурашы свае яйкі — дык як жа ты,
дгармазнаўца, свайго сына адмаўляеся вырасьціць?!
- 55 Ні шоўку, ні жаны дотык не настолькі прыемны, князь,
як дотык малога сына, што цябе абдымае сам.
- 56 Найлепшы з двуногіх — сьвятар, а настаўнік — з пачэсьлівых,
карова — з чатырохногіх, а з прыемных на дотык — сын.
- 57 Дай жа, княжа, абняць бацьку свайму сыну прыгожаму!
Нічога ж прыемней няма, чымся дотык свайго сынка!
- 58 Тры гады я была, праўча, уцяжку, пакуль гэтага⁵³
не радзіла табе сына, што разьвее тваю тугу.
- 59 Бо ледзь разрадзілася я, як пачула зь нябэс тады:
«Сто заколаў каня сын твой правядзе, о Шакунтала!»
- 60 Напраўду, і ў чужой вёсцы муж, убачыўшы хлопчыка,
на калені яго садзіць ды цалуе пшчотна ў лоб.

52. АС «спрадвечнай».

53. Не зусім яснае месца. ДС «па сканчэньні трох гадоў я нарадзіла...».

- 61 Вядома бо табе й тое, што заўсёды двуродныя
у часе радзін чытаюць наступную малітву зь Вед:
62 «Ты радзіўся з майго цела, ты бо з сэрца майго узьнік⁵⁴,
ты — я у выглядзе сына, дык жыві ж ты сто восеняў!⁵⁵
63 Мой росквіт і працяг роду залежыць ад цябе, сыноч,
таму зычу табе, сынку, пражыць шчасна сто восеняў!»
64 Ён узьнікнуў з твайго цела як ад мужа наступны муж,
дык глядзі ты на сына майго, нібыта на сябе ў ставе!
65 Як бяруць ахвярны агонь з гаспадарскага⁵⁶, так і мой
радзіўся ад цябе хлопчык — гэта ты раздваіўся, князі!
66 Падчас паляваньня алень цябе ў Канваў завёў прыстан,
дзе й сустрэў ты мяне, княжа, і я дзевай яшчэ была.
67 Пурвачыўці, Ёрвашы, княжа, Мэнака з Сагаджан'яю,
Вішвачы й Грытачы яшчэ — вось найпершыя шэсьць апсар.
68 Найлепшая зь іх, Мэнака, дачка Брагмы, калісь мяне
радзіла ад вялік-рышы Вішвамітры, о пан людзей.
69 На схіле Зімовых гораў разрадзілася мной яна,
дый, пакінуўшы там, злая, вярнулася у Індраў рай.
70 Які ж я ўчыніла злачын у ранейшым сваім жыцьці,
што кінула мяне маці, а сягоньня і ты, ўладар?!
71 Раз ты адрынаеш мяне, вярнуся я да бацькі ў лес,
але сына свайго, княжа, не гадзіцца табе кідаць!»
- Духшанта прамові ў:*
- 72 Я ня знаю твайго сына, і ягоны айцец — ня я.
Ілгухамі жанкі слынуць. Хто ж паверыць тваёй мане?
73 Няма жалю ў тваёй маці, ў Мэнакі той блудлівае,

54. Упершыню гэтая формула сустракаецца ў *Śatapatha-brāhmaṇa* (14.9.4.[8]), а потым у *Bṛhadāraṇyakoṇiṣad* (6.4.9).

55. Гл. *Śatapatha-brāhmaṇa* 14.9.4.[26].

56. Традыцыйна гавораць пра тры сьвятыя агні : *gārhapatya*- 'домагаспадарскі' (заходні агонь, які перадаецца ад бацькі сыну; на ім гатуюцца ахвярныя ежы, ад яго запальваюцца два астатнія агні), *āhavanīya*- 'жаратоўны' (усходні агонь, у які робяцца ўзьліваньні) і *dakṣiṇa*- 'паўднёвы' (гэты агонь ужываецца на штомесячнай адправе *anvāhārya*-, якая прысьвечана продкам і праводзіцца ў дзень поўні).

- раз кінула цябе ў горах, нібы кветкі ахвярныя.
- 74 Няма спагады і ў айца, што, радзіўшыся кшатрыем,
святаром зажадаў стаці, ды паддаўся юрлівасьці.
- 75 І ўсё ж ён найлепшы з рышы, як і маці твая — з апсар.
Чаму ж ты, іх дачка, сёньня, як блудніца, паводзісься?!
- 76 Як ня сорам табе гэтта небыліцы расказваць,
асабліва пры мне, князю?! Ступай і не вяртайся больш!
- 77 Дзе той велягрэзны рышы, дзе красуня нябёсная,
а дзе ты, адзетая ў луб пустэльніца убогая?!
- 78 А твой сыноч — не па гадох ён высокі й магутлівы.
Як жа вырас ён так хутка, нібы шалы магутны ствол?!
- 79 Ты нізкага роду і мне падаеся блудніцаю,
бо ў парыве сляпой жарыцы радзіла Мэнака цябе.
- 80 Першы раз я пачуў сёньня аб усім, што ты тут вярзла.
Знаць ня знаю цябе, чуеш? Ідзі і не вяртайся больш!

*Такая ў сьвятой Магабгараце ў Разьдзеле пачатку
68-я частка.*

ЧАСТКА 69

Шакунтала прамовіла:

- 1 Ты бачыш чужыя хібы, што як семя гарчычнае⁵⁷,
а сваіх ня бачыш зусім, хоць і зь більву⁵⁸ яны, ўладар.
- 2 Мэнака паходзіць з багоў, і прыемна яна багом⁵⁹,
а значыць, і мой род будзе, о Духшанта, вышэй твайго.
- 3 Ты ходзіш па зямлі, княжа, па паветры лятаю я,
і розьніца паміж намі як між Мэру й гарчычынай.
- 4 Я магу завітаць нават да Кубэры і Варуны,
да Ямы й самага Індры. Вось такая мая мага!

-
57. Як па-беларуску штосьці вельмі маленькае параўноўваецца зь зярняткам маку, так у санскрыце — зь зярняткам гарчыцы.
58. Дыямэтар плода більвы складае 5–12 см.
59. Або «багі падлягаюць Мэнацэ».

- 5 Ці вось мудрасьць яшчэ, княжа, ты паслухай народную.
Не са злосьці кажу гэта, а для прыкладу — дык даруй!
- 6 Пакуль брыдкі свайго твару не пабачыць у возеры,
ён сябе уважаць будзе прыгажэйшым за ўсіх вакол.
- 7 Але варта ўбачыць яму у вадзе свой нягеглы твар,
як у ім пазнае, княжа, ён сябе ж, а ня іншага.
- 8 Хто прыгожы насампраўдзе, той і зь іншых ня кліць ані.
Хто ж абразы адны сыпле, той праслыне агуднікам.
- 9 Калі дурню ракуць людзі і благое, і добрае,
ён благое адно чуе, як сьвіньня, што шукае грязь.
- 10 Калі ж кемнаму хтось кажа і благое, і добрае,
ён добрае адно чуе, як лебедзь малако ў вадзе⁶⁰.
- 11 Як мучыцца добры, кагось ненаўмысна абмовіўшы,
так цешыцца злы чалавек, абмовіўшы людзей знарок.
- 12 Як радуецца муж чэсны, калі шаніць старэйшага,
так і дурань радуецца, абражаючы чэснага.
- 13 Ня бачачы ў сабе хібаў, дурны ў іншых шукае іх.
Як бы ён ні назваў чэсных, знаюць чэсныя: сам такі.
- 14 А таму нічога сьмяшней тут на сьвеце ня можа быць,
чым калі назаве злосьнік дабрачэснага злосьнікам.
- 15 Як зьмеяў, няправеднікаў, што адрынулі ісьціну,
нявернік і той баіцца — што ж казаці пра вернікаў?!
- 16 Хто, радзіўшы сабе сына, ім бяссорамна грэбуе,
таго шчасьце багі нішчаць, — не пабачыць яму нябёс.
- 17 Асноваю сям'і й роду ды навьшняя дгармаю
намянілі дзяды сына, таму нельга яго кідаць.
- 18 Пра пяць відаў сыноў кажа Ману нам: ад жаны сваёй,
ад чужой, атрыманы ў дар, узгадованы й куплены⁶¹.
- 19 Айцоўскаму сэрцу ўцеха, славы й дгармы апірышча,
ратуюць ад пекла сыны, чаўны дгармы, сваіх дзядоў.
- 20 І таму ты свайго сына не павінен кідаць, о князь,

60. У Індыі лічылася, што лебедзь можа аддзяліць сому (пазьней — малако) ад вады, калі яны зьмяшаныя разам.

61. У *Manu-smṛiti*-віды сыноў называюцца ў 9.158–159.

- калі дгарма, ісьціна й род дарагія табе, ўладар, —
ні іншых, ні сабе ў гэтым ты ня мусіш падманываць!
- 21 Ставок лепш і за сто студняў, вучта ж лепш і за сто ставоў;
сын лепей і за сто вучтаў, а за сто сыноў — ісьціна.
- 22 Калі тысячу ўзяць, княжа, ахвяр конных і ісьціну,
то й тысячу ахвяр конных пераважыць зноў ісьціна.
- 23 І купаньне ва ўсіх прошчах, і спазнаньне усенькіх Вед —
ці ж могуць зраўняцца яны й з адным моўнікам ісьціны?
- 24 Ад ісьціны на сім сьвеце няма цноты вышэйшае,
як нічога няма горай ад маны, о ўладар людзей.
- 25 Бо ісьціна — само бра́гма, яна — клятва найвышняя.
Не ламі ж ты сваёй клятвы! Княжа, верным будзь ісьціне!
- 26 Калі ж мана табе бліжай і ня верыш ты мне, ўладар,
то й сама я пайду: з гэткім чалавекам ня варта жыць!
- 27 Калі выйдзе твой век, пане, то ўвянчанаю Князем гор⁶²
усё роўна зямлёй гэтай будзе правіць мой слаўны сын!
- В ай шам паяна прамові ў:*
- 28 Ледзь сказала яна гэта ды сабралася йсьці дамоў,
як бясплотны голас зь нябёс так прамовіў валодніку
пры ачольцу яго, райцах, учтарох і настаўніках:
- 29 «Маці — лона адно, бацьку сын належыць, бо ён — айцец.
Узгадуў жа свайго сына і ня грэбуў Шакунталай!
- 30 Сын — айцец наступных сыноў, выбаўляе ад пекла ён.
Табой гэты зачат хлопчык — кажа праўду Шакунтала.
- 31 Палову ад свайго мужа, сына родзіць яму жана,
таму гэта дзіця мусіш ты вырасьціць, о пан людзей!
- 32 Злачынец той, хто пры жыцьці жывога сына кідае —
узгадуў жа сына свайго і Шакунтала, паўрава!
- 33 А як будзеш яго, княжа, гадаваць ты на наш загад,
то Бга́ратам⁶³ заві сына— ‘Гадаванцам’ Духшантавым».
- 34 Як толькі пачуў валадар словы зь неба, то ўсьцешыўся
і прамовіў тады райцам і ачольніку, пан людзей:

62. Т.-б. Гімалаяй.

63. *Bharata*- ‘якога трэба падтрымліваць’ ← *vbhr̥* ‘несці, падтрымліваць’.

- 35 «Зважайце, панове, слову, што прынёс нам ганец багоў!
 Я таксама прызнаў зразу свайго сына у хлопчыку.
 36 Калі б толькі з матчыных слоў у сыны я прыняў яго,
 у народзе б пайшлі чуткі — і тады б ён ня быў маім».
 37 Так законнасьць свайго сына князь давёў праз ганца багоў
 і, прыняўшы яго тут жа у свой род, Джанамэджая,
 38 пацалаваў яго ў голаў ды пяшчотна абняў тады.
 Сталі славіць князя усе хваласьпеўцы⁶⁴ і брагманы,
 і ў вяліку прыйшоў радасьць ён ад дотыкаў сынавых.
 39 Учыніў і сваёй жонцы князь належную чэсьць-хвалу,
 і, каб неяк яе ўцешыць, ён прамовіў Шакунтале:
 40 «Княгіня, пабраліся мы бязь сьведкі аніводнага,
 таму й вымысьліў я гэта, каб ачысьціць тваё імя.
 41 Інакш бы ў народзе маглі за блудніцу цябе прыняць,
 і ня стаў бы тады сын твой спадкаемцам пасья мяне.
 42 А ўсё, што ты мне сказала у гневе, непрыемнае,
 я дарую табе шчыра, не сярдуй, велявокая!»
 43 І, сказаўшы усё гэта буйваліцы сваёй, тады
 адарыў яе князь-рышы півом, ежай і шатамі.
 44 А потым ён сына свайго, што зачаў у Шакунтале,
 ў спадкаемцы прыняў тут жа і назваў яго Бгаратам.
 45 Так слаўнае кола яго неадольнага поваза
 пакацілася ўсім сьветам, грымучы, нібы сотня хмар.
 46 Перамогшы усіх праўцаў, зваяваў ён усю зямлю,
 дгарму чэсных чыніў спраўна і ўсяславу сабе здабыў.
 47 Усядзержцам⁶⁵ ён стаў, пане, усяземным валоднікам,

64. *bandin-* — прыдворныя сьпсвакі, што складалі хвалебны князю або суправаджалі войска ў паходзе, дзе сьпявалі ваенныя песні.

65. *cakra-varṭin-* — санскрыцкія слоўнікі тлумачаць гэта слова як 'той, хто дае колам [сваёй калясьніцы] круціцца [паўсюль]'. Паводле Я. Гонды, аднак, гэты тытул быў ад пачатку звязаны з абрадам *vāja-reu-* 'піцьцё сілы', на якім князь падымаўся да кола, замацаванага на слупе (сымбаль сусьветнага дрэва), пасья чаго нейкім чынам аварочваўся вакол яго, — т.-б. *cakra-varṭin-* азначае «аварочвальнік кола».

- і многа учыніў вучтаў, нібы Індра⁶⁶, пан марутаў⁶⁷.
- 48 Абракаць жа яму Канва памагаў, нібы Дакша⁶⁸ сам,
і ўчыніў ён закол конны, што завецца “дарбой кароў”⁶⁹,
за які бязь ліку майна Канву даў тады Бгарата.
- 49 Ад Бгараты таго, княжа, слава роду яго й пайшла,
і сталі нашчадкаў яго называць пасья “бгараты”⁷⁰.
- 50 А радзілася ў тым родзе багараўнага Бгараты
багата ўладароў храбрых, брагмароўных магутнікаў.
- 51 Не зьлічыць іх імён, княжа, таму сёння, о бгарата,
раскажу я толькі пра тых, што на ўсю праслылі зямлю,
багараўны мужы-тыгры, заўджы верныя ісьціне.

Такая ў сьвятой Магабгараце ў Разьдзеле пачатку
69-я частка.

66. Адно зь Індравых імён — *Śata-kratu-* ‘стоахварны’.

67. *Marut-* — багі ветру, якія складаюць сьвіту Індры.

68. *Dakṣa-* — адзін з прародзічаў, сын бога Брагмы, народжаны зь вялікага пальца яго правай рукі.

69. *go-vītata-*.

70. *Bhārata-*.

АПОВЕД ПРА ГОРЦА

3.39-42

«Аповед пра горца» (*Kairāta-parvan*)¹ вядомы ня толькі сваім багаборчым матывам, але й тым, што адным з галоўных герояў тут выступае бог Шыва. МБ, як мы яе ведаем цяпер, — пераважна вішнуісцкі твор, і Шанкара як персанаж грае ў эпасе абсалютна другарадную ролю.

Перадгісторыя зьмешчанага тут эпизоду² такая. Правёўшы трынаццаць месяцаў у лясным выгнанні, Бгімасэна пачынае ўгаворваць Юдгіштхіру парушыць абяцаньне, дадзенае Дур'эдгану, і вярнуць страчанае княства вайною. Старэйшы пандава вагаецца, бо яго непакіць сіла яго праціўнікаў, пабораць якіх у бітве яму здаецца немагчымым. Тады перад ім зьяўляецца В'яса, які кажа, што, калі Арджуна здабудзе боскую зброю, то перамога будзе на баку пánдаваў. І вось Арджуна выпраўляецца ў паход на поўнач, дзе сустракае Індру ў выглядзе жарбіта. Бог абяцае надзяліць сына Кунці боскай зброяй, але толькі калі той зможа ўбачыць і крануць Шыву. Так і адбываецца. Цікава, што Арджуна, атрымаўшы ад Шанкары яго зброю Пашупату, так і не скарыстаўся ёю на полі бітвы.

МБ-цкі «Аповед пра горца» стаў асноваю для эпічнай паэмы *Kirātārjunīya-* (*mahākāvya-*) паэта Бгáраві (дзесьці 6 ст. н.э.) — адной з шасці магакав'яў клясычнай санскрыцкай літаратуры. Гэты твор славіцца сваімі экстравагантнымі лінгвістычнымі гульнямі (напр., верш 15.14 напісаны з ужываньнем толькі аднаго зычнага), якія перанялі пазьнейшыя паэты.

1. Словам *kirāta-* ў санскрыцкіх тэкстах называюцца горныя плямёны Гімалаі, якія не ўваходзілі ў арыйскае грамадства. Дасьледчыкі мяркуюць, што гэта былі перадусім прадстаўнікі сіна-тыбэцкіх народнасьцяў. У некаторых перакладах МБ слова *kirāta-* пакідаецца як ёсьць.
2. Насамрэч, *Kairāta-parvan-* займае часткі з 13-й па 42-ю. Тут жа даецца пераклад найбольш цікавага ўрыўка гэтай гісторыі.

ЧАСТКА 39

Джана мэджая прамовіў:

- 1 Я хацеў бы пачуць, пане, як нястомлівы Арджуна сабе зброю здабыў колісь, Прытхін сын — у саміх багоў.
- 2 Раскажы, як ваяр-тыгар даўгарукі Джананьджая¹ бясстрашна адправіўся ў лес у бязьлюдны, о брагмане,
- 3 і якія труды волат учыніў, пакуль мешкаў там, і як задаволіўся ім сам Стоўпнік² і Ўладар багоў.
- 4 Раскажы мне пра ўсё зараз, о найлепшы з двуроджаных, ты бо знаўца усіх дзеяў і людзей, і нябёсьнікаў.
- 5 У дзівосны двубой, пане, з самім Бгам³ калісьці муж уступіў у слабор страшны, з самім Шанкарам — Арджуна, найлепшы сярод ваяроў, сын Кунці пераможлівы.
- 6 Як слухалі расказ гэты мужы-львы, браты Арджуны, трымцелі ў магутоў сэрцы то з адчаю, то з радасьці.
- 7 Пра іншыя труды Партхі ты таксама паведай мне, бо ніводнай яго дзеі я ганебнай ня ведаю. Паведай жа мне, багавіт, пра Адольцавы⁴ вычыны!

Вайшампаяна прамовіў:

- 8 Раскажу я табе, сынку, пра выдатнага Арджуну, паведаю расказ слаўны, о тыгру сярод каўраваў!
- 9 Пра бойку ваяра з Шарвам⁵ ты паслухай, бязгрэшлівы, у каторай ён змог, сьмелы, цела Бога багоў крануць.
- 10 На загад Юдгіштхіраў ён, вялік-сьмелы, адправіўся да ўладыкі багоў Шакры і Бога багоў Шанкары.
- 11 Узяўшы свой лук дзівосны і клінок, о муж-буйвале, дужарукі ваяр дужы на паўночча тады памкнуў, каб зброю сабе раздабыць на вяршыні Зімовых гор.

1. *Dhanāñ-jaya-* 'заваёўнік скарбаў' — адно з імён Арджуны.
2. *Stāṇi-* 'стойкі; ствол, слуп' — адно з імён Шывы.
3. *Bhava-* 'дабрабыт' — адно з імён Шывы.
4. *Jiṣṇu-* 'пераможны' — адно з імён Арджуны.
5. *Śarva-* — адно з імён Шывы.

- 12 І ўвайшоў тады сын Індраў, найлепшы на зямлі ваяр,
у сьпеху вялікім адзін там у лес, не вагаючысь,
каб заняцца жарбой грознай у пушчы непрыветлівай.
- 13 Там розныя цвілі кветкі, птушкі розныя там жылі,
ды вяліся зьвяры ўмнозе, ў краі сіддгаў і чаранаў⁶.
- 14 Як толькі Арджуна ўвайшоў у той лес, як зь нябёс тады
пачуўся гук барабанаў і чаруп, о ўладар людзей.
- 15 Праліўся на зямлю лівень з розных кветак, і ўсё вакол
ахінулі тады раптам густым ценем грамады хмар.
- 16 Перасекшы гушчар, княжа, ля падножжа вялік-гары,
пасяліўся тады Партха на вяршыні, магутлівы.
- 17 Там навокал цвілі дрэвы, птушкі гожа сьпявалі там,
віравалі там шум-рэкі, як вайдур'і⁷, блакітныя.
- 18 А над імі быў крык чуцен гусей, качак і жораваў,
а таксама зязюль⁸, паваў, пекных краўнча⁹ і чатакаў¹⁰.
- 19 Пабачыўшы там патокі сьвятачыстасьцюдзёныя
у аздобе лясоў гожих, віцязь вельмі ўсьцешыўся.
- 20 І вось ва ўцешным гушчары сэрцам радасны Арджуна
стаў жарбу жарбаваць грозну, грозны палам сваім ваяр.
- 21 Надзеўшы лахманы з дарбгі¹¹, кій узяўшы са шкураю¹²,
цэлы месяц ён еў толькі плады кожныя тры начы,
а потым падвоіў зазор наймужны на зямлі ваяр.
- 22 На трэці ж на месяц ваяр харчавацца пачаў адно
апалым на зямлю лісьцем адзін раз на паўмесяца.
- 23 А ў чацьвертым месяцы ён стаў паветрам адным тады
пітавацца, ваяр-тыгар. Рукі ўгору падняўшы, ён

6. *cāraṇa-* — паўбоскія істоты, нябёсныя сьпєвакі.

7. *vaidūrya-* — кашэчае вока (від хрызэабэрылу).

8. *kokila-* — *Cuculus micropterus*.

9. *krauñca-* — від кулёна.

10. *caṭaka-* — *Clamator jacobinus*.

11. *darbha-* — 'Роа *synosuroides*' — від травы. Ёю высыілаюць месца адправы, зь яе ж робяць сабе посьцілкі сьвятары, а пустэльнікі — адзежу.

12. Пустэльнікі ўжывалі шкуру антылёпы ці тыгра ў якасьці посьцілкі.

- на вялікіх адно пальцах без апоры стаяў, прамы.
- 24 Ад частага мышцыя сталі яго кудлы падобнымі
да маланак саміх, княжа, а таксама да лотасаў.
- 25 І тады ўсе вялік-рышы пайшлі к Бгаву вялебнаму
ды, ўкланіўшыся яму нізка з пашанотай належнаю,
паведалі яму тут жа пра суровы пост Пхальгуны¹³:
- 26 «Сын Панду велічны цяпер на вяршыні Зімовых гор
суровую жарбу чыніць, аж дыміцца навокал сьвет.
- 27 Што задумаў ваяр мужны, мы ня знаем, о Пан багоў,
але жар яго нас мучыць — супыні ж дужарукага!»
- Вялікаўладар прамовіў:*
- 28 Вяртайцеся назад, рышы, й ні аб чым не трывожцеся!
Мне добра ведама усё, што задумаў зрабіць ваяр.
- 29 Ні ўлады, ні нябёс Партха не жадае, ні доўгіх год.
Усё, да чаго ён імкне, я сягонья ж яму надам!
- Вайшампаяна прамовіў:*
- 30 Пачуўшы ягоны адказ, мудрацы праўдамоўныя,
акрыялі тады духам ды вярнуліся ў пустыні.

*Такая ў сьвятой Магабгараце ў Лясным разьзеле
39-я частка.*

ЧАСТКА 40

Вайшампаяна прамовіў:

- 1 Калі ж разышліся усе жарбіты велядухія,
багавіты тады Га́ра, ад усякага ліха спас¹⁴,
- 2 выгляд горца прыняў тут жа, златадрэву падобнага,
магутны целам і пякны, нібы Мэ́ру яшчэ адна.
- 3 Узяў ён свой лук Піна́ку са зьмяістымі стрэламі
і сышоў на зямлю, зыркні, як агонь у сухім гаі.

13. *Phalguna-* — адно з імён Арджуны.

14. УА *sarvaparāharaḥ Naraḥ* 'звышчальнік усіх няшчасьцяў, Звышчальнік'.

- 4 У тым жа уборы горцаў за ім сьледам пайшла Ума¹⁵,
а за ёю і шмат бгутаў, разубраных па-ўсякаму.
- 5 А таксама тысячы йшлі за ім дзеваў, о бгарата,
і зіхцеў Велябог, княжа, незямною сваёй красой.
- 6 Аціхла ўся пушча тады, абясшумеў увесь гушчар,
перасталі сьпяваць птушкі і вада ў ручаёх гурчаць.
- 7 Падышоўшы к вялік-вою, несутомнаму ў вычынах,
убачыў тады бог Мўку, сына Дзіці дзівоснага.
- 8 Прыняўшы выгляд вепрука, ён наважыў забіць тады
сына Кунці, ліхі дайт'я. І сказаў яму Пхальгуна,
9 узяўшы Г'андзіву, свой лук, са стрэламі зьмяістымі
ды напяўшы ўраз цеціву, што напоўніла гудам лес:
10 «Не чыніў я табе ліха, ды забіць ты мяне прыйшоў —
то я першым цябе сёння адашлю ў жытло Ямава!»
- 11 Убачыўшы, што сын Прытхі зараз пусьціць сваю стралу,
пасьпяшаўся тады горац, што быў Гарам, яго спыніць:
12 «Я першым прыкмеціў сяго вепрука хмарачорнага!»
Ды ня зважыў яму Партха і стралу зь цецівы спусьціў.
- 13 Тут жа стрэліў і той горац у таго ж вепрука стралой,
што зьзяла, нібы маланка, што гарэла, нібы агонь.
- 14 І працялі тады стрэлы адначасна таго дзіка;
у скалацьвярдое цела увайшлі яны зь лёгкасьцю.
- 15 Як трушчыць цьвёрдую скалу бліскавіцы удар-пярун,
так выцялі тады Муку тыя грозныя дзьве стралы.
- 16 Працяты стрэламі, нібы агняротымі зьмеямі,
ён зноў дайт'і прыняў выгляд і ад ранаў сканаў ураз.
- 17 Разгледзеўшы тады мужа, што зіхцеў, нібы золата,
ды адзеты быў як горац, ды жанкамі акружаны,
прамовіў з насьмешкай яму абрадаваны Пхальгуна:
18 «Ці ня страшна табе, пане, у бязьлюднай глушы блукаць,
у гэтых вусьцішных гарах ў атачэньні адных юніц?
19 Навошта ты працяў зьвера, што здабычай маёю быў?
Я першым заўважыў сяго ліхамыснага ракшасу!

15. Ума — Шывава жонка.

- 20 Ці абразіць мяне гэтак ты хацеў, ці працяў яго
у запале адно, горча, — я жывым не пушчу цябе!
Ты парушыў закон ловаў і заплаціш цяпер жыцьцём!»
- 21 Пачуўшы такавы словы, усміхнуўся адно Ўладар
і прамовіў тады ветла абяручнаму¹⁶ Арджуну:
- 22 «Гэта я вепрука першым заўважыў у лясной глушы,
і гэта ад маёй, пане, ён ад вострай памёр стралы.
- 23 Не гадзіцца, гардун, іншых упікаць у сваіх грахах!
За абмову тваю, дурню, я пазбаўлю цябе жыцьця!
- 24 Бараніся! Ёў цябе стрэлы я пускацьму маланкамі,
пастарайся і ты добра: свае стрэлы пускай ў адказ!»
- 25 Тут яны пачалі з рыкам без уніму тады страляць,
адзін другога асыпаць зьмеястрэламі вострымі.
- 26 Абрынуў на горца тады Сав'ясачын залеву стрэл,
але са спакойным сэрцам іх прыняў Сіняшыі бог.
- 27 Доўга гэтак стаяў Бгава пад залевай ягоных стрэл,
непаражны для іх Гара, нерухомы, нібы гара.
- 28 Ubачыўшы, што дождж стрэлаў незнаёмцу ня чыніць ран,
задзівіўся тады Партха ды прамовіў: «Якісьці цуд!
- 29 Як можа пяшчотнацелы жыхар гэтых Зімовых гор
непарушна трываць зьлеву маіх стрэлаў нясхіблівых?!
- 30 Хто ён? Якша? Жыхар неба? Пан багоў? Ці сам Шанкара?
На гэтай бо слаўнай гары стрэчы ладзяць сабе багі.
- 31 Ніхто, пэўна, апроч Шарвы, не стрываў бы патоку стрэл,
што на горца праліў сёньня я з магутнага Гандзівы!
- 32 Ці бог ён, ці якша якісь, калі толькі ня Рўдра ён,
я стрэламі яго сёньня адашло ў жытло Ямава!»
- 33 Наважыўшы так, сын Кунці стрэлы зноў сьмертаносныя
стаў сотнямі пускаць з лука, як праменьне Тварэц сьвятла.
- 34 Са спакойным, аднак, сэрцам прыняў тую залеву стрэл
бажысты Трызубцаноша, нібы каменяпад гара.
- 35 Неўзабаве, аднак, княжа, спаражнеў у яго калчан,

16. *Savyasacin* — які можна страляць з лука абедзьвюма рукамі. Фактычна, адно з імён Арджуны.

- і спужаўся тады Партха, калі ўбачыў, што стрэл няма.
- 36 Падумаў ён з жалем пра два калчаны невычэрпныя,
што яму падарыў колісь Агні ў лесе у Кхандаве¹⁷:
- 37 «Чым цяпер я страляць буду? Мой калчан апусьцеў зусім!
Хто ж ён, гэты ўвішны горац, што ўсе стрэлы мае пажор?
- 38 Канцом лука яго ўдару, як слана б'юць канцом кап'я,
ды адпраўлю тады горца у жытло Ямы страшнага!»
- 39 І стаў біцца тады лукам з ім нястомлівы Арджуна,
але й дзіва-лук праглынуў тады горац пагрозьлівы.
- 40 Схапіўся тады сын Кунці за клінок свой, о бгарата,
і, прагнучы бой завяршыць, з новай сілай на яго напаў.
- 41 Свой востравелічны клінок, не спыніць і скале які,
абрынуў на голаў Бгаву радасьць куру¹⁸ з усёй магі —
ды зламаўся той меч пекны, галавы ледзь крануўшыся.
- 42 Камянямі тады біцца стаў Адольца і дрэвамі,
але й дрэвы пажор горац, праглынуў камяні ў сябе
- 43 багавіты нібы-горац. Тады Партха адважлівы,
выпускаючы дым з рота, ў гневе горца вялізнага
кулакамі пачаў перыць, перунамі нібы скалу.
- 44 Багавіты тады горац стаў таксама харобрага
цэвьярдымі, як пярун Шакраў, латашыць Сав'ясачына.
- 45 І падняўся у тым лесе, разьляцеўся жахлівы грук
ад удараў іх кулакоў, сына Кунці а Шанкары.
- 46 Нядоўга вусьцішны той бой паміж імі тады трываў,
рукахваць, што была сходна зь бітвай Врытры а Васавы.
- 47 Ударыў тады сын Кунці грудзьмі горца, магутлівы,
але й пánдаву бог тут жа з усёй сілы нанёс удар.
- 48 Ад сыціску іх рук магутных, ад трэньня іх грудзей тады
узнікнуў на целах агонь, задыміўся з вугольля дым.
- 49 Наваліўся тады Шарва усім целама на Пхальгуну
ды сыціснуў ваюра ў ятры — аж сыцімнела ў таго ўваччу.
- 50 Заціснуты Богам багоў, варухнуцца ня мог ваюра,

17. *Khāṇḍava-* — гэты эпізод расказваецца ў МБ 1.216.

18. Т.-б. нашчадак роду Куру.

падобным да груды мяса стаў Арджуна, о бгарата.

51 Так моцна здушыў яго бог, што ваяр і ўдыхнуць ня мог
ды ўпаў бяз памяці далоў. І здаволіўся Бог багоў.

Багавіт прамовіў:

52 О Пхальгуна, ўсьцешаны я небывалым тваім трудом,
сілай духу й мужнасьцяю — няма роўні табе, ваяр!

53 Твая мужнасьць і пал сёння былі роўны маім ажно,
я здаволен табой, волат, дык убач ты мяне, як ёсьць!

54 Дару я табе дзівазрок, ты бо рышы калісьці быў.
Ты зможаш кожнага ў баі, нават бога, о Пхальгуна!

Вайшампаяна прамовіў:

55 І ўбачыў тады сын Кунці Велябога бажыстага,
самога Ёладара гораў разам з жонкай прыўкраснаю.

56 Укленчыў перад ім Партха, галаву перад ім схіліў
ды мовіў з шанаю тады, заваёўнік варожых мест:

Арджуна прамовіў:

57 О Кудлаты¹⁹, о Пан бгутаў, спапяляльніча Маданы²⁰,
ты прабач мне маю дзёрзкасьць і правіну маю даруй!

58 Каб убачыць цябе, Бгава, я на гэту гару прыйшоў,
у любае табе месца, дзе ты чыніш сваю жарбу.

59 Дык зьлітуйся, Божа багоў, шанаваны усёй зямлёй!
Не віні ты мяне, Шарва, што я дзёрзкі з табою быў!

60 Барукацца з табой стаў я ад нязнаньня адно, Ёладар!
Дык даруй жа мне грэх гэты, я міласці тваёй прашу!

Вайшампаяна прамовіў:

61 Прамовіў з усьмешкай тады быкасьцяжны²¹ бог Арджуну,
узяўшы за руку воя: «Я дарую табе усё!»

*Такая ў сьвятой Магабгараце ў Лясным разьдзеле
40-я частка.*

19. *Kapardin-* — словам *kaparda-* называюцца кулды, скручаныя на макаўцы
ў выглядзе марской ракавіны. Такую прычоску частаносяць пустэльнікі,
а Шыва ўважаецца сярод іх найпершым.

20. *Madana-* ‘жарсьць’ — адно з імён бога каханьня.

21. *vṛṣabha-dhvaja-* ‘чый знак — бык’ — вазілам Шывы быў бык.

ЧАСТКА 41

Багавіт прамовіў:

- 1 У мінулым сваім целе ты быў Нарам²², о Пхальгуна²³,
і ў пўстыні Бадары²⁴ шмат тысяч год ты чыніў жарбу.
- 2 У табе і ў сьвятым Вішну — найвышэйшы духоўны пал,
што трымае сабой гэты сьвет, о першы сядод мужоў.
- 3 Хмарагучны схапіў лук ты на памазаньні Васавы
ды панішчыў сыноў Дáну з дапамогаю Крышнавай²⁵.
- 4 Быў гэта Гандзіва, які для рукі тваёй створаны,
і я здолеў яго, віцязь, адабраць адно чарамі.
Дзіва-тулы ж твае сёння стануць зноў невычэрпнымі.
- 5 Я здаволен табой вельмі, о ваяру магутлівы, —
выбірай жа, які хочаш, сабе дар, о муж-буйвале!
- 6 Няма табе роўных мужоў сярод сьмертных, о Пхальгуна,
і на небе самім воя над табою ня знойдзецца!

Арджуна прамовіў:

- 7 Калі хочаш мяне адарыць, багавіце, сабе тады
выбіраю тваю зброю Пашупáту²⁶ шматгрозную,
што завецца яшчэ Раўдрай²⁷ і Галавою Брагмавай²⁸:
у суворым канцы веку²⁹ разбурае яна ўвесь сьвет.
- 9 Змагу я нішчыць у баі ёй і дайт'яў, і ракшасаў,

22. Арджуна лічыцца ўвасабленьнем Нары, а Крышна, ягоны вазьнічы, — Нараяны, ці бо Вішну.
23. АС 'і Нараяна быў тваім таварышам'.
24. *Badarī-* — гэта мясыціна знаходзіцца ў Гімалаі ў сучасным штаце Уттаркханд. Там, у мястэчку Бадрынатх, знаходзіцца аднайменны храм Вішну, адзін з найбольш шанаваных у індуйстаў. Слова *badarī-* азначае дрэва *Ziziphus jujuba*, таксама вядомае як *індыйскі фінік*.
25. Гл. МБ 5.48.
26. *Ráśurata-* ДС 'якая належыць Пашупаці'.
27. *Raudra-* ДС 'Рудрава'.
28. У іншых варыянтах МБ Арджуна ўжо валодае гэтай зброяй і змагаецца ёю супраць Шывы.
29. Т.-б. у канцы веку Калі (*kali-yuga-*).

і піша́чаў, і ўсіх бгутаў, і гандгарваў са зьмеямі!
 10 Узьнікаюць зь яе сотні жахлівых перначоў і пік,
 а таксама стрэл зьмяістых — трэба толькі заклён сказаць!
 11 І Бгішму, і Крыпу з Дронам я прымею пабораць зь ёй,
 і сына вазака Карну, воя зьдэліваслоўнага.
 12 Вось жаданьне маё, божа, найгалоўнае, Шанкара.
 Хай жа з ласкі тваёй сёньня яно ўрэшце уісьніцца!

Багавіт прамовіў:

13 Я дарую табе Раўдру, карыстацца ты зможаш ёй:
 і кідаць, о ваяр-тыгар, і вяртаць да сябе назад.
 14 Ня ўмее таго ні Шакра, ані Яма, ні Варуна,
 ані Вецер, ні Пан якшаў³⁰, а пра сьмертных чаго й казаць.
 15 Проці простых людзей, Партха, яе нельга пускаць у ход:
 У слабога магой мужа калі трапіць, то спаліць сьвет!
 16 Няма цэлі ва ўсіх сьветах для яе недаступнае,
 кіруецца ж яна думкай, словам, лукам ці позіркам.

Вайшампаяна прамовіў:

17 Апратаўшы сябе сьпешна, вой тады, засяроджаны,
 прыпаў к ступам Бога багоў ды прамовіў: «Настаў мяне!»
 18 І наставіў яго Бгава, як той зброяй зьнішчальнаю
 карыстацца як сьлед, княжа, і як потым яе вяртаць.
 19 Ад Шанкары, мужа Умы, перайшла яна к Арджуну,
 і прыняў барацьбіт зброю з найвялікшаю ўдзячнасьцю.
 20 Затрэслася тады раптам зямля з горамаі й дрэвамі,
 задрыжалі гарады, вёскі, і па моры пайшла валва.
 21 Загулі зьніадкуль сотні барабанаў тады й чаруп,
 ды разьлёгся вакол грукат буравею магутнага.
 22 І ўбачылі багі й чорты каля волата Арджуны
 дзівазброю яўленую, што палала, нібы агонь.
 23 І толькі крануўся Ўладар веляволата Пхальгуны,
 як усё нячыстае ў ім адышло унівеч тады.
 24 І вырак багавіт: «Можаш ты на неба ўзысьці цяпер!»
 І ўкланіўся яму Партха, склаўшы рукі шанобліва.

30. Бог багачыцяў Кубэра (Kubera-).

- 25 Тады прамудры Валадар гор і Пан багоў
Трохвокі Шыва, багавіт, мужны муж Умы,
вярнуў найвою з валяроў слаўны лук яго,
пагубцу дайт'яў і пішач, Бгава — Гандзіву.
- 26 І вось, пакінуўшы з жаной той прыўкрасны пік
зь яго пячорамі тады й беласхіламі,
дзе толькі птушкі й мудрацы бавяць часам час,
Уладца ўзьнёсся на вачох Партхі ў выш нябёс.³¹

*Такая ў сьвятой Магабгараце ў Лясным разьдзеле
41-я частка.*

ЧАСТКА 42

Вайшампаяна прамовіў:

- 1 Так зьнікнуў з вачэй ваюра сіняшыі бог Шанкара,
як сонца зь неба ў канцы дня хавасца з вачэй людзей.
- 2 У вялікім тады здзіве мовіў тыгар сярод мужоў:
«Самога Шарву кагадзе я наыве пабачыў тут!
- 3 Пашчасьціла мне ўвачавідзь сёння Гару Трохвокага
пабачыць, Падаўцу дароў, ды крануца яго рукой.
- 4 Дасягнуў я сваёй мэты, тут сумневу ня можа быць,
і ўсе праціўнікі мае ўжо, лічы, пераможаны!»
- 5 Тут зьязьнем блакіт-зялёным азарылася ўсё вакол,
і зьявіўся Ўладар водаў ў атачэньні марскіх пачвар.
- 6 Са сьвітаю з багоў, дайт'яў, садг'яў, зьмеяў і розных рэк
прыбыў валявіты туды гаспадар водаў Варуна.
- 7 За ім на летаку-возе на зіхоткім прыбыў тады
златацелы ўладар скарбаў — сам Кубэра ды зь якшаі.
- 8 Заліваючы ўсё бліскам, дзіваглядны зьявіўся бог,
каб убачыць тады Партху, Пан багацьцяў, о бгарата.
- 9 А потым зьявіўся Яма сьмертаносны з гуртом дзядоў³²—

31. Вершы 25–26 складзены ў памеры *rucirā*-.

32. *pitarah* — у Індыі ўважаецца, што дзяды, ці продкі, жывуць пасья сьмерці

- суцельх-бясцьцельх продкаў, дабрадзеяў жывых людзей.
 10 Жазланосны³³ Ўладар дгармы, сын магутны Вівасвата,
 прыляцеў на сваім возе, асьвятліўшы ўсе тры быцці,
 11 край гўг'якаў, край гандг'арваў, а таксама сялібу зьмей³⁴,
 асьляпляльны, нібы сонца ў канцы веку, о бгарата.
 12 На пярэстых гарах стаўшы на вяршынях Гімалаі,
 спазіралі багі, княжа, на Партху жарбавітага.
 13 А потым прыбыў на слане на сваім, на Айраваце,
 з дружынаю сваёй Шакра, аточаны гуртом багоў.
 14 Пад бялюткім, о муж-тыгар, парасонам сваім тады³⁵
 зіхацеў Пан багоў, быццам Пан зорак³⁶ пад аблокамі.
 15 Услаўляны тады рышы й апяваны гандгарвамі,
 на вяршыні ён стаў горнай, нібы сонца узышлае.
 16 І прамовіў тады Яма, што на поўдні стаяў, мудрэц,
 навышні Валадар дгармы, грамагучлівым голасам:
 17 «Дык убач жа, о сын Кунці, сённяя нас, сьветапастыраў!
 Дзівазрок мы табе дорым, ты бо варты пабачыць нас!
 18 Вялік-рышы ты быў колісь на ймя Нара, о Арджуна,
 адылі на Брагмаў загад ты ад Індры магутнага
 нарадзіўся сярод сьмертных, мнагасьмелыхаробры муж.
 19 Палючых, як агонь, вояў на чале з Бграддваджычам³⁷,
 уцеленых тут, на зямлі, мнагамужлівых данаваў³⁸
 табе суджана ўсіх збораць, як і ніватакавачаў³⁹.
 20 Загіне ад цябе й К'арна дабрамужны, о Пхальгуна,
 ў якім бацькі майго частка, бога Сьветаасьветача⁴⁰.

ў нябёсным сьвецце. Ад іх ушанаванья залежыць дабрабыт іх нашчадкаў на зямлі.

33. Жазло (*daṇḍa-*) увасабляе сабою суд і пакараньне.
 34. Жытло зьмей месціцца ў падземным сьвецце.
 35. Парасон быў адным з атрыбутаў княскае ўлады.
 36. Месяц.
 37. З Дронам.
 38. Ідзецца пра каўраваў.
 39. *nivāta-kavaca-* 'чый дасьпех непрабіўны' — від асураў.
 40. Карна быў сынам Сонца.

- 21 Зямныя часьціны⁴¹ багоў ды гандгарваў і ракшасаў,
палёгшы ад тваёй зброі, кожны рушыць сваёй сьцягой
адпаведна сваім дзеям, о пагубча варожых войск!
- 22 Нязгаснаю твая слава будзе ў сьвецце, о Арджуна,
бо сёння табою ў баі здаволіўся сам Бог багоў:
разам зь Вішну зямлю гэту аблягчыць табе суджана.
- 23 Прымі ж зараз гэта жазло, булаву неадхільную!
Гэтай зброяй вялік-вычын ты учыніш, о віцязю!»
- 24 І прыняў яе вой ветла разам зь ведаю тайнаю,
як заклёнам яе кідаць і як потым вяртаць назад.
- 25 А тады Валадар водаў, хмарасіні бог Варуна,
што стаяў на захад-гары, вырак словы наступныя:
26 «Ты найлепшы сярод вояў, верны дгарме ты кшатрыяў.
Дык убач мяне, сын Кунці⁴²: я Варуна, ўладыка вод!
27 Варунавы прымі путы ад мяне, Сав'ясачыне,
неадхільныя цуд-сеці, разам з тайнай, як іх вяртаць.
28 Гэта імі калісь, вою, я ў змаганьні за Тараку⁴³
аблытаў тысячы дайт'яў, магутных супыніў чартоў.
29 Вазьмі ж іх у дар ад мяне, гэты путы, о Пхальгуна,
і ня зможа тады зьбегчы ад цябе і сам Пан дзядоў.
30 Калі ты ўжывеш у баі гэту зброю, то ўся зямля
пазбудзецца ураз вояў — тут сумневу ня можа быць!»
31 А як зброю сваю мужу уручыў Яма з Варунам,
то й жыхар Кайла́сы сьвятой прамовіў тады Пхальгуну:
32 «О магутлівы сын Кунці, адвечны пракаветны бог!
У кальпы ранейшыя ты чыніў з намі заўжды жарбу.
33 Прымі ж і ад мяне зброю, антардгáнай⁴⁴ яе завуць:
адбірае яна сілу й наганяе на вояў сон!»
34 Прыняў з павагай і яе дужарукі магут-ваяр,

41. *aṅśa-* (або *aṅśāvātāra-*) — уцеленыя часткі бога на зямлі.

42. АС «о шырокамядзянавокі».

43. Міжусобная бітва багоў (з удзелам асураў) за жонку Пана малітвы (*Bṛhaspati-*) Тараку (*Tārakā-* 'зорка'), якую выкраў Сома (гл. *Viṣṇu-purāṇa-* 4.6).

44. *antardhāna-* 'хаваньне, сукрыцьцё, зацяменьне».

- ад Кубэры яго зброю, радасьць куру, з павагаю.
 35 Сыну Кунці тады вырак Пан багоў, несутомнаму,
 паважнаю сказаў мовай, і грэмела яна, як гром:
 36 «О нястомлівы сын Кунці! О спрадвечны Ўладарніку!
 Найпосьпеху ты дасягнуў ды наяве быцьця багоў!
 37 Заданьне ад багоў, Партха, табе суджана выканаць.
 А зараз на неба табе трэба ўзняцца — дык будзь гатоў!
 38 Прыбудзе па цябе воз мой на зямлю разам з Маталі.
 Там, на небе, табе, Партха, і ўручу дзівазброю я!»
 39 Як убачыў там, на гары, сьветапастыраў Арджуна,
 то ў вялікім застыў здзіве, дабрамужны Дгананьджая.
 40 А потым прывітаў сьледна ён багоў-сьветапастыраў
 ды ўважыў, вялікаслаўны, іх пладамі й пітной вадой.
 41 Уважыўшы Партху ў адказ, разышліся тады багі
 па сялібах сваіх тут жа, мудрацы мысьлямклівыя.
 42 Ваяр жа, здабыўшы сабе дзівазброю, усьцешыўся,
 бо сваёй дасягнуў мэты і намеры цалком здзяйсніў.

*Такая ў сьвятой Магабгараце ў Лясным разьдзеле
 42-я частка.*

АПОВЕД ПРА НАЛУ

3.50-78

«Аповед пра Налу» — бадай, найвядомейшая ўстаўная гісторыя ў МБ (і адна з найвялікшых). Ужо сам яе памер яўна ўказвае на тое, што раней гэта была самастойная эпічная паэма, прычым, відаць, досыць старажытная¹. На карысьць даўнасьці гісторыі пра Налу кажа і тое, што ў паэме зусім ня згадваюцца “новыя” багі МБ: Вішну, Шыва й Брагма. Прастора сакральнага цалком занятая старымі ведыйскімі багамі: Индрам, А́гні, Ва́рунам ды Ямам. Варта адзначыць і адзін з ключавых эпізодаў паэмы — абрад свая́мвары, самавыбару нявестаю жаніха, які ўжо ў МБ выглядае архаізмам².

Функцыя гэтага аповеду ў МБ перадусім дыдактычная. Калі Бгіма ў чарговы раз пачынае ўгаворваць Юдгіштхіру напасьці на каўраваў раней за канец 13-гадовага выгнаньня, а той не згаджаецца, да іх у лясны прыстан прыходзіць мудрэц Брыгадашва. Жадаючы суцешыць старэйшага пандаву, брагман расказвае яму гісторыю пра Налу, які, падобна самому Юдгіштхіру, прайграў княства ў косьці й доўга блукаў лясамі, зазнаўшы нямала бед.

Аднак падабенства МБ і «Аповеду пра Налу» больш глыбокае. Як справядліва адзначаюць дасьледчыкі індыйскага эпасу, абедзьве гісторыі маюць істотны міталагічна-казачны плян, паводле схемаў якога ў значнай меры будуюцца сюжэт. Напрыклад, адыход пандаваў і Налы ў лес, а па выхадзе зь яго зьмена абліку, відаць, ёсьць пераасэнсаваньнем аднаго з ключавых момантаў земляробчага міту, калі герой спускаецца ў падземны сьвет, а па вяртаньні на пэўны час застаецца нібыта мёртвым і таму адразу не пазнаецца жывымі.

З казачных матываў варта згадаць характэрную пасіўнасьць Налы (вярнуць Дамаянці яму дапамагае памочнік у выглядзе цара

1. У *Śatapatha-brāhmaṇa-* (2.3.2.1) згадваецца нейкі *Naḍa- Naiśidha-*.

2. Напр., у «Аповедзе пра Савітры», які таксама знаходзіцца ў «Лясным разьдзеле», пра гэты звычай няма ні слова — затое наўпрост кажацца, што выбраны Савітры муж павінен быць ухвалены яе бацькам.

зьмеяў)³, а таксама ягонныя цуды пры двары князя косалаў (якія слаба вяжуцца зь ягоным гаротным станам падчас лясных блуканьняў) ды абмен таемнымі ведамі паміж ім і Рытупарнам.

Аб вялікай папулярнасьці «Аповеду пра Налу» сьведчыць і тое, што ў 12 ст. на яго аснове паэт і філёзаф Шрыгáрша (*Śrī-harṣa-*) стварыў эпічную паэму *Naiṣadhīya-carita-* ‘Дзеі Найшадгі’ — апошнюю з клясычных магака́в’яў санскрыцкай літаратуры.

Матыў гульні ў косьці, які займае вузлавое месца ў сюжэце аповеду, сягае ў самы пачатак індыйскай літаратуры. Так, ужо ў 10-й мандале Рыгведы (няхай дасьледчыкі і ўважаюць яе наймаладзейшай ва ўсім зборніку) ёсьць хвалебен-заклён, прысьвечаны згубнаму ўплыву гэтай гульні на чалавека. Прывадзём яго цалком (10.34):

п а э т : *Кáваша, сын Ілúшаў*

п а м е р : *трыштубг, джагаці (7)*

Як вабяць мяне лузганцы дрыготкі,
вятрыскі дзеці, што вірляць у ямцы!
Як сомы глыток з Муджавáта⁴, гэтак
вiбгiдака⁵ мяне п’яніць п’янілівы!

Нiкoлi са мной не сварылась жонка,
да сяброў маix i мяне ласкава.
I вoсь хапiла адной лiшняй кoсткi,
каб вeрную я адштурхнуў дружны!

Злуецца цешча, й адштурхнула жонка —
нiдзе не знайсьцi бедаку спагады!
Як у той клячы у старой на продаж,
ня бачу ў гульцу я зусiм карысьцi.

-
3. У гэтым «Аповед пра Налу» хутчэй перагукаецца з «Рамаянай», дзе ў вяртаньні Сiты Раму дапамагае Ганумат і цэлае малпiнае войска.
 4. Гара, дзе збiралi расьлiну, зь якой выцiскаўся сома.
 5. Гл. увагу 47.

Чужыя мужы яго лашчаць жонку;
забрала костка у яго дабро ўсё.
І бацька з маці, і браты — ўсе кажуць:
«Вяжэце яго! Мы такіх ня знаем!»

Наважу я больш не гуляць у косьці,
і вось безь мяне ўжо пайшлі сяброве —
ды варта голас зноў падаць брунатным,
бягу да іх, бы на спатканьне зь любым.

Гадае гулец, ідучы у зборню:
«Ці выйграю я?» — і сябе бадзёрыць.
Ды здраджваюць зноў небараку косьці:
хапок удалы аддаюць суперніку.

Нібы круком, яны дзяржаць няшчаснага,
маняць і надзяць, дражнячы а цвелячы,
даюць і бяруць, як дзіця капрызнае,
гуляюць гульцом, нібы мёд, салодкія.

Гарэзяць яны, тройчы пяць дзясяткаў,
нібы Савітар, чые асновы істыя.
Ня страшны ім гнеў і мужоў магутных —
і князь прад імі галаву схіляе.

То коцяцца ўніз, то ўгару падскочаць;
бяз рук бяруць верх над гульцом з рукамі.
Ляжаць у ямцы вугалі дзівосны:
хаця й халодны, але паляць сэрца!

Гаруе, кінута, жана гулякі
і маці сына, што прапаў кудысьці.
А ён, стыдаючысь даўгоў, па грошы
прыходзіць ноччу да чужога дому.

Балюча яму, галышу, глядзеці
на ўтульны дом і на жану чужую:
запрог уранку ён брунатных коней —
і вось ляжыць каля агню, як служка.

Хто правіць вашым найвялікім войскам,
хто над вамі князь і ў супольні першы,
таму свае я раскрываю рукі:
няма ні граша у мяне, клянуся!

«Ары поле, а не гуляй у косьці!
Што маеш — цані, ты ж ужо багаты:
вось жонка, а вось, о гулец, каровы!» —
так кажа мне сам Савітар шаноўны.

Пашкадуйце нас і сябрамі будзьце!
Не чаруйце больш сваёй страшнай сілай!
Хай сьціхне ваш гнеў, прападзе варожасьць!
У сець брунатных хай патрапіць іншы!

ЧАСТКА 50

Брыгадашва прамовіў:

- 1 Жыў-быў князь на імя Нала, Вірасэнаў¹ магутны сын,
дасведчаны яздох, пекны і штоцнотай надзелены.
- 2 Стаяў над Індрамі людзей ён, нібыта сам Пан багоў,
над усімі, нібы сонца, зіхацеў Вірасэнавіч.
- 3 Набожны, ведавед, сьмелы, ён уладнуў нішадгамі,
ахвочы да гульні ў косьці й абаронца сваёй зямлі.
- 4 Улюбёнец жанок, зацны і найпершы сярод стралкоў,
ён быў быццам другі Ману, праўдамоўны і стрыманы.
- 5 А відарбгамі тым часам правіў Бгіма, наймужны муж²:
шматцнотны, але бязьдзетны, ён даўно ўжо хацеў дзяцей.
- 6 Нашчадка прагнучы сабе, учыніў ён шмат добрых спраў,
і прыйшоў да яго неяк рышы³ іменем Дамана⁴.
- 7 З пашанаю прыняў госьця валадар над відарбгамі
з буйваліцай сваёй — рышы бліскучага, о князь князёў.
- 8 І вось, здаволены, яму даў мудрэц найшчадрэйшы дар:
дачку-пярліну, а яшчэ трох сыноў зацнавелічных:
- 9 Дамаянці, Даму, Данту⁵ ды бліскучага Даману —
мнагамужных мужоў слаўных і штоцнотай надзеленых.
- 10 Дамаянці ж, краса-дзева, красой, бліскам і веліччу
сярод людю сабе славу здабыла, пекнацеляя.
- 11 Акружала ажно сотня прыгажуню рабынь-юніц,
маладзіцу сотня дружак — ат, нібыта саму Шачы.
- 12 Між сябровак сваіх дзева, ў найлепшых упрыгожаньнях,

1. *Vira-sena*- 'у якога войска асілкаў'.

2. *Bhīma*- 'грозны'. УА гульня слоў: *Bhīmo bhīma-parākramah* ДС 'грозны, грозна-магутны'. Гэтая формула паўтараецца ў тэксьце шмат разоў.

3. УА сьвятар-рышы (*brahma-r̥ṣi-*).

4. *Damana*- 'утаймавальнік (сябе)'.

5. *Damaṇṭī*- 'якая падкарае (мужчын)', *Dama-* 'самаўтаймаваньне', *Dānta-* 'утаймаваны, рахманы'. Усё імяны ўтвораныя ад *√dam*, як і мудрацова імя — такім чынам Бгіма ўшанаваў Даману за ягоны дар.

- бездакорнай красой зыяла, як маланка зіхоткая,
найгожая, нібы Лакшмі, Бгімоўна велявокая⁶.
- 13 Ні сярод багавіц, пане, ні якшынь, ні жанок зямных
не бывала краса-дзевы яшчэ гэткай сьляпучае:
саміх нябёсных жыхароў чаравала яна сабой.
- 14 Быў і Нала, ваяр-тыгар, пекнаты незраўнанае,
нібы гэта сышоў долу сам Кандарпа, каханьня бог.
- 15 Перад ёй усяляк князя-нішадгійца расьпісвалі,
а прад Налам дачку Бгімы выхвалялі, о бгарата.
- 16 Пра цноты адно аднаго так пачулі яны ня раз —
і жарсьць разгарэлася ў іх, хоць яшчэ й не страчаліся.
- 17 І вось Нала, пакут сэрца болей зносіць ня могучы,
ля жанкоўні ў сваім садзе сядзеў неяк, засмучаны.
- 18 Златапёрых тады раптам ён убачыў там лебедзяў
і, ціха падкраўшыся к ім, аднаго ухапіць прымеў.
- 19 Аж прамовіў тады Налу чалавечаю мовай птах:
«Не забівай мяне, княжа, паслужу я табе яшчэ!
- 20 Перад Бгімы дачкой гэтак я цябе апішу, ўладар,
што мужа іншага яна не захоча ўжо, Найшадга»⁷.
- 21 Пачуўшы такавы словы, адпусціў Нала лебедзя,
і ўзнялося усё стада, паляцела ў відарбаў край.
- 22 У месьце відарбаў тады прызямліліся лебедзі,
ля Бгімоўны самой селі, златакрылапрыгожыя.
- 23 Як убачыла тых птахай Дамаянці зь сяброўкамі,
сталі тут жа лавіць дзевы, о ўладар, дзіва-лебедзяў.
- 24 Тыя — ўроссып па ўсім садзе, а за кожным — па дзеўчыне:
так са сьмехам яны птушак і ганялі, о бгарата.
- 25 Аж раптам лебедзь, за якім Дамаянці панеслася,
чалавечай сказаў мовай княжне словы наступныя:
- 26 «Дамаянці! Цяпер правіць у нішадгаў магутны князь.
а завуць ваяра Налам, і падобны ён Ашвінам»⁸.

6. ДС у якой выпягнутыя вочы'.

7. *Naiśadha*- 'нішадгіец, князь нішадгаў'.

8. Ашвіны былі сымбалам маладосці й красы.

- 27 Калі станеш яму жонкай, о найпекная між жанчын,
нямарным будзе на зямлі нараджэньне тваё й краса!
28 Я бачыў багоў і людзей, зьмей, гандгарваў і ракшасаў,
ды роўні Налу сярод іх я ня бачыў яшчэ пакуль.
29 Ты пярліна сярод дзеваў, між мужчынаў найлепшы ён —
ня можа ня быць выдатным шлюб выдатных, о пекная».
30 Пачуўшы такавы словы, адракла дачка Бгімава:
«Перадай жа тады, пташа, тое самае Найшадгу!»
31 «Добра!» — дзеве сказаў лебедзь, і, ў зямлю нішадгійскую
прыляцеўшы, тады Налу распавёў, як усё было.

*Такая ў сьвятой Магабгараце ў Лясным разьдзеле
50-я частка.*

ЧАСТКА 51

Брыгадашва прамовіў:

- 1 Дамаянці з таго часу, як сустрэлася зь лебедзем,
не жыла ўжо сабой болей — толькі Налам яна жыла.
2 Схуднела ад тугі дзева, з твару гожага зьнік ірдзень,
ад уздыхаў цяжкіх вусны пабялданелі ў яе зусім.
3 Задуменна яна ў неба ўсё глядзела, няшчасная,
і ні сон, ні гутарка ёй не прыносілі ўжо спакой.
4 Ні днём, ні ноччу не спалось прыгажуні сумотлівай,
і скемілі яе дружкі, што княжна занядужала.
5 Расказалі тады князю сяброўкі Дамаянціны,
што нядужыцца іх паньне Дамаянці, о пан людзей.
6 Дазнаўшыся аб тым, Бгіма, ад сябровак уважлівых,
стаў думаць, як можна сваёй памагчы у бядзе дачцэ.
7 Зірнуўшы на сваю дочку, што ужо расьцвіла зусім,
зразумеў валадар краю: самаглядаў⁹ прыйшла пара!
8 Пачаў зьбіраць ён адусюль краяўладцаў, о пан людзей:

9. *svayam-vana-* — гл. увагу 22 да «Пра Магабгарату». У перакладзе таксама ўжываюцца формы 'самагледзіны' і 'сваямвара' (пар. бел. *агледзіны*).

- «Прыяжджайце да нас, панства, ў самаглядах узяць удзел!»
- 9 І, пачуўшы, о князь-тыгар, пра Бгімоўны сваямвару,
сталі к Бгіму тады праўцы зьяжджаціся з усіх краёў,
10 усе ў аздобах і вянках, ў атачэньні вялікавойск,
і гудзела зямля, княжа, ад іх коней, сланоў, вазоў.
11 У гэту самую пару два празорцы адвечныя,
вандруючы, вялік-рышы, сьветам Індры, вялебныя,
12 славуты Нарада-мудрэц і праслаўлены Парвата,
увайшлі у жытло Шакры, належна ўшанаваныя.
13 Уважыўшы іх, Ставокі¹⁰ аб здароўі спытаў гасьцей,
пацікавіўся ў іх, княжа, ці ім ручыць заўжды й ва ўсім.
Нарада прамовіў:
14 Нам ручыць ува ўсім, божа, і здароўе ў нас добрае,
працьвітаюць паны людзтва, Магтаване, па ўсёй зямлі.
Брыгадашва прамовіў:
15 Пачуўшы Нарадаў адказ, запытаў Врытрабой¹¹ ізноў:
«Заступцы краю¹², што ў баі не шкадуюць свайго жыцця
16 і ад джала стралы вострай не адвернуць ніколі твар,
для якіх гэты сьвет цэлы — Камадуг дарадойная,
17 дзе ж яны, ваяры-праўцы? Ад чаго да мяне ў палац
не сьпяшаюць яны ў госьці, улюбёнцы мае князі?»
18 Пачуўшы такавыя словы, адказаў яму Нарада:
«Раскажу я табе, божа, дзе ўладыкі падзеліся.
19 Ёсьць у князя Бгімы дачка, Дамаянці яе завуць,
што ўсіх красою на зямлі пераўзыдзе красунь-юніц.
20 Самагяды яе, Шакра, неўзабаве адбудуцца —
вось дзе сёньня усе праўцы, ўладары ды ўладарычы.
21 Яе, пярліну між юніц, Дамаянці прыўкрасную
кожны хоча сабе ў жонкі, Врытрабою праслаўлены!»
22 Пакуль аб тым ён гаварыў, прыбылі да Шатакрату
сьветапастыры, вой-тыгру, разам з Агні, нясьмертныя.

10. *Sahasrākṣa*- 'тысячавокі' – адно з імён Індры.

11. *Vṛtra-han*- 'забойца Врытры' — адно з імён Індры.

12. АС 'дгармазнаўцы'.

- 23 Як пачулі багі вестку, што на неба прынёс мудрэц,
 усклікнулі яны ўцешна: «Трэба й нам на сваямвару!»
- 24 І вось багове на сваіх на вазілах са сьвітамі
 паехалі тады к Бгіму, дзе зьбіраліся ўладнікі.
- 25 Так і Нала, о сын Кунці, пачуўшы пра сваямвару,
 да відарбгаў памчаў тут жа, бо князёўну даўно кахаў.
- 26 І ўбачылі багі Налу, што імчаў па зямлі, ваяр,
 і здалося усім: гэта сам Манматха, каханьня бог.
- 27 А пабачыўшы там Налу, што, як сонца само, зіхцеў,
 застылі ў здзіўленьні багі ад цудоўнай яго красы.
- 28 Спыніўшы ў паветры свае калясьніцы, нябёсьнікі
 спусьціліся на дол, княжа, ды прамовілі Найшадгу:
- 29 «Гэй, Нала! Гэй, Индра князёў! Слывеш верным ты ісьціне.
 Учыні ж нам цяпер ласку: вестаношам для нас пабудзь!»

*Такая ў сьвятой Магабгараце ў Лясным разьзеле
 51-я частка.*

ЧАСТКА 52

Брыгадашва прамовіў:

- 1 Абяцаў ім тады Нала: «Ўсё зраблю!» А пасья дадаў,
 склаўшы рукі тады ветла і спытаўшы наступнае:
- 2 «Панове, хто вы? Да каго вы мяне пасланцом шляце?
 І што мне трэба перадаць? Раскажэце ж усё як сьлед!»
- 3 Пачуўшы такавы словы, адказаў яму Пан багоў:
 «Знай, багі мы, о муж-тыгар! да Бгімоўны мы ўсе ідзём.
- 4 Я Индра, а гэта Агні, а вось гэта Ўладар вады,
 а чацьверты між нас — Яма, зьнішчальнік чалавечых цел.
- 5 Перадай жа, о князь Нала, Дамаянці паведамі:
 «Прыбылі да цябе, дзева, сьветапастыры з Васавам.
- 6 Твае просяць рукі Индра, Агні, Яма ды Варуна —
 дык выберы зь іх аднаго сабе мужам, о пекная!»
- 7 Адказаў ім тады Нала, склаўшы рукі паважліва:
 «Не магу я вам памагчы. На сваямвару й сам іду!»

Багі прамовілі:

- 8 Кагадзе ты сказаў, княжа: «Ўсё зраблю!» І пачулі мы.
Чаму ж адмаўляеш цяпер?! Абяцаньне сваё трымай!
- Брыгадашва прамовіў:*
- 9 Пачуўшы такавы словы, адказаў ім тады ўладар:
«Пад аховай палац моцнай. Як жа мне увайсці туды?»
- 10 «Не хвалойся аб тым, княжа!» — адказаў яму Шакра так,
і пакрочыў тады Нала да Бгімоўны ў яе палац.
- 11 Ў атачэньні яе дружак Дамаянці пабачыў ён,
што красою сваёй зыркай зіхацела зіхотліва.
- 12 І такое ішло зьзяньне ад княжны краснавокае,
што здавалася: й сам месяц перад ёю паблякнуў бы.
- 13 Чым больш ён глядзеў на яе, тым мацней ён яе кахаў,
ды парушыць зарок даны не хацеў ён, о бгарата.
- 14 Заўважыўшы Налу, жанкі бездакорнацялесыя
паўскоквалі усе з крэслаў, яго бліскам уражаны.
- 15 Сталі дзевы хваліць Налу, ўладаром задзівіўшыся,
ды ня ўголас, але ў думках гаварылі яны сабе:
- 16 «О, які ён пякны й статны! О, які магавіты муж!
Хто ён? Якша? Ці бог, можа? Ці гандгарва з саміх нябёс?»
- 17 Ані слова, аднак, дзевы не прамовілі, пан зямлі, —
так уразіў іх князь Нала, што ў бянтэзе прамоўчалі.
- 18 Ракла слова тады першай Дамаянці здзіўлёная,
усьміхнуўшысь свайму госьцю, бо і той усьміхнуўся ёй:
- 19 «Хто ты, муж бязьмернай красы? Паланіў ты душу маю!
Ты, напэўна, нехта з багоў. Раскажы мне, бязгрэшлівы!
- 20 Як папаў у палац гэты? Як прайшоў непрыкмечаным?
Вельмі пільная тут варта, і суровы мой бацька-князь».
- 21 Пачуўшы такавы словы, адказаў тады Найшадга:
«Завуць мяне Налам, княжна, і прыслалі мяне багі.
- 22 Тваёй просяць рукі Індра, Яма, Агні ды Вáруна —
дык выберы зь іх аднаго ты ў мужы, о прыўкрасная!»
- 23 З дапамогай багоў, панна, і ўвайшоў я у твой палац,
і ніхто ня ўбачыў мяне, і спыніць не спыніў ніхто.

- 24 З гэткай просьбай багі сёння і прыслалі мяне сюды.
Цяпер ты ведаеш усё. Дык рабі, як захочацца».

*Такая ў сьвятой Магабгараце ў Лясным разьдзеле
52-я частка.*

ЧАСТКА 53

Брыгада шва прамовіў:

- 1 Учынiўшы багом шану, адракла Дамаянцi так:
«Ажанiся са мной, княжа! Што зрабiць мне табе, скажы!»
- 2 Усё, што маю, валадар, а таксама й сябе саму
давяраю табе сьмела — пакахай жа i ты мяне!
- 3 Словы птаха ў маiм сэрцы да цябе запалiлi жарсьць.
Гэта дзеля цябе, Нала, я сабрала сюды князёў!
- 4 Калi ж адрынеш ты мяне i ня прымеш маёй любвi,
што вада, што агонь, пане, — будзе мне ужо ўсё адно!»
- 5 Пачуўшы такавы словы, адказаў тады Найшадга:
«О, навошта табе сьмертны, калi прагнуць цябе багi?!
- 6 Я ня варты й пылу са ступ сьветатворцаў, о пекная.
Абярэ ж у мужы лепей ты сабе небажыхара!
- 7 Хто сьмее прырэчыць багом, адно сьмерць здабывае ён —
пашкадуй жа мяне, панна, стань да шлюбу з бажыстымi!»
- 8 Адказала тады дзева дрыготкiм ад сьлёз голасам,
прамовiла яна Налу, красуня яснаўсьмешная:
- 9 «Я ведаю адзiн спосаб, шлях бясьпечны я знаю, князь.
Ты зможаш унiкнуць вiны, калi ўчынiш, як я скажу!
- 10 Ня бойся нiчога цяпер, о найлепшы сярод мужоў,
i з багамi прыходзь разам на мае самагледзiны.
- 11 Перад iмi сама, княжа, я цябе абяру ў мужы,
i ня будзе, о муж-тыгар, тады ў гэтым твае вiны».
- 12 Пачуўшы такавы словы, о найлепшы мiж бгаратаў,
адправiўся Нала туды, дзе чакалi яго багi.
- 13 Як убачылi там богi, што вяртаецца Найшадга,
то сталi пастыры яго пра навіны дапытвацца.

Багі прамовілі:

- 14 Ці ўдалося табе ўбачыць князеўну яснаўсьмешную?
І што адракла яна нам, раскажы, о бязгрэшлівы!

Нала прамовіў:

- 15 Я пайшоў да княжны ў церам, як паны й наказалі мне,
ды ў ейны пакой увайшоў міма варты шматлікае.
16 Праз вашу сілу, о багі, аніхто, акрамя княжны,
не заўважыў мяне ў момант, калі я увайшоў туды.
17 Мяне ўбачыць змаглі толькі яе служанкі юныя,
а як убачылі, то ўраз у вялікі прыйшлі задзіў.
18 Расьпісаў я паноў добра, ды князеўна прыўкрасная
мяне усё ж такі, багі, неразважная, выбрала,
19 і сказала тады: «Нала, ты з багамі прыходзь успол,
о найлепшы сярод вояў, на мае самагледзіны.
20 Перад імі сама, праўча, я цябе абяру ў мужы,
і ня будзе тады ў гэтым, дужарукі, віны твае».
21 Так усё і было, богі, як паведаў я толькі што.
Як лепей нам будзе зрабіць, я на ваш пакідаю суд!»

*Такая ў сьвятой Магабгараце ў Лясным разьзеле
53-я частка.*

ЧАСТКА 54

Брыгадашва прамовіў:

- 1 Калі час надышоў добры, у спрыяльны для сьвята дзень¹³
запрасіў адусюль праўцаў Бгіма-князь на сваямвару.
2 Пачуўшы пра тое, князі, у княжну закаханья,
ураз прыбылі на абрад, жадаючы яе рукі.
3 Нібыта ільвы на гару, падняліся яны тады
праз браму на памост пекны з залатымі калёнамі.
4 Там на розных стальцох селі ўладары запрашоныя,
ў завушніцах усе зыркiх, у духмяных усе вянокх.

13. УА ў месячны дзень.

- 5 Як зьмеямі Бгогаваці¹⁴, як пячора ды тыграмі,
напоўніўся памост тут жа ўладарамі-асілкамі.
- 6 Былі тоўстыя ў іх рукі, як завалы жалезныя,
як зьмеі пяцігаловы, прыгожыя ды гладкія.
- 7 У аправе валос чорных іх твары пекнаносыя
зіхацелі, нібы ў небе тыя зоркі, о бгарата.
- 8 І вось у зборню увайшла Дамаянці прыўкрасная,
прыгажосьцю сваёй яснай асьляпіўшы усіх князеў.
- 9 Ад зграбнага яе цела, ад красы бездакорнае
не маглі адарваць зору валадыкі магутныя.
- 10 І калі пачалі ймёны абвяшчаць іх, о бгарата,
убачыла тады дзева пяць мужоў там аднолькавых.
- 11 Угледзеўшыся ў іх добра, у аднолькавых з выгляду,
не пазнала яна Налу, ўладара над нішадгамі:
кожны Налам тады дзеве падаваўся, о пан зямлі.
- 12 Так стаяла яна моўкна, ў задуменьне парынуўшы:
«Як жа зараз мне зразумець, дзе мой Нала, а дзе багі?»
- 13 Так у думках цяжкіх дзева і стаяла засмучана,
спрабуючы знакі багоў прыгадаць, о ўладар людзей.
- 14 Ніводнай прыкметы багоў, што ад старшых мне ведамы,
я ня бачу ў гэтых пяці, што тут перада мной стаяць».
- 15 Абдумаўшы усё добра, разважыўшы усё як след,
зразумела тады панна: адно богі памогуць ёй!
- 16 І словам, і думкай багоў яна ўважыла, бгарата,
і, склаўшы тады далоні, дрыжучы, яна мовіла:
«Адразу як птах раскажаў мне пра Налу, я выбрала
яго мужам. Ісьцінай сёй пакажэце мне любага!
- 18 І словам, і думкай заўжды я была яму верная —
дык ісьцінай гэтай, багі, пакажэце мне любага!
- 19 Самімі багамі Нала у мужы мне прызначаны —
нясьмертныя, ісьцінай сёй пакажэце мне любага!
- 20 Явецеся ў сваёй яве, о багі несьмяротныя,
каб Налу змагла я пазнаць, ўладара дабраслаўнага!»

14. *Bhogavatī*- 'зьмяіны [горад] — горад у падземным княстве зьмей (*nāga*-).

- 21 Пачуўшы сьлёзную мальбу, задзівіліся так багі
 рашучасьці яе цвёрдай, і адданасьці Найшадгу,
 22 і чысьціні яе думак, і вернасьці, і мудрасьці,
 што явілі сябе паньне у азнаках сваіх тады:
 23 не пацелі зусім богі, не міргалі, нясьмертныя,
 і ў сьвежых стаялі вянок, над зямлёю лунаючы^{15, 16}.
 24 У завялым вянку, потны і ў адзежы запыленай,
 адкідаючы цень, Нала стаяў доле, міргаючы.
 25 Разгледзеўшы тады ўрэшце, дзе багі, а дзе Найшадга,
 абрала у мужы дзева дабраслаўнага Найшадгу.
 26 Край убору яго, княжа, сарамліва яна ўзьняла
 ды на плечы яму пекны палажыла сама вянок —
 так выбрала яна Налу у мужы, найпрыўкрасная.
 27 І ў вялікім тады здзіве заўздыхалі вакол князі.
 Сьвятары ж і багі, княжа, яе выбару радыя,
 праслаўляць пачалі Налу, о найлепшы між бгаратаў.
 28 Як абрала княжна Налу, то багі велядужыя
 надзвычай усьцешыліся й далі восем яму дароў.
 29 Муж Шачы абяцаў князю, задаволены Найшадгам,
 дзівазрок¹⁷ на усіх вучтах і па сьмерці навышні сьвет.
 30 Агні ж даў магчымасьць яму выклікаць дзе-хаця сябе,
 а таксама яшчэ сьветы, як ён сам, зіхатлівыя.
 31 Яма даў яму смак тонкі й вернасьць дгарме, о бгарата,
 а Пан водаў — здольнасьць ваду выклікаць дзе-хаця сабе.
 32 Дзівапахкі вянок разам далі пары тады багі
 ды вярнуліся ўсе тут жа на трынеба, о пан людзей.
 33 Таксама і ўсе ўладары, шлюбом гэтым усьцешаны,
 па краінах сваіх скора разышліся, о бгарата.
 34 Здабыўшы самацвет-дзеву, дабраслаўны князь Найшадга
 зажуў у радасьці тады, нібы Індра з сваёй Шачы.
 35 Бліскучы, як само сонца, сваім шлюбом усьцешаны,

15. УА 'не кранаючы зямлі'.

16. АС 'незапыленья'.

17. Т.-б. магчымасьць бачыць багоў на ахвярапрынашэньнях.

- ён праведна правіў зямлёй, і любіў яго ўвесь народ.
 36 Учынiў ён конезакол, як Яяці, сын Нагушы,
 ды iншыя правёў вучты, на дары не скупiўшыся.
 37 У прыгожых гаёх, княжа, і ў цянiстых сваiх садох
 з Дамаянці ён час бавiў, веляшчасны, нiбыта бог.
 38 За вучтай набожнаю так і забаваю пан людзей
 веляшчодрай зямлёй правiў, веляшчодры ўладар зямлі.

*Такая ў сьвятой Магабгараце ў Лясным разьдзеле
 54-я частка.*

ЧАСТКА 55

Брыгадашва прамовiў:

- 1 Як выбрала княжна Налу, то багi велядужыя,
 на неба вяртаючыся, стрэлі Калi iз Двапарам¹⁸.
 2 Запытаўся тады ў Калi Врытрабой дабрамужлiвы,
 так прамовiў яму Шакра: «Скажы, Калi, куды iдзеш?»
 3 Адказаў яму так Калi: «Я iду на сваямвару
 да прыўкраснай дачкi Бгiмы. Яна ў сэрца запала мне!»
 4 Засьмяўся тады Шакра: «Ўжо сваямвара скончана!
 Абрала Бгiмоўна сабе ў мужы Налу славутага».
 5 Пачуўшы такавы словы, Калi вельмi разгневаўся,
 i тады зьвярнуўся к багом ён з наступнай прамоваю:
 6 «Раз яна заместа багоў сабе выбрала сьмертнага,
 то павiнна зазнаць кару за абразу ўчынёную!»
 7 Пачуўшы такавы словы, адказалi яму багi:
 «З дазволу нашага ўзяла Дамаянці яго ў мужы!
 8 Хто ж ня стане на бок Налы, ўладара усяцнотнага?!
 Ён выдатны знаток дгармы i пры слове сваiм стаiць,
 9 Спакойны ён, чысты, мудры, сьцiплы, шчодры i стрыманы —
 да самiх нясьмертных багоў несумненна, падобны ён!
 10 Той сябе пракляне, Калi, й сам, бязглузды, заб'е сябе,

18. Назвы касцей для гульні: адзiнка (*kali-*) i двойка (*dvāpara-*).

- хто захоча забіць Налу ці хаця б пракляне яго.
- 11 Хай праваліцца ён, злосны, у бяздоньне пякельнае!»
Так выраклі багі Калі ды на неба вярнуліся.
- 12 Толькі зьніклі багі ў небе, Калі Двапару так сказаў:
«Не магу я стрымаць гневу! Усялюся я ў Найшадгу
- 13 ды княства ў яго адбяру — з Дамаянці яму ня быць!
Ты ж у косьці ўвайдзі, дружа! Памажы мне адпомставаць!»

*Такая ў сьвятой Магабгараце ў Лясным разьдзеле
55-я частка.*

ЧАСТКА 56

Брыгадашва прамовіў:

- 1 Даўшы гэтакі зарок, Калі ліхамысьлівы з Двапарам
адправіўся сейміг туды, дзе жыў Нала, о бгарата.
- 2 Там, зручнага часу ждучы, Калі доўга пражыў утай,
і вось праз дванаццаць гадоў магчымасьць налучылася.
- 3 Аднойчы ўвечары ўладар, памачыўшыся, сеў шаптаць,
не памыўшы сабе ногі¹⁹, — тады Калі ў яго й пранік.
- 4 У Налу ўвайшоўшы тады, ён адправіўся к Пушкару
і прамовіў яму гэтак: «Ў косьці з Налам хадзі гуляць!
- 5 Я ўладкую, каб ты, пане, абыграў Дабраслаўнага
і забраў у яго княства — не вагайся, прыходзь гуляць!»
- 6 Пачуўшы такавы словы, пайшоў к Найшадгу Пушкара,
а Калі — зь ім разам, тады стаўшы першай сярод касьцей.
- 7 Прыйшоўшы ж да яго, стаў ён свайго брата ўгаворываць:
«Згуляйма у косьці са мной!» Так казаў яму Пушкара.
- 8 Ня вытрымаў тады Нала, выклік братаў усё ж прыняў,
на вачох у дачкі Бгімы ён у косьці пачаў гуляць.

19. Ідзеца пра абрад ачышчэньня. Вось як ён апісваецца ў *Manu-smṛiti-* 5.138:
«Памачыўшыся ці спаражніўшыся, зьбіраючыся чытаць Веду ці спажываць
эжу, няхай ён, спаласнуўшы рот, заўжды акрапляе атворы цела (вушы, вочы,
ноздры й органы выдзяленьня)».

- На багащце сваё Нала, на адзежы й на повазы
стаў ён з Калі гуляць, княжа, і прайграў у гульні усё.
- 9 Ап'янілі яго косьці, ўладара Дабраслаўнага,
і ніхто з сяброў не прымеў спыніць Налу, о бгарата.
- 10 Гараджане усе разам тады з райцамі княскімі
прыйшлі на князя паглядзець і ад немачы вылечыць.
- 11 Падышоў вазьнічы тады да Бгімоўны і так сказаў:
«Каля брамы увесь горад сабраўся, о прыўкрасная!
- 12 Ты скажы ўладару: “Пане, гараджане к табе прыйшлі,
злачынствам абураныя князя дгармавядушчага!”»
- 13 Ледзьве сьлёзы стрымваючы, Дамаянці гаротная
тады Налу ракла гэтак зь цяжкім сэрцам: «О Найшадга!
- 14 Каля дзьвераў нашых стаяць усе месьцічы з райцамі,
каб убачыць цябе — гэтуль прывяла іх любоў к табе.
Ты павінен да іх выйсьці!» — так яго яна ўпрошвала.
- 15 Паланёны, аднак, Калі, дабраслаўны князь Найшадга
нічога не адрок жонцы, што рыдала, прыўкрасная.
- 16 І тады ускрыкнулі ўсе гараджане з дарадцамі:
«Ня наш гэта князь!» — і дамоў пайшлі ў горы ды сораме.
А гульня трывала яшчэ шмат месяцаў, о пан людзей,
і раз за разам прайграваў тады Пушкару Найшадга.

*Такая ў сьвятой Магабгараце ў Лясным разьдзеле
56-я частка.*

ЧАСТКА 57

Брыгадашва прамовіў:

- 1 Зразумела дачка Бгімы, не ачмурана косьцямі:
ачмурыла гульня мужа, ўладара Дабраслаўнага.
- 2 І стала красуня тады, страхам-горам зьнябытая,
думаць, як памагчы Налу у бядзе, о Юдгіштхіра.
- 3 Баючысь за свайго мужа і добра яму прагнучы,
яна няньцы сваёй вернай Брыгатсэне сказала так:
- 4 «Брыгатсэна! Хутчэй райцам перадай, што заве іх князь,

- каб казалі яны, колькі засталася ў яго майна».
- 5 Пачуўшы пра князеў загад, ажывіліся раднікі:
«Мо удача цяпер з намі!» І да Налы уміг прыйшлі.
- 6 У другі тады раз пані абвясціла: «Падданыя
чакаюць на цябе, княжа!» Ды змаўчаў ізноў пан людзей.
- 7 Не пачуўшы ані слова, дачка Бгімы у сораме
вярнулася назад, княжа, у пакоі свае тады.
- 8 Пачуўшы ізноў, што ўдача адвярнулася ад Найшадгі
і прайграў ён усё чыста, яна няньцы сказала так:
- 9 «Брыгатсэна! Ідзі хутка да Варшнэі! Скажы, што князь,
вазьнічага свайго кліча, справа жджэ яго важная!»
- 10 Пачуўшы такавы словы, Брыгатсэна надзейных слут
паслала к вазаку тут жа й прывяла яго к Налавай.
- 11 Дамаянці ж, жана кемна, час і месца разважыўшы,
Варшнэю ласкавым тады словам гэтакім мовіла:
- 12 «Ты знаеш, заўжды да цябе добра ставіўся Найшадга.
У бядзе ён цяпер, пане, і твой доўг — памагчы яму!
- 13 Чым болей прайграе Нала у гульні ліхой Пушкару,
тым мацней у ім да гульні разгарасца жарсьць тады.
- 14 Як у брата яго заўжды выпадае удала косьць,
так заўжды няўдала яна выпадае у Найшадгі.
- 15 Ні сяброў ня чуе ўладар, ні мяне, ні суродзічаў.
Анічога ў яго, пэўна, больш няма: ён усё прайграў!
- 16 Раз ня чуе мяне праўца, ачмураны ліхой гульніёй,
мая надзея — на цябе! Маю просьбу ты выканай!
Не на месцы ў мяне сэрца: як бы Нала ня згінуў сам!
- 17 Любімых скакуноў Налы мысьляхуткіх бяры хутчэй
і блізьнятак маіх, пане, адвязі, прашу, ў Кундзіну²⁰!
- 18 У маіх сваякоў дзетак ты пакінь разам з повазам
і там, колькі хочаш, жыві або ў іншы падайся край».
- 19 Пачуўшы такавы словы Дамаянці прыўкраснае,
перадаў вазьнічы тады ўсё дарадцам дасьведчаным.
- 20 Атрымаўшы ад іх згоду, ён адразу, о пан зямлі,

20. *Kuṇḍina-* — сталіца відарбгаў.

- у поваз пасадзіў дзетак ды ў відарбгаў зямлю памчаў.
 21 Там ён коней аддаў Бгіму і найлепшы з усіх вазоў,
 Индрасэну й яе брата Индрасэну²¹ — ўладычнаму.
 22 Уважыўшы князя, тады, горам Налы засмучаны,
 у Аёдг'ю пайшоў возьнік, о найлепшы між бгаратаў.
 23 Прыбыўшы ў Аёдг'ю, скрушны, к Рытупарну славутаму
 ён на службу пайшоў, княжа, і вазьнічым ягоным стаў.

*Такая ў сьвятой Магабгараце ў Лясным разьдзеле
 57-я частка.*

ЧАСТКА 58

Брыгадашва прамовіў:

- 1 Як зьехаў Варшнэя зь дзецямі, дабраслаўны князь Найшадга
 прайграў брату свайму панства, а таксама усё майно.
 2 І прамовіў тады князю безьдзяржаўнаму Пушкара:
 «Ну што, гуляцімеш яшчэ? Што паставіш цяпер на кон?
 3 Засталася ў цябе толькі Дамаянці адна — і ўсё.
 Калі лічыш яе вартай стаўкі, косьці тады кідай!»
 4 Так Пушкара сказаў брату, але Нала змаўчаў ізноў,
 хоць і сэрца яму гора разрывала, о бгарата.
 5 Мнагаскрушны тады Нала, паглядзеўшы на Пушкару,
 скінуў зь цела свайго, княжа, ўсе аздобы, ў якіх ён быў.
 6 Адзежынай адной ледзьве прыкрыты, ён устаў тады
 і, пакінуўшы ўсе скарбы, сумнасэрцы, падаўся прэч.
 7 Бгімоўна ж, таксама ў адной адзежыне, пайшла за ім,
 і за брамаю тры ночы правялі яны, бгарата.
 8 Тым часам Пушкара ліхі абвясціў ва ўсім горадзе:
 «Хто стане памагаць Налу, той асудзіць сябе на сьмерць!»
 9 Баючыся яго гневу, аніхто з гараджан тады
 не прыняў у сябе князя й не памог, о Юдгіштхіра.
 10 Так варты гасьціны ўладар, не прыняты, аднак, нікім,

21. Дзяўчынка — *Indra-senā*-, хлопчык — *Indra-sena-*.

- тры ночы за брамай правёў, ваду толькі адну п'ючы.
- 11 І правёўшы там шмаг часу, Нала, голадам змучаны,
убачыў аднойчы птушак, што зіхцелі, бы золата.
- 12 І падумаў тады Нала, князь нішадгаў праслаўлены:
«Будзе ежа ў мяне сёньня, будзе сёньня ў мяне і скарб!»
- 13 Адзежынай сваёй сподняй ён тых птушак накрыў ураз,
ды ўзьляцелі яны ў неба разам з тою адзежынай!
- 14 Падняўшыся ўверх, птахі тады Налу прамовілі,
што стаяў на зямлі, голы, й галаву апусьціў сваю:
- 15 «Гэй, дурню! Мы косьці, й твая ўся адзежа належыць нам.
Покі ў ёй ты хадзіў, наша была радасьць няпоўная».
- 16 Калі зьніклі ўгары косьці, Нала голы тады сказаў,
Дамаянці, сваёй жонцы, так прамовіў праслаўлены:
- 17 «Спачатку косьці у мяне адабралі маю зямлю,
і чым нам жывіцца цяпер, я ня ведаю, пекная.
- 18 Церазь іх нас ніхто ў доме у сваім прытуляць ня стаў,
а цяпер і адзежу маю скралі косьці крылатыя.
- 19 Хоць і трапіў я у бяду, хоць і ў распачы я цяпер,
я твой муж, а таму слухай гэту раду карысную.
- 20 Усе гэты шляхі, жонка, у паўднёвы кіруюць край,
праз Аванці бягуць сыежкі, паўз гару Рыкшават вядуць.
- 21 Вунь там горы стаяць Віндг'я²² і Паёшні струменіць пльнь,
а вунь жытлы вялік-рышы патанаюць у квецені.
- 22 Гэты шлях — у край відарбгаў, той, далейшы, — да косалаў,
а на поўдзень ляжаць землі, што завуць Дакшынапатхай»²³.
- 23 Ледзьве сьлёзы стрымваючы, Дамаянці гаротная
тады мужу ракла гэты словы, поўныя жаласьці:
- 24 «Варта мне падумаць аб тым, што задумаў ты, Найшадга,
як слабне цела ды ў грудзях ажно сэрца заходзіцца.
- 25 Як я кіну цябе, мужу, аднаго у лясной глушы
бяз княства, адзежы, майна, згалеллага й галоднага?!

22. *Vindhya*- — невысокія горы, што аддзяляюць паўночную Індыю ад паўднёвай.

23. *Dakṣiṇā-pāthā*- 'паўднёвы шлях' — землі на поўдзень ад гораў Віндг'я (сучасны Дэкан).

- 26 Не тужы аб былым шчасыці, хай голад і грызе цябе, —
праганю я тваю скруху ў гэтай пушчы у вусьцішнай.
27 У нягодзе любой, мужу, няма лекаў надзейнейшых
за верную жану — гэта я кажу табе ісьцінна!»

Нала прамовіў:

- 28 Усё гэтак, як ты кажаш, Дамаянці прыўкрасная.
Няма ў мужа сяброў лепшых за жонку, яму верную.
29 Я й ня думаў цябе кідаць. Ты дарэмна хвалюеся.
Я хутчэй пакіну сябе, чым цябе, о бязгрэшая!

Дамаянці прамовіла:

- 30 Калі ты ня хочаш са мной расставацца, о Найшадга,
то чаму ты цяпер шлях мне да відарбгаў паказваеш?
31 Не да твару табе, праўча, мяне кідаць адну ў глушы,
ды, відаць, надумаў усё ж ты пакінуць мяне цяпер.
32 Пра дарогу, вялік-княжа, ты працягваеш мне казаць,
вось таму й спужалася я, о найлепшы сярод мужоў.
33 Ды калі ты усё ж хочаш, каб цябе я пакінула,
то благаю, хадзем разам да відарбгаў, о пан зямлі!
34 З павагаю цябе прыме князь відарбгаў, о ўшанлівы,
і ў доме нашым заживеш ты ў пашане ды радасці.

*Такая ў сьвятой Магабгараце ў Лясным разьдзеле
58-я частка.*

ЧАСТКА 59

Нала прамовіў:

- 1 Цесьцеў край для мяне, пані, сапраўды, нібы ўласны дом,
ды ніколі ў бядзе гэткай я туды не пайду з табой.
2 Прыйшоў я калісьці туды, несучы табе радасці, —
як прыйсьці мне туды знову, несучы адно горасці?!

Брыгадашва прамовіў:

- 3 Так дружыне сваёй Нала гаварыў тады зноў і зноў,
суцяшаў валадар жонку, паўсукенкай прыкрытую.
4 Прыкрытыя адным портам, блукаючы туды-сюды,

- налучылі яны неяк на будан у лясной глушы.
- 5 Увайшоўшы ў яго, тут жа князь нішадгаў з Бгімоўнаю,
на зямлю, о ваяр-тыгар, апусьціліся стомлена.
- 6 Абстрыжаны²⁴, голы, брудны ды запылены ўвесь, тады
прылёг ён з жонкаю сваёй на зямлю ды заснуў ураз.
- 7 Заснула адразу й дачка Бгімы, горам знябытая,
парынула у сон пані, гаротніца няшчасная.
- 8 Як заснула яго жонка, то князь Нала, о пан людзей,
зноў прачнуўся, бо сум-гора не давала яму заснуць.
- 9 Ён зноў і зноў перажываў страту княства й таварышаў
ды блуканьні свае ў лесе, о найлепшы між бгаратаў.
- 10 «Рабіць ці не рабіць гэта? Ці пакінуць яе, ці не?
Што лепей: памерці цяпер ці ў глушы аднаму блукаць?
- 11 Празь любоў да мяне пані зносіць гэтыя горасьці,
а як страціць мяне, ў бацькаў прыблукае урэшце дом.
- 12 Адно гора цяпер жонцы ад мяне, безьдзяржаўнага,
а як пакіне мяне тут — можа, шчасьце і выпадзе!»
- 13 Так сабе разважаў Нала, ўсё абдумываў зноў і зноў
і вырашыў тады: лепей яму жонку пакінуці.
- 14 Паглядзеўшы, што ён голы, а дружина адзетая,
ён палову яе сукні захацеў сабе ўзяць тады.
- 15 «Чым бы мне разрэзаць яе, каб жонка не прачнулася?» —
так думаў валадар краю, па будане тым шнарачы.
- 16 І вось, абшукаўшы будан, Нала ўрэшце, о бгарата,
налучыў на клінок пекны, што бяз нажаў валяўся там.
- 17 Адрэзаў сабе князь Нала паўсукенкі й, адзеўшыся,
пакінуў жонку ды пабег, як шаленец, о пан зямлі.
- 18 Але неўзабаве назад, сваё сэрца паслухаўшы,
ён вярнуўся ў будан, княжа, ды над жонкай расплакаўся:
- 19 «Ні Вецер, ні Сонца раней ня сьмелі на яе зірнуць²⁵,
і вось яна ў лясной хатцы ляжыць, быццам бязмужняя!
- 20 Што ж з каханай маёй будзе, як прачнецца яна адна

24. Абстрыганьне валасоў было знакам адрачэньня ад сьвецкіх уцех.
25. Князевы жонкі жылі ўнутраных пакоях палаца.

- у брудным абрэзку, нібы й не княжна, а шаленіца?!
 21 Як жа будзе мая жонка безь мяне, краснаклубая,
 па вусьцішным блукаць лесе, поўным розных драпежнікаў?!»
 22 Так некалькі разоў Нала вяртаўся у лясны будан:
 яго ўпрочкі цягнуў Калі, ды вяртала назад любоў.
 23 Нібыта надвое душа разьдзялілася ў Найшадгі:
 кідаўся скрушны валадар, як арэлі, туды-сюды.
 24 Ды адолеў любоў Калі — і дружыну заснулую
 пакінуўшы адну, Нала уцёк, горка рыдаючы.
 25 Апантаны ліхім Калі, доўга Нала вагаўся так,
 але жонку усё ж кінуў і пабег, як шалёны, прэч.

*Такая ў сьвятой Магабгараце ў Лясным разьдзеле
 59-я частка.*

ЧАСТКА 60

Нала прамовіў:

- 1 Калі Нала пайшоў, жонка, адпачыўшы, прагнулася,
 і стала тады ёй страшна, прыгажуні, ў лясной глушы.
 2 Не знайшоўшы свайго мужа, Дамаянці спужалася
 ды гукаць яго пачала: «Велякняжа! Агу! Ўладар!
 3 Мужу! Мужу! Нашто, княжа, ты пакінуў мяне адну?
 О гора мне, гора! Цяпер я прапала ў лясной глушы!
 4 Ці ня ты, о вялік-княжа, верны слову ды праведны?
 Як жа мог ты зламаць клятву сваю й кінуць мяне адну?!
 5 Як жа мог ты мяне кінуць, сваю жонку найверную?!
 Ня я ўчыніла табе зло, але іншы, о пан людзей!
 6 Няўжо ты няздольны стрымаць тае клятвы, о Найшадга,
 што перад багамі раней ты мне даў, о муж-буйвале?!
 7 До гэтак са мной жартаваць, о найлепшы сярод мужоў!
 Мне у лесе адной страшна — пакажыся ўжо, ўладніча!
 8 Бачу, бачу цябе, княжа! Вунь стаіш ты, о Найшадга,
 схваўшыся ў лісьці дрэваў! Дык чаму ж не адказваеш?!
 9 Бяздушны ты ўсё-такі, князь! Твая жонка ў лясной глушы

- адна плача, а ты нават не сущешыш яе, ўладар!
- 10 За сябе ці яшчэ штосьці не баюся я, Найшадга.
Як ты там адзін, безь мяне — вось аб чым я хвалюся.
- 11 Асьмяглы ў бязьлюднай глушы, згаладнелы й здарожаны,
як адзін ты цяпер будзеш бавіць ноч па-пад дрэвамі?»
- 12 Так у горкім яна смутку, не ў сабе ад тугі цяжкой,
па хатцы кідалася той, вельмі гучна рыдаючы.
- 13 То падала краса-дзева бязь сілаў, то ўставала зноў,
то ад страху амаль млела, то рыдаць пачынала зноў.
- 14 Так у смутку сваім горкім безупынку ўздыхаючы,
пайшла яна шукаць мужа, лямантуючы голасна:
- 15 «Хто б на мужа майго Налу ні наклікаў ліху бяду,
хай спасьцігнуць яго беды у жыцці яшчэ большыя!
- 16 Хто б гора яму ні задаў, князю Налу бязгрэшнаму,
хай зазнае яшчэ болей і да сьмерці жыве ў жудзе!»
- 17 Вось так рыдаючы, жана дабраслаўнага Найшадгі
шукала ўладара ў лесе, поўным розных драпежнікаў.
- 18 «Дзе ты, дзе ты, ўладар Нала?» — галасіла яна ўвесь час,
нібы звар'яцеўшы зусім ад гора у лясной глушы.
- 19 Зьнябытая сваім горам, як скапа тая, стогнучы
і ў скрусе няўцешнай рыдма безупынку рыдаючы,
20 налучыла дачка Бгімы на удава вялізнага,
і схапіў ён тады пані, бо ня еў ужо многа дзён.
- 21 Ды яна і ў пашчы зьмяі, горам горкім зьнябытая,
бедавала ня так па сабе, як па Найшадгу слаўнаму.
- 22 «Мужу, мужу! Мяне ў лесе, нібы дзеву бязмужнюю,
пажырае удаў люты — чаму ж ты не бяжыш сюды?!
- 23 Што-то будзе з табой, любы, калі, зноў апрытомнеш
і, вярнуўшы сабе скарбы²⁶, аба мне узгадаеш, князь?
- 24 Хто ж разьвее тваю стому, хто сущешыць, о Найшадга?
Хто ж натоліць тваю смагу, о найлепшы сярод мужоў?»
- 25 Так сталася, што тым лесам паляўнічы сабе ішоў

26. АС «вызваліўшыся ад граху».

- і, пачуўшы яе крыкі, да красуні падбег ураз.
 26 Убачыўшы яе ў пашчы таго ўдава вялізнага,
 без абавы падбег тут жа зьверабой да тае зьмяі,
 27 і, вастрэнным нажом голаў адрубіўшы драпежніку,
 ён на часткі тады цела нерухомае ўраз пасек.
 28 Дастаўшы яе са зьмяі ды абмыўшы як сьлед вадой,
 накарміў ён дачку Бгімы ды спытаў яе так тады:
 29 «Хто ты будзеш? Чаму ў лесе ты адна, ланявокая?
 І як, красуня, у бяду ты такую патрапіла?»
 30 Пачуўшы такавы словы зьверабоя, о бгарата,
 расказала яму пані, што ды як адбылося зь ёй.
 31 Лавец жа, гледзячы тады на яе, паўадзетую,
 на клубы пышныя яе ды на грудзі паўноткія,
 32 на твар ясны, нібы поўня, ды на цела бясхібнае,
 закахаўся ў дачку Бгімы, у салодкагалосую²⁷.
 33 Пяшчотнымі словамі стаў суцяшаць Дамаянці ён,
 але сьціміла ўраз пані, што лаўца ахапіла жарсьць.
 34 Распазнаўшы намер грэшны, яна, мужу найверная,
 запалала тады гневамі, о найлепшы між бгаратаў.
 35 Наважыў тады ліхадум красуню непрыступную,
 лавец нізкі, узяць сілай, пані вогнебліскучую.
 36 Адчуўшы, што словы ужо бясьсільныя, яна тады
 у гневе страшным пракляла зьверабоя зламыснага:
 37 «Калі праўда, што я Налу ў мыслях нават ня здраджваю,
 хай мысьлівец тады нізкі бездыханным на дол падзе!»
 38 Ледзь сказала яна гэта, як мысьлівец нікчэмлівы
 бяз дыху упаў на зямлю, нібы дрэва спалёнае.

*Такая ў сьвятой Магабгараце ў Лясным разьдзеле
 60-я частка.*

27. АС «на тую, у якой вочы з загнутымі всейкамі».

ЧАСТКА 61

Брыгадашва прамовіў:

- 1 Забіўшы мысьліўца таго, Дамаянці пайшла далей
па жахлівым пустым лесе, што увесь ад цыкад зьвінеў.
- 2 Жылі там пантэры, ільвы, дзікі й тыгры зь мядзьведямі,
алені, птушкі, а яшчэ дзікуны і разбойкнікі.
- 3 Расьлі там шáлы і бамбук, дгáвы, тындукі, інгуды,
ашвáттхі, áрджуны, сандал і кімшукі з арыштамі,
- 4 кадáмбы, кхáдыры й трысьнэг, манга, шáкі і шальмалы,
лодгры, плáкшы, áмалакі, дрэвы джáмбу й удумбары,
а таксама яшчэ більвы, шмат кáшмараў і бадараў,
кхарджур, н'ягродгаў і прыял, гарытак і вібгітакаў.
- 6 Ubачыла яна горы, рудой рознай багатая,
гаі, што ад птушак гулі, і даліны дзівосныя,
азёры, рэкі і ставы, дзе вялося нямала рыб.
- 7 Дзівосныя моры яна і патокі бурлівыя
убачыла там з гарамі, дзе умнозе было зьвяр'я,
а таксама пішáч страшных, зьмей атрутных і ракшасаў.
- 8 А яшчэ там дачка Бгімы шмат мядзьведзяў пабачыла,
зграі малпаў, шакалаў, дзікоў і вялізманых буйвалаў.
- 9 Так блукала яна, княжа, прыгажуня дзівосная,
шукаючы свайго Налу, адважная й нязломная.
- 10 Не пужала дачку Бгімы анічога ў лясной глушы —
аб мужу гаротным адно яна думала, стойкая.
- 11 Калі ж сілы яе цела пакінулі у рэшце рэшт,
на камень прылегла яна ды ў адчаі заплакала.

Дамаянці прамовіла:

- 12 О л'вагруды ўладар люду, дужарукі мой Найшадга!
Нашто ж ты пакінуў мяне у бязьлюднай глушы адну?
- 13 Правёўшы там многа адпраў²⁸ з адгодамі найшчодрымі,
як жа мог ты са мной гэтак абысьціся ганебліва?

28. ДС «закол кая ды іншыя».

- 14 Усё, што ты мне абяцаў, о найлепшы сярод мужоў,
ты павінен, о князь-буйвал, гэта споўніць, о Найшадга!
- 15 Успомні, што табе птахі пра мяне ды расказвалі,
а мне — пра цябе, дзяржаўча! Хіба можна аб тым забыць?
- 16 Нат чатыры усе Веды зь ведангамі і ўпангамі²⁹
ня змогуць ісьціны адной перавысіць, о муж з мужоў!
- 17 Таму, о граза варагоў, не ідзі супроць ісьціны!
Супоўні усё, што калісь абяцаў мне, о віцязю!
- 18 Няўжо ты мяне больш, княжа, не кахаеш, о волаце,
што ў гэтай вусьцішнай глушы на мой кліч не адказваеш?!
- 19 Ад лютага пана лясоў, ад разяўленапашчага
хто мусіць мяне бараніць, як ня ты, ад галоднага?
- 20 «Я кахаю толькі цябе, о любая,» — казаў ты мне.
Дык пацьвердзі свае словы ты на справе, о Найшадга!
- 21 Каханы — каханай жонцы, што ад гора адна ў глушы
звар'яцела амаль, княжа, ты чаму не адказваеш?!
- 22 Худа, сумотна ды бляда, уся ў брудзе й паўголая,
блукаю я адна ў лесе, нібы мужа ў мяне й няма.
- 23 О варты пашаны, чаму ж не шануеш жану сваю,
што блудзіць адна, нібы лань, што ад статку адбілася?!
- 24 Адзінокай сваёй жонцы, што заве цябе голасна,
велякняжа, ў вялік-лесе ты чаму не адказваеш?!
- 25 О найлепшы сярод вояў, зацны, пекны ды ветлівы,
чаму ж ты цяпер не са мной у гарах гэтых, Найшадга,
у гэтым гушчары страшным, поўным розных драпежнікаў?
- 26 Ці ляжыш ты цяпер, княжа, ці стаіш, ці прысеў кудысь,
ці дарогай ідзеш дзесьці, о прычына маёй журбы?
- 27 О гора мне, гора! Каго ж пра цябе тут распытываць:
«Ці ня бачылі вы часам князя Налу ў лясной глушы?»
- 28 Хто мне скажа цяпер: «Бачыў я прыгожага Найшадгу!
Ён па лесе ішоў, мужны вынішчальнік варажых войск».
- 29 Ад каго мне пачуць сёння гэты словы салодкія:

29. *urāṅga-* — навукі, у якія звычайна ўваходзяць *purāṇa-* 'паданьне', *puāya-* 'лэгі-ка', *mīmāṃsā-* 'вытлумачэньне Ведаў' і *dharmaśāstra-* 'настаўленьне з дгармы'.

- «Ты шукала яго, пані? Вось ён, лотасавокі муж!»
- 30 Вунь ідзе да мяне тыгар, чатырохкелы пан лясоў —
вось яго й спытаю хіба, пана пушчы пагрознага:
- 31 «О пане, ты князь зьверыны, гэтым лесам валодаеш.
Я ж дачка ўладара Бгімы. Дамаянці мяне завуць.
- 32 Уладцы нішадгаў жана, Налы ворагаборчага,
я шукаю яго ў лесе, велягорам зьнябытая.
Калі можаш, суцеш, тыгру! Калі бачыў яго, скажы!
- 33 А як ня ведаеш, дзе ён, о ўладыка лясных зьвяроў,
то зьеж мяне зараз, прашу! Ад пакут мяне вызвалі!»
- 34 Але нават і ён, княжа, мой у лесе пачуўшы плач,
прэч ідзе да ракі чыстай, што да мора струменіца.
- 35 Вунь гара сьвятая стаіць, што сваімі вяршынямі
упіраецца ў строп неба, прыгожымі й бліскучымі.
- 36 Багатая рудой рознай, самацвітамі зыркiмі,
над лесам гэтым, нібы сыяг, яна ўзносіца, пекная.
- 37 Там вядуцца сланы, тыгры, вепрукі, медзьвядзі і львы,
а дрэвы ад сьпеваў пташша разьлягаюцца рознага.
- 38 Там шмат пуннагаў і ашок расьце, кімшук і бакулаў,
а рэкаў шумных берагі аздабляе сабой пташшо.
- Вось у гэтай гары пекнай я й спытаю пра Найшадгу:
- 39 «О ты, найлепшая між гор! О прыстанішча просьбітаў!
Вітаю, апора зямлі мілазручная й слаўная!
- 40 Паклон табе шчыры, гара! Ведай, дочка я князева
і жонка ўладара Налы. Дамаянці завуць мяне.
- 41 Мой бацька — вялікі ваяр, што ўладарыць відарбгамі,
абаронца усіх варнаў. Завуць Бгімам яго, гара.
- 42 Найлепшы сярод дзяржаўцаў³⁰, учыніў ён закол каня,
раджасую правёў спраўна з адгодамі найшчодрымі.
- 43 Абычайны й праведны ён, дабрачынны і ветлівы,
незайздросны, чысты, ва ўсім пасьпяховы й набожлівы.
- 44 Надзейна народ відарбгаў ён бароніць ад ворагаў —
знай жа, пане, яго дочка прад табою цяпер стаіць.

30. АС «з шырокімі й прыгожымі вачыма».

- 45 А ў краі нішадгаў живе сьвёкар мой, о гара між гор,
што ймя справядліва сваё атрымаў: Вірасэна ён.
- 46 Ягоны набожлівы сын, сьвятачынны ды велічны,
спадкаемца свайго бацькі, цяпер правіць замест яго.
- 47 Завуць жа ваяра Налам дабраслаўным, о князь-гара.
Ведавед ён, півец сомы, агняклад і жаротвадзей,
- 48 красамоўны, заўжды шчодры і дзяржаўца адважлівы —
знай жа пане, яго жонка прад табоу цяпер стаіць.
- 49 Але зьнікла маё шчасьце, і спасьцігла мяне бяда:
я шукаю свайго мужа, найлепшага сярод людзей.
- 50 Скажы, ці ня бачыла ты майго Налу, о найгара, —
ты, што ў неба само сотняй упіраецца вершадзяў?
- 51 Адважны, як Індра сланоў, даўгарукі й разважлівы,
гняўлівы, сумленны й мудры мо страчаўся ў лясной глушы
веляслаўны табе муж мой, валадар над нішадгамі?
- 52 Няўжо ты ня ўцешыш мяне, бы дачку сваю скрушную,
што блукае адна ў лесе ды галосіць, шматскрушная?
- 53 О волаце праведны мой, верны слову свайму ўладар!
калі побач ты ў сім лесе, пакажыся мне, Найшадга!
- 54 Калі зноў я змагу голас пачуць мужа каханага,
як а́мрыта сама, сласны і глыбокі, нібыта гром?
- 55 Калі зноў пакліча мяне ў гэтым лесе самотную
ведасьпеўны яго голас ды суніме маю журбу?»
- 56 Зьвярнуўшыся так да гары, Дамаянці прыўкрасная
пакрочыла далей, княжа, ды на поўнач пайшла тады.
- 57 Праз тры ночы і дні ўрэшце налучыла ўладарыня
на пустэльніцкі лес красны, не раўнуючы сад багоў.
- 58 Падобных Васіштху й Бгрыгу жарбітоў яна ўбачыла,
сваемных і чыстых ва ўсім ды ў ядзеньні устрыманых.
- 59 Падкарыўшы сабе здолі, шлях на неба шукаючы,
адны елі адно вецер, а другія — адно лісьцё.
- 60 Адзетыя ў шкуры ды луб, жарбіты тыя мудрыя
учынялі у тым лесе пост суворы, о бгарата.
- 61 І як толькі дачка Бгімы тую пустынь пабачыла,
дзе ўпоруч жылі мудрацы і зьвяры разнастайныя,

- 62 Дамаянці, краса-пані, мужаверная й слаўная,
пекнаброва, пекнагруда, пекнаклуба, о пан зямлі,
63 уступіла тады ў пустынь, жана мужага Найшадгі,
хадою плаўнай ідучы, прыгажуня бліскучая.
- 64 Прывітаўшы тых жарбітоў, пакланілася ўдол яна,
і сказалі яны пані: «Запрашаем, шаноўная!»
- 65 Уважыўшы дачку Бгімы, мудрацы жарбавітыя
прамовілі ветла: «Сядай! Чым табе памагчы, скажы!»
- 66 Адказала ім так пані: «О мужы багавітыя!
Ці ручыць вам у жарбе, ў раскладаньні сьвятых агнёў
і ў спаўненьні сваёй дгармы? Як зьвяры вашы з птушкамі?»
- 67 Прамовілі ёй мудрацы: «Мы ва ўсім маем спор і плён.
Раскажы нам цяпер лепей, хто ты ёсьць і куды ідзеш?
- 68 Прыгажуні такой, пані, пагатоў у лясной глушы,
мы яшчэ ня бачывалі. Дык усыцешся й забудзь свой сум!
- 69 Ты скажы нам усю праўду: ці ня боства ты той гары?
А можа быць, гэтых лясоў ці ракі, о шаноўная?»
- 70 Адказала яна рышы: «Не багіня я той гары,
ані гэтых лясоў гожных, ані рэчкі, пустэльнікі!
- 71 Чалавек я ўсяго толькі, о мужове прамудрыя.
Пра сябе я усё зараз раскажу, дык паслухайце!
- 72 Кіруе зямлёй відарбгаў цяпер Бгіма, магутны вой.
Знайце, родны ён мне бацька, о найлепшыя з брагманаў.
- 73 Уладца ж нішадгаў мудры на ймя Нала, праслаўлены,
мне за мужа, ваяр дужы й пан людзей пераможлівы.
- 74 Ён верны шаноўца багоў і двуродным надзейны друг,
абаронца свайго люду, веляслаўны ды велічны.
- 75 Шчыры й верны свайму слову, знаток дгармы, адважлівы,
пасьпяховы, цнотны, кемны, заваёўнік варажых мест —
- 76 велявокі ўладар Нала, найвыдатны сярод князёў,
мне за мужа, ваяр-волат, роўны ў велічы Васаву.
- 77 Учыніў ён вялік-вучты, спасьціг Веды зь ведангамі,
бліскучы, як само сонца, перамог сваіх ворагаў.
- 78 Паклікалі неяк яго, мужа, вернага ісьціне,
на гульнію махляры-гіцлі, у падмане дасужыя,

- і прайграў падступнікам тым Нала княства сваё а скарб.
 79 Знайце, рышы, яму жонкай я даводжуся, волату.
 Дамаянці мяне клічуць. Хачу мужа я ўбачыць зноў!
 80 Нямала гораў і лясоў, многа рэк ды азёр яшчэ,
 а таксама глухіх пушчаў і ставоў красналотасных
 81 абышла я адна ў скрусе, свайго мужа шукаючы,
 умелага ў баёх воя, вяляслаўнага Найшадгу.
 82 Мо ў пустынь сьвятую да вас ён заходзіў, вялебныя,
 князь нішадгаў на імя Нала, дабраслаўны ўладар людзей?
 83 Па яго я прыйшла гэтуль, о найлепшыя з брагманаў,
 у гэты вусьцішны гушчар, поўны розных драпежнікаў.
 84 Калі мужа свайго зноў я не пабачу праз колькі дзён,
 то пазбаўлю сябе цела ды злучуся з шчаснотаю!
 85 Няма мне жыцця безь яго, без прыўкраснага Найшадгі!
 О гора мне, гора! Адна не змагу безь яго я быць!»
 86 Стала горка яна плакаць, Дамаянці прыўкрасная,
 і казалі дачцэ Бгімы мудрацы праўдамоўныя:
 87 «Будзе шчасьце табе, пані! Магутою сваёй жарбы
 мы ўжо сёньня тваю бачым стрэчу з Налам, о пекная.
 88 Дамаянці! Свайго мужа, ўладара над нішадгамі
 ты скоро пабачыш ізноў — і забудзеце вы журбу!
 89 Ачысьціцца ён ад грахоў і, скарбы вярнуўшы свае,
 знову будзе ў сваім краі валадарыць, о зацная!
 90 Ты пабачыш свайго мужа, князя з роду шляхетнага,
 гразу варожых ваяроў і сущэцу таварышаў!»
 91 Буйваліцы, жане Нала словы гэтка мовіўшы,
 прапалі ураз жарбіты зь сьвят-агнямі і пустыняй.
 92 Убачыўшы гэтакі цуд, Дамаянці прыўкрасная
 у здзіўленьне прыйшла, княжа, Вірасэны сыновая:
 93 «Вось праява дык праява! Няўжо гэта прысьніла я?
 Куды зніклі ўсе жарбіты і пустэльнія іх пекная?
 94 Дзе сьвятаплынная рака і чароды птушыныя?
 Дзе гожыя дрэвы ў пладох? Дзе іх квецень духмяная?»
 95 Яшчэ болей тады, княжа, красуня яснаўсьмешная
 затужыла, дачка Бгімы, па ўладычнаму Найшадгу.

- 96 Са сьлязьмі на вачох пані падалася у іншы край
і там, блукаючы, найшла на бяссумнік³¹ у квецені.
- 97 Падышоўшы да жар-дрэва, да бяссумніка пекнага,
што усыпаны быў цветам, зарыдала яна ізноў:
- 98 «Авохці! Ў самым гушчары гэта дрэва прыгожае
стаіць у бязьлічных вянках, нібы гожа пан драмідаў³².
- 99 Разьвей жа сумоту маю, мілазрочны бяссумніча!
Ці ня бачыў ты тут князя, майго Налу бястрашнага?
- 100 Мо праходзіў ён тут міма, Дамаянцін каханы муж,
граза варожых ваяроў, валадар над нішадгамі?
- 101 Мо стаяў ля цябе віцязь, прыкрыты паўсукенкаю,
зь пшчотнай і мяккай скурай, бядой цяжкаю змучаны?
- 102 Прымі ж ты сягонья маю сумоту, о бяссумніча!
Будзь верны імені свайму — сунімі ў маім сэрцы сум!»
- 103 Гаворачы гэтак, тройчы абышла яна дрэва ўкол
і ў яшчэ гусьцейшы гушчар пабрыла, краснацеляя.
- 104 Шмат прыгожых яна дрэваў і шмат рэкаў пабачыла,
шмат узгораў, птаства й зьвяр'я, о найлепшы між бгаратаў.
- 105 Патокі, даліны й горы прыгажосьці дзівоснае
пабачыла дачка Бгімы, свайго мужа шукаючы.
- 106 Набрыўшы нарэшце на шлях, красуня яснаўсьмешная
пабачыла там караван з мноствам коней, сланоў, вазоў,
што ўброд пераходзіў раку прахалоднапаточную,
шырокую, з вадой чыстай, трысьнягом падпасаную.
- 108 Луналі па-над ёй крыкі кулёнаў, чакравак і скоп,
а на мелях было ўмнозе кракадзілаў і шчытніцаў.

31. *aśoka*- 'бяссумны' (УА слова м.р.) — дрэва *Saraca asoca*, якое мае прыгожыя чырвоныя або белыя кветкі; часта згадваецца ў індыйскай паэзіі. Тут санскрыцкая назва перакладзена, бо ва ўрыўку абыгрываецца яе нутраная форма: напр., у 99-м вершы кажацца *viśokaṁ kuru māṁ kṣipram aśoka priyadarśana* 'бяссумнай зрабі мяне хутка, о ашока [= бяссумная] мілазрочная'.
32. *dramiḍa* — варыянт слова *draviḍa*-; дравіды — насельнікі паўднёвай Індыі, у якіх гірлянды з кветак здаўна мелі шырокае, ня толькі дэкаратыўнае, але й сымбалічнае ўжываньне.

- 109 Пабачыўшы той караван, жана Налы прыўкрасная
падбегла да яго бегма ды ўвашла ў самы круг людзей.
- 110 Худая й бледная, уся ў гразі, пыльнавалася,
на вар'ятку яна, княжа, выглядала, паўголая.
- 111 Адны, спужаўшыся яе, пахаваліся хто, дзе мог,
другія застылі ў здзіве, а трэція ўсчалі крычаць.
- 112 Хтосьці стаў зь яе сьмяяцца, хтосьці лаяць пачаў яе,
ды былі й такія, ўладар, што спыталі спагадліва:
- 113 «Хто ты, пані? Чыя будзеш? Хто шукаеш адна ў глушы?
Напужала ты нас моцна. Чалавек ты ці дух лясны?
- 114 А мо ты багіня гары ці якойсьці з старон зямлі?
Калі так, то зьлітуйся з нас, пад ахову сваю прымі!
- 115 Якшыня ці р'акшаска ты, ці жанчына звычайная —
ахіні нас сваёй ласкай, абаронь, о бясхібная!
- 116 Зрабі так, каб наш караван з гушчару непразлазнага
шчасьліва выбраўся хутчэй! Пад ахову сваю прымі!»
- 117 Пачуўшы такавы словы, ўладароўна шанобліва
адказала тады людзям, сваім горам зьнябытая,
караванцу, што веў поезд, ды купцом і прыслужнікам:
- 118 «Старыя, юнакі й дзеці, караванцы шаноўныя,
знайце, я чалавек толькі, дачка валадара зямлі
і ўладыкі людзей жонка. Хачу мужа я ўбачыць зноў!
- 119 Мой бацька — ўладар відарбгаў, а муж правіць нішадгамі.
Завуць жа ваяра Налам. Вось яго я й расшукваю.
- 120 Калі знаеце вы князя, то хутчэй раскажэце мне,
дзе цяпер уладар-тыгар, вынішчальнік чужых палкоў!»
- 121 Адказаў ёй тады ўласьнік каравана, о пан зямлі,
караванец на ймя Ш'учы: «Ты паслухай, што я скажу!
- 122 Каравана гэтага я гаспадар, о прыўкрасная,
Чалавека на ймя Нала я ня бачыў, на жаль, нідзе.
- 123 У гэтай дрымучай пушчы адно тыграў і буйвалаў
я бачыў, сланоў і пантэр, а людзей не бывае тут.
Хай мілуе нас пан якшаў Маніб'адра³³, о пекная!»

33. *Maṇi-bhadra* — брат бога багацьцяў Кубэры, апякун падарожнікаў і купцоў.

- 124 І спытала дачка Бгімы тых купцоў, яснавітая:
«Скажыце, панове, хаця б, куды ваш караван ідзе!»

Караванец прамовіў:

- 125 У край валадара чэдзі Субагу праўдамоўнага
спяшаецца наш караван, о дачка чалавечая.

*Такая ў сьвятой Магабгараце ў Лясным разьдзеле
61-я частка.*

ЧАСТКА 62

Брыгадашва прамовіў:

- 1 Пачуўшы такавы словы караванца, бясхібная
разам зь імі пайшла пані, мужа ўбачыць жадаючы.
2 Шмат дзён мінула, і тады пасярод гушчару таго
надвычайнай красы, княжа, яны ўбачылі возера.
3 І дроваў, і траў сакаўных было ўдосыць на беразе,
птушыных чарод і пладоў а карэньня, о бгарата.
4 Пабачыўшы ваду чысту, караванцы усе тады
наважылі там спыніцца, бо іх коні стаміліся.
5 З дазволу Шучы увайшлі яны ў той найвыдатны лес
і разьбілі там свой табар на заходнім на беразе.
6 І вось апоўначы, калі караванцы заснулі ўжо,
зьявіўся там статак сланоў, што ішоў сабе піць ваду
да ўлюбёнай ракі горнай, каламутнай ад сокаў іх³⁴.
7 Убачыўшы той караван, што на іхным ляжаў шляху,
сталі ў шале сланы тут жа караванцаў усіх таптаць.
8 Закрычалі тады людзі — і давай хто куды ўцякаць,
паўсяляпыя са сну й страхам найвялікім ахоплены,
ад біўняў гінучы або пад нагамі вялізнымі.
9 Спужаныя ж быкі й коні, бактрыяны і буйвалы
змяшаліся разам зь людзьмі й таптаць іх пачалі тады.
10 Галосячы страшным крыкам, людзі долу валіліся,

34. Падчас гону ў сланоў са скроняў выдзяляецца духмяная вадкасыць.

- на дрэвах вісьлі, але ўніз зь іх зрываліся й падалі.
 Так і згінуў у тым лесе караван той вялізманьы.
- 11 І тады наступнага дня караванцы ўцалелыя
 выходзіць пачалі зь лесу ды аплакваць загінулых:
 хто — брата свайго ці сына, хто — айца ці таварыша.
- 12 Зарыдала й дачка Бгімы: «Што ж за грэх учыніла я,
 што сустрэты мною ў глушы караван гэты велічны
 быў зьнішчаны статкам сланоў? Злая доля мая віной!
- 13 Значыць, доўга бяду-ліха мне, гаротнай, яшчэ трываць.
 “Раней за свой час не памрэш,” — слушна кажуць прамудрыя.
- 14 Не забілі мяне сёньня сланы толькі таму, што тут³⁵
 усё, што дзеесца зь людзьмі, ім прызначана доляю.
- 15 У маленстве сваім грэху не зрабіла такога я —
 справай, думкай або словам, — каб цярпець столькі бед цяпер.
- 16 Багі, пэўна, мяне ўсё-ткі пакаралі, што я калісь
 адрынула іх сватаўство на сваіх самагледзінах
 і выбрала тады мужам сабе Налу магутнага».
- 17 Аплакаўшы свае беды, найлепшая сярод жанчын
 зь сьвятарамі тады разам, ацалелымі той начы,
 пакрочыла далей, княжа, бядой-горам зьнябытая.
- 18 Ішла яна доўга, і вось, дасягнуўшы увечары
 сталіцы ўладара чэдзі Субагу праўдамоўнага,
 увайшла у яе, княжа, паўсукенкай прыкрытая.
- 19 Худая, блядая, ў гразі й растрапанавалася,
 выглядала дачка Бгімы на вар’ятку, о бгарата.
- 20 Ubачылі тады пані дзеці зь вёсак цікаўныя
 і сьледам за ёю пайшлі ў места чэдзі, о пан зямлі.
- 21 Акружана тою дзятвой, да палаца яна прыйшла,
 і ўбачыла яе з даху тады маці ўладарава.
- 22 Разагнаўшы тлум і на дах таго церама пекнага
 запрасіўшы дачку Бгімы, яна ў здзіве прамовіла:
- 23 «Прыгажосьці тваёй, бачу, не змагла здратаваць бяда:
 як маланка, ты зіхаціш! Хто ж ты, пані, й чыя, скажы?

35. Нярэдка пад словам ‘тут’ разумесца ‘ў гэтым сьвеце’.

- 24 Без украсаў нават відаць: незямной прыгажосці ты!
Дый адна, бязь сьвіты зусім, як багіня, бясстрашная!»
- 25 Пачуўшы такавы словы, адракла Дамаянці так:
«Я зямная жана й толькі, свайму мужу найверная.
- 26 Служанка, хаця й са знаці, я жыву, дзе захочацца,
жыўлюся дарамі лесу і начую, дзе прыйдзецца.
- 27 Бездакорны мой муж любы, што заўсёды быў верны мне,
як і я зь ім была ўсёды неразлучнаю, быццам цень.
- 28 Ды воляю ліхой долі ён у косыці пачаў гуляць,
і, прайграўшы усе скарбы, у мярэчу пайшоў адзін.
- 29 Як шаленец, уцёк волат у адной у адзежыне,
і я, каб суцешыць яго, падалася за ім у лес.
- 30 Аднойчы, калі ў гушчары ён блукаў, згаладаўшыся,
давялося яму й з тою разьвітацца з адзежынай.
- 31 Так з мужам распачным сваім, у галізну апранутым,
я блукала глухім лесам, спакою не знаходзячы.
- 32 Аднойчы, калі я спала, дарогаю зьнябытая,
ён палову маёй сукні сабе ўзяў ды кудысь уцёк.
- 33 І вось я шукаю яго ўдзень і ўноч, багараўнага,
ды ніяк знайсці не магу уладыку майго жыцьця!»
- 34 Адказала дачцэ Бгімы маці князя, заплаканай,
адракла журботнай жане, і сама зажурыўшыся:
- 35 «Спадабалась ты мне, пані! У мяне заставайся жыць,
а на пошук твайго мужа я надзейных пашлю людзей.
- 36 Хто ведае, можа, і сам прыблукне да нас твой муж.
Калі станеш у нас мешкаць, то пабачыш яго ізноў!»
- 37 І сказала дачка Бгімы: «Я ў цябе застануся жыць,
аднак з умоваю адной, о радзіцелька волатаў!
- 38 Абедкаў ня есьціму я, і ня мыцьму нікому ног³⁶,
і ня буду размоў весці я з чужымі мужчынамі.
- 39 А як хтось захоча мяне, ты павінна яго скараць.
Зь сьвятарамі адно буду размаўляць я пра пошукі.

36. Паводле *Manu-smṛiti-* (5.140), шудры павінны харчаватца недаедкамі са стала двойчынароджаных.

- 40 Калі будзе зроблена так, то я жыць застануся тут,
а як не — то сэрца маё не дазволіць мне жыць у вас!»
- 41 Пачуўшы гэта, адракла маці князя ёй радасна:
«Дабрацнотнай просьбы такой не магу я ня выканаць!»
- 42 Адказаўшы дачцэ Бгімы, маці князя, о пан людзей,
да Сунанды, дачкі ўласнай, тады гэтак звярнулася:
- 43 «Прымі ў служанкі да сябе ты яе, багароўную!
Хай сяброўкай табе будзе у забавах бясклопатных!»

*Такая ў сьвятой Магабгараце ў Лясным разьзеле
62-я частка.*

ЧАСТКА 63

Брыгадашва прамові ў:

- 1 Пакінуўшы сваю жонку, ўладар Нала, о пан людзей,
наблукau празь некалькі дзён на вялікі лясны пажар.
- 2 І пачуў ён зь нетраў агню, быццам нехта яго заве:
«Памажы мне хутчэй, Нала! Дабраслаўны, хутчэй, сюды!»
- 3 «Ня бойся!» — азваўся Нала і, ўвайшоўшы у полымя,
зьмяінага ўбачыў цара, што ляжаў там, скруціўшыся.
- 4 Паважліва склаўшы рукі, сказаў зьмей, дрыжучы увесь:
«Ведай, княжа, я цар зьмеяў і завуса Каркотакам.
- 5 Падмануў я калісь рышы, бязгрэшнага пустэльніка,
і пракляў ён мяне ў гневе, о найлепшы сярод князёў.
- 6 З-за праклёну таго й кроку не магу я цяпер зрабіць —
уратуй ты мяне, Нала! Шлях да шчасьця табе ўкажу!»
- 7 Стану сябрам табе добрым, няма роўных мне зьмей нідзе.
Я стану маленькім, а ты хапай тут жа мяне й вынось!»
- 8 Прамовіўшы гэтак, ён стаў памерам з адзінец тады,
і, схапіўшы яго, Нала тут жа вынес ды з полымя.
- 9 Прыйшоўшы ў зацішак тады, дзе агню не было, ўладар
хацеў ужо зьмея пусьціць, ды прамовіў Каркотака:
- 10 «Прайдзі, Нала, яшчэ трохі і лічы свае крокі ўслых —
там цябе й адару ўрэшце я вялікай шчаснотаю!»

- 11 І вось на дзясятым кроку князя Налу уджаліў зьмей³⁷,
і тады ад свайго ўкусу ён свой выгляд зьмяніў ураз!
- 12 У здзіўленьні застыў Нала, сваім вочам ня верачы,
і зьявіўся ў сваёй яве тады князю Каркотака.
- 13 Каб сущешыць яго, вырак праўца зьмеяў: «О Найшадга!
Зьмяніў я твой выгляд цяпер, каб ніхто не пазнаў цябе.
- 14 А вось той, праз каго, Нала, ты цяжкую зазнаў бяду,
праз атруту маю мўкі будзе ў целе тваім трываць!
- 15 Напоўніць атрута яго, і пакуль ён зь цябе назад
ня выпаўзе, датуль, княжа, ў табе й будзе ён мучыцца!
- 16 Хто табе прычыніў шкоду ні за што, той і сам цяпер
зазнае ад мяне болю, бо з агню ты мяне дастаў.
- 17 Ні стрэлы, ні іклы зьвяроў ня страшныя табе цяпер,
ні праклёны сьвятар-рышы. Вось мой дар табе, Найшадга!
- 18 Самому ж табе атрута не прычыніць ніякіх мук,
і ў бітвах адоля заўжды тваёй будзе, о пан зямлі!
- 19 А цяпер не чакай болей, к Рытупарну сьпяшай хутчэй,
к знаўцу Вед і гульні ў косьці у Аёдгю прыўкрасную,
ды прадстаўся яму, княжа, вазьнічым на ймя Багука.
- 20 Нашчадак Ікшваку слаўны у абмен на стаеньніцтва
адкрые табе ўсе тайны гульні ў косьці, о Найшадга.
- 21 А разам з тайнамі гульні стане ўдача тваёй ізноў,
і ты вернеш сабе жонку разам зь дзецямі й дзяржаваю.
Я ісьцінна гэта кажу, не адчайвайся ж, пан людзей!
- 22 А калі ты зноў захочаш свой сапраўдны аблік прыняць,
проста ўспомні мяне й гэты надзень шаты, о Найшадга.
- 23 Як накінеш іх на сябе, станеш тут жа самім сабой!»
- 24 І з гэтымі словамі зьмей даў яму пару дзіва-шат.
Наставіўшы Налу й яму даўшы ўборы, о каўрава,
зьнік пан зьмеяў тады, пане, бы яго й не было зусім.

*Такая ў сьвятой Магабгараце ў Лясным разьзеле
63-я частка.*

37. *Daśa* азначае і 'дзясяць', і 'ўкусі', таму Нала "сам" напросіў зьмея яго ўджаліць.

ЧАСТКА 64

Брыгадашва прамовіў:

- 1 Калі зьмей той прапаў, Нала у дарогу адправіўся
і Аёдг'і тады пекнай дасягнуў на дзясяты дзень.
2 Прыбыўшы да князя, сказаў ён: «Завуць мяне Багука.
Як ніхто на зямлі гэтай, я на конях ды знаюся.
3 У самых складаных справах памагу я табе заўжды,
а яшчэ лепш за ўсіх, княжа, я дасьведчаны ў кухарстве.
4 З усякім рамяством, княжа, і з найцяжкай задачай
я змагу сабе даць рады. Ты на службу мяне вазьмі!

Рытупарна прамовіў:

- 5 Шаноўны, вітаю цябе! Я на службу цябе бяру,
бо да хуткай язды ўсёды маё сэрца хілілася.
6 Вось заданьне табе: коні хай мае стануць хуткімі!
Ты галоўны цяпер стайнік, а заплаताю — сто манэт³⁸.
7 Памагацьмуць табе ў гэтым і Варшнэя, і Джывала.
Ты хутка паладзіш зь імі. Заставайся тут, Багука!

Брыгадашва прамовіў:

- 8 Пачуўшы такавы словы Рытупарны магутнага,
у Аёдг'і тады Нала пасяліўся, о пан людзей.
9 Жывучы там, жонкі сваёй не забыў Відарбгійкі ён,
і штовечар такі верш ён, засмучоны, казаў услых:
10 «Дзе начуе яна ў лесе, смагай-голадам змучана?
Ці ўзгадвае яшчэ дурня ці забыла ужо зусім?»
11 Аднойчы пачуўшы яго, так сказаў яму Джывала:
«Раскажы мне, аб кім, пане, ты смуткуеш штовечара?»
12 «Калісьці ў аднаго дурня, — адказаў яму Найшадга, —
бясхібная была жонка, але той не цаніў яе.
13 Аднойчы зь якойсь прычыны ён пакінуў яе, дурны,
а пакінуўшы, стаў, скрушны, гушчарамі адзін блукаць.
14 Ад гора ні днём, ні ноччу не знаходзіў адхланьня ён,
толькі гэту сьпяваў шлоку на сутоне, журботлівы.

38. УА śataṃ śatāḥ — магчыма, ідзеца пра манэты śatamāna- 'стамэрны'.

- 15 Абышоў ён усе землі і нарэшце ў адной асеў,
дый пагэтуль сваёй жонкі ён ня можа ніяк забыць.
- 16 Яна ж і ў бядоце цяжкой за ім сьледам пайшла у лес,
а ён кінуў яе, злыдзень, — пэўна, згінула ўжо яна!
- 17 Невядомыя ёй сьцежкі, смага й голад яе грызучь.
Не для жонкі такой пушча — пэўна, згінула ўжо яна!
- 18 Там, у лесе, жыве процьма крыважэрных драпежнікаў,
а ён кінуў яе, злыдзень неразважны, о дружа мой!»
- 19 Так у князя таго ў доме, анікім не пазнаны, жыў
пан нішадгаў, штодня, княжа, па Бгімоўне сумуючы.

*Такая ў сьвятой Магабгараце ў Лясным разьдзеле
64-я частка.*

ЧАСТКА 65

Брыгадашва прамовіў:

- 1 Калі Нала свой край страціў і з дружнаю стаў слугой,
то пачаў іх шукаць Бгіма й разаслаў паўсюль брагманаў.
- 2 Адарыўшы усіх шчодро, загадаў відарбгіец так:
«Шукайце ўладара Налу й Дамаянці, маю дачку!
- 3 А хто з вас іх дваіх знойдзе і разам прывядзе сюды,
я таго абдару шчодро: дам тысячу яму кароў,
а ў дадатак яшчэ вёску, нібы горад, вялікую.
- 4 Калі ж іх прывесці сюды вы, панове, ня зможаце,
я дам дзесяць соцень кароў тым, хто скажа, дзе іх шукаць».
- 5 Пачуўшы такавы словы, разышліся тады мужы,
шукаючы паўсюль Налу і княжну відарбгііскую.
- 6 І вось у сталіцы чэдзі Дамаянці прыўкрасную
знайшоў-такі адзін брагман, што Судэвы насіў імя:
на сьвяце княжацкім яна пры Сунандзе тады была.
- 7 Ледзь пазнаў ён тады пані: так паблякла яе краса,
нібы сонца, што ледзь сьвеціць праз густую заслону хмар.
- 8 Доўга ён на яе зорыў, на худую й мурзатую,
але ўрэшце прызнаў, княжа: перад ім дачка Бгімава.

Судэва прамовіў:

- 9 Несумненна, яна тая, каго бачыў калісьці я.
 Дасягнуў я сваёй мэты: гэта пані смуглявая
- 10 з аблікам, падобным поўні, што красою сваёй наўкол
 разганяе цемру, і ёсьць Бгімоўна паўнагрудая.
- 11 Прыгожую, нібы жонка Кандарпы падмавокая,
 прыемную ўсяму сьвету, нібы поўні самой сьвятло,
- 12 як падму, вырваў яе лёс са става відарбгійскага,
 на пялёсткі чые тут жа паналіпнула грязь і глей.
- 13 Змарнеўшы ад цяжкай тугі, яна поўні падобная,
 што зацьмёна была Рагу, ці рацэ перасохнулай,
- 14 ці ставу, у якім воды сланамі ўскаламучаны,
 распуджаны усе птушкі й патаптаныя лотасы.
- 15 Самацветных харом варта яе цела пяшчотнае!
 Яна — як сарваны цвяток, што ад сьпёкі зусім завяў.
- 16 Без аздобаў сваіх пекных яна, вартая ўсіх аздоб,
 нібы той маладзік тонкі, што схаваны апонай хмар.
- 17 Пазбытая ўцехаў любві, у разлуцы з сваёй сям'ёй,
 жыве пані адно марай, што каханага стрэне зноў.
- 18 Найлепшая ўкраса жонкі — гэта муж, і таму яна,
 хаця і красуня з красунь, безь яго не красуе больш.
- 19 Згубіўшы такую жонку, ці жывы яшчэ Найшадга?
 Ці ад гора ужо цела ён пакінуў сваё даўно?
- 20 У шчасьці дастойная жыць, мізарнее яна ў журбе —
 не магу я бязь сьлёз зорыць на жану чарнапасую!
- 21 Калі ж на той бераг пакут красуня пераправіцца?
 Калі стрэнецца зноў з мужам, нібы зь Месяцам Рогіні?
- 22 Сустрэчы з дарагой жонкай Нала ўсьцешыцца нават больш,
 князь, пазбыты свайго княства, чым вяртаньню сваёй зямлі!
- 23 Яны роўны сабе ў веку, у выхове й шляхетнасьці;
 варты Нала дачкі Бгімы, а яна — Дабраслаўнага.
- 24 Я мушу яе суцешыць, красуню чарнавокую,
 што па мужу сваім тужыць, па незраўнаным Найшадгу.
- 25 Так, суцешыць яе мушу: бед ня знала яна раней,
 а цяпер ад журбы горкай зьмізарнела яна зусім.

Брыгадашва прамовіў:

- 26 Па прыкметах тады розных ён пазнаў дачку Бгімаву
і, к ёй падышоўшы, сказаў Дамаянці наступнае:
- 27 «Я Судэва, твайго брата мілы друг, о прыўкрасная.
На просьбу ўладара Бгімы я прыйшоў цябе тут шукаць.
- 28 У добрым здароўі цяпер і бацькі, і браты твае;
усё добра, дачка Бгімы, і ў маленькіх тваіх дзяцей —
ад трывогі, аднак, пані, сваякі твае змучаны».
- 29 Прызнаўшы Судэву, тады Дамаянці, о пан людзей,
аб дамовых сваіх тут жа прынялася яго пытаць.
- 30 Стрэўшы сябра свайго брата нечакана, о бгарата,
зарыдала яна горка, сваім горам зьнябытая.
- 31 Сунанда ж, убачыўшы, як дачка Бгімы, рыдаючы,
гамоніць адна з Судэвам, горам горкім зьнябытая,
32 перадала тады маці: «Зь сьвятаром размаўляючы,
горка плача мая служка. Трэба нам распытаць яе».
- 33 Тады маці цара чэдзі з нутраных сваіх хорамаў
прыйшла хутка туды, княжа, дзе была дачка Бгімава.
- 34 Пазваўшы к сабе сьвятара, маці князя, о пан людзей,
запытала: «Чыя ж жонка і дачка яна, брагмане?
- 35 Як з мужам сваім і сям'ёй разлучылася пекная?
Калі знаеш аб тым, пане, раскажы мне усё як ёсьць!
- 36 Сьвятару, прашу я цябе, калі нешта ты ведаеш,
паведай мне усё зараз пра пані багароўную!»
- 37 Пачуўшы такую просьбу, найвыбітнейшы з брагманаў
там усеўся ямчэй, княжа, і пачаў свой расказ тады.

*Такая ў сьвятой Магабгараце ў Лясным разьдзеле
65-я частка.*

ЧАСТКА 66

Судэва прамовіў:

- 1 Кіруе зямлёй відарбгаў цяпер Бгіма, наймужны муж.
Гэта пані — яго дочка, Дамаянці яе завуць.

- 2 У нішадгаў жа князь Нала, Вірасэны адважны сын.
Гэта пані — яго жонка, ваяра дабраслаўнага.
- 3 У косьці прайграўшы усё свайму брату, ўладар зямлі
са сталіцы пайшоў з жонкай — і ня знае ніхто куды.
- 4 Шукаючы яе, ўсюды пабываў я на сёй зямлі
і вось у палацы тваім я нарэшце знайшоў яе!
- 5 Прыгажэй за дачку Бгімы нідзе ў сьвеце няма жанчын.
У смуглявай між броў, пані, ёсьць радзімка цудоўная,
што падме падобна пекнай, — я разгледзеў яе ледзь-ледзь,
- 6 бо пакрыта яна пылам, нібы месяц аблокамі, —
гэта след самога Тварца і вялікасьці ейнай знак.
- 7 Як у хмарны дзень маладзік, не відаць пекнаты яе,
але ж не прапала яна, хоць і пылам пакрытая:
бы золата, зіхіць пані, нат пазбытая ўсіх аздоб.
- 8 Па радзімцы й красе боскай і пазнаў я, шаноўная,
як па сквары агонь скрыты, Дамаянці ў прыслужніцы.
- Брыгадашва прамовіў:*
- 9 Пачуўшы словы сьвятара, Сунанда, о ўладар людзей,
змыла тут жа вадой чыстай з той радзімкі наліплы пыл.
- 10 І зазьзяла яна ясна, калі выцерлі пыл зь яе,
радзімка на ілбе пані, нібы поўня ў бясхмарну ноч.
- 11 Ubачыўшы знак, Сунанда й яе маці, о бгарата,
абнялі са сьлязьмі пані і з хвіліну стаялі так,
а потым маці ўладара так Бгімоўне прамовіла:
- 12 «Мне радзімка твая кажа, што ты дочка маёй сястры!
І я, і матуля твая — дочки князя славутага
Судамана, вялік-воя, што ўладарыць дашарнамі.
- 13 Яе за Бгіму аддалі, мой жа муж — Вірабагу-князь.
У палацы майго бацькі ты калісьці радзілася.
- 14 Будзь як дома ў маім доме, Дамаянці прыўкрасная!
Усё, што я маю цяпер, можаш сьмела лічыць сваім!»
- 15 Усьцешана такой мовай, Дамаянці бясхібная
прывітала матчыну сястру ды сказала ёй так тады:
- 16 «Жыла я ў цябе шчасьліва і дагэтуль, о зацная,
і ня знала ні ў чым браку, хоць і служкай была ўсяго.

- 17 Але дома мяне, пэўна, яшчэ большае шчасьце жджэ —
адпусьці ж ты мяне, маці, загасьцілася я ж у вас.
- 18 Жывуць бо там дзеці мае, іх туды адаслала я.
Як ім там, без свайго бацькі і бяз маткі клапотлівай?
- 19 Калі хочаш мне памагчы і зрабіць мне прыёмнае,
скажы даць мне хутчэй поваз: я паеду ў відарбгаў край!»
- 20 Адракла красуні тады яе цётка: «Хай будзе так!» —
ды, са згоды свайго сына даўшы варту ёй моцную
- 21 й адарыўшы яе добрым півом, ежай ды ўборамі,
адправіла назад к бацьку на раскошным паланкіне.
- 22 І вось неўзабаве яна да відарбгаў вярнулася,
дзе яе прынялі, княжа, урачыста суродзічы.
- 23 Знайшоўшы здаровымі ўсіх, о найлепшы між бгаратаў,
дваіх дзетак, айца з маці ды сябровак усіх сваіх,
- 24 ушанавала як сьлед пані ўсіх багоў, мнагаслаўная,
і двуродных, о пан люду, Дамаянці прыўкрасная.
- 25 Валадар жа, як і казаў, адарыў, задаволены,
Судэву тысячай кароў, адной вёскай і скарбамі.
- 26 Правёўшы ў бацькоўскім доме тую ноч, жана Налава,
адпачыўшы як сьлед, княжа, сваёй маці сказала так.

*Такая ў сьвятой Магабгараце ў Лясным разьдзеле
66-я частка.*

ЧАСТКА 67

Дамаянці прамовіла:

- 1 Паслухай мяне, матуля! Калі хочаш, каб я жыла,
зрабі ўсё, каб сюды Налу прывесьці, Дабраслаўнага!
- Брыгадашва прамовіў:*
- 2 Пачуўшы такавы словы, зарыдала ўладарыня
і нічога дачцэ, княжа, не змагла адказаць тады.
- 3 Пабачыўшы яе сьлёзы, ўся жанкоўня, о бгарата,
пачала галасіць гучна ды рыдаць з уладарыняй.
- 4 І сказала тады Бгіму яго жонка, о бгарата:

- «Дамаянці, твая дочка, жыць ня хоча бяз Найшадгі.
 5 Адкінуўшы сорам, яна мне сказала аб тым сама.
 Выпраўляй жа хутчэй служак, каб знайшлі яны воіна!»
 6 На парадку жаны праўца разаслаў сьвятароў тады,
 сказаўшы: «Зрабеце усё, каб знайсці Дабраслаўнага!»
 7 І тады сьвятары-тыгры, да князёўны звярнуўшыся,
 прамовілі жане гэтак: «Твайго мужа мы йдзём шукаць!»
 8 Аказала краса-пані: «У які б ні прыйшлі вы край,
 вы такія тады словы паўтарайце сярод людзей:
 9 “Куды ж ты падаўся, гулец, паўсукенкі адрэзаўшы
 ды кінуўшы жану ў лесе, о каханы, каханую?
 10 І пагэгуль цябе жонка жджэ у месцы дамоўленым
 ды бядуе адна ў горы, паўсукенкай прыкрытая.
 11 Дык зьлітуйся над ёй, княжа, над дружынай каханаю!
 Перадай ёй хаця б слоўца і ў пакутах яе суцеш!”
 12 А потым дадайце яшчэ, нада мною каб зглянуўся:
 “Разьдзімаюць вятры ў лесе ўсё мацней з кожным днём агонь!
 13 Падтрымваць заўжды й берагчы сваю жонку павінен муж.
 Як жа ты, о знаток дгармы, сваю жонку пакінуць мог?!
 14 Разважным, спагадным, зацным ты ў народзе заўсёды слыў —
 як жа стаў ты такім чэрствам?! Пэўна, доля мая віной!
 15 Дык зглянься, о ваяр-буйвал, нада мною, о муж з мужоў!
 Ты бо сам мне казаў неяк, што спагада — найпершы доўг”.
 16 На вашы словы калі хтось вам адкажа, шаноўныя,
 распытайце яго тут жа, хто такі ён і дзе жыве.
 17 Усё, што ён вам адрачэ, вы запомнеце, брагманы,
 і сьпешна вяртайце назад, каб усё мне паведаміць.
 18 А каб у вас ён не прызнаў пасланцоў валадаравых,
 вы рабеце усё хутка і зь вяртаньнем ня баўцеся!
 19 Ці мае дастатак ва ўсім, ці ў нястачы цяпер жыве,
 ці багацьцяў здабыць хоча — аб усім я павінна знаць!»
 20 Запомніўшы яе словы, разышліся ўсе брагманы
 на пошукі цара Налы, гарапашнага Найдашгі.
 21 Абышоўшы шмат гарадоў, зямель, вёсак і пустыняў,
 анідзе не знайшлі Налы сьвятары, о ўладар людзей.

22. І куды б яны ні прыйшлі, ўсюды гучна, о бгарата,
паўтаралі яны словы Дамаянці прыўкраснае.

*Такая ў сьвятой Магабгараце ў Лясным разьдзеле
67-я частка.*

ЧАСТКА 68

Брыгадашва прамовіў:

1. Мінула нямала часу, і вярнуўся назад ганец
(Парнадам сьвятара звалі) ды князеўне сказаў тады:
2. «Шукаючы паўсюль Налу, о Бгімоўна, і дзень і ноч,
прышоў у Аёдг'ю тады я да сына Бгангасвары.
3. Перадаў я таму князю слова ў слова тваю жальбу,
Рытупарну, мужу-тыгру, пры усіх яго радніках.
4. Пачуўшы мяне, у адказ прамאўчаў валадар людзей,
прамаўчалі й яго райцы, хоць ня раз і пытаўся я.
5. Калі ж адпусьціў мяне князь, падышоў да мяне тады
адзін з Рытупарнавых слуг і назваўся мне Багукам.
6. Гэта быў вазьніца яго, куцарукі³⁹ й звыродлівы,
але дасьведчаны яздох, абазнаны у кухарстве.
7. Уздыхаючы раз-пораз, са сьлязьмі на вачох, вазак
спытаў пра здароўе маё, а пасья сказаў гэткае:
8. «І ў вялікай бядзе жонкі радавітыя й зацныя
абароняць сябе самі ды нябёсы здабудуць тым,
а на мужа, што іх кінуў, аніколі ня гневяцца.
9. Той дурань, што кінуў яе, сам таксама ў бяду папаў,
і таму на яго, пане, не гадзіцца ёй гневацца.
10. Калі ён прыварку шукаў, скралі птушкі ў яго убор,
і таму на свайго мужа не гадзіцца ёй гневацца.
11. Зьняважыў ён жонку ці не, а на мужа, пазбытага
і скарбу, і княства свайго не гадзіцца ёй гневацца».
12. Пачуўшы такавы словы, я тады пасьпяшаў назад.

39. *hrasva-bāhuka-* — відаць, таму Нала і назваўся князю *Bāhuka-* 'ручка'.

- Што рабіць, сама вырашай, але князю паведамі!»
- 13 З вачыма, паўнютокімі сьлёз, Дамаянці смуглявая
пакрыёма пайшла к маці ды прамовіла ёй тады:
- 14 «О матуля, няхай бацька пра гэта не дазнаецца!
Пазаві ж да сябе зараз ты Судэву шаноўнага!
- 15 Калі любіш мяне, маці, то зрабі ты цяпер усё,
каб ні слова ня ўчуў Бгіма аб тым, што я задумала!
- 16 Як Судэва мяне хутка да родзічаў прывёў дамоў,
хай з тою ж удачай цяпер у дарогу зьбіраецца,
каб прывесці Налу хутчэй з Аёдг’і мнагапекнае!»
- 17 Калі Парнада адпачыў, найлепшы сярод брагманаў,
уважыла дачка Бгімы яго скарбам, бліскучая:
- 18 «А як Нала да нас прыйдзе, я цябе адару яшчэ,
ты зрабіў для мяне болей, чым хто-небудзь, о найсьвятар,
каб мужа я ўбачыла зноў, дабраслаўнага Найшадгу».
- 19 Адарыўшы тады пані дабраславай ашчаснаю,
вярнуўся Парнада дамоў, абавязак свой споўніўшы.
- 20 Пазваўшы тады Судэву, Дамаянці сумотная
перад маці сваёй, княжа, яму мовіла гэткае:
- 21 «Вырушай, Судэва, хутчэй у Аёдг’ю і там тады,
Рыгупарну скажы гэтак: “Мужа іншага прагнучы,
Дамаянці, дачка Бгімы, ладзіць зноў самагледзіны”.
- 22 Зьбіраюцца зусюль, княжа, ўладары ды ўладарычы,
бо час прызначаны ужо: пройдзе заўтра яе абрад.
- 23 Калі можаш, і ты хутка прыяжджай, о ўладыка-леў,
на самым сьвітанку яна мужа выбера зноў сабе,
бо пра Налу няма звестак, ці жывы ён, ці ўжо памёр».
- 24 Паслухмяны яе просьбе, у Аёдг’ю адбыў сьвятар
і там Рыгупарну тады перадаў усё цот у цот.

*Такая ў сьвятой Магабгараце ў Лясным разьзеле
68-я частка.*

ЧАСТКА 69

Брыгадашва прамовіў:

- 1 Пачуўшы словы сьвятара, Рытупарна, ўладар людзей,
прамовіў тады ласкава свайму стайніку Багуку:
- 2 «Да Бгімоўны хачу вельмі я пасьпець на сваямвару.
Ці зможаш, о знаток коней, ты мяне даімчаць за дзень?»
- 3 Пачуўшы ўладыку, тады замаркоціўся Найшадга.
Разрывалі яму сэрца тыя словы, й падумаў ён:
- 4 «Ці то з гора ў яе розум памутнеў, у прыўкраснае,
ці то гэта такі хітрык, і ўсё робіцца мне на зло?
- 5 Пэўна, хоча яна мужу, што так шмат прычыніў ёй бед,
адпомставаць за ўсё ліха — мне, нягодніку чэрстваму!
- 6 Нясталае ў жанчын сэрца, невыбачны і ўчынак мой —
значыць, гэта яна з гора, разьлюбіўшы мяне зусім,
хоча мне прычыніць мукаў у адчаі, найзграбная.
- 7 Не, ня можа таго быці: яна ж маці маіх дзяцей!
Дзе праўда, а дзе няпраўда, я дазнаюся толькі там —
значыць, дзеля сябе трэба споўніць просьбу ўладараву!»
- 8 Разважыўшы гэтак усё, Нала, вельмі засмучаны,
паважліва злучыў рукі й Рытупарну тады сказаў:
- 9 «Я клянуся табе, княжа, да краіны відарбгавай
за дзень цябе я даімчу, о ваяр, на сваямвару!»
- 10 І пайшоў ён тады, пане, на загад Бгангасварычаў
у стайню выбіраць коней, о найлепшы між бгаратаў.
- 11 Падганяны вялік-князем, выбраў хуценька Багука
сухарлявых сабе коней, але ў скачцы выносьлівых,
12 імклівых, нібы ветравей, паслухмяных, дагледжаных,
бяз дрэнных адметаў, аднак зь дзесяццю завіточкамі⁴⁰,
шыроканоздых і прудкіх, сярод сіндгу народжаных.
- 13 Пабачыўшы гэта, ўладар раззлаваўся крыху й сказаў:
«Не такіх я прасіў коней! Падмануць захацеў мяне?!

40. Пасмы шэрсцы, што закручваюцца назад (на галаве, персях і іншых частках
цела), лічыліся для коней спрыяльным знакам.

- 14 Хіба гэтыя вось клячы да відарбгаў за дзень дамчаць?!
Такой дарогі ні за што гэтым шкапам ня вытрываць!»
Багука прамовіў:
- 15 Клянуся, гэты скакуны да відарбгаў цябе дамчаць!
А як хочаш усё ж іншых, то кажы — запрагу я ўраз!
Рытупарна прамовіў:
- 16 Добра-добра, ты лепш знаеш, знаток коней тут ты, ня я.
Запрагай хутчэй скакуноў — тых, што лічыш дастойнымі!
Брыгадашва прамовіў:
- 17 Тады запрог ён чатырох коней тых сінгуроджаных,
імклівых, нібы ветравей, знаток слаўны стаеньнікаў.
- 18 Ды як толькі на той поваз узышоў Рытупарна-князь,
то ўпалі тут жа скакуны на калені, о бгарата.
- 19 Але Нала, о пан люду, найвыдатны сярод мужоў,
супакоіў ураз коней тых, у скачцы выносьлівых.
- 20 Падабраўшы тады вожкі ды ўсадзіўшы Варшнэю, муж
калясьніцу крануў зь месца ды памчаў, што было магі.
- 21 І здалася цару-тыгру, што стаеньнікі порсткія
не па доле бягуць бегма, а ў паветры нібы лятуць.
- 22 Убачыўшы, што іх коні імчаць хутка, як ветравей,
прыйшоў Аёдг'і валадар у здзіўленьне вялікае.
- 23 А Варшнэя глядзеў толькі, як умела той Багука
кіруе тым чацьверыком ды падумаў сабе тады:
- 24 «Няўжо гэта Маталі, сам вазьнічы Ўладара багоў?
Бо пра гэта усё кажа. Хто ж яшчэ так прымее мчаць?!
- 25 А мо гэта знаток коней Шаліготра праслаўлены,
што гэты пекны на сябе чалавечы прыняў аблік?
- 26 Або, можа, ён сам Нала, заваёўнік варожых мест,
што ў Аёдг'ю прыйшоў зь лесу? — так сабе разважаў вазак. —
- 27 Што б ні ведаў мой князь Нала, знае тое і Багука,
іх веды падобны ва ўсім, іх уменьні аднолькавы.
- 28 Дый гадоў, здаецца, яму столькісама, як Найшадгу.
Калі ён не ўладар Нала, то ён нейкі вялікі муж
з тых, што ходзяць зямлёй гэтай патаемна сярод людзей,
нябёснай прыроды, але ў чалавечым у выглядзе.

- 30 Хаця і зьбівае мяне з тропу гэта звыродлівасьць,
мне здаецца, што ён Нала, хай і доказу тут няма.
- 31 У веку яны падобны, але з выгляду — аж ніяк,
ды паводле усіх цнотаў гэта Нала. А як інакш?»
- 32 Так сабе разважаў доўга Варшнэя, о Юдгіштхіра,
вазьніца ўладара Налы, магута Дабраслаўнага.
- 33 Рытупарна, аднак, княжа, Багуковым стаеньніцтвам
бязьмерна цешыўся адно, о найлепшы між бгаратаў.
- 34 Адвага Багукі й яго сіла, спрыт і настойлівасьць
у вялікі запал князя прывялі, о ўладар людзей.

*Такая ў сьвятой Магабгараце ў Лясным разьдзеле
69-я частка.*

ЧАСТКА 70

Брыгадашва прамовіў:

- 1 Міма рэк і міма гораў, паўз азэры і паўз лясы
праносіўся тады поваз, нібы птах успаветраны⁴¹.
- 2 Заўважыў тады валадар, сын адважны Бгангасвары,
што накідку яго красну сарваў вецер, о пан зямлі.
- 3 І сказаў ён тады сьпешна, пракрычаўшы да Багукі:
«Па накідку маю трэба нам вярнуцца як найхутчэй!
- 4 Стрымай імклівых скакуноў ты сваіх, мнагакемлівы,
каб Варшнэя прынёс, пане, мне накідку маю назад!»
- 5 Адказаў яму так Нала: «Ат, далёка ляжыць твой плашч!
На ёджану цэлую мы ўжо ад'ехалі, пан зямлі!»
- 6 Толькі Нала сказаў гэта, о найлепшы між бгаратаў,
як наблізіўся іх поваз да вялікай вібгітакі⁴².

41. *khecaraḥ khe carann iva* 'нібыта птах, што рухасца ў паветры' — тут ужыта фігура *yataka-* — паўтор тых самых складоў, якія належаць да розных слоў. Ёсьць тут і *anuprasa-* 'алітэрацыя' (*aṣiṅeṇāṭīcakṛama khecaraḥ khe carann iva*).

42. *vibhītaka-* '*Terminalia bellirica*' — арэшкамі гэтага дрэва здаўна гулялі ў косьці. Яны высыпаліся ў яміну, зь якой гульцы па чарзе бралі жменю. Калі

- 7 Убачыўшы дрэва, ўладар тут жа Налу тады сказаў:
«Пакажу я табе зараз сваю сілу ў падлічваньні!
- 8 Няма такога на зямлі чалавека, што б знаў усё,
бо ня можа ў адным сэрцы усёзнаньне сябе змясьціць!
- 9 Вунь, колькі на дрэве цяпер і пладоў, і лістоў вісіць!
Але з галінак на зямлю больш на сотню упала ўжо,
ды яшчэ звыш адзін плод там, а таксама адзін лісток.
- 10 А на гэтай пары галін пяць мільёнаў лістоў вісіць,
а калі палічыць, колькі там павісла цяпер пладоў,
іх будзе дзьве тысячы там і яшчэ безь пяці сто штук!»
- 11 Саскочыўшы тады з воза, прамовіў яму Багука:
«Не зусім зразумеў, княжа, я падлікі твае цяпер.
- 12 Але раз ты змог падлічыць, значыць, спосаб тут нейкі ёсьць.
Дазволь, я ўголас правяду свой уласны цяпер падлік.
- 13 Ці будзе мой падлік слушным ці няслушным, ня ведаю,
таму я пры табе зараз падлічу, о ўладар, плады.
Хай толькі Варшнэя цяпер патрымае стаеньнікаў!»
- 14 Адказаў яму валадар: «Няма часу нам бавіцца!»
Але Нала сказаў толькі, той задумай захоплены:
- 15 «Ці мяне пачакай хвілю, ці, калі ты сьпяшаецься,
едзь з Варшнэем далей, княжа, тут дарога ідзе наўпрост!»
- 16 Адказаў яму князь гэтак, улагодзіць жадаючы:
«Табе падобных ездакоў на зямлі няма, Багука!
- 17 Толькі ты прымесеш мяне да відарбгаў давезьці ўчас.
Я благаю цябе, пане, не губляй ты больш верамя!
- 18 Любое жаданьне тваё я супоўню, о Багука,
калі яшчэ да цемнаты дабяромся ў відарбгаў край!»
- 19 Адказаў яму так Нала: «Толькі я палічу плады,
як тут жа паедзем далей! Альбо гэтак, альбо ніяк!»
- 20 Адрок Рытупарна яму тады нехаця: «Што ж, лічы!»
І той, спусьціўшыся далоў, тое дрэва зрубіў ураз.

ў кагосьці іх колькасьць аказалася кротнай чатыром, то ён выйграваў (*kṛta-*); а калі заставаўся адзін лішні (*kali-*), то гулец прайграваў. Рэшта ў два арэшкі называлася *dvāpara-*, а ў тры — *tretā-*.

- 21 У вялікім тады зьдзіве сказаў Багука ўладніку:
«Тут роўна гэтулькі пладоў, колькі ты й налічыў раней!»
- 22 Авохці, бачу я цяпер тваю сілу, о пан зямлі!
Раскажы мне, прашу, княжа, як мне веды твае здабыць!»
- 23 Адказаў тады валадар, далей ехаць жадаючы:
«Я добра лічу, бо тайны гульні ў косьці мне ведамы.
- 24 І прамовіў яму Нала: «Навучы і мяне, ўладар!
Я ж табе перадам тайны, о муж-буйвал, стаенніцтва!»
- 25 Рытупарна тады, княжа, у дарогу сьпяшаючы
і знаньня прагнучы таго, пагадзіўся: «Хай будзе так!
- 26 Тайнай ведай гульні ў косьці падзялюся я, Багука, —
наўзамен жа мне дай зараз веду коней таемную!»
- Прамовіўшы так, перадаў тую веду ён Найшадгу.
- 27 Тады выйшаў ураз з Налы ліхі Калі, о бгарата,
ды ядам Каркотакі стаў ён бляваць безупынліва.
- 28 Ачысьціўся тады праўца ад праклёну пякучага:
доўга пёк той яму сэрца, і таму ён быў сам ня свой.
- 29 Пазбыўшыся ж яду, аблік прыняў Калі уласны зноў,
і хацеў быў ужо Нала праклясьці ліхамысьніка,
- 30 але Калі тады ў страху, дрыжучы, яму так сказаў:
«Стрымай жа свой гнеў, і ўзамен я праслаўлю цябе, ўладар!»
- 31 Твая жонка ужо ў гневе пракляла мяне, Найшадга,
калі ты пакінуў яе, о найлепшы сярод князёў!
- 32 Жывучы у табе, княжа, дзень і ноч я пакутаваў:
так мяне апякаў страшна моцны яд уладыкі зьмей!
- 33 Ад сёньня усім, хто будзе табе спраўна чыніць хвалу,
я ня буду чыніць шкоды, о найлепшы сярод людзей!»
- 34 Пачуўшы такавы словы, стрымаў гнеў тады Найшадга,
а Калі, спалоханы, ўраз увайшоў у вібгітаку,
і ніхто ня бачыў яго, пакуль з Налам ён гутарыў.
- 35 Калі Калі прапаў, княжа, і стаў Нала самім сабой,
ён зноў плады пералічыў тады, пан над нішадгамі.
- 36 Усьцешаны сваёй ведай, ён з запалам вялізманым
на воз да князя uzyшоў ды шпарка паімчаў далей.

- Вібгітака ж тады й стала праз Калі дурнаслаўнаю⁴³.
- 37 Усьцешаны душой Нала паганяў скакуноў сваіх,
што ў паветра, нібы птахі, падымаліся раз у раз.
- 38 Імчаў ён у край відарбгаў, мнагамудры ўладар людзей;
адправіўся тады дому й ліхі Калі, о бгарата.
- 39 Так самім сабою і стаў знову Нала праслаўлены,
але выгляд тады ўласны ён яшчэ не вярнуў сабе.

*Такая ў сьвятой Магабгараце ў Лясным разьдзеле
70-я частка.*

ЧАСТКА 71

Брыгадашва прамовіў:

- 1 Увечары тады Бгіму далажылі прыслужнікі,
што прыбыў да яго ў горад Рытупарна адважлівы.
- 2 З дазволу ўладара-тыгра ён уехаў у Кундзіну,
напоўніўшы грукатам кол усе дзесяць старон зямлі⁴⁴.
- 3 І пачулі той гром грозны скакуны тады Налавы,
а счуўшы, заржалі ураз, свайго пана вітаючы.
- 4 Пачула і дачка Бгімы калясьніцу каханага,
што грымела, нібы хмары у небе навальнічныя.
- 5 Падумала тады пані: «Гэтаксама заўжды грывеў
і поваз Нала-ўладара, калі ён выяжджаў на ім».
- 6 Пачулі з даху гэты гром і паўліны прыўкрасныя,
пачулі у стойлах сланы ды у стайнях стаеньнікі.
- 7 А пачуўшы, сланы й павы, ўгару голаў ускінуўшы,
закрычалі усе, быццам навальніцу вітаючы.

Дамаянці прамовіла:

- 8 Па тым, як поваз, грывучы, агалошвае ўсю зямлю,
па тым, як цешыцца душа, знаю: гэта мой Найшадга!

43. Лічылася, што пад гэтым дрэвам лепш не сядзецц нават у страшную сьпёку,
бо на ім любяць хавацца злыя духі.

44. Чатыры асноўныя бакі, чатыры прамежжавыя, зэніт і надзір.

- 9 Калі сёньня свайго Налу, ваяра мнагацнотнага,
не пабачу, волата, я, то на сьвеце мне больш ня жыць!
- 10 Калі сёньня ваяр-волат, Нала мой мілавобдымам
не абдыме мяне моцна, то на сьвеце мне больш ня жыць!
- 11 Калі сёньня яго голас, златазыркага Найшадгі,
не пачую, гучны, як гром, то на сьвеце мне больш ня жыць!
- 12 Калі сёньня Індру князёў, няўрымснага, як шал сланоў,
ня стрэну, магута-тыгра, то на сьвеце мне больш ня жыць!
- 13 Я ня помню, каб ён хлусіў, я ня помню, каб зло чынiў
ці на вецер кідаў словы і ў размове зусім пустой.
- 14 Цярплiвы, рахманы, сьмелы, далікатны й адважлівы,
ён і ў думках, нібы еўнух, аніколі ня здраджваў мне.
- 15 Дзень і ноч я свайго Налу ўспамінаю шматцнотнага,
і крывёю маё сэрца ад тугі абліваецца!»
- Брыгадашва прамовіў:*
- 16 Галосячы гэтак, яна, бы вар'ятка, о пан зямлі,
паднялася на дах шпарка, Налу ўбачыць жадаючы.
- 17 І там, ва ўнутраным двары, яна ўбачыла пекны воз,
Рытупарну вялік-князя і Варшнэю ды з Багукам.
- 18 Спусьціўся тады Варшнэя разам з Багукам з поваза
ды, выпрагшы зь яго коней, пакінуў у двары стаяць.
- 19 За імі спусьціўся і князь Рытупарна праслаўлены
і сьпешна падышоў к Бгіму, о найлепшы між бгаратаў.
- 20 Прыняў з шанай яго праўца, хоць і вельмі быў здзіўлены:
аб хітрай задуме дачкі ён нічога яшчэ ня знаў.
- 21 Запытаў ён тады госьця: «Што магу для цябе зрабіць?» —
ня знаючы, што той к Бгіму прыехаў па яго дачку.
- 22 Тут і сам Бгангасвараў сын, дабрамужны ўладар людзей,
заўважыў, што ўкол не відаць ні гасьцей, ні сьвятых мужоў,
не чуваць і размоў гучных, каго пані зноў выбера.
- 23 Узважыўшы умiг справу, мнагамудры князь Косалы
прамовіў: «Прыбыў я сюды, каб уважыць цябе, ўладар!»
- 24 І падумаў сабе Бгіма, тымі словамі здзіўлены:
«Праехаць ажно сто⁴⁵ ёджан, каб адно прывітаць мяне?!

45. УА «больш за сто».

- 25 Не, ня мог ён прыбыць гэтуль адно дзеля вітальных слоў!
Замалую назваў праўца мне прычыну. Штось тут ня так!»
- 26 Уважыўшы свайго госьця, ён тады адпусціў яго,
сказаўшы: «Ідзі адпачні, ты ж, напэўна, здарожыўся!»
- 27 Уважаны праўцам, праўца, прыёмам задаволены,
увайшоў у палац красны ў атачэньні шматлікіх слуг.
- 28 Калі ж Рытупарна пайшоў з Варшнэем, о ўладар людзей,
у вазоўню яго поваз адагнаў тады Багука.
- 29 Там распрог ён сваіх коней, абмыў і расчасаў як сьлед,
а тады прысеў адпачнуць ён у кодабе поваза.
- 30 Дамаянці ж, калі князя Рытупарну пабачыла,
Варшнэю, сына вазака, і пачварнага Багуку,
- 31 падумала сабе ў смутку: «Чый жа воз тады чула я?
Нібы й ехаў сюды Нала, ды ня бачу я тут яго!
- 32 Мо гэта Варшнэя ў яго навуку пераняў калісь,
і цяпер у яго поваз, як у Налы майго, грыміць?
- 33 Ці гэта Бгангасвараў сын такі ж лоўкі, як Найшадга,
і воз грукоча у яго, як у Налы магутнага?»
- 34 Абдумаўшы усё добра, Дамаянці, о пан людзей,
паслала тады служанку, каб разьведала ўсё яна.

*Такая ў святой Магабгараце ў Лясным разьзеле
71-я частка.*

ЧАСТКА 72

Дамаянці прамовіла:

- 1 Разьведдай, Кéшыні, хутчэй, пра таго пра вазьнічага,
які ў калясьніцы сядзіць, куцарукі й звыродлівы.
- 2 Спытай спачатку у яго пра здароўе шанобліва,
а тады ўжо усю праўду вызнавай, даражэнькая.
- 3 Я амаль упэўнена ў тым, што ён Нала праслаўлены.
Ад таго на душы й сэрцы мне так сьветла і радасна!
- 4 А ў канцы паўтары словы ты Парнады, о пекная,
ды адказ вазака добра запомні, о бясхібная!

Брыгадашва прамовіў:

5 Пайшла служанка к вазаку й завяла тады гутарку,
Дамаянці ж за ўсім з даху назірала, о пан зямлі.

Кешыні прамовіла:

6 Вітаю цябе, ўладару, ў добры час ты прыбыў да нас.
Паслухай жа ўважна цяпер пасланьне Дамаянціна:
7 «Калі вы пакінулі дом, і што вас прывяло сюды?»
Адкажы мне як ёсьць зараз, бо князёўна жадае знаць.

Багука прамовіў:

8 Прачуў пан Косалы аб тым, што ўжо заўтра, о пекная,
Дамаянці сабе мужа выбірацьме удругарадзь.
9 На ветрахуткіх скакунох прыскакаў ён тады сюды,
за дзень сто ёджан адалеў. Я ж ня больш чым яго вазак.

Кешыні прамовіла:

10 А гэты, што з вамі трэці, — ён адкуль і зь якіх краёў?
Ды і сам ты адкуль, пане? Як на службу да іх папаў?

Багука прамовіў:

11 Дабраслаўнага ён возьнік, і Варшнэем яго завуць.
Калі Нала уцёк, пані, у Аёдг'ю падаўся ён.
12 Я таксама знаток коней, абазнаны ў гатоўлі страў.
Наняў Рытупарна мяне глядзець коні й кухарнічаць.

Кешыні прамовіла:

13 Мо знае тады Варшнэя, куды Нала-ўладар прапаў?
Ці табе не казаў часам ён пра гэта, о Багука?

Багука прамовіў:

14 Прывёзшы ягоных дзяцей сюды, ў Кундзіну слаўную,
пайшоў ён дарогай сваёй і ня ведае, дзе ўладар.
15 Аніхто на зямлі, пані, не адкажа, дзе ён цяпер.
Ён блукае адзін потай і сапраўдны аблік схаваў.
16 Мабыць, толькі дачка Бгімы яго зможа-такі пазнаць,
а рэшце нічога зусім не падкажа, што гэта ён.

Кешыні прамовіла:

17 Прыходзіў кагадзе, пане, у Аёдг'ю адзін сьвятар,
што гэтакія словы усё паўтараў бесьпярэстанку:
18 «Куды ж ты падаўся, гулец, паўсукенкі адрэзаўшы

- ды кінуўшы жану ў лесе, о каханы, каханую?
- 19 І пагэтуль цябе жонка жджэ у месцы дамоўленым
ды бядуе адна ў горы, паўсукенкай прыкрытая.
- 20 Дык зьлітуйся над ёй, княжа, над дружынай каханаю!
Перадай ёй хаця б слоўца і ў пакутах суцеш яе!»
- 21 Паўтары ж адповедзь сваю, што сказаў тады брагману!
Вельмі хоча адказ гэты Дамаянці пачуць ізноў!
- 22 Ты ж штосьці яму адказаў, як пачуў сьвятара таго.
Вельмі хоча дачка Бгімы тья словы пачуць ізноў!
- Брыгадашва прамовіў:*
- 23 Ад слоў прыслужніцы тае, о пан люду, у Найшадгі
наліліся сьлязьмі вочы й зашчымела тады ў грудзях.
- 24 Але Нала сябе ў рукі змог узяць, о ўладар людзей,
і голасам, дрогкім ад сьлёз, адказаў тады Кешьні:
- 25 «І ў вялікай бядзе жонкі радавітця й зашныя
абароняць сябе самі і нябёсы здабудуць тым.
- 26 А на мужа, што іх кінуў, аніколі ня гневацца,
бо служаць аховаю ім іх паводзіны цнотныя.
- 27 Калі ён наедак шукаў, скралі птушкі ў яго убор,
і таму на свайго мужа не гадзіцца ёй гневацца.
- 28 Зьняважыў ён жонку ці не, а на мужа, пазбытага
і скарбу, і княства свайго не гадзіцца ёй гневацца...»
- 29 Гаворачы гэты словы, Нала, вельмі засмучаны,
болей сьлёзы ня змог стрываць і заплакаў, о бгарата.
- 30 А Кешьні, к пані тады вярнуўшыся, усё як ёсьць
расказала аб тым мужу й як ад сьлёз не ўтрымаўся ён.

*Такая ў сьвятой Магабгараце ў Лясным разьдзеле
72-я частка.*

ЧАСТКА 73

Брыгадашва прамовіў:

- 1 Пачуўшы такавы словы, Дамаянці сумотная
у сумневах яшчэ, княжа, так прамовіла Кешьні:

2 «Дарагая, ідзі знову й прыглядайся да Багукі.
 Сачы за справамі яго, але зь ім не вядзі размоў.
 3 Што б ён ні рабіў, назірай ты за ім найуважліва,
 як паводзіць сябе госьць наш і чаму, краснаклубая.
 4 Калі ён у цябе будзе ці агню, ці вады прасіць,
 не сьпяшайся спаўняць просьбу, пачакай і сачы за ім.
 5 А тады аб усім, любка, перакажаш ты мне пазьней,
 а заўважыш яшчэ штосьці, то й аб тым мне паведамі!»
 6 Пайшла тады Кешыні зноў і, за ім пасачыўшы так,
 да Бгімоўны прыйшла хутка, о найлепшы між бгаратаў.
 7 Расказала яна пані па парадку усё як ёсьць
 пра адметы таго госьця — і звычайныя, й дзіўныя.

Кэшыні прамовіла:

8 Ніколі, о пані, раней я ня чула й ня бачыла
 чалавека, які б цуды учыняў⁴⁶, як той Багука.
 9 Ніколі у нізкіх дзэв'ярах не прыгне галавы вазак —
 падымаюць яны самі свой вяршнік перад Багукам,
 а праём, і самы вузкі, пашыраецца раптам сам.
 10 Ня раз прысылаў князь Бгіма пачастункі найшчодрыя,
 усякія віды мяса, Рытупарну пачэснаму.
 11 Для прамыву таго мяса прыносілі вялікі чоп,
 і толькі ён гляне ў яго, як вадой напаўняўся той.
 12 А потым, прамыўшы мяса, браў у рукі ён пук травы,
 кідаў пад гатовы кацёл і давай на яго глядзець.
 13 І раптам, о дзіва, агонь загараўся нібыта сам!
 Ubачыўшы гэтакі цуд, я прыйшла расказаць табе.
 14 Заўважыла й іншыя я дзівосы незвычайныя:
 калі ён кранаўся агню, не апальваў яго агонь!
 15 А там на ягоны загад, о красуня, вада сама —
 вось праява! — з таго чопа на зямлю вылівалася.
 16 А яшчэ ён зьбіраў кветкі ды рукамі іх доўга мяў,
 а яны, памятыя так (хочаш — вер тут, а хочаш — не),
 17 пачыналі ізноў пахнуць і глядзеліся сьвежымі!

46. ДС «той, у якога сьвятэты паводзіны».

Убачыўшы гэты дзівы, я прыйшла расказаць табе.

Брыгадашва прамовіў:

- 18 Пачуўшы пра тья цуды дабраслаўнага Найшадгі,
зразумела дачка Бгімы: гэта Нала, і толькі ён!
- 19 Амаль упэўнена тады, што той Багука — муж яе,
папрасіла яна знову са сьлязьмі сваю Кешыні:
- 20 «Дарагая, ідзі ў кухню і, пакуль не глядзіць вазак,
вазьмі кавал таго мяса, што гатуе, й нясі сюды!»
- 21 І пайшла Кешыні ў кухню й, пакуль Нала заняты быў,
ухапіла тады мяса, о пан люду, гарачае,
і хутка аднесла яго дачцэ Бгімы, услужная.
- 22 Добра помнячы смак мяса, што раней гатаваў ёй муж,
зразумела яна: «Кухар — гэта Нала!» — й заплакала.
- 23 Ад гора млеючы, яна вадой прапаласкала рот
і да Налы тады зь дзецьмі адаслала зноў Кешыні.
- 24 Прызнаўшы уласных дзяцей, Нала тут жа да іх падбег
ды, моцна абняўшы, тады на калені сабе ўсадзіў.
- 25 Сустрэўшы пасыля разлукі багароўных сваіх дзяцей,
расчуліўся ўладар Нала і заплакаў тады наўзрыд.
- 26 А калі ён, о пан люду, супакоіўся ў рэшце рэшт,
то дзяцей адпусьціў раптам і зьвярнуўся да Кешыні:
- 27 «Да уласных маіх дзетак яны вельмі падобныя,
таму я й заплакаў, калі іх пабачыў, шаноўная.
- 28 Ты зачаста сюды ходзіш, западозрыць дурное люд,
мы бо госьці ў тваім краі. Ідзі зь мірам, паклон табе!»

Такая ў сьвятой Магабгараце ў Лясным разьдзеле

73-я частка.

ЧАСТКА 74

Брыгадашва прамовіў:

- 1 Убачыўшы тады сьлёзы дабраслаўнага Найшадгі,
вярнула ся Кешыні ўраз і ўсё пані паведала.
- 2 Тады знову дачка Бгімы, Налу ўбачыць жадаючы,

- паслала служанку к маці перадаць ёй наступнае:
- 3 «О маці, я амаль пэўна, што мой Нала — той Багука.
Свой апошні сумнеў — выгляд — я хачу рассяеячы сама.
- 4 Прапусці ж яго у палац ці мне выйсьці самой дазволь!
Дазнаецца бацька ці не — мне цяпер ужо ўсё адно!»
- 5 Пачуўшы пасланьне, усё тая Бгіму паведала,
і дазволіў тады праўца дачцэ ўбачыцца з Багукам.
- 6 Атрымаўшы дазвол, княжа, ад айца і ад мацеры,
запросіла яна Налу да сябе, о ўладар зямлі.
- 7 Як толькі ўбачыла яна Налу ў выглядзе Багукі,
яшчэ болей тады сэрца зашчымела ў яе, о князь.
- 8 Адзета ў чырвоны убор⁴⁷ ды кудлатавалася,
прамовіла яна Налу, гразьзю й пылам пакрытая:
- 9 «Ці ня бачыў ты дзесь мужа аднаго дгармазнаўчага,
што пакінуў сваю жонку, пакуль спала пад дзеравам?
- 10 Хто ж яшчэ, апрача Налы, змог бы кінуць сваю жану,
у бязьлюдзьдзі — сваю ладу, знябытую лясным жыцьцём?
- 11 Што такога таму князю я ліхога магла зрабіць,
каб ён кінуў мяне ў лесе, ледзьве сном я забылася?!
- 12 Як мог ад вернае пайсьці жонкі й маці сваіх дзяцей,
ад тае, што дзеля яго адмовіла самім багом?!
- 13 Ці ня ён, за руку ўзяўшы мяне, перад сьвятым агнём
абяцаў падтрымаць мяне? І дзе клятва яго цяпер?»
- 14 Пакуль пані усё гэта гаварыла, о бгарата,
ліліся сьлёзы у яе — вільгаць, горам раджоная.
- 15 Зірнуў Нала жане ў вочы, ад валогі чырвоныя,
і словы гэткія тады мовіў, горам прыгнечаны:
- 16 «Калі я прайграваў княства, то я гэта рабіў ня сам,
і ня сам я цябе кінуў — гэта Калі падбіў мяне!
- 17 Але, покуль адна ў лесе ты мяне там аплаквала,
ты Калі таго пракляла, о найлепшая з праведніц.
- 18 Захрас ён у маім целе ад праклёну твайго тады,

47. УА «у карычнявата-чырвоны» (*kāṣāya-*). Такую адзежу носяць пустэльнікі. На гэта намякаюць і кудлатыя (скачаныя ў доўгія пасмы) валасы.

- дзень і ноч ува мне Калі пакутаваў, нібы ў агні.
 19 Ды адолеў яго ўрэшце я жарбой і рашучасьцю —
 хутка нашы з табой беды, о красуня, закончацца!
 20 Як выйшаў зь мяне ліхадзей, я адразу прыбыў сюды,
 каб зьяднацца з табой сёньня, і прычыны другой няма!
 21 Як ты можаш цяпер, пані, мужа вернага кінуўшы,
 выбіраць сабе другога, калі першы яшчэ жывы?!
 22 Абыходзяць усе землі з мовай княскаю весьнікі:
 «Дамаянці сабе мужа выбіраціме новага,
 23 што прыйдзецца ёй да душы і рукі будзе варт яе!
 Пачуўшы пра гэта, ураз і прыехаў Бгангасварыч».
 24 Нараканьні свайго мужа даслухаўшы, нясьмелая⁴⁸
 адказала тады Налу, склаўшы рукі паважліва.

*Такая ў сьвятой Магабгараце ў Лясным разьзеле
 74-я частка.*

ЧАСТКА 75

Дамаянці прамовіла:

- 1 «Як жа мог ты мяне, мілы, западозрыць у сім граху,
 мяне, што па дзеля цябе адмовіла самім багом?!
 2 Каб цябе адшукаць, мужу, сьвятароў разаслала я,
 што разьнеслі мае словы на ўсе дзесяць бакоў зямлі.
 3 І тады адзін зь сьвятароў — знай, Парнадам яго завуць —
 знайшоў у косалаў цябе ў палацы Рытупарнавым.
 4 Калі ж на ягоны расказ адказаў ты як мае быць,
 гэты спосаб цябе дому вярнуць я і прыдумала.
 5 Апрача бо цябе, княжа, аніхто на усёй зямлі
 ня змог бы праехаць за дзень аж сто ёджан, о Найшадга!
 6 Абдыманьнем тваіх ступняў я клянуса, о пан зямлі,
 што і ў думках табе вернай я была увесь гэты час.

48. *bhīru-* — адзін з эпітэтаў, які нярэдка замяняе слова «жанчына», асабліва пры звароце.

- 7 Няхай Вецер паўсюльхожы, відавочца ўсяго, што ёсьць,
пазбавіць мяне дыханьня, калі я учыніла грэх!
- 8 Няхай Сонца, што ўсё бачыць на зямлі, палкапромнае,
пазбавіць мяне дыханьня, калі я учыніла грэх!
- 9 Няхай Месяц, усёсьведка, што над намі зіхціць уноч,
пазбавіць мяне дыханьня, калі я учыніла грэх!
- 10 Няхай зараз багі гэты, ўсіх трох сьветаў апірышчы,
ці пацьвердзяць мае словы, ці зьняпраўдзяць, калі маню!»
- 11 І прамовіў тады Вецер словы гэтыя Найшадгу:
«Не чыніла яна грэху, я кажу табе ісьцінна!
- 12 Скарб цноты сваёй сьцерагла яна пільна ўсе тры гады —
таму сьведкамі мы, богі, што пільна сьцераглі яе.
- 13 Нала, дзеля цябе гэта яна ўсё ды задумала,
бо апроч цябе аніхто не дабраўся б сюды за дзень.
- 14 Ты сустрэўся ізноў з жонкай, а красуня — з табою, князь.
Дык нашто сумневы твае?! Узьяднайся з дружнаю!»
- 15 Ледзь толькі ён дагаварыў, як праліўся дождж кветкавы,
ударылі багі ў бубны ды павесіў ласкавы вей.
- 16 Калі пабачыў валадар тое дзіва, о бгарата,
то ўсякі сумнеў у яго тады сейміг разьвешаўся.
- 17 Накінуў Нала на сябе адзежы незапыльняны
і, ўспомніўшы цара зьмеяў, свой сапраўдны аблік прыняў.
- 18 Ubачыўшы свайго мужа ў яго выглядзе ісьцінным,
зарыдала дачка Бгімы ды моцна абняла яго.
- 19 А Нала, зазьзяўшы ізноў прыгажосьцю сваёй былой,
прытуліў да сябе жонку і дзяцей, о ўладар зямлі.
- 20 Прыціснуўшы моцна к грудзям галаву Дабраслаўнага,
уздыхала краса-пані й сваё гора выплаквала.
- 21 Так стаяла яна доўга, абдымаючы Найшадгу,
пакрытая уся пылам і ў слязах, падмавокая.
- 22 А тым часам яе маці князю Бгіму паведала
аб усім, што было з Налам і дачкою іх пекнаю.
- 23 І прамовіў тады праўца: «Заўтра зь імі я стрэнуса,
калі Нала ўчыніць апарат і шчасьліва прабавіць ноч».
- 24 Разам ноч правялі тую муж і жонка, шчасьлівыя,

- за доўгім расказам аб тым, што зазналі ў лясной глушы.
- 25 На чацьверты стрэўшыся год з сваёй жонкаю, Найшадга дасягнуў усяго, княжа, што хацеў, і быў радасны.
- 26 Бгімоўна ж, вярнуўшы мужа, акрыяла, нібы зямля, што, сухая, пасья ўлевы руньню зноў пакрываецца.
- 27 Як толькі мужа яна зноў спаткала, прайшла зьямога і трывогі сьціхлі. Зазьяла пані пекнатой сваёю, як ноч, калі ў небе ўзыходзіць поўня.⁴⁹

*Такая ў сьвятой Магабгараце ў Лясным разьдзеле
75-я частка.*

ЧАСТКА 76

Брыгада шва прамовіў:

- 1 Мінулася ноч, і Нала, апрунуўшы багаты ўбор, з Дамаянці тады ранкам перад Бгімам зьявіўся зноў.
- 2 Прывітаў ён свайго цесьця з найвялікшай пашанаю, а сьледам за ім і жана ўшанавала свайго айца.
- 3 Усьцешаны, ўладар Бгіма, нібы сына уласнага, прыняў Налу ў сябе, пане, адарыўшы магутніка належнай пашанай, а зь ім і жонку яго верную.
- 4 Падзячыўшы тады Бгіму за пашану ўчынёную, ён прамовіў вялік-князю: «Я заўжды да тваіх паслуг».
- 5 Усьцешыўся вельмі народ, як дазнаўся пра Найшадгу, і загуў тады ўвесь горад мнагарадасным гоманам.
- 6 Убраны ён быў у вянкi і сьцягі каляровыя, дарогі — паліты вадой і пасыпаны кветкамі.
- 7 На дзьверах зьявіліся ўраз нізкі з красак прыгожыя, а ў бажніцах па ўсім месьце узлунаў да нябёсаў сьпеў.
- 8 Дачуўся і князь Аёдг'і, што пад выглядам Багукі Нала стрэўся ізноў з жонкай, і надзвычай усьцешыўся.

49. Памер *triṣṭubh-*.

- 9 Призваўшы яго, стаў Нала прабачэньня ў яго прасіць;
прабачацца пачаў, княжа, й Рытупарна разважлівы.
10 Уважаны тады Налам, ён, усьцешаны, так сказаў:
«Я віншую цябе шчыра з тым, што жонку ты зноў знайшоў.
11 Спадзяюся, табе крыўды не ўчыніў я, о Найшадга,
пакуль жывы ты ў маім доме і служыў мне за стайніка.
12 Калі скрыўдзіў цябе ўсё ж я незнарок ці знарок, прабач
калі ласка, о муж-тыгру, мне маю неразважлівасьць!»

Нала прамовіў:

- 13 Ніякай крыўды ад цябе я ня зьведаў, о пан зямлі,
а як бы й напраўду зазнаў, дараваў бы усё адно.
14 Мы з табою здаўна сябры, да таго ж і суродзічы,
дык адорвай мяне, дружа, і далей сваёй дружбаю!
15 Ня ведаў я ні ў чым браку, калі жывы у цябе, о князь.
Бадай, і дома у сябе не жылося мне так, як там.
16 Калі рачыш, о пан люду, свае веды стаеннікаў
я гатовы табе тут жа перадаць зь вялярадасьцю!»

Брыгадашва прамовіў:

- 17 Прамовіўшы гэтак, яму перадаў веды Найшадга,
і прыняў іх тады з шанай адпаведнай пан косалаў.
18 Здабыўшы ж навуку, тады Рытупарна праслаўлены
вазьніцу іншага знайшоў і дадому адправіўся.
19 Па ад'ездзе яго Нала, пан нішадгаў праслаўлены,
яшчэ троху правёў часу у відарбгаў, у Кундзіне.

*Такая ў сьвятой Магабгараце ў Лясным разьдзеле
76-я частка.*

ЧАСТКА 77

Брыгадашва прамовіў:

- 1 Пражывіўшы у цесьця месяц, разьвітаўся зь ім Найшадга
ды з малою тады сьвітай да нішадгаў адправіўся.
2 Было ў ёй шаснаццаць сланоў, пяць дзясяткаў стаеннікаў,
шэсьць соцень пешых ваяроў ды ягоны бліскучы воз.

- 3 Гэтак хутка імчаў Нала, што дрыжэла сама зямля,
і вось неўзабаве прыбыў ён у места, разгневаны.
- 4 Прамовіў Пушкару тады Вірасэнаў магутны сын:
«Ану згуляйма яшчэ раз, я багацьця сабе зажыў!
- 5 Дамаянці і ўвесь іншы скарб, дабыты нядаўна мной,
будзе стаўкай маёй зараз, тваёй — княства, о Пушкара!
- 6 Ану кіньма ізноў косьці! Я рашуча настроены!
Пастаўма таксама на кон і жыцьцё, найвялікшы скарб!
- 7 Калі прайграе адзін з нас — або княства, або майно, —
то ён зможа тады тут жа яшчэ стаўку адну зрабіць.
- 8 Не да сэрца гульня ў косьці — то сыдземся на повазах,
пакуль нехта адзін, пане, не здабудзе навек спакой!
- 9 “За ўсякую цану трэба намагацца ў сябе ўтрымаць
радавое сваё княства,” — так гавораць прамудрыя.
- 10 Вырашай жа цяпер хутка, ці гуляем у косьці мы,
ці ў ратнай забаве з табой свае лукі нацягваем!»
- 11 Пачуўшы такавы словы, усміхнуўся той Пушкара,
і, ў звычазе сваёй пэўны, адказаў тады Найшадгу:
12 «Як жа добра, што ты скарбу раздабыў для другой гульні!
Як жа добра, што ўжо мукі Дамаянціны скончаны!
Як жа добра, што вы з жонкай жывыя ды здаровыя!
- 13 Упрыгожу дачку Бгімы я аздобамі новымі.
Як Шакра з апсарой, буду я з красуняй падобнаю!
- 14 Я заўжды пра цябе помніў і чакаў цябе, Найшадга,
не люблю я ў косьці гуляць, акрамя як з таварышам.
- 15 Нарэшце я дачку Бгімы бездакорную выйграю
і здабуду спакой: здаўна яна ў сэрцы маім жыве!»
- 16 Пачуўшы такавы словы, ускіпеў тады Найшадга
і хацеў быў ужо мечам галаву пустабрэху сьцяць.
- 17 Але шал ён стрымаў тут жа і прамовіў з усмешкаю:
«До размоваў! Рабі стаўку! Пагаворыш, як выйграеш».
- 18 Пачалася, о пан люду, паміж імі тады гульня,
і ўсё дарэшты прагуляў тады Найшадгу Пушкара:
і скарбніцу з усім скарбам, і дзяржаву, й жыцьцё сваё.
- 19 Адолеўшы Пушкару, князь засьмяяўся і так сказаў:

- «Гэта княства маё знову, мір і злагада будзе ў ім.
 20 На дочку ж Бгімы і глядзець ты ня варты, нікчэма-князь.
 Са сваімі людзьмі станеш Дамаянціным ты рабом!
 21 Ты ня сам у мяне, дурню, выйграў княства маё тады —
 Калі выйграў маё княства, а ты нават аб тым ня знаў.
 Таму за чужыя грахі я ня буду цябе караць.
 22 Жыві зь мірам цяпер, пане, я дарую табе жыцьцё,
 і любоў мая да цябе не зьмянілася, пэўным будзь!
 23 Ад брацкай любві да цябе я нігды не адмоўлюся.
 Ты быў мне і будзеш братам, дык жыві ж ты сто восеняў^{50!}»
 24 Сучешыўшы свайго брата, ўладар Нала яго абняў
 і адправіў назад дому, у свой горад, о пан людзей.
 25 А Пушкара тады, княжа, сваім братам сучешаны,
 адрок з удзячнасьцю яму, склаўшы рукі шанобліва:
 26 «Хай ня зьвяне твая слава! Жыві ў шчасьці сто тысяч год!
 За жыцьцё і свае землі я удзячны табе, ўладар!»
 27 Аблашчаны тады Налам, ён там месяц яшчэ пражыў,
 а тады да свайго места ён адправіўся, бгарата,
 28 са сьвітаю, вялік-войскам і з надзейнымі слугамі,
 нібы сонца само, княжа, прыгажосьцю зіхцеючы.
 29 Адпусціўшы ж дамоў брата і жывым, і з багацьцямі,
 Нала ўехаў у свой горад мнагапышнааздоблены,
 чым усіх тады гараджан ён бязьмерна абрадаваў.

*Такая ў сьвятой Магабгараце ў Лясным разьдзеле
 77-я частка.*

ЧАСТКА 78

Брыгадашва прамовіў:

- 1 Калі ўрэшце народ скончыў сьвяткаваць, о ўладар зямлі,
 па Бгімоўну тады Нала велявойска сваё паслаў.
 2 Учыніўшы дачцэ шану, князь відарбгаў магутлівы

50. УА «гадоў».

- да Налы ўрэшце адаслаў Дамаянці прыўкрасную.
- 3 І зажыў шчасліва тады зь дзецьмі й жонкаю Найшадга
у здабытым наноў княстве, нібы Індра у Нандане.
- 4 Разышлося тады слова між князёў Джамбудвіпавых⁵¹,
што Нала вярнуўся назад у дзяржаву сваю, магут,
5 ды многа учыніў вучтаў з адгодамі найшчодрымі.
І ты⁵² таксама, валадар, хутка вернеш свой край назад.
- 6 У тым, што спасьцігла Налу й Дамаянці, о бгарата,
вінавата гульня ў косьці, о найлепшы сярод мужоў.
- 7 Сам-адзін ён зь бядой тою быў змагацца прымушаны,
але выйшаў усё ж Нала пераможцам, о пан людзей.
- 8 Ты ж у лесе тут не адзін, а з братамі сваймі цяпер.
З табой разам жыве Крышна, сэрца ж дгарме адданае.
- 9 Ля цябе заўжды сьвятары, што ўсе Веды зь ведангамі
добра знаюць, о сын Кунці. Дык аб чым гараваць табе?
- 10 Ня здолее Калі таго, хто пачуў гэту бэль хоць раз.
Хай жа сэрцу твайму, княжа, яна сілаў надасьць цяпер!
- 11 Зразумеўшы, што ўсё ў сьвеце прамінае у рэшце рэшт,
ці здабудзеш, ці зноў страціш — не журыся, ўладар зямлі!
- 12 Хто гэты расказ пра Налу будзе часта раскажываць,
або слухаць яго, княжа, той ня знацьме ні ў чым бяды
і ў дастатку заўжды жыцьме, ахінёны удачаю.
- 13 Хто гэтую даўнюю бэль будзе слухаць, адвечную,
той здаровым заўжды будзе і шчаслівым, о бгарата,
ды здабудзе сабе славу, шмат нашчадкаў і шмат кароў.
-

*Такая ў сьвятой Магабгараце ў Лясным разьдзеле
78-я частка.*

51. *Jambū-dvīpa-* 'востраў [дрэваў] джамбу' — галоўны зь сямі мацерыкоў, якія акружаюць сусьветную гару Мэру. Названы паводле дрэва *jambū-* 'Eugenia Jambolana'.
52. Юдгіштхіра.

АПОВЕД ПРА Ч'ЯВАНУ

3.122–125

Гэты аповед мае тры сюжэтныя вузлы: 1) Ч'явана і яго цудоўнае вылекаваньне ад старасьці Ашвінамі, 2) здабыцьцё Ашвінамі доли ў піццы сомы, 3) стварэньне Ч'яванам асуры Мады й перамога над Индрам. Першы сюжэт ня раз згадваецца ў Рыгведзе: гл., напр., 1.116.10, 1.117.13, 5.74.5, 7.68.6, 10.39.4¹; другі — у брагманах. Поўнасьцю гэты міт досыць падрабязна расказаны ў *Satapatha-brāhmaṇa* (4.1.5.1–15):

1. Калі сыны Бгрыгу або Ангіраса дасягнулі нябёснага сьвету, то Ч'явана, сын Бгрыгу, або Ч'явана, сын Ангіраса, быў пакінуты тут, стары й падобны да здані. 2. Вось жа, блукаў там са сваім племен Шар'ята, сын Ману, і спыніўся побач. Тады хлопчыкі, гуляючы, палічылі старога й падобнага да здані Ч'явану нікчэмам і закідалі камякамі зямлі. 3. Той разгневаўся на Шар'ятавічаў і ўчыніў між імі зваду: бацька стаў біцца з сынам, брат — з братам. 4. І падумаў тады Шар'ята: «Штосьці я зрабіў, таму гэта й адбылося». Наказаў ён сабраць пастухоў гоўя і авечак. 5. І сказаў: «Ці бачыў хтосьці з вас сёньня што-небудзь?» І казалі яны: «Ляжыць там адзін стары й падобны да здані чалавек. Палічыўшы яго нікчэмам, твае хлопчыкі закідалі яго камякамі зямлі». І зразумеў ён, што гэта Ч'явана. 6. Запрошшы поваз і пасадзіўшы ў яго сваю дачку Сукан'ю, прыехаў ён туды, дзе быў той мудрэц. 7. І сказаў ён: «О мудрэц, паклон табе! Ня ведаў я, што гэта ты, і таму нашкодзіў табе. Гэта Сукан'я: зь яе дапамогай я выкупляю сваю віну. Хай прымірыцца маё племя!» І з таго самага часу прымірылася яго племя. Шар'ята ж, сын Ману, пайшоў адтуль, каб зноў не нашкодзіць мудрацу. 8. Вось жа, блукалі там Ашвіны й чынілі гаеньні. Падыйшлі яны да Сукан'і й зажадалі зь ёю зьлегчыся, ды яна не дазволіла. 9. І казалі яны: «О Сукан'я, хто гэты стары, падобны да здані, што ты зьягаецца зь ім? Хадзем з намi!» 10. І сказала яна: «Яму аддаў мяне мой бацька. Пакуль ён жывы, я не пакіну яго!» Дазнаўся пра тое мудрэц.

1. Праўда, імя ў РВ і ў МБ крыху адрозніваецца: *Suvāna-* vs *Suavana-*.

І сказаў: «О Сукан'я, што яны табе казалі?» Яна ж ўсё яму пераказала, і ён, пачуўшы яе пераказ, сказаў: «Калі яны зноў з табою загавораць, то адкажы ім так: «Вы ж ані цэльныя, ані дасканалыя, а мужа майго высьмейваеце». Калі ж яны скажуць табе: «У чым жа мы няцэльныя? У чым недасканалыя?» — ты ім адкажы: «А вы зрабеце майго мужа зноў маладым — тады і скажу вам!» Зноў падышлі яны да яе і казалі тое самае. 11. І сказала яна: «Вы ж ані цэльныя, ані дасканалыя, а мужа майго высьмейваеце». І казалі яны: «У чым жа мы няцэльныя? У чым недасканалыя?» І сказала яна: «А вы зрабеце майго мужа зноў маладым — тады і скажу вам!» 12. І казалі яны: «Завядзі яго ў гэта возера, і выйдзе ён у тым веку, у якім хоча!» І завяла яна яго ў тое возера, і выйшаў ён у тым веку, у якім хацеў². 13. І казалі яны: «О Сукан'я! У чым жа мы няцэльныя? У чым недасканалыя?» І адказаў ім сам мудрэц: «Вунь, на Курукишэтры, багі напінаюць³ ахвяру, а вас з ахвяры выключаюць. У гэтым вы і няцэльныя, у гэтым недасканалыя. І пайшлі Ашвіны адтуль, і прыйшлі яны да багоў, што напіналі ахвяру, прасьпяваўшы Багішпавамáну⁴. 14. І казалі яны: «Запрасеце і нас!» Багі ж адказалі: «Не запрасім мы вас: зашмат вы блукалі сярод людзей, стасуючыся зь імі і чынычы гаенні⁵. 15. І казалі Ашвіны: «Безгаловаю, напраўду, ахвяраю вы ахвяруеце!» «Чаму ж безгаловаю?» «А вы запрасеце нас — тады і скажам вам!» «Так і быць!» І багі запрасілі іх. Зачарпнулі яны для іх Ашвінскі чарпень, і сталі тых адпраўцамі ахвяры ды вярнулі ахвяры яе галаву.

Як гэта звычайна бывае ў Шатапатха-брагмане, міт расказваецца перадусім з мэтай тлумачэння некаторых складнікаў абраду (што апушчана ў перакладзе) — зыходны ж сэнс ядра міту, амалджэньне Ч'яваны Ашвінамі, застаецца цьмяным. Калі пра апошніх можна амаль з пэўнасьцю казаць, што яны ёсьць працягам тых самых праіндаэўрапейскіх бостваў, што і старагрэцкія блізьняты

2. Эпізод пра пазнаваньне Сукан'яй свайго мужа ёсьць у Джаймін'я-брагмане.
3. Т.-б. учыняюць. Паэты РВ параўноўвалі ахвяру зь ніткаю, якая напінаецца паміж зямлёй і небам.
4. *Bahiṣ-pavātāna-* — расьпеў (*sāman-*), які сьпяваецца на ахвяраваньні сомы.
5. У РВ нямала згадак пра тое, як Ашвіны вылекавалі розных людзей і нават аднойчы бегавую кабылу.

Дыяскуры,⁶ то з Ч'яванам усё складаней. У МБ 1.60.43–45 кажацца, што Ч'явана атрымаў сваё імя, бо ў гневе сам выйшаў (*суито*) з чэрава маці, каб абараніць яе ад ракшаса, — яўна позьняе тлумачэнне. Хутчэй жа за ўсё, ведыйскае *suavāna*- азначае 'які трасецца, рухаецца туды-сюды'. У сувязі з гэтым, а таксама з тым фактам, што Ч'явана быў сынам Брыгу (*bhṛgu*- 'бліскучы'), звязанага з полымем, выказвалася думка, што і сам Ч'явана неяк дачыняецца да сьвятога агню. Водгукам гэтай сувязі ў МБ можа быць тое, што ракшас, які пагражаў Ч'яванавай маці, ператварыўся ў попел, як толькі ўбачыў дзіця.

Што да трэцяга сюжэтнага вузла (перамога Ч'яваны над Індрам сілай жарбы), то ён, відавочна, пасляведыйскі: у МБ падобныя гісторыі ня рэдкасьць, а вось у РВ уяўленьне аб жарбе (*tapas*-) — суворай аскетычнай практыцы й асаблівай энэргіі, якая назапашваецца дзякуючы ёй, — фактычна адсутнічае⁷.

-
6. Мяркуюцца, што Ашвіны ўвасаблялі сабою Зараніцу й Вечарніцу або ранішні сутон і Зараніцу.
 7. Усе (за выняткам аднаго) ужываньні гэтага слова ў значэньні, блізім да эпічнага, знаходзяцца ў 10-й мандале, многія хвалебныя якой прызнаюцца дасьледчыкамі пазьнейшымі за асноўную частку РВ (мандалы 2–7).

ЧАСТКА 122

Ломаша прамовіў:

- 1 У Бгрыгу, у вялік-рышы, быў сын на імя Чявана.
Ля возера сяго, зыркi, ён жарбу жарбаваў калiсь.
- 2 Застыўшы ў позе магута¹, нерухома, нiбыта слуп,
ён сядзеў на адным месцы, о пандава, багата дзён.
- 3 Так доўга рышы жарбаваў, што мурашнік на ім нарос:
апавіты лазой пруткай, мурашшом ён кiшэў кiшма.
- 4 Але й пад мурашнікам тым не спыняў ён сваёй жарбы,
хоць і стаў ён тады, княжа, падобным да гары зямлі.
- 5 Мiнула шмат часу, і вось да возера сяго прыбыў
Шар'яці, валадар дужы, каб ля водаў пацешыцца.
- 6 Аж сорак соцень маладзiц ён прывёў, і была мiж iх
яго адзiная дачка — Сукан'я², о ўладар людзей.
- 7 Красуня мiж красунь, дзева, гуляючы зь сяброўкамі,
налучыла тады, пане, на мурашнік той з Бгáргавам.
- 8 Дзярэўем любуючыся, юнiца красназубая
забаўлялася там разам зь сяброўкамі, о бгарата.
- 9 Нiбыта хмяльная красой і юнацтвам сваім, яна
зрывала галiнкi з дрэваў, бучным цветам усыпаных.
- 10 Пабачыў яе сын Бгрыгу, як бяз дружак яна была:
у аздобах сваiх дзева, як маланка, мiльгала там.
- 11 А ўбачыўшы яе ў пушчы, усьцешыўся тады мудрэц
і паклікаў яе, княжа, ён голасам сваім слабым,
ды ня ўчула яго дзева, брагмарышы магутнага.
- 12 Толькi вочы яго дзева прыкмеціла ў мурашніку:
«А што там у кучы блiшчыць?» — і галiнкай, цiкаўная,
яму ткнула тады ў вочы, мудрацу, неразважлiва.
- 13 Разыюшыўся вельмi жарбiт і ваякаў уладцавых
пазбавiў у адно мгненьне спаражняцца магчымасьцi.

1. *vīra-sthāna-* — паводле *Gheraṇḍa-saṃhitā-* пастава асілка робіцца так: правая ступня кладзецца на левае сыцягно, а левая зьмяшчаецца пад клубом.
2. *Su-kanyā-* 'прыгожая дзяўчына'.

- 14 Пабачыўшы іх пакуты, бо патрэбы спраўляць свае
не маглі больш яго воі, запытаўся тады ўладар:
- 15 «Ці ня ўшкодзілі вы часам сыну Бгрыгу магутнаму,
мудрацу, што на гнеў хуткі, жарбіту самавітаму?
Калі нешта ведама вам, раскажэце усё як ёсьць!»
- 16 Адказалі яму воі: «Нам нічога ня ведама!
Як хочаш, ты нас правярай, а сказаць нам няма чаго!»
- 17 Тады асабіста ўладар стаў распытваць сваіх людзей,
дзе з ласкаю, а дзе й з грозьбай, ды намарна усё было.
- 18 Пабачыўшы боль ваяроў і пакуты свайго айца,
прамовіла тады дзева, Сукан'я краснаклубая:
- 19 «Гуляла я нейк і бачу: у мурашніку штось блішчыць —
і галінкай туды ткнула, бо здалося мне: там сьвятляк!»
- 20 Пачуўшы аб тым, Шар'яці да мурашніка кінуўся
і знайшоў там вялік-рышы, сына Бгрыгу паджылага.
- 21 Склаўшы рукі, ўладар-тыгар стаў за вояў сваіх прасіць:
«Ад нязнаньня яна ткнула у цябе — дык даруй ты ёй!»
- 22 І прамовіў тады князю, так сказаў яму Ч'явана:
«Калі ты красуню-дачку за мяне аддасі, ўладар,
што ў вока мне ткнула адно зь неразвагі й цікаўнасьці,
то прабачу усё дзеве — я кажу табе ісьцінна!»
- 24 Пачуўшы гэта, валадар не раздумваў, о бгарата,
і тут жа Сукан'ю аддаў сыну Бгрыгу вялікаму.
- 25 Атрымаўшы дачку князя, задаволіўся Ч'явана,
і Шар'яці тады з войскам дарогаю пайшоў сваёй.
- 26 Сукан'я ж, за мужа сабе атрымаўшы пустэльніка,
даглядала яго добра, зароку свайму верная.
- 27 Прымаючы ветла гасьцей і пільнуючы сьвят-агні,
ўлагодзіла яна хутка сына Бгрыгу, прыўкрасная.

*Такая ў сьвятой Магабгараце ў Лясным разьдзеле
122-я частка.*

ЧАСТКА 123

Ломаша прамовіў:

- 1 І вось аднойчы Сукан'ю багі ўбачылі Ашвіны,
калі з водаў рачных пані выходзіла ды голая.
- 2 Як дачка самага Індры, зіхацела яна красой,
і сказалі тады Спасы³, падышоўшы паспешліва:
3 «Што ты робіш адна ў лесе? Ты чыя, вабнаклубая?
Ты цікаўнасьць нашу здаволь і паведай усё як ёсьць!»
- 4 Прыкрыўшы галізму, княжа, адракла яна так багом:
«Мой бацька — Шар'яці-ўладар, а за мужа мне Ч'явана».
- 5 І са сьмехам тады Спасы так Сукан'і прамовілі:
«Як жа гэта сваю бацька ды за дзеда аддаў дачку?!
- 6 Блішчыш ты і ў лесе, нібы зіхавіца зіхоткая,
між багіняў саміх, лада, мы ня знойдзем табе раўні!
- 7 У розных аздобах пякных, у найлепшых адзежынах
ты б зіхцела яшчэ болей, чым цяпер, у гразі лясной.
- 8 Такая гожая ты ўся, але дзеда паджылага
даглядаеш — свайго мужа, што ня знае уцех любві.
- 9 Няздольнага цябе, пані, ні карміць, ні аховываць,
пакінь ты Ч'явану й цяпер аднаго з нас сабе ў мужы
абяры, о краса-дзева! Не марнуй маладосьць сваю!»
- 10 Пачуўшы такавы словы, адказала ім так яна:
«Я верная свайму мужу, і мяне спакушаць ня сьлед!»
- 11 Адраклі ёй Ашвіны так: «Мы лекары саміх багоў
і Ч'явану твайму вернем з маладосьцю яго красу,
12 а там за мужа выбірай ці яго, ці аднаго з нас.
Калі згодная ты з гэтым, то заві сюды Ч'явану!»
- 13 Пачуўшы гэта ад багоў, Сукан'я пекнатварая
перадала усё мужу, сыну Бгрыгу славутому.
- 14 Калі выслухаў ён жонку, то сказаў: «Так і зробіма!»
Сукан'я ж на яго словы: «Добра!» — мужу прамовіла.

3. *Nāsatiya* — адно са старажытных імён Ашвінаў. Найбольш верагодная гэты-
малёгія зьвязвае яго з *√nas-* 'падыходзіць' (пар. гоц. *nasjan* 'ратаваць').

- 15 Атрымаўшы ад іх згоду, о найлепшы між бгаратаў,
адраклі ёй багі: «Ў воды хай занурыцца Ч'явана!»
- 16 І ўвайшоў тады сын Бгрыгу у ваду па красу сваю,
а там і абодва багі занурыліся ў возера.
- 17 Праз імгненне усе трое выйшлі з вод на зямлю суху,
ў завушніцах усе ў зыркiх, прыгожыя ды юныя,
прыемныя наўзрок, княжа, аднолькавай усе красы.
- 18 І сказалі яны разам: «Выбірай жа, найпекная,
аднаго з нас сабе, пані, за мужа, о прыўкрасная!
Хто табе да душы, лада, хай з табой пашлюбуецца!»
- 19 Папрасіла яна рады ў свайго сэрца і розуму
і за мужа выбрала зноў сабе мужа уласнага.
- 20 Атрымаўшы назад жонку, маладосьць і красу сваю,
усьцешаны, сказаў Спасам тады Ч'явана велічны:
21 «Вы сягонья імне, дзеду, вярнулі маладосьць маю,
і жонку пекную назад атрымаў я, о Ашвіны.
- 22 Таму я з радасьцю зраблю, каб вы сому цяпер пілі
на адправах з самім Індрам. Я кажу гэта ісьцінна!»
- 23 Пачуўшы гэта, яны ўраз на нябёсы вярнуліся,
а Ч'явана й яго жонка зажылі па-бажыстаму.

*Такая ў сьвятой Магабгараце ў Лясным разьдзеле
123-я частка.*

ЧАСТКА 124

Ломаша прамовіў:

- 1 Пачуўшы, што Ч'явана стаў знову юным, Шар'яці-князь,
усьцешаны, з сваім войскам прыехаў да яго ў прыстан.
- 2 Ubачыўшы дачку з мужам, падобных да дзяцей багоў,
узрадаваўся пан люду, бы здабыў сабе ўсю зямлю.
- 3 Прыняты рышы і дачкой найгасьцінна, ўладар зямлі
зь імі разам прысеў, пане, і размову завёў тады.
- 4 І прамовіў яму потым велядухі той Ч'явана:
«Я правесці хачу вучту для цябе — падрыхтуй усё!»

- 5 Усьцешыўся ўладар люду тымі словамі Бгаргавы
ды зь веляй пашанай прыняў прапанову яго тады.
- 6 У дзень, спрыяльны для ахвяр, загадаў ён найлепшае
абладзіць пад абрад месца, дзе б для вучты усё было.
- 7 І вось распачаў сын Бгрыгу там адправу, о бгарата.
Што сталася затым, княжа, ты паслухай уважліва.
- 8 Як толькі ён чарпень сомы для Ашвінаў падняў тады,
аб'явіўся там сам Індра ды спыніў руку Бгаргавы.
- Індра прамовіў:*
- 9 Лекарове дзяцей божых, хіба вартыя Ашвіны
піць Сому, як самі багі? Не, ня варты, я думаю!
- Ч'явана прамовіў:*
- 10 Ня варта табе прыніжаць магутоў красавелічных,
што зрабілі мяне, Індра, нестарэючым, як багі.
- 11 Чаму ж нельга ім піць сому ды з багамі астатнімі?
Насат'і таксама багі, — знай жа гэта, о Васавя!
- Індра прамовіў:*
- 12 Гаяры, пярэваратні ды рамесьнікі Ашвіны.
Яны ходзяць сярод сьмертных. Хіба сомы падобны варт?
- Ломаша прамовіў:*
- 13 І хачя паўтарыў Шакра свае словы ня раз, мудрэц
не зьвярнуў на яго ўвагі ды ізнову падняў чарпень.
- 14 Убачыўшы, што ён сому узальле вось-вось Ашвінам,
прамовіў забойца Балы яму словы наступныя:
- 15 «Калі ты для іх самаволь узальлеш сому, Ч'явана,
паражу я цябе ваджрай, што ня мае сабе раўні!»
- 16 Пачуўшы такавы словы, усьміхнуўся адно мудрэц
і паводле усіх правіл зачарпнуў сомы Ашвінам.
- 17 Схапіўся за ваджру тады за пагрозную муж Шачы,
ды спыніў яго сын Бгрыгу, і замерла ў яго рука.
- 18 Узьліў тады Ч'явана ўраз пад малітвы ў агонь узьліў
ды замерыў забіць, княжа, сваймі чарамі Васаву.
- 19 Тады з чараў яго ўзьнікуў, магутою жарбы паўстаў

- вялізны й магутны Ма́да,⁴ веляцелы асілак-чорт,
 чый памер ахапіць вокам не змаглі й небажыхары.
 20 Разявіў ён рот вялізны з гразнавострымі ікламі,
 ад зямлі да нябёс пашча яго страшна раскрылася.
 21 Чатыры зь ягоных зубоў сотню ёджан былі удоўж,
 астатнія ж іклы былі карасейшымі ў дзесяць раз.
 Нагадвалі яны вежы й наканечнікі вострыя.
 22 Даўжэзныя, нібы горы, былі рукі ў таго чарта,
 а вочы — як сонца й месяц, твар — бы ў Ямы, о бгарата.
 23 Імклівым, нібы маланка, языком ён аблізваў рот,
 і здавалася, сьвет гэты ён вось-вось праглыне цалком.
 24 Пабег ён да Індры тады, каб пажэрці яго, о князь,
 напоўніўшы усе сьветы рыкам гучным і вусьцішным.

*Такая ў сьвятой Магабгараце ў Лясным разьдзеле
 124-я частка.*

ЧАСТКА 125

Ломаша прамовіў:

- 1 Калі Індра таго чорта ўбачыў, Маду жахлівага,
 што зьбіраўся яго зьесьці, сваю пашчу разявіўшы,
 2 то ў страху застыў бязрушна й, аблізаўшы куточки губ,
 прамовіў, скаваны страхам, сыну Бгрыгу ўладар багоў:
 3 «Ад сёньня абодва Спасы будуць сомы дастойнымі.
 Я ісьцінна кажу гэта, о сьвятар. Так і станецца!
 4 Не дарма ты пачаў вучту, справядлівым ёсьць твой намер.
 Нямарная твая справа, гэта знаю напэўна я.
 5 Дастойныя Спасы сомы, раз ты ўзяўся чыніць узьліў.
 Ён праславіць тваю сіду яшчэ болей, о Бгаргава!
 6 Я ўсё гэта зрабіў, рышы, каб ты сіду сваю явіў
 ды бацьку Сукан'інага праславіў на усю зямлю.
 Хай жа будзе, як ты хочаш! Прашу, мне ты даруй усё!»

4. *Mada-* 'ап'яненне, шал'.

- 7 Толькі Індра сказаў гэта, як аціхнуў гнеў Чыванаў,
і тут жа рышы адпусьціў тады Індру, Гразу цьвардынь.
8 А Маду, якога й раней сутваралі ня раз, мудрэц
уклаў, разьдзяліўшы, ў косьці, паляваньне, віно й жанок.
9 Разьняўшы ж Маду на куска ды насоміўшы Васаву,
учціў для Шар'яці багоў ён усіх разам з Спасамі.
10 Праславіўшы сваю сілу ва ўсіх сьветах, зажыў тады
шчасьліва найлепшы з маўлян тут, у лесе, з дружынаю.
.....

*Такая ў сьвятой Магабгараце ў Лясным разьдзеле
125-я частка.*

АПОВЕД ПРА ЎШЫНАРУ

3.130-131

Тэма гэтага аповеду — сьвяты абавязак бараніць просьбіта, які прыходзіць па дапамогу. Гісторыя вельмі папулярная: Ушынара (паводле іншай вэрсіі — Шыбі, сын Ушынараў) неаднакроць згадваецца ў МБ як узор самаадданасьці й вернасьці дгарме (гл., напр., 3.199.6, 7.118.30, 14.39.75).

У *Manusmṛti*-, найвядомейшым зборніку рэлігійна-абыхайных і прававых нормаў старажытнай Індыі, кажацца: «Нельга жыць разам з забойцамі дзяцей, жанчын і тых, што прыйшлі да іх на абарону, а таксама зь няўдзячнымі, нават калі яны ачысьціліся паводле законаў» (11.190); «хто пакінуў таго, што прыйшоў на абарону, або злоўжыў Ведаю, той ачышчаецца ад граху, едучы цэлы год адзін ячмень» (11.198).

«Аповед пра Ўшынару» быў вельмі папулярны і сярод будыстаў. У адной з джатак (*jātaka*-), прыпавесьцяў пра зямныя ўвасабленьні Буды, расказваецца пра князя Шыбі, які даў сокалу столькі свайёй плоці, колькі важыў верабей, што прызямліўся валадару на калені. У 17-й пячоры Аджанта на адной са сьцен выяўлены чалавек, які трымае шалі й пры гэтым адразае ад сябе палоску мяса.

Тэматычна вельмі блізкі да гэтай гісторыі «Аповед пра лаўца й пару галубкоў», таксама зьмешчаны ў гэтай кнізе: у ім вядзецца пра доўг гасьціннасьці, які абавязаны выконваць усякі домагаспадар — нават цаною ўласнага жыцьця (як гэта сталася і з Ушынарам).

ЧАСТКА 130

Ломаша прамовіў:

- 16
 Ты пабачыш, вялік-княжа, Гару Бгрыгу¹ вялікую,
 17 Джалў й Упаджалў — рэкі, што каля Ямуны² цякуць.
 Там Індру на вучце калісь перавысіў Ушынара.
 18 Прыйшоў аднойчы да яго на адправу, о бгарата,
 сам Васава з Агнём-богам, каб праверыць уладніка.
 19 З намерам яго праверыць дарадаўцы прыйшлі тады
 у выглядзе пташша: Індра — каршака, Агонь — голуба.
 20 Шукаючы нібы схову ад драпежнага коршака,
 на сцягну тады сеў голуб велядухаму Ёшынару.

*Такая ў сьвятой Магабгараце ў Лясным разьдзеле
 130-я частка.*

ЧАСТКА 131

Каршак прамовіў:

- 1 Найправедным цябе, княжа, ўсе зямныя завуць князі —
 чаму ж ты хочаш учыніць чын, што з дгармай ня сходзіцца?
 2 Мне, галоднаму, быў гэты сёння голуб прызначаны.
 Ня цеш сябе знацьцём дгармы: ты парушыў яе ужо!
Князь прамовіў:
 3 Шукаючы ад цябе схову, гэты птах, напалоханы,
 да мяне прыляцеў гэтуль, каб жыцьцё ўратаваць сваё.
 4 Ці ж ня лічыш і ты, коршак, што навышняя дгарма ў тым,
 каб ня выдаць табе птаха, што знайшоў у мяне прытул?
 5 Хіба ты ня бачыш, як ён, напалоханы, ўвесь дрыжыць?!
 Няслава адрынуць таго, хто прыйшоў да цябе па сцоў!

1. *Bhṛgu-tuṅga-* — гара ў Нэпале, на ўсходнім беразе р. Гандак.
 2. *Yamunā-* — другі па велічыні прыток Гангі.

Каршак прамовіў:

- 6 Празь ежу усё жывое тут жыве, о ўладар зямлі:
 празь ежу родзіцца яно і празь ежу яно расьце.
 7 Адрынуўшы й вялік-скарбы, можна доўга пражыць, о князь,
 ды бязь ежы ня ўбыць доўга анікому на сёй зямлі.
 8 Калі сёння харчоў, княжа, не здабуду, душа мая,
 пакінуўшы цела, памкне па дарозе у неварасьць.
 9 А калі памру я, хутка памрэ й жонка мая зь дзяцьмі.
 Аднаго ратуючы, ты губіш многіх, о праведнік,
 10 бо дгарма, што топча дгарму, ёсьць ня дгармай, а крыўдаю.
 Што ня рушыць сабой дгармы, тое дгармай і ёсьць адно!
 11 Узважыўшы важнасьць дгармаў, што пярэчаць адна адной,
 трэба тую чыніць дгарму, што прыносіць найменш пакут.
 12 Ацаніўшы, што ёсьць дгармай, а што крыўдай, Ушынара,
 ты тое павінны ўчыніць, што важнейшым зьяўляецца!

Князь прамовіў:

- 13 Дастойныя твае словы, о найлепшы сярод пташша.
 Ты ныйначай знаток дгармы, сам Супарна, крылатых князь,
 калі кажаш ты так складна у суладнасьці з дгармаю.
 14 Нічога, здаецца, няма для цябе невядомага —
 як ты можаш дабром уважаць адрачэньне ад просьбіта?!
 15 Адно дзеля ежы цяпер ты мяне пераконваеш,
 хоць і йначай сабе можаш раздабыць яшчэ больш харчоў.
 16 Якую захочаш ежу: ці аленья, ці буйвала,
 ці быка, ці дзіка — пташа, папрасі, і надам табе!

Каршак прамовіў:

- 17 Ні дзікоў, ні быкоў, княжа, ні аленьяў, ні буйвалаў
 я ня ем, о ўладар люду. Што мне зь ежы тае цяпер?!
 18 Аддай мне, волаце, лепей назад голуба гэтага —
 вось ежа, што была доляй мне прызначана, Ўшынара.
 19 Каршакі ядуць галубоў — так спрадвеку заведзена.
 Свой добра ведаючы шлях, не залазь на банан, о князь^{3!}

3. Банан мае крохкі ствол, таму выраз 'бананавы ствол' азначае нешта ненадзейнае.

Князь прамовіў:

- 20 Праў багатай зямлёй шыбі, о ўсяптахашанованы,
ці прасі, што сабе хочаш, — я табе падару усё,
апроч галуба, што прытул на каленях маіх знайшоў!
21 Скажы, што я мушу зрабіць, каб адмовіўся ты цяпер
ад яго, — й я зраблю гэта, але ж голуба я ня дам.

Каршак прамовіў:

- 22 Калі так дарагі голуб табе гэты, о Ўшынара,
то адрэж ад сябе кавал мяса, роўны яго вазе.
23 А як будзе тваё мяса важыць столькі ж, як птахава,
то аддай мне яго тут жа, і здаволюся я тады!

Князь прамовіў:

- 24 Я за ласку тваю просьбу уважаю, о коршача,
таму ўраз адрэжу табе свайго мяса па голубе.

Ломаша прамовіў:

- 25 І адрэзаў тады праўца свайго мяса для коршака
ды з голубам яго ўзважыў, найвыдатнейшы дгармавед.
26 Калі стала відаць, княжа, што вага птаха большая,
то адрэзаў яшчэ мяса ад сябе князь Ушынара.
27 За кавалам кавал тады зь сябе зрэзаў ён плоць усю,
ды голуб усё быў цяжшым — і залез князь на шалі сам.

Каршак прамовіў:

- 28 Я Индра, о знаток дгармы, гэты ж голуб — Жаротваед.
Каб праверыць цябе ў дгарме, мы на вучту тваю прыйшлі.
29 Ты сягонья зь сябе зрэзаў усё мяса, о пан людзей,
і за гэта твая слава па ўсіх сьветах разыдзецца.
30 Пакуль будзе на сім сьвеце пра цябе павядаць народ,
датуль жыцьме твая слава, ты ж — у сьветах у вечных, князь.

Ломаша прамовіў:

- 31 Вось жытло таго ўладара вялядухага, пандава.
Агледзь жа са мной сьвятыню, што ад змазы апратвае.
32 Тут пабачыць заўжды можна, о ўладару, саміх багоў
і сьвятых спрадвек-мудрацоў зь сьвятарамі часьцівымі.

*Такая ў сьвятой Магабгараце ў Лясным разьдзеле
131-я частка.*

АПОВЕД ПРА АШТАВАКРУ

3.132-134

«Аповед пра Аштава́кру», несумненна, належыць да самых старажытных у МБ: на гэта ўказвае як ягоны змест, так і форма. Большая частка гісторыі складзена ў трыштубгу старога ўзору: з 284 радкоў прынамсі 29 маюць няправільную цэзуру, 39 — 12 складоў, а 19 радкоў увогуле зьяўляюцца джагаці. Усё гэта больш-менш адлюстравана і ў перакладзе.

Што да зместу апаведу, то зьвяртаюць на сябе ўвагу наступныя моманты. Па-першае, многія героі носяць імёны, добра вядомыя нам з найстаражытных упанішадаў: так, Швэтакэту згадваецца ў *Chandogyopaniṣad*- і ў *Kauṣītakyupaniṣad*-, Удд́алака — у першай і ў *Bṛhadāraṇyakopaniṣad*-, а князь Джанака — у апошняй. Па-другое, у апаведзе фігуруюць толькі ведыйскія багі (Індра, Агні, Варуна й Яма).

Стрыжнем гісторыі ёсьць *vi v ā d a* - 'размова, спрэчка' — традыцыйны слоўны спабор на веданьне касмалёгіі, намёкі на які мы знаходзім ужо ў РВ. Галоўны герой Аштавакра,¹ 12-гадовы брагман, спачатку ўступае ў спрэчку з князем Джанакам, які задае яму клясычныя касмалягічныя загадкі *brahmodya*-². Далей юны сьвятар спаборнічае з сынам калясьнічага Бандзінам³, і характар іх размовы ўжо іншы: яны абменьваюцца прамымі сьцьверджаньнямі пра ўладкаваньне сьвету, якія — у выглядзе 4-х радковых вершаў — трэба складаць на хаду. Яднае гэтыя строфы лікавы прынцып:

1. *Aṣṭā-vakra*- 'сэгнуты ў васьмі [месцах]' — зьявечанасьць мудрацоў і паэтаў — нярэдка матыў у розных культурах (у РВ, напр., гэта сьляпы рышы Дыргтата-м́ас).
2. *brahman*- 'малітва, сьвятая мова' + *udya*- 'прамова'. Найранейшыя ўзоры *brahmodya*- мы бачым у РВ 1.164. Падрабязней гл. Т. Я. Елизаренкова, В. Н. Топоров. О ведийской загадке типа *brahmodya*. II Паремнологические исследования. Москва, 1984. — с. 14-46.
3. *bandin*- (або *vandin*-) — гл. увагу 64 да «Аповеду пра Шакунталу».

першы верш называе ўнікальныя зьявы й рэчы, другі — парныя, трэці — тыя, чыя колькасьць у сьвеце роўная тром, і г.д. На 13-м вершы Бандзін запінаеца, няздолны закончыць верш, і Аштавакра, завяршаючы за яго, бярэ ў размове верх. Падобныя паэтычныя спаборніцтвы ладзяцца ў Індыі і па сёньня.

Як вынікае з аповеду, спаборніцтва адбывалася каля водаў, у якіх Бандзін тапіў прайгралых сьвятароў. Гаспадаром касьмічных (пазьней — проста) водаў уважаецца бог Вáруна (сынам якога называе сябе Бандзін), яго галоўная функцыя ў РВ — ахова сусьветнага ладу (*ṛta-*). На падтрыманьне *р ы т ы* была скіравана і апісаная ў аповедзе *в і в а д а*: яна была ня проста праверкаю брагмана на «прафпрыдатнасьць» (бо ў аповедзе ў ёй бяруць ўдзел і кшатрыі!), але асаблівым спосабам перасьцьверджаньня ўладкаванасьці сьвету. Для старажытнага індыйца выказваньні, падобныя тым, якімі абменьваліся Аштавакра й Бандзін, мелі пэрфарматыўны характар, г.зн., прамова была роўная дзеянню, якое яна называла.

Дасьледчыкі таксама адзначаюць, што гісторыя ўстаўлена ў эпас не зусім дарэчы: прыстан Швэтакету традыцыйна зьмяшчаецца на поўначы Косалы, што слаба ўпісваецца ў маршрут лясных блуканьняў пандаваў. Цалком магчыма, што гэты аповед ёсьць адной з многіх спробаў «брагмаізацыі» эпасу яго рэдактарамі.

Аштавакра згадваецца і ў Рама́яне (6.107.16): «Я ўратаваны табою, сыне, добрым велікадушным сынам, як праведны брагман [Кагода] — Аштавакрам». Гэта, праўда, зусім не азначае, што «Аповед пра Аштавакру» быў вядомы аўтару Рамаяны менавіта з МБ, — цалком магчыма, што ён бытаваў у той час і як асобны тэкст. Цікавасьць да гісторыі не зьнікае і ў пазьнейшыя часы, пра што сьведчыць вэдантыйскі тэкст *Aṣṭāvakra-gītā*, які звычайна датуецца 8 ст. н.э.

ЧАСТКА 132

Ломаша прамовіў:

- 1 Ці бачыш, княжа, ты прыстанак гэты
святы, дзе заўжды пладаносяць дрэвы?
У ім жыў прамудры знаток малітваў,
Уддалакаў сын, Швэтакэту слаўны.
- 2 Сарасваці тут ён найаве ўбачыў,
багіню мовы ў чалавечым целе,
і гэтак яе папрасіў двуродны:
«О пані, мову¹ я хачу уведаць!»
- 3 У тых часы сярод ведазнаўцаў
найлепшым быў ён і яго сястрынец:
Уддалакаў сын Швэтакету, княжа,
і Аштава́кра, слаўны сын Кагоды.
- 4 Да пана краю, ўладара Відэгі,
прыйшоўшы, мудрэц і яго сястрынец
на месцы ахвярным змаглі ў размове
Бандзіна, каторы ня знаў паразы.

Юдгіштхіра прамовіў:

- 5 Як жа стаў мудрэц той настолькі дужым,
што здолеў Бандзіна змагчы ў размове,
і хто васьмігнутым зрабіў сьвятога —
паведай, Ломаша, усё праўдзіва!

Ломаша прамовіў:

- 6 Быў ва Ўддалакі адзін рахманы вучань,
а звалі Кагодам яго, ўладару.
Свайму настаўніку заўжды слухмяны,
ён доўга Веды ўсё ня мог засвоіць.
- 7 Астатні вучні зь яго толькі кпілі,
але настаўнік, як аб тым дазнаўся,
перадаў Кагоду з навукай разам
і дачку сваю на імя Суджата.

1. Дакладней, «Веду, ці бо мову багоў».

- 8 У ёй агнянага зачаў ён сына,
і той аднойчы яму так прамовіў:
«Праз ноч усю вучыш ты Веды, бацька,
ды ўсё ня можаш паўтарыць іх правільна!»
- 9 Пры вучнях сваіх упікнуты сынам,
пракляў веларышы яго шчэ ва ўлоньні:
«Яшчэ ў жываце, а ўжо так гаворыш!
Быць табе скручаным васьміразова!»
- 10 Так той і радзіўся, о пане люду,
і зваць пачалі яго Аштавакрам.
Ягоны ж дзядзька, Швэтакету слаўны,
аднагодкам быў са сваім сястрынцам.
- 11 Устрывожаная тады Суджата,
бо ўсё рос цяжар у яе ва ўлоньні,
прамовіла мужу свайму сам-насам,
пазбытаму скарбаў — багацьцяпрагная:
«Як быць бяз грошай мне цяпер, о мужу?
- 12 Ужо дзясяты надыходзіць месяц,
а ў цябе няма за душой нічога,
каб я пасья родаў не цярпела злыбед.
- 13 Пачуўшы гэта ад жаны, Кагода
да Джанакі вирушыў тады па грошы,
адылі Бандзін, найзнаток размоваў,
яго перамог ды ў вадзі парынуў.
- 14 Пачуўшы аб тым у размове з сынам,
што Кагода быў утаплёны ў водах,
сказаў Суджаце тады так Уддалака:
«Аб тым ня трэба Аштавакруза ведаць!»
- 15 Яна паслухалась парады добрай,
і сын пра тое не пачуў нічога:
Уддалаку ён уважаў за бацьку,
а Швэтакету — сваім родным братам.
- 16 Праз дванаццаць год Швэтакету неяк
пабачыў яго на каленях бацькі
і сьцягнуў за руку ды сказаў у злосьці:

- «Куды ты залез! Ён табе ня бацька!»
- 17 Яго суворыя пачуўшы словы,
засмуціўся вельмі тады хлапчына
і дамоў пайшоў, запытаў у сьлёзах
ён маці сваю: «Дзе мой родны тата?»
- 18 Тады Суджата у вялікім горы,
расказала ўсё, баючысь праклёну.
Дазнаўшыся ўсю ад матулі праўду,
так Аштавакра Швэтакету мовіў:
- 19 «Хадзем да Джанакі цяпер на вучту:
шмат дзіваў кажуць аб яго адправах.
Паслухаем там сьвятароў размовы,
прысмакаў розных наймося ўдосыць
ды мудрасьці самі наберамося,
бо радуе сэрца гучаньне Ведаў».
- 20 І так абодва — вуй з сваім сястрынцам —
да князя пайшлі ды на вучту шчодру.
Калі ж яму князь заступіў дарогу,
прамовіў яму Аштавакра гэтак.

*Такая ў сьвятой Магабгараце ў Лясным разьдзеле
132-я частка.*

ЧАСТКА 133

Аштавакра прамовіў:

- 1 Ня стрэўшы рышы на сваёй дарозе,
і сьяпы, й глухі, і гандляр, і жонка,
і князь сваёй могуць ісьці дарогай —
сустрэўшы ж, мусяць саступіць дарогу.
- Князь прамовіў:*
- 2 Табе дарогу я ўступаю, пане,
куды патрэбна, ты ідзі свабодна.
Агонь ёсьць агонь, хай які маленькі:
і Пан багоў чыніць сьвятаром пашану.

Аштавакра прамовіў:

- 3 Прыйшлі мы, пане, паглядзець на вучту,
вялікую маем да яе цікаўнасьць.
О стораж дзьвераў, мы прыйшлі як госьці,
дазволь нам зараз увайсці, шаноўны.
- 4 Самога сына Індрад'юмны вучту
мы хочам убачыць ды зь ім² памовіць.
Ня варта, пане, табе нас гнявіці,
бяду на сябе ты адно наклічаш!

Прыдзьвернік прамовіў:

- 5 Бандзіна волю мы адно спаўняем,
паслухай пільна, што табе скажу я.
Сьвятаром юным няма ўвойсьця гэтуль —
адно найпершым зь велямудрых старцаў.

Аштавакра прамовіў:

- 6 Калі можна старцам сюды ўваходзіць,
то й мне таксама, о прыдзьверны стораж.
Як старцы, чынім мы свае зарокі
і сілай ведаў сваіх варты ўвойсьця.
- 7 Мы чынім послух, падкараем здолі
і знаньнем усім аўладалі спраўна.
І малым сьвятаром легкаважыць нельга,
бо й малы агонь апякае скуру.

Прыдзьвернік прамовіў:

- 8 Тады сьвятое скажы слова зь Ведаў,
з аднога складу, але многіх формаў³.
Ня хвалься марна — ты ж яшчэ хлапчына,
а выйграць спрэчку аж зусім няпроста.

Аштавакра прамовіў:

- 9 Няможна сталасьць вызначаць па росьце,

2. Т.-б. з Джанакам.

3. *bahurūpam virājam* ДС 'шматвьяўны вірадж' — вірадж ёсьць адным зь ведыйскіх паэтычных памераў. Сэнс у тым, што Веда можа быць выяўлена то адным складам ОМ, то цэлым хвалебнам.

як і шальмалі⁴ ўзрост па яе наростах.

Тое дрэва варта ўважаць дарослым,
што дае плады, хай і будзе нізкім.

Прыдзьвернік прамовіў:

10 Ад старых дзеці пераймаюць мудрасьць
і мудрымі так стаюць самі з часам.

За кароткі час не здабудзеш знаньня —
дык як жа ты, хлопча, бы стары, гаворыш?

Аштавакра прамовіў:

11 Ня той зьяўляецца старым, хто мае сівізму ужо,
бо й юнака, калі мудры, уважаюць багі старым.

12 Не ў сівых валасох дгарма, ні ў багацці, ні ў родзіцах.

Хто ўчоны⁵, той і вялікі — так гавораць прамудрыя⁶.

13 Я на раду прыйшоў к праўцу, каб з Бандзінам убачыцца.

Паведам пра мяне, пане, ўладару кветаноснаму⁷.

14 Ты ўбачыш сёньня, як з Бандзінам мудрым
у заўзятую я ўступлю ў размову.

Альбо вазьму я над ім верх, прыдзьвернік,
альбо прайграю, калі ўсе замоўкнуць.

Прыдзьвернік прамовіў:

15 Як жа ты ўвойдзеш, дзесяцігадовы,

туды, дзе адно мудрацы гамоняць?!

Правесці цябе правяду я, хлопча,
але й ты як сьлед пастарайся потым!

Аштавакра прамовіў:

16 О праўча люду, о найлепшы з джанак⁸,

на скарб і шану ты багаты вельмі.

Адпраў бажытых ты адпраўца слаўны,
якім да цябе быў адно Яяці.

4. śālmali- — Bombax ceiba, або баваўнянае дрэва.

5. anūcāna- — які засвоіў Веды.

6. ДС «не з дапамогаю веку, сівіны, скарбу ці родзічаў мудрацы чынілі дгарму».

7. puṣkara-māline ДС 'таму, хто ў вянку з лотасаў'.

8. Т.-б. «людзі з роду Джанакі».

- 17 Мы чулі, Бандзін, муж вялікамудры,
як верх у спрэчцы над ведаведам возьме,
дык тут жа яго у вадзе бязжальна
топіць з памогай найвярнейшых слуг тваіх.
- 18 Пачуўшы аб тым ад сьвятароў, валодча,
прыйшоў пазмагацца я ў сьвятой размове.
Дзе той Бандзін? Я хачу зь ім сустрэцца,
каб зацьміць яго, нібы сонца — зоркі.
Князь прамовіў:
- 19 Манісься, хлопча, ты здалець Бандзіна,
ня знаючы добра ягонай сілы.
Так кажуць тыя, што ў сваёй сіле пэўны.
Бандзін жа выйграў не ў адной размове.
Аштавакра прамовіў:
- 20 Падобнага мне не страчаў яшчэ ён,
таму й бястрашна, нібы леў, гаворыць.
Сустрэўшы ж мяне, ён паляжа сёння,
як воз на дарозе з паламанай восьсю.
Князь прамовіў:
- 21 У ім шэсьць калодак, дванаццаць восяў,
і дваццаць чатыры зьвенчакі ўдабавак,
і шэсьцьдзсят сьпіц ды яшчэ тры сотні —
хто знае яго, той мудрэц вялікі.⁹
Аштавакра прамовіў:
- 22 Няхай бароніць цябе гэта кола,
ў якім шэсьць калодак, дванаццаць восяў¹⁰,
і дваццаць чатыры зьвенчакі ў няспынным,
і шэсьцьдзсят сьпіц ды яшчэ тры сотні!¹¹
Князь прамовіў:
- 23 Хто з багоў іх дзвюх спарадзіў, што да кабыл падобныя

9. УА шлока. Ідзецца пра год, у якім 6 паравін, 12 месяцаў, 24 паўмесяцы й 360 дзён. У РВ 1.164.48 кажацца пра кола з 3 калодкамі й 12 зьвенчакімі.

10. УА «абадоў».

11. УА шлока.

й налятаюць, арлы быццам? Спарадзілі яны каго¹²?

Аштавакра прамовіў:

24 Хай мінаюць яны дом твой, не мінаючы ворагаў!

Той, каму вазаком вецер¹³, іх радзіў, а яны яго.

Князь прамовіў:

25 Хто і ў сьне ня зводзіць вачэй? Хто маўчыць¹⁴, нарадзіўшыся?

У каго ды няма сэрца? Хто расьце тут, пакуль бяжыць?

Аштавакра прамовіў:

26 Рыба ў сьне ня зводзіць вачэй. Радзіўшыся, маўчыць яйцо.

У каменя няма сэрца. Расьце рэчка, пакуль бяжыць.

Князь прамовіў:

27 Здаецца мне, не чалавек, а бог ты,

ня юны ты, але ўмудроны векам.

Няма табе роўні ў сьвятой размове.

Прашу, шаноўны, уваходзь к Бандзіну.

*Такая ў сьвятой Магабгараце ў Лясным разьдзеле
133-я частка.*

ЧАСТКА 134

Аштавакра прамовіў:

1 Як шмат князёў тут сабралося, княжа!

Нібыта войска незраўнана-грознае,

яны гамоняць між сабой шумліва,

як стада гусей на вялікім возеры.

2 Ня будзеш сёння ты гаварыць у спрэчцы,

нібы ля вады, о Бандзіне, стоячы!

Выходзь жа зараз да свайго суперніка,

што падобны агню, едаку жаротваў!

12. Маланка й пярун. Абодва словы ў санскрыце ж.р.

13. Агні.

14. УА «ня рухаецца».

Бандзін прамовіў:

- 3 Нашто ты будзіш цяпер тыгра сьпячага?
Калі на зьмяю, што язык высоўвае,
наступіш, пнуўшы ў галаву нагою,
зубоў ты, хлопча, не пазьбегнеш вострых!
- 4 Калі чалавек, хоць слабы, ды з пыхі
на гару, дурны, нападзе цьвярдую,
то рукі пабе ды паломіць ногці,
але на скале не пакіне й сьледу.
- 5 Як горы каля Майнакі¹⁵, як цяляты каля быка,
так і ўладцы каля ўладцы, ўладыкі Мітхіль¹ ся!

Ломаша прамовіў:

- 6 Прамовіў тады Аштавакра ў гневе,
і быў падобны яго голас грому:
«Калі я скажу табе слова зараз,
дай мне адказ, каб адказаў табе я!»

Бандзін прамовіў:

- 7 Агонь адзін, але гарыць паўсюды ён.
Сонца адно, ды асьвятляе ўсё яно.
Адзін між багоў валадар магутны.
Адзін валадарыць над дзядамі Яма.

Аштавакра прамовіў:

- 8 Индра й Агні — два сябры неразлучныя.
Багарышы двое — Нарáда й Парвата.
Ашвінаў двое, і два колы ў возе.
Двое злучаных Творцам — муж і жонка.

Бандзін прамовіў:

- 9 Траяка праз чын нараджаюцца зроды¹⁶.
Тры брагманы чыняць ваджапэю-вучту¹⁷.

15. *Maināka* — пік у Гімалаі. Ён быў сынам Гімавата й апсары Мэнакі — адзіным, хто захаваў крылы пасля таго, як Индра паадсякаў іх у гор.

16. У выглядзе жывёлы, чалавека ці бога. Лбо «дзякуючы трыма абрадам нараджаецца чалавек» (*garbhādhāna*- 'абрад перад зачацьцем', *puṁ-savana*- 'абрад падчас цяжарнасьці' і *jāta-karman*- 'абрад па нараджэньні').

17. *vāja-reuā*- 'піццё сілы' — адзін з абрадаў выпісканья сомы; трое — князь,

Тры разы на дзень¹⁸ узьліваюць адпраўцы.
Пра тры кажучь сьветы і тройцу сьветачаў¹⁹.

Аштавакра прамовіў:

- 10 Чатыры ў жыцці сьвятара прыпынкі²⁰.
Чатыры мужы адпраўляюць вучту²¹.
Чатыры вэрны й стараны пазему.
Чатыры нагі у сьвятой каровы²².

Бандзін прамовіў:

- 11 Ёсьць пяць агнёў,²³ пяць у п'анкці²⁴ ступаў.
Пяць вучтаў²⁵, і гэтулькі ж існуе здоляў²⁶.

княгіня й сьвятар. Пра сымбалізм ваджапэі кажацца ў ШБ 5.1.

18. Тройчы на дзень — раніцай, апоўдні й на зьмярканыні.
19. Тры сьветы — зямля, паветра, неба (ПН пекла, зямля й неба). Тры сьветачы — агонь, вецер, сонца (ШБ 11.5.8.2: «ён [Пан зродаў] нагрэў гэтыя тры сьветы; зь іх, нагрэтых, нарадзіліся тры сьветачы: агонь; той, што вес; сонца»). Або тры сьветачы — гэта сонца, месяц і зоркі.
20. Чатыры этапы (*āśrama-*) жыцця сьвятара: *brahma-cārin-* 'які вывучае Веды', *gṛha-stha-* 'які ўтрымлівае сям'ю', *vānaprastha-* 'які жыве ў лесе' (разам з жонкаю) і *sannyāsin-* 'які адракаецца ад сьвецкага жыцця'.
21. Чатыры сьвятары, што чыняць вучту: *hotṛ-* 'жрэц' (прамаўляе Рыгведу), *udgātṛ-* 'расьпеўца' (сыпявае Самаведу), *adhvaryu-* 'адпраўца' (чыніць вучту паводле Яджурведы й чытае зь яе ахвярныя выслоўі), *brahman-* 'сьвятар' (знаўца ўсіх трох Ведаў, кіраўнік адправы).
22. Ідзеца пра мову. У Рыгведзе 1.164.45 кажацца: *catvāri vāk pārimitā padāni* «разьмерана мова на чатыры чвэрці».
23. *Sātharapata-* 'домагаспадарскі', *dakṣiṇa-* 'паўднёвы', *āhavanīya-* 'жаротвенны', *sabhya-* 'зборнены' і *āvasathya-* 'дамовы'.
24. Паэтычны памер зь пяці радкоў (*pāda-*).
25. ПН *agni-hotra-* 'вогнеўзьліваньне' ў дні маладзіка й поўні, *cāturmāsya-* 'чатырохмесячны' (на пачатку кожнай з трох паравін году), ахвяраваньне жывёлы й сомы. Або гаворка можа ісьці пра пяць вялікіх вучтаў (*mahā-yajña-*): *brahma-yajña-* 'вучта Ведам (вывучэньне ці навучаньне)', *deva-yajña-* 'вучта багам', *pitṛ-yajña-* 'вучта продкам', *manuṣya-yajña-* 'вучта чалавеку (госьцю)' і *bhūta-yajña-* 'вучта жывым істотам'.
26. Пяць органаў знаньня (*jñānendriya-*): вока, вуха, язык, нос і скура.

У Ведах ёсьць апсарá Паньчачуда²⁷.

Слыве сьвятое Пяцірэчча²⁸ ў сьвеце.

Аштавакра прамовіў:

- 12 Шэсьць адгодаў²⁹ надаюць за распал агню.
Шэсьць паравінаў³⁰ твораць кола часу.
Шэсьць у Стажар'і зор, і столькі ж здоляў³¹.
Шэсьць у Ведах называюць сад'яскаў³²⁻³³.

Бандзін прамовіў:

- 13 Сем жывёлаў лясных³⁴ і сем жа свойскіх³⁵.
Сем памераў³⁶ вязуць адну адправу.
Сем прамудрых рышы³⁷ і сем ушанаў.
Сем струнаў зычных, як вядома, ў віне³⁸.

Аштавакра прамовіў:

- 14 Восем шанаў сотню складаюць манаў³⁹.
Восем ног у ш'арабгі⁴⁰, львазабойцы.
Восем Вáсу сярод багоў вядома.
Слуп васьмікутны ставяць заўжды на вучтах.

27. *Rańsa-sūda-* 'у якой пяць пасмаў'.

28. *Rańsa-nada-* — Панджаб.

29. *dakṣiṇā-* — плата брагману за правядзеньне абраду. ПН ідзеца пра 5 кароў.

30. *Vasanta-* 'вясна', *grīṣma-* 'лета', *varṣa-* 'дажджы', *śarad-* 'восень', *hemanta-* 'зіма' і *śiśira-* 'прадвесьне'.

31. Шостая здоля — *manas-* 'орган мысленьня'.

32. Від вучты.

33. Рытмічны малюнак радкоў ня вытрыманы.

34. Леў, тыгар, дзік, буйвал, мядзведзь, слон, малпа.

35. Бык, каза, авечка, чалавек, конь, мул, асёл.

36. Паэтычныя памеры: *gāyatrī-* (3 ступы па 8 складоў), *uṣṇih-* (8–8–12), *anuṣṭubh-* (4 x 8), *pañkti-* (5 x 8), *brhati-* (8–8–12–8), *triṣṭubh-* (4 x 11) і *jagatī-* (4 x 12).

37. Сем зорак, што складаюць сузор'е Вялікі воз (*Saptarṣi-*). У розных крыніцах даюцца розныя імёны: у Джаймінія-брагмане (2.218–221) прыводзіцца такі пералік: *Agastya-*, *Atri-*, *Bharadvāja-*, *Gautama-*, *Jamadagni-*, *Vasiṣṭha-* і *Viśvāmitra-*.

38. *vīṇā-* — індыйская лютня.

39. Індыйскія меры вагі (*śāṇa-* і *māna-*).

40. *śarabha-* — мітычная істота з васьмяю нагамі й вачамі, што глядзяць угору; лічылася, што шарабгі жывуць у гарах і мацнейшыя нават за львоў.

Бандзін прамовіў:

- 15 Дзевяць сьвяваюць запалітваў⁴¹ продкам.
Дзевяць праходзіць праяўленьне крокаў.
Зь дзевяці складоў брыгаці складаюць.
Для лічэння ўжываюць дзевяць лічбаў.

Аштавакра прамовіў:

- 16 На дзесяць дзеляў век чалавечы дзеляць.
У тысячы, ведама, дзесяць соцень.
Дзесяць месяцаўносяць плод жанчыны.
«Дзесяць» чуваць у дашарнах, дашах⁴².

Бандзін прамовіў:

- 17 Адзінаццаць жывёл па адной на суткі,
адзінаццаць слупоў⁴³ дзеля іх узводзяць.
Адзінаццаць зьмен зазнаюць істоты.
Адзінаццаць, кажуць, на небе рудраў⁴⁴.

Аштавакра прамовіў:

- 18 Складаецца год з дванаццаці месяцаў.
Дванаццаць складоў у джагаці на паду.
Ідзе дванаццаць дзён звычайна вучта.
Дванаццаць, кажуць мудрацы, адзіт'яў.

Бандзін прамовіў:

- 19 Трынаццаты дзень, кажуць, найспрыяльны⁴⁵.
Трынаццаць выспаў утвараюць сушу...

Ломаша прамовіў:

- 20 Сказаўшы гэтак, ён запнуўся раптам,
і Аштавакра верш за яго закончыў:

41. *sāmidhenī-* [rc-] — [славень,] які вымаўляецца пры распальванні агню, у дадзеным выпадку — прысьвечанага продкам.

42. *daśerakā daśa dāśā daśārṇāḥ* ДС 'дашэракі, дзесяць, дашы, дашарны'. У назвах усіх гэтых плямён чуваць слова *daśa* 'дзесяць'.

43. Ідзеца пра тое, што ў кожны з адзінаццаці дзён паловы месячнага месяца прыносяць у ахвяру па адной свойскай жывёле ля ахвярнага слупа.

44. *rudra-* — група багоў.

45. Ідзеца пра *tithi-* 'месячны дзень'. ПН у век Калі для дасягнення вызволу адных намаганьняў недастаткова — іх яшчэ трэба чыніць у спрыяльны час.

- «Трынаццаць дзён быў у дарозе Кешын⁴⁶.
Трынаццаць і больш складоў у звышпамерах»⁴⁷.
- 21 Калі вазьнічыч замаўчаў зьнянацку,
у думе цяжкай апусціўшы голаў,
а юны сьвятар яго верш закончыў,
падняўся ў зборні тут жа гоман гучны.
- 22 І тады сярод сумятні агульнай
на слаўнай вучце Джанакі-ўладыкі
да Аштавакры падышлі з пашанай
усе сьвятары, склаўшы рукі ветла.
Аштавакра прамовіў:
- 23 Раней, здалеўшы мудрацоў у спрэчцы,
тапіў іх Бандзін у вадзе бязьлітасна.
Дык хай жа й яго той жа лёс спасьцігне!
Хапайце яго ды ў вадзе тапеце!
Бандзін прамовіў:
- 24 Я сын самога валадыкі Варуны!
Адначасна з тваёю саттрай, Джанака,
ішла там саттра дванаццацірочная.
Туды й пасылаў я найлепшых брагманаў⁴⁸.
- 25 На вучце божай у самога Варуны
былі яны й вось да нас знову крочаць.
Славагоднага слаўлю я Аштавакру,
празь яго знову я сустрэну бацьку!
Аштавакра прамовіў:
- 26 Тапіў сьвятароў у вадзе марскоў⁴⁹ ён,
адоленых ім у размове мудрай.
Ззнаў ад мяне ён паразу сёньня.

46. Цьмяны верш. Словам *Keśin-* 'трывасты' ў РВ звычайна звалі Індравых коней.
ПН Кешын — *ātman-*, а трынаццаць дзён — здолі.
47. *atichandas-* — памеры, большыя за джагаці (найдаўжэйшы ў РВ), у якім 12
складоў.
48. Памер зьменены на *jagatī-*.
49. Мітхіла не стаіць на моры.

- Хай праведнікі маё слова ацэняць!
- 27 Як палкі агонь Джатавэдас-Агні
дамы праведнікаў не спаляе, палкі,
так праведнікі дзяцей словы цэняць,
нават калі тыя гучаць наіўна.
- 28 Ці то шлешма́такі⁵⁰ ты аб'еўся, княжа,
ці то цябе так ап'янілі лёсткі?!
Ты быццам слон, якога гоняць палкай,
і словаў маіх ты зусім ня чуеш.
Джанака прамовіў:
- 29 Твае дзівосныя я чую словы
і выгляд твой нечалавечы бачу.
Раз ты ў размове перамог Бандзіна,
то можаш цяпер зь ім рабіць, што хочаш.
Аштавакра прамовіў:
- 30 З жывога Бандзіна, ўладар, мне карысьці няма зусім.
Калі Варуна яго бацька насампраўду, ўтапі яго!
Бандзін прамовіў:
- 31 Я сын самога валадыкі Варуны,
таму ў вадзе мне патануць ня страшна!
Пабачыць зараз Аштавакра бацьку
Кагоду, якога даўно ўтапіў я!
Ломаша прамовіў:
- 32 Паўсталі тады сьвятары перад Джанакама мудрыя,
ды адзін за другім, княжа, ўшанаваныя Варунам.
Кагода прамовіў:
- 33 Таму і стараецца люд пакінуць па сабе дзяцей.
Што ня здолеў здзейсьніці я, тое здзейсьніў мой родны сын.
- 34 У слабога бо сын дужы, ў недарэкі умудраны,
а ў невука сын вучоны нараджаецца, Джанака.
Бандзін прамовіў:
- 35 Сякерай востраю няхай сам бог Антака⁵¹ жудасны

50. ПН гэты плод затуманьвае розум.

51. Антака- 'які спрычыняе канец' — бог памерлых Яма.

- сьцінае ворагам тваім ды галовы! Дабра табе⁵²!
- 36 Расьпеў пяцца ды ўрачыстань велі,⁵³
на саттры сома, як належыць, п'ёцца.
На вучце Джанакавай самі богі
прымаюць рада сваю долю чысту.
- Ломаша прамовіў:*
- 37 І вось, калі ўсе сьвятары, о княжа,
падняліся ў бліску сваім вялікім,
Бандзін разьвітаўся тады з уладцам
і ў воды тут жа увайшоў марскія.
- 38 Аштавакра ж, ушанаваўшы бацьку
й прыняўшы шану ад сьвятароў прысутных,
вярнуўся назад у прыстан прыўкрасны,
Бандзіна змогшы, з сваім дзядзькам разам.
- 39 О сыне Кунці, тут жывучы з братамі
у міры й шчасьці зь сьвятарамі разам,
адданы цалком чысьціні ва ўчынках,
ты здзейсьніш са мной яшчэ шмат паломніцтваў.

*Такая ў сьвятой Магабгараце ў Лясным разьдзеле
134-я частка.*

52. *bhadraṃ te / vaḥ* 'дабра табе / вам' — фраза, якой часта запаўняецца радок і якая далёка не заўсёды сэнсава ў ім дарэчная (гл., напр., «Аповед пра Раму», 275.2 або «Аповед пра Індраву перамогу», 12.4).
53. *ukthya-* — калі расьпеў пяцца, то *ukthya-* прамаўляецца. Вялікі ўрачыстань складаецца з трох частак па 80 трывершаў, якія чытаюцца ў канцы падрыхтоўкі вогнішча.

АПОВЕД ПРА РЫБУ

3.185

«АПОВЕД ПРА РЫБУ» — гэта адзін з варыянтаў стараіндыйскага падання пра патоп. Найстаражытны ж зафіксаваны ў *Satapatha-brāhmaṇa-* (1.8.1–11). Прывядзём яго цалком:

1. Вось жа, уранку М^ану¹ прынеслі вады, каб ён умыўся, як і цяпер яе прыносяць мыць рукі. Калі ён умываўся, яму ў рукі трапіла рыбка. 2. І сказала яна яму: «Выгадуй мяне — я цябе ўратую». «Ад чаго ж ты мяне ўратуеш?» — «Патоп патопіць усіх жывых істот. Ад яго я цябе і ўратую». — «Як жа мне цябе выгадаваць?» 3. І сказала яна: «Пакуль мы маленькія, нам пагражае вялікая небяспека, бо рыбы жаруць адна адну. Спачатку гадуй мяне ў збане. Калі я перарасту яго, выкапай копанку ў гадуў мяне там. Калі ж я перарасту і яе, выпусьці мяне ў мора — тады мне ўжо нічога ня будзе страшна». 4. Неўзабаве яна стала вялізнай рыбай², бо расла вельмі хутка. «Вось жа, у такі ў такі год прыйдзе патоп. Тады зрабі, як я кажу, і збудуй карабель. Калі падыецца вада, узьдзі на карабель, і я цябе ўратую». 5. Выгадаваўшы гэтак рыбіну, ён выпусьціў яе ў мора. І вось у год, указаны рыбаю, ён зрабіў, як яна сказала, і збудаваў карабель. Калі паднялася вада, ён узышоў на карабель. І да яго падплыла тая рыбіна. Ён прывязаў карабель вяроўкаю да яе рога, і яна адвезла яго на Паўночную гару. 6. І сказала яна: «Я ўратавала цябе. Прывяжы карабель да дрэва. Але ня дай яму сесці на мель, пакуль будзеш на гары³. Як вада пачне спадаць, тады пачнеш спускацца і ты». Так ён пакрысе ў спусьціўся, таму тая вяршыня Паўночнай гары завецца *С п у с к а м М а н у*. Патоп змыў усіх

1. *Mani-* / *Manus-* — ад яго ўтвараюцца словы *mānava-* і *manuṣya-*, якія азначаюць 'чалавек'. У РВ Ману ёсць першым чалавекам і запачаткоўцам ахвярапрынашэнняў багам.
2. УА ўжыта цьмянае слова *jhaṣa-*, якое ў іншых ведыйскіх тэкстах не сустракаецца.
3. УА не зусім яснае месца. ДС, мабыць, «але хай вада цябе, пакуль ты будзеш на гары, не адсячэ (*mā chaitṣit*)». Прапаноўваўся таксама пераклад «ня змые».

жывых істот, і тут застаўся толькі Ману. 7. Жадаючы нашчадкаў, стаў ён чыніць жарбу і ўславу багом. Чыніў ён у той час і вучты⁴: узьліваў у ваду топленае масла, сыраквашу, сыроватку й вяршкі. І вось праз год узьнікла дзяўчына. Хутка зацьвярдзеўшы, яна паднялася й пайшла, а ў яе сьлядох заставалася топленае масла.⁵ Сустрэлі яе Мітра й Варуна. 8. І сказалі ёй: «Хто ты?» — «Дачка Ману». — «Скажы, што ты наша». «Не, — адказала яна, — я дачка таго, хто мяне спарадзіў». І захацелі яны займець у ёй частку. Ці згадзілася яна, ці не згадзілася, але пайшла сабе далей ды прыйшла да Ману. 9. І сказаў ёй Ману: «Чья ты?» — «Твая дачка». — «Як гэтая панна мая дачка?» — «Ты спарадзіў мяне тымі ўзьлівамі з топленага масла, сыраквашы, сыроваткі й вяршыкоў, што ўзьліваў у ваду. Я есьмі добраславеньне. Ужывай мяне ў вучце! Калі будзеш ужываць мяне ў вучце, будзеш мець шмат нашчадкаў і жывёлы. І якога б мною добраславеньня ты ні зажадаў, ва ўсім здабудзеш посьпех». І стаў ён ужываць яе ў сярэдзіне вучты, бо тое, што ўжываецца паміж перадвучтай і пасьявучтай, і ёсьць сярэдзінай вучты. 10. Жадаючы нашчадкаў, стаў ён чыніць зь ёю жарбу і ўславу багом. І празь яе спарадзіў род, што завецца Р о д а м М а н у . 11. І якога б ёю добраславеньня ні зажадаў, ва ўсім здабываў посьпех. Гэтая дачка Ману — тое самае, што й Сыта⁶. І хто, ведаючы гэта, жыве зь ёю⁷, той працягвае род, што быў спараджаны Ману. І якога ёю добраславеньня ні зажадае, ва ўсім здабывае посьпех.

Галоўнае адрозьненне гэтай вэрсіі паданьня ад той, што зьмешчана ў МБ, палягае ў тым, што ў апошняй рыба ўважаецца ўвасабленьнем бога-творцы Брагмы (у МБ гэта Вішну). Яшчэ пазьнейшая вэрсія паданьня знаходзіцца ў *Matsya-purāṇa*- 1–2, у якой

4. УА *rāka-uajña*- — адны перакладаюць як 'вучта прыгатаваная', другія — як 'простая вучта'.
5. Лбо «на ейным месцы засталася топленае масла».
6. *idā*- 'ахвярнае ўзьліваньне' — іншымі словамі, яна ёсьць ачалавечаным вобразам узьліваньня, якое чынілі ў гонар багоў.
7. *idāyā carati* — з аднаго боку, «чыніць *idā*- (як узьліваньне)», з другога — «жыве з *idā*-» (як з жанчынаю). Відаць, тут даецца рытуалістычнае пераасэнсаваньне больш старажытнага міту, паводле якога чалавечтва зьявілася ў выніку інцэсту — матыў, пашыраны ў многіх культурах сьвету.

рыба ўжо зьяўляецца ўвасабленьнем (*avatāra*-) ня Брагмы, а бога Вішну. Ёсць і іншыя адрозьненні: напр., рыба загадвае Ману пагрузіць на карабель ня толькі ўсе віды насеньня, але й жывых істот.

Незвычайнае падабенства індыйскага паданьня пра патоп да яго мэсапатамскага аналягу, а таксама тое, што паміж Індзкай цывілізацыяй і Міжрэччам існавалі сталыя гандлёвыя сувязі, схіляе многіх дасьледчыкаў гэтай тэмы да думкі, што індыйская легенда пра патоп ня ёсць тубыльнай, але была прынесена з Мэсапатаміі.

Цікавы аналіз гэтага паданьня можна знайсці ў артыкуле *Ananda K. Coomaraswamy. The Flood in Hindu Tradition. // Studies in Comparative Religion, Vol. 7, No. 4 (Autumn 1973)*: аўтар выказвае меркаваньне, што і мэсапатамская, і індыйская вэрсія ўзыходзяць да агульнай крыніцы, і падабенства паміж імі, такім чынам, тлумачыцца не запазычаньнем, а супольным паходжаньнем.

ЧАСТКА 185

Вайшампаяна прамовіў:

1 І тады сьмелы сын Пінду¹ Маркандэю прамовіў зноў:
«Прашу, пра дзеі раскажы Ману, сына Вівасвата!»

Маркандэя прамовіў:

2 Быў Вівасватаў сын Ману, велярышы магутлівы,
Прародзічу равён бліскам, о найлепшы між бгаратаў.

3 Магутою, жарбой, палам і красою Вайвасвата²
перавысіў свайго дзеда, а таксама свайго айца.

4 Узняўшы угару рукі, на адной назе стоячы,
у слыннай ён у Бадары³ суворую чыніў жарбу.

5 Схіліўшы уніз галаву⁴ ды вачмі не міргаючы⁵,
жарбаваў ён жарбу грозну дзесяць тысяч гадоў тады.

6 І вось аднойчы, калі ён у адзежы намочанай
жарбаваў каля Вірані⁶, валасы свае скуліўшы⁷,
да яго падплыла рыба і прамовіла так яму⁸:

7 «Вялебны, я мала рыбка і вялікіх баюся рыб.

Прашу, ад іх абарані ты мяне, о зарочысты!

8 Слабых рыбац амаль заўжды пажырае мацнейшая —
так вядзецца у нас, рыбаў, зь незапомных яшчэ часоў.

9 Таму з мора бяды гэтай, я прашу, уратуй мяне!

1. Тут Юдгіштхіра.

2. *Vaivasvata*- 'Вівасватаў нашчадак'.

3. Гл. увагу 24 да «Аповеду пра горца».

4. Пры апушчэнні галавы паляпшасца кровазварот у мазгох, што спрыяе
разумовай дзейнасці. У ёзе гэта завецца *jalamdhara-bandha*- і зьяўляецца
абавязковым складнікам паставы лотаса (*padmasana*-).

5. Ідзеца пра замацаваньне погляду — яшчэ адным важным складніку мэды-
тацыйнай практыкі. Звычайна вочы зводзяць на кончык носа альбо на між-
броўе.

6. Нейкая рака. У НК *Sṛīṅī*-.

7. Аскеты зблытвалі свае валасы ў кудлы, а потым збіралі іх на макаўцы
ў выглядзе ракавіны.

8. ДР.

- За памогу тваю, пане, адплачу я табе цалком».
- 10 Пачуўшы такавы словы, спагадаю прасякнуты,
узяў рыбу сабе ў рукі тады Ману Вайвасвата.
- 11 Прынёсшы на бераг рыбу, што, як поўня, выблісквала,
апусьціў тады Ману яе ў невялічкі гліняны збан.
- 12 І расла яна там, княжа, у пяшчоце і доглядзе,
бо кукобіў яе Ману, як дачку⁹ сваю ўласную.
- 13 Мінула шмат часу, й яна тады стала вялікаю
ды у тым гладышы болей, о ўладар, не змяшчалася.
- 14 І пабачыўшы нейк Ману, яна гэтак прамовіла:
«У іншае месца цяпер мяне перанясі, прашу!»
- 15 Дастаўшы з гладыша рыбу, той вялебны мудрэц тады
у вялікі стаў перанёс яе, Ману Вайвасвата,
16 і закінуў там у ваду, о зваёўча варожых мест.
Мінула нямала гадоў, і рыба ізноў вырасла.
- 17 Хоць і быў дзьве ёджаны стаў той удоўжкі, а ўшыр — адну,
не магла ў ім, о пан люду, тая рыба вялізная
варухнуць плаўніком нават, о сын Кунці праслаўлены.
- 18 Пабачыўшы тады Ману, яна мовіла зноў яму:
«О пане, да жаны мора, я прашу, аднясі мяне!
Хачу жыць я цяпер, тата, ў водах Га́нггі шырокае».
- 19 Пачуўшы яе, трывалы тады Ману Вайвасвата
аднёс, самаўладны, яе сам у Гангу, о бгарата.
- 20 Яшчэ колькі часу расла ў рацэ рыба, о волаце,
а пабачыўшы зноў Ману, так прамудраму мовіла:
21 «О пане, цяпер і ў Ганзе не магу зварухнуцца я.
У мора хутчэй аднясі ты мяне, я прашу цябе!»
- 22 І дастаўшы з вады рэчнай тую рыбу, Вайвасвата
аднёс да мора самаруч яе й выпусьціў, волаце.
- 23 Хоць і вельмі яна веліай стала ў водах тае ракі,
падняў Ману тады рыбу без натугі, й была яна
на дотык і пах прыемнай, о найлепшы між бгаратаў¹⁰.

9. УА «сына», бо санскр. *matsya-* 'рыба' м.р.

10. ДР.

- 24 І вось, калі ў мора мудрэц адпусціў велярыбіну,
прамовіла яна гэтак Вайвасвату з усьмешкаю:
- 25 «О вялебны, мяне рупна гадаваў ты й аховываў.
А цяпер паслухай, што табе трэба будзе цяпер зрабіць!
- 26 Неўзабаве ўсё на зямлі — і рушнае, й нярушнае —
загіне у вадзе, пане, — і сьледу не застанеца¹¹.
- 27 Ужо блізкі патоп велі, што ачысьціць сабой сусьвет,
і тое, што я раскажу, табе вельмі скарысьціца.
- 28 Для жывёл і расьлін, пане, для рушнага й нярушнага —
для ўсяго цалком надышла часіна вельмі страшная.
- 29 Ты павінен зрабіць човен, да яго прывязаць паўроз,
а там разам зь сямяю рышы узысьці на яго тады.
- 30 А яшчэ з сабою вазьмі ты насеньня разнакага¹²
ды захоўвай яго пільна, падзяліўшы на частачкі.
- 31 Ты чакай мяне ў тым чоўне — прыплыву па цябе ураз,
і буду я з рогам: па ім ты пазнаеш мяне тады.
- 32 Зрабі ўсё, як кажу, пане. Да сустрэчы! Мне ўжо пара.
Не сумніся ў маіх словах, о ўлюбёнча пустэльнікаў!»
- 33 «Я так і зраблю!» — адказаў тады рыбе Вайвасвата,
й разышліся яны, княжа, разьвітаўшысь адно з адным.
- 34 І вось Ману, о пан люду, ўзяў насеньня разнакага,
як сказала яму рыба, і па моры паплыў тады
на чоўне надзейным сваім ды па хвалях вялізманых.
- 35 І падумаў тады Ману пра рыбу, о Юдгіштхіра,
і, пачуўшы яго думкі, о найлепшы між бгаратаў,
зьвілася яна тут жа, і быў рог у яе тады.
- 36 Пабачыўшы ў вадзе раптам тую рыбу рагатую¹³,

11. УА *pralayaṃ gamiṣyati* 'прыйдзе да пралевай'. Словам *pralaya-* 'растварэньне' называсца разбурэньне сьвету ў канцы *kalpa-*, аднаго цыкля існаваньня сьвету. Тут, аднак, яно ўжыта ў больш шырокім значэньні.

12. АС «якое я назвала раней». У НК «якое раней назвалі двойчынароджанья».

13. УА гукавая і сэнсавая гульня больш багатая: *taṃ dṛṣṭvā manujendrendra manur matsyaṃ jalāmave* 'яе ўбачыўшы, о Індра Індраў нашчадкаў Ману, Ману, рыбу ў моры'.

- што з мора ўздымалася там, нібы скалы высозныя,
 37 зрабіў Ману тады хутка, о найлепшы між пандаваў,
 зь вяроўкі вяліку пятлю ды накінуў на рыбін рог.
 38 І тады прывязаны той пятлёй човен, о бгарата,
 пацягнула ураз рыба па салёным вадоймішчы.
 39 Паплыў Ману на тым чоўне цераз мора, о пан людзей,
 і танчылі вакол хвалі, і грымела вакол вада.
 40 Кідала магутным ветрам тую лодку туды-сюды,
 і гайдалась яна, княжа, як распусьніца п'яная.
 41 Ні пазему тады вокал, ні зямлі не было відаць.
 Зьліліся нябёсы з морам: скінуць вокам — адна вада.
 42 Усё ў сьвесе тады цалкам змяшалася, о бгарата,
 і застаўся адзін Ману зь сямю рышы ды рыбаю.
 43 Так нямала гадоў, княжа, тую лодку нястомліва
 цягнула за сабой рыба ды прасторамі воднымі.
 44 І вось да самай высокай да вяршыні Гімалаі
 прыцягнула тады лодку тая рыба, о бгарата.
 45 І сказала яна мякка мудрацом ды з усьмешкаю:
 «Прывяжэце хутчэй човен да вяршыні сье гары!»
 46 І тут жа тады мудрацы прывязалі сваю ладзьдзю,
 як параіла ім рыба, й к Гімава́ту прычалілі.
 47 І па сёньня гару тую Гімавата найвышнюю
 называюць, о сын Кунці, няйначай як Прычалішча¹⁴.
 48 І сказала тады рыба мудрацом уратованым:
 «Я прародзіч Брагма, й вышэй за мяне не стаіць ніхто.
 Каб вас уратаваць, выгляд я прыняў тады рыбіны.
 49 Прызначана наноў Ману ўсё жывое цяпер стварыць:
 і руш, і неруш, о мудрэц, і багоў, і чартоў зь людзьмі.
 50 І таму суворай жарбой ён здабудзе цяпер празор¹⁵
 і ў мароку з маёй ласкі не ўпадзе, о прамудрыя».

14. УА *Nau-bandhana*- 'месца прывязваньня лодак'.

15. *pratibhā*- хуткае разуменьне. Слова ўтворана ад *prati* √*bhā*- 'выбліскваць, станавіцца відочным, праяўляцца, здавацца'. Тут яно, відаць, азначае яснае бачаньне задумы Брагмы.

- 51 Прамовіўшы гэтак, ураз зьнікла рыба, о бгарата,
і вось Ману тады ўзяўся ўсё жывое ствараць наноў,
ды стала яго марачыць, і ўчыніў ён вялік-жарбу.
- 52 Назьбіраўшы жарбы досыць, ён да працы узяўся зноў,
як належыць, пачаў Ману ўсё жывое тады тварыць.
- 53 Апавед, што я расказаў, выдаляе усе грахі.
«Паданьнем пра рыбу» яго называюць, о волаце.
- 54 А хто ж будзе заўжды слухаць дзеі Ману, той меціме
ува ўсім на зямлі посьпех і, шчасны, дасягне нябёс.

*Такая ў сьвятой Магабгараце ў Лясным разьзеле
185-я частка.*

АПОВЕД ПРА МУДГАЛУ

3.245–247

«Аповед пра Мудгалу» цікавы зь некалькіх прычын. Першая зь яго тэм — шчодрасьць, у прыватнасьці, шчодрое кармленьне запрошаных на ахвярапрыпашэньне сьвятароў, а таксама гасьцей-паломнікаў, бо герой гэтага аповеду жыве на Курукшэтры, багатай на прошчы (*tirtha-*). У зборніку законаў *Manu-smṛiti-* 1.86 кажацца, што ў Век Калі галоўным абавязкам чалавека зьяўляецца менавіта шчодрасьць (*dāna-* ‘даваньне’). Пра важнасьць дзяліцца зь іншым кажацца ўжо ў РВ (10.117.1-7):

ПАЭТ: *Бгікшу з роду Ангіраса*
ПАМЕР: *трыштубг, джагаці (1–2)*

Ня толькі голадам божаве губяць люд,
бо й сыты гіне ад таго і ад сяго.
Ніколі скарбу не бракуе шчодраму,
скупы ж нідзе сабе ня знойдзе літасьці.

Хто небараку, што насытку просіць,
(хоць ежу мае), але госьця ўбогага
ні з чым пускае (хоць і сябрам быў яму),
той, чэрствасэрды, сабе ня знойдзе літасьці.

Той шчодрым ёсьць, хто падае прасільцу,
што блудзіць худы, каб знайсці насытак.
На кліч яго ён адгукнецца шчыра
і сябра сабе назаўжды здабудзе.

Ня сябар той, хто абдзяляе сябра,
вернага друга, вераломны, ежай.
Хай кіне яго, з такім жыць ня варта:
чужак, а шчодры, і то будзе лепей!

Дык хай бяздольных адарае здольны,
у даль дарогі хай глядзіць уважна,
бо скарбы — нібы у павозцы колы:
пераходзяць ад аднаго к другому.

Мала карысыці неразумцу зь ежы:
праўду кажу, яна ж яго і згубіць.
Ні заступцы ён не жывіць, ні сябра.
Адзін у бядзе, хто адзін за ежай.

Той корміць лямах, хто арэ палетак.
Той праходзіць шлях, хто вандруе пешкі.
Сьвятар, што мовіць, здабывае болей,
а шчодры сябар ад скупага лепшы.

Распрацоўвалася гэтая тэма і ва ўпанішадах. Так, у *Bṛhadāraṇya-kopaniṣad-* 5.2.1–3 на конт шчодрасьці прыводзіцца такі аповед:

У *Прародзіча (Prajaṛati-)* жылі й вучыліся¹ тры грамады ягоных сыноў: багі, людзі й асуры. Скончыўшы навучаньне, багі казалі: «Скажы нам [што-небудзь на дарогу], пане!» І сказаў ён ім гэты склад: «Да!» [А потым спытаў:] «Ці зразумелі вы?» І адказалі яны: «Мы зразумелі. Ты сказаў нам: “Таймуйцеся!”»² І сказаў ён: «Слушна! Вы зразумелі».

Тады казалі яму людзі: «Скажы нам [што-небудзь на дарогу], пане!» І сказаў ён ім гэты самы склад: «Да!» [А потым спытаў:] «Ці зразумелі вы?» І адказалі яны: «Мы зразумелі. Ты сказаў нам: “Падавайце!”» І сказаў ён: «Слушна! Вы зразумелі».

Тады казалі яму асуры: «Скажы нам [што-небудзь на дарогу], пане!» І сказаў ён ім гэты самы склад: «Да!» [А потым спытаў:] «Ці зразумелі вы?» І адказалі яны: «Мы зразумелі. Ты сказаў нам: “Літуйце!”» І сказаў ён: «Слушна! Вы зразумелі».³

1. Ідзеца пра *brahma-saṃgā-* — вывучэньне Ведаў.

2. Т.-б. стрымлівайце свае органы пачуцьцяў.

3. У санскрыце ўсе тры словы пачынаюцца з 'da': *dāmyata*, *datta* і *dayadhvam*.

Тое самае паўтарае й нябёсны голас — гром: «Да! Да! Да!» [То-бок:] «Таймуіцесья! Падавайце! Літуйце!» Гэтай тройцы й трэба вучыць: таймаваньюся, падаваньню й літасьці.

Другой (і галоўнай) тэмай «Аповеду пра Мудгалу» ёсьць адмаўленьне сьвету багоў як канчатковай мэты чалавечага жыцьця. Галоўнай падставай для гэтага паслужыла вучэньне пра кáрму (*karman*-), якое каротка апісваецца ў самім аповедзе. Альтэрнатываю сьвету багоў, адкуль праведнікі вяртаюцца-такі назад на зямлю па вычарпаньні іх добрых спраў, выступае вечнае месца (*sthāna*-), адкуль ужо не вяртаюцца, названае ў аповедзе *siddhi*- — дасканалым станам ('райствам' у перакладзе), які характарызуецца як *nirvāṇa*- 'задзьмухваньне, спыненьне, зьнікненьне'. Апошнія слова, будучы ад пачатку будысцкім тэрмінам, тут, вядома, не адсылае да будысцкай дактрыны: у МБ пад *nirvāṇa*-, як правіла, разумеецца стан поўнай здаволенасьці ці найвышэйшай шчасноты (напр., 3.126.15: «выпіўшы халоднай вады, той асьмяглы пан зямлі прыйшоў да поўнай здаволі (*nirvāṇam*)»; 14.19.12: «пакінуўшы розумам усе жаданьні — і цялесныя, і душэўныя, — [чалавек] паступова дасягае *nirvāṇa*-, як агонь бяз дроў»).

Унікальную рысу «Аповеду пра Мудгалу» становіць незвычайнае апісаньне Рыбгу⁴: у РВ гэта другасныя пэрсанажы — тры сьмертныя браты Рыбгу, Вáджа й Вібгáн, якія дзякуючы свайму ўмельству сталі багамі. Аднак у аповедзе яны ня толькі называюцца багамі багоў, але й ня гінуць пры зьмене кальпаў. Такая высокая роля Рыбгу ня мае паралеляў у іншых індыйскіх тэкстах.

4. *ṛbhu*- 'умелы'.

ЧАСТКА 245

Юдгіштхіра прамовіў:

- 26 О вялебны, на тым сьвеце што цаньнейшым зьяўляецца:
раздача дароў ці жарба? Ёй што з гэтага цяжэй чыніць?
В'яса прамовіў:
- 27 За раздачу дароў, княжа, тут¹ нічога няма цяжэй,
бо вялікая хоць к скарбу, ды і няпроста яго здабыць.
- 28 Адны дзеля скарбаў ідуць на вайну, жыццём гардзячы,
а іншыя — ў гушчар страшны або ў мора, о бгарата.
- 29 Расплоджваюць адны быдла ці бяруцца за рольніцтва,
а іншыя, каб зарабіць, наймаюцца у парабкі.
- 30 З назьбіраным цяжкой працай вельмі цяжка расстацца,
таму за раздачу дароў тут нічога няма цяжэй.
- 31 Трэба добра, аднак, помніць, што сумленна нажыты скарб
дарыць трэба адно добрым ды ў дарэчнае вераме².
- 32 Заслугі ў раздачы майна, несумленна здабытага,
няма, і раздаўца гэта не ўратуе зь вялік-бяды³.
- 33 У правільны ж час і малы дар ад сэрца ад чыстага
ды таму, хто яго варты, мае там⁴ незьнікомы плён.
- 34 Пра гэта ёсьць даўняя быль, што расказваюць мудрыя⁵,
аб тым, што здабыў раздачай дроны⁶ рысу муж Мудгала⁷.

*Такая ў сьвятой Магабгараце ў Лясным разьзеле
245-я частка.*

1. УА «на зямлі».
2. УА «у дарэчны час і ў дарэчным месцы».
3. Ад перараджэньня.
4. На тым сьвеце.
5. УА «І на гэты конт у якасьці прыкладу [мудрыя] прыводзяць даўнюю быль». Гэты формульны выраз сустракаецца ў МБ вельмі часта — у Разьзеле супакою, напрыклад, аж 58 разоў.
6. *droṇa*- 'вадро' — мера аб'ёму, роўная 1024 прыгаршчам.
7. Магчыма, імя *Mudgala*- утворана ад слова *mudga*- 'чорны маш'.

ЧАСТКА 246

Юдгіштхіра прамовіў:

- 1 Раскажы мне, мудры, як ён ад той дрону адмовіўся
ды каму і ў які спосаб ён свой рыс раздаваў тады.
- 2 Чым учынкам, я лічу, задаволены праведным
сам вышні Даглядач дгармы, той нямарна радзіўся тут.
В'яса прамовіў:
- 3 Быў калісьці ў Зямлі куру дгармавіты муж Мудгала,
што жыў з пожні адно, княжа, каласы падбіраючы,
трывалы ў зароках сваіх, праўдамоўны й лагодлівы.⁸
- 4 Жывучы, як лясны голуб⁹, гасьцінны й вучтадбайлівы,
спаўняў ішт'ыкрыту¹⁰ як сьлед непакісны ў жарбе жарбіт.
- 5 Едучы штодругі тыдзень разам зь дзецямі а жонкаю,
ён за кожныя два тыдні дрону рысу ашчаджываў.
- 6 На поўню й маладзік спраўна адправы учыняючы,
з падношаў багом і гасьцём¹¹ ён парэшткамі жыў адно.
- 7 Сам В'асава, ўладар сьветаў, разам зь іншымі боствамі
штозьмену на яго вучце прымаў долю, о пан людзей.
- 8 На зьмену месяца заўжды той пустэльнік ашчадлівы
ўсім гасьцём раздаваў ежу з найвялікашау радасьцю.
- 9 І хаця ня скупячыся раздаваў ён сабранае,
адно большала ў яго рысу, калі госьці зьяўляліся.
- 10 І вось, княжа, ужо сотні сьвятароў накармаў мудрэц,
а ежы ўсё большала, бо з чыстым сэрцам ён рыс дарыў.
- 11 Прачуў аб Мудгалу тады, пустэльніку найправедным,
Дурв'асас¹², адзеты ў пазем¹³, і прыйшоў ён да Мудгалы.
- 12 Праклёны выкрыкваючы, безвалосы й аголены,

8. ДР.

9. Т.-б. ня робячы запасаў, а харчуючыся сабраным за дзень.

10. Від ахвярапрынашэньня.

11. Гаворка ідзе пра сьвятароў, якія запрашаюцца на ахвярапрынашэньні.

12. *Dur-vāsas*- 'дрэнна адзеты, голы' — мудрэц, вядомы сваёй гняўлівасьцю.

13. *Dig-vāsas*- 'у якога за адзежу староны сьвету' — т.-б. голы.

- выглядаў той жарбіт, княжа, як шаленец, о пандава.
- 13 Падышоўшы к яму, мовіў той мудрэц найвыдатнейшы:
«Я па ежу прыйшоў гэтуль, о жарбіт найвыдатнейшы».
- 14 «Вітаю цябе!» — адказаў мудрацу тады Мудгала
і даў ступнявіцу яму зь сэрбавіцай, о бгарата.
- 15 Зь вялікай пашанай мудрэц, верны доўгу гасыцінасьці,
даў шаленцу таму ежы, найвыдатнай — галоднаму.
- 16 Зьеў ураз ён усю ежу, згаладнелы, найсмачную,
і тады мудрацу знову падаў порцыю Мудгала.
- 17 Зьеўшы й гэта усё, княжа, ён тады недаедкамі
абмазаў сабе ўсё цела і пайшоў сабе, як ішоў.
- 18 А калі зьмяніўся месяц, ён вярнуўся к пустэльніку
і знову ўсю ежу ў яго зьеў дачыста, о пан людзей.
- 19 Бязь ежы застаўшыся, той знову стаў каласы зьбіраць:
нават голад ня мог зрушыць яго з шляху абранага.
- 20 Ні гнеў, ні скупасьць, о ўладар, ні пагарда з трывогаю
не чапалі зусім сэрца сьвятара найвыдатнага.
- 21 Шэсьць разоў прыходзіў к яму, жарбіту найвыдатнаму,
што жыві з пожны адно, княжа, той Дурвасас настойлівы.
- 22 Аніякай, аднак, зьмены ён ня ўбачыў у Мудгалу:
было сэрца яго чыстым і душа незахмаранай.
- 23 І прамовіў тады труднік задаволены Мудгалу:
«Няма ў сьвеце табе роўных, што б дарылі бяз скупасьці».
- 24 Голад глушыць чуцьцё доўгу й пазбаўляе трываласьці.
Язык, любячы смак ежы, да яе заўжды цягнецца¹⁴.
- 25 Ежа жывіць жыцьцё ў целе, здолі ж з мыслам рухавыя
засяродзіць можна, адно закілзаўшы цяжкой жарбой¹⁵.
- 26 Цяжка з чыстым аддаць сэрцам рэч, здабытую зь цяжкасьцю,
але ты ўсё так і зрабіў, о сьвятару найправедны.
- 27 Ласкавым прыёмам тваім мы надзвычай здаволены.
Трываласьць, адоля здоляў, вяляшчодрасць, і стрыманасьць,

14. ДС «ідучы за абсягамі органаў пачуцьцяў, язык цягнецца да смакаў».

15. ДС «рухавы мысел цяжка закілзаць, а засяроджаньне мыслу й органаў пачуцьцяў ёсьць, безумоўна, жарбою».

- 28 спагада, шчырата й цнота — усё ў пане увасоблена.
Пакарый ты усе сьветы¹⁶ і шчасноты спадобіўся.
- 29 Самі богі тваю шчодрасьць абвясцілі вялікаю.
У плоці, о верны сабе, ты на неба адправіўся!»
- 30 І толькі Дурвасас-мудрэц праказаў словы гэтыя,
як зь неба спусьціўся вьстун на лютучым на повазе.
- 31 Абвіты сеткаю званкоў, жураўлямі запрэжаны¹⁷,
зіхцеў самарушны той воз і дзівосным пах водарам.
- 32 Прамовіў тады пасланец: «Узыходзь на лютучы воз!
Учынкамі сваймі, мудры, ты здабыў сабе райскі стан!»
- 33 Пачуўшы такавы словы, адказаў яму той мудрэц:
«Раскажы мне сьпяраша, пане, ты пра цноты нябёсьнікаў.
- 34 Якую там чыняць жарбу і зь якою навагаю?
Нябёсныя хібы у чым? У чым шчасьце нябёснае?
- 35 Хто сем крокаў прайшоў з добрым, яго другам становіцца —
так добрыя¹⁸ заўжды кажуць. Дзеля дружбы мне дай адказ.
- 36 Якая тут праўда й карысьць, ты паведай мне ўсё як ёсьць,
і адказ я надам тут жа, з тваіх словаў зыходзячы».

*Такая ў сьвятой Магабгараце ў Лясным разьдзеле
246-я частка.*

ЧАСТКА 247

Пасланец багоў прамовіў:

- 1 Нясталы твой розум, відаць, калі неба здабытае,
замест каб цаніць, сумневу паддаеш, нібы той сьляпак.
- 2 Бо той сьвет, што завуць небам, ён у высах разьмешчаны,
шлях добрых, дзе заўжды езьдзяць калясьніцы бажыстыя.
- 3 Хто жарбы не чыніў доле і пяцёрку вялікіх вучт¹⁹,

16. АС «сваімі ўчынкамі».

17. АС «і лебедзямі».

18. АС «з добрых родаў».

19. Гл. увагу 26 да «Аповеду пра Аштавакру».

ілжывы й бязьверны²⁰, туды той ня ўзыдзе, о Мудгала.
 4 Хто ж праведны, шчыры, шчодры і сябе падкарыў сабе,
 той волат праслаўлены й муж супакойны ды стрыманы
 5 пападае туды, вычын учыніўшы стрыманья²¹,
 у сьветы праведных мужоў, дзе живуць адно добрыя.
 6 Багі, сáдг'і, яшчэ вíшвы, велярышы з марутамі,
 ямы, дгáмы²², о Маўдгáлья²³, і гандгáрвы з апсарамі —
 7 у кожнага збору багоў там асобнае ёсьць жылло:
 сьвет пекны й бліскучы, які ўсе жаданьні выконвае.
 8 Там золатая стаіць Мэру, князь-гара, што ў пярэчніку
 трыццаць тры тысячы ёджан, а на ёй — сады боскія:
 9 сьвятая Нáндана й іншы адпачывішчы праведных.
 Ні смагі, ні голаду там, ні хваробаў зусім няма²⁴,
 10 ні сьпёкі, ні сьцюжы, ні бед, ні ліхога й агіднага.
 Там чароўна заўжды пахне, ўсё на дотык прыемнае,
 11 а гукі, што льяюцца зусюль, слых і сэрца там радуюць.
 Няма там ні журбы з горам, ні пакутаў, ні старасьці.
 12 Вось такі ён, той сьвет, рышы, куды людзі, о Мудгала,
 патрапіць могуць за свае учынкi дабрачынныя.
 13 У тых, хто патрапіў туды, целы зьяюць, о Мудгала,
 бо роджаны ўчынкамі іх, а ня бацькам і мацерай.
 14 Ні калу, ні мачы з потам, ні смуроду няма у іх,
 і на шаты іхныя пыл не кладзецца, о трудніку.
 15 Ня вянуць іх дзіва-вянкi, духмяныя й чароўныя,
 і возяць тых праведнікаў калясьніцы лятучыя.
 16 Бяз зайздрасьці, хвароб, гора, амарокі і злоснасьці
 там шчасьліва живуць людзі, што змаглі дасягнуць нябёс.
 17 Над сьветамі ж гэтымі ўверх яшчэ вышай, о Мудгала,

20. *nāstika* — які ня верыць у існаваньне таго сьвету.

21. ДК «выдатны чын супакасьня і стрыманья [сябе]».

22. *marut-*, *viśva-*, *yāma-* і *dhāma-* — розныя групы багоў.

23. УА замест *Mudgala*- часам сустракаецца форма *Maudgalya* — фармальна гэта патронім, але тут яна, відавочна, ужыта адно з мэтрычных прычын — таму і ў перакладзе гэта слова трэба чытаць з двума націскамі.

24. АС «ні стомы».

- знаходзяцца сьветы Ша́кры, мнагацнотадзівосныя.
- 18 Далей сьветы ідуць Бра́гмы, зіхатліва прыўкрасныя,
патрапляюць куды рышы, дабрачынамі чыстыя.
- 19 А яшчэ на небе, мудрэц, жывуць Ры́бгу, багі багоў,
і іх жытлы яшчэ вышай. Самі боствы іх чтуць таму.
- 20 Уласным сьвятлом зіхацяць іх сьветы дарадойныя;
няма ў іх ні мук ад жанок, ні жады кіраваць зямлёй.
- 21 З жаротваў яны не жывуць, і ня п'юць яны амрыты;
дзівосныя у іх целы і вачом невідочныя.
- 22 У шчасці ня прагнуць шчасся адвечныя багі багоў
і нават са зьменай кальпаў анічуць не зьмяняюцца²⁵.
- 23 Адкуль у іх старасьць і сьмерць? Адкуль шчасьце і радасьці?
Ні гора, ні шчасся у іх. Адкуль жарыці зь нянавісьцю?
- 24 Нават самі багі прагнуць гэтай долі навышняя,
ды тым, што ў кайданох жадаў, недаступна яна зусім.
- 25 Гэтых сьветаў трыццаць і тры²⁶. Ў рэшту ж можна патрапіці
празь цяжкія ўстрымы сябе ці праз шчодрасьць належную.
- 26 Вось такі за шчодрасьць аддар на нябёсах ждзэ праведных.
Дык прымі ты яго сёньня, о зіхоткі сваёй жарбой!
- 27 Такія на небе сьветы і даброты, о трудніча.
Паслухай жа цяпер пільна пра заганы нябёсныя.
- 28 Учынкаў учыненых мы спажываем на небе плён
і іншых ня можам чыніць, пакуль тыя ня скончацца.
- 29 У гэтым загана і ёсьць, што па сконе усіх заслуг
абнятыя шчасьцем тут жа долу падаюць, Мудгала.
- 30 Нязносна, напэўна, распач і пакуты адведаўшых
нябёснага шчасся, што зноў у ніжэйшы трапляюць стан.
- 31 Як толькі зьвядаюць вянкi у таго, што вось-вось падзе,
працінае яго сэрца страх і розум мяшаецца.
- 32 Да самага сьвету Брагмы гэты хібы суворыя,
і ўсё-такі безьліч заслуг маюць небадасяглыя.
- 33 І ў гэтым важная якасьць тых, што зь неба сарваліся:

25. У канцы кальпы гiне ўсё, акрамя Брагмы, Вішну й Шывы.

26. Звычайная колькасць багоў.

- як вынік мінулых заслуг раджаюцца яны людзьмі.
 34 І чакае іх там шчасьце, як і доля вялікая.
 Калі ж не ўсвятдомяць таго, то ў ніжэйшы трапляюць стан.
 35 Што чыняць далавах людзі, тое ўверсе адведваюць,
 бо тут ёсьць зямлёй чынаў, але там ёсьць зямлёй пладоў.
 36 Аб чым ты мяне запытаў, раскажаў я табе усё.
 Калі ты гатовы ісьці, то давай пасьпяшаемся.

В'яса прамовіў:

- 37 Пачуўшы такавы словы, стаў абдумваць мудрэц адказ
 і, абдумаўшы ўсё добра, праказаў пасланцу багоў:
 38 «Паклон табе, вёсьнік багоў! Ідзі зь мірам сабе, айцец!
 Мне ня трэба зусім неба, што з такою заганаю.
 39 Вялікае гора ў таго, хто зь нябёсаў зрынаецца
 і падае сюды знову. Таму неба ня прагну я.
 40 Дзе гора а болю няма і адкуль не вяртаюцца,
 адно той бясконцы прыстан я жадаю знайсці сабе».
 41 Прамовіўшы гэта, жарбіт адпусціў пасланца багоў
 і, кінуўшы збор каласоў, у навьшні прыйшоў спакой.
 42 Да ганьбы й пахвалы рышы стаў тады абыякавым;
 што злота, што камень — яму усё роўна зрабілася:
 ёгай знаньня²⁷ тады чыстай у спазор²⁸ ён заглыбіўся²⁹.
 43 Здабыўшы спазорам сілу³⁰ а прыдобу³¹ навьшнюю,
 ён вечнага дасяг райства, што завуць яшчэ нерушшу³².
-

Такая ў сьвятой Магабгараце ў Лясным разьзеле

247-я частка.

27. *jñāna-yoga* — намаганьне, скіраванае на здабыцьцё ісьціннага знаньня.
 28. *dhyāna* — сфакусаванасьць сьвядомасьці на адным прадмеце.
 29. ДР.
 30. *bala* — НК тлумачыць як *para-vairāgya* — 'поўная бязжарснасьць'.
 31. *ṛddhi* — 'рост, посьпех, дасканалы стан' — рэдкае бел. слова *прыдоба* 'дабрабыт, выгода, раздольле' (і *прыдобны* 'ўрадлівы'), аднакаранёвае з такімі словамі як *падобны, няўдобица, даба і дабро*, нясе ў сабе ідэю прыдатнасьці, адпаведнасьці. У БМБ тут стаіць слова *buddhi*-, якое НК тлумачыць як *jñāna* — 'знаньне'.
 32. *nirvāṇa*-.

АПОВЕД ПРА РАМУ

3.258–275

«Аповед пра Раму» — бадай, самая папулярная гісторыя ва ўсёй Індыі. У сваім найбольш поўным варыянце яна расказана ў вялікай эпічнай паэме Вальмікі (*Vālmiki*-) «Рамаяне» (*Rāmā-yana*-), якая складвалася цягам некалькіх стагодзьдзяў і канчаткова аформілася дзесьці ў 4 ст. н.э. Існуе нямала перакладаў-пераказаў Рамаіны на іншыя мовы сьвету — як індыйскія, так і неіндыйскія. На санскрыце ж ёсьць больш за 35 тэкстаў, якія так ці інакш пераказваюць гісторыю Рамы. Сярод іх выдзяляецца RĀMOPĀKHYĀNA — устаўны аповед пра Раму ў МБ.

Ён устаўлены пасля 257-й часткі Ляснога разьдзелу, у якім Юдгіштхіра, бядуучы з нагоды свайго выгнаньня ў лес і нядаўняга выкраданьня жонкі Крышны, запытвае Маркандэю, ці ёсьць на сьвеце чалавек, які быў бы яшчэ больш няшчасным за яго. На што мудрэц, каб надаць валадару духу, расказвае гісторыю пра Раму. Аб'ём «Рамопакх'яны» ў параўнаньні з паэмаю Вальмікі зусім невялікі: 704 шлокі проці 25.000, — таму сюжэт выкладаецца вельмі сьцісла (напр., спаленьне Гануматам Ланкі, якое вельмі падрабязна і зь вялікім паэтычным майстэрствам апісваецца ў «Рамаяне», у МБ займае ўсяго паўрадка). Больш за тое, некаторыя часткі паэмы Вальмікі ў «Рамопакх'яне» адсутнічаюць зусім: гэта перадушім датычыць 1-й і 7-й кніг, якія шырока ўважаюцца пазьнейшымі дадаткамі да эпасу.

Апошні факт навіў некаторых навукоўцаў на думку, што «Рамопакх'яна» можа быць не пераказам паэмы Вальмікі, але самастойным варыянтам агульнай крыніцы — разрозьненых эпічных песень, якія доўгі час бытавалі сярод народу, пакуль не былі сабраны й апрацаваны ў цэльны эпас. Аналіз мэтру, аднак, паказвае, што «Рамопакх'яна», хутчэй за ўсё, позьняга паходжаньня.

ЧАСТКА 258

Маркандэя прамовіў:

- 1 Рама зьведаў, о пан люду, мора гора бязьмернае:
скраў дружыну яго Сіту дужы ра́кшас, о бгарата.
2 Зьнёс паветрам краса-жонку ўладца ракшасаў Равана,
з дапамогай чараў сваіх сыцяўшы птаха Джатаюса.
3 З войскам малпаў, аднак, Рама сабе жонку вярнуў назад:
узвёўшы праз мора ды мост, спаліў Ланку ён стрэламі.

Юдгіштхіра прамовіў:

- 4 Зь якой, пане, сямі Рама? Ці адважны ён быў ваяр?
Чым Равана быў сынам і чаму неўзлюбіў яго?
5 Прашу, вялебны, раскажы мне усё ў падрабязнасцях
пра дзеі а жыцьцё Рамы, у вычынах нястомнага!

Маркандэя прамовіў:

- 6 У родзе Ікшва́ку калісь быў князь А́джа, о бгарата.
Ягоны сын Дашара́тха ведаведам набожным сльў,
7 і было чатыры ў яго сыны, дгарме адданыя:
Рама, Ла́кшмана, Шатру́ггна і Бга́рата, магутны муж.
8 Маткай Рамы была, княжа, Каўса́лья зь зямлі косалаў,
маткай Бгараты — Кайке́і, а Сумі́тра — астатніх двух.
9 Сіта ж дочкай была князя Відэгі на ймя Джанака:
стварыў Творца яе Раму як дружыну каханую.
10 Я паведаў табе, княжа, Рамы й Сіты паходжаньне,
а зараз паслухай расказ пра паходжаньне Раваны.
11 Дзед Раваны — сам Прародзіч, найвялікшы з усіх жарбіт,
усіх сьветаў Тварэц дужы, Самабыўца праслаўлены.
12 У яго быў сын Пула́ст'я, зь яго духу народжаны,
а ў таго — сын Вайшравана, у карове зачаты ім².
13 Адрынуўшы свайго бацьку, ён да дзеда пайшоў тады.
Айцец жа, разгневаны, ўраз сам сабою сябе ўзнавіў.

1. УЛ «дасьведчанья ў дгарме й зыску».

2. ПН слова go- 'карова' тут імя Пуласт'свай жонкі, але go- можа таксама азначаць 'зямля'.

- 14 Так з паловы яго ўзьнікнуў Вішравас³, о Юдгіштхіра,
які мусіў Вайшравану за нахабства памсыціісіа.
- 15 Здаволены ўнукам, надаў яму дзед сьветапастырства,
неўміручасьць, о пан люду, уладаньне над скарбамі,
- 16 Налакўбару⁴, дуж-сына, дружбу з Шывам-Уладнікам,
і сталечны яшчэ горад — Ланку, поўную ракшасаў.

*Такая ў сьвятой Магабгараце ў Лясным разьдзеле
258-я частка.*

ЧАСТКА 259

Маркандэя прамовіў:

- 1 Так пачаў Вішравас мудры, што з паловы айца ўзьнік,
назіраць за Вайшраванам, сын Пуласт'еў разгневаны.
- 2 Што бацька на яго гнеўны, добра ведаў пан ракшасаў
і стараўся ўсяляк, княжа, сабе ласку яго вярнуць.
- 3 Даў Кубэра свайму бацьку, князь князёў Наравагана⁵,
тады трох ракшасінь пекных, каб яму ды прыслужвалі.
- 4 І сталі яны, валадар, сваймі танцамі й сьпевамі
улагоджваць вялік-рышы, мудраца велядухага,
- 5 Маліні, о ўладар люду, і Пушпотката з Ракаю,
адна гажэйша за другу, ўсе — красуні выдатныя.
- 6 Здаволены імі, мудрэц падарыў ім тады дары:
прыгажуням — дзяцей слаўных, падобных сьветапастырам.
- 7 Зачаў ад Пушпоткаты ён двух сыноў, веляракшасаў:
Кумбгакарну й Дашагрыву,⁶ незраўнанамагутлівых.

3. *Viśravas-* 'славуты'.

4. *Nala-kūbara-* — сын бога Кубэры. Паводле ягонага праклёну, галава Раваны мусіла разьляецца на сем частак, як толькі той паспрабуе сіламоц авалодаць жанчынаю.

5. *Nara-vāhana-* 'той, каго вязуць на ры' — нарамі завуцца паўбожскія істоты з Кубэравай сьвіты.

6. *Kumbha-karṇa-* 'збанавухі', *Daśa-grīva-* 'дзсяцішыі'.

- 8 Маліні ж радзіла яму тады сына Вібгішану,
а Рака — магута Кхáру й Шурпанáкху⁷ жахліваю.
- 9 Найгажэйшым з усіх, пане, быў Вібгішана велічны,
верны дгарме сваёй ракшас, што абрады чынiў як сьлед.
- 10 Найбольшая сьмеласьць, аднак, і адвага найбольшая
ў Дашагрывы была, княжа, сярод іх найстарэйшага.
- 11 А найдужым, о пан люду, Кумбгакарна быў вусьцішны,
умелы ў чарах начаход⁸, што ўпіваўся змаганьнямі.
- 12 Ненавісьнік сьвятароў⁹ Кхара¹⁰ быў дасьведчаным лучнікам,
а Шурпанакха, валадар, была к сiддгам варожая.
- 13 Ведаведы ўсе як адзiн, зарокам сваім верныя,
жылі яны з айцом шчасна на гары Гандгамадане¹¹.
- 14 І вось неак Вайшравану яны ўбачылі там усе,
што сядзеў са сваім бацькам, найбагацьцем аточаны.
- 15 Ахапіла ўсіх іх зайздрасць, і тады пачалі яны
ўлагоджваць суворай жарбой бога Брагму настойліва.
- 16 Адно паветра едучы, прастаяў на адной назе
Дашагрыва¹² тысячу год ў атачэньні пяці агнёў¹³.
- 17 Кумбгакарна ж спаў на зямлі і нічога амаль ня еў,
а Вібгішана, муж мудры, абяцаньне трымаючы,
- 18 найсуворым гавеў постам і няспынна шаптаў шапты,
увесь гэты час едучы адно лісьце завялае.
- 19 Шурпанакха ж тады з Кхарам, пакуль посьцілі пост браты,
старанна прыслужвалі ім ды рупліва ахоўвалі.
- 20 Праз тысячу гадоў, княжа, адсекшы галаву сабе,
аброк ёй Дзесяцітвары, і здаволіўся Пан быцьця.

7. *Vibhīṣaṇa-* 'жахлівы', *Khara-* 'суворы', *Śurpa-ṅakhā-* 'у якой пазногці [як] веялкі'.
8. *rajanī-cara-* — сталы эпітэт ракшасаў.
9. *brahma-dvīṣ-* — сталы эпітэт ракшасаў.
10. АС «мясажэрнік» — яшчэ адзiн сталы эпітэт ракшасаў.
11. *Gandha-mādana-* 'які п'яніць водарам' — горы на ўсход ад Мэру, якія адзяляюць мацярык Г'лаўрыта ад мацерыка Бгадрашвы.
12. АС «як сьлед засяроджаны».
13. Чатыры агні на зямлі і пяты зьверху — сонца.

- 21 Зьявіў Брагма сябе ўрэшце і спыніў іх суворы пост,
спакусіўшы кожнага зь іх сваім дарам, о бгарата.
Брагма прамовіў:
- 22 Я здаволен жарбой вашай. Выбірайце сабе дары!
Усё, што захочаце, дам, акрамя несьмяротнасьці!
- 23 Самаволь ты ў агонь кінуў сваю голаў, о Равана,
таму, колькі іх ні сьсякай, адрастацьмуць яны назад!
- 24 А яшчэ ты любы выгляд цяпер зможаш ураз прымаць,
і ня будзе табе ўразы, ні паразы ад ворагаў.
Равана прамовіў:
- 25 Хай ня змога мяне здолець ні гандгáрва, ні асура,
ні я́кша, ні ракшас, ні бог, ні зьмей з бугтам і кіннарам!
Брагма прамовіў:
- 26 Усіх, каго ты узгадаў, ты можаш не баяцца больш,
апроч чалавека адно. Вось мой дар табе, Равана!
Маркандэя прамовіў:
- 27 Пачуўшы такавы словы, вельмі ўсьцешыўся ракшаса,
бо людзьмі людажэр гэты пагарджаў неразважліва.
- 28 У Кумбгакарны запытаў тады Прадзед, што даць яму,
і той глыбокі сон выбраў, бо ахоплен быў цемрадзьдзю¹⁴.
- 29 «Добра! — мовіў яму Брагма і Вібгішану так сказаў:
— Выбірай сабе дар зараз! Задаволены я й табой».
Вібгішана прамовіў:
- 30 І ў вялікай бядзе крыўда хай думак не кране маіх!
А яшчэ, вялебны, хай мне Зброя Брагмы адкрыеца!
Брагма прамовіў:
- 31 Хоць ты і ракшаса, сыноч, твой розум, о Вібгішана,
нясьільны да крыўды, таму я нясьмерце дару табе.
Маркандэя прамовіў:
- 32 Атрымаўшы свой дар шчодры, Дашагрыва, о пан людзей,
выгнаў з Ланкі тады хутка Скарбаўладцу вялебнага.

14. ДС «той, чья сьвядомасьць ахоплена цемраю». Ідзёцца пра тры якасьці-складнікі (*guṇa-*) прыроды (*prakṛti-*) паводле *sāṅkh'ī (sāṃkhya-): sattva-* 'яснота', *rajas-* 'смыта', *tamas-* 'цёмра'.

- 33 І памкнуў ён з сваёй Ланкі на гару Гандгамадану,
а зь ім — і гандгарвы, якшы, кімпуршы¹⁵ а ракшасы.
34 Напаўшы, забраў у яго Дашагрыва воз¹⁶ Пушпаку,
й пракляў яго Вайшравана: «Ён ня будзе вазіць цябе!
35 Хто здалее цябе ў бітве, таго й будзе лятак вазіць.
Старэйшага свайго брата ты зьняважыў — ня жыць табе¹⁷!»
36 Вібгішана ж, праведны муж, не забыўшы доўг праведных,
за Кубэрам пайшоў, княжа, ува ўсёй сваёй велічы.
37 Уладыка скарбаў тады, сваім братам здаволены,
паставіў на чале войска з мноства якшаў і ракшасаў.
38 Астатнія ж ракшасы ўсе і піша́чы магутныя
на княства памазали ўраз Дашагрыву, о бгарата.
39 На багоў і дайт'яў тады наляцеў птахам Равана
ды багацьці у іх, княжа, адабраў, неадужны муж.
40 Скалануў ён сваім ровам усе сьветы й саміх багоў,
таму і празвалі яго Равуном, ці бо Раванам¹⁸.

Такая ў сьвятой Магабгараце ў Лясным разьдзеле
259-я частка.

ЧАСТКА 260

Маркандэя прамовіў:

- 1 І вось сіддгі а ўсе рышы¹⁹ праз Ахвяранашэньніка
папрасілі тады ў Брагмы дапамогі, о бгарата.

15. *kim-puruṣa-* 'не зусім чалавек' — паўбожскія істоты мяшанай прыроды: верхняя частка цела ў іх чалавечая, а ніжняя — конская.
16. *vitāna-* 'лятаючы воз'. Таксама перакладаецца як 'лятак'.
17. ДС «жыць табе засталася нядоўга».
18. Слова *Rāvaṇa-* традыцыйныя санскрыцкія слоўнікі тлумачаць дваяка: або як 'нашчадак Раваны (*Ravaṇa*)', або як 'які змушае ворагаў крычаць [ад страху]' (*rāvayati bhīṣayati [śātrūn] iti*).
19. УА тры віды рышы: *brahma-rṣi-* 'святар-рышы', *deva-rṣi-* 'бог-рышы' і *rāja-rṣi-* 'князь-рышы'.

Агні прамовіў:

2 Магутны сын Вішравасы, Дашагрыва зламысьлівы,
якога вялебны ўладар непаражным зрабіў калісь,
3 прыгнятае цяпер, пане, ўсіх стварэньняў тваіх, ліхі.
Абаронь жа ты нас, Брагма! Хто ж яшчэ абароніць нас?!

Брагма прамовіў:

4 Ні багі, ні чарты ў бітве ня здолеюць яго здалець.
Але я прадбачыў усё і знаю, як яго спыніць.
5 На зямлю у людзкім целе на загад мой ужо сышоў
сам Вішну чатырохрукі.²⁰ Ён і справіцца з Раванам.

Маркандэя прамовіў:

6 І прамовіў тады Брагма, да багоў ён звярнуўся так:
«Спусьцецеся й вы на зямлі з грамадою усіх багоў!
7 На падмогу тады Вішну ад мядзьведзяў і малпаў там
нарадзецe сыноў мужных, прэвэратняў велічных!»
8 Тады сталі мяняць выгляд так гандгарвы, багі й чарты,
каб у згодзе з сваёй доляй на зямлі увасобіцца.
9 Наставіў тады гандгáрві²¹ Дундубгі Падавец дароў,
як нябёсьнікам лепш справу гэту споўніць напоўніцу.
10 І, пачуўшы яго словы, гандгарві Дундубгі тады
гарбухай на ймя Мантхарá на зямлі уцялілася.
11 І вось найлепшыя з багоў нарадзілі сабе сыноў
ад найлепшых сярод малпаў і мядзьведзіц, о бгарата,
і былі яны ўсе славай а сілаю ў сваіх бацькоў.
12 Скалою ці камлём шáлы²² яны горы маглі крышыць,
цвярдыя усе, як алмаз, і магуцьця бязьмернага.
13 Дасужыя дуж-ваяры, ня зналі яны слабасыці,
імклівыя, як сам вецер, магутныя, як цьма сланоў,
і жылі яны ўсе ў пушчах або дзе ім захочацца.
14 Уладзіўшы гэта, Тварэц усіх сьветаў, о бгарата,
расказаў Мантхары, княжа, як і што трэба ёй рабіць.

20. АС «найлепшы з ваяроў».

21. *gandharvī-* — гандгарва жаночага полу.

22. АС *tāla-*, ці *Borassus flabelliformis*, — пальміравая пальма.

- 15 І ўзялася яна тут жа варажнечу распаліваць,
тут і там зьяўляючыся, нібы мысьль, імклівая.

*Такая ў сьвятой Магабгараце ў Лясным разьдзеле
260-я частка.*

ЧАСТКА 261

Юдгіштхіра прамовіў:

- 1 Расказаў ты мне, багавіт, пра паходжаньне Рамава
і ўсіх астатніх, а цяпер ты паведай, прашу цябе,
2 чаму Дашарátхавічы, слаўны Рама і Лакшмана,
у выгнаньне пайшлі ў пушчу з Майтхілі²³ красавітаю.

Маркандэя прамовіў:

- 3 Калі князю яго жонкі радзілі чатырох сыноў,
узрадаваўся ён вельмі, муж набожны ды праведны²⁴.
4 Пакрысе ў юнакоў дужых яны вырасьлі ўсе тады,
засвоіўшы стральбу з лука і тры Веды зь іх тайнамі²⁵.
5 Калі ж брагмачар'ю²⁶ сваю яны споўнілі, бгарата,
то пабраліся ўсе шлюбам, і усьцешыўся пан людзей.
6 Найстарэйшым зь іх быў Рама, любы люду звычайнаму²⁷,
што красою сваёй, мудры, сэрца бацькава радаваў.
7 Адночы прамудры ўладар, зразумеўшы, што ўжо стары,
сабраў дараднікаў сваіх і ачольнікаў праведных,
8 і сышліся усе, пане, тады райцы найлепшыя,
што прыйшоў ужо час Раму ў спадкаемцы памазаці.

23. *Maithili*- 'дачка князя Мітхілы' — Сіта.

24. АС «які заўжды прыслужвае старым».

25. Пад тайнамі (*rahas-*) тут разумеюцца ўпанішады (*upaniṣad-* 'аб'ект засяроджаньня').

26. *brahma-carya* — першы з этапаў жыцця брагмана, калі ён, трымаючы зарок нявіннасьці й чысьціні, вывучае (*car-*) у настаўніка Веды (*brahman-*).

27. УА даецца тлумачэньне імені Рама: *ramayām āsa hi prajāñ* 'бо радаваў падданных' (*vrāmi* → *Rāma-*).

- 9 Ён шырокія меў грудзі і хадзіў, як у гоне слон,
даўгарукі ваяр дужы, не слабейшы й за Васаву.
- 10 Прыгожы й чырванавокі, меў ён чорныя кучары,
дасьведчаны ва ўсіх дгармах і мудры, як Брыгаспаці.
- 11 Любімец народу свайго і прыемны усім наўзрок,
ён свае закілзаў здолі і навукі усе спазнаў.
- 12 Нязможны у бітвах магут, адольнік неадолены,
бараніў ён праведны люд і караў ліхамысьнікаў.
- 13 На сына гледзячы свайго, на Раму мнагацнотнага,
надзвычай цешыўся ўладар, о найлепшы між бгаратаў.
- 14 І, бачачы яго цноты, Дашаратха, бліскучы князь,
задаволены ім, мовіў тады гэтак ачольніку:
- 15 «Сягонья накшэтра Пуш'я²⁸ у спрыяльны ўваходзіць стан.
Загадай запрасіць Раму ды сьвяты рыхтаваць абрад!»
- 16 Пачуўшы такавы словы, Мантхара, о ўладар людзей,
да Кайкеі пайшла тут жа ды сказала ёй так тады:
- 17 «Задумаў вялікае зло учыніць табе пан людзей!
Ат, уджаліць цябе гора, як зьмяя ліхамысьная!
- 18 Каўсалья ж — шчасьлівіца: сын яе будзе памазаны.
А табе адкуль ждаць шчасьця, калі князем ня стане сын?»
- 19 Пачуўшы Мантхары словы, яна пекна убралася,
красуня між красунь, княжа, як ахвярніца²⁹, зграбная,
20 да мужа прыйшла й салодка з удаванай пяшчотаю
прамовіла яму гэтак сам-насам, яснаўсьмешная:
- 21 «О верны сваяму слову, абяцаньне сваё стрымай
і жаданьне маё споўні! Адхілі ад сябе бяду!»
- Князь прамовіў:*
- 22 Прасі сабе ўсё, што хочаш, і я дам табе гэты дар!
Скажу невіноўных забіць, а віноўным свабоду даць!
- 23 Адару хоць-каго скарбам ці усё адбярэ ў яго!
Апрача майна сьвятароў, мне належыць у княстве ўсё!

28. *Рисуа* — 6-я (ці 8-я) накшатра, група з трох зорак (γ, δ і θ) у сузор'і Рака.

29. Звычайная ахвярніца (*vedi-*) мела прастакутную форму й была завужаная ў сярэдзіне.

Маркандэя прамовіў:

- 24 Пачуўшы такавыя словы, абняла ўладара яна
ды, ўладу адчуўшы над ім, так сказала яму тады:
- 25 «Спадкаемцам сваім сёння ты ня Раму памаж, о князь,
а Бгарату, майго сына, а Раггава хай пойдзе ў лес!»
- 26 Як пачуў валадар люду яе просьбу нядобрую,
анічога ў адказ, княжа, не сказаў, засмуціўшыся.
- 27 Дазнаўшыся ж аб тым, Рама, верны дгарме, о бгарата,
каб айцец не зламаў клятвы, сам у пушчу адправіўся.
- 28 А за ім паследаваў брат, лучнік велічны Лакшмана³⁰,
і дружына яго Сіта, дачка Джанакі слаўнага.
- 29 Толькі Рама у лес рушыў, як айцец яго праведны
разлучыўся з сваім целам, о найлепшы між бгаратаў.
- 30 Пачуўшы, што Рама пайшоў у лясы, а ўладар — з жыцця,
прывала Кайкеі сына ды сказала яму тады:
- 31 «На неба пайшоў валадар, у лес — Рама і Лакшмана.
Цяпер усё княства тваё, вялікае й квітучае».
- 32 Адказаў ёй праведны сын: «Учыніла ты сёння зло,
забіўшы сваяго мужа³¹, апантаная хцівасьцю!
- 33 Ты зганьбіла свайго сына і зьняславіла ўласны род!»
Так сказаўшы тады маці, зарыдаў ён, о пан людзей.
- 34 Даказаўшы перад людзьмі сваю невінаватасць, ён
адправіўся услед Раму, каб дадому яго вярнуць.
- 35 Каўсалью, Сумітру тады і Кайкею, о бгарата,
ён у першы воз пасадзіў і з Шатруггнам, засмучаны,
36 з Васіштхам³² і Вамадэвам,³³ з сотняй іншых сьвятых мужоў,
зь сялянамі й месьцічамі адправіўся па Раггаву.
- 37 Пабачыў на Чытракўце³⁴ ён там Раму і Лакшману:
адзеты, нібы жарбіты, былі лучнікі слаўныя.

30. УА *figura etymologica*: *lakṣmīvān* 'удачлівы, гожаў' ... *Lakṣmaṇas*.

31. АС «і разбурыўшы гэты род».

32. *Vasiṣṭha*- 'найлепшы' — Дашаратхаў ачольнік.

33. *Vāma-deva*- — Дашаратхаў райца.

34. *Citra-kūṭa*- — гара, дзе ў выгнанні жыў Рама.

- 38 Верны волі айца, Рама адмовіўся ісьці назад,
і Бгарата ў Нандыграме³⁵ правіць стаў ля яго сандаля³⁶.
- 39 Баючыся, што зноў прыйдзе да яго на гару народ,
Рама ў пушчу тады рушыў да жытла Шарабгангава.
- 40 Склаўшы шану яму, княжа, увайшоў ён у Дандаку³⁷
і там, каля ракі пекнай Годавары³⁸, знайшоў прытул.
- 41 Празь ліхую тады, княжа, Шурпанакху ўступіў ваюр
у лютую бітву з Кхарам, што там, у Джанастхানে³⁹, жыў.
- 42 А затым апякун дгармы, жарбітоў бараняючы,
чатырнаццаць забіў тысяч ліхамысьлівых ракшасаў.
- 43 Усьмерціўшы тых магутоў, Кхару й Душану⁴⁰, Рагава
вярнуў знову тады, мудры, у лес дгармы спакой і мір.
- 44 Шурпанакха ж к свайму брату на Ланку уцякла назад,
ды бяз носу і губ, пане, яе Рамаў пакінуў меч.
- 45 Прыбыўшы на Ланку, яна (твар у юшцы запечанай)
прыпала да братавых ступ, ледзь ад гора прытомная.
- 46 Ubачыўшы сястру ў ранах, са стальца ўскачыў Равана
і заскрыгаў зубмі ў гневе, ледзь прытомны ад ярасьці.
- 47 Адпусціўшы сваіх райцаў, ён сам-насам сказаў сястры:
«Хто з табою зрабіў гэта, майго ймя не збаяўшыся?!
- 48 Хто сам на вострае кап'ё ўласнаруч насадзіў сябе?
Хто бясклопатна лёг спаці, расклаўшы ў галавах агонь?
- 49 На зьмяю атрутную хто бяздумна наступіў нагой?
Хто льва за іклы пачапаў і стаіць, не ўцякаючы?»
- 50 І пакуль ён так гаварыў, зь яго ноздраў шугаў агонь,
як у дрэва з дупла, княжа, што ўначы загарэлася.
- 51 Расказала тады брату Шурпанакха пра Раггаву,

35. *Nandi-grāma* — вёска, у якой жыў Бгарата, пакуль ягоны брат Рама знаходзіўся ў выгнанні.

36. На знак адрачэньня ад княства Рама аддаў Лакшману свае сандалі.

37. *Danḍaka* — лес у Дэкане.

38. *Go-dāvarī* — 'якая даруе кароў / воды'.

39. *Jana-sthāna* — 'жытло людзей' — частка лесу Дандака.

40. *Dūṣaṇa* — Раванаў ваявода.

- што безьліч ракшасаў забіў разам з Кхарам і Душанам.
 52 Суцешыўшы сястру, пане, і пакінуўшы ў горадзе
 старожу належную, князь у паветра ўзьляцеў тады.
 53 Перасекшы гару Кáлу і Трыку́ту⁴¹, пабачыў ён
 пад сабою вялік-мора — месца вусьцішных макараў⁴².
 54 Праляцеўшы хутка над ім, ён Гока́рны⁴³ дасяг тады —
 любімага жытла Шывы, о найлепшы між бгаратаў.
 55 Там сустрэўся вялік-ракшас з Мары́чам, першараднікам,
 што ў страху прад Рамам пачаў жарбаваць яшчэ загадзя.

*Такая ў сьвятой Магабгараце ў Лясным разьдзеле
 261-я частка.*

ЧАСТКА 262

Маркандэя прамовіў:

- 1 Убачыўшы Равану там, Марыча устрывожыўся,
 але шану свайму госьцю тут жа справіў усё адно.
 2 Усадзіўшы яго, ракшас і сам побач тады прысеў
 ды з павагай яму мовіў, у размове дасьведчаны:
 3 «Нешта ты сам ня свой сёньня. Ці пануе ў сталіцы лад?
 Ці шануюць цябе, пане, як і ўперад, падданыя?
 4 Што за справа цябе гэтуль да мяне прывяла, ўладар?
 Лічы ўжо зробленай яе, якою б ні была цяжкой».
 5 Аб тым, што Рама учыніў, паведаў яму Равана.
 Марыча ж выслухаў яго ды сказаў яму так тады:
 6 «Ня сьлед біцца табе з Рамам! Знаю добра я моц яго.
 Перад бурай яго стрэлаў не ўстаяць анікому, князь!
 7 Праз гэтага вялік-воя я й падаўся ў пустэльнікі.
 Які ж ліхамысьнік цябе ў прорву сьмерці вядзе, ўладар?!»

41. *Tri-kūṭa-* 'трохвяршыны' — гара, на якой стаяла Ланка.
 42. *makara-* — мітычная марская пачвара, якая атаясамляецца то з акулай, то з дэльфінам, то з кракадзілам.
 43. *Go-karṇa-* 'вуха каровы' — сучасная Гокарна знаходзіцца ў штаце Карнатака.

- 8 У гневе тады адказаў яму ракшас пагрозьліва:
«Не супоўніш маёй волі — тут і згінеш, клянуся я!»
- 9 Падумаў тады Марыча: «Лепш загінуць ад лепшага!
Калі мне ўсё адно сьмерці не мінуць, хай загадвае».
- 10 І такія сказаў словы ён уладніку ракшасаў:
«Раз выбару мне не даеш, чым магу, памагу табе».
- 11 І адрок яму Равана так: «Златарогім аленем стань!
Падмані для мяне Сіту! Златаскурай⁴⁴ яе счаруй!
12 Ubачыўшы ж цябе, Сіта скажа Раму цябе злавіць,
і, калі яе муж пойдзе, застанецца яна адна.
- 13 Тады я скраду Майтхілі, і Какўтстхіч⁴⁵ зламысьлівы
ад болю разлукі памрэ. Памажы ці загінь цяпер!»
- 14 Пачуўшы такавы словы, ён абмыўся ў апошні раз⁴⁶
і ўслед за Раванам тады пайшоў, вельмі засмучаны.
- 15 Прыбыўшы у прыстан Рамы, нястомнага у вычынах,
учынілі яны тое, што ў Гокарне задумалі.
- 16 Марыча скінуўся тады у аленя, а Равана
стаў труднікам ураз лысым са збаном і трыпосахам⁴⁷.
- 17 Зьявіўся Марыча Сіце у аленевым выглядзе,
і воляю лёсу яна за ім Раму адправіла.
- 18 Каб сваёй дагадзіць жонцы, сьпешна лук ён схапіў тады
і, пакінуўшы зь ёй брата, за аленем памчаўся ўраз.
- 19 Узяўшы клінок і калчан ды надзеўшы⁴⁸ напальчнікі⁴⁹,
як Рудра — за зарой-ланьню⁵⁰, за аленем пагнаўся вой.

44. УЛ «стаўшы самацьветнарогім аленем, [чыс] валасы на целе яркія, [як] самацьветы».

45. *Kakut-stha-* 'які стаіць на гарбе' — унук Ікшваку, названы так, бо ў адной зь бітваў ён стаяў на сьпіне Індры, што прыняў выгляд быка.

46. Т.-б. сам для сябе правёў пахавальнае абмыцьцё.

47. *tri-daṇḍa-* — патройны кій быў неадменным атрыбутам вандроўных аскетаў, які сымбалізаваў кантроль над думкамі, словамі ды ўчынкамі.

48. АС «скураны нароч, які ахоўвае левае перадплечча ад цецiвы».

49. Прыстасаваньне, якое ахоўвала пальцы лучнікаў ад пашкоджаньня цецiваю.

50. Адноічы Прародзіч, апанаваны юрам, прыняў выгляд аленя й пагнаўся за дачкой Шывы, і той сыцяў яму галаву. Яна засталася на небе ў выглядзе нак-

- 20 То зьнікаў ён з вачэй Рамы, то зьяўляўся наноў прад ім,
і па вельмі даўгім гоне сьцяміў вой: «Гэта ж ракшаса!»
- 21 Зразумеўшы, хто перад ім, ваяр-буывал празорлівы
беспяхібнай стралой тут жа Марычу паразіў у бок.
- 22 Паранены стралой Рамы, яго ж голасам крыкнуў ён:
«О Сіта! О Лакшмана!» — так закрываў ён жалобліва.
- 23 Пачуўшы пранізьлівы крык, дачка Джанакі слаўнага
на голас пабегла амаль, але Лакшмана ёй сказаў:
- 24 «Ня бойся, нясьмелая! Хто зможа Раму ў баі змагчы?
Вось убачыш: зусім хутка ён да нас назад вернецца!»
- 25 Зарыдала тады пані, у граху западозрыўшы —
такая бо ўрода жанок — свайго дзевера зацнага.
- 26 І, Раггаву свайму верна, яна рэзка прамовіла:
«Не бываць ніколі твайму жаданьню патаемнаму!
- 27 Лепш, узяўшы клінок востры, я усмерчу сама сябе,
або скокну з скалы стромай ці ўвайду самаволь ў агонь,
28 чым, здрадзіўшы свайму мужу, буду жыці зь нягоднікам!
Хіба львіца сама пойдзе да шакала нікчэмнага?!»
- 29 Пачуўшы такавы словы, верны Раггаву Лакшмана
сабе вушы закрыў сьпершу, а там лук узяў з стрэламі
ды за Рамам пабег сьледам, дабрачынны вялік-ваяр.
- 30 У гэты момант і прыйшоў да красуні пан ракшасаў:
пакрыты попелам увесь, як агонь дагараючы⁵¹,
прыняў бясчэсны ліхадзей выгляд чэснага трудніка.
- 31 Заўважыўшы яго, Сіта, заўжды дгарме адданая,
запрасіла яго тут жа паспытаць у яе пладоў.
- 32 Адрынуўшы яе просьбу, ён сапраўдны прыняў аблік
і гэтак пачаў Майтхілі угаворваць, зламьсьлівы:
- 33 «О Сіта, я ракшасаў пан, а завуць мяне Равана.
Я ў прыўкраснай жыву Ланцы, што за морам знаходзіцца.
- 34 Там сярод найлепшых жанчын ты зіхцецьмеш каля мяне.

шатры *Mrga-śiras* 'алсенава галава' (шэраг зорак у нашым сузор'і Касцы).

51. Некаторыя пустэльнікі націралі цела попелам.

- Стань дружинаю мне, пані! Кінь пустэльніка Раггаву!»
- 35 Пачуўшы такавы словы, Сіта вушы заціснула
і сказала ракшасу так: «Не бываць сяму, Равана!
- 36 Хутчэй неба падзе долу, ці расколецца дол ушчэнт,
ці халодным агонь стане, чымся Раму пакіну я!
- 37 Хіба магутнага слана са скронямі у трэшчынах⁵²
сланіха прамяняць можа на дзіка непрыкметнага?!
- 38 Хіба стане пасья мёду або іншага хмельнага
напою салодкага піць жана рысаўку прэсную?!»
- 39 Прамовіўшы гэта, яна у прыстанак была пайшла,
ды кінуўся за ёй ракшас і спыніў перад дзьверамі.
- 40 З праклёнамі грубымі ён за валосьсе яе схапіў
ды хутка узяцеў зь Сітай угару, з паўпрытомнаю.
- 41 І пабачыў тады дужы птах Джатаюс, як Равана
няшчасную нёс Майтхілі, што ў слязах звала Раггаву.

*Такая ў сьвятой Магабгараце ў Лясным разьдзеле
262-я частка.*

ЧАСТКА 263

Маркандэя прамовіў:

- 1 Дашаратху здаўна сябрам быў Джатаюс, сын Аруны⁵³,
адважны ўладар каршакоў і Сампáці⁵⁴ самога брат.
- 2 Ubачыўшы жану сына⁵⁵ ў лапах Раваны злоснага,
угневаўся тады коршак ды на ракшаса ўраз напаў.
- 3 І прамовіў Равану птах: «Адпусьці, адпусьці яе!
Пакуль я дыхаю, табе не забраць жаны Рамавай!
Ці адпусьціш яе зараз — ці загінеш ад лап маіх!»

52. Падчас гону ў сланоў трэскаюцца скроні, і зь іх сочыцца пахкая вадкасьць.

53. *Arūṇa-* 'чырванаваты' — вазьнічы бога сонца Сур'і.

54. *Samprāti-* — найстарэйшы сын Гáруды, пана птахаў.

55. У санскрыцкіх тэкстах сваякі аднаго чалавека нярэдка называюцца сваякамі й ягонага сябра, каб падкрэсьліць сілу іх дружбы.

- 4 І ўчапіўся ў Равану ён кіпцюрамі а глюгаю
і крыламі сваймі гэтак моцна перыць стаў ракшаса,
што кроў палілася зь яго, як патокі зь вяршыняў гор.
- 5 Так турзаў Равану магут, Сіту выбавіць прагнучы,
але выхапіў той меч свой і Джатаюсу крылы сыцяў.
- 6 Адсекшы ж каршаку крылы, нібы Індра калісь гарам⁵⁶,
абхапіў ён за стан Сіту ды паветрам памкнуў далей.
- 7 Паўсюды, дзе жана Рамы заўважала прыстан лясны
ці азёры або рэкі, там скідала ўпрыгожаньні.
- 8 Над гарамі ж яна малпаў пяць магутных пабачыла
і скінула адну зь пекных апранахаў сваіх уніз.
- 9 Падхоплены ветрам, убор ярка-жоўты упаў тады
сярод велічных тых малпаў, як маланка сярод аблок.
- 10 Так скрадзена была Сіта. Рама ж, зьвера усьмерціўшы,
вяртаўся назад у прыстан і сустрэў тады Лакшману.
- 11 «Як жа мог ты адну кінуць, — стаў яго дакараць ваяр, —
маю Сіту ў вялік-лесе, дзе кішаць кішма ракшасы?!»
- 12 І ўстрывожыўся муж слаўны: «Перш выбавіў мяне з жытла
той нібы-алень, а цяпер дом пакінуў і Лакшмана!»
- 13 Пасьпяшаў ён тады к брату і з дакорам яму сказаў:
«Ці жывая яшчэ Сіта — ўжо й ня ведаю я цяпер!»
- 14 І тады перадаў Раму усе словы ён Сіціны:
«Ад Вайдэгі⁵⁷ такіх словаў я ніколі ня чуў раней!»
- 15 Пасьпяшаўся тады Рама зь цяжкім сэрцам у свой прыстан
і пабачыў там каршака, што, нібыта скала, ляжаў.
- 16 Баючыся, што й ён ракшас, Рама лук свой напяў тады
і з Лакшманам, сваім братам, на Джатаюса кінуўся.
- 17 І прамовіў ім птах дужы, Раму слаўнаму й Лакшману:

56. Гэта паданьне расказваецца ў *Maitrāyaṇī-saṃhitā* (1.10.13): «Найстарэйшымі дзецьмі Прародзіча былі горы. І былі яны крылатымі, і ляталі ды сядалі, дзе хацелі. А зямля тады яшчэ хісталася. Таму Індра адсек гарам крылы й гэтак замацаваў зямлю. А крылы ператварыліся ў аблокі. Таму яны так часта хінуцца да гор, бо там іх радзіма».

57. *Vaidēhi* — князёўна відэгаў, т.-б. Сіта.

- «Панове, я князь каршакоў і верны Дашаратхаў друг».
- 18 Пачуўшы такавы словы, яны стрэлы зьнялі зь цяціў і казалі: «Ты кім будзеш і адкуль князя ведаеш?»
- 19 І паведаў тады коршак, як у бітве за Рамаву ліхі Равана, ракшасаў пан, яму крылы адсек мячом.
- 20 Спытаўся Раггава тады, ў які бок памчаў Равана, і коршак, кіўком галавы адказаўшы яму, памёр.
- 21 Зразумеўшы зь яго жэсту, што на поўдзень памчаў крыўдун, Рама сябра свайго бацькі⁵⁸ пахаваў з найпашанаю.
- 22 Апусьцеў іх прыстан гожы: раскіданы, валяўся спрат, і вароны дзяўблі ежу ды шакалы ўкол гойсалі.
- 23 Пабачылі браты гэта ды, па Сіце бядуючы, памкнулі тады на паўдня, ваяры мнагамужныя.
- 24 У тым вялікім гушчары Раму з сынам Сумітрыным сустрэлася мноства зьвяроў, што туды-сюды бегалі, і стаяў там такі гоман, нібы побач гарэў пажар.
- 25 Налучылі яны скора на Кабáндгу⁵⁹ жахлівага: падобны ён быў да гары, плечы меў, як у шáлы ствол⁶⁰, на грудзях жа было вока, а на чэраве — страшны рот.
- 26 І вось той ракшаса зьнячэў схапіў лапаю Лакшману, і пакінулі ўраз сілы ваяра, о Юдгіштхіра.
- 27 Пацягнуў яго той ракшас сабе ў пашчу, і ў распачы брат да Рамы тады мовіў: «Гора, гора мне, Раггава!
- 28 Скралі жонку тваю Сіту, а цяпер і са мной бяда! Ты княства пазбыўся свайго, і наш любы айцец памёр!
- 29 Не пабачу я ўжо, браце, як ты вернешся зь Сітаю у Косалу й правіцьмеш зноў сваім краем прадзедаўскім.
- 30 Як месяц у хмарах, твой твар, пасыпаны зярнятамі гароху а рысу⁶¹, іншым пашчасьлівіцца ўбачыці».

58. Насамрэч, Сітавага бацькі. Гл. увагу 55.

59. *Kabandha*- 'тулава'.

60. АС «вялікарукі».

61. УА «чорнага гароху, [травы] кўша й пражанага рысу» — усім гэтым пасыпалі галаву будучаю ўладару падчас абраду пасьвячэньня.

- 31 Так аплакваў сябе мудры сын Сумітрын, о бгарата,
ды прамовіў яму Рама, і ў бядзе не бядуючы:
- 32 «Не ўпадай у адчай, браце! Хіба я не з табой цяпер?
Ты правіцу сячы смела — я ж лявіцу яму сьсяку!»
- 33 І, прамовіўшы так, Рама сьцяў Кабандгу тады руку
велявострым сваім мечам, бы галінку кунжутную.
- 34 Тут і Лакшмана, муж дужы, падбадзёраны Раггавам,
ударыў Кабандгу мячом ды правіцу адсек яму.
- 35 А потым ён цяў яго ў бок, бык між воінаў — ракшаса,
і паў Кабандга на зямлю бездыханны, о бгарата.
- 36 Тады выйшла зь яго цела істота дзівазрочная
і, ў неба узняўшыся, там, як сонца, засьвяцілася.
- 37 Запытаўся тады Рама, муж, у словах дасьведчаны:
«Калі ласка, скажы, хто ты, о стварэнне дзівоснае!»
- 38 І пачуў ён адказ гэтакі: «Я гандгарва Вішвавасу!
Пракляты калісь сьвятаром⁶², нарадзіўся я ракшасам.
- 39 Скраў Сіту сам Равана-князь, што на Ланцы жыве, ліхі.
Да Сугрывы ідзі, Рама: ён паможа табе ў бядзе!
- 40 Каля Рыш'ямўкі-гары мілаводна ёсьць возера,
а завецца яно Пампа, дом для качак і лебедзяў.
- 41 Вось там Сугрыва і жыве з чатырма сваймі райцамі.
Ён брат валадара малпаў, златаздобнага Валіна.
- 42 О Рама, я пэўны: жану ты пабачыш сваю ізноў!
Дарогу да Ланкі добра знае ўладца над малпамі».
- 43 Прамовіўшы гэта, прапаў той вялікабліскучы дух,
і застылі мужы ў здзіве — слаўны Рама і Лакшмана.

*Такая ў сьвятой Магабгараце ў Лясным разьдзеле
263-я частка.*

62. У Рамаіне Кабандга не гандгарва, але данава, а праклінальнікам выступае
Індра, які пакараў яго за тое, што той насмеліўся выклікаць бога на бой.

ЧАСТКА 264

Маркандэя прамовіў:

- 1 Недалёка была Пампа мнагалотасапекная⁶³,
і дабраўся туды хутка Рама, горам ахоплены.
- 2 Там, у лесе, з вады веяў вей, духмяны, як амрыта,
што пра Сіту ураз вою нагадаў, прахалодлівы.
- 3 Як успомніў жану Рама, стралой Кáмы паранены,
зарыдаў ён тады горка, ды сказаў яму Лакшмана:
- 4 «Не павінен цябе, браце, апаноўваць такі адчай!
Самавітых мужоў хіра не змагае і ў старасьці.
- 5 Аб Равану й Сіце здабыў ты вестку, о паважлівы, —
дык сьмеласьць і мудрасьць яві: сабе жонку вярні назад!
- 6 Хадзем да Сугрывы хутчэй, што на гэтай жыве гары.
Даверся мне, вучню твайму, твайму служку й паплечніку!»
- 7 Так Лакшмана свайго брата суцяшаў, о Юдгіштхіра,
і той нарэшце ачуняў ды за справу узяўся ўраз.
- 8 Абмыўшыся ў вадзе Пампы і ўчыніўшы узліў дзядом,
засьпяшалі далей воі — два браты, Рама й Лакшмана.
- 9 Да той дабраўшыся гары, Рыш'ямукі шматплоднае,
на вяршыні яны пекнай пяцёх малпаў пабачылі.
- 10 І паслаў Сугрыва тады да братоў велямудрага
Ганумата, свайго райцу, Гімавату падобнага.
- 11 З паслом перамовіўшы, ўраз да Сугрывы яны пайшлі, —
так Рама й зрабіўся тады князю малпаў хаўруснікам.
- 12 Пачуўшы пра гора братоў, паказаў ім тады ўладар
адзежыну, што ўніз Сіта ля гары тае скінула.
- 13 Пранікся даверам тады да Сугрывы вялік-ваяр
і памазаў яго тут жа на ўладарства над малпамі.
- 14 Пакляўся Раггава пры ўсіх, што усьмерціць ён Валіна,
а Сугрыва — што зноў Сіту дапаможа яму сустрэць.
- 15 Уклаўшы такую ўгоду і даверам пранікшыся,

63. УА «парослай ружовымі й блакітнымі лотасамі».

- на бітву рушылі яны да Кішкіндгі⁶⁴ прыўкраснае.
 16 Прыбыўшы туды, Сугрыва, нібы горны паток, зароў —
 і Валін разыюшыўся ўраз, ды спыніла яго жана:
 17 «Па тым, як Сугрыва раве, мне здаецца, прыйшоў сюды
 не адзін, а з помаччу ён — не выходзь, я прашу цябе!»
 18 Прамовіў прамовісты ёй, прыгажуні, парыўчы муж,
 поўнятварай⁶⁵ сваёй пані так пан малпаў тады сказаў:
 19 «Знаеш гукі ты ўсіх бытаў — дык скажы мне, о мудрая,
 хто падмогу яму чыніць, майму брату нікчэмнаму?»
 20 Падумаўшы з хвілю, Тара, пані поўнеаблічная,
 адказала тады мужу: «Слухай, праўча над малпамі!
 21 Пазбаўлены жаны Рама, Дашаратхаў найзацны сын,
 заключыў з Сугрывам хаўрус проці ворага спольнага.
 22 І брат дужарукі яго, неадольны Сумітрын сын
 памагае яму спраўна ва ўсім, Лакшмана ўмудраны.
 23 З Сугрывам разам прыбылі і райцы: Майнда, Двівіда,
 Ветравесё сын Ганумат і Джамбават, мядзьведзяў пан.
 24 Сабраліся ўсе магуты гэты зацныя й мудрыя,
 каб пазбавіць цябе горла з дапамогаю Рамавай».
 25 Не даслухаў тады мудрых яе словаў малпіны пан,
 бо здалося яму: Тара да Сугрывы прыхільная.
 26 Абарваўшы яе груба, выйшаў Валін са сховішча
 ды Сугрыву тады мовіў, што каля Мальявата⁶⁶ стаў:
 27 «Ты ня раз мне ужо ў бітве прайграваў, хоць жыцьцю жадзён,
 і я горла табе, дурню, дараваў, бо ты родзіч мне.
 Дык навошта настрэч сьмерці ты імкнешся цяпер ізноў?!»⁶⁷
 28 І адрок Сугрыва тады свайму брату упэўнена,

64. *Kiṣkindha* — малпіная сталіца ў пячоры аднайменнай гары.

65. УА гульня слоў, бо Валінаву жонку завуць *Tārā* 'зорка', а для месяца ўжыта слова *tārādhira* 'пан зорак'. Гэтая шлока ўвогуле насычана паўторамі:

*hemamālī tato vālī tārāṃ tārādhīpānanām
 provāca vacanaṃ vāgmī tām vānarapatīḥ patīḥ*

66. *Mālyavat* — назва гары.

67. ДР.

- тым Раггаву знак даючы, што прыйшоў для нападу час:
 29 «Ты дружыну маю выкраў ды скраў панства маё, ўладар,
 дык нашто мне цяпер жыці? Вось чаму я прыйшоў сюды!»
 30 Прамовіўшы гэтак, браты у двубоі сышліся там,
 а зброяй ім тады сталі шалы, талы й абломкі скал.
 31 Зьбівалі адзін аднаго яны й долу валіліся,
 ускоквалі ды зноў тут жа ў рукахваці счэпляліся.
 32 Пакрытыя крывёй з ранаў ад кіпцяў і зубоў-клінкоў,
 падобныя сталі браты да кіншукаў⁶⁸ у квецені.
 33 Не разрозныць было ў бітве іх зусім, і тады вянок
 накінуў на свайго пана Ганумат шматадважлівы.
 34 У бялюткім вянку воін⁶⁹ стаў падобны да Малаі,
 да вяршыні яе веляй, увянчанай аблокамі.
 35 На Сугрыве ўбачыўшы знак, нацягнуў тады Раггава
 свой лук над лукамі, магут, і ў Валіна пусьціў стралу.
 36 Нібы катапульта, тады цеціва яго грывнула —
 і здрыгнуўся тады Валін, проста ў сэрца паранены.
 37 У грудзі ранены стралой і крывёй блюючы густой,
 уцяміў ён вочы ў Раму, што стаяў непаводдалек,
 38 і, пракляўшы яго, долу бездыханна упаў тады,
 перад жонкай сваёй Тарай, не раўнуючы ўладца зор.
 39 Так Сугрыва стаў зноў панам над Кішкіндгаю пекнаю
 і пекную вярнуў Тару, што бяз мужа засталася.
 40 Пражыў там, на схіле гары Мальявата, і Раггава
 чатыры месяцы, мудрэц, у пашане Сугрывавай.
 41 Тым часам Равана прыбыў у сталіцу і Рамаву
 ў сваім палацы пасяліў, веляпышным, як Нандана,
 каля гаю з ашок пекных, да жарбоўні падобнага.
 42 Схуднеўшы ад тугі горкай, у адзежы пустэльніцкай
 у гавеньні жыла строгім Майтхілі велявокая,
 пладамі й карэньнем адно дых у целе трымаючы.
 43 І паставіў пры ёй варту з ракшасіняў пан ракшасаў

68. *Butea frondosa* — у гэтага дрэва яркія аранжава-чырвоныя кветкі.

69. Тут абыгрываецца імя *Su-grīva* 'прыгожашны'.

- зь мячамі й дзідамі ў руках, зь перначамі й сякерамі⁷⁰.
- 44 Былі сярод тых ракшасінь адна-, двух- і трохвокая,
з жаклівым доўгім языком ды зусім безъязыкая,
зь зяніцай на вялік-лобе і з адной усяго нагой⁷¹.
- 45 Яны ды іншыя яшчэ, поўсьцю шорсткай пакрытыя⁷²,
сачылі за Сітай пільна дзень і ноч, зыркавокія.
- 46 Пужалі пішачкі яе, прыгажуню, жаклівыя,
грубасловілі ёй грозна, абражаючы так і сяк:
- 47 «Разарвём на шматкі дробны ды зьмяо чалавечыцу,
што грэбуе нашым панам, жывучы ў яго хораме!»
- 48 Так пужалі яны Сіту, а яна, веляскрушная,
па мужу сумуючы, так ім казала, ўздыхаючы:
- 49 «Хутчэй зьежце мяне, мілкі, не хачу бо я болей жыць
без падмавокага мужа зь цёмна-сінімі сукрамі!
- 50 Пазбытая радасьці жыць, я голадам усё адно
абъсьсілю сваё цела, як у пальме зімой зьмяя⁷³.
- 51 Ніколі нікому, апроч свайго Раггавы слаўнага,
я ня буду жаной, знайце, што б са мной ні рабілі вы!»
- 52 Пачуўшы такавы словы, ракшасіні хрыпатыя
пабеглі да свайго пана, каб усё расказаць яму.
- 53 Калі зьніклі яны, Сіту суцяшаць пачала тады
пішачка на ймя Трыджата, заўжды дгарме адданая:
- 54 «Паслухай мяне, Майтхілі, і ня бойся, прыўкрасная!
Раскажу я табе нешта, а ты словам маім павер.
- 55 Адзін ракшас, стары й мудры, — ўсе Авінді'ям яго завуць —
пра цябе мне казаў, мілка, Раму шчасьця жадаючы:
- 56 «Перадай ад мяне Сіце гэты словы сучешныя:
у добрым здароўі Рама, як і брат яго Лакшмана.
- 57 Хаўрус з валадаром малпаў, роўным сілаю Васаву,
велязацны уклаў Рама, каб з палону цябе вярнуць.

70. АС *alāta*- 'галавенка'.

71. ДР. АС *tri-jaṭā*- 'з трыма чубамі'.

72. УА «пакрытыя шорсткай поўсьцю, як у вярблюда».

73. Ідзеца пра зімовую сьпячку.

- 58 Ня бойся ж, боязкая⁷⁴, ты Дашагрывы акрутнага!
Пад аховаю ты, пані, праклёну Налакубары.
- 59 Ён Равану пракляў колісь, бо той згвалціў яго жану⁷⁵,
і ня можа цяпер злосьнік узяць жанчыну сілаю.
- 60 Хутка муж твой сюды прыйдзе пад аховай малпінаю
разам з братам сваім, мудры, і вызваліць цябе адсюль.
- 61 Прысьніўся мне вусьцішны сон, што вястуге, бясхібная,
неразумца сяго гібель, што загубіў паўласт'ёў род.
- 62 Бязжалны ліхадзей гэты, начаблудзень падступлівы,
ён пужае усіх, пані, сваёй лютай уродаю.
- 63 Лёс пазбавіў яго глузду, й варагуе з багамі ён,
і тое, што я ў сьне бачыў, прадвяшчае яго канец.
- 64 Акроплены ўвесь алеем, нібы ў багне завязнуўшы,
ён стаяў на сваім возе, што асламі запрэжан быў,
і быццам у ім танцаваў, астрыжаны кімсь нагала.⁷⁶
- 65 Кумбгакарна ж, зусім голы й аблысёлы, з астатнімі,
у чырвоным вянку й мазях, брыў на поўдзень у распачы⁷⁷.
- 66 Адно Вібгішана, тады узышоўшы на Бел-гару,
у белым стаяў цюрбане ды пад белай заслонаю⁷⁸.
- 67 Зь ім чатыры яшчэ райцы, узышоўшы на Бел-гару,
стаялі ў цюрбанах белых — вось яны і ўратаюцца.
- 68 Зямля ж была з морам уся Рамы стрэламі ўсыпаны:
бо напоўніць твой муж, пані, сваёй славай усю зямлю.
- 69 Я бачыў і Лакшману ў сьне: ён на купе касьцей стаяў,
едучы малако⁷⁹ зь мёдам й азіраючы ўсё вакол.
- 70 Я бачыў і цябе, Сіта: пад аховаю тыгра ты
на поўнач крочыла адна, у крыві а сьвязах уся.

74. *bhīru-* — часты эпітэт жанчыны.

75. УА называецца яе імя: *Rambhā-*.

76. ДР. Усе гэтыя прыкметы ўказваюць на сьмерць.

77. УА гэтыя эпітэты адносяцца і да ракшасаў. На поўдні ж размяшчаецца жыт-
ло Ямы, бога памерлых

78. АС 'у белым вянку'.

79. УА «вараны на малацэ рыс».

- 71 Хутка мужа свайго знову ты сустрэнеш і Лакшману
ды зноў шчасьліва заживеш з сынам Раггу, о пекняя!”»
72 Пачуўшы такавы словы, Майтхілі ланявокая
займела надзею ізноў, што сустрэнецца з Раггавам.
73 Калі ж вярнуліся у гай ракшасіні, то ўбачылі,
што Сіта сядзіць з Трыджатой, як і ўперад, о бгарата.

*Такая ў сьвятой Магабгараце ў Лясным разьдзеле
264-я частка.*

ЧАСТКА 265

Маркандэя прамовіў:

- 1 І вось, калі Сіта ў журбе там сядзела на камені
у брудных адзежах — з аздоб толькі шлюбныя пацеркі⁸⁰ —
2 ды рыдала сярод грозных ракшасінь, мужаверная,
прыйшоў туды Равана к ёй, стралой Камы паранены.
3 Ні багі, ні чарты⁸¹ ў бітве не маглі змагчы Равану,
а Кандарпа адным стрэлам падначаліў яго сабе.
4 У дзівосных сваіх шатах, у прыгожым вянку й вянцы,
ў завушніцах зара-зыркіх, ён нагадваў саму вясну.
5 Як дрэва жаданьяў⁸² само, выглядаў тады Равана
ды ўсё адно страх выклікаў, нібы чайт’я⁸³ на жэглишчы.
6 Падышоў да краса-жонкі начаход, да бясхібнае,
нібыта Ціхахад-сьветач⁸⁴ да прыўкраснае Рогіні⁸⁵.

80. *maṅgala-sūtra*- ‘шчасная нітка’ — падчас шлюбнага абраду жаніх павязвае нявесьце на шыю нітку з пацэркамі на знак таго, што ад цяпер яна замужняе жанчына.

81. АС «гандгарвы, якшы й кімпурушы».

82. *kalpa-druma*- — дрэва ў Індравым раі, якое спаўняе жаданьні.

83. *caitya-druma*- ‘чайт’я-дрэва’ — як правіла гэта баньян з маленькім ахвярнікам і агароджаю вакол.

84. *Śanaīścara-graha*- — плянэта Сатурн. Гэты бог выяўляецца альбо чарна-скурум, альбо ў чорных адзежах.

85. *Rohiṇī*- ‘чырвоная’.

- 7 Прывітаўшы яе, ракшас, Кветаношам⁸⁶ паранены,
так прамовіў тады Сіце, што дрыжала, нібыта лань:
- 8 «До па мужу сваім, пані, бедаваць, краснаклубая!
Зрабі сёння ты мне ласку — дай служанкам сябе убраць!
- 9 А там, убраная як сьлед, ты за мужа мяне вазьмі:
сярод жонак маіх, Сіта, стань найжонкай, о красная!
- 10 Ёсьць між жонак маіх, пані, дочки дайт'яў і данаваў,
маладзіцы князёў-рышы й краса-дочки саміх багоў.
- 11 Сто сорак мільёнаў пішач падначалены мне цалком
і ўдвойчы болей ад таго людажэрлівых ракшасаў,
а якшаў — ажно утрая, праўда, зь іх некаторыя
яшчэ служаць майму брату — Уладыку над скарбамі.
- 12 На бяседах заўжды шчодрых, о красуня бясхібная,
атачаюць мяне з братам небадзевы з гадгарвамі.
- 13 Сам я — сын сьвятара-рышы, Вішраваса прамудрага,
і сьлыву на зямлі гэтай я пятым сьветапастырам.
- 14 Колькі дзіўных патраў, пані, і напояў у Васавы,
столькісама і я маю, о Вайдэгі прыўкрасная.
- 15 Хай забудуцца ўсе беды, што ў лясох табе выпалі!
Стань жонкаю маёй, Сіта, як Мандодары⁸⁷ слаўная!»
- 16 Пачуўшы такавы словы, адварнула красуня твар
і з пагардай тады сейміг адракла яна Равану.
- 17 На высокі свае грудзі ліючы сьлёзы горкія,
прамовіла яна горка, Майтхілі ладнаклубая,
што за бога свайго мужа уважала, бясхібная:
- 18 «Ня першы ўжо раз ад цябе, о пан ракшасаў, гэтыя
мне даводзіцца чуць словы, нешчасьлівіцы — скрушныя!
- 19 Дабра, дабрадзею, табе! Сэрца лепш супакой сваё:
я іншаму даўно жонка, і яму я найверная!
- 20 Дый няварта цябе, пане, жонка бедная сьмертнага!
Калі ж сілай мяне возьмеш, хіба станеш ты шчасьнейшым?

86. Т.-б. богам Камам.

87. *Mandodari* — улюбёная жонка Раваны, дачка асуры Маі й маці Іन्द्रажыта.

- 22 Самому Прародзічу твоей роўны бацька⁸⁸, о Равана,
 а ты — сьветапастыр нібы, але дгарму парушваеш!
- 23 Як ня сорам табе згадваць свайго брата вялікага,
 што сябруе з самім Шывам, — Пана скарбаў, цара цароў!»
- 24 Сказаўшы гэта, Майтхілі зарыдала, найзграбная,
 прыкрываючы твар гожа апранахаў сваіх крысом⁸⁹.
- 25 І кася тугая яе, ільсьністая і доўгая,
 была падобная тады на зьмяю ядавітую.
- 26 Пачуўшы суворы адказ Джанакоўны, пан ракшасаў,
 хаця й адрывуны ізноў, неразважны, прамовіў так:
- 27 «Хай лепей мяне спапяліць бог каханьня, о пекная!
 Ёсць адно без твае згоды мне за жонку цябе ня ўзяць.
- 28 Ты й па сёньня яго любіш, Раму гэтага ўбогага, —
 чалавека, што нам, лада, адно ежа — й нічога больш!»
- 29 Прамовіўшы такія словы, ўладца ракшасаполчышчаў
 зьнік раптоўна з вачэй Сіты і вярнуўся к сабе ў палац.
- 30 Яна ж засталася сядзець між пішчак, маркотная,
 і толькі адна Трыджата суцяшала яе тады.

*Такая ў сьвятой Магабгараце ў Лясным разьдзеле
 265-я частка.*

ЧАСТКА 266

Маркандэя прамовіў:

- 1 А тым часам магут Рама разам з сынам Сумітрыным
 гасьціў у Сугривы й небам любававўся бязвоблачным.
- 2 І вось адной ночы, калі у нябёсы муж ясныя
 ды на ясны глядзеў месяц ў атачэньні шматлікіх зор,
- 3 прахалодны тады вецер, пылком лотасаў водарны,
 раптоўна абудзіў воя, што на схіле гары стаяў.
- 4 Згадаўшы, што яго Сіта ў лапах Раваны мучыцца,

88. АС «які паходзіць ад Брагмы».

89. АС «прымушаючы свае грудзі дрыжаць [ад рыданьня]».

- ён у скресе тады брату так прамовіў на досьвітку:
- 5 «У Кішкіндгу ідзі, браце, і знайдзі мне ўладыку малп,
што за ўцехай забыў, пэўна, каму ўсім абавязаны
- 6 і, бязглузды, ганьбіць свой род, не сьпяшаючы зь дзякай мне,
што яго і зрабіў панам на мядзвездзіямі й малпамі!
- 7 Для яго мы з табой разам ля Кішкіндгі усьмерцілі
яго брата, о мой браце, роду Раггу прадоўжніча,
- 8 а ён, няўдзячны, пазабывіў ужо, пэўна, пра нас з табой,
найнікчэмны з усіх малпаў, ды пра нашу нявыкрутку.
- 9 Здаецца, ня помніць зусім ён, што ўгоду са мной уклаў,
калі грэбуе так мною, што ў нягодзе памог яму.
- 10 Калі ён сапраўды лена там уцехамі цешыцца,
то шляхам Валіна яго ты адпраў у нябыт тады.
- 11 А калі ён усё ж справе нашай верны, о Лакшмана,
то сюды прывядзі сьпешна ты Сугрыву адважнага!»
- 12 Пачуўшы такавы словы, паслухмяны старэйшым вой,
узяў тут жа свой лук гожа ды ў Кішкіндгу адправіўся,
а дасягнушы брамы, ўвайшоў — і ніхто не спыніў яго.
- 13 Ubачыўшы яго ў гневе, Сугрыва яго сам сустрэў
разам з жонкай сваёй ветла, валадарнік над малпамі,
ды з належнай таму шанай у сябе ваяра прыняў.
- 14 Перадаў адважнік тады дакоры яму Рамавы,
той жа выслухаў іх пільна разам з жонкай і слугамі
- 15 ды, склаўшы далоні ветла, уладыка над малпамі,
адрок тады Лакшману так, велятыгру сярод мужоў:
- 16 «Я ня здрайца, о муж мужны, ані злосны, ані дурны!
Паслухай, што я учыніў, каб знайсці жану Рамаву.
- 17 Разаслаў я паўсюль, вою, сваіх віжаў найспраўнейшых
і строга усім наказаў, каб празь месяц вярталіся.
- 18 Убраную морам зямлю разам з пушчамі й горамі
яны павінны абшукаць, разам зь вёскамі й месцамі.
- 19 Засталася пяць дзён толькі да канца таго месяца.
Хутка шчасную весьць з Рамам ты пачуеш, о Лакшмана!»
- 20 Пачуўшы такавы словы ад Сугрывы прамудрага,
ён імгненна забыў гнеў свой і склаў шану ўладыку малп.

- 21 На схіл Мальяватаў тады ён з Сугрывам пайшоў ураз
і паведаў усё брату, што для іх было зроблена.
- 22 І вось празь пяць дзён прыбылі назад шпегі Сугрывавы,
ды між іх не было малпаў, што на поўдзень адправілісь.
- 23 І сказалі яны Раму: «Мы зямлю мораўбраную
абшукалі, аднак Сіты не знайшлі, ані Раваны».
- 24 Засмуціўся зусім Рама і надзеяй адною жыў,
што недзе ў паўднёвых краёх яго жонка ды знойдзеца.
- 25 Мінула два месяцы, й вось да Сугрывы магутнага
аднойчы прыбеглі малпы ды прамовілі ўладцу так:
- 26 «У разлогім у Мёд-лесе, што раней бараніў твой брат,
а цяперака ты, пане, весяліцца Вятрыскаў сын,
зь ім Ангада, Валінаў сын, і ўсе малпы астатнія,
якіх ты на паўдня, пане, Джанакоўну паслаў шукаць».
- 28 Як пачуў ён аб тым, тут жа скеміў: праца ўжо споўнена,
бо слугі выдуць сябе так, толькі працу супоўніўшы.
- 29 І паведаў усё мудры бык між малпаў Какутстхічу,
і згадзіўся той з Сугрывам: Майтхілі яны бачылі.
- 30 Адпачыўшы, тады малпы на чале з сынам Ветравым
перад князем сваім сталі і прад Рамам ды Лакшманам.
- 31 Ubачыўшы поступ і твар Ганумата, о бгарата,
упэўніўся зусім Рама: «Майтхілі яны бачылі!»
- 32 Учнілі тады малпы, задаволенатарыя,
належны паклон Сугрыву, Раму й брату ягонаму.
- 33 І прамовіў тады Рама, лук узяўшы са стрэламі:
«Ці бачылі вы Майтхілі? Ці ажывіце зноў мяне?
- 34 Ці буду я зноў панаваць у Аёдгі у велічнай,
забіўшы ў вальцы варагоў і вярнуўшы сабе жану?
- 35 Бо як ня выбаўлю яе й не заб'ю таго ракшаса,
не змагу я далей жыці — без дружыны і гонару!»
- 36 Пачуўшы такавы словы, адказаў Ганумат яму:
«Узрадуйся ж цяпер: бачыў я напраўду жану тваю!
- 37 Абшукаўшы увесь поўдзень разам з пушчамі й горамаі,
налучылі мы нейк, пане, на пячору, знябытыя,
38 ды расшылі ў яе увайсці, у глыбокую й цёмную,

што цяглася на шмат ёджан, уся лесам зарослая⁹⁰.
 39 Ці доўга, ці мала мы йшлі, як раптоўна пабачылі
 залатое святло сонца ды палаты прыўкрасныя.
 40 А быў гэта прыстан Маі, сына Дзіці магутнага.
 Жарбавала жарбу страшну там жарбітка Прабгавачі.
 41 Адарыла яна шчодро нас напоямі й ежаю,
 а як мы набраліся сіл, паказала нам шлях далей.
 42 Зь пячоры той выбраўшыся, о ўладару, мы ўбачылі
 вяршыні Малаі й С'аг'і ды вялікае Дардуры.
 43 Залезшы на Малаю, мы дом пабачылі Варунаў⁹¹,
 і нас ахапіла распач: не вярнуцца ўжо нам назад!
 44 Спрабуючы абняць вокам неабдымны абшар вады,
 дзе кішма кішэлі кіты ды акулы драпежныя,
 45 мы ў смутку наважылі там замарыць сябе голадам.
 І як толькі зайшла мова пра Джатаюса-коршака,
 46 мы пабачылі там птаха вельмі страшнага й грознага,
 вялізнага, як пік горны, магутнага, бы Гаруда.
 47 Нібыта каб нас праглынуць, падышоў ён і мовіў так:
 «Хто згадвае майго брата, Джатаюса магутнага?
 48 Я Сампаці, ўладар птахаў і старэйшы ягоны брат.
 Адночы наўзахваткі мы сталі к сонцу ўздываючыся,
 49 і ўспыхнулі мае крылы, ды ня ўспыхнулі братавы —
 з таго часу свайго брата я й ня бачыў любімага,
 бо, спаленакрылы, упаў я на гэту вялік-гару».
 50 Сказалі мы птаху тады, што загінуў ягоны брат,
 ды пра гора тваё, Рама, найкаротка паведалі.
 51 І Сампаці, калі словы пачуў нашы ды скрушныя,
 засмуціўся тады вельмі і пачаў пра цябе пытаць:
 52 «Хто той Рама? І што зь Сітай? Як забілі Джатаюса?
 О вы, тыгры сярод малпаў, я дазнацца пра ўсё хачу!»
 53 І паведаў тады цалкам я пра злыбеду панаву
 ды чаму мы каля мора сябе морым там голадам.

90. АС «у якой жылі чарвякі / казуркі».

91. Т.-б. мора.

- 54 І тады ён вярнуў сілы нам наступнымі словамі:
 «Я знаю Равану: жыве ён у Ланцы, што бачная
 55 на тым баку мора каля схілаў пекнай Трыкут-гары.
 Вайдэгі павінна быць там — тут сумневаў ня маю я!»
 56 Пачуўшы такавы словы, падняліся на ногі мы
 ды раіцца сталі, як нам праз мора пераправіцца.
 57 І вось, калі перасячы не рашыўся ніхто ваду,
 я з пасобай свайго бацькі на той бераг папаў ураз,
 ракшасіню водную там па дарозе усьмерціўшы.
 58 У жанкоўні Раваны я і знайшоў Майтхілі тады:
 па мужу тужачы, яна, уся брудам пакрытая,
 учыніла там пост страшны, красуня тугакосая⁹².
 59 З адмысловых адмет Сіту я пазнаў, і калі яна
 засталася адна, тут жа падышоў і прамовіў так:
 60 «О Сіта, я вястун Рамаў, самім Ветрам народжаны.
 Жадаючы цябе ўбачыць, я паветрам сюды прыбыў.
 61 У добрым здароўі твой муж і ягоны брат Лакшмана.
 Ахоўвае іх Сугрыва, валадарнік над малпамі.
 62 Пра здароўе тваё, Сіта, прасіў Рама даведацца,
 а таксама сын Сумітрын ды іх сябар Сугрыва-князь.
 63 Хутка прыйдзе твой муж гэтуль разам з рацыцю малпінаю!
 Ты даверся імне, Сіта, бо ня ракшас, а малпа я!»
 64 Падумаўшы з хвілю, яна адказала мне так тады:
 «Што ты — Ганумат, я знаю з слоў Авіндгі шаноўнага.
 65 Расказваў мне мудрэц гэты, што Сугрыву, твайго цара,
 атачаюць заўжды райцы, да цябе шматпадобныя».
 66 Прамовіўшы так, яна мне на разьвіт самацьвет дала,
 што падтрымваў яе, княжа, у разлуцы ды з Раггавам.
 67 А каб веры ты даў, Рама, мне княгіня паведала,
 як пан чарацінкай адной зьбіў варону, нібы стралой,
 калі вы на гожай жылі Чытракуце, о муж з мужоў.

92. Заплеценыя ў касу валасы азначаюць, што жонка ўсё яшчэ чакае свайго за-
 коннага мужа.

- 68 Сыходзячы ж з Ланкі, яе падпаліў я — і вось я тут». І тады прывітаў шчыра дабравесніка Раггава.

*Такая ў сьвятой Магабгараце ў Лясным разьдзеле
266-я частка.*

ЧАСТКА 267

Маркандэя прамовіў:

- 1 Пакуль гутарыў зь ім Рама, на Сугрываў загад тады падышлі да яго, княжа, важакі раці малпавай.
- 2 Акружаны тысячаю коці⁹³ малпаў, о пан людзей, прыбыў да яго Сушэна, сьвёкар Валіна велічны.
- 3 Прыйшлі да Раггавы тады й сьмелы Гаджа ды Гавая, кожны з коці сваіх малпаў, індры малпаў магутныя.
- 4 Ведучы за сабой коці шэсьць дзясяткаў, о бгарата, быкахвосты прыйшоў к Раму і Гавакша пагрозылівы.
- 5 Аж тысячу коці прывёў хуткіх малп з Гандгамаданы⁹⁴ Гандгамадана, вой слаўны сярод малпаў, о волаце.
- 6 А Паназа з сабой, мудры й шчырасьмелы жыхар галін, прывёў коці ажно трыццаць і яшчэ дваццаць дзьве ды пяць.
- 7 Вялікае войска сабраў з найадважнейшых малп тады й найстарэйшы сярод малпаў Дадгімукха бястрашлівы.
- 8 Зьявіўся і князь Джамбават з сотняй тысячаў коці там жахлівых чорных медзвядзёў, што на лбе мелі цілаку⁹⁵.
- 9 Усе гэты магут-малпы, ваяры незьлічоныя, там сышліся, вялік-княжа, на падмогу ды Раггаву.
- 10 Туды-сюды гойсаючы, яны рыкалі, бытта лвы,

93. Адна koti- роўная дзсяці мільёнам.

94. *Gandha-mādana*- 'які п'яніць водарам' — мітычныя горы на поўдзень ад сусьветнай вяршыні Мэру.

95. Гарызантальная ці вэртыкальная палоска, якая наносіцца на лоб попелам ці адмысловаю фарбаю як знак прыналежнасьці да культуры Вішну.

- прыгожацелья, нібы сірышы⁹⁶ залацістыя.
- 11 Адны як вяршыні былі, а другія — нібы быкі,
чырвоныя, як кінавар, ды, як хмары, цямравыя.
- 12 Няспынна скачучы паўсюль, то ўгару, то удал ізноў,
прыбывалі усё малпы, клубы пылу ўздымаючы.
- 13 Усе малпы усёй рацыю на Сугрываў загад тады
сталі лягерам там, княжа, нібы мора вялізнае.
- 14 І вось, калі вялік-малпы там сышліся з усіх старон,
то ў памысны месячны дзень пад сузор'ем спрыяючым
15 распачаў свой паход Рама з тою рацыю вялізнаю,
нібы гэтыя ўсе сьветы зруйнаваць ён тады хацеў.
- 16 Ачольваў жа вялік-войска Ганумат, Ветравееў сын,
а ззаду яго бараніў шматадважлівы Лакшмана.
- 17 Надзеўшы наручы⁹⁷ свае, два браты сярод малпаў там
зіхацелі, нібы сонца й нібы месяц між сьветачаў.
- 18 З камяньмі й камлямі ў руках⁹⁸ тыя малпы здаваліся
вялізманым рысавішчам на сьвітаньні, о пан людзей.
- 19 Пад аховай Н'алы й Н'ілы, К'ратхі, Майнды і Д'вівіды⁹⁹
ішло тое вялік-войска, каб вярнуць Майтхілі дамоў.
- 20 На вяршынях краса-гораў, о ўладар, спачываючы,
дзе карэньня было ўдосталь, а на дрэвах вялік-пладоў,
21 дзе умнозе было зьверу, і мядоў, і пітной вады,
дабралася ўрэшце войска да мора да салёнага.
- 22 І ля мора таго, княжа, нібы мора яшчэ адно,
разьбіла свой лягер тады тая раць шматхаругвая.
- 23 І зьвярнуўся тады Рама да Сугрывы магутнага,
сярод малпіных важакоў так яго запытаў ваяр:
24 «Як зьбіраеся ты, пане, праз ваду пераправіцца?
Вялікае у нас войска, а мора непрыступнае!»

96. *śirīṣa-* 'Acacia Sirissa' — правільная трансьлітарацыя 'шырыша' замененая на 'сірыша' дзеля мілагучнасьці.

97. АС «і напальчнікі».

98. УА [тое войска.] «узброенае [камлямі дрэў] шала й тала ды камянямі».

99. АС «Ангада».

25 Тут сказалі адны малпы, магутой выхваляючысь,
 што спакойна усё мора пераскочаць, о бгарата;
 26 другія — што будзе ямчэй на плытох пераплыць ваду,
 а трэція: «Ляпей лодкі!» Але Рама усіх спыніў:
 27 «Занадта шырокі абсяг тут вады, каб усе яго
 пераскочыць змаглі малпы! Не гадзіцца й апошні шлях:
 28 ня знойдзецца столькі чаўноў, каб усіх пераправіць нас,
 дый ня стаў бы такой шкоды я ніколі чыніць купцом.
 29 Як толькі мы ў чаўны сядзем, атакуе нас Равана.
 Не, нам трэба шукаць іншы спосаб, каб пераправіцца.
 30 Таму да мора самага я зьвярнуся за помаччу
 ды буду няспынна пасьціць, аж пакуль не адкажа мне.
 31 А калі яно мне шляху не пакажа, спалю яго
 я магутнай сваёй зброяй, што мацней за агонь пячэ!»
 32 Прамовіўшы гэтак, браты тады селі, абмыўшыся,
 на посьцілкі з травы кўша на ўзьбярэжжы каля вады.
 33 І зьявіўся тады ўрэшце Раму ў сьне Акіян вялік,
 славуты валадар рэкаў, ды са сьвітай марскіх пачвар.
 34 Акружаны сьвятлом тысяч самацвэтаў, валодца вод
 прамовіў ласкава тады: «О Каўсалы магутны сын!
 35 Чаго ты жадаеш, скажы! Чым магу, памагу табе!»
 І Рама адказаў: «З роду я Ікшваку й суродзіч твой,
 36 а хачу я на той бераг пераправіцца з войскамі,
 каб Равану скараць горлам, што няславіць Пуласт'еў род!
 37 А як шляху гэтага нам не дасі, то цябе я ўраз
 нябёснай асушу зброяй — заклятымі жар-стрэламі!»
 38 Пачуўшы такавы словы, спалохаўся ўладар вады
 і прамовіў тады Раму, склаўшы рукі паважліва:
 39 «Я ня зычу табе шкоды і завад не хачу чыніць,
 дык паслухай мяне сьпершу, а тады ўжо рабі, што сьлед!
 40 Калі зараз твайму войску я згаджуся надаць праход,
 то й іншыя пачнуць з зброяй вымагаць у мяне таго ж.
 41 Ёсьць, аднак, у тваёй раці рамесьнік найдасьведчаны,
 сын дойліда багоў Нала, нашчадак Вішвакарманаў.
 42 Што б ён ні кінуў у мяне: бярэны, камяні, траву —

- я ўсё на вадзе ўтрымаю, і так зьявіцца гэтта мост».
- 43 Прамовіўшы гэта, ён зьнік, і сказаў Налу Раггава:
«Пабудуй праз мора мне мост! Ён па сілах адно табе».
- 44 Так і быў узьведзены мост на загад Дашаратхічаў
шырынёю дзесяць ёджан, даўжынёю ажно на сто.
- 45 А завецца ён Мост Налы, на зямлі шматпраслаўлены,
ды па сёньня стаіць, княжа, ў акіяне, нібы скала.
- 46 Пад тую часіну прыбыў к Раму цнотны Вібгішана,
брат Індры ракшасаў, з сваймі чатырма дабрарайцамі.
- 47 Прыняў яго Рама тады, велядухі, з гасьціннасьцю,
ды Сугрыва, о пан люду, западозрыў у ім віжа.
- 48 Сын Каўсалы, аднак, шану учыніў таму ракшасу,
бо ўбачыў: намеры яго толькі самыя добрыя.
- 49 Памазаў Вібгішану ён ва ўладарнікі ракшасаў —
і той Раггаву стаў райцам ды таварышам Лакшману.
- 50 І вось за месяц перасек ён з памогай Вібгішаны
велямора з сваім войскам па тым мосьце, вялік-ваяр.
- 51 Папаўшы ж на абток, Рама сваё войска малпінае
напусціў на сады Ланкі, на бучныя ды пекныя.
- 52 І былі між яго вояў віжы Шука ды Сарана,
што аблік прынялі малпаў, ды Вібгішана іх пазнаў.
- 53 Калі ўласны ізноў выгляд прынялі начаходнікі,
паказаў ім сваё войска сын Каўсалы й пусціў назад.
- 54 Стаўшы станам тады ў лесе, мнагамужлівы Раггава
паслаў да Раваны ганца — мнагамудрага Ангаду.

*Такая ў сьвятой Магабгараце ў Лясным разьзеле
267-я частка.*

ЧАСТКА 268

Маркандэя прамовіў:

- 1 У шматплодным у тым лесе, дзе удосталь было вады,
сваё войска укрыў Рама, Дашаратхаў харобры сын,
2 а Равана пачаў Ланку умацоўваць паводле ўстаў.

- Ужо размяшчэньнем сваім непрыступнай яна была,
абнесена сыяной тоўстай і з трывалымі брамамі¹⁰⁰.
- 3 Навокал жа места было сем глыбокіх равоў з вадой,
дзе кішэлі кішма рыбы й кракадзілы жахлівыя,
а паверсе равы тыя былі кольлем утыканы¹⁰¹.
- 4 На валох жа былі ўсюды камяні з катапультамі
ды воі з гладышмі зьмеяў, з парашком сарджарасавым¹⁰².
- 5 Трымалі яны перначы, коп'і, дзіды і вошчапы,
а таксама мячы, лукі ды шатагні¹⁰³ жахлівыя¹⁰⁴.
- 6 Ля кожнае брамы была там цьвярдэныя магутная
і процьма пешых ваяроў, шмат сланоў ды стаеньнікаў.
- 7 І вось падышоў Ганумат да ланкійскіх варот тады,
назваў Дашагрыву сябе ды бяз страху туды ўвайшоў.
- 8 Акружаны ракшасамі, шчырасьмелы Пуласт'еў сын
зіхацеў, як само сонца у вянку цёмна-сініх хмар.
- 9 Падышоўшы к Равану, ён павітаў яго з райцамі
і пасланьне тады Рама перадаў, красамоўлівы:
10 «Загадаў перадаць зараз мнагаслаўны пан Косалы
мне такія табе словы. Слухай пільна, о Равана!
- 11 Пад князем-свавольцам ліхім гарады й краі цэлыя
знаходзяць адно пагібель, у бясчынствах гібеючы.
- 12 За скраданьне маёй жонкі на табе на адным віна,
ды мноству нявінных яна пагібель прынясе цяпер.
- 13 За ўсіх пустэльнікаў лясных, што забіў ты, о Равана,
за багоў, што ты зняславіў, горды сілаю ўласнаю,
14 за усмерчаных князь-рышы і за жонак іх скрадзеных —
за бясчынствы свае, грэшнік, ты цяпер панясеш адказ!
- 15 Я забю і цябе, й райцаў! Калі сьмел, то выходзь на бой,

100. ДР.

101. ДР. УА сказана, што калы былі зроблены з дрэва *khadira*- 'Acacia Catechu'.

102. *sarja-rasa*- — смала нейкага дрэва, якая, відаць, ужывалася для запалу.

103. *śata-ghni*- 'якая забівае сотню' — зброя ў выглядзе драўлянага вальца, ушпіля-
нага жалезнымі сьпічкамі.

104. АС «наваскаваныя молаты й галавешкі».

- каб праверыць маю сілу¹⁰⁵, хаця я й чалавек адно!
- 16 Адпусці жывой Майдхлі, бо іначай я — сьмерць твая:
не спынюся, пакуль сьвет я не ачышчу ад ракшасаў!»
- 17 Пачуўшы такавы словы ад пасла, усядзёрзкія,
разьюшыўся Равана-князь і даў знак сваім служнікам.
- 18 Напалі на Ангаду ўраз чатыры начаходамі,
ўчапіліся яму ў лапы, нібы ў тыгра таго арлы.
- 19 І тады Ганумат дужы з чатырма начаходамі
нечакана ўгару скочыў і на дах палацовы сеў.
- 20 Не ўтрымаўшы сваёй хваткі, начаблюдні пападалі,
й ад сілы ўдару аб зямлю сэрцы іх разарваліся.
- 21 І скочыў Ангада тады з даху церама пекнага
ды праз Ланку усю, княжа, прама ў лягер суратнікаў.
- 22 Расказаў ён тады Раму аб усім, што зь ім сталася,
і пайшоў адпачнуць, дзяку атрымаўшы ад Раггавы.
- 23 А Рама пайшоў у напад зь ветрамклівымі малпамі
ды сыяну разбурыў Ланкі, мнагамужны пан Косалы.
- 24 Сумітрын жа сын з важаком медзьявдзёў ды Вібішанам
паўднёвую узяў браму, між усіх найтрывалую.
- 25 І рынулі тады ў Ланку з ваяўнічымі крыкамі,
як вярблюды, руды малпы незлічонаю процьмаю.
- 26 Ад іх безупынных скокаў столькі пылу паднялася,
што ў нябёсах само сонца тады зьмеркла, о бгарата.
- 27 І ў здзіўленьні глядзеў вораг, як муры ўсе ланкійскія
пажаўцелі нібы раптам, пааблеплены малпамі,
- 28 падобнымі растком рысу і пялёсткам сірышавым,
трысьнягу і вялік-сонцу на сьвітаныні, о бгарата.
- 29 Узяліся яны трушчыць калоны самацветныя¹⁰⁶
ды раскідваць паўсюль, княжа, катапульты зламаныя¹⁰⁷.
- 30 Шатагні, камян і дыскі пахапаўшы, нападнікі
іх штосілы шпурыць сталі тады ў горад, гарлаючы.

105. УА «убач магуту майго лука».

106. АС «і вяршыні вежаў».

107. УА «катапульты, чые 'рогі' былі разгайданы й зламаны».

- 31 І пабеглі з муроў мескіх тады ракшасы сотнямі,
пакідаўшы сваю зброю, наляканыя малпамі.
- 32 Тады на Раванаў загад выйшлі тысячы тысячаў
жахлівых пярэваратняў з брамаў Ланкі, о бгарата.
- 33 Праліваючы дождж стрэлаў, сталі малпаў яны цясьніць,
ачышчаючы мур мескі з надзвычайнай адвагаю.
- 34 Як бобу, ракшасаў было, начаходаў звыродлівых,
і ўжо хутка усе сыцены былі ад малп ачышчаны.
- 35 Працягтыя дзідамі, ўніз палі сотні магутных малп,
але згібла й шмат варагоў пад слупамі ды выгбамі.
- 36 Схапіўшы адзін аднаго за валосьсе, яны тады
сталі біцца, плоць ірвучы кіпцюрамі ды ікламі.
- 37 З жахлівым рыкам на зямлю яны мёртвымі падалі,
адзін аднаго і тады адпускаць не жадаючы.
- 38 Адважны ж Рама праліваў, нібы хмара, залевы стрэл,
і бязь ліку яны, княжа, тады зьнішчылі ракшасаў.
- 39 Забыўшы стому, забіваў варагоў і вой Лакшмана,
працінаючы іх трапна і зь вялікай адлегласьці.
- 40 І тады на загад Рамаў з зруйнаваных ушчэнт муроў
вярнулася яго войска у свой стан зь перамогаю.

*Такая ў сьвятой Магабгараце ў Лясным разьдзеле
268-я частка.*

ЧАСТКА 269

Маркандэя прамовіў:

- 1 У атрадах тады дробных невялікія ракшасы
і пішачы у стан малпаў патаемна прабраліся:
- 2 Кродгаваша быў там, Гары, Джамбга, Парвана й Путана,
Праруджа й Аруджа, о князь, Кхара, Праггаса й іншыя.
- 3 Ды праведаў пра тых тайных пра улазаў Вібгішана
і разьвеяў чары, што іх скрывалі ад чужых вачэй.
- 4 Наляцелі ураз малпы на раскрытых зламысьнікаў
ды забілі усіх чыста, магуты даляскочныя.

- 5 Узлаваўся Равана й раць з Ланкі вывеў, о бгарата,
ды на малпаў напаў строем, што завецца Ёшанасавым¹⁰⁸.
- 6 Сын Каўсалы, аднак, пане, за наставай Брыгаспаці¹⁰⁹
свае шыхты пашыхтаваў і сустрэў тады ворага.
- 7 І сышліся ў баі воі: з Рамам біцца стаў Равана,
а Лакшмана, сын Сумітры, з Индраджытам заходаўся,
- 8 Сугрыва — зь Вірупакшэнам, з грозным Тарам — Нікхарвата,
Нала ж з Тундам заклаў біцца, сьмелы Патуша — з Панасам.
- 9 Кожны выбраў сабе воя, што да змогі сабе лічыў,
і ўсчалі яны бой страшны, ваяры дужарукія.
- 10 І нагадваў той бой сечу між багамі ды чортамі,
лютазвада вялік-вояў, сьмертастрэча суворая.
- 11 Абрывуў на Раму ракшас зьлеву коп'яў, дубін, мячоў,
а Рагава — ў адказ хмару навостранных жалезных стрэл.
- 12 Гэтаксама і брат Рамаў Индраджыта цяў стрэламі,
а той адказваў ваяру сьмертаноснай залеваю.
- 13 Вібгішана ж цяў Прагасту, а Прагаста — Вібгішану,
чарадою вялік-стрэлаў птахапёрых, о бгарата.
- 14 Так зацята яны білісь, ваяры мнагазбройныя,
што абняў тады страх, княжа, ўсе тры сьветы з усім жывым.

*Такая ў сьвятой Магабгараце ў Лясным разьдзеле
270-я частка.*

ЧАСТКА 270

Маркандэя прамовіў:

- 1 Тады Прагаста неўспадзеў наляцеў на Вібгішану
ды, страшным ровам равучы, яго выцяў дубінаю.
- 2 Ды ня дрыгнуў ваяр мудры ад удару раптоўнага,

108. *Uśanas-* — настаўнік асураў. Згодна з Артхашастраю (10.6.1) Ушанасаў строй
улучае крылы (флянгі), грудзі (цэнтар) і запас (ар'єргард).

109. *Bṛhas-pati-* — настаўнік багоў. Згодна з Артхашастраю (10.6.2) строй паводле
Брыгаспаці ўлучае крылы, флянгі, цэнтар і ар'єргард.

- нібыта Гімават, трыўка ён застаўся тады стаяць.
 3 І схапіў Вібгішана ўраз велядзіду стазвонную
 ды, заклаўшы яе, кінуў у галаву праціўніку.
 4 Грымучы, як пярун, дзіда уваткнулася ў ракшаса,
 і стаў ён падобны дрэву, паламанаму бураю.
 5 Убачыў Дгумра́кша тады сьмерць Прагасты на бітвішчы
 і на малпаў напаў тут жа, наляцеў навальніцаю.
 6 Падобнае вялік-хмары яго войска пабачыўшы,
 пабеглі малпы хто-куды, свае жыцьці ратуючы.
 7 Пабачыўшы ўцёкі сваіх ваяроў, Ганумат тады
 наперад выступіў, адзін супраць войска вялізнага.
 8 Як толькі закмелі яны, што сын Ветру стаіць адзін,
 то вярнулі назад хутка, о найлепшы між бгаратаў.
 9 І падняўся тады вокал аглушальна-жахлівы шум:
 гэта зноў сышліся ў баі войскі Рамы ды Раваны.
 10 Ад патокаў крыві, княжа, стала ліпкай тады зямля,
 і пабеглі назад малпы ад навалы Дгумракашавай.
 11 Насустрач ракшасу таму, што цясьніў яго воінаў,
 рынуў сам Ганумат мужны, пераможца напасьнікаў.
 12 І ўсчаўся тады лютабой паміж малпам ды ракшасам,
 як удаўне паміж Индрам і Прагла́дам¹⁰, о пан людзей.
 13 Ракшас перыў тады малпу перначамі й дубінамі,
 а малпа ракшаса зьбіваў вырванымі дрэвамі.
 14 Урэшце разьбіў Ганумат калясьніцу Дгумракашаву,
 усьмерціў яго вазака, а тады й веляракшаса.
 15 Пабачыўшы яго гібель, акрыяла тады душой
 малпінае войска ды зноў наляцела на ворага.
 16 І вось, цясьнёныя зусюль пераможнымі малпамі,
 пабеглі ракшасы штосіл, каб схаватца у горадзе.
 17 Прыбегшы ў Ланку, ваяры, у сечы ацалелыя,
 паведалі тады князю аб усім, што там сталася.
 18 Пачуўшы аб іх паразе і аб тым, што Прагаста паў
 з Дгумракам, вялікім стралком, ды усім яго воінствам,

10. Частае ў МБ параўнаньне двубою.

- 19 уздыхнуў валадар Ланкі ды, з прастола падняўшыся,
вырак: «Час надышоў біцца й Кумбгакарну, о ракшасы!»
- 20 У бубны і трубы тады загадаў ён зайграць штосіл,
каб свайго пабудзіць брата, што ляжаў у глыбокім сьне.
- 21 Зь вялікай цяжкасьцю яго разбудзіў-такі Равана,
і той сеў на сваім ложку, бесклапотны, о бгарата,
а пан Ланкі тады мовіў, устрывожаны, волату:
- 22 «Шчасьлівы ты, браце, калі можаш так бесклапотна спаць,
ня знаючы, што за бяда напаткала раптоўна нас!
- 23 Перасекшы вялік-мора разам з малпамі, Рагава
учыніў каля сьцен бойню і зьняважыў нас, ракшасаў!
- 24 Я скраў жонку яго Сіту, і цяпер Дашаратхаў сын,
узвёўшы над хвалямі мост, яе хоча вярнуць назад.
- 25 Забіў ён ужо Прагасту й іншых нашых суродзічаў.
Адно ты, граза варагоў, можаш Раму цяпер забіць!
- 26 Надзявай жа сваю зброю, о найлепшы між волатаў,
і ўсьмерці Раму ды яго малпараць мнагарыкую!
- 27 А памогуць табе ў гэтым браты меншыя Душаны —
ваяводы зь вялік-войскам, Ваджравэга з Праматхінам».
- 28 Сказаўшы такавы словы, патлумачыў пан ракшасаў
Праматхіну й яго брату, што павінны яны рабіць.
- 29 Адказалі яны тут жа: «Так і зробім, о Равана!» —
і з Кумбгакарнам на чале сьмела з гораду рушылі.

*Такая ў сьвятой Магабгараце ў Лясным разьдзеле
270-я частка.*

ЧАСТКА 271

Маркандэя прамовіў:

- 1 І вось калі Раванаў брат выйшаў з Ланкі на бітвішча,
то ўбачыў там войска малпаў, да змаганьня гатовае.
- 2 Абкружыўшы ураз, княжа, Кумбгакарну жахлівага,
сталі перыць адны малпы яго дрэвамі тоўстымі,
а іншыя — кіпцямі драць, адолеўшы раптоўны страх.

- 3 Б'ючыся з ракшасам ліхім, з Кумбгакарнам, на розны лад,
наносілі магут-малпы за ударам яму удар.
- 4 А ракшас адно рагатаў, жаручы сваіх ворагаў:
Гавакшу сьмелага ды малп Ваджрабагу і Панасу.
- 5 Ubачыўшы ліхі ўчынкi Кумбгакарны жахлівага,
сталі крычма крычаць малпы: Тара й многія іншыя.
- 6 I пачуў Сугрыва тады крыкі іх грамагучныя
ды ўраз на падмогу прымчаў, о найлепшы між бгаратаў.
- 7 Напаўшы на Кумбгакарну, гэты слон сярод малп тады
штосілы ўцяў па галаве яго шалай таўшчэзнаю.
- 8 I хаця ён зламаў дрэва аб яго, о Юдгіштхіра,
ня дрыгнуў нават ліхадзей, Кумбгакарна вялізманы.
- 9 Расьсьмяяўся адно ракшас, разавочаны ўдарамі,
і, схапіўшы тады малпу, моцна сьціснуў яго рукой.
- 10 Пабачыўшы, як Сугрыву схапіў ракшас зламысьлівы,
пасьпяшаў да яго мужны сын Сумітры, о бгарата.
- 11 А падбегшы, вялік-воін златапёрай вялік-стралой
параніў ракшаса тады, граза ворагаў Лакшмана.
- 12 Працяўшы ягоны дасьпех і прашыўшы навывлет плоць,
страла ўстрамілася ў зямлю, крывёю арашоная.
- 13 Паранены ў грудзі ракшас пана малпаў тады ўпусьціў
ды, схапіўшы вялік-камень, Кумбгакарна, вялікавой,
на Лакшману кінуўся ўраз, падняўшы над сабой валун.
- 14 Дзьвюма нож-стрэламі ваяр адсек рукі зламысьніку,
але тут жа на іх месцы двойчы дзьве тады вырасьлі.
- 15 Адрубіў дасужы стралок, сын Сумітры адважлівы,
і тыя чатыры рукі, камянямі ўзбраёныя.
- 16 Стаў вялізным тады ракшас, з мноствам рук, і галоў, і ног,
ды Брагмавай зброяю ўраз спаліў ворага¹¹¹ Лакшмана.
- 17 Паражаны зброяй багоў, ён упаў на зямлю тады,
як дрэва разложыстае, маланкай спапялёнае.
- 18 Ubачыўшы, што ўпаў долу Кумбгакарна няўрымсьлівы,
падобны самому Врытру, уцякаць сталі ракшасы.

111. АС «падобнага да кучы валуноў».

- 19 Заўважыўшы ўцёкі сваіх ваяроў, браты Душаны
спынілі ракшасаў ды ўраз наляцелі на Лакшману.
- 20 Спыніў іх адважнік, аднак, Ваджравэгу й Праматхіна,
крылатымі стрэламі ўсіх тых разгневаных ракшасаў.
- 21 І ўсчалася тады бітва мнагашумнажахлівая
між сынам Сумітры й двума братамі ліхамыснымі.
- 22 Абрывуў харобры ваяр на ракшасаў залеву стрэл,
а тыя тым самым яму адказалі, о пан людзей.
- 23 Нядоўга кіпела, аднак, тая бітва суворая
між Лакшманам, вялік-воём, і братамі магутнымі.
- 24 Адламаўшы ў гары вершадзь, запусьціў Ганумат штосіл
ў Ваджравэгу яе — й згинуў тады ракшас, о бгарата.
- 25 Праматхіна ж забіў Ніла, велядужы — вялізнага,
праламаўшы яму чэрап валуном, ліхамысьніку.
- 26 І далей пацякла бітва паміж Рамам і Раванам,
паміж войскамі іх, княжа, мнагастрашная ростырка.
- 27 Гіблі сотнямі там малпы, гіблі сотнямі ракшасы,
і ўсё-такі ракшасаў больш у змаганьні тым гинула.

*Такая ў сьвятой Магабгараце ў Лясным разьдзеле
271-я частка.*

ЧАСТКА 272

Маркандэя прамовіў:

- 1 Пачуўшы, што паў у баі Кумбгакарна з субойцамі,
а зь імі й Дгумракша мужны ды Прагаста магутлівы,
2 сказаў тады сыну свайму Індраджыту пан ракшасаў:
«Усьмерці для мяне Раму ды Сугрыву із Лакшманам!
- 3 Калісьці самага Індру ты здалеў ваджраноснага,
ахінуўшы мяне славай мнагаяркай, о верны сын.
- 4 Дык усьмерці цяпер Раму, о найлепшы між віцязяў,
або ўпотай, або яўна, багаданымі стрэламі!
- 5 Ні Раму, ні брату яго, ні Сугрыву, о бык-ваяр,
не ўстаяць перад іх сілай, пагатоў іх суратнікам!

- 6 Што Прагаста так і ня змог з Кумбгакарнам удвух зрабіць,
ты адзін прымееш зрабіць — за сьмерць Кхары адпомставаць!
- 7 Усьмерці ж ворагаў маіх сваймі стрэламі вострымі!
Парадуй мяне, як калісь перамогай над Васавам!»
- 8 Даў згоду яму Индраджыт і, ў дасьпехі убраўшыся,
на поваз тут жа узышоў ды на бітву памчаў, магут.
- 9 Адкрыта назваўшы сябе, той тыгар сярод ракшасаў
на бітву выклікаў тады шчаснакметнага Лакшману¹¹².
- 10 Як леў на малога зьвярка, напаў воін на ракшаса,
у сэрца сеючы яму страх грымучай далоняю¹¹³.
- 11 І ўсчалася тады бітва, о ўладар, велястрашная
між знаўцамі зброі багоў, і кожны перамогі праг.
- 12 Ня здолеўшы вялік-воя змагчы стрэламі, ракшаса
за іншую тады зброю ўзяўся, волат між волатаў.
- 13 Імклівымі коп'ямі стаў ён закідваць Лакшману,
але іх на ляту трушчыў вой вастрэннымі стрэламі,
і, ўшчэнт пашчапаны, яны на зямлю тады падалі.
- 14 Тут Ангада, Валінаў сын, велядрэва схапіў, магут,
і выцяў ракшаса таго дзеравінай па макаўцы.
- 15 Ня дрыгнуў, аднак, Индраджыт і замерыў валочняю
параніць ваяра ў грудзі — ды расьсек яе Лакшмана.
- 16 Ударыў Ангаду тады булавою сын Раваны,
у левы патрапіўшы бок сыну Валіна сьмеламу.
- 17 Не заўважыў таго ўдару бык між малпаў разгневаны
і ў ворага кінуў свайго камель шалы вялізманы.
- 18 Патрапіла, аднак, дрэва ня ў ракшаса, а ў воз яго,
забіўшы на месцы коней, о сын Прытхі, й вазьнічага.
- 19 Саскочыўшы з свайго воза, Индраджыт абясконены
удаўся да чараў тады й зьнік з вачэй, о Юдгіштхіра.
- 20 Як дазнаўся аб тым Рама, што той ракшас нябачным стаў,
то прымчаўся туды сейміг ваяроў бараніць сваіх.
- 21 У Раму цэлячыся ён і ў магутнага Лакшману,

112. УА *Lakṣmaṇam śubha-lakṣaṇam*.

113. УА 'шумам далоні' — відаць, ідзецца пра гук удару цецівы аб наруч.

- пачаў дзівастрэламі¹¹⁴ іх асыпаць з галавы да ног.
 22 Адказалі тады разам вастрастрэламі й волаты
 нябачнаму Раванічу, Рама й Лакшмана сьмелыя.
 23 Сто тысяч заклітых стрэлаў ён абрынуў ізноў на іх,
 разгневаны ракшас-тыгар на магутных мужоў-ільвоў.
 24 Шукаючы яго, княжа, што няспынна ліў стрэламі,
 схопілі малпы камяні ды ў нябёсы падскочылі.
 25 Але й там іх дастаў ракшас, зьневідомлены чарамі,
 ды стрэламі стаў працінаць тады сотнямі, бгарата.
 26 Працяты стрэламі, браты, слаўны Рама і Лакшмана,
 упалі тут жа на зямлю, як само сонца зь месяцам.

*Такая ў сьвятой Магабгараце ў Лясным разьдзеле
 272-я частка.*

ЧАСТКА 273

Маркандэя прамовіў:

- 1 Ubачыў тады Индраджыт, што упалі браты далоў,
 і тут жа стрэламі сваймі атачыў іх, нібы сыяной.
 2 Як птушкі параненыя ў клетцы, Рама ды Лакшмана
 ляжалі за тою сыяной з Индраджытавых дзівастрэл.
 3 Ubачыўшы братаў палых, сотняй стрэлаў утыканых,
 акружылі тады малпы тых асілкаў, магутныя:
 4 Сугрыва, Майнда, Ганумат, Ніла, Ангада, Двівіда,
 Сушэна з Тарам ды яшчэ Нала з Кумудам сьмелыя.
 5 А потым дабраўся туды пераможны Вібгішана
 і зброяю праджня¹¹⁵ зараз у прытомнасьць прывёў братаў.
 6 Сугрыва ж зь іх стрэлы дастаў і, заклёны чытаючы,
 гаючай травой вішалья¹¹⁶ іх раны загаіў тады.
 7 Пазбыўшыся ж сваіх ранаў, наймужы апрытомнелі,

114. УА 'стрэламі ... дадзенымі ў дар [багамі]'.
 115. *prajñā* 'разуменьне, мудрасьць, знаньне'.
 116. УА гульнія слоў, бо *viśalyā-* даслоўна азначае 'пазбытая стрэл'.

- і стома са слабасьцю ўраз іх абодвух пакінула.
- 8 Пабачыў Вібгішана: зноў падужэў Дашаратхавіч —
і, склаўшы далоні ветла, яму гэтак тады сказаў:
- 9 «Па загадзе князя князеў да цябе прыбыў гуг'яка,
прынёсшы зь Белае гары¹¹⁷ табе гэтую цуд-ваду.
- 10 А паслаў Кубэра яе, о магутны Ікшвакавіч,
каб нябачных істот бачыць ты мог лёгка, о Раггава.
- 11 Акрапіўшы вадой вочы, прыхаваных усіх істот
зможаш бачыць і ты, пане, й той, каму ты яе дасі».
- 12 Узяўшы з павагай тады той дарунак, о бгарата,
амыў сабе вочы Рама, а тады й зацны Лакшмана,
- 13 Сугрыва, Джамбават, Майнда, яшчэ Ніла ды Ангада,
Ганумат і Двівіда зь ім ды шмат іншых выдатных малп.
- 14 І сталася тады гэтак, як казаў ім Вібгішана:
сталі бачыць яны болей, чым звычайныя сьмертныя.
- 15 Індраджыт жа, свайму бацьку, пераможны, паведаўшы
пра гібель абодвух братоў, у вір бітвы зноў кінуўся.
- 16 Калі ж разгневаны ракшас зноў вярнуўся на бітвішча,
на знак Вібгішанаў тады наляцеў на йго Лакшмана.
- 17 І пачаў асыпаць гнеўны ваяр¹¹⁸ стрэламі ракшаса,
што забыўся тае дніны штодзённы учыніць абрад.
- 18 І ўсчаўся тады дзівабой паміж воем ды ракшасам,
як удаўне паміж Шакрам і Прагладам, о бгарата.
- 19 Цяў сына Сумітры ракшас сьмертаноснымі стрэламі,
а Лакшмана — Раваніча палючымі, нібы агонь.
- 20 Разьюшаны ўдарамі стрэл ваяровых, сын Раваны
пусьціў у магута восем ядавітазьмяіных стрэл.
- 21 Паслухай уважна цяпер, як адважны Сумітрын сын
выняў з сына Раваны дых трыма полымя-стрэламі.
- 22 Адною стралою магут руку з лукам яму адсек,

117. Гара Кайлása.

118. АС «атрымаўшы папярэджаньне». З «Рамаяны» Вальмікі мы ведаем, што Індраджыт мог бы стаць непаражальным, калі б учыніў вучту каля дрэва н'я-гродга, і Вібгішана папярэджвае пра гэта Лакшману.

- а другою руку зрэзаў, што цеціву нацягвала.
- 23 Апошній жа стралой зыркай з шырокім наканечнікам
ён зрубіў галаву красну з завушніцамі зьзяйнымі¹¹⁹.
- 24 Як жа страшна той выглядаў безгаловы й бязрукі труп!
Забіў тады сын Сумітры й вазака Индраджытава.
- 25 Прымчалі назад у Ланку скакуны яго воз тады,
і пабачыў Равана-князь: калясьніца парожняя!
- 26 Зразумеўшы, што сын згінуў, ён з адчаем у позірку
наважыўся забіць Сіту, ашалеўшы ад распачы.
- 27 Схапіўшы у рукі клінок, пасьпяшаў тады Равана
у ашокавы гай, пане, дзе жыла жана скрушная.
- 28 Аднак Авіндг'я распазнаў зланамер пана ракшасаў
і суцішыў яго ятру. Як — паслухай мяне цяпер:
- 29 «Не гадзіцца табе жонак забіваць, о вялікі князь!
Тым болей гэтая жана ўжо забіта, бо ўвязьнена!
- 30 Я лічу, ня варта табе караць горлам яе, ўладар.
Забі лепей яе мужа, і загіне яна сама!
- 31 Нават Индру ў сьмелі з табой не зраўняцца, о Равана,
бо ня раз ты ўжо разьбіваў яго войска бажыстае».
- 32 Так Авіндг'я Раванаў гнеў спрабаваў сыцішыць словамі,
і паслухаў свайго райцу валадар усіх ракшасаў.
- 33 Наважыў тады змагацца начаход і, схапіўшы меч,
пракрычаў ён сваім слугам: «Калясьніцу рыхтуйце мне!»

*Такая ў сьвятой Магабгараце ў Лясным разьдзеле
273-я частка.*

ЧАСТКА 274

Маркандэя прамовіў:

- 1 І тады, гаручы помстай, Дашагрыва разьюшаны
на воз падняўся залаты й самацвэтааздоблены.
- 2 Акружаны хмараю хмар шматузброеных ракшасаў

119. АС з прыгожым носам'.

- напаў ён на Раггаву ўраз, зьмятаючы магутных малп.
- 3 Акружылі яго тут жа Нала, Ніла ды Ангада,
Ганумат, Джамбават, Майнда са сваімі вяжкамі.
- 4 На вачох у Раваны ўсе яны сталі тады зьнішчаць
камлюкамі вялік-дрэваў яго войска жажлівае.
- 5 Пабачыў Дзесяцітвары, што гіне яго воінства,
і да чараў тады ўдаўся, ўладар ракшасаў Равана.
- 6 І вымкнулі зь яго цела ураз тысячы ракшасаў,
трымаючы ў руках стрэлы, мячы, коп'і ды паліцы.
- 7 Усьмерціў іх усіх Рама сваёй зброяй нябёснаю,
і ўдаўся да чараў тады зноў пан ракшасаў вусьцішны.
- 8 Стварыўшы шмат копій ураз Рама й Лакшманы, Равана
наляцеў на братоў знову, о найлепшы між бгаратаў.
- 9 А сьледам за ім на братоў наляцелі й астатнія
асілки-ракшасы, з сваіх лукаў стрэлы пускаючы.
- 10 Ubачыўшы тыя чары пана ракшасаў, Лакшмана
не сумеўся, аднак, волат, і да брата зьвярнуўся так:
11 «Забі ўсіх ракшасаў ліхіх, што да нас так падобныя!»
І забіў ён ракшасаў тых, што падобны да іх былі.
- 12 І тут зьвявіўся перад ім рыжаконьмі запрэжаны
бліскучы, як сонца, поваз, а на повазе — Маталі.
- Маталі прамовіў:*
- 13 «Прад табой цяпер поваз самога ўладара багоў.
На ім, звыцяжлівым, калісь, о Какутстхіч адважлівы,
ён у бітве забіў, пане, сотні дайт'яў і данаваў.
- 14 Не марудзь жа, о муж-тыгар, і на гэтым на повазе
усьмерці Равану цяпер! Вазаком жа пабуду я».
- 15 Пачуўшы такавы словы, не паверыў ім Раггава
і падумаў: «Чары, няйнакш!» Але вырак Вібігішана:
16 «То ня чары, о муж-тыгар, Дашагрывы зламыснага.
Узыходзь жа на воз Індраў найхутчэй, о праслаўлены!»
- 17 Усьцешыўся Рама тады і, на поваз падняўшыся,
напаў на Равану ураз, ваяр-буйвал разгневаны.
- 18 Ускрыкнулі усе малпы, калі ракшас памкнуў настрэч,
а багове пад гром бубнаў, як ільвы, зараўлі тады.

- 19 Шпурнуў у Раггаву ракшас сваю дзёду жаклівую,
падобную жазлу Брагмы й перуну Ёладара багоў.
- 20 Расьсек тут жа яе Рама сваймі стрэламі вострымі,
і, ўбачыўшы яго вычын, напалохаўся Равана.
- 21 Стаў тады выпускаць ракшас свае стрэлы вастронья
ды ліўнем праліваць зброю на яго разнастайную:
- 22 бгушундзі¹²⁰, тапары, дзёды, перначы, коп'і й паліцы,
шатагні, востры, бы галяк, ды пікі разнастайныя.
- 23 Спужаўшыся вусьцішных чар ліхамыснага Раваны,
сталі бегчы тады малпы, хто куды уцякаючы.
- 24 І выняў Рама з калчана найстралу найвастрэнную,
што была з залатым дрэўцам і прыўкраснымі пёрамі.
- 25 Убачыўшы, як вой-тыгар Брагмазбройяй стралу заклёў,
усклікнулі тады, пане, небажыхары ў радасьці.
- 26 Калі ўзьнята така зброя — зразумелі яны усе, —
нядоўга засталася жыць іх агульнаму ворагу.
- 27 І выпусьціў тады Рама стралу тую няспынную,
падобную жазлу Брагмы, сьмертаносіцу Раваны.
- 28 І заняўся ураз ракшас ад стралы тае полымем,
запалаўшы агнём зыркiм з возам, коньмі ды возьнікам.
- 29 Усклікнулі ў радасьці ўсе тады богі, пабачыўшы,
як Равану забіў Рама, несутомны у вычынах.
- 30 Пакінулі яго тут жа ўсе пяць бытаў, і так памёр
пан ракшасаў ва ўсіх сьветах, Брагмазбройяй усьмерчаны.
- 31 Бо самі асновы яго плоці зь мясам ды пасакай
спаліла аружжа Брагмы — не засталася й попелу.

*Такая ў сьвятой Магабгараце ў Лясным разьдзеле
274-я частка.*

120. Паводле традыцыйнага слоўніка *Vācaspathyam*, гэта прашча («прыстасаваньне са скуры шпурляць камяні»). У сучасных тэкстах на санскрыце, аднак, гэта слова ўжываецца ў значэньні «стрэльба».

ЧАСТКА 275

Маркандэя прамовіў:

- 1 Забіўшы Равану тады, багаворага злоснага,
уцьцешыўся магут Рама, яго брат і суратнікі.
- 2 І ўславілі усе богі разам з рышы магутніка:
«Слава, слава табе, Рама! О, добра табе, віцязю!»
- 3 Прывіталі яго боствы і гандгарвы хвалебнамі
ды залевай з краса-красак, Раму лотасавокага.
- 4 А ўславіўшы як сьлед воя, яны дому вярнуліся,
і здавалася, ўсё неба сьвяткаваньнем сьвяцілася.
- 5 Калі ж Равана згіб, Ланку тады Рама праслаўлены
Вібгішану аддаў тут жа, заваёўнік варожых мест.
- 6 Тут зьявіўся стары райца Авіндг'я, шматумудраны,
ведучы прад сабой Сіту, што ішла за Вібгішанам,
7 і зацнаму сказаў Раму, што стаяў замаркочаны:
«Прымай жонку сваю, зацны, Джанакоўну бязгрэшную!»
- 8 Пачуўшы такавы словы, той сышоў зь дзіваповаза
і зірнуў на Сіту сваю, што сьлязьмі ды ўмывалася.
- 9 Агледзеўшы сваю жонку, у гразі з галавы да ног,
адзетую ва ўсё чорна, красуню тугакосую¹²¹,
- 10 вырак Рама тады Сіце, баючыся найгоршага¹²²:
«Ты свабодна! Ступай, Сіта! Што я мусіў зрабіць, зрабіў.
- 11 Забіты бо Равана мной, каб рабою да старасьці
не жыла ты ў яго доме — усё ж я твой законны муж.
- 12 Але ж як чалавек дгармы, якім я і зьяўляюся,
можа знову прыняць жонку, што была у чужых руках?!
- 13 Бязгрэшна ці грэшна — табой, о Вайдэгі прыўкрасная,
я цешыцца больш не магу, як жаротвай, што пёс лізнуў».
- 14 Пачуўшы суровы адказ, прыгажуня у той жа міг,
самлеўшы, упала далоў, нібы пальма¹²³ зрублёная.

121. АС «якая знаходзілася ў калясьніцы».

122. АС «зьнеслаўленьня [яе Раванам]».

123. УА *kadalī* «бананавас дрэва». Для санскрыцкіх параўнаньняў вельмі важна

- 15 Ірдзень, што на шчоках яе разгарэўся ад радасьці,
зньік ураз, нібы сьлед дыху на люстэрку, о бгарата.
- 16 Пачуўшы такавыя словы, усе малпы ды Лакшмана
замерлі на сваіх месцах нерухома, бы мёртвыя.
- 17 І тут сябе Раму явіў на лятучым на повазе
бог: Прадзед чатырохтвары, чыстадухі Усётварэц.
- 18 Прыбыў і Васавя з Агнём, Вецер, Яма ды Варуна,
багавіты Ёладар якшаў і сем рышы бязгрэшлівых,
19 а зь імі — і Рамаў айцец, як самое сьвятло нябёс,
на повазе пекным, што быў лебедзямі запрэжаны.
- 20 І зазьзяла тады неба ад багоў ды з гандгарвамі,
як увосень ад зор зыркiх, о найлепшы між бгаратаў.
- 21 Паднялася тады Сіта, прыгажуня бясхiбная,
і мовіла такі словы Раму шыракагрудаму:
- 22 «Не віню я цябе, княжыч, бо добра табе¹²⁴ ведама
урода й мужоў і жанок. Ды паслухай, што я скажу!
- 23 Рушыць Вецер заўждырушны ўнутры ўсіх зямных істот.
Хай ён выме зь мяне дыхі, калі я учыніла грэх!
- 24 Хай Паветра, Агонь, Воды, а таксама Зямля ды Вей
зь мяне вымуць усе дыхі, калі я учыніла грэх!»
- 25 І на радасьць усім малпам разьлягліся тады зь нябёс
сьвятыя галасы бостваў, ясна чутны з усіх бакоў:
- Вецер прамовіў:*
- 26 Я ёсьць Вецер заўждырушны. Словы Сіты праўдзiвiя!
Не чыніла яна грэху. Дык злучыся з жаной сваёй!
- Агні прамовіў:*
- 27 У кожнай істоце жывой я знаходжуся, Рагава.
Ні каліва няма грэху за Вайдэгі прыўкраснаю.
- Варуна прамовіў:*
- 28 Я той, хто стварае усе сокi ў целе жывых істот,
і кажу я табе: жонку ты павiнен прыняць назад!

супадзеньне аб'екта й сродку параўнаньня ў родзе: *kadali-* акурат жр., як і, зразумела, *Sita-*.

124. ПБМ. ПКБ «мне».

Брагма прамовіў:

- 29 О мой сыне, няма дзіва ў тым, што ты, мнагаправедны¹²⁵,
цвѣрда крочыш сцягаю дгармы. Ды паслухай, што я скажу.
30 Ты пана ракшасаў забіў, што быў ворагам нам усім:
багом, якшам, вялік-рышы ды гандгарвам і данавам.
31 Калісь з ласкі маёй стаў ён непаражным для ўсіх істот,
і была прычына ў мяне ліхадзействы яго цярпець.
32 Сабе на пагібель, аднак, выкраў Сіту ён, Раггава,
але я ўбараніў пані праклёнам Налакубары.
33 «Калі ён хоць-яку жонку сіламоц паспрабуе ўзяць,
то лопне на сотні кускоў,» — так было яму сказана.
34 Таму не сумніся, прашу, ў чысьціні дачкі Джанакі!
Ты вялікі ўчыніў вычын, о падобны самім багом!

Дашаратха прамовіў:

- 35 Я здаволен табой, сынку! Дашаратха я, бацька твой.
Маё княства тваім стала, о найлепшы сярод мужоў.

Рама прамовіў:

- 36 Калі ты сапраўды мой бацька, я вітаю цябе, ўладар!
У Аёдг'ю цяпер пекну я вярнуся на твой загад.

Маркандэя прамовіў:

- 37 І прамовіў яму бацька веляшчасны, о пан людзей:
«Дык ідзі і кіруй месцам, о мой Рама! Дабра табе!»
38 Тады, ўкланіўшыся багом, пад вітаньні сваіх сяброў
той злучыўся з сваёй жонкай, як з Паўломі¹²⁶ сам Васава.
39 Адарыў ён затым шчодра Авіндг'ю, граза ворагаў,
і асыпаў скарбам бучным Трыджату і пашанаю.
40 І прамовіў яму Брагма ў акружэньні усіх багоў:
«О сыне Каўсалы, кажы, што ты хочаш сабе у дар!»
41 І выбраў ён вернасьць дгарме, перамогу заўсёднюю
ды каб зноў ажылі малпы, якіх ракшасы ўсьмерцілі.
42 Толькі Брагма сказаў «добра», о найлепшы між бгаратаў,
як малпы паўсталі зь зямлі, ўсе здаровыя й цэлыя.

125. АС «князь-рышы».

126. *Paulomi* — адно з імён Індравай жонкі Шачы.

- 43 І дала тады дар Сіта Ганумату, шматшчасная:
 «Няхай будзе твой век доўгім, як сама слава Раггавы!
 44 Ва ўцехах нябёсных усіх ты нястачы ня будзеш знаць!
 Я падбаю аб тым, сыне! Жаўтавокі, добра табе!»
- 45 І тут на вачох у вояў, несутомных у вычынах,
 багі з Магэндрам на чале раптам зніклі, о бгарата.
- 46 Убачыўшы, што князь Рама сваю жонку прыняў назад,
 прамовіў тады вазавік Багагоды, усьцешаны:
 47 «Ты вызваліў ад бед, Рама, багоў, якшаў і асураў,
 гандгарваў, людзей і зьмеяў, о найсьмелы сярод мужоў.
 48 Будуць славу тваю множыць, пакуль гэта стаіць зямля,
 ўсе гандгарвы, багі, якшы, зьмеі, асуры й ракшасы».
- 49 Прамовіўшы гэта, вазак разьвітаўся ды з Раггавам
 і зьехаў на сваім возе, нібы сонца, зіхотлівым.
- 50 Пакінуў тады залогу Рама ў Ланцы ды зь Сітаю,
 і з Лакшманам, сваім братам, і зь Вібгішанам-ракшасам
 51 ў атачэньні усіх малпаў ды галоўных дараднікаў
 велюмора зноў перасек тым жа мостам, якім прыйшоў, —
 52 ды цяпер на краса-возе, на лятучай на Пушпацы,
 што можа паўсюды імчаць на волю калясьнічага.
- 53 Дабраўшыся на той бераг, дзе раней стаяў лягерам,
 разьмясьціўся тады Рама там з усім сваім воінствам.
- 54 А потым, сабраўшы усіх ды ўважыўшы, як мае быць,
 адпусціў ён сваіх вояў, адарыўшы багацьцямі.
- 55 І вось, калі зніклі усе Індры малпаў зь мядзьведзямі,
 Рама рушыў тады скора у Кішкіндгу зь Вібгішанам
 56 і з Сугрывам, яе панам, на лятучай на Пушпацы,
 паказваючы лес пекны Майтхілі, о ўладар людзей.
- 57 Прыбыўшы ў Кішкіндгу, Рама, найхаробры сярод мужоў,
 памазаў Ангаду тады ў спадкаемцы Сугрывавы.
- 58 А потым са сваім братам і з дружынаю Сітаю
 ён знаёмым ужо шляхам у Аёдг'ю адправіўся.
- 59 У слаўны прыбыўшы горад, валадар тады Раггава
 Ганумата паслаў зь весткай да свайго брата Бгараты.
- 60 Адзначыўшы яго ветласць, той паведаў яму усё

- ды вярнуўся назад к Раму — і да брата той рушыў сам.
- 61 Сядзеў ён на сваім крэсьле, бруднацелы, ў адным рызьзі,
а прад ім — сандалі, што іх ён у Рамы калісь узяў.
- 62 Сустрэўшыся з Бгаратам зноў і з Шатруггнам, о бгарата,
усьцешыўся назбыт Рама, а зь ім разам і Лакшмана.
- 63 І яны, пабачыўшы там свайго брата старэйшага
ды жонку яго Майтхілі, прыйшлі ў радасьць вялікую.
- 64 І вярнуў Бгарата яму з найвялікшаю радасьцю
яго княства, што так доўга як заставу ахоўваў ён.
- 65 А потым у дзень спрыяльны пад накшатраю Вайшнава¹²⁷
памазалі ў князі Раму Вамадэва й Васіштха ўраз.
- 66 Пасьля памазанья ўладар разьвітаўся зь Вібгішанам
ды з Сугрывам, царом малпаў, і ягонымі воямі.
- 67 Адарыўшы сяброў шчодро самацвітамі рознымі,
разьвітаўся тады Рама зь імі, сумаг агорнуты.
- 68 Затым жа з удзячнасьцю ён і з пашанай належнаю
вярнуў поваз Вайшравану — яго пекную Пушпаку.
- 69 А потым каля Гомаці з багарышы прамудрымі
ён дзесяць заколаў каня мясашчодрых правёў як сьлед.

*Такая ў сьвятой Магабгараце ў Лясным разьзеле
275-я частка.*

127. 20-я (23-я) накшатра, над якой пануе Вішну. Іншая назва — Шравана.

АПОВЕД ПРА САВІТРЫ

3.277–283

«Аповед пра Савітры» — адна з найвядомейшых устаўных гісторый у МБ, але на адрозьненне ад іншых падобных упакх'ян (як, скажам, «Аповед пра горца» ці «Аповед пра Налу») перапрацовак яе сюжэту няма ні ў клясычнай санскрыцкай паэзіі, ні ў літаратуры на новаіндыйскіх мовах. Адзіны вынятак становіць кароткі пераказ, які мы знаходзім у *Skanda-purāṇa*- 7.1.166. Прычынаю таму, відаць, сама галоўная гераіня Савітры — валявая й чынная маладзіца, якая выратоўвае свайго зусім пасіўнага мужа ад немінучай сьмерці¹, — такі вобраз слаба ўпісваўся ў залежнае становішча жанчыны ў пазьнейшыя пэрыяды гісторыі Індыі. Ужо толькі ў 20 ст. бэнгальскі паэт і мысьляр Шры Аўрабіндо піша на ангельскай мове вялікую эпічную паэму «Савітры», у якой дае сваю, містычна-філязофскую, трактоўку гэтай магабгарацкай гісторыі. Здабывае яна папулярнасьць і ў кінэматографе: існуе больш як 30 разнастайных адаптацый.

Савітры — гэта ня толькі імя галоўнай гераіні, але перадусім назва самай вядомай і шанавай санскрыцкай малітвы (*mantra*-), узятай з РВ (3.62.10)²: *om bhūr bhúvas svàh̥* // *tāt savitúr varenyāṃ / bhārgo devásya dhīmahi* // *dhiyó yó naḥ pracodáyāt* 'ОМ зямля, паветра, неба // гэты Савітара жаданы / бліск бога [мы] хочам-здабыць, // малітвы які нашыя няхай-падгоніць'. Савітры завецца і багіня, якая ўвасабляе гэтую малітву й якая пазьней (як ужо ў гэтым аповедзе) была атаясьнёна з Брагмавай жонкай. Хаця ў самой гісторыі даецца мэханічнае тлумачэньне, што галоўную гераіню сталі зваць

1. Адсюль другая назва гэтай гісторыі — *Pativrata-māhātmya*- 'увяльбеньне вернай жонкі'.
2. *sāvitrī*- 'прысьвечаная [богу] Савітару'; гэтая мантра таксама называсца *gāyatrī*- — паводле паэтычнага памеру, у якім яна складзена.
3. Гэтыя тры словы не зьяўляюцца часткаю ведыйскага тэксту: яны былі дададзены да малітвы пазьней і называюцца *mahā-vyāhṛti*- 'вялікае выслоўе'.

Савітры, бо яна была народжана з ласкі багіні Савітры, улагоджанай шматкратным паўтарэньнем аднайменнай мантры, сувязь тут, бадай, глыбейшая. Даследчыкі дабачаюць у гісторыі міталагічную аснову. Так, у *Śataratha-brāhmaṇa-* (3.2.4) расказваецца, што багі, жадаючы дастаць зь неба сому (напой несмяротнасці), пасылаюць па яго багіню Савітры. Аднак на паўдарозе сому скрадаюць гандгарвы, і тады багі пасылаюць па яго багіню Вач (*vāc-* 'мова'), якая і дастаўляе напой багам. У «Аповедзе пра Савітры» гераіня таксама ратуе мужа ад сьмерці й робіць гэта ня чым іншым, як красамоўнымі выслоўямі.

Урэшце, ня трэба забываць і тое, што менавіта мантру савітры настаўнік дае вучню падчас абраду ініцыяцыі, які мысьліцца як другое нараджэньне⁴.

4. Адсюль і назва «двойчынароджаны» трох вышэйшых варнаў традыцыйнага індыйскага грамадства, а перадусім — брагманаў.

ЧАСТКА 277

Юдгіштхіра прамовіў:

- 1 Я бядую ня так, пане, празь сябе, ці братоў сваіх,
ці праз страту свайго княства, як праз Друпадаву дачку.
- 2 Калі мы прайгралі гульнію, то яна ўратавала нас,
і вось Джаядратха цяпер выкраў зь лесу гаротніцу.
- 3 Ці мо чуў ты раней, мудры, ці мо бачыў калісь жанок,
мужаверных і шматшаных, як дачка цара Друпады?

Маркандэя прамовіў:

- 4 Паслухай пра вялік-цноту жанчын зацных, о пан людзей,
раскажу я табе, княжа, пра Савітры прыўкрасную.
- 5 Быў у мадраў калісь праўца справядлівы і праведны,
разважлівы ўладар здоляў, верны слову свайму заўжды,
на ахвяры й дары шчодры, мнагакемны й сьвятоблівы —
Ашвапаці яго звалі, дабрахота усіх істот.
- 7 Ня меў ён уласных дзяцей, праўца мадраў пабожлівы,
і чым старэйшым ён ставаў, тым мацней у ім рос адчай.
- 8 Каб нашчадкаў здабыць, пане, найсуровы ён даў зарок
ды абмежыў сябе ў ежы, устрыманьнем сябе зьвязаў.
- 9 Узьліўшы сто тысяч разоў, савітры пеючы штораз,
стаў прымаць валадар ежу адно ўвечар штотрэці дзень.
- 10 І так васьмнаццаць гадоў ён гавеў, о Юдгіштхіра,
і тады пры канцы году Савітры, ім здаволена,
явіла сябе ўладару, о найлепшы сярод князёў.
- 11 Паўстаўшы зь сьвятога агню, дарадацелька добрая
прамовіла тады князю словы, поўныя радасьці:
- 12 «Я ўсьцешана тваім постама, устрыманьнем, пакораю
ды поўнай адданасьцю мне, о ўладару над мадрамі!
- 13 Выбірай сабе дар, княжа! Што да сэрца табе, прасі,
але помні: твая просьба мусіць з дгармай быць згодная!»

Ашвапаці прамовіў:

- 14 Дзеля дгармы чыню пост я, каб нашчадкаў сабе здабыць.
Хай будуць у мяне дзеці, каб мой род мог прадоўжыцца!
- 15 Калі здаволена ты мной, выбіраю я гэты дар,

бо казалі мне сьвятары, што нашчадкі — галоўны доўг.

Савітры прамовіла:

- 16 Аб жаданьні тваім гэтым я ведаю даўно, ўладар,
і ўжо казала Праайцу¹, што ты прагнеш сабе дзяцей.
17 Самабыўца ўчыніў ласку: неўзабаве на сёй зямлі
народзіцца ў цябе дочка, о пане, бліскавітая.
18 Табе ж нічога у адказ ня трэба гаварыць цяпер.
Я з радасьцю табе волю перадаю Прабацькаву.

Маркандэя прамовіў:

- 19 «Няхай так і будзе! — ўладар Савітры адказаў тады,
а потым з надзеяй дадаў: — Толькі як найхутчэй, прашу!»
20 Калі ж прапала яна, князь зноў вярнуўся у свой палац
ды шчасьліва зажыў, княствам згодна з дгармай кіруючы.
21 Мінула нямнога часу, і ўладар той зарочысты
у галоўнай сваёй жонцы у праведнай зачаў дзіця.
22 І рос у княгіні ўнутры плод, у чэраве Малаві²,
як у небе расьце месяц, о найлепшы між бгаратаў.
23 Радзілася ў час належны дзяўчынка падмавокая,
і радасны князь загадаў абрады для яе ўчыніць.
24 Паколькі ж дадзена была яна ў дар Савітры самой,
то бацька з брагманамі ёй даў імя Савітры тады.
25 Расла князеўна пакрысе, нібы Шры³, красавітая,
і ўрэшце расьцьвіла, пане, у дзяўчыну дарослую.
26 Была яна зграбна й ладна, нібы статуя з золата,
і казалі вакол людзі: «Ці ня зь неба яна прыйшла?!»
27 Ды ніхто не хацеў сватаць дзяўчыну бліскавітую,
красуню з падмамі вачэй, баючыся яе красы.
28 Аднойчы на зьмену яна, прагавеўшы й абмыўшыся⁴,
учыніла багом вучту, як належыць, о бгарата.
29 Рэшткі красак тады ўзяўшы, тая дочка ўладыкава

1. Ідзецца пра Брагму.

2. *Mālavī-* 'дачка князя малаваў'.

3. *Śrī-* — багіня красы й дабрабыту, жонка Вішну.

4. УА «абмыўшы галаву».

зьявілася перад айцом, нібы Шры, красавітая.

30 Прыпаўшы да бацькавых ног і паднёсшы аброчвіны,
яна стала каля праўцы, склаўшы рукі шанобліва.

31 Бачыў князь, што яго дочка, як багіня, прыўкрасная,
і таму трывожыўся ён, што ня шлюць да яе сватоў.

Князь прамовіў:

32 Час цябе выдаваць, дочка, ды сватоў штось няма й няма.
Выбірай жа сама мужа, што цябе удастоіцца.

33 А як выбар ты свой зробіш, раскажы пра яго мне ўраз,
каб зяця я змог ацаніць ды выдаць за яго цябе.

34 Але перш паслухай аб тым, што дазнаў я, о пекная,
з навукі аб сьвятой дгарме ад мужоў двойчыроджаных.

35 Ганьба бацьку, што дачок не дае у шлюб,
і ганьба мужу, што з сваёй ня сьпіць жаной;
ганьба сыну, што пасья сьмерці бацькавай
сваёй матулі не глядзіць уласна⁵.

36 Ты пачула мае словы, а цяпер ідзі хуценька
ды мужа знайдзі, каб айцец твой асуды багоў пазьбег.

Маркандэя прамовіў:

37 Сказаўшы такавы словы, загадаў тады пан людзей
сваім дарадцам пажылым, каб з княжною паехалі.

38 Уважыўшы ступы айца, Савітры паслухмяная
пакінула тут жа палац, каб волю айца выканаць.

39 Падняўшысь на воз залаты, ў атачэньні старых мужоў
паехала тады панна ў жар-лясы красавітыя,
дзе пасьцілі князі-рышы, о найлепшы між бгаратаў⁶.

40 Так, чынячы шану ступам правялебных пустэльнікаў,
падарожнічала панна зь лесу ў лес, о Юдгіштхіра.

41 І ў кожнай прошчы, дзе была Савітры, дачка князева,
раздавала яна шчодра дары першым з двуроджаных.

*Такая ў сьвятой Магабгараце ў Лясным разьзеле
277-я частка.*

5. Памер зьменены на джагаці.

6. ДР.

ЧАСТКА 278

Маркандэя прамовіў:

- 1 Аднойчы да цара мадраў завітаў мудрэц Нарада,
і прыселі яны ў зборні для размовы, о пан людзей.
- 2 Аж у гэты час увайшла Савітры да іх з райцамі:
аб'ехаўшы усе прошчы, яна дому вярнулася.
- 3 Ubачыўшы бацьку свайго з мудрацом, краса-дзеўчына
схіліла галаву тут жа да іх ступ, о Юдгіштхіра.

Нарада прамовіў:

- 4 Дзе хадзіла твая дочка і адкуль-то вярнулася?
Чаму ты ня выдаў яшчэ яе замуж, о пан людзей?

Ашванаці прамовіў:

- 5 За тым я яе й пасылаў, і цяпер, калі тут яна,
паслухайма, рышы, каго у мужы яна выбрала.

Маркандэя прамовіў:

- 6 «Паведай нам усё,» — мовіў ёй айцец, і яна тады
расказ слухмяна пачала, бо за бога быў ёй айцец:
- 7 «Краем шальваў⁷ раней правіў справядлівы ўладар людзей,
Д'юматсэна яго клічуць, што асьлепнуў пазьней цалком.
- 8 І тады ягоны сусед, скарыстаўшыся той бядой,
адабраў у яго з сынам сіламоц і зямлю, й сталец.
- 9 З дружынай і сынам малым ён адправіўся ў лес тады
і ў вялікай у той пушчы стаў вяліку чыніць жарбу.
- 10 Радзіўся ў месце яго сын, але вырас у пустыні.
Сат'яват⁸ будзе мне мужам, ён дастойны маёй рукі.

Нарада прамовіў:

- 11 Вялікі праступак, на жаль, учыніла твая дачка,
калі па нязнаньні ў мужы Сат'явата сабе ўзяла.
- 12 Кажа маці яго праўду, праўду кажа яго айцец,
таму й нараклі сьвятары Праўдавітым яго, о князь.
- 13 Дзіцём жа ён любіў коней, маляваў іх і шмат ляпіў,

7. *śalva-* — княства шальваў, відаць, месьцілася побач з княствам мадраў.

8. *Satya-vat-* 'надзелены ісьцінай'.

а таму Чытрашвам⁹ яшчэ яго клічуць, о пан людзей.

Князь прамовіў:

- 14 Ці ён бліскучы, раскажы, Сат'яват гэты, Нарада?
Ці мудзёр ён? Ці сьмел княжыч? Ці спагадай надзелены?

Нарада прамовіў:

- 15 Ён бліскам як сам Вівасват, і мудзёр, як Брыгаспаці.
Ён сьмелы, нібы сам Индра, і спагадлівы, як Зямля.

Ашванаці прамовіў:

- 16 Ці шчодры сын валадара, праўдавіты й сьвятоблівы?
Ці пекны і зацны юнак? Ці прыемны усім наўзрок?

Нарада прамовіў:

- 17 Падобны у шчодрасьці ён Рантыдэву Санкрыцічу,
праўдзівы й сьвятоблівы, бы другі Шыбі Ушынарыч.
18 Ён зацны, як сам Яяці, ды прыгожы, як Ашвіны.
Як Месяц, прыемны наўзрок Д'юматсэнаў магутны сын.
19 Ён стрыманы, добры, сьмелы, шчыры, вельмі прыязьлівы
і пан здоляў сваіх, сыціплы, цярплівы й незайздросьлівы.
20 Карацей, як кажуць мужы дабрачэсныя й цнотныя,
непахісная ў ім годнасьць, непарушная праведнасьць.

Ашванаці прамовіў:

- 21 Ты так мовіш, нібы ўсімі ён надзелены цнотамі.
А ці ёсьць у яго вяды? Раскажы мне аб тым, прашу.

Нарада прамовіў:

- 22 Ёсьць адна у яго вёда: засталася яму няшмат!
Ад сягонья праз год, княжа, сваё цела пакіне ён.

Князь прамовіў:

- 23 Ідзі, дачка, ды пашукай жаніха сабе іншага!
Адна гэтая ў ім вада усе цноты скасоўвае.
24 Як сказаў мне мудрэц гэты, што ў пашане й сярод багоў,
ад сягонья праз год княжыч з сваім целам расстанецца.

Савітры прамовіла:

- 25 Даецца доля адзін раз, адзін раз выдаюць дачку,
адзін раз кажуць: «Выдаю!» Толькі раз гэта можа быць.

9. Citraśva- 'у якога намалёваныя коні'.

- 26 Ці шмат ці мала яму жыць, ці ёсьць цноты ў яго ці не —
адзін раз я выбрала ўжо й выбіраці ня стану зноў!
- 27 Рашэньне прымаюць сэрцам, выражаюць жа словамі,
а спаўняюць тады ў чыне. Таму сэрца мне мераю.
Нарада прамовіў:
- 28 Непахісны яе розум, Савітры твае слаўнае,
і нішто ня змусіць яе ад дгармы адступіць сваёй.
- 29 Апроч Сат'явата, ні ў кім столькі цнотаў ня знойдзецца,
таму яго шлюб з Савітры я ўхваляю, о пан людзей.
Князь прамовіў:
- 30 Тады, адкінуўшы сумнеў, я зраблю, як ты раіш мне,
бо ты кажаш заўжды праўду і ты мне за настаўніка.
Нарада прамовіў:
- 31 Няхай вясельле Савітры абмінуць перашкоды, князь!
Я ж пакінуць цябе мушу. Дабрабыту табе й дачцэ!
Маркандэя прамовіў:
- 32 Прамовіўшы так, угару узяліцеў тады Нарада,
а ўладца загадаў тут жа да вясельля усё збіраць.

*Такая ў сьвятой Магабгараце ў Лясным разьдзеле
278-я частка.*

ЧАСТКА 279

- Маркандэя прамовіў:*
- 1 Занурыўся тады праўца ў падрыхтоўку, о бгарата,
ды сабраў усё, што трэба для вясельля сваёй дачкі.
- 2 І, сазваўшы усіх старцаў, учтароў ды ачольнікаў,
у спрыяльны месячны дзень ён з дачкою пакінуў дом.
- 3 У лясны прыбыўшы прыстан Д'юматээны, ўладар людзей
зь сьвятарамі тады разам падышоў да пустэльніка.
- 4 Сядзеў той сьляпы праўца па-пад шалай разгатаю
на посьцілцы зь сьвятой кушы, праслаўлены ўладар-мудрэц.
- 5 Учыніўшы яму шану, князю-рышы, той князь тады
паведаміў яму сыціпла пра сябе, о Юдгіштхіра.

- 6 Уважыўшы госьця вадой і посьцілкай з кароваю,
спытаўся князь князя тады: «З чым ты сёння прыйшоў сюды?»
- 7 І той паведаў яму ўсё пра намеры свае тады
ды пра тое, яка справа у яго к Сат'явату ёсьць.
Ашвапаці прамовіў:
- 8 Гэта дочка мая, княжа, Савітры шматпрыгожая.
Ты паводле сваёй дгармы у нявесткі яе прымі!
Д'юматсэна прамовіў:
- 9 Пазбыты княства, мы ў глушы павінны жыць
паводле дгармы жарбітоў суворае.
Куды ж красуні ды такой, як доч твая,
цярпець нягоды, жывучы у пустыні!
Ашвапаці прамовіў:
- 10 Мы знаем добра, і дачка мая, і я,
што шчасьце й гора на зямлі нявечныя.
Таму ня варта гаварыць мне слоў такіх.
З навагай цвёрдай я прыйшоў к табе, ўладар.¹⁰
- 11 Як сябар да сябра цяпер я прыйшоў да цябе сюды.
Няўжо ты надзеі мае разабэш ды адмовіш мне?
- 12 Ты дастойны са мной, княжа, парадніцца, а я з табой.
Прымі ў нявесткі Савітры, хай твой сын зь ёй ажэніцца!
Д'юматсэна прамовіў:
- 13 Даўно я з табою хацеў парадніцца, ды вось бяда:
я ўладарства сваё страціў — і таму не наважваўся.
- 14 Дык няхай жаданьне маё, што выношваў я так даўно,
нарэшце зьдзейсніцца цяпер! Ты мой госьць найжаданейшы.
Маркандэя прамовіў:
- 15 Сабралі тады ўладары двойчыроджаных пустыні
ды паводле усіх правіл загадалі правесьці шлюб.
- 16 Адарыўшы дачку шчодра, Ашвапаці усьцешаны
вярнуўся назад у палац, о найлепшы між бгаратаў.
- 17 Усьцешыўся вельмі й юнак, што такую здабыў жану,
а дзяўчына — што ўсё ж мужа атрымала жаданага.

10. Вершы 9–10 складзены ў памеры *vaṃśasthāvila-*.

- 18 Як бацька пайшоў, Савітры зьняла ўкрасы усе зь сябе
ды надзела убор з лубу і адзежы жаўтлявыя¹¹.
- 19 Дабрынёю свайго сэрца, услужнасьцю ды сьціпласьцю
прыйшла яна да душы ўсім насельнікам пустыні.
- 20 Сьвекрыві даглядаць цела памагала яна заўжды,
а сьвёкру — учыняць вучты, ува ўсім паслухмяная.
- 21 Сат'явата ж, свайго мужа, пакарыла яна сваёй
ласкаваю мовай, спрытам і любоўнымі ласкамі.
- 22 Так у пустыні той, княжа, і жылі у лясной яны,
жарбуючы жарбу спраўна, зарокам сваім верныя.
- 23 Дачка Ашвапаци, аднак, не забыла слоў Нарады,
і трывогу ў яе сэрцы нават ноч не магла суняць.

*Такая ў сьвятой Магабгараце ў Лясным разьдзеле
279-я частка.*

ЧАСТКА 280

Маркандэя прамовіў:

- 1 Мінула шмат часу, і вось нарэшце надышла пара,
калі Сат'явату было прызначана пакінуць сьвет.
- 2 Лічыла тады Савітры кожны дзень прамінаючы
і трывогу ў сваім сэрцы не магла аніяк суняць.
- 3 І вось за чатыры начы да бяды прадказанае
дала прыгажуня зарок нерухома стаяць тры дні.
- 4 Пачуўшы пра устрым цяжкі, засмуціўся ўладар людзей,
да нявесткі пайшоў тут жа і ўгаворваць яе пачаў:
- 5 «Занадта суровы пачын пачала ты, ўладарычна!
Трое сутак стаяць запар — задача непасільная!»
- Савітры прамовіла:*
- 6 Ня трэба табе журыцца! Я зарок свой адужаю,

11. УА 'чырванавата-жоўтыя'. Паводле *Āśvalāyana-grhya-sūtra-* (1.19.9), такога колеру адзежы дазваляецца насіць толькі брагманам. Пераадзьяваньне Савітры сымбалізуе прыняцце ёю пустэльніцкага жыцця.

бо рашучасьці я поўна, а зь ёй, тата, магчыма ўсё.

Д'юматсэна прамовіў:

- 7 Я б ніколі ня змог, дочка, табе мовіць: «Зламі зарок!»
«Супоўні яго!» — толькі так казаць мусіць падобны мне.

Маркандэя прамовіў:

- 8 Сказаўшы гэтак, валадар пакінуў Савітры стаяць,
і застыла стаўма пані, нібы слуп, о Юдгіштхіра.
9 Так ноч усенькую яна перад гібельлю мужавай
правяла у вялік-смутку і трывозе, о бгарата.
10 Як сонца ўзышло, Савітры распаліла сьвяты агонь
і ўчыніла тады вучту ды абрады параньня.
11 Прывітаўшы ўсіх сьвятароў і бацькоў Сат'яватавых,
застыла прад імі яна, склаўшы рукі з пашанаю.
12 Блаславлі тады старцы пані добрымі словамі,
каб доля ўдовіна яе абмінула, о пан людзей.
13 «Хай так і будзе!» — Савітры адказала ім мысьленна,
красуня, занураная ў засяродзьдзе глыбокае.
14 У смутку вялікім ждала ўладароўна прыўкрасная
таго часу й тае хвілі, калі прыйдзе па мужа сьмерць.
15 І прамовіў тады сьвёкар а сьвякроў валадарычне,
што стаяла адна, скрушна, о найлепшы між бгаратаў.

Сьвёкар і сьвякроў прамовілі:

- 16 Як належыць, зарок свой ты, о бясхібная, споўніла.
Цяпер час надышоў есьці. Прыгатуй жа хутчэй усё!

Савітры прамовіла:

- 17 Цяпер, калі скончаны пост, я па захадзе есьціму.
Так я сэрцам вырашыла й намеру не зьмяню свайго.

Маркандэя прамовіў:

- 18 Пакуль гаварыла яна пра ежу, о ўладар людзей,
узяў сякеру Сат'яват ды па дрovy пайшоў у лес.
19 Супыніла, аднак, мужа Савітры: «Не хадзі адзін!
Я з табою пайду, мілы. Цяжка мне пакідаць цябе».

Сат'яват прамовіў:

- 20 Не была ты яшчэ ў пушчы, а дарога няпростая.
Аслабшы ад посту, пяхком як ты пойдзеш, каханая?

Савітры прамовіла:

21 Ад посту ня кволюся я і зусім не стамілася.
Ня трэба мяне, Сат'яват, адгаворваць. Я йду з табой!

Сат'яват прамовіў:

22 Калі ты так хочаш ісьці, я вазьму цябе з радасьцю.
Але сьпершу спытай, лада, ты дазволу ў маіх бацькоў,
каб маёй віны не было ў тым, што ўзяў я цябе з сабой¹².

Маркандэя прамовіў:

23 Прыйшоўшы да свайго сьвёкра й сьвекрыві, яна мовіла:
«Мой муж зьбіраецца цяпер ісьці ў лес па плады адзін.

24 Я б вельмі хацела, каб вы мне дазволілі зь ім пайсьці,
бо разлукі з сваім мужам і на дзень мне ня вынесці.

25 Па ежу для вас ён ідзе і па дровы для вогнішча,
таму нельга яго стрымваць, а інакш бы стрымала я.

26 Амаль год я ужо з нашай не выходзіла з пустыні.
А як бы цікава было паглядзець на квітучы лес!»

Д'юматсэна прамовіў:

27 З таго часу, як Савітры стала нашай нявесткаю,
не прыпомню я, каб яна хоць аб чымсьці прасіла нас.

28 Дык споўнема ж яе просьбу, як таго ёй жадаецца!
За нашым сыночкам адно ты ў дарозе глядзі, дачка.

Маркандэя прамовіў:

29 Атрымаўшы дазвол, тут жа яна з мужам пайшла у лес
з усьмешкай на твары, але у душы — зь цяжкой скрухаю.

30 Пабачыла там Савітры міладрэвы у квецені
ды пачула там крык паваў, красуня велявокая.

31 І сказаў ёй тады з ласкай Сат'яват: «Паглядзі вакол!
Які чысты цякуць рэкі! І як пекна цвітуць гаі!»

32 Савітры ж глядзела адно на Сат'явата любага,
бо ведала, што ён хутка з сваім целам расстанецца.

33 Ступаючы плаўна, яна свайму мужу ўсьміхалася,
а сэрца смылела ўнутры у чаканьні ліхой пары.

*Такая ў сьвятой Магабгараце ў Лясным разьдзеле
280-я частка.*

ЧАСТКА 281

Маркандэя прамовіў:

- 1 З дапамогай сваёй жонкі назьбіраў Сат'яват пладоў
і, напоўніўшы ўвесь кошык, дровы стаў насыкаць тады.
- 2 Ледзь пачаў ён сячы дровы, як на поты яго ўзяло,
ад напругі яму моцна галава разбалелася.
- 3 Да дружыны сваёй пекнай падышоў ён тады й сказаў:
«Ад напругі мне штось моцна галава разбалелася!
- 4 Усё цела маё й сэрца нібы жарам ахоплены.
Мне здаецца, я захварэў, о стрыманая ў гутарцы.
- 5 Бы голкамі, коле голаў, і на сон мяне хіліць штось.
Няма болей сілаў стаяць — я прылягу, о пекная!»
- 6 Абняўшы мужа, Савітры на зямлю зь ім прысела ўраз
ды паклала яго голаў на калені сабе, ўладар.
- 7 Згадаўшы словы мудраца, зразумела яна тады:
«О гора, вось і надышоў прадказаны дзень, час і міг!»
- 8 І вось пабачыла яна мужа ў жоўтых адзежынах:
зь вяном на лобе, зіхаткі, ён да сонца падобны быў.
- 9 Чырванавокі і, як смоль, чарнаскуры, ў руках — сіло,
застыў ён каля юнака, незнаёмец страхотлівы.
- 10 Паклаўшы галаву мужа, паднялася жана тады
і, далоні свае склаўшы, у трывозе спыталася:
- 11 «Я бачу, ты не чалавек, тваё цела бажыстае.
Раскажы мне, прашу, хто ты і чаму ты сюды прыйшоў?»

Яма прамовіў:

- 12 Ты верная свайму мужу і жарбою надзелена,
таму я табе адкажу: ведай, Ямам мяне завуць!
- 13 Выйшаў век тваяго мужа, Сат'явана-ўладарыча.
Я прыйшоў яго засіліць і з сабой назаўжды забраць.
- Маркандэя прамовіў:*
- 14 Прамовіўшы пані, чаму ён прыйшоў, Валадар дзядоў,
здаволены ёю, дадаў тады словы наступныя:
- 15 «Твой муж прыгожы і заўжды верны дгарме — як мора цнот,
таму я слугам і ня стаў давяраць яго й сам прыйшоў».

- 16 Дастаў ён з натугай тады зь яго плоці маленькага
чалавечка зь вялікпалец¹³ ды сілом засіліў яго.
17 Без дыхання яго цела знерухомела ўраз тады,
непрыемным наўзрок стала і згубіла сваю красу.
18 Засіліўшы ж яго, Яма стаў на поўдзень тады ісьці,
а жанчына, свайму мужу заўжды верная, ў горасці
пакрочыла за ім сьледам, у зароках трывалая.

Яма прамовіў:

- 19 Вяртайся назад, Савітры! Пахавальны ўчыні абрад!
Прад мужам твой споўнены доўг! Колькі льга, ты ужо прайшла!

Савітры прамовіла:

- 20 Куды мужа вядуць сілай ці куды самаволь ідзе,
туды мусіць ісьці й жонка. Гэта дгарма адвечная.
21 Хай мая павага к бацьком, любоў к мужу й суворы пост,
а таксама твая ласка мне памогуць на сім шляху!
22 Сем крокаў з кім пройдзена — друг, так гавораць прамудрыя.
На знак свае дружбы са мной ты паслухай, што я скажу.
23 Сыходзяць мужы самавіты ў пушчы,
каб жыць, жарбаваць і выконваць дгарму.
А дгарму яны вызначаюць знаньнем¹⁴,
таму галоўнай уважаюць дгарму.
24 Як дгармы добрых хоць адзін дзяржыцца,
то й іншыя гэтай дарогай пойдучь.
Ня так з дарогаю другой і першай,
таму галоўнай уважаюць дгарму¹⁵.

Яма прамовіў:

- 25 Вяртайся, пані, я табой здаволены.
Надзвычай гладка ты ракла, дый з роздумам.
Прасі ж дарунак! Акрамя яго жыцця,
усё табе я магу даць, бясхібная!

13. Падобнае ўяўленьне пра душу сустракаецца ўжо ва ўпанішадах, напр., у *Kaṭhōpaniṣad*- 4.12–13.
14. УА «паводле правільнага распазнання / слухных разваг».
15. Памер *trīṣṭubh*-.

Савітры прамовіла:

- 26 Прагнаны з княства сваяго, ў глушы лясной
гібее сьвёкар мой цяпер, а ён сьляпы!
Няхай відушчым стане ён і дужым зноў!
Як сонца зыркае, няхай палае ён!

Яма прамовіў:

- 27 Тваё жаданьне, Савітры, я выпаўню.
Як ты сказала, так яно і станецца.
Я бачу стомленасьць тваю. Вяртай назад!
Ідзі! Хай лёгкім будзе твой зваротны шлях!

Савітры прамовіла:

- 28 Якая стома, калі муж мой тут, са мной?
Мой муж ёсьць доляю маёй, дарогаю.
Куды яго ты павядзеш, туды і я.
Паслухай, Яма, яшчэ штось табе скажу.
29 Сустрэцца з добрым хоць бы раз — ужо карысьць.
Яшчэ карысьней завязаць сяброўства зь ім.
Стасункі з добрым заўсягды прыносяць плён,
таму сьлед жыць каля мужоў, што добрыя.

Яма прамовіў:

- 30 Прыемна чуць мне твае словы: ў іх карысьць
і мудрасьць знойдзецца й для мужа мудрага.
Прасі, за выняткам жыцьця ўладарыча,
другі дарунак для сябе, о пекная.

Савітры прамовіла:

- 31 Хай верне сьвёкар дарагі назад свой край,
які калісьці адабраў яго сусед,
і хай ён дгарму заўсягды выконвае!
Такі другі я выбіраю дар сабе.

Яма прамовіў:

- 32 Сваю дзяржаву неўзабаве верне князь,
і дгарме будзе сваёй верны ён заўжды.
Здаволіў просьбу я тваю. Вяртай назад!
Ідзі! Хай лёгкім будзе твой зваротны шлях!

Савітры прамовіла:

- 33 Вязьмом закону твайго зьвязан што-жывы:
калі завеш, то абавязан ён пайсьці.
Таму й празвалі цябе Ямам: ты — Вязьмар¹⁶.
Паслухай, божа, што табе скажу цяпер¹⁷.
- 34 Ні словам, ні справай, ні нават думкай
ніколі ня шкодзіць жывым істотам,
быць шчодрым заўжды і да ўсіх ласкавым —
вось вечная дгарма таго, хто добры.
- 35 Уладжаны сьвет наш такім парадкам:
спагадныя людзі, наколькі могуць.
Хто ж добры, заўсёды і ўсім паможа,
хай ворагам просьбіт яму і будзе¹⁸.

Яма прамовіў:

- 36 Нібы валога для таго, хто хоча піць,
твая прамова, о жанчына пекная.
Прасі, за выняткам жыцця ўладарыча,
любы дарунак для сябе — я ўсё зраблю!

Савітры прамовіла:

- 37 Ня мае бацька апрача мяне дзяцей.
Няхай народзіцца у бацькі сто сыноў,
братоў мне родных, што прадоўжаць род яго!
Такі я трэці выбіраю дар сабе.

Яма прамовіў:

- 38 Быць сотні велічных сыноў ў айца твайго,
што род прадоўжаць, о дачка ўладарава.
Здаволіў просьбу я тваю. Вяртай назад!
Ужо задоўга, Савітры, ты йдзеш са мной.

16. Тут даецца этымалёгія слова *Yama*- паводле √*yam* 'стрымліваць, кантраляваць'. ДС «Усе гэтыя жывыя зьвязаны (*saṃyatāḥ* ← *yam*)» тваім законам (*nīyamena*). Зьвязаўшы (*nīyatu*), ты вядзеш іх прэч супраць іх волі. Таму, о божа, ты вядомы як Яма (*Yama*-).

17. Вершы 25–33 складзеныя ў памеры *vaṃśasthavīla*-.

18. УА вершы 34–35 складзеныя шлокай. Памер зьменены на *triṣṭubh*-.

Савітры прамовіла:

- 39 Ці доўга йду — мне ўсё адно, бо муж са мной,
за ім імкнецца і душа мая далей.
Пакуль мы крочым і наш шлях ня скончаны,
паслухай, божа, што яшчэ хачу сказаць.
- 40 Магутным парасткам ты ёсьць Вівасвата,
таму Вайвасватам цябе прынята зваць.
Ты сьветач дгармы для жывых нясеш істот,
таму й вядомы ты яшчэ як дгармы Пан¹⁹.
- 41 Нярэдка самому сабе ня так верыш, як добраму,
таму да сяброўства з добрым кожны мкнецца настойліва.
- 42 Давер жа ў жывых істотаў з дабрыні нараджаецца,
таму й асаблівы давер адчуваюць да добрага.

Яма прамовіў:

- 43 Прамоў, падобных да тваіх, яшчэ нідзе
ня чуў я раньш, о Савітры прыўкрасная.
Прасі ж чацьверты, акрамя яго жыцьця,
сабе дарунак і ступай хутчэй назад!

Савітры прамовіла:

- 44 Няхай ад мужа у мяне народзіцца,
ад Сат'явата, о ўладар, сто дуж-сыноў,
адважных вояў, што прадоўжаць наш зь ім род!
Такі чацьверты выбіраю дар сабе.

Яма прамовіў:

- 45 Народзіш, пані, ты сабе сто дуж-сыноў,
што многа шчасьця прынясуць тваёй сям'і.
Хай будзе лёгкай твая пуць! Вяртай назад!
Ужо задоўга, Савітры, ты йдзеш са мной.²⁰

19. Тут перакладальная гульня слоў. Вівасват — гэта бог сонца, т.-б. Яма ёсьць сынам бога сонца. Далей ДС «спакоем і дгармай аздоблены (= асьветлены = *rañjitaḥ*) стварэнні, таму ты, о ўладар, пан (*rājan-*) дгармы». Слова ж *rājan-* утварасца ад *√rāj* 'правіць; зіхаець'.

20. Вершы 36–40, 43–45 складзены ў памеры *vaṃśasthavila-*.

Савітры прамовіла:

- 46 Заўсёды добрыя дзяржацца дгармы,
ня знаюць добрыя ні бед, ні гора.
Заўсёды плённыя сустрэчы добрых,
ня знае добры перад добрым страху.
- 47 Іх ісыціна рухае сонца ў небе,
жарба іх трымае зямлю на месцы.
Апора ўсяму, што было й што будзе,
між добрых добрыя ня знаюць смутку.²¹
- 48 Дазнаўшы, што мусіць заўжды так дастойны паводзіцца,
яны памагаюць іншым, падзякі не чакаючы.
- 49 Да добрых ласка не бывае марнай,
ні грошам ня шкодзіць яна, ні шане.
Заўсёды ў добрых быў такі парадак,
таму яны і абаронцы нашы.²²

Я ма прамовіў:

- 50 Чым больш ты кажаш, Савітры, па дгарме слоў,
што цешаць сэрца мне глыбокім роздумам,
тым больш пашана да цябе расьце ўва мне.
Прасі ж дарунак незраўнаны, верная!

Савітры прамовіла:

- 51 Ты з дару вынятак цяпер забыў назваць,
як гэта зь іншымі рабіў дарункамі.
Таму прашу я: «Сат'яват няхай живе!» —
бо я бяз мужа ўсё адно што мёртвая.
- 52 Нашто бяз мужа мне зямныя радасьці?
Нашто бяз мужа маяго нябёсы мне?
Нашто бяз мужа мне багацьці красныя?
Бяз мужа любага й жыцьцё ня любя мне.
- 53 Раней ты сто паабяцаў мне дуж-сыноў
і сам жа мужа у мяне цяпер забраў.
Таму прашу я: «Сат'яват няхай живе!» —

21. Вершы 46–47 складзены ў памеры *triṣṭubh-*.

22. Гэты верш складзены ў памеры *triṣṭubh-*.

Так словы стануць твае, божа, ісьцінай!²³

Маркандэя прамовіў:

- 54 «Няхай так і будзе!» — тады адказаў ёй Вайвасвата
і, зьняўшы сілкі, праказаў Савітры, сэрцаўсьцешаны:
55 «Савітры, я твайго мужа адпускаю, о зацная!
Ён зноў здаровы і з табой можа дому вяртацца ўжо.
56 Чатырыста зімаў з табой Сат'яват пражыве й сваёй
набожнасьцю й праведнасьцю праслыве на усю зямлю.
57 Народзіш ты сотню сыноў ад яго, бездакорная:
усе яны, князі-воі, разам зь дзецьмі ды ўнукамі
навекі праславяцца тут, бо насіцьмуць імя тваё.
58 Народзіцца сотня сыноў і ў айца твайго годнага
ад Малаві, малавы ўсе з сваймі дзецьмі ды ўнукамі,
твае воі-браты, ўсюды прасльвуць багароўнымі».
59 Надаўшы той дар Савітры, Ўладца дгармы магутлівы
адпусціў красуню дамоў ды вярнуўся ў сваё жытло.
60 Атрымаўшы назад мужа, Савітры засьпяшалася
туды, дзе ляжала цела Сат'явата, о пан людзей.
61 Пабачыўшы свайго мужа, яна поручкі ўселася
ды голаў паклала яго на калені сабе тады.
62 Прыйшоўшы ў сябе, Сат'яват гэтак мовіў жане сваёй,
зь любоўю гледзячы, нібы пасья разлукі доўгае.

Сат'яват прамовіў:

- 63 Як доўга я спаў тут! Чаму ты ня стала мяне будзіць?
І дзе чорны той чалавек, што мяне за сабой цягнуў?

Савітры прамовіла:

- 64 Так, доўга ты спаў, галаву паклаўшы на калені мне.
Той жа муж быў самім Ямам, Панам продкаў. Ды ён пайшоў.
65 Ты высыпаўся, бадай, добра ды ужо адпачнуў як сьлед.
Падымайся ж, калі можаш! Даўно ноч апусьцілася.

Маркандэя прамовіў:

- 66 Прыйшоўшы ў прытомнасьць, устаў ён, нібыта па доўгім сьне,
ды, ўбачыўшы вакол пушчу, мовіў жонцы ён так тады:

23. Вершы 50–53 складзены ў памеры *vamśasthāvīla-*.

- 67 «Я выйшаў з пустэльні з табой па плады, о прыўкрасная,
але потым, як сек дровы, стала мне галава балець.
- 68 Ад болю таго я стаяць больш ня мог і прылёг тады
на калені табе, лада. Гэта добра мне помніцца.
- 69 Ё абдымках тваіх, Савітры, мяне тут жа змарыла сном.
Тады й пабачыў я у цьме таго мужа пагрознага.
- 70 Калі знаеш, то мне шчыра адкажы, о прыўкрасная:
ці прысьніў я усё гэта, ці наыве ўсё сталася?»
- 71 І ракла яму Савітры: «Ужо ноч апускаецца.
Саг'явае, табе заўтра я паведаю ўсё як ёсьць.
- 72 А цяпер уставай, мілы! Нас чакаюць даўно бацькі.
Апусьцілася ноч, мужу, і сьвяціла схавалася.
- 73 Начабуды наўкол блудзяць і равуць страшным голасам.
Чуеш лісьця паўсюль шолах? Гэта ходзяць вакол зьвяры.
- 74 А там, на захадзе й паўдні, страшным выем вываючы,
гайсаюць шакалы, ныйнакш. Я баюся, о княжычу!»
- Сат'яват прамовіў:*
- 75 Калі апускаецца цьма, страшна ў лесе становіцца.
Як ты будзеш шукаць сьцежку? Заблукаем адно з табой!
- Савітры прамовіла:*
- 76 Гарэў нядаўна гэты лес, і адна сухастоіна
дагэтуль палае. Глядзі, вунь у цемры агонь мігціць.
- 77 Я агню прынясу зараз ды палены, што ты сабраў,
ад яго падпалю тут жа. Не трывожся, ўладарычу!
- 78 А як ты ня можаш ісьці — бачу, трохі ты кволісься —
і баісься ў густой цемры не знайсці да прыстану шлях,
- 79 то гэту ноч у гушчары правядзем, калі хочаш так,
а ранкам, як стане відно, у дарогу адправімся.
- Сат'яват прамовіў:*
- 80 Прайшоў ужо боль галаўны, я здаровым зноў чуюся,
ды з бацькамі, калі рачыш, я хачу ўжо пабачыцца.
- 81 Ніколі ж на зьмерку раней не выходзіў я з пустыні.
Яшчэ не пачне й сутанець — маці ўжо мяне стрывае.
- 82 Нават днём адысьці варта, як бацькі ўжо трывожацца
ды тут жа з пустэльнікамі мяне ўсюды расшукваюць.

- 83 Ня раз бо у цяжкім смутку дакаралі яны мяне:
«Авохці! Дзе ж ты, Сат'яват, гэтак доўга хадзіў адзін?»
- 84 Трывожуся я, Савітры: як яны безь мяне цяпер?
Ня ўбачыўшы мяне сёньня, бедавацьмуць яны назбыт.
- 85 Мне ўвечары многа разоў са сьлязьмі уваччу яны
казалі такавы словы, любві й горычы поўныя:
- 86 «Безь цябе нам дваім, сынку, не пражыць і хвіліначкі!
Пакуль ты на сьвечце жывы, то жывыя і мы, сыноч.
- 87 Ты — апора сьляпых старцаў. На табе наш дзяржыцца род.
Залежыць ад цябе наша слава й клёцкі хаўтурныя²⁴».
- 88 Паджылым маці ды айцу я апора адзіная.
Што ж станецца зь імі, калі са мной сёньня ня ўбачацца?
- 89 Ах, навошта я так доўга спаў у лесе? Цяпер, відаць,
празь мяне безь віны маці разам з бацькам пакутуе.
- 90 Пакутую й я, што папаў у такую нявыкрутку,
бо і я не змагу жыць без айца свайго й мацеры.
- 91 У гэту часіну, відаць, мысьлявокі²⁵ айцец даўно
распытвае ўжо сьвятароў пра мяне, устрывожаны.
- 92 Ня так мне горка за сябе, як за бацьку асьлеплага,
ды за маці, яка мужу была верна свайму заўжды.
- 93 Празь мяне аднаго сёньня яны моцна пакутуюць!
Я жыву дзеля іх, лада, і павінен падтрымваць іх.
Абавязак мой — іх шчасьце. Дзеля гэтага я й жыву.
- Маркандэя прамовіў:*
- 94 Прамовіўшы так, Сат'яват рукі ўскінуў у распачы,
бацькалюбы, бацьком мілы, ды заплакаў тады наўзрыд.
- 95 Пабачыўшы яго гора, Савітры дгармаверная
абцерла яму з шчок сьлёзы і прамовіла так тады:
- 96 «Калі чыніла сапраўды я ўзьліваньні, дары й жарбу,
то хай шчасьліва праміне ноч для мужа й яго бацькоў!

-
24. Калі нашчадкі не памінаюць сваіх продкаў, то апошнія патрапляюць у пекла.
25. *prajñā-cakṣus-* 'чыё вочы — розум' (намёк на тое, што Д'юматсэна быў сьляпы). Гэтае слова ўжываецца ня раз і адносна сьляпога князя Дгрыгараштры.

- 97 Ня помню, каб нават у жарт калі-небудзь маніла я,
Калі гэта ісьціна, хай перабудуць яны праз ноч!»
Сат'яват прамовіў:
- 98 Я хачу пабачыць бацькоў. Савітры, пасьпяшайся!
Калі з маці або з бацькам штосьці кепскае здарыцца,
то клянуся сабой, лада, мне ня жыць ужо больш тады!
- 99 Калі верная ты дгарме, калі хочаш, каб муж твой жыў,
калі шчасьце маё — доўг твой, то ў пустэльнію хадзем хутчэй!
Маркандэя прамовіў:
- 100 Узножыла ўраз Савітры й, сабраўшы валасы свае,
абяруч абняла мужа й памагла й яму ўстаць тады.
101 Устаўшы ж, сын валадара расьцёр члены зьнямелыя
ды стаў азірацца вакол, ажно кошык пабачыў свой.
102 І сказала яму жонка: «Заўтра зможаш забраць плады.
А сякеру я панясу — так надзейней, о княжычу.
103 І вось, павесіўшы на сук кош з пладамі сабранымі,
ўзяла сякеру Савітры й падышла да ўладарыча.
104 Сабе на левае плячо паклаўшы руку мужаву,
яна правіцай абняла яго моцна й пакрочыла.
Сат'яват прамовіў:
- 105 Я часта хадзіў тут раней, і мне сыцежкі знаёмыя:
ў сьвятле месяцовым яны відаць добра, о дрогкая.
106 А вось і дарога, якой мы прыйшлі назьбіраць пладоў.
Ступай жа па ёй, Савітры! Не хвалойся, ўсё правільна.
107 Вунь там, у палашах²⁶, яна надвое разьдзяляецца:
нам трэба жа ісьці сыцежкай, што паўночней. Сьпяшайся!
Я здаровы ужо, лада, і пабачыць хачу бацькоў.
Маркандэя прамовіў:
- 108 Прамовіўшы так, Сат'яват засьпяшаўся да пустыні.

*Такая ў сьвятой Магабгараце ў Лясным разьдзеле
281-я частка.*

26. *palāśa-* — *Burca Frondosa*.

ЧАСТКА 282

Маркандэя прамовіў:

- 1 У тую самую пару к Д'юматсэну вярнуўся зрок,
і з радасным сэрцам усё ён агледзеў, о пан людзей.
2 Шукаючы свайго сына, абышоў ён усё вакол
з дружнай Шайб'яй і тады у вялікі прыйшоў адчай.
3 Агледзелі яны разам многа месцаў, о віцязю:
прыстаны, азёры, рэкі ды лясы, што расьлі вакол.
4 Зачуўшы хоць-які шолах, яны твар паварочвалі:
«Ці ня сын з Савітры гэта?» — і насустрач сьпяшаліся.
5 Скалоўшы сабе ўсе рукі, на сьцёртых да крыві нагах
кідаліся так сужанцы, нібы ў шале, туды-сюды.
6 Тады акружылі старых сьвятары ўсе пустэльныя
і назад павялі ў пустынь, іх сущешыць спрабуючы.
7 Там уладцу зь яго жонкай жарбіты векавітыя
расказами сталі цешыць пра ўладыкаў з былых часоў.
8 І вось супакоіўся князь, хоць і сына пабачыць праг,
аж раптам успомніў яго у маленстве — й заплакаў зноў.
9 А зь ім зарыдала й жана, й сталі так галасіць яны:
«О гора нам! Дзе ж ты, сыноч?! Савітры, дзе ты, слаўная?!»

Сувáрчас прамовіў:

- 10 Як слушна тое, што жана Сат'явата надзелена
пакорай, выховай, жарбой, так і тут: Сат'яват жывы!

Гáўтама прамовіў:

- 11 Я Веды й ведангі выўчыў і багата сабраў жарбы,
брагмачáрю ўчыніў, Агні задаволіў і важнікаў.
12 Зарокі заўсёды свае з засяродзьдзем выконваў я.
Паветра адно едучы, як належыць пасьціўся я.
13 Сілай гэтай жарбы, пане, мне вядомыя ўчынкi²⁷ ўсе.
Гавару я табе праўду: Сат'яват наш яшчэ жывы²⁸!

27. *paricikr̥ṣitam* 'тое, што [іншыя] хочуць учыніць'.

28. УА гульня слоў: *satyam etad nibodha me / dhriyate satyaān iti* 'праўду гэту паслухай маю: Праўдавіт жывы!'

Вучань прамовіў:

14 Як праўда тое, што майго словы сьвятанастаўніка
заўжды праўдзівымі былі, так і тут: Сат'яват жывы!

Мудрацы прамовілі:

15 Як праўда тое, што яго жонка мае ўсе добрыя
адметы супраць удаўства, так і тут: Сат'яват жывы!

Бгарадв'аджа прамовіў:

16 Як праўда тое, што жана Сат'явата надзелена
пакорай, выховай, жарбой, так і тут: Сат'яват жывы!

Д'альбг'я прамовіў:

17 Як праўда, што ты зноў бачыш, а нявестка твая пайшла,
не падеўшы пасьяя посту, так і тут: Сат'яват жывы!

М'андав'я прамовіў:

18 Як праўда, што тут, у цішы, чуваць крыкі пташша-зьяв'я,
і тое, што ты — валадар, так і тут: Сат'яват жывы!

Дг'айм'я прамовіў:

19 Як праўда тое, што твой сын кожнай цнотай надзелены
і адзначан даўгім векам, так і тут: Сат'яват жывы!

Маркандэя прамовіў:

20 Так рышы словамі сваймі Д'юматэну сущешвалі,
і праўца, абдумваючы іх, тады супакоіўся.

21 А потым, крыху апасья, яшчэ ноччу вярнулася
у прыстанак жана з мужам, Савітры з Д'юматэнічам.

Брагманы прамовілі:

22 Ты сустрэўся з сваім сынам, да цябе зноў вярнуўся зрок.
Мы ўсе зычым табе спору і здароўя, о пан зямлі.

23 Ты пабачыў ізноў сына ды нявестку сваю сустрэў,
а таксама стаў відушчым — тройчы лёс адарыў цябе!

24 Як мы раклі табе раней, так усё тут і сталася.

А ў хуткім часе, валадар, цябе зноў ашчасьлівіць лёс.

Маркандэя прамовіў:

25 Тады, запаліўшы агонь, сьвятары ўсе пустэльныя
паселі каля ўладара Д'юматэны, о пандава.

26 Там і Шайб'я з сваім сынам і дружнай ягонай
прыселі ля мудрых мужоў, на трывогі забыўшыся.

- 27 І сталі тады жарбіты, о ўладару, зь цікаўнасьцю
распытваць сына ўладара, што ж у лесе зь ім сталася:
- 28 «О пане, чаму ты раней не вярнуўся з дружнаю?
Што цябе да канца ночы затрымала ў лясной глушы?
- 29 І бацька, і маці, і мы за цябе хваляваліся,
і цяпер ты усё мусіш нам паведаць, о княжычу!
- Сат'яват прамовіў:*
- 30 Атрымаўшы дазвол бацькаў, я пайшоў з Савітры у лес,
і, калі там рубіў дровы, мяне боль галаўны узяў.
- 31 Заснуў я ў зьнямоме тады і прачнуўся ўжо цёмначы.
Ніколі раней так доўга я ня спаў, о шаноўныя.
- 32 Каб вы не трывожыліся, мы з дружнай наважылі
прыйсці надасьвеце хаця б. Вось прычына адзіная.
- Гаўтама прамовіў:*
- 33 К Дюматсэнэ, твайму бацьку, нечакана вярнуўся зрок.
Раз ты ня ведаеш чаму, Савітры хай раскажа нам!
- 34 Вядома табе, Савітры, што ўсё ў лесе там сталася²⁹,
бо веліччу й сваім бліскам ты нібы Савітры сама.
- 35 Ты паведай усю праўду, бо прычыну ты ведаеш.
Калі ў гэтым няма тайны, раскажы нам усё як ёсьць!
- Савітры прамовіла:*
- 36 Усё гэтак, як ты кажаш, дый ня можа іначай быць.
Тут ніякай няма тайны, таму слухайце, мудрыя.
- 37 Калісьці прадказаў мужу майму сьмерць мудрэц Нарада,
і сёньня той дзень наступіў, таму зь ім і пайшла я ў лес.
- 38 Там прыйшоў па яго Яма³⁰, калі спаў ён, зьняможаны,
й, засліўшы сілом, тут жа у край продкаў яго павёў.
- 39 Уславіла тады бога я прамоваю ісьціннай,
і пяць дароў ён мне надаў. Зараз іх назаву я ўсе.
- 40 Два дары даў майму сьвёкру ён тады: валадарства й зрок;
майму бацьку — сотню сыноў, столькісама сыноў і мне.
- 41 Сат'явату ж ён даў веку аж чатырыста год пражыць.

29. ДС «папярэдняе й наступнае / прычына й наступства».

30. АС 'разам са слугамі'. Выглядае на тое, што гэта сталы эпітэт.

Дзеля мужа свайго цяжкі я зарок той выконвала.
 42 Вось праўда, чаму мы дамоў гэтак позна вярнуліся
 і як шчасьцем скончылася маё гора вялікае.

Мудрацы прамовілі:

43 О пані праведная, род ты княжацкі,
 які гібеў быў пад навалай злыбедаў,
 сягоньня вырвала, дастойнародная,
 са змрочнай прорвы, о жана ўсяцнотная.

Маркандэя прамовіў:

44 Уважыўшы так Савітры дастойную,
 мужы пустэльныя, што там сабраліся,
 валодцу словы разьвітання мовілі
 і зь мірам рушылі тады назад, дамоў.³¹

*Такая ў сьвятой Магабгараце ў Лясным разьдзеле
 282-я частка.*

ЧАСТКА 283

Маркандэя прамовіў:

1 І вось, калі ноч перайшла ды сьвяціла зьявілася,
 па абрадах ранішніх там зноў сабраліся мудрыя.
 2 Ніяк не маглі жарбіты супакоіцца й зноў і зноў
 пра шчасноту яго дочки Д'юматэну расказвалі.
 3 І тут ад шальваў прыбылі тады раднікі княскія
 ды казалі, што іх праўца ўласным райцам заколаты.
 4 «Пачуўшы, што князь і радня яго ўсе перабітыя, —
 расказвалі раднікі ім, — яго войска разьбеглася.
 5 Народ жа гаворыць увесь безупынку цяпер адно:
 «Сьяпы ці відушчы, няхай Д'юматэна ўладарыць зноў!»
 6 З гэтай просьбаю нас, княжа, і прыслалі яны сюды.
 Прыбыло ўжо тваё войска і прыўкрасныя повазы.
 7 Вяртайся ж у горад хутчэй! Там чакаюць цябе даўно.

31. Вершы 43–44 складзеныя ў памеры *vamśasthavila-*.

- Усьсядзь нарэшыце на сталец сваіх дзядоў і прадзедаў!»
- 8 Тут убачылі: к іх князю зноў вярнуліся зрок і моц —
і ў вялікім тады здзіве яны нізка схіліліся.
- 9 Разьвітаўся тады ўладца са старцамі пустэльнымі
ды, ўслаўлены імі, назад у сталіцу адправіўся.
- 10 Зь нявесткай і сваёй жонкай на бліскучым паланкіне
у горад ён рушыў тады, сваім войскам акружаны.
- 11 Памазалі зноў у князі Д'юматсэнэ ачольнікі,
а слаўнага яго сына — ў спадкаемцы законныя.
- 12 Мінула шмат часу, і сто радзіла Савітры сыноў,
харобрых мужоў, што славу свайго роду памножылі.
- 13 Зьявілася ў яе й сотня аднакроўных магут-братоў,
што радзіла цару мадраў яго дружина Малаві.
- 14 Вось так зь нядолі Савітры і сябе, і сваіх бацькоў,
і мужаў выбавіла род, о найлепшы між бгаратаў.
- 15 Вось так і зацная дачка князя Друпады, годная,
пераправіць вас празь бяду, як Савітры пачэсная.
- Вайшампаяна прамовіў:*
- 16 Настаўлены так мудрацом самавітым, Юдгіштхіра
у Кам'яка-лесе зажыў безжурботна й бязгорасна.

*Такая ў сьвятой Магабгараце ў Лясным разьдзеле
283-я частка.*

АПОВЕД ПРА ІНДРАВУ ПЕРАМОГУ

5.9-18

Гэты аповед заснаваны на, бадай, найвядомейшым стараіндыйскім міце пра барацьбу пана багоў Індры з хтанічным зьмеем Врытрам. Гэты агульнаіндаэўрапейскі сюжэт¹ займае значнае месца ў Рыгведзе, але паколькі РВ — гэта перадусім зборнік хвалебнаў багам, то нідзе ў ім мы не знаходзім поўнага выкладаньня гэтага міту. У якасьці найбольш падрабязнага і больш-менш паслядоўнага “расказу” пра перамогу Індры над Врытрам прывядзём тут хвалебен РВ 1.32.:

п а э т : *Гіран’ястўпа з роду Ангіраса*
п а м е р : *трыштубг*

Індравы зараз прараку я дзеі,
найпершы труды, што ўчыніў адважнік!
Забіў ён зьмея, пратарыў пуць водам,
пярунадзержац расьцяў нетры гораў.

Забіў ён зьмея, што гару аблытаў.
Тваштάρ зрабіў яму пярун грымучы.
Бегучы тады, як каровы з рыкам,
удол да мора засьпяшалі воды.

Як бык, равучы, абярнуў ён сому,
тры кадзі соку апрастаў Шчадровец.
І схапіў знарад, свой пярун магутны,
забіў ён таго першародна зьмея.

1. У славянскай міталёгіі, прыкладам, гэтым індыйскім пэрсанажам адпавядаюць Пярун і Вялес.

Калі забіў ты першародна змея,
і бавы баўцаў усе збыў, о Индра,
і сонца радзіў із зарой а небам,
з тых пор ворага й не знаходзіў болей!

Забіў ён Врытру, што расправіў плечы,
пасек перуном найворага Индра.
Нібыта сукі, што сякерай сыцяты,
ляжыць змей плазам на зямлі, акрутны.

Выклік ён кінуў, як п'яны ваяка,
магуту-мужу, што бел-сокам сыты.
Ня зьнёс удараў, галавы пазбыўся —
раструшчаны ўшчэнт гэты Индраў вораг.

Безруканогі, ён змагаўся зь Индрам.
Па сьпіне яго перуном ударыў.
Хацеў вол з быком зраўнавацца, Врытра —
ляжыць паўсюды, на шматы рассяцяты.

Як сечка з трысьця, ён ляжыць, забіты,
і к М'ану па ім цякуць сьпешна воды.
Трымаў іх сілай, атачыўшы, Врытра,
і вось ля іх ног лёг той змей акрутны.

Апалі сілы тады ў Врытрасыннай —
абрушыў Индра на яе пярун свой.
Зьверху — маці, а яе сын — пад ёю:
ляжыць Д'ану, нібы зь цялём карова.

Сярод патокаў несупыннаплынных
схавана цела ў струмянёх нястомных.
Праз нутро Врытры прабягаюць воды.
У доўгую цьму палёг Индраў вораг.

Пад вартай змея былі жонкі чорта,
замкнёны воды, бы каровы ў Пані.
Для водаў праход, які быў закрыты,
забіўшы Врытру, адчыніў атвор ён.

Ты ў конскі волас абярнуўся, Індра,
калі ўцяў зубы ў цябе, бог адзіны.
Здабыў ты кароў, здабыў, волат, сому.
праз праход пусціў плынуць сем патокаў.

Ні гром яму не дапамог з маланкай,
ні тая імгла, што раскінуў з градам.
Як біўся Індра з тым акрутным змеем,
здабыў звыццягу на вякі Шчадровец.

Якога мсьціўцу ты за змея ўбачыў,
што ў сэрца тваё пранік страх, о Індра,
і што дзевяць ды дзевяноста рэкаў
як птах спужаны, ты перасек, надзем'і.

Індра — ўладар і качавых, й аселых,
і скаціны пан, і живёл бязрогіх.
Адзін ён усіх уладар плямёнаў,
як вобад — сьпіцы, ахапіў народы.

Зазвычай гэты міт тлумачыцца як сэзонны: Індра, бог дажджу², узброены перуном, змагаецца са змеем Врытрам³, які закрыў праход водам, замкнуўшы іх у гары. Адгалоскі гэтага міту захаваліся ў беларускім фальклёры. Так, у валачобных песнях мы знаходзім такія радкі: «Сам Бог ходзіць, ключом звоніць, / Ключом звоніць, зямлю адмыкае, / Зямлю адмыкае — расу выпускае». Паказальна, што ёсьць

2. У рыгведыйскім пантэоне ёсьць асобны бог дажджу Парджан'я, аднак ён часта атаясьняецца менавіта зь Індрам. Апрача таго, Індравай сьвітай зьяўляюцца М'аруты — багі навальніцы.
3. Слова *vr-tra-* даслоўна азначае 'перашкода'.

вэрсіі, дзе зямлю адмыкае сьвяты-зьмеяборац Юр'я, чый вобраз цесна зьвязаны з паганскім богам-грамавіком Перуном.

Іншыя дасьледчыкі мяркуюць, што першапачаткова гэта быў касмаганічны міт. І сапраўды, Індра выступае ў РВ упарадкавальнікам сьвету, які аддзяліў неба ад зямлі, «расьпёршы» іх міжпрасторай, ці бо паветрам. У міце пра забойства Врытры Індра [упершыню] выпускае з гары ключавыя элемэнты космасу: жыцьцядайныя воды, зару й сонца.

Больш дэтэлізаваны варыянт гэтага міту мы знаходзім у *Satapatha-brāhmaṇa-* (1.6.3.1–17)⁴:

1. У Тваштара быў трохгаловы шасьцівокі сын. У яго былі тры раты, а паколькі ён меў такі выгляд, то звалі яго Вішварўна. 2. Адным з сваіх ратоў ён піў сому, другім — віно, а трэці быў для астатняй ежы. Індра ненавідзеў яго й сьсек яму ўсе галовы. 3. Тая, што піла сому, — зь яе ўзьнікла перапёлка. Таму яна й карычняватая, што карычневы й князь Сома. 4. Тая, што піла віно, — зь яе ўзьнік верабей. Таму ён і цырыкае, нібы заікаючыся, бо, нібы заікаючыся, гаворыць і той, хто выпіў віна. 5. Урэшце, тая, што была для астатняй ежы, — зь яе ўзьнікла курапатка. Таму яна й вельмі прыстая: на яе крылы нібы ўпалі кроплі тут топленага масла, там — мёду, бо такога ж выгляду ежу еў ён тым ротам. 6. Агнявіўся тады Тваштар: «Няўжо ён забіў майго сына?» І прынёс ён сому, зь якой выключыў Індру. Як быў сома выціснуты, так і стаў бязындравым. 7. І падумаў Індра: «Цяпер яны выключаюць мяне з сомы!» Як мацнейшы ў слабейшага, так і ён, хоць і незапрашаны, выпіў тады ўсяго сому, што быў у кадзі. Але той нашкодзіў яму: стаў выцякаць на ўсе бакі зь яго атвораў, і толькі з рота не выцякаў. Вось жа, ён выцек з усіх яго астатніх атвораў (<...>). 8. Агнявіўся тады Тваштар: «Няўжо ён выпіў майго сому незапрашаным?» Аднак сам жа і апаганіў ахвяру: сому, які заставаўся ў кадзі, ён выліў са словамі: «Расьці, Індраварожны!» І зьявіўся той, як толькі дасягнуў агню. Некаторыя, аднак, кажуць, што ён узьнік яшчэ па дарозе да агню. І так стаў ён Агні й Сомам, усімі

4. Месцы, зьвязаныя з тлумачэньнем абрадаў, апушчаныя (<...>).

навукамі, славай, усёй ежай, усім багацьцем. 9. А наколькі ён узьнік, ліючыся (*varṅamānaḥ*), то стаў звацца Врытра⁵; і наколькі ён узьнік бязногім, то стаў зьмеям. Дáну й Данáю прынялі яго як маці й бацька, таму яго яшчэ завуць Дáнавам. 10. Вось жа, наколькі ён сказаў: «Расьці, Індраварожны!» — таму Індра й забіў зьмея. Калі б ён сказаў: «Расьці, Індраварожы!» — то Індру забіў бы зьмей⁶. 11. А наколькі ён сказаў: «Расьці!» — то ён вырас на палёт стралы ўшыркі і на палёт стралы ўдоўжкі, адсунуўшы заходняе і ўсходняе моры. І наколькі ён разьлэгся, столькі ежы й спажываў. 12. Уранку харч яму прыносілі багі, апоўдні — людзі, а ўвечары — продкі. 13. Індра ж, адсунуты гэтак Врытрам, звярнуўся да Агні й Сомы: «О Агні й Сом! Вы, напраўду, мае, а я — ваі. Гэты ж Врытра для вас нішто. Чаму ж вы падтрымліваеце майго ворага? Пераходзьце да мяне!» 14. І сказалі яны: «А што нам за гэта будзе?» І ахвяраваў ён ім гэта агнісомавае паднашэньне на адзінаццаці сподках <...>. 15. І перайшлі яны да яго. За імі пайшлі і ўсе багі, усе навукі, уся слава, уся ежа, усё багацьце. Праз тое ахвярапрынашэньне Індра й стаў тым, кім ёсьць <...>. 16. І вось Врытра, выцяты, палёг, скурчыўшыся, як парожні бурдзюк; палёг ён, скурчыўшыся, як торба, зь якой вытрасьлі ячныя крупы. І напад на яго Індра, каб забіць. 17. І сказаў яму той: «Не забівай мяне! Ты бо ёсьць цяпер тым, чым быў я. Расьсячы мяне, але ня так, каб я загінуў!» І сказаў ён: «Будзь мне ежаю!» «Добра!» І расьсек ён яго надвое. З той яго палавіны, што была насычана сомам, ён зрабіў месяц; а тая, што была асурычнаю, — ёю ў выглядзе жывата ён паразіў гэтых істот. Таму й кажуць: «Врытра быў ежаедам тады, Врытра ежае і ця-

5. Як адзначалася вышэй, *vṛtra-* утвараецца ад *vṛt* 'пакрываць'; тут жа дасяца народная этымалёгія, якая выводзіць імя зьмея ад *vṛt* 'рухацца'.
6. УА Тваштар кажа *indra-śatrur vardhasva* 'расьці [як] Індрашатру'. Тваштарава памылка палягае ў тым, што ён у запале памыліўся з тонам (у ведыйскім санскрыце націск быў танічны): калі высокі тон прыпадае на апошні склад, то слова азначае 'вораг [=зайца] Індры'; аднак Тваштар паставіў высокі тон на першы склад, і слова стала азначаць 'той, у каго Індра — вораг'. У перакладзе гэта перададзена празь 'Індраварожы' (=варожы Індру) і 'Індраварожны' (=чый вораг — Індра).

пер». Гэты бо месяц і сёння, калі расьце, то напаўняецца з гэтага сьвету. А калі гэтыя істоты хочуць ежы, то нясуць паднашэньні менавіта Врытру, ці бо жывату. Усякі, хто ведае, што гэты Врытра — ежаед, той сам становіцца ежаедам.

У іншым месцы *Śatapatha-brāhmaṇa-* (4.1.3.1–4) даюцца іншыя падрабязнасьці гэтага міту:

1. <...> І вось Індра, калі шпурнуў у Врытру пярун, то, уважаючы сябе слабейшым і баючыся, абы той яго не забіў, схаваліся. Схаваліся тады й астатнія багі. 2. І сказалі багі: «Мы ня ведаем, ці забіты Врытра, ці жывы. Дык няхай адзін з нас даведаецца, ці забіты Врытра, ці жывы». 3. І сказалі яны Ветру: «Той, напраўду, Вецер, хто тут дзьме. О Ветру, разьведай жа, ці забіты Врытра, ці жывы! Ты бо сярод нас найхутчэйшы. Калі ён яшчэ жывы, толькі ты зможаш хутка вярнуцца назад. 4. І сказаў ён: «А што мне за гэта будзе?» «Першая вашатка⁷ князя Сомы». «Добра!» І знайшоў Вецер Врытру забітым. І сказаў ён: «Забіты Врытра! Рабеце з забітым, што хочаце!»

Вельмі падобны да гэтага расказ мы знаходзім ў МБ. Адно з найяскаравых адрозьненняў — той факт, што эпічны Вішварупа становіцца сьвятаром, і Індра, забіўшы яго, учыняе грэх брагмана-забойства, які пазбаўляе Пана багоў сілы, патрэбнай для змаганьня з Врытрам. Другое адрозьненьне — гэта з гунту дыдактычны аповед пра ўзвышэньне й падзеньне зямнога князя Н'агушы, які займае нябёсны сталец у Індраву адсутнасьць, але зрынаецца долу пасья таго, як абражае аднаго зь вялікіх рышы. Абедзьве гэтыя асаблівасьці, мабыць, зьявіліся ў выніку брагманскай рэдакцыі МБ.

7. *vaṣat-kāra-* — узьліваньне, якое суправалджаецца выгукам 'вашат'.

ЧАСТКА 8

- 36 Хто вялікі душой, пане, зносіць беды цярпліва той,
бо нават і багі беды зазнавалі, о пандава.
37 Расказваюць, што сам Індра велядухі з дружынаю
вялікае зазнаў гора, о найлепшы між бгаратаў.

*Такая ў сьвятой Магабгараце ў Разьдзеле пра намогі
8-я частка.*

ЧАСТКА 9

Юдгіштхіра прамовіў:

- 1 Якім чынам сам бог Індра велядухі з дружынаю
вялікае зазнаў гора? Раскажы мне, о князь князёў!
Шалья прамовіў:
2 Добра, слухай расказ даўні аб падзеях былых часоў —
пра тое, як зазнаў гора Індра з жонкай, о бгарата.
3 Аднойчы прародзіч Тваштар, варагуючы з Васавам,
як гавораць, стварыў сына, бог з багоў, трохгаловага.
4 Запраг Вішварупа¹ тады заняць месца ды Індрава.
Як сонца, месяц ды агонь, зьзялі твары ягонья:
5 адным ён прамаўляў Веды, другім хмельнае піў віно,
а трэцім усё азіраў, нібы выпіць хацеў сусьвет.
6 Адданы жарбе і дгарме, рахманы й самастрыманы,
жарбаваў ён жарбу, княжа, неспасьціжна суворую.
7 Ubачыўшы яго цьвёрдасьць і рашучасьць у той жарбе,
прыйшоў тады ў адчай Шакра: «Як бы Індрам ён сам ня стаў!
8 Чым бы мне яго спакусіць, каб жарбу ён сваю забыў?
Бо йначай, выдужаўшы, ён праглыне тады ўвесь сусьвет²!»
9 Разважыўшы усё, Індра, о тыгру сярод бгаратаў,

1. *Viśva-rūpa-* 'шматкаляровы, шматвыяўны'. У РВ гэта слова выступае і як эпітэт Тваштара (1.13.10, 3.55.19, 10.10.5), і як імя яго сына (2.1.19, 10.8.9).
2. УА «усе тры сьветы».

загадаў апсарам тады змусьціць сына Тваштарава:
 10 «Ідзеце, апсары, хутчэй! Спакусьце Трохгаловага,
 каб уцехам любові сёння ж ён аддаўся напоўніцу!
 11 Адкрытымі шатамі вы ды юрлівымі жэстамі
 змусьцеце яго. Дабра вам! Вы павінны мой страх суняць.
 12 Празь Вішварупаву жарбу сам ня свой я, о пекныя.
 Хутчэй жа разьвейце мой страх, адхілеце вялік-бяду!»

Апсары прамовілі:

13 Мы учынім усё, Шакра, каб змусьціць Трохгаловага.
 Твой страх сягонья ж, ты павер, мы разьвеем, о Васавя.
 14 Сядзіць ён і быццам вачмі спапяляе усё вакол,
 але мы ўсё адно пойдзем усе разам яго змушчаць
 і падкорым сваёй волі, каб трывогу тваю суняць.

Шалья прамовіў:

15 І вось на Васавяў загад к Вішварупу яны пайшлі
 ды сталі яго спакушаць целарухамі юрнымі.
 Танцуючы прад ім палка, прыгажосьць сваіх цел яны
 16 паказвалі, але змусьце не паддаўся вялік-жарбіт:
 падкарыўшы сабе здолі, ён бы мора быў поўнае.
 17 Зрабіўшы усё, што маглі, яны к Індру вярнуліся
 і, склаўшы далоні ў шане, тады богу казалі так:
 18 «Немагчыма яго, пане, пахіснуць у яго жарбе.
 Што лічыш патрэбным, рабі, але мы тут бясьсільныя».
 19 Уважыўшы апсар, Шакра адпусціў іх, шматкемлівы,
 і стаў разважаць, як жа лепш Вішварупу яму забіць.
 20 Узважыўшы ўсё добра, тады Індра магутлівы
 прыдумаў, як яму хутка забіць ворага грознага:
 21 «Шыбану ў яго перуном — шывка ён тады скончыцца!
 Ня варта дужаку гардзіць праціўнікам дужэючым,
 няхай цяпер ён і слабы, бо ж інакш убярэцца ў моц!»³
 22 К наставам прыслухаўшыся, ён забойства ўчыніць рашыў,
 і, схапіўшы пярун грозны, агнявіты ды вусьцішны,
 шпурнуў яго штосіл Шакра ў Вішварупу, разьюшаны.

3. ДР.

- 23 І той мёртвым упаў вобзем, перуном усмяротнены —
так вяршыня гары, княжа, на зямлю абрынаецца.
- 24 Пабачыўшы яго доле, падобнага вялік-гары,
спакою не адчуў Індра, яго палам абпальваны:
нават мёртвы, той зьяў зырка і здаваўся зусім жывым.
- 25 Тут убачыў Гроза Па́кі⁴ цесьляра непаводдалек,
і прамовіў тады, княжа, яму сейміг так муж Шачы:
«Хутчэй галовы адсячы! Учыні, як табе кажу!»

Цясьляр прамовіў:

- 26 Зашырокі ў яго плечы — тут зь сякерай ня справіцца,
што ня стану рабіць тое, што заказана добрымі.

Індра прамовіў:

- 27 Ня бойся мяне і хутчэй учыні, як табе кажу!
З мае ласкі тапор гэты перуну прыпадобніцца!

Цясьляр прамовіў:

- 28 А як мне цябе называць, што ўчыніў гэты грозны чын?
Я хацеў бы пачуць гэта. Раскажы мне усё як ёсьць.

Індра прамовіў:

- 29 Я Індра, ўладыка багоў! Так мяне й называй, цясьляр.
Учыні ж, як табе, цесьля, я кажу! Не раздумвай!

Цясьляр прамовіў:

- 30 Чаму ж ты злачынства свайго, о Індра, не стыдаецца?
Няўжо забойства сьвятара не пужае цябе зусім?

Індра прамовіў:

- 31 Пазней я вялік-каяту учыню, каб ачысьціцца.
Гэта быў ня проста сьвятар, а мой вораг магутлівы.
- 32 Я й дагэтуль яшчэ, цесьля, перад ім адчуваю страх.
Хутчэй галовы адсячы! І я ласку табе ўчыню.
- 33 Будуць людзі табе ў долю на адправах заўжды даваць
галовы ахвярных жывёл. Учыні ж мне прыемнае!

Шалья прамовіў:

- 34 Пачуўшы такавы словы Веляіндры, цясьляр тады
зрубіў сякераю сваёй галовы Трохгалаваму.

4. *Paka-sāsana-* — адно з Індравых імён; Пака — адзін з забітых ім дайт'яў.

- 35 Як толькі ён сьсек галовы, зь іх ураз трохгаловыя
курапаткі вылецелі й верабі зь перапёлкамі.
- 36 Якой галавой ён чытаў Веды й сому якою піў,
з тае хутка вылецелі курапаткі, о пан людзей.
- 37 Якой жа ён гэтак глядзеў, нібы выпіць хацеў сусьвет,
з тае тут жа вылецелі перапёлкі, о пандава.
- 38 А якою ён піў, княжа, галавой віно хмельнае,
верабі з той вылецелі з галавы, о Юдгіштхіра.
- 39 Як галовы зрубіў цесьля, Маггаван⁵ супакоіўся
і ў трынеба тады ўзьнёсься, а цясьляр той пайшоў дамоў.
- 40 Дазнаўся Тваштар, што яго сына ўсьмерціў сам Васавя.
Наліліся яго вочы кроўю, й вырак у гневе ён:
- 41 «Мой сын быў самім спакоем і жарбу жарбаваў адно,
а Індра яго безь віны забіў, злосны, рахманага.
- 42 Таму для забойства яго я ствару Врытру грознага!
Хай пабачаць усе сьветы маю сілу а моц жарбы!
Хай пабачыць яе й люты, ліхадумны Ўладар багоў!»
- 43 Спаласнуўшы тады рота⁶, той прародзіч разгневаны
узліў у агонь і, Врытру сутварыўшы, сказаў тады:
«О воража Індры, расьці магутою маёй жарбы!»
- 44 І пачаў той расьці, княжа, і, ў нябёсы упёршыся,
нібы сонца у скон сьвету, тады мовіў: «Што мне зрабіць?»
- 45 І, пачуўшы «забі Шакру!», на трынеба адправіўся.
- 46 Пачалася тады бітва паміж Врытрам і Васавам,
жахлівы нябёсны двубой, о найлепшы між бгаратаў.
- 47 Схапіў тады Пана багоў мужны Врытра, Шатакрату⁷,
й, аплеўшы яго, праглынуў, Індру — Врытра разгневаны.
- 48 Калі ён праглынуў Шакру, устрывожыліся багі,
і Зьявачку стварылі тады на пагібель зламыснаму.
- 48 Стаў адразу зьяваць Врытра, й зь яго пашчы раскрытае,
скараціўшы свае члены, Індра вонкі змог выбрацца.

5. *Magha-van-* 'шчодры' — адзін з эпітэтаў Індры ў РВ.

6. Гл. увагу 19 да «Аповеду пра Налу».

7. *Sata-kratu-* — адно з імён Індры.

- З таго часу й сталі зываць ўсе жывыя, што дыхаюць⁸.
- 49 Убачыўшы Індру, багі закрычалі ад радасці,
і пачалася зноў бітва паміж Врытрам ды Васавам,
і доўга той страшны ішоў бой, о бык сярод бгаратаў.
- 50 Стаў Врытра у вальцы расьці ад жарбы ад Тваштаравай,
і тады адступіў Шакра перад дужым, разважлівы.
- 51 Адступіў ён, і ўсе богі у вялікі прыйшлі адчай.
Напужаў цяпер і багоў бліск Тваштара магутнага,
сталі раду яны радзіць з мудрацамі, о бгарата.
- 52 На Мандары сеўшы, яны гаманілі спалохана
і ўрэшце ўсе разам тады, Врытру ўсьмерціць жадаючы,
звярнуліся ў сваіх думках да Вішну незьнікомага.

*Такая ў сьвятой Магабгараце ў Разьдзеле пра намогі
9-я частка.*

ЧАСТКА 10

Індра прамовіў:

- 1 Увесь гэты сьвет вечны абвалок Врытра велічны,
і нічога няма, богі, што б змагло яму даць адпор.
- 2 Перш на гэта быў я здольны, ды ня здольны цяпер і я.
Дык што ж мне рабіць? Дабра вам! Неадольны ён, думаю.
- 3 Надзелены вялік-бліскам і бязмежна адважны, ён
праглыне усе тры сьветы з багамі, людзьмі й чортамі.
- 4 Таму зараз выслухайце вы рашэньне маё, багі!
Нам да Вішну пайсьці трэба й зь велядухім параіцца,
каб разам прыдумаць спосаб, як забіць ліхамысьніка.

Шалья прамовіў:

- 5 Калі замоўкнуў Маггван, багі з рышы прамудрымі
пайшлі да магута Вішну, па заступ да Заступніка,
- 6 і мовілі ўладцу багоў яны, Врытрам спужанья:

8. АС «ва ўсіх сьветах».

- «О пане, усе тры сьветы ты трыма прайшоў крокамі⁹.
 7 Ты а́мрыту здабыў¹⁰, Вішну, і ў бітве забіў данаваў.
 Прыгнёўшы Ба́лі, ты зрабіў Індру панам усім багоў¹¹.
 8 Гаспадар ты усіх сьветаў, табой гэта напята ўсё¹².
 Ты ёсьць, божа, вялік-богам, ва ўсіх сьветах шанованым.
 9 Надай жа прытулак багом, памажы у цяжкой бядзе,
 бо абняты ўсясьвет Врытрам, о зьнішчальніча асураў!
Вішну прамовіў:
 10 Я ва ўсім вам спрыяць мушу і пасобу заўжды чыніць,
 а таму я скажу зараз¹³, як усьмерціць вам ворага.
 11 Ідзеце да яго¹⁴, богі, разам з рышы й гандгарвамі,
 каб зь ім перамовы пачаць! Так яго й пераможаце.
 12 З дапамогай майго бліску возьме Шакра над ім гару:
 нябачным увайду, богі, я ў пярун яго велічны.
 13 Ідзеце з рышы, о багі, а таксама з гандгарвамі
 і ўкладзеце хутчэй мір вы паміж Врытрам і Васавам.
Шалья прамовіў:
 14 Пачуўшы параду Вішну, багі з рышы прамудрымі
 памкнулі да Врытры тады разам зь Індрам наперадзе.
 15 А як на месца прыбылі усе богі магутныя,
 то пабачылі там Врытру, свайго ворага дужага:
 16 апаляў ён сваім бліскам усе дзесьць старон тады¹⁵,
 нібыта усе тры сьветы ён хацеў праглынуць за раз¹⁶.
 17 Падышлі да яго рышы ды ласкава прамовілі:
 «Напоўнены тваім бліскам, о нязможны, ўвесь гэты сьвет.

9. Гэты сюжэт вядомы яшчэ з РВ (напр., 1.154–156, 7.100).
 10. Гл. «Аповед пра зьбіваньне мора».
 11. Гэта паданьне падрабязна расказваеца ў *Bhāgavata-purāṇa*- 8.15–23.
 12. *tatam* — т.-б. праяўлена; або «табою гэта ўсё [=сусьвет] напоўнена».
 13. ДС 'назаву спосаб'. У традыцыйных наставах з праўбы называюцца чатыры спосабы адолець ворага: *sāman*- 'перамовы', *dāna*- 'подкуп' *bheda*- 'раскол' і *daṇḍa*- 'сіла'.
 14. АС *viśva-rūpa-dhṛk* 'які прыняў форму сусьвету'.
 15. Чатыры асноўныя стараны, чатыры прамежкавыя, зэніт і надзір.
 16. АС «падобны сонцу і месяцу».

- 18 І ўсё ж не адолець табе мнагамужнага Васаву.
Як вы змаганьне пачалі, многа часу мінула ўжо —
- 19 шмат церпяць ад яе бедаў багі, людзі ды асуры.
Хай жа будзе ў цябе, Врытра, зь Індрам дружба навечная!
Так здабудзеш сабе шчасыце і жыццье ў сьветах Шакравых!»
- 20 Пачуўшы словы мудрацоў, велядужы той асура
з павагай схіліў галаву ды прамовіў ім так тады:
- 21 «О зацныя багі, рышы ды гандгарвы, я чуў ужо
усё, што вы кажаце тут. Паслухайце ж цяпер мяне!
- 22 Як магчымы паміж мною й Індрам мір? Патлумачце мне!
Між двума супернікамі як сяброўства магчымае?»

Рышы прамовілі:

- 23 Хоць раз сустрэцца з добрым шмат жадана —
яшчэ карысьней завязаць сяброўства.
Сяброўствам з добрым не гадзіцца грэбаваць.
Таму сяброўства з добрым шмат жадана.
- 24 Сяброўства з добрымі заўжды трывала.
У цяжкай справе дасьць параду мудры.
Карыснае вельмі сяброўства з добрымі,
таму добрым шкоды ня чыніць мудры.¹⁷
- 25 Індра ж ціціцца сярод добрых, велядухім прыстанак ён,
бездакорны знаток дгармы, праўдамоўны й разважлівы.
- 26 Таму сягонья ж укладзі мір навечны ты з Васавам!
Даверся й стань сябрам яму! Варажнечу сваю забудзь!

Шалья прамовіў:

- 27 Велярышы выслухаўшы, адказаў велязыркі ім:
«Несумненна, паноў зацных я павінен уважыці.
28 Калі вы зробіце усё, што я зараз скажу, багі,
то і я таксама зраблю ўсё, аб чым мяне просіце.
29 Ні мокрым, ні сухім нечым, ані дрэвам, ні каменем,
ні зброяй, ні самой ваджрай, ані днём, ані ночаю
30 няўразным я стану няхай для багоў і для Васавы!
Тады прымальным для мяне будзе з Шакрам навечны мір».

17. Вершы 23–24 складзены ў памеры *triṣṭubh-*, іх трэці радок — у памеры *jagatī-*.

- 31 «Хай так!» — адказалі тады рышы Врытру, о бгарата,
ды ўклалі з акрутнікам мір. І усыцешыўся асура.
- 32 Абурыўся тады Шакра тою ўмойвай, о пан людзей.
Як бы Врытру яму ўсьмерціць, разважаў ён з трывогаю
і няспынна шукаў слабасць хоць якую ў акрутніка.
- 33 Аднойчы на ўзмор'і тады ён закмеў таго асуру,
калі ўжо стала сутанець, у час гожаы ды вусьцішны¹⁸.
- 34 І падумаў тады Шакра пра дар, даны суперніку:
«Вось пачаўся сутон страшны: і ня ноч, і ня дзень цяпер.
Трэба Врытру забіць сейміг, што адняў у мяне усё.
35 Калі ж я зараз не заб'ю, хоць бы й зманам, акрутніка,
магутнага вялік-чорта, то ня бачыць мне шчасьця больш!»
- 36 Падумаўшы так, Маггаван бога Вішну згадаў тады
і тут жа ў моры перад ім гара пены з'явілася.
- 37 І мовіў: «Ня зброя ж яна, ні сухая й ні мокрая.
Ану кіну яе ў Врытру — і загіне ўраз асура!»
- 38 І шпурнуў ён тады пену, прыхваўшы ў яе пярун.
І ўвайшоў у пярун Вішну, й забіў Врытру акрутнага.
- 39 Цьма з пазему тады спала, і павеяў прыемны вей,
і ўсё жывое навакол прыйшло ў радасць вялікую.
- 40 Сталі славіць тады Індру багі, якшы ды ракшасы,
гандгарвы ды вялік-рышы разнастайнымі слаўнямі.
- 41 Усімі жывымі учцён, ён падзячыў усім жывым.
Забіўшы Врытру, Маггаван разам з боствамі, радасны,
склаў пашану тады Вішну, найлепшаму ва ўсім быцьці.
- 42 Па сьмерці Врытравай, аднак, што наводзіў на бостваў жах,
грэх падману тады Індру стаў гнясьці, о Юдгіштхіра,
ды грэх забойства сьвятара — Вішварупы жарбянага.
- 43 Сам ня свой, ён на край сьвету, непрытомны, уцёк тады —
пад цяжарам грахоў Шакру стала ўжо не пазнаць зусім:
схаваўшыся ў вадзе, жыў ён, уючыся, нібы зьмяя.
- 44 І вось, калі зьнік Маггаван, прыгнечаны сваім грахам,
апусьцела зямля, княжа, сталі сохнуць паўсюль лясы,

18. УА *ratya-dāruṇe*. ПН *atidāruṇe* 'вельмі жахлівы'.

- перасталі цячы рэкі, ды з азёраў сышла вада.
 45 Ахапіў жывёлаў тады велястрах ад бяздожджыцы,
 нават богі зь вялік-рышы тады моцна спужаліся.
 46 Бяз князя тады патануў сьвет у бедах і злыбедах,
 і ў страху пыталі багі: «Хто ж над намі ўладарыцьме?»
 47 Пыталі і багі-рышы на нябёсах, бяскняжыя,
 ды ніводзін з багоў князем не наважыўся стаць тады.

*Такая ў сьвятой Магабгараце ў Разьдзеле пра намогі
 10-я частка.*

ЧАСТКА 11

Шалья прамовіў:

- 1 І сказалі тады рышы ды найлепшыя між багоў:
 «Памажма на княства багоў мы прыўкраснага Нагуша!»
 І пайшлі яны ўсе разам ды сказалі: «Будзь князем нам!»
 2 Адрок тады рышы, багом і ўсім продкам той Нагуша:
 аб сваім клапацячыся дабрабыце, о пан зямлі:
 3 «Слабы я й ня маю магі бараніць вас, нябёсьнікі.
 Ва ўладцы гадзіцца адно моцны, моц жа у Васавы».
 4 І сказалі тады знову багі з рышы прамудрымі:
 «З дапамогай жарбы нашай дасі рады, о Нагуша!
 5 Агульныя у нас страхі, тут сумневу ня можа быць.
 Дай памазаць сябе, княжа, й праў на небе, о Нагуша!
 6 Каго б ты ні ўбачыў: багоў, якшаў, данаваў, ракшасаў,
 гандгарваў, рышы ці дзядоў — ты іх сілу бліскучую
 у сябе убіраць зможаш. Так ты й станеш магутлівым.
 7 Заўсёды кіруючыся дгармай, праў трыма сьветамі!
 Ахоўвай сьвятароў-рышы ды багоў, о ўладарніча!»
 8 Здабыўшы найрэдка той дар, стаў на небе ўладарыць ён
 і, хаця ён праведным быў, але ўцехам сябе аддаў.
 9 У пекных прысадах багоў і ў садох самой Нанданы,
 на Кайласе й Белагары, на Гімалаі й Мандары,

- Маг'эндры, М'алаі й С'аг'і¹⁹, каля мораў і чыстых рэк
 10 ў атачэньні апсар, княжа, ў таварыстве бажыстых дзеў
 забаўляўся ўладца багоў па-ўсялякаму, Нагуша,
 11 аповеды слухаў штодня, слыху й сэрцу прыемныя,
 а таксама гудзьбу й сьпевы медагучнапрыгожыя.
 12 Прыслужвалі ж яму рышы Вішв'авасу ды Нарада,
 грамады гандгарваў, апсар і шэсьць пораў уцеленых.
 І прыемны там вей веяў, прахалодны а водарны.
 13 І вось аднойчы, калі так забаўляўся князь Нагуша,
 убачыў ён раптам Шачы — жонку Васавы люблюю.
 14 Ubачыўшы ж яе, злосьнік у прыдворных сваіх спытаў:
 «Чаму гэта Шачы, жонка Індры мне не прыслужвае?
 15 Цяпер я — пан багоў Індра, і ўсіх сьветаў уладца я.
 Адвядзеце Шачы сейміг у пакоі мае, а то...»
 16 Пачуўшы аб гэтым, ракла тая ў скрусе Брыгаспаці:
 «Абаронь, сьвятару, мяне ты ад Нагушы злоснага!
 17 Ты гаворыш, што я ўсякім шчасным знакам адзначана,
 што я любя Пану багоў і бясконца шчаслівая,
 18 што я мужу свайму верна і ня быць удавою мне.
 Так мне ты казаў, дык зрабі словы гэтыя ісьцінай!
 19 Ніколі раней на вецер не казаў ты, Брыгаспаці.
 Хай жа стануць ісьцінаю й гэты словы, о найсьвятар!»
 20 Адрок Брыгаспаці тады жонцы Індры спалоханай:
 «Усё тое, што я мовіў табе, станецца ісьцінай!
 21 Ужо хутка ты зноў з Шакрам, сваім мужам, пабачысься.
 Ня бойся ж Нагушы зусім, я кажу табе ісьціну.
 Неўзабаве цябе зь Індрам я злучу, о вялебная».
 22 Прачуў тады Нагуша-князь, што Шачы у Брыгаспаці
 шукае ад яго схову, і страшэнна разгневаўся.

*Такая ў сьвятой Магабгараце ў Разьдзеле пра намогі
 11-я частка.*

19. Тут пералічаныя ўсе сем горных ланцугоў Джамбудвіпы.

ЧАСТКА 12

Шалья прамовіў:

- 1 Убачыўшы Нагушаў гнеў, багі з рышы прамудрымі
 прамовілі пану багоў, у ярасьці жахліваму:
 2 «Утаймуй жа свой гнеў, княжа! Ад яго увесь сьвет дрыжыць
 з гандгарвамі, кіннарамі, велязьмямі й чортамі.
 3 Гнявіцца падобным табе не гадзіцца, о праведны.
 Багіня Індрані²⁰ — жана мужа іншага, Нагуша!
 4 Адхілі ж ад граху думкі, ад паганьбы чужой жаны!
 Добра табе, пане багоў! Праў па дгарме падданымі!»
 5 Іх радай пагрэбаваў той амарочаны юрам князь
 і такія тады боствам мовіў словы, разыюшаны:
 6 «Калі Індра жану рышы Агалью бездакорную
 зьнеслаўляў пры жывым мужу, што ж яго не спынялі вы?
 7 Многа й іншых ліхіх дзеяў, хлусьні й крыўдаў калісьці ён
 учыніў, гэты ваш Індра. Што ж яго не спынялі вы?
 8 Хай прыслужвае мне пані — будзе так для яе найлепш.
 Дый вам ад гэтага, багі будзе толькі адна карысьць».

Багі прамовілі:

- 9 Прывядзём мы табе пані, як ты хочаш, о пан нябёс,
 толькі гнеў утаймуй, волат! Супакойся, о ўладніча!

Шалья прамовіў:

- 10 Прамовіўшы гэтак, багі разам з рышы, о бгарата,
 пайшлі к Брыгаспаці тады вестку сумну паведаміць:
 11 «Мы знаём, што жана Індры у цябе, о Брыгаспаці,
 прасіла аховы, сьвятар, і прытулак ты ёй надаў.
 12 О вялікаясны, багі з мудрацамі й гандгарвамі
 благаюць цябе: Індрані ты назад вярні Нагушу!
 13 Ён за Індру вышэй будзе, ён цяпер пан усіх багоў.
 Няхай мужам яго возьме красуня краснаклубая!»
 14 Пачуўшы іх словы, Шачы зарыдала тады наўзрыд,
 і сказала яна горка гэты словы Брыгаспаці:

20. *Indrāṇī* 'Індрава жонка'.

- 15 «О Индра сярод сьвятароў, не хачу ў мужы Нагушу!
Прашу я ў цябе аховы — барані ж ад бяды мяне!»
Брыгаспаці прамовіў:
- 16 Я прытул табе дам, пані, і ня кіну цябе, Шачы!
Як магу я цябе кінуць, бездакорну ды праведну?!
- 17 Бясчынства чыніць не хачу, пагатоў я усё ж сьвятар
і законы як сьлед знаю, справядлівасьць мне ісьцінай.
- 18 Ня выдам я вам Индрані! Йдзеце зь мірам сабе, багі!
Паслухайце толькі сьпярша, што прапета было калісь
на конт гэты самім Брагмам, о багі найпачэсныя.²¹
- 19 «Ня ўсходзіць семя у таго ў час пасеву
і дождж не дажджыць у таго ў час дажджовы,
хто выдасць ворагу свайго прытульніка —
шукацьме схову, ды нідзе ня знойдзе.
- 20 Той марна ежу сабе знайсці спрабуе,
той зь неба падае далоў, самлелы,
хто выдасць ворагу свайго прытульніка —
ў таго жаротваў не прымаюць богі.
- 21 У таго дзеці без пары ўміраюць,
а дзяды ідуць у выгнаньне вечнае,
хто выдасць ворагу свайго прытульніка —
таго перуном паражаюць богі».²²
- 22 Добра гэта ведаючы, я ніколі ня выдам вам
Шачы, што ведама усім як жана Индры любая.
- 23 Зрабеце ж Индрані дабро, учынеце дабро і мне,
бо ня выдам я вам пані, о першыя сярод багоў!
Шалья прамовіў:
- 24 І сказалі тады богі настаўніку Брыгаспаці:
«Тады парай нам, што рабіць, о першы з Ангіра́січаў!»
Брыгаспаці прамовіў:
- 25 Хай папросіць счакаць трохі Шачы пекная Нагушу —

21. ДР.

22. Вершы 19–21 складзены ў намеры *triṣṭubh-* (уяпярэмешку з *jagatī-*) — досыць нэрэгулярным, што ўказвае на іх старажытнасьць.

- тады будзе дабро пані, тады будзе дабро і вам.
- 26 Перашкоды час сам твораць, час адсоўвае час далей,
а Нагуша праз дар вашы стаў ня толькі магутлівым,
але й пыхлівым, о багі, ды празь меру усякую.²³
- Шалья прамовіў:*
- 27 Пачуўшы такавы словы, адказалі яму багі:
«Слушны словы твае, пане. Так унікнем мы ўсе бяды.
Трэба толькі Шачы зараз супакоіць, настаўніча».
- 28 І тады ўсе багі з Агні на чале Шачы мовілі
спакойна такавы словы, добра сьветам жадаючы:
- 29 «На табе дзяржыцца адной цяпер сьвет, о прыўкрасная.
Не чакай! Да Нагушы йдзі, о мужу свайму верная!
- 30 Ахоплены юрам к табе, хутка згіне ён, чыстая,
і Васавя сабе тут жа верне ўладу над боствамі».
- 31 Згадзіўшыся зь імі, Шачы дзеля добра агульнага
пайшла, саромеючыся, да Нагушы да грознага.
- 32 Убачыўшы ж яе, праўца, прыўкрасную ды юную,
усьцешыўся, ліхі сэрцам, амарочаны жадаю.

*Такая ў сьвятой Магабгараце ў Разьдзеле пра намогі
12-я частка.*

ЧАСТКА 13

Шалья прамовіў:

- 1 Прамовіў Індрані тады валадар багоў Нагуша:
«Я Індра усіх трох сьветаў, о Шачы яснаўсьмешная.
Прымі ж ты, красуня, мяне у мужы, краснаклубая!»
- 2 Пачуўшы такавы словы, багіня мужаверная
задрыжала тады ў страху, нібы пальма пад бураю.
- 3 Ўкланіўшыся Брагму, яна склала рукі шанобліва
і сказала пану багоў, князю Нагушу грознаму:
- 4 «Я хачу папрасіць, княжа, у цябе крыху верамя.

23. ДР.

- бо й дасюль няведама нам, што зь Индрам і куды ён зьнік.
- 5 Калі праўда высветліцца ці нічога ня знойдзецца,
я прыйду да цябе тут жа — маё слова ёсьць ісьцінай!»
Пачуўшы такавы словы, вельмі ўсьцешыўся Нагуша.
Нагуша прамовіў:
- 6 Няхай будзе гэтак, Шачы, як цяпер абяцаеш мне.
Разьведаўшы ж усё, маеш ты прыйсьці да мяне тады!
Шалья прамовіў:
- 7 Адпусьціў яе пан бостваў, і пайшла жана Индрава
у дом Брыгаспаці тады, багіня гаравітая.
- 8 Пачуўшы ад яе весткі, ўсе багі Агні-чольныя
сталі раду тады радзіць, як вярнуць Пакашасану²⁴.
- 9 Сустрэўшыся затым зь Вішну, з Багабогам магутлівым,
у трывозе мовілі так багове красамоўныя:
- 10 «Грахом забойствам сьвятара прыгнечаны, зьнік Васава.
Ты надзея цяпер наша, пан сьвету першароджаны.
Для аховы усіх бытаў ты як Вішну ўвасобіўся.
- 11 Адужаўшы з табой Врытру, абламаўся²⁵ сам Васава
пад цяжарам грэху. Парай, як ачысьціць яму сябе».
- 12 Пачуўшы такавы словы, адказаў тады Вішну ім:
«Хай вучтай мяне ўчціць Шакра! І ачышчу я Васаву.
- 13 Учціўшы заколам каня, Индра верне ураз тады
над багамі сабе ўладу і бяз страху зноў правіцьме.
- 14 А Нагуша ліхі згіне за свае ліхадзеянні.
Пацярпеце ж яшчэ трохі, о багі, й будзьце пільнымі!»
- 15 Пачуўшы такавы словы, прыемныя, бы амрыта,
усе богі тады з рышы й з настаўнікамі рушылі
туды, дзе, спалоханы, жыў пан багоў Индра-Васава.
- 16 Там і быў праведзены ўраз найвялікі закол каня,
каб ачысьціць пана багоў, о найлепшы між бгаратаў.
- 17 Разьдзяліў сваю віну Индра паміж дрэвамі й рэкамі,

24. *Paka-śāsana-* 'забойца [дайт'] Пакі' — адно зь Индравых імён.

25. УА гульня слоў. З аднаго боку, Индра перамог Врытру (*vr-tra-*), зь іншага — сам быў адолены (*vr-ta-* 'агорнуты, стрыманы') грахам забойства сьвятара.

- паміж гарамі ды зямлёй, а таксама між жонкамі.
- 18 Падзяліўшы свой грэх гэтак і пазбавіўшыся яго,
ачысьціўшы тады Індра²⁶ і стаў знову самім сабой.
- 19 Пабачыўшы ж з таго месца непакіснага Нагушу,
што сіду ува ўсіх бытаў адбіраў сваім позіркам²⁷,
- 20 знову знікнуў Грза Балы²⁸ і, нябачны усім жывым,
стаў блукаць тады па зямлі, свайго часу чакаючы.
- 21 Калі знову прапаў Шакра, зарыдала рыдма Шачы.
«О Шакра! — пачала жонка галасіць яго, скрушная. —
- 22 Калі дарыла і калі ўзьлівала я,
калі настаўнікаў сваіх здавальвала
і калі ўва мне ёсьць хоць трохі ісьціны,
няхай я мужу застануся вернаю!²⁹
- 23 Схіляюся я прад Начой багавітай ды чыстаю,
што Паўночным ідзе шляхам³⁰: хай жаданьне супоўніцца!»
- 24 І вось, ачысьціўшы сябе, яна ўважыла багіню Ноч
ды вернасьцю й ісьцінаю ўчыніла варажбу³¹ тады:
- 25 «Дзе цяпер пан багоў Індра, укажы, калі ласка, мне!
Хай ісьціна ісьцінаю мне цяпер ды адкрыецца!»

*Такая ў сьвятой Магабгараце ў Разьдзеле пра намогі
13-я частка.*

26. АС *vi-jvarah* 'свабодны ад пакут'.
27. УА крыху іначай: «які нішчыў бліск усіх істотаў і быў непераможны дзякуючы выдатнаму дару».
28. *Bala-sūdana*- 'забойца Балы' — адно зь Іन्द्रавых імён.
29. Памер *śloka*- зьменены на *jagatī*-.
30. Паўночны шлях — гэта рух сонца ад зімовага сонцастаяньня да летняга, т-б. калі ноч караецца, а дзень даўжэе. Насамрэч, гэту фразу можна зразумець і як «што пачалася ў летняе сонцастаяньне», т.-б. можа ісьціся і пра ноч, якая расьце.
31. *upa-śruti*- 'прыслухваньне, нябёсны голас' — у слоўніку *Hārāvali* 'Нізка пэрлаў' Пурушоттмадэвы гаворыцца, што *upaśruti*- — гэта голас, які чуюць уначы ў адказ на запытаньне пра свой лёс.

ЧАСТКА 14

Шалья прамовіў:

- 1 Явіла тады Варажба сябе Індрані праведнай,
і, ўбачыўшы яе поруч, прыўкрасную ды юную,
2 уважыла Шачы госьцю ды спыталася радасна:
«Калі ласка, скажы, хто ты, о пані пекнатварая?»

Варажба прамовіла:

- 3 О багіня, я — Варажба. Прад табой я зьявілася,
бо тваёю ісьціннасьцю, о Шачы, я здаволена.
4 Ты верная свайму мужу, ты устрымам надзелена.
Пакажу я табе Шакру, бога врытразабойчага.
Ня баўся, за мною ідзі — і пабачыш зноў Васаву.

Шалья прамовіў:

- 5 Пакрочыла Шачы тут жа за багіняю той тады,
і, мінуўшы богасады а вяршыні шматлікія,
перайшла яна Гімават і выйшла на паўночны бок.
6 Дасягнуўшы тады мора, на шмат ёджан разьлеглага,
папала на выспу Шачы, разнадрэвамі ўбраную.
7 Там убачыла яна, княжа, дзіва-возера з птушкамі,
што ўшыркі і ўдоўжкі ажно на сто ёджан прасьцерлася.
8 Усьцілалі яго падмы пяці колераў, пан людзей,
і віліся вакол пчолы над расьцьвілымі кветкамі.
9 І, расьцяўшы сыябло падмы, увайшла у яго Шачы
і пабачыла там Шакру між валокнаў, о бгарата.
10 Убачыўшы ж мужа ў такім дробным целе, яго жана
з Варажбою тады разам драбнацелаю сталася.
11 Уславіла Шачы Індру, яго вычыны ўспомніўшы,
і адрок Гроза гарадоў на ўслаўленьне яе тады:
12 «Навошта ты прыйшла гэтуль, і як ты мяне тут знайшла?»
Расказала тады пані пра намер ліхі Нагушаў:
13 «Узяўшы ў абладу сусьвет, загардзіўся зламысьлівец,
й, ачмураны сваёй сілай, загадаў ён мне так тады:
«Прыходзь улагоджваць мяне!» І прызначыў мне нават час.
14 Калі не ўбароніш мяне, яго стану нявольніцай.

- Таму і прыйшла я ў скрусе да цябе, о Шатакрату³²!
 Забі ж, дужарукі, хутчэй грахадумнага Нагушу!
 15 Адкрыйся нарэшце сьвету, о граза дайт'я-данаву!
 Зьбяры сваю сілу ды зноў валадарствам багоў кіруй!»

*Такая ў сьвятой Магабгараце ў Разьдзеле пра намогі
 14-я частка.*

ЧАСТКА 15

Шалья прамовіў:

- 1 Пачуўшы такавы словы, адказаў тады Васава:
 «Цяпер для храбрасьці ня час, бо мацнейшым ёсьць Нагуша.
 2 Далі сілы яму рышы падношамі³³ ды ўзьлівамі,
 таму нам трэба да праўбы зьвярнуцца, о прыгожая.
 3 Нікому пра гэта ня моў і таёмна усё зрабі!
 Пайшоўшы да Нагушы, ты на самоце скажы яму:
 4 “Прыедзь па мяне на возе, што запрэжаны мудрымі,
 і тады я тваёй волі падкаруся, о ўсеўладар!”»
 5 Пачуўшы такавы словы, адракла падмавокая:
 «Няхай будзе так!» — і пайшла да Нагушы зламыснага.
 6 Пабачыўшы Шачы, праўца ёй з усьмешкаю так сказаў:
 «Вітаю цябе, красуня! Што зрабіць для цябе, скажы!
 7 Даверся мне, пані, бо й я табе верны, о кемная!
 Што маеш на думцы цяпер, я зраблю, о найзграбная.
 8 Не саромся, прашу, пані, і даверся мне, пекная.
 Клянуся ісьцінай тваё жаданьне споўніць кожнае!»

Індрані прамовіла:

- 9 Я хачу крыху пачакаць, як ты мне й абяцаў раней,
 а там ужо станеш маім ты мужам, о ўладар багоў.
 10 Што на сэрцы ў мяне, княжа, ты паслухай уважліва.
 Калі споўніш маю просьбу і пакажаш, што верны мне,

32. *Śata-kṛati-* — адно з імён Індры.

33. *kavua-* — паднашэньні продкам.

- то я тут жа стану тваёй, о праслаўлены Нагуша!
- 11 На конях ездзіць Маггаван, на сланох і на повазах,
а я хачу, каб у цябе было вазіла іншае,
якога няма ні ў Вішну, ані ў Рудры, ні ў асураў³⁴.
- 12 Няхай цябе носяць паўсюль на паланкіне, Нагуша,
усе сьвятыя мудрацы. Вось жаданьне маё, ўладар.
- 13 Ня трэба табе раўняцца ні з багамі, ні з чортамі.
Адымі ў іх усю сілу, паглядзеўшы на іх усіх,
і больш ніхто супраць цябе не насмеліцца выступіць!
- Шалья прамовіў:*
- 14 Пачуўшы такавы словы, вельмі ўсьцешыўся Нагуша
і прамовіў тады гэтак багавіцы ўладар багоў:
- 15 «Небывалы ты назвала сродак руху, о пекная.
Даспадобы ён мне вельмі! Я належу цяпер табе!
- 16 Ня можа бо слабко рышы загадаць сябе ўсюль насіць.
Я ж магутны й пан усяго, што было, ёсьць і станецца.
- 17 Агняўлюся — й сьвету ня быць. Я апора ўсяму вакол.
Багі, гандгарвы ды чарты, зьмеі, ракшасы, кіннары —
- 18 ўсе сьветы ня змогуць змагчы мяне ў гневе, о пекная!
На каго ні гляну, Шачы, з таго моц я выцягваю.
- 19 Таму просьбу тваю, пані, я змагу лёгка выканаць.
Насіцьмуць мяне сем рышы й сьвятар-рышы прамудрыя.
Пабач жа вялікасьць маю і раскошу, о слаўная!»
- 20 Прамовіўшы гэтак Шачы, адпусьціў ён прыўкрасную,
а сам у нябёсны поваз мудрацоў тады ўсіх запрог.
- 21 Ачмураны сваім дарам і пажадай ахоплены,
загадаў той блюзьнер рышы сябе везьці, о бгарата.
- 22 Індрані ж, адпушчаная, прамовіла Брыгаспаці:
«Амаль выйшаў той час, пане, які даў мне злы Нагуша.
Знайдзі ж хутчэй Індру для той, што табе так адданая!»
- 23 «Добра! — ёй вялебны адрок, жонцы Індры, Брыгаспаці. —
Ня бойся ты яго, пані, ліхамыснага Нагушы.
- 24 Нядоўга, красуня, яму засталася, нікчэмнаму!

34. АС «ні ў ракшасаў».

- Ён згінуў, як толькі рышы, няправедны, запрог у воз.
 25 Узьліў я зараз учыню, каб зьніштожыць зламысьніка,
 і Шакру знайду, о Шачы. Дык ня бойся! Дабра табе!»
 26 Распаліўшы агонь сейміг, ён найлепшыя ўзьлівы ўзьліў,
 Брыгаспаці вялік-дужы, каб Уладцу багоў вярнуць.
 27 І тады вялебны Агонь з волі уласнай, о бгарата,
 дзіважонкі прыняў выгляд і памчаўся на пошукі.
 28 Хутчэй за мысль абляцеў ён увесь кругавід тады,
 ласы ды горы азірнуў, зямлю й прастрань паветрану
 ды ў імгненьне вока назад вярнуўся да Брыгаспаці.

Агні прамовіў:

- 29 Анідзе не знайшоў, пане, я Індру, ўладара багоў.
 Засталіся адно воды, бо няма туды ходу мне.
 Калі нешта яшчэ трэба, то кажы: я усё зраблю.

Шалья прамовіў:

- 30 І мовіў настаўнік багоў: «О зіхоткі, ўвайдзі ў ваду!»

Агні прамовіў:

- 31 Не змагу я ўвайсьці ў воды, бо загіну тады уміг.
 Дабрабыту табе, ясны, я аховы тваёй прашу.
 32 Жалеза — з каменю, агонь — з вады, кшатрыі — з брагманаў.
 Іх сіла, што ўсё асіліць, проці ўзнору свайго — нішто.³⁵

*Такая ў сьвятой Магабгараце ў Разьдзеле пра намогі
15-я частка.*

ЧАСТКА 16

Брыгаспаці прамовіў:

- 1 О Агні, ты носьбіт ахвяр, ты ёсьць вуснамі ўсіх багоў!
 Ты як тайны сьведка жывеш унутры ўсіх жывых істот.
 2 Ты адзіны, ракуць зорцы, і траякі у той жа час.
 Калі б ты пакінуў сусьвет, ён бы згінуў у той жа міг.

35. УА *teṣāṃ sarvatragaṃ tejaḥ svāsu yoniṣu śāmyati* 'ix усюдырушная бліск-сіла ў сваіх крыніцах аціхае/гасьне/сканчаецца'.

- 3 Цябе учціўшы, сьвятары разам зь дзецямі ды жонкамі
у прыстанак ідуць вечны, здабыты дабрачынамі.
4 О Агні, ты носьбіт ахвяр, ты ахвяра сам вышняя!
Чтуць на вучтах цябе людзі і на саттрах вялізманых.
5 Стварыўшы сьветы, о Жаротваноша,
ты спальваеш зноў іх, калі час прыходзіць.
Зь цябе усё гэта быцьцё радзіцца,
у цябе ж вяртаецца яно, о Агні^{36,37}
- 6 Цябе называюць хмарай і маланкай, о Жортваед.
Спапяляюць усіх зродаў языкі твайго полымя.
7 У цябе ўнутры ўсе воды, у табе гэты ўвесь сусьвет.
Нічога няма ў трох сьветах, што табе невядомае.
8 Сваю крыніцу чціць кожны. Дык ня бойся, ўвайдзі ў ваду,
а я табе надам сілаў ведамодламі вечнымі!

Шалья прамовіў:

- 9 Услаўлены гэтак Агні, празорца над празорцамі,
адрок Брыгаспаці тады, пахвадой задаволены:
«Знайду я для цябе Шакру! Я кажу табе ісьціну».
10 Пранік Агні тады ў воды, ад мора да малых ставоў,
і ўрэшце ў возера папаў, дзе схаваўся Шатакрату.
11 Агледзеўшы усе падмы, што расьлі там, о бгарата,
унутры аднаго зь сыцёблаў ён закмеў тады Васаву.
12 Прымчаўшы к Брыгаспаці, ён расказаў яму ветліва,
што Індра схаваўся ўнутры валакна сьцябла лотаса³⁸.
13 Тады разам зь вялік-рышы, з багамі ды з гандгарвамі
адправіўся ўскорасьці той да Ўладыкі усіх багоў
і ўславіў, згадаўшы усе яго прошлыя вычыны:³⁹
14 «Ты зьніштожыў вялік-чорта, велястрашнага Намучы,

36. УА 'ўсяго гэтага быцьця спараджальнік, / ты ж, о Агні, становісься зноў [яго] спыненнем'. Пераклад ідзе за гласамі, якія дае Нілакантха: *prasūti-* 'месца ўзьнікнення', *pratiṣṭhā-* 'месца зьнікнення'.

37. Памер *triṣṭubh-* з двума доўгімі радкамі.

38. АС «прыняўшы вельмі маленькі выгляд».

39. ДР.

- а зь ім і Шамбару⁴⁰ й Балу — абодва гразнадужыя.
- 15 Знайдзі ж зноў у сабе сілы ды забі усіх ворагаў!
Устань, о Індра! Паглядзі, усе рышы й багі з табой!
- 16 Ужо ўратаваў адзін раз ты тры сьветы ад данаваў!
Узяўшы марскую пену, сілай Вішну насычану,
ты грознага здалеў Врытру, о Пан сьвету, о Князь багоў!
- 17 Ты з усіх істотаў найбольш варты шаны⁴¹,
табе няма роўнага тут, о Індра!
Ты ёсьць апорай усім жывым істотам.
Ты веліччу ўсіх надзяліў нясьмертных.⁴²
- 18 Абаронь жа сьветы й багоў! Аднаві магуту сваю!»
Услаўляны гэтак, пачаў расьці ў сіле Шатакрату.
- 19 Прыняўшы свой звыклы выгляд, падужэў ён, о бгарата,
і прамовіў тады слова настаўніку Брыгаспаці:
- 20 «Што яшчэ вам трэба зрабіць? Забіты бо сын Тваштара,
вылізманы Врытра, які праг сьветы праглынуць усе.
Брыгаспаці прамовіў:
- 21 Князь Нагуша, праўца зямны, сілай рышы, о Васавы,
стаў правіць у княстве багоў і цяпер прыгнятае нас.
Індра прамовіў:
- 22 Як жа змог ён княства багоў здабыць цяжказдабыўнае?
Якую ж чыніў ён жарбу? Колькі сілы ў яго, скажы!
Брыгаспаці прамовіў:
- 23 Спужаліся богі, калі ты зьнікнуў,
і сталі шукаць наўзамен валодцу.
Пайшлі тады богі, дзяды і рышы,
а зь імі й гандагарвы усе таксама,
- 24 і Нагушу гэтак тады казалі:
«Будзь нашым князем і абаронцам сьветаў!»
І мовіў ён ім: «Мне бракуе сілы.
Надзельце ж мяне вы жарбой і бліскам!»

40. Гл. РВ 1.54.4, 1.130.7, 2.12.11, 2.14.6, 4.26.3, 4.30.14 ды інш.

41. АС «найбольш жаданы».

42. Памер *trīṣṭubh-* з двума доўгімі радкамі.

- 25 І палам яго надзялілі богі,
і стаў ён князем тады сілы грознай.
Здабыўшы ж княства, ён запрог пустэльнікаў
і ездзіць па сьветах на іх, зламысны.
- 26 Ніколі ня глядзь на яго, о Шакра!
Пагляд яго труйны і бліск скрадае.
Яго баючыся, усе багове
хаваюцца ўсюль ад яго узроку».
- Шалья прамовіў:*
- 27 Пакуль гаварыў гэтак Пан малітвы,
зьявіўся там сьветапастыр Кубэра,
Вайва́свата Яма, а зь ім прадаўні
бог Сома, княжа, й Варуна, ўладца водаў.
- 28 Сказалі тады яны Індру гэтак:
«О шчасьце, забіты Вішварупа й Врытра!
О шчасьце, ты цэлы і здаровы, Шакра,
а ворагі ўсе твае скараны горлам!»
- 29 Як сьлед адказаўшы на іх вітаньне,
заахвоціў іх тады гэтак Шакра:
«Магуцен князь Нагуша, ўладар нясьмертных!
Паможце мне збораць яго, панове!»
- 30 Ён сказаў багі: «Мы яго баімся!
Пагляд яго труйны, а сіла грозна.
Калі ж ты для нас пераможаш Нагушу,
мы долю ў вучце сабе знову вернем».
- 31 Прамовіў Індра: «Няхай са мною Варуна,
Кубэра, Яма ды бог Сома сёньня
памазаны будуць! І так, панове,
мы грознага Нагушу зможам збораць».
- 32 Сказаў тады Васаву гэтак Агні:
«Дай долю і мне — пасаблю табе я!»
І мовіў той: «Добра! На вялікай вучце
будзе доля Індры ды Агні спольнаю».
- 33 Абдумаўшы ўсё, багавіт Веляіндра, ўладар багоў,
учыніў ім тады шану, дарадаўца, належную

- 34 і Кубэру зрабіў панам усіх якшаў з багацьцямі,
Вайвасвату — усіх продкаў, а Варуна — усенькіх вод.

*Такая ў сьвятой Магабгараце ў Разьдзеле пра намогі
16-я частка.*

ЧАСТКА 17

Шалья прамовіў:

- 1 І вось калі так разважаў велямудры ўладар багоў
са сьветапастырамі, як ім забіць таго Нагушу,
там зьявіўся вялік-рышы — сам Агаст'я⁴³, о бгарата.
2 Уважыў ён пана багоў: «Віншую цябе, Васавя,
з пагібельлю Вішварупы ды Врытры ліхадзейнага!
3 Віншую цябе й з падзеньнем ліхамыснага Нагушы!
Я рады бачыць, што усе твае ворагі згинулі».

Індра прамовіў:

- 4 Вітаю цябе, Агаст'я! Рады бачыць! Прымі ж маю
ты карову, для ступ воды, сэрбавіцу ды варціцу.

Шалья прамовіў:

- 5 Учыніўшы яму шану ды ўсадзіўшы на посьцілку,
спытаў тады радасна бог сьвятара таго слыннага:
6 «Прашу, раскажы мне хутчэй, о найлепшы з двуроджаных,
як зрынута быў зь нябёсаў ліхадумны той Нагуша!»

Агаст'я прамовіў:

- 7 Шчасьцяносны расказ гэты я ахвотна паведаю.
Пачуй жа, як паў зь нябёсаў ганарлівы князь Нагуша!
8 Зьнябытыя цяжкой працай, везучы таго грэшніка,
багарышы тады, Шакра, й сьвятар-рышы бясхібныя,

43. *Agastya* — знакаміты рышы. У *Bṛhad-devatā* (5.149–152) прыводзіцца такое паданьне пра яго паходжаньне. Аднойчы на адправе Мітра й Варуна, убачыўшы апсару Ўрвашы, выпусцілі сваё семя, якое ўпала ў гаршчок з ахвярнаю вадою. У той самы момант на сьвет зьявіліся два магутныя жарбіты. З той часткі семені, што трапіла ў збан, нарадзіўся Агаст'я, а з той, што трапіла на зямлю, — Васіштха.

- спыталі Нагушу зьнячэў пра справу адну спрэчную:
- 9 «Ёсьць у Ведзе адны модлы на кароваапырскваньне:
сапраўдны яны або не — адказы нам, о Васавя!»
І ён, амарочаны цьмой⁴⁴, адказаў ім тады, што «не».
- Мудрацы прамовілі:*
- 10 Аддаўся адгарме ты, князь, і дгарму занядбаў зусім!
Іх сапраўднасьць яшчэ рышы абвясьцілі даўнейшыя.
- Агаст'я прамовіў:*
- 11 Пачаў ён тады спрачацца з мудрацамі, о Васавя,
і нагой незнарок, божа, крануўся галавы маёй.
- 12 Ураз ён пазбыўся ўсяе свае сілы ды пекнасьці⁴⁵,
і прамовіў тады гэтак я Нагушу спужанаму:
- 13 «Раз бязганную ты зганіў саму Веду прадаўною⁴⁶
ды маёй галавы, дурню, ты крануўся сваёй нагой,
14 а прад гэтым вялік-рышы, што амаль Брагму роўныя,
ты прымусіў свой воз везьці, — падзі долу цяпер зь нябёс,
15 бо вычарпаў ты дарэшты ўсе заслугі ранейшыя⁴⁷!
Дзесяць тысяч гадоў доле пражывеш ты у выглядзе
велязьмея й тады толькі на нябёсы зноў вернешся!»
- 16 Вось так з валадарства багоў і быў зрынута Нагуша.
У бясьпецы мы зноў, Шакра, і наш вораг пабораны.
- 17 На трынеба вяртай, божа, і кіруй ізноў сьветамі!
Ты адолеў свае здолі і сваіх варагоў збароў».
- Шалья прамовіў:*
- 18 Тады богі, радасныя, з мудрацамі вялікімі,
а таксама дзяды й якшы, усе зьмеі і ракшасы,

44. Ідзецца пра тры якасьці-складнікі *prakṛti-* 'прырода, матэрыяльны сьвет': *sattva-* 'яснота: якасьць чысьціні' *rajas-* 'смуга: якасьць частковай затуманенасьці' і *tamas-* 'цёмра: якасьць поўнай затуманенасьці'.

45. *niḥśrika-* 'пазбаўлены красы' — цікава, што гэтае й падобныя словы ўжываюцца ў МБ пры апісаньні трупаў (гл., напр., 3.281.17 і 14.17.22).

46. УА «Веду, створаную й выконваную папярэднімі сьвятар-рышы, беззаганную ганіш».

47. Плён добрых учынкаў у папярэдніх жыццях.

- 19 гандгарвы, апсары і ўсе краса-дзевы бажыстыя,
азёры, патокі, горы і ўсе моры, о пан людзей,
20 прамовілі Вялік-Індру: «Віншуем цябе, Васав!
Забіты Агаст'ем мудрым ліхамысльывы Нагуша
і скінуты гібець доле у зьмяіным у выглядзе!»

*Такая ў сьвятой Магабгараце ў Разьдзеле пра намогі
17-я частка.*

ЧАСТКА 18

Шалья прамовіў:

- 1 Апяваны тады, княжа, апсарамі й гандгарвамі,
сеў на Індру сланоў Індра, на Айравату — Пан багоў.
2 Вялікабліскучы Агні і прамудры Брыгаспаці,
Кубэра, валадар скарбаў, а зь ім Яма і Варуна —
3 з усімі багамі тады, з апсарамі й гандгарвамі
адправіўся Змагар Врытры на трынеба, о бгарата.
4 Злучыўшыся з сваёй жонкай, пан багоў тады Васав
у вялікай радасьці стаў правіць зноў трыма сьветамі.
5 І зьявіўся тады мудры Ангірас ды малітвамі
з Атхарваеды ўшанаваў Веляіндру, о бгарата.
6 Усьцешыўся таму сьпеву Пан трынеба і з радасьцю
надаў Атхарвангірасу тады гэтка вялікі дар:
7 «Будуць рышы цяпер Веду гэту зваць Атхарвангірас,
бо прамоўе⁴⁸ ўчыніў мне ты. Долю ў вучце ты мецінеш!»
8 Уважыўшы таго, княжа, мудраца правялебнага,
адпусьціў яго Пан бостваў, Ангіраса — Шатакрату.
9 Багатых на жарбу рышы й багоў дужых уважыўшы,
стаў правіць Маггаван знову водле дгармы, о бгарата.

48. Рышы ўважаюцца толькі зорцамі Ведаў, але ня іх творцамі, таму наводле вядомага азначэньня ṛṣi- ёсьць тым, хто прамаўляе Веды. Паколькі Ангірас уславіў Індру хвалебнамі з Атхарваеды, то Індра прызнаў за ім статус рышы Атхарваеды. Слова *atharvāṅgiras-* сапраўды сустракаецца ў АВ (10.7.20).

- 10 Так Индра з Индрані сваёй зазнаў беды й быў змушаны
хавацца і ў тайнасьці жыць, каб забіць сваіх ворагаў.
- 11 Таму не гнявіся, ўладар, што ў лясох ты зазнаў бяду
з дачкою Друпады й сваймі братамі велядучімі.
- 12 Як Индра, забіўшы Врытру, сабе княства вярнуў назад,
так і ты ўладарства сваё зноў здабудзеш, о бгарата.
- 13 Як Нагуша, вораг багоў і ўсіх двойчынароджаных,
на вечныя часы згінуў ад праклёну Агаст'і, так
- 14 і твае варагі, княжа, ліхі Карна й Дур'ёдгана,
знойдуць хутка сваю гібель, ліхамысныя каўравы.
- 15 І тады ўсёй зямлёй зноу аж да мора ты правіцьнеш
з братамі, о волат, сваймі і з прыгожаю Драўпадзі.
- 16 Ведароўны расказ гэты пра перамогу Васавы
мусіць слухаць кожны ўладар, перамогі жадаючы,
перад тым, як пачаць бітву, сваё войска пастроіўшы.⁴⁹
- 17 Таму й расказваю табе я расказ гэты велічны:
заўсёды дадае ўслава магуты велядухаму.
- 18 А гібель ваяроў дужых ужо блізка, о пан людзей,
і прычынаю ёй будзе ліхачынства Дур'ёдганы
ды сіла Бгімы-ваяра, а таксама моц Арджуны.⁵⁰
- 19 Хто ўважліва гэты расказ прачытаў, той ачысьціцца
ад грахоў, дасягне неба й раявацьме і тут, і там.
- 20 Ня будзе такі бязьдзетным і ня меціме ворагаў,
не зазнае бяды, княжа, й пражыве жыцьцё доўгае.
Ён меціме ва ўсім посьпех і ня знацьме ні ў чым параз.
- Вайшампаяна прамовіў:*
- 21 Гэтак Шальва тады князю надаў духу, о бгарата,
учыніўшы яму шану, першы з дгармападтрымнікаў.
-

*Такая ў сьвятой Магабгараце ў Разьдзеле пра намогі
18-я частка.*

49. ДР.

50. ДР.

РАЗМОВА ВІДУРЫ З СЫНАМ

5.131–134

Гэты ўрывац становіць выдатны прыклад чыста эпічнай кшатрыйскай паэзіі старажытнай Індыі, які калі й зазнаў хоць-якую рэдактуру з боку брагманаў-кампілятараў МБ, то яе ані не відаць. Акалічнасьці, у якіх расказваецца гэты аповед, наступныя. Крышна, вярнуўшыся з Гастынапуры, дзе ён бясплённа спрабаваў схіліць каўраваў да міру, зьяўляецца перад Кунці ды, расказаўшы ёй пра няўдачу свайго пасольства, пытаецца, што яму перадаць пандавам. Тая ж, ведаючы, што Юдгіштхіра дагэтуль ня хоча распачынаць вайну, просіць Крышну перадаць яму шэраг настаўленьняў у дгарме князя ці, шырэй, ваяра (*rāja-dharma- / kṣattrīya-dharma-*), якія павінны прымусіць яго зьмяніць сваё меркаваньне. Адным зь іх і ёсьць «Размова Відуры з сынамі».

Цалком магчыма, што тэкст, які захаваўся ў МБ, — толькі ўрывац большай паэмы, аднак і ў такім выглядзе гісторыя знайшла свайго чытача й займела пэўную папулярнасьць, аб чым, напрыклад, кажа тое, што яе паэтычны пераклад на ангельскую мову ў свой час рабіў знаны індыйскі мысьляр і нацыяналіст Шры Аўрабіндо. Зьместам гэтай эпічнай паэмы, відаць, была барацьба за першынства паміж суседнімі плямёнамі саўвіраў і сіндгу, у якой, як паказвае сама МБ ды іншыя крыніцы, перамаглі першыя. Як і ў выпадку ўсякага эпасу, час падзей вызначыць вельмі цяжка, але паколькі ў 5 ст. да н.э. Сіндг стаў часткаю Ахемэнідзкай дзяржавы, то, відаць, ня будзе памылкаю аднесьці змаганьне саўвіраў зь сіндгу, апісанае ва ўрыўку, да часу перад пэрсыздзім заваяваньнем. Сам жа тэкст, відаць, быў створаны некалькімі стагодзьдзямі пазьней.

Што датычыцца фармальнага боку аповеду, то і тут ён заслугоўвае ўвагі як адзін з найлепшых узораў паэзіі ў МБ. Моцная й энэргічная мова, трапныя параўнаньні ды жвавы мэтар — усё гэта як найлепей перадае эмацыянае напружаньне ўрыўка.

ЧАСТКА 131

Кунці прамовіла:

- 1 Пра гэта ёсьць даўняя быль, што расказваюць мудрыя:
«Размова Відуры з сынамі», — о найлепшы між віцязяў.
- 2 У ёй і ляпей, і болей яна кажа на гэты конт.
Жыла колісь адна жонка на імя Відура, й была
з шляхетнага яна роду, парыўча ды запальчыва¹,
- 3 дгарме вояў заўжды верна, дасьведчана й празорліва,
уважная к чужым радам, між князёў паважаная.
- 4 І вось неяк яна сына ушчувала, што доўг забыў²
і, здужаны царом сіндгу, ляжаў, смутку аддаўшыся,
на ўцеху ворагам сваім, на гора сваёй мацеры:
- 5 «Адкуль жа ты такі ўзяўся?! Ты ня мой і ня бацькаў сын!
Ні гневу, ні палу ў табе! Выдаеш ты на сёнуха!
- 6 Ты жывы, дык адкуль распач? Трэба дгарму выконываць!
Ня ганьбі ж самога сябе ды малым не здавольвайся!
Трэба к лепшай імкнучь долі. Дык мужайся і страх забудзь!
- 7 Устань, баязьліўча! Вось так не ляжы пераможаным
на радасьць сваім варагом ды на гора суродзічам³!
- 8 Няцяжка напоўніць равок і мышыныя прыгаршчы.
Няцяжка здавальніць труса — і малым ён здаволіцца.
- 9 Ці памры, як малы цюцька, зуб зламаўшы аб ворага⁴,
ці ж у бой уступі сьмела, ў вочы гібелі глядзячы,
што бястрашна ўгары кружыць, то маўкліва, то з клёкатам.
- 10 Ці сьпярыша знайдзі слабіну у ворага, нібы сакол,
што бястрашна ўгары кружыць, то маўкліва, то з клёкатам.
- 11 Чаго ты ляжыш нібы труп? Перуном цябе выцяла?
Устань, баязьліўча! Вось так не ляжы пераможаным!
- 12 Чым сьмерцю умярці ўбогай, лепш праслаў сябе вычынам!

1. ДР.

2. ДК «які ня ведае [сваёй] дгармы».

3. АС «забыўшы гонар».

4. Або «ломячы ікол ворагу».

- Схіляцца ды ляжаць ніцма — не для воя⁵. Устань, ваяр!
 13 Успыхні ж на мгненне хаця б, як галоўні эбэнавгі⁶!
 Ня тлей, як мякіна з рысу, каб адно працягнуць жыццё!
 Успыхнуць і на міг лепей, чымся доўга куродымець.
 14 Хай нідзе на зямлі ў князя сын ня будзе асьліцаю⁷,
 але хай, як і сьлед мужу, сьмела ў бітве змагаецца,
 каб выканаць сваю дгарму ды сябе не зьняславіці!
 15 Здабыў не здабыў — хто мудры, той ніколі ня жаліцца,
 а робіць, што трэба рабіць, і жыцця не шкадуючы.
 16 Ці ў баі праяві сьмеласьць, ці лепш сьмерці сябе аддай!
 А дбаючы так пра дгарму, ты навошта цяпер жывеш?!
 17 Памеркла бо твая слава, здратаваны ахвяраў плён
 і вырваны карань уцех⁸, дык нашто ты цяпер жывеш?!
 18 І тонучы, трэба хапаць за нагу свайго ворага.
 І сыятым пад карэнь трэба супрацівіцца распачы
 ды упарта цяжар доўгу, як выносьлівы конь, цягнуць.
 19 Дзе ж адвага твая й гонар? Сваю мужнасьць цяпер згадай
 і выратуй род, што тоне у бядзе празь цябе адно.
 20 Аб дзівосных чьіх чынах не гаворыць наўкола люд,
 той стварае адно колькасьць⁹, не жанчына, але й ня муж.
 21 Хто сабе не зажыў славы ні ў шчодрасьці, ні ў сьмеласьці¹⁰,
 ні ў ведах, ні ў жарбе грознай, той ня сын, але матчын кал!
 22 А хто ў ведах або ў скарбах, у адвазе ці ў шчодрасьці
 перавысіў людзей іншых, той мужчынам і ёсьць адно!
 23 Бясслаўны ж і нізкі спосаб жыцця ўбогіх капалікаў¹¹

5. ДС «ня будзь ні пасярэдзіне, ні ўнізе, ні ў самым нізе».

6. У гэтым дрэве шмат смалы, таму яно ярка гарыць.

7. ДС «мяккім, як асьліца», т.-б., як тлумачыць НК, такім, які толькі грозна раве, але на справе баязьлівы.

8. ПН альбо княства, альбо багацьце.

9. Іншымі словамі, проста павялічвае сваёй наяўнасьцю колькасьць чалавек у родзе, але ня больш за гэта.

10. АС «ні ў здабыцці багацьцяў».

11. *kāpāla*- 'зьяваны з чэрапам' — шываісцкая сэкта, паслядоўнікі якой збіралі жабраніну ў міску з чалавечага чэрапа. Калі гэта не пазьнейшая ўстаўка, то

- не да твару табе, вою, — ён для трусаў ганеблівых.
 24 Хто нікчэмны, слабы духам, пагарджаны паўсюль людзьмі,
 пазбыты адзежы й ежы, наймалым задаволены,
 25 нікчэмны, нясьмелы й нізкі, то такому таварышу
 аніколі ня рад сябар, але толькі праціўнікі.
 26 Без пражытку мы ўсе згінем, з свайго княства пагнанья,
 пазбытыя ўсіх насалод і прыстанку, згалелыя.
 27 Ат, ня воя сярод вояў¹² я радзіла, о Саньджая¹³,
 а Калі¹⁴ пад імём сына — цябе, родазнішчальніка!
 28 О, хай ніводная з жанчын не народзіць падобнага —
 бяз волі, храбрыні й ятры — сына, любага ворагам!
 29 Ня тлей жа! Шугані ярка! Нападзі й забі супараў!
 На хвілю ці хоць бы й на міг успыхні між напасьнікаў!
 30 Той мужам завецца, хто зьдзек не сыярпіць, агнявіўшыся.
 Хто ж бязгнеўна цярпіць зьдзекі — хоць ня жонка, але й ня муж.
 31 Здаволя для велічы¹⁵ сьмерць, як і боязь з спагадаю.
 Хто ня дзее, слабы духам, той вялікім ня станецца.
 32 Ад ганебных грахоў гэтых ты ачысьці сябе цяпер
 і жалезным зрабі сэрца! Час вярнуць сабе зноў сваё!
 33 «Адстойвае горад» — таму і завецца мужчынам муж¹⁶.
 Таго ж, хто жыве як жонка, гэтак зваці няправільна.
 34 Калі праўца — ваяр сьмелы і магутны, нібыта леў,
 то нават калі ён згіне, ежай цешыцца люд яго.
 35 Адкінуўшы свае ўцехі, хто для княства стараецца,
 той прыносіць уміг радасьць сваім райцам, о Саньджая.

згадка капалікаў указвае на досыць позні час стварэньня гэтага тэксту (першыя надзейныя згадкі капалікаў адносяцца да 3–5 стст. н.э.).

12. ДС «які чыніць непрыстойнасьць (не паводле сваёй варны) сярод дабрачын-
 ных».
 13. *Sañjaya*- 'пераможлівы'.
 14. *Kali*- бог, які ўвасабляе сабою разлад і зваду.
 15. Або «для дабрабыту. Хто не стараецца, той не здабывае вялікага»; ПН «вы-
 сокага становішча».
 16. Тут даецца народная этымалёгія слова *puruṣa*- 'мужчына, чалавек', якое
 выводзіцца з *puram viśahate* 'горад адстойвае'.

Сын прамовіў:

- 36 Як ня ўбачыш мяне болей, то нашто табе ўся зямля?
Навошта аздобы табе, асалоды й само жыцьцё?

Маці прамовіла:

- 37 Хай ворагі ідуць нашы у сьветы для галетнікаў¹⁷,
а нашыя сябры — ў сьветы, што для рупных прызначаны¹⁸!
38 Ня будзь жа як тыя зломкі, бязвольныя ды ўбогія,
што ня маюць сваіх слугаў і з чужога жывуць стала!
39 Няхай залежаць ад цябе сьвятары ды таварышы,
як жывое — ад Парджан'і, як багі — ад Шатакрату.
40 Хто бо жывіць сабой, мужны, ўсё жывое, о Саньджая,
як дрэва пладамі — птушак, той жыве не дарэмліва.
41 Хто бароніць сваіх сьмела сваякоў і таварышаў,
як бароніць багоў Ша́кра, той жыве жыцьцём праведным.
42 Адно на сілу сваіх рук хто жыве абапёршыся,
здабывае той тут славу, а па сьмерці — і райскі стан.

*Такая ў сьвятой Магабгараце ў Разьдзеле пра намогі
131-я частка.*

ЧАСТКА 132

Відура прамовіла:

- 1 Калі зараз свайго муства ты зрачэсься, о Саньджая,
то хутка пойдзеш па шляху, якім ходзяць нікчэмнікі.
2 Бо хто сілы сваёй, сыне не паказвае ў сьмеласьці,
пнучыся жыцьцё захаваць, — не ваяр, а крадзежнік ён.
3 Мае словы, аднак, бачу, дарэчныя й разважныя,
на цябе ўплываюць ня больш, чым лякобы на мёртвага¹⁹.
4 Так, мае валадар сіндгу шмат прыхільцаў: калі ў адных
ні моцы, ні цяму няма — адно бедаў сядзяць і ждучь,

17. *kit-adya-ka-* 'які [кажа] «што [мне] сёння [ссыці]»'.

18. Лбо «для вартых павагі».

19. УА «на таго, хто вось-вось памрэ».

- 5 то іншыя зьбяруць тут жа свае сілы з усіх бакоў
і здрадзяць свайму ўладару, тваю сьмеласьць убачыўшы.
- 6 Аб'яднайся тады зь імі ды у горных у крэпасьцях
чакай, покуль бяда раптам не спасьцігне праціўніка,
бо ён чалавек, а людзі хіры й сьмерці падлеглыя.²⁰
- 7 Па імені ты — звыцяжнік, ды ня бачу таго ў табе.
Апраўдай жа імя, сыне! Няпраўдай не рабі яго!
- 8 Калі быў ты яшчэ дзіцем, адзін мудры сьвятар сказаў:
«Зазнае ён бяду страшну, але веліч здабудзе зноў!»
- 9 Вось таму ў звыцягу тваю я і веру, о Саньджая,
таму з табой я й гавару й гаварыціму зноў і зноў.
- 10 А каму дасягнуць мэты дапамагаюць іншыя,
той мэты даб'ецца, калі праўбы будзе трымаціся.
- 11 «Няважна, ці будзе ўдачным для мяне і для продкаў²¹ бой,» —
з такой думкай пастаў бітву ты рашуча, о Саньджая!
- 12 Анічога няма горай, сказаў Шамбара, чым калі
ані сёньня, ані заўтра няма чым харчаваціся.
- 13 Гэта горш за гібель свайго мужа й сына, так ён сказаў,
бо слова «бедната» проста замяняе сабою «сьмерць».
- 14 Зь вялікага роду ў гэты я прыйшла, нібы з става ў стаў,
жыла ў збытку й цешылася шанай мужа ды ўладаю.
- 15 Сябры, што бачылі мяне заўсёды ва ўпрыгожаньнях
і ў пекных уборах, цяпер мяне ўбачаць у зрэбніцы.
- 16 Калі ўбачыш, як я й жонка зьнемагацьмем ад голаду,
то наўрад ці далей жыці ты захочаш, о Саньджая!
- 17 Калі ўбачыш, што ўсе слугі, сьвятары ды настаўнікі
пакідаюць наш двор бедны, то наўрад ці захочаш жыць.
- 18 Калі ўчынку твайго сёньня я ня ўбачу, як некалі,
дастойнага хвалы й славы, то ня будзе спакою мне!
- 19 Сказаць «не» сьвятаром — сэрца маё лопне ад сораму,
бо ні я, ні мой муж нігды сьвятару не казалі «не».

20. ДР.

21. Продкі ж згадваюцца таму, што ў абавязкі старэйшага сына ўваходзіць правядзеньне памінальных абрадаў.

- 20 Мы заўсёды былі іншым апорай, а ня цяжарам.
Чым цяжарам для іх быці, я з жыцьцём лепш расстануся.
- 21 У бязлодзьдзі будзь нам лодзьдзю, ў безьбярэжжы — тым берагам!
У бяссхоўі дай нам схову! Нам, памерлым, вярні жыцьцё!
- 22 Варагоў адалець можна, калі толькі ня хочаш жыць;
а калі табе больш, сыне, даспадобы быць еўнухам,
23 то лепей адразу пакінь ты жыцьцё сваё ўбогае²²!
Вой здабудзе сабе славу, й аднаго сьцяўшы ворага.
- 24 Забіўшы аднаго Вры́тру, Індра ўраз Веляіндрам стаў,
здабыў Веляіндры ўзятак²³ і ўладарства над сьветамі.
- 25 Ці сваё прамовіўшы ймя й на бой ворага вызваўшы,
ці выняўшы з волата дых, ці прадвойска расьсеяўшы,
26 калі ў чэснай барні славу здабывае сабе ваяр,
тады толькі прад ім вораг у спалоху схіляецца.
- 27 Хто адважна заўжды б'ецца, і жыцьцём сваім гардзячы,
таго зломкі пасья бітвы асыпаюць багацьцямі.
- 28 Хай спустошана ўсё княства, хай жыцьцё пад пагрозаю,
хто праведны, той варагоў пераможаных літуе²⁴.
- 29 Да амрыты й брамы у рай гаспадарства падобнае —
і таму, як бачыш, што шлях да яго загароджаны,
абрынься на ворагаў, вой, як асмалак палаючы.²⁵
- 30 Забі ж праціўніка у бай! Абавязак свой выканай!
Хай вораг ніколі цябе не пабачыць у распачы!
- 31 Ў атачэньні сяброў скрушных і супернікаў радасных
не хачу я цябе бачыць, няшчаснага, няшчасная.
- 32 Я хачу, каб ты раяваў, як раней, з саўвіранкамі —
юніцам жа сіндгу, сыне, не давай падкарыць сябе!

22. АС «адчаяўшыся сэрцам, паўшы духам».

23. Долю ў ахвярапрынашэньні сомы, вартую Індры. Пар. у *Satapatha-brāhmaṇa*-4.3.3.17: «Перад забойствам Врытры ён быў проста Індрам. Забіўшы ж Врытру, як [становайца] велякнязем, падкарыўшы [ворагаў], так ён стаў Веляіндрам. Таму [жрэц] бярэ Веляіндравы ўзятак. А яшчэ гэта робіць яго сапраўды вялікім для забойства Врытры, таму й бярэ Веляіндравы ўзятак».

24. ПБМ «ня літуе».

25. ДР.

- 33 Калі муж, малады й гожы, дабрародны й асьвечаны,
паважаны сярод людуд, свайму доўгу так здраджвае,
як бык, што ня цягне ярма, гэта сьмерць пры жыцьці, лічу.
- 34 Калі ты будзеш выдыгаць перад ворагам, Саньджая,
ды ахвосьцем хадзіць сьледам, то ня будзе спакою мне!
- 35 Не было яшчэ ў сім родзе, каб радзіўся у ім слуга.
Не павінен ты жыць, сынку, ярма іншых цягаючы!
- 36 Нязьменная сутнасьць воя, і яна мне вядомая.
Казалі пра яе ўдаўне, і казацьмуць аб ёй пасьяля.
- 37 Хто радзіўся на сьвет воем і доўг воя хто ведае,
ні ў страху, ні дзеля ежы той прад іншым ня схіліцца.
- 38 Ён мусіць упарта дзеяць, бо адвага — у дзеянні.
Няхай зломіцца ён раптам ды прад іншым ня схіліцца²⁶.
- 39 Павінен, як слон у гоне, вой кідацца на ворага²⁷,
а схіляцца адно перад сьвятаром, дгарму чынячы.
- 40 Ён іншымі²⁸ мусіць правіць і злачынцаў заўжды караць
з падмогай ці без падмогі, пакуль тут, на зямлі, жыве.

*Такая ў сьвятой Магабгараце ў Разьдзеле пра намогі
132-я частка.*

ЧАСТКА 133

Сын прамовіў:

- 1 Ат, з жалеза найнакш, маці, тваё сэрца ды выкута!
Скуль жа гневу ў табе столькі й варажнечы, акрутная?
- 2 Нікчэмны той звычай вояў, калі сыну адзінаму
ты гэткія рачэш словы, нібы я для цябе чужы!
- 3 Як ня ўбачыш мяне болей, то нашто табе ўся зямля?
Навошта аздобы табе, асалоды й само жыцьцё?

26. Гэты верш і часткова папярэдні паўтараецца ў МБ 5.125.18–19.
27. ДС «кружыць, горды». Падчас гону ў сланоў у 60 і болей разоў павышаецца ўзровень тэстастэрону, што праўляецца ў вельмі агрэсіўных паводзінах.
28. ДС «іншымі варнамі».

Маці прамовіла:

- 4 Усякім пачынам мудрых правіць дгарма і зыск адно.
Дзея іх я цябе, сыне, й пабуджаю ўступіць у бой.
- 5 Самы час праявіць зараз сваю мужнасьць, о Саньджая.
Калі ў гэты час рашучы ты за справу ня возьмесься,
то навек зьяславіш сябе сваім леным бязьдзеяньнем!
- 6 Калі сын сам сябе ганьбіць, але маці аб тым маўчыць,
то гэта асьліцы любоў, што нічога нявартая²⁹.
- 7 Дык пакінь жа ты шлях дурняў! Непрымальны для добрых ён!
Вялікая усё ж неведзь, калі столькі у ёй людзей!
- 8 Калі будзеш заўжды добрых ты паводзін трымаціся
і дзеяць узглядам долі³⁰, дгармы й зыску, о Саньджая,
тады й будзеш ты мне любы — толькі так, і ніяк інакш.
- 9 Хто ж цешыцца з свайго сына й свайго ўнука лянвіага,
належа ня выхаваных, той дарэмна дзяцей раджаў.
- 10 Хто ня чыніць сваёй дгармы, але чыніць ганебнае,
той нікчэма ні тут шчасьця не здабудзе, ані пасья.
- 11 Для войнаў створаны ваяр і звыцягі, о Саньджая.
Акрутным ён быць павінен для аховы сваіх людзей.
Пераможа або згіне — ён патрапіць у Індраў рай.
- 12 Адылі і ў жытле Шакры няма шчасьця падобнага
таму, што адчувае ваяр, падкараючы ворагаў.
- 13 Палаючы агнём гневу, воін, поўны рашучасьці,
і пасья шматлікіх параз да звыцягі усё ж імкне.
- 14 Ці згінуць, змагаючыся, ці змагчы сваіх ворагаў —
толькі гэтак знайсці можа спакой сэрцу свайму ваяр.
- 15 Хто мудры на зямлі гэтай, той малым не здаволіцца;
а хто здаволіцца малым, ненавідзець яго пачне³¹.

29. НК тлумачыць: «як асьліца марна любіць свайго сына, што бескарысны ў абодвух сьветах, так і я».

30. Гл. верш 49 у «Размове сьцяярвятніка й шакала».

31. ДС «Тут [на гэтым сьвесе] бо мудры чалавек уважае малое непрыемным. Каму на [гэтым] сьвесе малое прыемнае, таму ў рэшце рэшт малое [становіцца] непрыемным».

- 16 У каго ж здаволі няма, то і шчасьця няма ў таго,
і ўрэшце, як Ганга ў моры, ён зьнікае ў нябытнасьці³².
Сын прамовіў:
- 17 Няварта такое казаць свайму сыну уласнаму.
Пашкадуй мяне хоць трохі і маўкліва пастой цяпер.
Маці прамовіла:
- 18 Я рада, што пра доўг, сыне, ты згадаў і цяпер мяне
пабуджаеш яго споўніць. Пабуджаю цябе і я.
19 Тады толькі цябе ўшаню, калі ўсіх забеш сайндгаваў.
А звыцягу тваю ў бітве я прадбачу ужо цяпер!
Сын прамовіў:
- 20 Бяз скарбу й хаўруснікаў як варагоў мне змагчы цяпер?!
Ат, акружны мой стан, маці, і таму больш на княжаньне
няма спадзеву у мяне, як на неба у грэшніка.
- 21 Адылі, калі ты бачыш якісь спосаб вярнуць сваё,
то як сьлед яго растлумач для мне, мнагамудрая,
і я тое зраблю, маці, цот у цот, як параена.
Маці прамовіла:
- 22 Ня трэба сябе прыніжаць за няўдачы мінулыя!
Згубіўшы бо нешта адно, здабываем штось іншае³³.
- 23 Адно дурань сябе будзе дакараць, а ня дзейнічаць,
у ніводнай, маўляў, справе посьпех пэўным ня можа быць.
- 24 Хто з думкай «будзе, ня будзе?», няўпэўнены у посьпеху,
нічога ня робіць, сынку, той, лічы, й не жыве зусім.
- 25 Калі ў нядзеі адзін вынік — у адсутнасьці посьпеху,
то ў дзеі дваікі — або будзе посьпех, або правал.
- 26 Хто ж зараней ужо мысьліць, што удача няпэўная,
той сам і знішчае сваё шчасьце й посьпех, о княжычу.
- 27 Таму, калі хочаш здабыць ты у справе любой пасьпех,
трэба дзеяць заўжды з думкай: «У мяне атрымаецца!»
Правёўшы спрыяльны абрад, зь сьвятарамі і боствамі
28 велямудры ўладар люду дасягае ўраз посьпеху.

32. Т.-б. задаволіўшыся малым, ён памірае, не пакідаючы пасля сябе славы.

33. ДС «[адны] рэчы, ня быўшы, узнікаюць, а іншыя, быўшы, знікаюць».

- Нібы сонца — усход, Лакшмі асьвятляе яго сабой.
- 29 Я бачу, што мае рады, наставы й заахвочваньні
ты гатовы ўспрымаць зараз. Праяві ж сваю мужнасьць, сын!
Дасягнуць задуманага ты павінен, о Саньджая!
- 30 Залучы да сябе хцівых, прыніжаных, разгневаных,
знядоленых і тых, сыне, што зайздросьцяць праціўніку.
- 31 Тады ваярства варагоў разабеш ты бязь цяжкасьцяў,
як хмары расьсейвае ўраз моцны вецер, падняўшыся.
- 32 Наперад ім плату давай, будзь пільным³⁴ і прыязьлівым.
прыяцьмуць табе і яны й на чале будуць ставіці.
- 33 А як вораг ужо сьцяміць, што ты не даражыш жыцьцём,
то баяцца цябе будзе, як зьмяі, што папала ў дом.
- 34 Калі ж бачыш, што твой вораг замагутны й ніяк яго
табе цяпер не падкарыць, трэба словам яго суняць³⁵.
- 35 Як здабудзеш аддых, тут жа напаўняй сваю скарбніцу:
хто багаты, таго шаняць і шукаюць у ім прытул.
- 36 Згалелага ж, сыноч, нават пакідаюць суродзічы.
Такого ніхто ня шаніць — такім гадзяцца й грэбуюць.
- 37 Хто ж з ворага робіць сябра ды яму давяраецца,
той, вядома, сабе княства назад верне, о Саньджая³⁶.

*Такая ў сьвятой Магабгараце ў Разьдзеле пра намогі
133-я частка.*

ЧАСТКА 134

Маці прамовіла:

- 1 Ніколі ня мусіць страху падавацца ў бядзе ўладар,
а паддасца — тым больш страху не павінен паказываць.
- 2 Убачыўшы бо страх князеў, падаюцца й астатнія:
і райцы, і народ з рацьцю — ўсе кідаюцца хто куды.

34. АС «руплівым».

35. ПН паслаўшы дасьведчаных паслоў, трэба ўціхамірыць словамі або дарамі.

36. ПН сарказм.

- 3 Хтосьці проста ідзе, хтосьці ж пераходзіць да ворага,
а хтосьці рыхтуе замах, бо калісь быў зьняважаны.
- 4 І толькі блізкія сябры застануцца каля яго,
жадаючы добра пану, але цалкам бясьсільныя,
нібыта каровы, чых прывязалі цялят к слупу³⁷,
па скрушнаму скрушачыся, як па ўмерлых суродзічах.
- 5 Ёсьць сябры і ў цябе, сыне, табою паважаныя,
што будуць бараніць княства, калі князь у бяду папаў.
Не ўсяляй жа у іх распач, каб цябе не пакінулі!
- 6 Адно каб праверыць твае сілу й розум з адвагаю,
я гэтыя кажу словы. Слабых дужы натхняе так.
- 7 І калі ты са мной згодзен, калі слушна я ўсё кажу,
паскрамі ты сваю скруху ды паўстань зь перамогаю!
- 8 Ёсьць багата у нас скарбаў, што табе невядомыя,
бо знаю пра іх толькі я. Іх табе перадам я ўсе.
- 9 Ёсьць і сотні ў цябе сябраў, сотні іншых дастойнікаў,
што будуць з табой і ў шчасьці, і ў бядзе, непакісныя.
- 10 Такія хаўруснікі, сын, як дарадцы³⁸ для ўладніка,
што сабе сам добра хоча й зноў імкнецца узвысіцца.
- Сын прамовіў:*
- 11 Хто пачуе твае словы, мілагучнаглыбокія,
той вынырне зь цьмы аблуды, няхай ён і на цям слабы.
- 12 З такою дарадніцаю, о матуля, празорлівай³⁹,
я выцягну свой край з прорвы або згіну, спрабуючы.
- 13 Ты нямала дала радаў, і я слухаў уважліва,
раз-пораз адказваючы, але болей усё маўчаў,
14 амрытаю тваіх словаў ня могучы насыціцца.
Я паўстану ізноў, маці, ды скару сваіх ворагаў!
- Кунці прамовіла:*
- 15 Уражаны стрэламі слоў, ён ускочыў, як порсткі конь,
ды зрабіў тады ўсё, мужны, цот у цот, як параена.

37. ДР.

38. АС «знішчальнікі ворагаў».

39. ДС «якая бачыць прошлас і будучас».

- 16 Як князь упадае ў адчай⁴⁰, мусіць райца яго натхняць
аповедам гэтым грозным, што вяртае адвагу й моц.
17 Хто звыцягу здабыць хоча, хай расказ гэты слухае,
што «Звыцягай» завуць людзі, — і адужае ворагаў⁴¹.
18 Як будзе жанчына ўцяжку гэту быль слухаць зноў і зноў,
то народзіць яна сына, які вырасьце моцарам⁴².
19 Выбітнага ў жарбе грознай і ў навуках выбітнага⁴³,
бліскучага красой Веды⁴⁴ і паўсюль паважанага,
20 вялікага доляй сваёй і вялікахаробрага⁴⁵,
бясстрашнага ў бітвэ страшнай, пераможцу нязможнага,
21 пакарніка ўсіх злачынцаў і ахоўніка праведных
народзіць ваярка, калі будзе гэтую слухаць быль⁴⁶.

*Такая ў сьвятой Магабгараце ў Разьдзеле пра намогі
134-я частка.*

40. АС «якому дадзяюць ворагі».

41. АС «і заваюе зямлю».

42. ДС «Пачуўшы не адзін раз гэты [расказ,] які нараджае сыноў і спараджае асілкаў, цяжарная абавязкова народзіць асілка».

43. АС «выбітнага ў самакантролі».

44. Лбо «брагманскай веліччу».

45. АС «зixотнага, надзеленага сілай».

46. АС «сына-асілка, ісьцінна адважнага».

АПОВЕД ПРА КАТА Й МЫШЭЙ

5.157

У МБ мы знаходзім некалькі жывёльных баек, якія былі вельмі папулярнымі ў старажытнай Індыі. Ладная іх частка была сабрана ў кнігу з навукі праўленьня «Пяць настаўленьняў» (*Pañcatantra*-), якая была перакладзена на сярэднеперсыдзкую й арабскую ды ў вельмі зьмененым выглядзе трапіла нават у сярэднявечную Эўропу. Паньчатантра зьяўляецца тыповым прыкладам жанру *campū*- — прозы, разбаўленай вершамі, якія звычайна альбо падсумоўваюць увесь расказ, альбо ў афарыстычнай форме камэнтуюць тое, што адбываецца.

Гэтая ж байка, паколькі яна зьяўляецца часткаю МБ, напісана цалком вершамі. Узятая яна зь Нілакантхавага варыянту эпасу, дзе ўваходзіць у 160-ю частку (у крытычным выданьні гэта 157-я) — нумарацыя шлок даецца паводле яе. Байку наказвае перадаць пандавам сьляпы князь Дгрытараштра, які перад пачаткам бітвы на Курукшэтры спрабуе паўшчуваць найстарэйшага з пандаваў за яго нібыта падступныя паводзіны. Менавіта Юдгіштхіру ён мае на ўвазе пад катом: як той падманвае мышэй, прыкідваючыся праведнікам, так і Юдгіштхіра, на Дгрытараштраву думку, ставіцца да сваіх родзічаў каўраваў, імкнучыся да справядлівасьці й адначасова жадаючы ім сьмерці.

ЧАСТКА 157

- 16 Жыў калісьці злы кот, княжа, што, ўсе справы пакінуўшы,
стаяў непадалёк Г'ангі, рукі ўзьняўшы, як той жарбіт.
- 17 Ачысьціўшы сваё сэрца, каб давер у жывёл здабыць,
ён усім жывёлам казаў: «Я жыву цяпер праведна».
- 18 І праўда, па даўгім часе пачалі давяраць кату
і славіць яго труджэньні усе птушкі, о пан людзей.
- 19 Пачуўшы ад птахаў хвалу, птахаед той рашыў тады,
што сваёй дасягнуў мэты і жарбы свае плод здабыў.
- 20 І прыйшлі туды нейк мышы, о ўладару, й пабачылі
ката таго праведнага, што гавеў, нібы той жарбіт,
21 спаўняючы зарок страшны, каб усіх падмануць жывёл,
і рашылі яны цьвёрда тады гэтак, о бгарата:
22 «Багата у нас варагоў! Дык няхай нас ахоўвае —
і старых, і малых засаб — дабрадзеі гэты праведны!»
- 23 Падышоўшы к яму, разам яны гэтак прамовілі:
«Мы хацелі б з таёй ласкі у бясьпецы паўсюль хадзіць.
- 24 Ты для нас надзейны прыстан, а таксама найлепшы друг,
таму мы й прыйшлі да цябе абароны ў цябе шукаць.
- 25 Ты верны дгарме і жывеш водле дгармы упэўнена.
Як Індра бароніць багоў, барані нас і ты, мудрэц!»
- 26 Пачуўшы такавы словы ад мышэй, о ўладар людзей,
даў адповедзь ураз, княжа, тым мышам мышагуб тады:
27 «Жарбаваць і вас бараніць не магу адначасна я,
але й ня споўніць не магу вашай просьбы аб помачы.
- 28 Павінны будзеце, аднак, і вы просьбы мае спаўняць.
Стаміўся я назбыт, дзеці, ад посту свайго цяжкага
29 і ня маю зусім змогі, каб самому хадзіць цяпер,
таму ад сёньня вы мяне на бераг насіць мусьце».
- 30 Згадзіліся тады мышы, о найлепшы між бгаратаў,
і тут жа старых і малых аддалі мышагубніку.
- 31 І вось той зламасьлівы кот, паядаючы тых мышэй,
стаў зноў набірацца сіл ды шэрсцю блішчэць гладкаю.
- 32 І чым меней мышэй, княжа, станавілася там тады,

- тым болей у сілу наноў убіраўся падступны кот.
 33 Сабраліся тады мышы, о ўладару, й прамовілі:
 «Расьце і расьце дабрадзей, пакуль нас усё меншае».
 34 Тады наймудры сярод іх мыш¹ па імені Дзіндзіка
 прамовіў такавы словы перад сходкай мышынаю:
 35 «Хадзеце на бераг адно ўсёй гурмою, о родзічы!
 Я ж пазаду заўжды буду з дабрадзеем хадзіць усьлед».
 36 Ухвалілі тады мышы прапанову ягоную
 і зрабілі усё гэтак, як параіў ім мудры мыш.
 37 Кот жа, хоць нічога й ня знаў, але зьеў тады Дзіндзіку.
 Сабраліся тады сьпешна усе мышы параіцца,
 38 і вось найстарэйшы між іх мыш па імені Коліка
 прамовіў такавы словы сярод родзічаў, слушныя:
 39 «Няправеднік наш дабрадзей, але ім прыкідаецца.
 Не бывае шэрсьці ў кале у таго, хто жыве з пладоў.
 40 З кожным днём ён расьце толькі, але нас усё менш і менш,
 ды і Дзіндзікі ўжо не відаць ці то сем, ці то восем дзён».
 41 Пачуўшы такавы словы, усе мышы разьбегліся,
 пакінуў той бераг і кот ліхамысны, о бгарата.

*Такая ў сьвятой Магабгараце ў Разьдзеле пра намогі
 157-я частка.*

1. Слова *mīṣaka-* 'мыш' у санскрыце м.р.

ПРА СЬВЕТАВЕРЦЬ

11.2-7

Тэмаю гэтага ўрыўка ёсьць вучэньне пра *saṃsāra-* і *karman-*. Першае слова ўтвараецца ад *saṃ √sr̥* 'сьцякацца, блукаць, пераходзіць з аднаго стану ў іншы, з аднаго цела ў наступнае'. Паколькі ў тэкстах часта кажацца пра кола сансары, то на беларускую *saṃsāra-* перадаецца як 'сьветаверць', 'сьветаварот' ці часам проста 'верць' (пар. крутаверць, калаверць). У вузкім значэньні пад сансараю разумеецца рэінкарнацыя, «падарожжа» душы зь цела ў цела; у шырокім — усё быцьцё, падлеглае пастаянным зьменам.

Слова *karman-* утвараецца ад *√kr̥* 'чыніць' і з гунту азначае проста 'ўчынак', але ў дадзеным выпадку — учынак як прычына канкрэтнага перараджэньня: наяўны стан ёсьць вынікам учынкаў у мінулым жыцьці, а цяперашнія ўчынкі, у сваю чаргу, вызначаюць стан у наступным уцялесненьні. Праведныя ўчынкі могуць урэшце прывесці да *mokṣa-* — вызваленьня з кола сансары.

Панятак сансары быў звязаны з ідэяй кармы ад самага пачатку, таму адмаўленьне першага цягнула за сабою й бессэнсоўнасьць другога (як у матэрыялістычнай дактрыне *lokāyata-*), але, што цікава, не наадварот: рэінкарнацыя прызнавалася магчымай і без уплыву на яе ўчынкаў (як у філязофіі *аджывікаў*).

Вызваленьне з кола сансары ў розных школах індыйскай думкі мела ня толькі розныя назвы, але й рознае сэнсавое нападзеньне. Так, у дуалістычнай філязофіі *sāṃkhya-* яно звычайна называлася *kaivalya-* 'адасобленасьць' і азначала скон аблуднага атаясьненьня пўрушы з вытворнай ад пр'акрыці сьведомасьцю. У пазьнейшай адвайта-веданце Шанкары *mokṣa-* ёсьць раптоўнае разуменьне тоеснасьці сваёй душы (*ātman-*) з душой сусьветнай (*brahman-*). У гэтым жа ўрыўку з МБ, як сьведчаць яго апошнія радкі, пад вызваленьнем разумеецца незваротны пераход душы са зьменлівай сансары ў *su-gati-* 'добры стан' — нязьменны сьвет *brahma-loka-*, дзе няма пакут.

Ядром урыўка зьяўляецца прыпавесьць пра чалавека, які праваліўся ў калодзеж і, забытаўшыся ў ліянах, павіс, няздольны вызваліцца. З усіх бакоў яго акружаюць шматлікія небяспекі: на дне студні шыпіць зьмяя; наверху, каля краю, чакае ашалелы слон; камель дрэва, на якім павіс няшчасны, падгрызаюць белыя й чорныя мышы; вакол жа зумкаюць злыя пчолы, якія бароняць свой вулей на тым дрэве. Але чалавеку ўсё гэта не абыходзіць: адзінае, што ён робіць, — гэта спрабуе лавіць кроплі мёду, які сочыцца з вулею па-над ім.

Як мяркуюць дасьледчыкі, у гэтай прыпавесьці адлюстраваны агульнаіндаэўрапейскі вобраз сусьветнага дрэва, які, аднак, быў кардынальна пераасэнсаваны ў духу вучэння пра сансару. Мёд, які змяшчаецца на вяршыні дрэва, больш ня амрыта, напой несьмяротнасьці, але сымбаль бессэнсоўных зямных уцех, а чалавек, які раней імкнуўся патрапіць наверх, цяпер павінен, як кажацца ў *Bhagavad-gītā* 15.3, ссыячы яго пад карань мячом непрывязанасьці.

Гэтая прыпавесьць ня толькі вельмі старажытная — першыя яе варыянты зафіксаваны яшчэ ў будыйскім каноне (праўда, у кітайскім перакладзе), — але й надзвычай папулярная: у розных пераказах мы знаходзім яе на вялізнай тэрыторыі ад Далёкага Ўсходу да Заходняй Эўропы. Усходнім славянам яна вядомая са старарускага перакладу грэцкага жыцця «Варлаам і Іасаф», зробленага, відаць, яшчэ ў XI ст. У 1637 г. выходзіць яго старабеларуская вэрсія пад назваю «Гісторыя альбо правдивое выписане ст. Иоанна Дамаскина о житии стых. Прпд. отца Варлаама Иоасафа и о навернении Индиан».

ЧАСТКА 2

Вайшампаяна прамовіў:

- 1 Паслухай, што тады мовіў Дгрытараштру брат Відура,
суцяшаючы яго мовай, да а́мрыты падобнаю.
- Відура прамовіў:*
- 2 Устань жа! Чаго ты ляжыш? Вазьмі ў рукі сябе, ўладар!
І руш, і неруш — на зямлі ўсіх чакае адзін канец.
- 3 За пад’ёмам ідзе ўпадак, за злучэньнем ідзе распад,
за стрэчай разлука ідзе, за жыцьцём жа — заўсёды сьмерць.
- 4 Калі ж Яма бярэ, княжа, усіх: сьмелых і боязкіх, —
то чаму ня мусяць біцца ваяры, о вялік-ваяр?
- 5 Той ня б’ецца — але гіне, гэты ж б’ецца — але жывы.
І ўсё-такі ніхто сьмерці ў прызначаны ня ўнікне час.
- 6 Таму па ваярох палых не журыся, о бгарата!
Калі наставы не маняць, то раююць яны ўгары.
- 7 Ведазнаўцы ўсе як адзін, у зароках трывалыя,
яны згіблі ў баі годна. Дык нашто гараваць тады?!
- 8 Зь нябачнага яны ўзьніклі і ў нябачнае знікнулі.
Ты — ня іх, яны — не твае. Дык нашто гараваць тады?!
- 9 Хто забіў, той сягне славы, а забіты — саміх нябёс.
Адгода і так, і гэтак. Не бывае бясплённым бой.
- 10 Падрыхтуе для іх Індра сьветы, здольныя выканаць
іх якую-хаця просьбу, яны госьці бо Індравы.
- 11 Ні вучтай, ні жарбой, княжа, ні навукай ніхто зь людзей
не здабудзе хутчэй неба, чым у бітве загіблы муж.
- 12 Багата айцоў, мацярок, сыноў, жонак, о бгарата,
ў сьветаверці жывуць гэтай. Ды чые яны? Мы чые?
- 13 Багата для гора прычын і для страху прычын ня менш
ад’ядаюць штодня сэрца прасьцяку — ды ня мудраму.
- 14 У часу ўлюбёнцаў няма, ненавісных няма ў яго.
Няма й няважных для яго, забірае бо час усіх.
- 15 Нявечны жыцьцё ды краса, маладосьць і каханья,
нявечны здароўе і скарб. Хто мудзёр, той ня прагне іх.

- 16 Адзін ня мусіць гараваць аб бядзе краю цэлага,
хай бы й скон быў яго блізкі — не спыніць горам гібелі!
- 17 Калі бачыш бяду — біся колькі змогі, а не бядуў,
бо ад гора адны лекі — не даваць яму дум сваіх!
А як думаць аб ім будзеш — толькі большым яно стае!
- 18 З прыемным расстаўшыся ці з непрыемным сустрэўшыся,
зьянясьлівае жалюбой сэрца толькі муж слабы розумам.
- 19 Уцесе і зыску з дгармай' не спрыяе жалюба́ — адно
пазбаўляе што-чын сэнсу, ад трыцэля адальвае.
- 20 Здабываючы ўсё болей скарбу, людзі жывуць у цьме
нездаволі, аднак мудры ўсім заўсёды здаволены.
- 21 Голяць сэрца адно знаньнем, як і цела лякобамі.
Бяз знаньня ж павек не здабыць чалавеку ўсяроўнасьці².
- 22 Засьне чалавек — сьпіць побач, і стаіць, калі ён стаіць,
пабяжыць жа — бяжыць сьледам чын, раней ім учынены.
- 23 У якім чалавек стане учыняе дабро ці зло,
у такім жа стане пасья ён яго спажывае плод.

*Такая ў сьвятой Магабгараце ў Разьдзеле пра жанок
2-я частка.*

ЧАСТКА 3

Дгрытараштра прамовіў:

- 1 Разагналі маю скруху твае словы выдатныя.
Я хацеў бы пачуць болей ад цябе, о дасьведчаны!
- 2 Раскажы мне, як мудрацы ад жалюбы вызваляюцца:
з жаданым расстаўшыся ці зь нежаданым злучыўшыся?

Відура прамовіў:

- 3 Як толькі ад гора й шчасьця іх сэрца вызваляецца,
яны, здабыўшы супакой, дасягаюць і райства зь ім.

1. Гл. увагу 40 да «Аповеду пра Шакунталу».

2. *samāhā-* 'аднолькавасьць' — такі стан сьвядомасьці, калі і шчасьце, і няшчасьце ўспрымаюцца чалавекам з аднолькавай абыякавасьцю.

- 4 Нявечнае усё гэта, што мы ў мыслях абдумваем³:
свѣт, як дрэва бананавае, сарцавіны пазбаўлены⁴.
- 5 Дамамі завуць мудрацы целы сьмертных, о бгарата:
руйнаюцца яны з часам, але сутва іх вечная⁵.
- 6 Як людзі здымаюць стары або новы яшчэ ўбор,
каб іншы, прыемнейшы, ўзьдзець, так і целы уцеленых.⁶
- 7 О ўладару, прыстан новы — або добры, або благі —
здабывае жывы ў сьвеце праз адно свае дзеянні⁷.
- 8 І неба, і шчасьце зь бядой здабываем мы ўчынкамі,
і хочам або ня хочам, але гэты цяжар⁸ нясём.
- 9 Як можа яшчэ на кругу разваліцца гліняны збан,
ці ў часе ляпленьня або адразу пасья вылепкі,
10 пры здыманьні з круга⁹ або калі знятым ужо стаіць,
сухім, ці высахлым ужо, або ў часе абпальваньня,
11 або калі ставіцца ў печ або зь печы вымаецца,
або падчас карыстаньня — так і целы уцеленых
12 яшчэ у жываце маці, пры родах або днём пазней,
як споўніцца ім два тыдні¹⁰ ці як месяц ім споўніцца,
13 як споўніцца ім год цэлы ці як два гады споўніцца,
у юным, сталым ці старым веку гінуць, о бгарата.

3. *aśāśvatam idaṃ sarvaṃ cintyamānaṃ* — выраз «усё гэта» ў санскрыцкіх тэкстах звычайна азначае «свѣт». Але тут ён яўна ўказвае і на ўсё тэя перажываньні, якія нападуюць наша сэрца (*ścint-* 'думаць; перажываць'). Такім парадкам, сэнс такі: калі сам свѣт нявечны, то што ўжо казаць пра нашыя душэўныя пакуты? Толькі недалёкі розумам чалавек будзе мардаваць сябе імі.
4. Насамрэч, банан ня дрэва, а травяністая расьліна: ягоны ствол уяўляе сабою напластаваньне лістоў і лёгка ломіцца. Таму ў індыйскай літаратуры банан шырока ўжываецца як сымбаль ненадзейнасці.
5. ПБМ. ПКМ *sattvaṃ ekaṃ tu śobhanam*, т.-б. «адна сутва зыркая / прыгожая». ПН пад словам *sutva* (*sattva-*) тут разумецца *liṅga-śarīra-* 'тонкае цела'.
6. *śarīrin-* 'надзелены целам' — *ātman-*, т.-б. пэрсаналізаваная душа чалавека. Пар. *Bhagavad-gītā-*, 2.22.
7. Тут: учынкi ў мінулым жыцці.
8. Цяжар пладоў мінулых учынкаў.
9. АС «пры аддзяленьні [ад круга]».
10. ДС «паўмесяца».

- 14 Раджаюцца й гінуць усе праз учынкi ранейшыя.
 Такі парадак у быцці. Дык нашто бедаваць тады?
- 15 Як, бывае, ў рацэ рыба¹¹, о ўладару, гуляючысь,
 то вынырне з вады, княжа, то назад у ваду нырне,
 16 вось так і розумам слабы, плодам чынаў стрыножаны,
 то вынырне зь сьветаверці, то ў нетрах¹² яе тоне зноў.
- 17 Хто ж ісьціну спазнаў, мудры¹³, пра прыход і сыход істот
 ды шукае канец верці, той сягае ў навьшні стан¹⁴.

*Такая ў сьвятой Магабгараце ў Разьдзеле пра жанок
 3-я частка.*

ЧАСТКА 4

Дгры тараштра прамовіў:

- 1 Як можна распазнаць нетры сьветаверці, о Відура?
 Хачу я пра гэта пачуць. Раскажы мне усё як ёсьць!
Відура прамовіў:
- 2 Паслухай, о пане, пра ўсё, што з жывымі здараецца
 ад іх нараджэньня ў сьвеце і да сьмерці, о пан зямлі.¹⁵
 Спачатку ў драбочку¹⁶ яна¹⁷ некаторы час тут жыве,
 3 а як пяты міне месяц, разьвівае ўжо плоць, і так
 празь месяц зьяўляецца плод ды з усімі чалонамі.
- 4 Жыве ён сярод нечыстот, кроўю й мясам аблеплены,

11. УА «нейкая істота»

12. УА *saṃsāra-gaḥana-* 'гушчар / нетры сансары' — гэты выраз будзе сустракацца ў Разьдзеле пра жанок пяць раз.

13. УА *prājña-* 'знаўчы' — гл. верш 21 у частцы 2.

14. *parāma-gati-* — тое, што і раіства (*su-gati-*).

15. ДР.

16. *kalala-* — этымалёгія цымяная (найчасьцей яго звязваюць з *kalā-* 'частачка'). Гэтым тэрмінам называецца эмбрыён адразу па зачацьці. Паводле МБ 12.308.116–118, у выніку апладненьня зьяўляецца *kalala-*, зь яго *arbuda-* 'пухір', а з таго — *reṣī-* 'кавалак плоці', зь якога ўрэшце разьвіваецца цела.

17. ПН *jīva-* 'пэрсаналізаваная душа'.

- а там, галавою уніз сілай ветру¹⁸ павернуты,
 5 падходзіць да варот лона і, сысцсканы бязьлітасна,
 вялікія цяргіць мукі праз учынкі ранейшыя.
 6 А выйшаўшы з чэрава, ён бачыць злыбеды новыя:
 абсядаюць яго тут жа хапуны¹⁹, як сабакі — плоць.
 7 А потым, як вырасьце ён, то хваробы ўгрызаюцца
 у яго, што звязаны ўвесь сваймі прошлымі ўчынкамі.
 8 Аблытаны вязьмом здоляў, іх сластотай²⁰ атручаны,
 угразае ён у грахах і тым самым яшчэ мацней
 зацягвае пугы, й нічым больш ня можа насыціцца.
 9 А тым часам стае бліжшай сьмерць, хаця і ня бачыць ён,
 і ў час прызначаны яго цягнуць прэч слугі Ямавы.
 10 Колькі ён, знямелы, добра ці ліха учыніў раней —
 сам сябе ён звязвае зноў, хоць таго й не прыкмечае.
 11 Амарочаны сьвет гэты ды жадзе падначалены.
 Церазь ятру й жаду зь юрам ён ня цяміць зусім сябе.
 12 Адзін, сваёй знатнасьці рад, пагарджае нязнатнымі,
 а другі беднотой гардзіць, горды ўласнымі грошамі.
 13 Трэці кажа на ўсіх: «Дурні!» — свайго дуру ня бачычы,
 павучае заўжды іншых, але ўласных ня бачыць хіб.
 14 У зьменлівым гэтым быцьці хто ад самых народзінаў
 пільнуецца заўжды дгармы, той сягае ў навышні стан.
 15 Уведаўшы усё гэта, хто трымаецца ісьціны,
 той тады ступае на шлях вызваленьня, о пан людзей.

*Такая ў сьвятой Магабгараце ў Разьдзеле пра жанок
 4-я частка.*

18. *vāyu-* (ці *vāta-*) — паводле традыцыйнай індыйскай мэдыцыны адзін з трох складнікаў цела (*doṣa-*) побач з *pitta-* ‘жоўць’ і *śleṣman-* ‘сьлізь’.
 19. *graha-* ‘які хапае’ — нячысьцікі, што спрычыняюць дзіцячыя хваробы.
 20. ДС ‘пугамі, якімі зьяўляюцца органы пачуцьцяў, ... салодкімі праз сувязь [з абсягамі органаў пачуцьцяў].’

ЧАСТКА 5

Дгры тара штра прамовіў:

1 Апішы мне гушчар дгармы падрабязна, о Відура,
каторы можна перайсьці адно сыцежаку розуму.

Відура прамовіў:

2 Раскажу я табе, княжа, Самабыўцу уважыўшы,
што кажуць вялік-мудрацы пра гушчар сьветаверцёвы.
3 Адночы якісьці сьвятар, што ў гэтай сьветаверці жыў,
у лес непраходны зайшоў, поўны розных драпежнікаў.²¹
4 Там гайсалі паўсюль тыгры ды львы шматжахлівыя,
якіх бы спужаўся і сам грозны Яма, о бгарата.
5 Як убачыў той лес, сэрца яго ў страху забілася,
і сталі дубка валасы на ўсім целе, о пан людзей.
6 Стаў па лесе тады бегачь той двуродны спалоханы,
шукаючы паўсюль схову, ён кідаўся туды-сюды.
7 Гнаны страхам перад зьвярмі, ён ад іх уцячы хацеў,
ды, як хутка ні бег, пане, адарвацца ад іх ня мог.
8 І пабачыў тады брагман, што пушчу акружае сець,
а на варце стаць страшна жана, рукі раскінуўшы.
9 Уздымаліся ўкол дрэвы аж да неба, о бгарата,
ды зьмеі зь пяцьцю галаўмі, нібы скалы, высокія.
10 Пасярод жа таго лесу была студня, зарослая
густою лазою, о князь, ды травою пакрытая.
11 І ён праваліўся туды, ў тую студню схаваную,
ды ў ліянах захрас тут жа, у лазе пераплеценай.
12 Нібыта вялізаны плод на сыцябле дрэва хлебнага²²,
ён уніз галавой, княжа, ды нагамі ўгару павіс.
13 А потым горшая бяда на яго навалілася:
{у студні пабачыў на дне ён зьмея мнагадужага,}
а ўверсе ля краю — слана вялізнага, о бгарата.

21. Тлумачэньне гэтай прыпавесці дасца ў наступнай частцы.

22. *Artocarpus heterophyllus* — плады гэтага дрэва лічацца найвялікшымі ў сьвеце: яны могуць важыць да 55 кг і дасягаць 50 см у дыямэтры.

- 14 Чорна-белы й шасьціроты, на дванаццаці той нагах
набліжаўся да той студні, да ліянааплеценай.
- 15 А ў голылі наўкола яго, на галіне павіслага,
жахлівыя гулі пчолы разнастайнага выгляду,
што мёд адносілі у свой у вулей, о ўладар людзей.
- 16 Зноў і зноў хацелася ім мёдам тым папаласіцца,
што ўсім смакуе, ды якім не насыціцца і дзіця.
- 17 Цурчаў з таго вулею мёд несупынна, о пан зямлі,
і піў яго прагна сьвятар, безупынку глытаючы,
ды смагу ня мог наталіць, як ні піў у бядзе сваёй.
- 18 Карцела няспынна яму, ненасытнаму, ласіцца,
й агіды да жыцьця, княжа, у яго не зьяўлялася.
- 19 Нават там сьвятара прага жыць ані не пакінула —
а тым часам дрэва грызьлі мышы белыя й чорныя.
- 20 Ад хіжага зьвяр'я ў лесе, ад жанчыны жахлівае,
ад змея, што на дне студні, ад слана шасьціротага,
ад падзеньня таго дрэва, што мышамі згрызалася,
і ўрэшце ад вусьцішных пчол — небясьпека найбольшая.
- 22 Вось так і вісіць ён, у вір сьветаверці укінуты,
жадаючы й далей жыці, да жыцьця не згідлівеўшы.

*Такая ў сьвятой Магабгараце ў Разьдзеле пра жанок
5-я частка.*

ЧАСТКА 6

Дгрытараштра прамові ў:

- 1 Авохці, ў якую ж бяду ён папаў і нявыкрутку!
Адуль жа у яго радасьць? Як жа можа ён цешыцца?!
- 2 Дзе той край, у якім крыўду ён такую цяпер цярпіць²³?
І як яму выбавіцца зь небясьпекі жахлівае?
- 3 Паведай мне ўсё, каб яму мы з табой памагчы змаглі,
бо шкада мне яго стала, о найлепшы сярод маўлян!

23. УА «жыве ў небясьпечы для дгармы».

Відура прамовіў:

- 4 О княжа, гэта іншасказ, мудрацамі²⁴ прыдуманы,
каб райства у пасья-сьветах чалавек дасягнуць прымеў.
- 5 Што завецца у ім лесам, сьветаверць гэта грозная;
непраходны ж гушчар — нетры сьветаверці, о бгарата.
- 6 Драпежнікі ў тым гушчары ёсьць хваробамі рознымі,
а жанчына, што лес страшны той вартуе, вялізная, —
завуць яе Старасьцяю, што румянец крадзе й красу.
- 7 Той калодзеж лясны, княжа, — гэта цела ўцялесьненых,
а зьмей вялікі, што на дне тае студні, — дык гэта час,
пагубца ўсяго живога, целаношаў усёзьнішчар.
- 8 Ліяна ж унутры студні, на якой чалавек павіс, —
гэта прага жыцьця, пане, што ўласьціва ўцялесьненым.
- 9 А слон шасьціроты, які каля краю калодзежа
да дрэва падходзіць таго²⁵, — гэта год, о ўладар людзей:
раты яго — шэсьць паравін, а дванаццаць ног — месяцы²⁶.
- 10 Тыя мышы, што ствол дрэва той грызучь несутомліва, —
гэта ночы і дні — кажуць так мужы велямудрыя²⁷,
а пчолы, што лётаюць там, ёсьць жаданьнямі, бгарата²⁸.
- 11 Струмені ж мёду, што цякуць і цякуць з таго вуля, —
гэта ўцехі споўненых праг, у якіх патанае люд.
- 12 Хто спазнаў аварот гэты каляса сьветавертнага,
той вярыгі таго кола расьсякае, умудраны.

*Такая ў сьвятой Магабгараце ў Разьдэле пра жанок
6-я частка.*

24. УА *mokṣa-vid-* 'які ведае [дарогу да] вызволу'.

25. ПН дрэва — гэта жыцьцёвы век.

26. Акрамя таго, чорна-белы колер слана сымбалізуе сьветлую й цёмную паловы
месяца.

27. УА 'тыя, што абдумваюць [значэньне] істатаў [згаданых у іншасказе]'.

28. ПН пчолы — гэта здолі (органы пачуцьцяў).

ЧАСТКА 7

Дгры тараштра прамовіў:

1 Як шкада, што ужо скончыў ты расказ, о дасьведчаны.
Зноў а́мрытай сваіх словаў ты парадуй мяне, прашу!

Відура прамовіў:

2 Раскажу я табе знову падрабязна пра гэты шлях,
па якім ідучы мудры зь сьветаверцяў²⁹ ратуецца.
3 Як той чалавек, што пайшоў у дарогу далёкую,
супыняецца раз-пораз, падарожжам натомлены,
4 так і ў сьветавертным віры неразумны, о бгарата,
спыняецца ў лонах ня раз; мудрацы ж вызваляюцца!
5 Таму і завуць сьветаверць дарогаю ўсямудрыя,
а нетры яе гушчаром называюць вучоныя.
6 Вось такі ён, сьветаварот уміручых істот усіх:
і рушы, і нерушы, князь. Не спакусіцца ім мудрэц!
7 Хваробы ўміручых істот, цялесныя й душэўныя,
назваюцца зьвяр'ём хіжым, і яўныя, й няяўныя.
8 Няспынна няцямкіх яны паражаюць ды мучаюць,
і ўсё ж драпежнікі сваіх дзеяў іх не палохаюць.
9 А калі камусьці хвароб пашанцуе пазьбегнуці,
пасья хапае ўсё адно яго старасьць звыродная.
10 Пакуль у бяздоннай дрыгве ён тануцьме пад цяжарам
спакусаў гуку і смаку, паху, вобразу й дотыку,
11 гады й поры зь месяцамі, паловы³⁰, суткі й прыцемкі
скрадуць у яго спакваля і красу, і жыцьцёвы век.
12 Увасобы³¹ яны часу, ды ня знае таго дурны.
Прызначана, кажуць, доля ўсім істотам іх дзеямі³².

29. Тут слова *saṃsāra-* азначае не працэс перараджэньня, а яго вынік, т.-б. канкрэтнае перараджэньне.

30. Месяц дзеліцца на дзьве паловы: *śukla-pakṣa-*, ці бо сьветлую (калі месяц расьце) і *kṛṣṇa-pakṣa-*, ці бо цёмную (калі месяц убывае).

31. УА *nīdhi-* 'ёмішча'. ПНК 'тыя, што выконваюць задачу часу'.

32. УА «тут (= у сьвеце) прапісаныя, кажуць, усё істоты чынам». У НК замест *atra*

- 13 Завуць возам цела істот, душу ж возьнікам мудрыя,
здолі — коньмі, а чын-розум — не іначай як лейцамі.³³
- 14 Хто за тымі коньмі усьлед бяжыць бегма за хуткімі,
той у сьветаварот-коле, нібы кола, сам верціцца.
- 15 Хто ж розумам стрымвае іх, той стрымач³⁴ не вяртаецца.
Возам Ямы³⁵ клічуць яе³⁶, што чмурыць слабых розумам.
- 16 Дастаецца такім тое, што й табе дасталася, князь:
гібель княства, сяброў гібель, сыноў гібель, о бгарата!
- 17 Узмацняе адно прагу гэта мўка, о бгарата!
Таму гэтымі хай мудры карыстаецца лекамі:
- 18 ані сьмеласьць, ані скарбы, ні сябры, ні таварышы
не ратуюць ад мук гэтак, як цьвардое стрыманьня³⁷.

‘тут’ стаіць *dhātā* ‘Тварцом’.

33. Упершыню гэтая мятафара сустракаецца ў Белай Яджурведзе (34.1.6): «як умелы вазак — коньмі, які кіруе людзьмі, нібыта з дапамогай павадоў — скакунамі..., той мой дух (*manas-*) хай будзе добрым у намерах»; пазьней — у *Kathopaniṣad-* (3.3–4), але крыху ў іншым выглядзе: вазак там выступае не *sattva-* ‘сутва, дух’, а *buddhi-* ‘розум’, а лейцамі не *karma-buddhi-* ‘чын-розум’ (т.-б. чынны, але не зацікаўлены ў чынах розум), а *manas-* ‘мысл, сэрца, дух’ (таму НК тлумачыць *karma-buddhi-* як *manas-*) [у клясычнай санскх’і мысл ёсьць адной са здольў і ў парадку праяўленьня стаіць ніжэй за розум]. Акрамя таго, там згадваецца ўласьнік калясьніцы (*rathin-*), якім зьяўляецца *ātman-*. З усяго відаць, што тут вазак і ўласьнік калясьніцы атаясьнёныя, з чаго вынікае, што *sattva-* зьяўляецца тут сынонімам *ātman-* (гл. таксама верш 5 у частцы 3 вышэй).
34. УА *yantā* ‘які стрымвае, правіць → вазак’, якое перагукаецца з папярэднім *yamaṇate* ‘стрымвае, правіць’.
35. УА *yāma-* ‘Ямаў’, што перагукаецца з *yantā* і *yamaṇate* ў папярэднім радку. Традыцыйная этымалёгія выводзіць імя гэтага бога ненавіта ад *yam* (гл. увагу 16 да «Аповеду пра Савітры»). Такім парадкам, калі чалавек не кантралюе гэты воз, той кантралюе яго. УА гэты верш выглядае так: «*yas tān yamaṇate buddhā sa yantā na nivartate | yāmyam āhū ratham hy enam muhyante yena durbudhāḥ*».
36. Сьветаверць.
37. УА *ātma sthira-samyamaḥ* ‘душа, у якой устойлівае стрыманьне [органаў па-чуцьцяў]’. Пар. у *Bhagavad-gītā-* 4.27: *ātma-samyama-yogāgnau* ‘у полям ёгі самастрыманьня’.

- 19 Таму будзь зычлівым заўжды й абычайным, о бгарата!
Стрыманыся, адрок, пільнасьць³⁸ — вось яны, коні брагмавы.
- 20 Хто дзяржыць на возе душы павады абычайнасьці,
адкінуўшы свой страх сьмерці, той сягае у Брагма-сьвет³⁹.

*Такая ў сьвятой Магабгараце ў Разьдзеле пра жанок
7-я частка.*

38. УА *dama-* 'стрыманьне [органаў пачуццяў]', *tuāga-* 'адрачэньне [ад плёну сваіх учынкаў]' і *a-pramāda-* 'не-няўважнасьць [да сваіх абавязкаў]'. Падобная формула, толькі на пракрыце, зафіксавана на знакамітым Геліядоравым слупе ў цэнтральнай Індыі (2 ст. н.э.): «тры неўміручыя крокі..., калі практыкуюцца, вядуць на неба: *dama, cāga, apramāda*».
39. УА *brahma-loke* 'у сьвет Брагмы' (сёмае неба, зь якога не вяртаюцца ў гэты сьвет).

ПЛАЧ ГАНДГАРЫ

11.16–25

«Плач Гандгары» — адзін з найвыдатнейшых узораў стараіндыйскай паэзіі. Жанр плачу, несумненна, зьяўляецца агульнаіндаэўрапейскім. Яго раньнія ўзоры мы знаходзім, прыкладам, у Гамэравай Іліядзе (Андрамахін плач па Гектару); некаторыя даследчыкі нават мяркуюць, што гераічны эпас — прынамсі часткова — бярэ пачатак менавіта з апісаньняў вычынаў памерлага героя, якія ўстаўляліся ў пахавальныя плачы.

Па сваёй структуры «Плач Гандгары» неаднародны: некаторыя часткі (як, скажам, 16-я і 18-я) маюць яўна позьні характар, тады як іншыя дайшлі да нас у амаль першапачатковым выглядзе (як, скажам, 17-я частка). На гэтую неаднароднасьць указвае аналіз і паэтычнага мэтру, і лексікі, і граматыкі, і разьмеркаваньня слоў у вершы.

Гандгары была жонкаю сыляпога князя Дгрытараштры й маці ста братаў каўраваў, якія ўсе загінулі ў бітве на Курукшэтры. Плач зьвернуты да Крышны, якога Гандгары ўважае галоўным вінаваўцам у адбытай трагедыі, бо той ня толькі не спыніў кровапралітнага розбрату, але й спрыяў яму. Праклён, які несучешная княгіня накладвае на Крышну, стане прычынаю падзеяў 15-га разьдзелу МБ.

Гэты плач — перадусім плач па сынох Гандгары (Дур'эдгану, Духшасану, Вікарну ды інш.), але таксама й па іншых героях, якія змагаліся на баку каўраваў: па Бгішму, Дрону, Карну. Час ад часу княгіня, якая атрымала ад В'ясы дзівазрок і можа азіраць усю Курукшэтру нібыта зблізку, дае слова сваім нявесткам і пераказвае Крышну іх плачы па забітых мужоў, братаў і сыноў.

Цікава, што прычынаю гібелі сваіх сыноў Гандгары называе то прыхамаць часу (*paśya kālasya paryayam* 'глядзі на аварот часу'), то наступствы сваіх учынкаў у мінулых жыцьцях. У гэтым можна бачыць яшчэ адно пацьверджаньне часовай неаднароднасьці ўрыўка: першае адлюстроўвае старыя агульнаіндаэўрапейскія вераваньні, другое — уласна індыйскія, якія крынічаць з упанішад.

ЧАСТКА 16

Вайшампаяна прамовіў:

- 1 Сказаўшы такавы словы, Гандгáры гаркасэрдая
пабачыла з таго месца, дзе стаяла, о бгарата,
дзівазрокам разьню тую сярод куру жахліваю.¹
- 2 Адданая свайму мужу й яго долі саўдзельная,
надзелена жарбой грознай і заўжды праўдамоўная,
3 праз ласку самага Крышны, мудраца сьвятачыннага²,
здабыла яна ўраз сілу дзівазнаньня й заплакала.
- 4 Там здалёку, нібы зблізку, яна ўбачыла, мудрая,
поле бітвы дуж-ваёроў, дзівоснае й жахлівае,
5 усьцяж усланае касьцьмі і валосьсем акрытае,
палітае крывёй шчодра і ўсыпанае трупамі.
- 6 Ляжалі там сланы, коні, вазы й людзі ўпярэмешку,
галовы бязь цел ды целы без галоваў у безьлічы.
- 7 Куды ні паглядзі — трупы ваёроў бездыханныя,
шакалы, крукі, каршакі, груганы і сьцярвятнікі —
8 раздольле хіжаком хіжым, людажэрлівым ракшасам,
прывольле гіенам ліхім, жахліва завываючым.
- 9 Атрымаўшы дазвол В'ясы, Дгрытарáштра, ўладар зямлі,
а таксама сыны Пáнду на чале ды зь Юдгіштхірам,
10 пусьціўшы напярод Крышну³ й князя мёртванашчаднага,
узялі ўсіх жанчын куру й паехалі на бітвішча.
- 11 Прыбыўшы на Зямлю куру, там жанкі скрушнасэрцыя
убачылі, як іх мёртвых сыноў, бацькаў, мужоў, братоў
12 грызучь сабакі й шакальлё, ядуць птахі драпежныя,
пішáчы, рáкшасы, бгúты й нечысьць іншая ночная.
- 13 Пабачыўшы ні то поле, ні то ігрышча Рудрава⁴,
пападалі жанкі з крыкам з калясьніц дарагіх сваіх.

1. ДР.

2. Ідзецца пра Крышну Двайпáяну В'ясу.

3. УА Васудэва, т.-б. князь ядаваў.

4. Т.-б. жэглишча.

- 14 Адны сталі блукаць полем сярод трупаў суродзічаў,
а іншыя далоў палі, цяжкім горам зьнібытыя.
- 15 І ніводная з тых жонак — і паньчалаў і каўраваў —
не змагла тады захаваць свайго розуму яснага.
- 16 Акінуўшы ураз вокам поле бітвы жахлівае,
што плачам поўнілася тых паньчаліек і каўравак,
17 зьвярнулася тады к Крышну падмавокаму Саўбалі⁵,
пабачыўшы разню тую, яна ў скрусе прамовіла:
18 «Зірні на нявестак маіх абязмужаных, Мадгава⁶,
на жон растрапанакосых⁷, лямантуючых, як скапа!
19 То разам сыдуцца яны, каб згадаць быкоў-бгаратаў,
то бягуць да сваіх бегма сыноў, бацькаў, мужоў, братоў.
20 На поле паглядзі, ўкрыта мацяркамі бязьдзетнымі,
на бітвішча, ўсыпанае дружынамі бязмужнымі!
21 За аздобы яму воі, што палаюць, нібы агні:
Абгіман'ю, Бгішма, Карна, Дрона, Шалья і Друпада.
22 За акрасы яму латы залатыя магут-мужоў,
бранзалеты, вянкi, пане, й маністы самацьветныя,
23 валочні й паліцы, што з рук вояў-волатаў выпалі,
шматлікі перначы й лукі ды мячы вастралёзья.
24 Зьбіраецца зьвяр'ё ў зграі там усюды драпежнае:
то спыняцца плоць пагрызьці, то далей бягуць радасна.
25 Ты на поле зірні гэта! Калі я на яго гляджу,
то гора горкае пячэ мне грудзі, о Джанардана⁸.
26 Я думала раней, Крышна, што паньчалаў і каўраваў
загубіць не прасьцей будзе, чым пяць бытаў зьніштожыці.
27 А цяпер іх сотні арлоў і сыярвятнікаў вусьцішных
за латы цягаюць паўсюль і жаруць, акрываўленых.
28 Хто мог бы сабе уявіць гібель Бгішмы бясстрашнага,

5. Дачка [князя гандагараў] Субалы, т.-б. Гандгары.

6. *Mādhava-* 'нашчадак Мадгу' — адно з імён Крышны.

7. Прыкмета жалобы.

8. *Janārdana-* — адно з імён Крышны (альбо 'які шкодзіць (=даймае) людзям', альбо 'якога благаюць (=даймаюць) людзі').

- Абгіман'ю, Карны, Дроны і сьмелага Джаядратхі?!
 29 Амаль няўразнымі былі гэты воі, Джанардана —
 і вось ежай яны сталі хіжаком ненажэрлівым.
 30 Палымнелі яны гневам, верны волі Дур'ёдганы —
 а цяпер яны ўсе, Крышна, як агнішчы пагаслыя.
 31 Пасьцелі мяккай ды чыстай яны вартыя, волаты,
 ды ляжаць на зямлі голай, змагары загубленыя.
 32 Раней яны цешыліся песьняроў хваласьпевамі,
 а цяпер даводзіцца ім слухаць вусьцішны выі сабак.
 33 Ляжалі на ложках раней гэты воі, нацёртыя
 сандалам пахкім, а цяпер яны ў пыле валяюцца.
 34 Зрываюць аздобы зь іх цел каршакі ды сьцярвятнікі,
 і шакалы грызучь плоць іх, завываючы вусьцішна.
 35 Нібыта жывыя, й пасюль яны зброю сваю дзяржаць:
 клінкі, лукі ды жар-стрэлы⁹ й зіхатлівыя паліцы.
 36 Адных, пекнатварых, грызучь, быкавокіх, драпежнікі,
 ды зрываюць вянкi¹⁰ жоўты падлаеды жарлівыя.
 37 А іншыя ў руках моцна дзяржаць паліцы пекныя,
 абдымаючы іх, быццам любых жонак, о Мадгава.
 38 Адных, што ў дасьпеху ляжаць ды са зброяй бліскучаю,
 ня чэпяць зьвяры, баючысь, што жывыя шчэ волаты.
 39 А іншых цягаюць паўсюль, так што золата іх вялкоў
 па ўсім полі, о сьмерць Мадгу¹¹, раскідана, бліскучае.
 40 Глядзі, як шакалы і псы у праслаўленых віцязяў
 зрываюць зь іх шый каралі ды па полі раскідваюць.
 41 У іншыя ночы раней хваласьпевамі лёснымі
 іх цешылі заўжды, Крышна, песьняпеўцы дасужыя.
 42 А цяпер, паглядзі, жонкі іх аплакваюць, скрушныя,
 о тыгру між врышні¹², рыдма над наўцамі рыдаючы.

9. УА *pītān* 'жоўтыя'. Гэты эпітэт часта ўжывасца ў МБ дачынна стрэл, але яго дакладны сэнс невядомы.
 10. ДС гірлянды або ланцугі.
 11. *Madhu-sūdāna*- 'забойца [асуры] Мадгу — адно з імён Крышны.
 12. *vṛṣṇi*- — іншая назва племені ядаваў.

- 43 Хаця і распухлі твары іх ад сьлёзаў, о Кешава¹³,
а ўсё ж прыгожыя й цяпер, як лотасы чырвоныя.
- 44 Так блукаюць жанкі куру сярод трупаў, жалобныя:
то к адным яны падбягуць, то да іншых у распачы.
- 45 Ад плачу ды гневу у іх сталі твары барвовымі,
як сонца ўвечары альбо як чырвонае золата.
- 46 Штось галосцяць яны гучна, ды зусім нераборліва,
і ў энку агульным ледзь-ледзь разумеюць адна адну.
- 47 Уздыхаючы хтось цяжка й прычытаючы болесна,
ад гора дрыжучы дрыжма, расстаецца з жыцьцём сваім.
- 48 А іншыя з жанок куру, лямантуючы й енчачы,
па галовах сябе пераць сваймі ручкамі мяккімі.
- 49 Пакрыта, нібы дываном, усё поле галовамі,
рукамі й нагамі вояў, што загінулі ў розбраце.
- 50 Пабачыўшы целы мужоў без галоваў, о Мадгава,
вар'яцеюць жанкі вокал ад відовішча страшнага.
- 51 Прыстаўляюць яны к целу галаву ды ўглядаюцца,
ня бачачы ў сваім горы, што яна не ягоная.
- 52 Стралою адсечаную ці руку, ці ступню яны
спрабуюць прыставіць назад, але млеюць ад распачы.
- 53 А іншыя трупы ужо так зьвярамі пагрызены,
што ня могуць мужоў жонкі ў іх пазнаць, о Джанардана.
- 54 А тыя, што ўсё-ткі знайшлі братоў, бацькаў, сыноў, мужоў,
па галовах сябе пераць, сваіх рук не шкадуючы.
- 55 Зьяшчалася зямля зь мясам і крывёю загінулых,
так што стала цяпер поле непраходным амаль, як твань.
- 56 Ня ведаўшы раней гора, яны ў горы, бясхібныя,
ўгрузаюць у зямлі, ўкрытай іх сынамі і бацькамі.
- 57 Зірні ж на нявестак усіх Дгрытараштры, што гойсаюць,
нібы краснагрывых табун кабыліц, о Джанардана.
- 58 Няма для мяне на зямлі відовішча скрушнейшага
за гэтых жанок, што цяпер полем бегаюць распачна.
- 59 У мінулых, відаць, жыцьцях учыніла я цяжкі грэх,

13. *Kesava*- 'у якога доўгія / прыгожыя валасы' — адно з імёнаў Крышны.

раз, жывая, цяпер бачу я забітых сыноў, братоў!»
 І, енчачы гэтак, яна сына ўбачыла мёртвага.

*Такая ў сьвятой Магабгараце ў Разьдзеле пра жанок
 16-я частка.*

ЧАСТКА 17

Вайшампаяна прамовіў:

- 1 Дур'ёдгану ўбачыўшы там, Гандгары гаравітая
 упала на зямлю тут жа, як банан той падсечаны¹⁴.
- 2 А калі ачулася зноў, то рыдаць пачыла наўзрыд
 над сынам, што ляжаў доле, ўвесь крывёю запэцканы.
- 3 Абняўшы аберуч яго, маці енчыла горасна:
 «Ах, любы сыночку! Сынок!» — прычытала змяцежана.
- 4 Шырокія яго грудзі з ключыцамі схаванымі¹⁵
 вадой, народжанай з вачэй, арашаючы, скрушная¹⁶,
 прамовіла яна Крышну, што стаяў непаводдалек:
- 5 «Наконадні сяе бітвы міжусобнай, о Кешава,
 далоні склаўшы, папрасіў мяне гэты магут-ваяр:
 «У розбраце цяпер, маці, пажадай перамогі мне!»
- 6 На гэтыя словы тады, вынік бітвы прадбачачы,
 адракла я: «Ў каго дгарма, у таго й перамога, сын.
- 7 Калі ў бітве свайго доўгу не забудзеш, Дур'ёдгана,
 то патрапіш тады ў сьветы, што аружжам здабыўныя¹⁷».
- 8 Вось так я сказала, й таму я па сыне журуся менш,
 чым па мужу сваім, Крышна, што застаўся бяз родзічаў.
- 9 Паглядзі ж на майго сына, найбайца баягнеўнага,

-
14. УА параўнаньне больш дакладнае, бо *kadalī-* 'бананавас дрэва' ж.р., што для санскрыпцкіх параўнаньняў вельмі важна.
 15. Адною з рысаў мужчынскай прыгажосьці была невялікая дзябэласьць. Тое самае кажацца пра Раму на пачатку Рамаяны.
 16. АС «аздобленья каралямі й залатою грыўнай»
 17. АС «нібыта нясьмертны, [будзеш там раваець]».

- што на ложку ляжыць вояў, бездыханны, о Мадгава.
 10 Стаяў ён раней на чале людаўладцаў, адважлівы,
 а сёння ляжыць у пыле. Вось як час памяняў усё!
 11 І ўсё ж ён папаў у прыстан, што нялёгка здабыць людзям,
 раз на ложку ляжыць вояў, мой харобры Дур'ёдгана.
 12 Раней акалялі яго й забавлялі заўжды князі,
 а сёння кружляюць вакол яго толькі сьцяргвятнікі.
 13 Раней абмахвалі яго маладзіцы махаламі,
 а сёння махаламі крыл адно грыфы абмахваюць.
 14 Вось ляжыць ён, магут-воін дужарукі й адважлівы,
 забіты у баі Бгімам, не раўнуючы слон — ільвом.
 15 Ляжыць Дур'ёдгана, глядзі, ўвесь крывёю запэцканы,
 забіты магутом Бгімам у двубоі на паліцах.
 16 Адзінаццаць вадзіў войскаў¹⁸ ён у бітву, о Кешава,
 ды прывёў да гібелі іх і сябе, неразважлівы¹⁹.
 17 Вось ляжыць Дур'ёдгана мой, вялік-воін, вялік-стралец,
 забіты у баі Бгімам, не раўнуючы тыгра — львом.
 18 Пагардзіўшы сваім бацькам, неразумны, і Відурам,
 нікчэмны юнак — старымі, сваю сьмерць ён наклікаў сам.
 19 Ён трынаццаць гадоў краем кіраваў без супернікаў,
 а сёння забіты ляжыць ён у пыле, ўладар зямлі.
 20 Я бачыла зямлю, Крышна, пад абладай сваіх сыноў
 поўну гоўя, сланоў, коней, о Варшнэя²⁰, ня так даўно,
 21 і вось сёння яна, пане, пад чужою абладаю

18. На баку каўраваў біліся адзінаццаць князёў са сваімі войскамі: 1) *Бгагадātта*, князь Прагдж'этышы; 2) *Ш'алья*, князь мадраў; 3) *Карна*, прызначаны Дур'ёдганам панаваць над 'ангамі; 4) *Крытаварман*, які кіраваў войскам ядаваў; 5) *Джайдратха*, князь Сіндгу; 6) *Судакішына*, князь камбоджаў; 7) *Б'агліка*, князь баглікаў; 8) войска *калінгаў* (імя іх князя невядомае); 9) *Ш'акуні*, які кіраваў войскам гандг'араў; 10) *Суш'арма*, князь трыг'артаў; 11) войска саміх каўраваў.
 19. УА гульня слоў: *anayad* (= *anayat*) *yah purā sañkhye so'nayān* (= *anayāt*) *nidhanaṃ gataḥ* 'хто вадзіў раней у бітве, той праз дрэнныя паводзіны (/кіраваньне) да скону прыйшоў'.
 20. Нашчадак Врышні.

- без кароваў, сланоў, коней. Ох, навошта мне жыць цяпер?!
 22 Сынок мой забіты, але мне балесьней нашмат глядзець
 на гэтых жанок, што сядзяць ля загубленых волатаў.
 23 Як ахвярня²¹, зграбная вунь маці мужанага Лакшманы²²
 каля мужа свайго плача, растрапанавалася.
 24 Раней, калі быў ён жывы, дужарукі Дур'ёдгана,
 раявала яна, Крышна, у абдымках яго штодня.
 25 Як яшчэ у мяне сэрца на сто частак ня лопнула,
 калі ўбачыла я сына й яго сына забітымі?!
 26 Дур'ёдгану яна гладзіць даланёю пяшчотліва,
 а сыну свайму галаву цалуе²³, краснаклубая.
 27 То па мужу яна плача, то па сыне, ласкавая,
 то на мужа глядзіць пільна, то ў сыночка ўглядаецца.
 28 Б'ючы сябе па галаве, красуня велявокая
 прыпадае к грудзям воя, князя куру, о Мадгава.
 29 Як лотас, пекная жана, як лотас, бледнатварая,
 яна ў смутку аблік гладзіць свайму сыну й Дур'ёдгану.
 30 Калі ісьцінай ёсьць шруці, калі ісьцінай — агамы²⁴,
 то і сын мой здабыў сьветы, сілай рук здабыванья!

*Такая ў сьвятой Магабгараце ў Разьдзеле пра жанок
 17-я частка.*

ЧАСТКА 18

Гандгары прамовіла:

- 1 Паглядзі ж на сотню сыноў маіх, стомы ня ведаўшых,
 што палі бязмала усе ад зброі Бгімасэнавай.
 2 Ды шмат балесьней мне глядзець, як па бітвішчы бегаюць

21. Гл. увагу 29 да «Аповеду пра Раму».

22. Дур'ёдганавя жонка, чыё імя невядомае.

23. УА «прыціскае галаву да грудзей і нюхае / цалуе (*upa √ghrā*)» — гэты жэст лічыўся выражэньнем пяшчоты.

24. *āgama-* — традыцыйныя тэксты індўізму.

- сыновья мае любы, што сыноў сваіх страцілі.
- 3 Привыклыя хадзіць дахам²⁵ нажанаты іх пекныя
цяпер прымушаны ступаць па зямлі акрываўленай.
- 4 Нібы шаленіцы, яны блудзяць бітвішчам, скрушныя,
варонаў успуджваючы, шакалаў ды сьцяярвятнікаў.
- 5 А іншыя, разьню гэту пабачыўшы жахлівую,
бясхібнацелья, далоў без прытомнасьці падаюць²⁶.
- 6 Убачыўшы дачку князя, маці мужага Лакшманы,
не магу я знайсці ў сэрцы супакою, о Кешава.
- 7 Хтось мужа, хтось брата, а хтось свайго сына пабачыўшы,
бярुць іх, упаўшы побач, за руку, пекнарукія.
- 8 Паслухай, як плачуць наўзрыд на пабоішчы жудасным
кабеты й старыя жанкі, што родных сваіх страцілі.
- 9 Зьнябытыя мукай, стаяць яны, цяжка апёршыся
на повазы й трупы сланоў, а таксама стаеньнікаў.
- 10 Калыхае, глядзі, жонка галаву пекнаносую
ў завушніцах — відаць, гэта яе муж або, можа, брат.
- 11 Відаць, у мінулым жыцьці страшны грэх, о Джанардана,
учынілі жанкі гэты, як і я, неразумная.
- 12 За яго Валадар дгармы²⁷ й адплаціў нам напоўніцу,
бо ні добры, ні злы ўчынак не зьнікае, учынены.
- 13 Паглядзі ж на жанок знатных, маладзіц на саромлівых,
на пекнагрудых²⁸ прыгажунь, чарнавокіх²⁹ на бгаратак:
- 14 як рыдаюць яны, Крышна, ад адчаю заходзячысь,
як галосяць, нібы гусі, як крычаць, нібы жораўкі!
- 15 О лотасавокі, глядзі, як іх твары бясхібныя,
падобныя падмам пекным, сонца скрухі высушвае!

25. УА «дахі палацаў». Увечары пасья сьпёкі індыйцы любілі адпачываць на пляскатых дахах сваіх дамоў.

26. АС *kara-sammīta-madhyamā* 'у якой талія таўшчыняю з хобат', т.-б. вельмі тонкая.

27. Бог сьмерці Яма.

28. УА «у якіх пекныя жываты й грудзі».

29. УА «у якіх чорныя вейкі, вочы й валасы».

- 16 Ох, як раўнавалі сваіх краса-жонак мае сыны,
шалёны, што сланы ў гоне, — і вось чэрнь іх разглядвае!
- 17 Зірні ж на латы залаты, на сыягі санцавітыя,
на грыўні чырвоназыркі, на шчыты сотнямесячны³⁰
- 18 і на шлемы сыноў мойных, што, па полі раскіданы,
зіхацяць, нібыта агні, шчодро маслам напоены.
- 19 А вось Духшасана ляжыць: усю кроў зь яго выхлебтаў
Бгімасэна, сваю клятву, о Говінда³¹, супоўніўшы.
- 20 Усьмерціў ён сына майго, Драўпадзі падахвочаны,
не забыўшы гульні ў косьці, паквітаўся з Духшасанам.
- 21 Паньчалійцы бо той мовіў перад зборняй усёй тады,
жадаючы ўгадзіць Карну й свайму брату³², о Мадгава:
- 22 «Цяпер ты дружына рабоў, і ты будзеш прыслужваць нам
і з мужам, і з Накулам, і з Сагадэвам, і з Арджунам!»
- 23 Прамовіла тады ўмольна я ўладьку Дур'эдгану:
«Папаўшага ў сіло сьмерці прагані, сыноч, Шакуні!
- 24 Знай, што вуй твой ліхі сэрцам і разладу заўжды рачон.
Хутчэй жа яго прагані й памірыся з пандавамі!
- 25 Ці ты ня ведаеш, дурны, гневу Бгімы? Бо ты яго
цяпер стрэламі слоў дражніш, нібы слана паходнямі».
- 26 Ды ён, парыўчывы й ліхі, стрэлы словаў нацэліўшы,
ўсё адно на іх яд выліў, нібы зьмей — на магут-быкоў.
- 27 І вось Духшасана ляжыць, рукі доўгі раскінуўшы,
забіты магутом Бгімам, не раўнуючы бык — ільвом.
- 28 Жахлівую ўчыніў справу Бгімасэна разгневаны,
калі Духшасанаву кроў выпіў ён у пабоішчы.

*Такая ў сьвятой Магабгараце ў Разьдзеле пра жанок
18-я частка.*

30. Т.-б. «аздобленья сотняю месяцаў».

31. Go-vinda- 'які знаходзіць кароў' — адно з імён Крышны (магчыма, пракрыцкая форма санскр. *gopendra*- 'індра (=пан) каровіных пастухоў').

32. Дур'эдгану.

ЧАСТКА 19

Гандгары прамовіла:

- 1 А гэта Вікарна — мой сын, шанаваны прамудрымі,
ляжыць, пасечаны Бгімам на сто частак, о Мадгава.
- 2 Пасярод забітых сланоў ён ляжыць, о Джанардана,
нібы сонца сярод хмараў цёмна-сініх увосені.
- 3 Ад лука мазолістую, глядзі, кісьць яго велюю,
спрабуюць адарваць грыфы, скурастужкай агорнуту.
- 4 Жана ж яго распачная мясапрагных сыярвятнікаў
спрабуе ўвесь час адагнаць, ды ня можа, о Мадгава.
- 5 Адважны, гошы й малады мой Вікарна, о бык-ваяр,
прывыклы к выгодам, ляжыць тут у пыле, о Мадгава.
- 6 Хоць працяты яго ўморы³³ мнагавострымі стрэламі³⁴,
краса і пагэтуль яго да канца не пакінула.
- 7 А гэта Дурмўкха ляжыць, граза войска варожага:
забіты магутом Бгімам, што зарок свой выконываў.
- 8 Ягоны, о Крышна, аблік, што зьвярамі паўзбедзены,
выглядае дасюль пекным, нібы месяц на сёмы дзень.
- 9 Як сталася так, што мой сын, такі гошы й адважлівы,
ляжыць, забіты варажмі, зямны порах глытаючы?!
- 10 Як сталася так, што ваяр, што ня меў сабе роўнага,
забіты варажмі, сёння на нябёсах знаходзіцца?!
- 11 А вунь доле ляжыць мёртвы Чытрасэна, о Кешава,
Дгрытараштравы сын спрытны, ўзор для ўсякага лучніка.
- 12 Акружаюць яго, Крышна, маладзіцы заплаканы,
ваяра у вянках зыркiх, зьверазграі драпежныя.
- 13 Рыданьне жанок і выцьцё хіжакоў ненажэрлівых —
перамешана ўсё, Крышна. Як жа дзіўна і вусьцішна!

33. *martan-* (ад *√mr* 'паміраць') — уразлівыя месцы на целе, у якіх паводле традыцыйнай індыйскай мэдыцыны знаходзіцца *jiva-* 'душа'.

34. УА называсца тры віды стрэл: «вухастыя» (відаць, з зубурьнямі), незазубраныя (?) і цэльнажалезныя.

- 14 А вунь там Вівімшаци, глянь, улюбёнец краса-дзяўчат,
у пораху ляжыць, юны, сын мой пекны, о Мадгава.
- 15 Пасечаны ў сечы яго труп, утыканы стрэламі,
абсела асілка цалком сыціжма хцівых сыцярвятнікаў.
- 16 Расыцяўшы рады варагоў, ён прарваўся ўсярэдзіну
але, сыцяты, палёг долу, як і варта дастойніку.
- 17 Глядзі, які сьветлы аблік у майго у Вівімшаци,
падобны Ўладару зорак³⁵, зь пекным носам і бровамі.
- 18 Раней акружалі яго маладзіцы найгожыя,
нібы гандгарву — апсары, Вáсу — дзеўчыны Васавы³⁶.
- 19 А хто б забойцу магутоў і знішчальніка ворагаў
насьмеліўся вызваць на бой, неаборнага Духсагу?
- 20 І вось ён ляжыць на зямлі, ашчацінены стрэламі,
нібыта гара ў квітучых карнікарах, о Кешава³⁷.
- 21 У латах зыркiх і ў вянку залатым, хоць і мёртвы ён,
а гожа, як гара бела, што абнятая полымем.

*Такая ў сьвятой Магабгараце ў Разьдзеле пра жанок
19-я частка.*

ЧАСТКА 20

Гандгары прамовіла:

- 1 Вось той, хто лічыўся заўжды і мацнейшым, й адважнейшым³⁸
за бацьку свайго й за цябе, хто быў горды, як грозны леў,
2 і хто змог прарваць сам-адзін непарыўны строй каўраваў, —
ён для безьлічы стаў сьмерцю, але й сам быў усьмерчаны.

35. Г.-б. да месяца.

36. Ідзецца пра Індраў рай. Калі першае параўнаньне цалком традыцыйнае, то другое, відаць, ужыта выключна з прычыны сугучча.

37. Дрэва *Pterospermum acerifolium* (альбо *Cathartocarpus fistula*). АС *ātma-ruha-* 'самарослы' (магчыма, таксама назва нейкага дрэва).

38. АС «у паўтара раза».

- 3 Дарма што, о Крышна, ляжыць Каршні³⁹ мёртвым на бітвішчы,
не памеркла яго веліч, Абгіман'ю шматдужага.
- 4 А з ім поруч, глядзі, жонка — Віратоўна⁴⁰ прыгожая,
жалюбуе па сваім мужу, й сама жалюбы дастойная.
- 5 Каля мужа свайго сеўшы, маладзіца журботная
даланёю яго гладзіць, краса-жонка найверная.
- 6 Аблік цалуючы яго падмапекны, о Мадгава,
на шыі, увітай трыма шчасьцядайнымі рысамі⁴¹,
- 7 абдымае яна мужа, красуня сарамлівая,
як уперад падчас бавак, віна хмельнага выпіўшы.
- 8 Крывёй заляпаны дасьпех, упрыгожаны золатам,
яна з мужа зняла, Крышна, й яго цела разглядае.
- 9 Ня зводзячы вачэй з мужа, зьвяртаецца яна к табе:
«Вось забітым ляжыць віцязь: як і ты, падмавокі ён.
- 10 Роўны ў сіле табе Каршні, у запале ды сьмеласьці,
а ў красе й за цябе гошшы, ды забітым ляжыць цяпер.
- 11 Прывык ты⁴² на шкурах ляжаць і на мяккіх на посьцілках⁴³.
Ці ня мулка табе гэтта, на зямлі незасьцеленай?
- 12 Раскінуў ты рукі свае ў бранзалетах зіхотлівых:
як хобаты, яны моцны, скура цвёрда ад цецівы.
- 13 Нібыта па цяжкой працы, ты заснуў непрабудным сном
і ня чуеш маіх стогнаў, на мой плач не адказваеш.
- 14 Нашто зацную ты, зацны, кінуў матку, жану сваю
і богападобных айцоў? Куды пойдзеш цяпер бязь іх?!»
- 15 Сабраўшы яго валасы, што крывёю запэцканы,
кладзе яна голаў яго на калені й пытаецца,

-
39. *Karṣṇi* 'сын Крышны' — адным з імён Арджуны было Крышна (*krṣṇa-* 'чорны') — з прычыны яго цёмнай скуры ў дзяцінстве.
40. Уттарá, дачка князя паньчалаў Віраты.
41. Як на марской ракавіне з трыма завіткамі. Паколькі яе сьпіраль закручвалася зьлева направа (што адпавядае руху вакол агню на абрадзе), складкі на шыі, падобныя такім завіткам, лічыліся добрым знакам.
42. Цяпер Гандгары зноў зьвяртаецца да Абгіман'ю.
43. ДС «на коўдрах з шэрсці алена *rañku-*».

- нібыта ў живога: «Як жа цябе, парастка Пхальгуны,
 16 прымелі з жыццём разлучыць ваюры гэты слаўныя?!
 Ганьба Дрону й яго сыну, ганьба гэтым акрутнікам,
 17 Джаядратху, Крыпу й Карну, што са сьвету цябе зьвялі!
 Аб чым жа думалі тады гэты віцязі дужыя,
 18 як цябе аднаго гуртам акружалі на гора мне?
 І як жа цябе на вачох у паньч'алаў і пандавуў
 усьмерцілі яны, быццам ты якісьці бязбацькавіч?!
 19 Як можа жыць П'артха цяпер, калі бачыў, як ворагі
 забівалі цябе гуртам, нібы ён і ня бацька твой?!
 20 Ні вяртаньне сабе княства, ні звыццяга над ворагам
 ня радуюць сыноў Прытхі, бо цябе зь імі больш няма.
 21 Хутка й я за табой сьледам пайду ў сьветы, здабыўныя
 трываласьцю ў баі й дгарме⁴⁴. Будзеш там бараніць мяне.
 22 Ня можа ўмерці чалавек, пакуль час не прыйшоў яго,
 таму я й жывая дасюль, хаця ты й не живеш ужо.
 23 Ах, няшчасная я жонка, бо ты ў сьвеце дзядоў цяпер
 размаўляеш, відаць, зь іншай ды усьмешкай адорваеш!
 24 Так, ныйначай, о муж-буйвал, ты дзівоснай сваёй красой
 і ласкавым цяпер словам там змушчасеш нябёсных дзеў.
 25 У сьветах у тых балагіх час з апсарамі бавячы,
 ты згадвай калі-нікалі й мае ласкі, о віцязю.
 26 Прыракла нам доля ўсяго пражыць разам шэсьць месяцаў,
 а на сёмы цябе гібель адабрала ў мяне, на жаль!»
 27 Так енчыць над мужам сваім Утгара беспарадная,
 і матэ'янкi⁴⁵ тады, Крышна, яе ўпрочкі адцягваюць.
 28 І вось, адцягнуўшы яе, яны самі заенчылі,
 бо ўбачылі зьнячэў цела там Віраты забітага.
 29 Запэцканы увесь кроўю, Дроны стрэламі ўтыканы,
 грызе яго труп шакальлё і сьцярвятнікі турзаюць.
 30 Спрабуюць жанчыны тады, ад гора паўпрытомныя,

44. АС «і самакантролем».

45. ДС «жанчыны з роду князя матэ'яў».

- адагнаць ад яго птушак, ды ўсё марна, о Мадгава.
- 31 На сонцы пякучым яны, ад патугаў знябыўшыся,
пабляднелі зусім, Крышна, і краса іх памеркнула.
- 32 На сына Субгадры зірні, на Судакшыну⁴⁶ й Утгару⁴⁷,
на гэтых мёртвых юнакоў, на прыгожага Лакшману,
што ляжаць пасярод поля, палеглыя ў пабоішчы!

*Такая ў сьвятой Магабгараце ў Разьдзеле пра жанок
20-я частка.*

ЧАСТКА 21

Гандгары прамовіла:

- 1 А вось Вайкартана⁴⁸ ляжыць, вялік-воін, вялік-стралок:
нібыта агонь, у баі пагасіў яго Арджуна.
- 2 Паглядзі, ляжыць на зямлі ён, заліты увесь крывёй:
забіўшы вяляшмат вояў, сам забіты ён быў тады.
- 3 Злапамятны й хуткі на гнеў⁴⁹, вялік-воін, вялік-стралок,
ляжыць ён, Гандзіваношам у спаборы усьмерчаны.
- 4 У страху прад пандавамі ваярове, сыны мае,
паставілі яго ўперад, як сланы — важака свайго.
- 5 І вось, нібы леў тыгра, Сав'ясачын⁵⁰ яго забіў,
як слон ашалелы слана, у спаборы суперніка.
- 6 Акружаюць яго жонкі растрапанавалосыя
магута, о ваяр-волат, над ім горка рыдаючы.

-
46. Яўная памылка эпічнага паэта: князь камбоджаў Судакшына быў прыблізна аднаго веку з пандавамі.
47. Брат Утгары, Віратаў сын.
48. *Vaikartana*- 'сын Вікартаны (=бога Сонца)' — Карна.
49. Важная характарыстыка Карны, якая збліжае яго з Ахілам Іліяды, аднак у адрозьніньне ад апошняга Карна — адназначна адмоўны герой, прынамсі ў наяўным варыянце МБ.
50. *Savua-sācin*- 'які нацягвае левай' — адно з імён Арджуны. Таксама можа перакладацца як эпітэт ('абяручны'): гл. «Аповед пра горца».

- 7 Такі страх усяляў Карна ў князя дгармы Юдгіштхіру,
што трынаццаць гадоў запар той ня ведаў сну добрага.
- 8 Неадольны заўжды ў бітве, не раўнуючы Васаву,
палаў ён, як агонь скону⁵¹, непахісны, як Дом зімы.
- 9 Трывалай заслонай ён быў для Дур'ёдганы слаўнага,
а цяпер ён ляжыць, быццам дрэва, бурай павалена.
- 10 Паглядзі, вунь яго жонка на зямлі каля віцязя
лямантуе наўзрыд, маці Врышасэны, няспынліва:
11 «Праклён настаўніка цябе спасьцігнуў,
калі захрасла тваё кола ў глебе
і з плеч тваіх сыяў галаву стралою
Дгананьджая⁵² ў самай гушчобе бітвы!»
- 12 А вось рыдае над нязломным Карнам,
над ім, убраным залатою грыўняй,
глядзі, Сушэнава маці скрушна
сама не свая на зямлі якоча.
- 13 Няшмат ад воя засталася, Крышна!
Абгрызьлі яго хіжакі, і стаў ён
зусім непрыемным наўзрок, бы месяц
ў апошні дзень палавіны чорнай⁵³.
- 14 То неяк устане яна, сумотна,
то ў распачы зноў упадзе да Карны.
Цалуючы твар яго, плача плачма,
па сыне забітым рыдма рыдае.⁵⁴

*Такая ў сьвятой Магабгараце ў Разьдзеле пра жанок
21-я частка.*

51. Агонь у канцы сьвету.

52. *Dhanai-jaua-* 'заваёўца скарбаў' — адно з імён Арджуны.

53. Т.-б. у апошнім дзень перад маладзіком.

54. Вершы 11–14 складзеныя ў памеры *triṣṭubh-*.

ЧАСТКА 22

Гандгары прамовіла:

- 1 Вунь князя Аванці⁵⁵ ядуць, Бгімасэнам забітага, шакалы й каршакі, быццам і няма у яго радні.
- 2 Як многа ён змог змагароў, а сягонья, о Мадгава, ляжыць ён на ложку вояў, увесь кроўю запэцканы.
- 3 Шакалы, каршакі, грыфы і драпежнікі іншыя разьдзіраюць яго цела. Вось як час памяняў усё!
- 4 Ляжыць ён на ложку вояў, князь Аванці адважлівы, а навокал яго жонкі — вялік-воя аплакваюць.
- 5 А вунь, паглядзі, забіты стралой шыракалёза ляжыць, нібы тыгар у сьне, велямудры муж Багліка⁵⁶.
- 6 Хоць ён і забіты ляжыць, але сьветлы яго аблік, нібы месяц у ноч поўні зіхатлівы, о Кешава.
- 7 А вунь Врыддгакшатравы сын, забіты Сав'ясачынам, што за сына свайго помсьціў, сын магутнага Васавы.
- 8 Адзінаццаць ён змог рацяў⁵⁷, ды забіў яго Арджуна, спаўняючы сваю клятву, ў Джаядратхі забраў жыцьцё.
- 9 А сёння ўладара сіндгу і саўвіраў пыхлівага жарлівыя жаруць зьверы, Джаядратху, Джанардана.
- 10 Глядзі, спрабуюць бараніць яго жонкі адданыя, ды цягнуць хіжакі цела у лагчыну зарослую.
- 11 Акружаюць яго жонкі, ўладара дужарукага: гандгаркі, саўвіркі, сіндгу, камбоджанкі і яванкі⁵⁸.
- 12 Яшчэ калі скраў ён Крышну́ разам з кэкаямі,⁵⁹ тады забіць мелі сыны Панду Джаядратху, Джанардана.

55. Яго імя невядомае.

56. Князь краіны баглікаў (цяпер Пэнджаб). АС «сын Пратыпы».

57. АС «абараняны велікадухім [Дронам]».

58. Словам *avana-* індыйцы называлі грэкаў, а пазней — мусульман і эўрапейцаў (лічыцца, што гэта слова ёсьць санскрытазаванаю формаю пракрыцкага *уона-*, якое паходзіць ад гр. Ἰωνες 'янійцы'.)

59. Адна з шматлікіх эпічных супярэчнасьцяў. У Лясным разьдзеле (252.16) кескі дапамагаюць не выкрадаць Драўпадзі, а вызваляць яе.

- 13 Аднак з павагі к Духшалэ⁶⁰ адпусыцілі яго яны.
Чаму ж ня ўважылі яе і цяпер яны, Мадгава?!
- 14 Вунь рыдае яна горка, мая дочухна скрушная,
ячоча над сваім мужам і агуджвае пандаваў.
- 15 Ці ж можа для мяне, Крышна, быці гора гарэйшае,
чым тое, што ўдовы цяпер і нявесткі мае й дачка?!
- 16 Паглядзі, як яна, быццам пазабыўшы сваю бяду,
гайсае па полі цяпер, голаў мужа шукаючы!
- 17 Ён стрымваў пандаваў адзін, што да сына ірваліся,
і процьму забіў ваяроў, але й сам быў усьмерчаны.
- 18 І вось над воем, які быў няўрымсным, як шалёны слон,
лямантуюць цяпер нема жанчыны поўнятварыя.

*Такая ў сьвятой Магабгараце ў Разьдзеле пра жанок
22-я частка.*

ЧАСТКА 23

Гандгары прамовіла:

- 1 А вось і сам Ш'алья ляжыць, велявоін, вуй Накулы,
забіты знатаком дгармы, Князем дгармы⁶¹, у розбраце.
- 2 Заўсёды і ўсюды з табой ён спаборнічаў, Мадгава, —
і цяпер ён ляжыць мёртвы, ўладар мадраў, магут-ваяр.
- 3 Кіруючы ў баі, сынку, калясьніцаю Карнавай,
для звыцягі сыноў Панду ён усяк яго стрымваў пал.
- 4 О гора! Паглядзі, Крышна, як яго поўняпекны твар,
падмавокі й такі ясны, груганы дзяўбуць глюгаю!
- 5 Зь яго рота вываліўся чырвоназалаты язык,
і хіжае пташшо хціва яго турзае дзюбамі.
- 6 Акружаюць, глядзі, Ш'алью, забітага Юдгіштхірам,
жанкі пекны зь яго роду, ўкрасу бітваў, о Кешава.
- 7 Князя мадраў, быка-мужа, яны гучна аплакваюць,

60. Дачка Дгрытараштры й Гандгары, Джаядратхава жонка.

61. Т.-б. Юдгіштхірам.

- кшатрыйкі — кшатрыя-быка, жанчыны танкашатныя.
- 8 Акружылі яго, жонкі, лямантуючы голасна,
нібы сланіхі — важака, у дрыгву засмактанага.
- 9 Заступнік слабых і гроза варагоў, о Джанардана,
ляжыць ён на ложку вояў, увесь стрэламі ўтыканы.
- 10 А вось і валадар-горац Бгагад’атта⁶² магутлівы,
найлепшы наезьнік сланоў, долу ў бітве павалены.
- 11 І хаця ўжо грызуць, Крышна, яго цела драпежнікі,
аздабляе яго голаў і дасюль залаты вянец.
- 12 Сувораю была стычка паміж праўцам і Пхальгунам,
бязьлітасны й вусьцішны бой, як між Б’алі⁶³ і Васавам.
- 13 На бой Партху выклікаўшы, дужарукі — Дгананьджаю,
ён сына Кунці пахіснуў, але паў ад яго рукі.
- 14 А вось ляжыць воін, каму не было ў сьвеце роўнага:
адважлівы магут Бгішма, што наводзіў у бітве страх⁶⁴.
- 15 Глядзі, ляжыць ён на зямлі, сонцазыркі сын Шантану,
нібыта у канцы веку сонца, скінутае зь нябёс.
- 16 Апёкшы ў бітве варагоў сьпёкай зброі, о Кешава,
згасае гэты муж-сонца, нібы сонца на захадзе.
- 17 Самому Дэвапі⁶⁵ роўны ў знаньні дгармы, о Мадгава,
ляжыць ён на ложку вояў, дзе ляжаць адно волаты.
- 18 Найвыдатны сабе ложка пасьцяліўшы з найвострых стрэл⁶⁶,
ляжыць багавіты на ім, нібы Ск’анда — на трысьнягу⁶⁷.
- 19 Падклаў яму пад галаву падушку найвыдатную,
не з бавоўны, а з трох стрэлаў, сыну Га́нгі Дгананьджая.
- 20 Магут, што сунімаў семя⁶⁸, волю бацькі спаўняючы,

62. Князь Прагдж’ётышы (цяперашні Ассам).

63. Чорт, адолены Індрам.

64. УА гульня слоў: *Bhīṣṇo bhīṣṇa-kṛd* ‘Бгішма (=страшны), тварэц страху’.

65. Брат Шантану.

66. УА называецца тры віды стрэл (гл. увагу 34). Акалічнасьці Бгішмавай гібелі апісваюцца ў «Разьдзеле пра Бгішму».

67. Бог вайны Ск’анда нарадзіўся ў зарасьсях трысьнягу.

68. Бгішма даў зарок нявіннасьці, каб дзецi Шантану ад Сат’яваці маглі стаць яго спадкаемцамі.

- ляжыць Бгішма, Шантану сын, незраўнаны на бітвішчы.
- 21 Абазнаны ў дгарме ваяр, справядлівы ды праведны,
як нясьмертны, хаця й сьмертны, ён ляжыць не ўміраючы⁶⁹.
- 22 Няма больш такіх, што былі б і адважныя, й мудрыя,
і ўмелыя ў справе вайны, — бо загінуў сын Шантану!
- 23 Калі спыталіся ў яго сыны Панду, ў адважніка,
ён сам ім шчыра расказаў, як у бітве яго здалець.
- 24 Амаль згаслы ўжо род Куру ён калісь адрадзіў наноў⁷⁰,
а цяпер разам зь ім, мудры, у нябыт ён адправіўся.
- 25 Хто ж будзе нашчадкаў Куру тайнам дгармы цяпер вучыць,
калі адправіцца к багом багараўны Дэаварата⁷¹?
- 26 А вунь ляжыць Дрона, што быў вучыцелем для каўраваў,
настаўнікам Ююдганы⁷² й выхавальнікам Арджуны.
- 27 Ён зброю чатырох відаў добра ведаў, о Мадгава,
нібыта сам Праўца багоў або Шўкра⁷³ магутлівы.
- 28 Учын немагчымы ўчыніў зь яго ласкі Дгананьджая,
і вось Дрона ляжыць мёртвы. Дзе ж аружжа яго было?!
- 29 Ачоліў нашчадкаў Куру ён у бітве, о Кешава,
і вось гэты магут-збройнік ляжыць, зброяй пасечаны.
- 30 Выпальваў, нібыта агнём, Дрона войска варожае,
і вось ён, упаўшы, ляжыць, як патухлае полымя.
- 31 Сьціскае рука яго лук па-ранейшаму, Мадгава,
і здаецца, жывы Дрона — але ж не: ён памёр ужо.
- 32 І веданьне ўсёй зброі, і ўсе Веды, о Кешава,
нібыта ад Пана зродаў, ад яго неаддзельныя.

69. Індыйцы дзялілі год на дзеве палавіны: *deva-yāna*- 'дарога багоў' (калі сонца рухаецца ад зімовага да летняга сонцавароту) і *pitṛ-yāna*- 'дарога продкаў' (калі сонца рухаецца ў адваротным кірунку) — і лічылі, што чалавек, паміраючы на "дарозе багоў", больш не вяртаецца ў гэты сьвет. Калі Бгішма паў на полі бою, да зімовага сонцавароту заставалася яшчэ 48 дзён, і таму ён сілай ёгі вырашаў працягнуць жыццё, каб унікнуць далейшых перараджэньняў.

70. Гл. *Кароткі зьмест* (Разьдзел першы) у артыкуле «Пра Магабгарату».

71. *Deva-vrata*- 'верны багом' — Імя Бгішмы, дадзенае яму пры нараджэньні.

72. *Yuyudhāna* — сын Сат'які, хаўрусніка пандаваў.

73. *Śukra*- — сын Брыгу, настаўнік асураў.

- 33 Уважаны сотнай вучняў, сотнай сьпеўцаў апетыя,
грызучь яго ступні цяпер шакалы ненажэрныя.
- 34 Глядзі, каля мужа стаіць яго жонка, о Мадгава,
Крыпі скрушна каля Дроны, Дгрыштад'юмнам забітага.
- 35 Апусьціла яна голаў, растрапанавалася,
і рыдае рыдма, Крышна, над найлепшым са збройнікаў.
- 36 Апошнюю цяпер шану яна чыніць адважніку,
забітаму ў баі Дрону, кудлата⁷⁴ брагмачарынка.
- 37 Каля мужа свайго Дроны Крыпі скрушна ўвіхаецца,
каб справіць хаўтуры як сьлед, красуня крахкацеляя.
- 38 Паклаўшы Дрону на касьцёр, запаліўшы тады агнём,
сьпяваюць расьпеўцы над ім тры расьпевы, о Мадгава.
- 39 Глядзі, кідаюць у агонь кудлаты брагмачарыны
валочні, перначы, лукі й калясьніцы, о Кешава.
- 40 У польмя цяпер зброю кладучы разнастайную,
услаўляюць яны Дрону ды аплакваюць волата.
- 41 А іншыя пяюць, Крышна, тры расьпевы сярэднія⁷⁵,
паклаўшы на касьцёр Дрону, нібыта у агонь агонь.
- 42 Прці сонца⁷⁶ тады вучні Дроны той абышлі агонь
і памкнулі гуртом к Ганзе⁷⁷, а наперадзе іх — Крыпі.

*Такая ў сьвятой Магабгараце ў Разьдзеле пра жанок
23-я частка.*

74. Зваленыя ў кудлы валасы былі прыкметаю жалобы.
75. *antaḥ-stha-* — сэнс гэтага эпітэта адносна расьпеваў цьмяны. Некаторыя да-сьледчыкі мяркуюць, што ён указвае на іх сьпяваньне паўшэптам.
76. На пахавальным абрадзе агонь абыходзілі справа налева (т.-б. павярнуўшыся да агню левым бокам), на іншых — зьлева направа.
77. Пасьля спальваньня цела праводзілася ўзьліваньне вады памерламу. У *Rā-naskara-grhya-sūtra-* 3.10.19–20 на гэты конт кажацца: «Тварам на поўдзень (там месціцца жылло бога сьмерці Ямы) [яны] (т.-б. сваякі) занураюцца [ў ваду]. Складзенымі [лодачкаю] далонямі [яны] узьліваюць памерламу ваду адзін раз [са словамі]: «Гэтая вада табе!»

ЧАСТКА 24

Гандгары прамовіла:

- 1 А вунь там, паглядзі, Крышна, ляжыць сын Сомадаттавы:
ужо птушкі ядуць воя, Ююдганам забітага.
- 2 У смутку па сваім сыне Сомадатта, о Мадгава,
праклінае цяпер, пэўна, Ююдгану, вялік-стралка.
- 3 А маці Бгурьшраваса, ня менш смуткам зьнябытая.
спрабуе суцяшаць мужа, Сомадатту — бясхібная:
- 4 «Як добра, о вялік-княжа, што пагібелі бгаратаў
ты ня бачыш цяпер страшнай, канца веку⁷⁸ жахлівага.
- 5 Як добра, што сына свайго Юпáдгваджу⁷⁹ найшчодрaга⁸⁰
ты ня бачыш цяпер мёртвым, што правёў не адзін абрад.
- 6 Як добра, што ты ня чуеш, як няўцешна ды вусьцішна
рыдаюць нявесткі твае, бы над хвалямі жораўкі.
- 7 Пакрытыя адным портам⁸¹, растрапанавалосыя,
гайсаюць нявесткі твае між забітых сыноў, мужоў.
- 8 Як добра, што ты ня бачыш, як жаруць хіжакі цяпер
ваяра, што яму ў бітве адрубіў руку Арджуна.
- 9 Як добра, што гэтых удоў ты ня бачыш у распачы,
ні мёртвага свайго Шáлу, ні Бгурьшраваса цяпер.
- 10 Як добра, што ты ня бачыш, як ляжыць на дне поваза
залаты парасон, княжа, твайго сына магутнага.
- 11 Вунь жонкі Бгурьшраваса, Ююдганам забітага,
аплакваюць свайго мужа, красуні чарнавокія.
- 12 Галосячы на ўвесь голас і па мужу бядуючы,
у распачы сваёй ніцма на зямлю яны падаюць.

78. Бітва ў МБ часта параўноўваецца з канцом сьвету.

79. *Yūpa-dhvaja-* (таксама *Yūpa-ketu-*) 'на чым сыягу ахвярны слуп' — мянушка Бгурьшраваса. Ён зьмясьціў на свой сыяг ахвярны слуп як указаньне на праведзеныя ім абрады.80. УА *bhūri-sahasra-da-* 'які раздаваў многія тысячы [дароў сьвятарам]' — яўны намёк на імя Бгурьшраваса.81. Яшчэ адна прыкмета жалобы (*Pāraskara-grhya-sūtra-* 3.10.18).

- 13 Як мог Бібг'атсу⁸² учыніць такі ўчынак агідлівы
і сьцяць няўважнаму⁸³ руку, магуту багаўчціваму?!
- 14 Аднак яшчэ большае зло учыніў тады С'ат'які⁸⁴,
забіўшы віцязя, што сеў дасьмяротны выконваць пост⁸⁵.
- 15 «Забілі цябе, аднаго, два ваякі, Юпадгваджа,
бясправедна праведнага!» — гэтак жонкі яго крычаць.
- 16 Вунь дружина яго з станам, як запясьце, о Мадгава,
паклаўшы мужаву руку на калені, галосіць так:
- 17 «Раней зрывала яна пас і спадніцу разьвязвала,
сьціскала мне збаны-грудзі ды лашчыла клубы й пупок.
- 18 Пакуль зь іншым ваяр біўся ды ня бачыў Дгананьджаі,
у цябе на вачох, Крышна, той руку адрубіў яму.
- 19 Што будзеш на соймах цяпер ты расказваць, Джанардана,
пра Арджунаў учын “слаўны” і што будзе ён сам казаць?»
- 20 Паўшчуваўшы цябе гэтак, замаўкае яна, й тады
шкадуюць сужонкі яе, бы нявестухну ўласную.
- 21 А вунь князь гандг'араў ляжыць — шматадважны вой Шакуні,
уласным сястрынцам сваім Сагадэвам усьмерчаны.
- 22 Раней махалы адусюль з залатымі дзяржальнымі
абмахвалі яго — сёньня ж крылы птахаў драпежлівых.
- 23 Ён сотні і тысячы мог прымаць выглядаў, Кешава,
ды згарэлі яго чары ў агні жудасным пандаваў.
- 24 Падманам ён выйграў калісь, чараўнік, у Юдгіштхіры
вялізнае яго княства, а цяпер сам жыцьцё прайграў.
- 25 Глядзі, акружылі крукі і сьцярвятнікі Шакуні,
што на гібель маім дзецям навучыўся калісь гуляць.
- 26 Гэта ён распачаў гэту варажнечу жахлівую —
на пагібель маім дзецям і сабе з памагатымі.
- 27 Як мае здабылі дзеці сьветы, зброяй здабыўныя,
так і ён здабыў іх сабе, ліхамысльівы Шакуні.

82. Арджуна.

83. Пакуль Бгурышравас ня бачыў Арджуну, той адсек яму стралою руку.

84. *Satyaki* — сын Сат'які (*Satyaka*-), т.-б. Ююдгана.

85. Калі чалавек самахоць заморваў сябе да сьмерці.

- 28 Як бы й там ліхадзей гэты зноў сыноў і братоў маіх
ня звьёў іх з праведнай сьцягі на крывую, о Кешава!

*Такая ў сьвятой Магабгараце ў Разьдзеле пра жанок
24-я частка.*

ЧАСТКА 25

Гандгары прамовіла:

- 1 А вось князь камбоджаў, звыклы к дывану камбоджыйскаму,
ляжыць проста ў пыле, ваяр быкаплечы, о Кешава.
2 Лямантуе яго жонка, рукі мужавы ўбачыўшы:
не сандалам, але кроўю яны ліпкай пакрытыя.
3 «Як прыгожы яго рукі, бы завалы, магутныя,
што крэпка калісьці мяне абдымалі, шчасьлівую.
4 Бяз мужа, бяз родных, скажы, што рабіць мне цяпер адной?» —
так галосіць яна скрушна, жана мёдагалосая.
5 Ды ня вяне краса жонак тых і ў смутку ды горасьці,
як ня вянуць вянкi-кветкі на багох і ў сьпякотны дзень⁸⁶.
6 А вось, о Кешава, ляжыць, князь калінгаў адважлівы:
блішчаць на магутных руках бранзалеты зіхоткія.
7 А вунь там рыдаюць, глядзі, магадгійкі, о Мадгава,
акружыўшы свайго князя Джаятсэну славутага.
8 Прыгожыя іх галасы, прыгажунь бездакорлівых,
хвалююць мне сэрца і слых, ды ня радуюць, Кешава.
9 Зьнябытыя горам, яны зь сябе здобы паскідвалі
і ляжаць на зямлі голай, к мяккім ложкам прывыкляы.
10 А вунь акружылі, глядзі, валадарніка косалаў
Брыгадбалу яго жонкі, над адважнікам плачучы.
11 Ад гора млеючы, яны з мужа стрэлы выцягваюць,
пушчоныя сілай рукі сына Прытхі⁸⁷ харобрага.

86. Наконт незьвяданьня вянкаў гл. 54.22–23 у «Аповедзе пра Налу». Пар., аднак, з 12-м вершам ніжэй.

87. Тут ідзеца пра Арджуну.

- 12 Ад стомы й сыпекаты твары жанок пекных, о Мадгава,
падобнымі сталі, глядзі, да завялых да лотасаў.
- 13 Забітыя Дронам, ляжаць бранзалетабліскупчыя
абліччам да Дроны й цяпер пяцёра братоў-кекаяў.
- 14 Ад барвянцу іх лат зыркіх, калясьніцаў, вянкаў, сыягоў
барвянее зямля ўкола, як ад полымя вогнішчаў.
- 15 Вунь Друпада, глядзі, доле ляжыць, Дронам адолены,
не раўнуючы слон-волат, задзёрты ў гушчары ільвом.
- 16 Вялікі парасон белы паньчалійскага ўладніка
зіхаціць на зямлі, пане, нібы сонца асеньняе.
- 17 Паклаўшы князя на касьцёр старога, веляскрушныя
абходзяць леваруч жонкі яго разам зь нявесткамі.
- 18 Дгрыштакету, вялік-воя, вунь жанчыны гаротныя
нясуць, валадара чэдзі, дужым Дронам забітага.
- 19 Адбіў ён у баі зброю свайго супара, Мадгава,
і ўсё-такі палёг, быццам дрэва, плыньню павалена.
- 20 Глядзі, тыгар сярод чэдзі, Дгрыштакету, вялік-ваяр,
на бітвішчы ляжыць мёртвы, сотні ўсьмерціўшы ворагаў.
- 21 Ужо зьяданага пташшом, акружылі яго жанкі,
пана чэдзі, што паў разам з сваякамі ды грыдзямі.
- 22 Унука княжны дашаргаў яго жонкі аплакваюць,
палажыўшы сабе голаў на калені ўладараву.
- 23 А вунь там яго сын гожа, увесь стрэламі ўтыканы,
завушніцы блішчаць пекна: дужы Дрона забіў яго.
- 24 Бараніў ён свайго бацьку, Грышыкеша⁸⁸, ў пабоішчы,
і паў зь ім упоруч, ваяр, шмат усьмерціўшы ворагаў.
- 25 Так і сын маяго сына быў паўсюды з сваім айцом,
з Дур'эдганам, магут-воін, граза ворагаў Лакшмана.
- 26 А вунь Анувінда зь Віндам⁸⁹, як дзьве ш'алы у квецені,
аванційцы, ляжаць доле, буравеем павалены⁹⁰.

88. *Hṛṣīkeśa* — адно з імён Крышны.

89. Князь Аванці й яго сын. УА формула *vindānuvindāv āvantaui* 'Вінда й Анувінда, [княжаты] Аванці', якая шматкроць сустракаецца ў розных месцах МБ.

90. АС «у канцы зімы».

- 27 Залатыя у іх латы і вянкi чыстакветныя,
а ў руках і дасюль зброя, ў быкавокіх у віцязяў.
28 Відаць, немагчыма забіць ні цябе, ані пандаваў,
калі вас не здалеў Дрона, Бгішма, Крыпа, Вайкартана,
29 Дур'ёдгана і сын Дронаў, праўца Сіндгу, вялік-ваяр,
Крытаварман і сын Карнаў з Сомадаттам адважлівым,
што навалай сваёй зброі і багоў адалець маглі б.
30 А цяпер яны ўсе мёртвы. Вось як час памяняў усё!
Напраўду, нічога няма для лёсу немагчымага,
калі й гэткіх быкоў-воў воі ў бітве усьмерцілі!
31 Загінулі мае дзеці ўжо тады шматадважныя,
калі ва ўпаплаў'ю ні з чым ты вярнуўся, о Мадгава⁹¹.
32 Ужо тады мне гаварыў мудры Відура й Бгішма сам:
«Ня трэба табе да дзяцей да уласных прывязвацца!»
33 Ня мог быць празор мудрацоў памылковым, о Кешава:
зусім сора мае дзеці абярнуліся попелам!

Вайшампаяна прамовіў:

- 34 Гэтак рэкшы, яна долу ўпала, горам знябытая,
ды адчаем тады розум затуманіла ёй зусім.
35 Ахапіў яе гнеў страшны, й пачала яна, скрушная,
вінаваціць ва ўсім Шаўры⁹², сябе ў горы ня помнячы.

Гандгары прамовіла:

- 36 Гэты розбрат сыноў Панду і сыноў Дгрытараштравых
як ты мог дапусьціць, Крышна, вайну кровапралітную?!
37 Ты вялікім сваім войскам мог бы гэты спыніць разлад,
красамоўствам сваім сечы запабегчы, о Мадгава!
38 Наўмысна, аднак, дапусьціў гібель куру ты, Кешава,
таму давядзецца спажыць табе плён сваіх дзеянняў!
39 Той сыціплай жарбою, што я сабрала мужапослухам,

91. Ідзеца пра Крышнава пасольства ў Гастынапуру, пасля няўдачы якога стала канчаткова зразумела, што бітвы ня ўнікнуць. Упаплаў'я ж была сталіцаю мат'яў, дзе ў той час жылі пандавы.

92. Унук Шўры, т.-б. Крышна.

- я кладу на цябе сёння, Дысканоша⁹³, такі праклён:
 40 за тое, што ты дапусціў, каб радня — куру й пандавы —
 зьнішчала адзін аднаго, зьнішчыш ты і сваю радню!
 41 Ты, ад сёння калі ўрэшце трыццаць шосты надыдзе год,
 райцоў згубіш, радню згубіш, сыноў згубіш, о Мадгава,
 а потым у лесе і сам згінеш сьмерцю ганебнаю!
 42 Тады жонкі твайго роду, згубіўшы і радню, й сыноў,
 рыдацьмуць, Говінда, рыдма, як цяпер жанкі бгаратаў.

Вайшампаяна прамовіў:

- 43 Той пачуўшы праклён страшны, велядухі Джанардана
 прамовіў Гандгары тады зь ледзь прыкметнаю ўсьмешкаю:
 44 «Ня ў змогу загубіць врышні анікому, апроч мяне!
 Ты мовіла адно тое, што і так я ўжо ведаю.
 45 Не забіць іх ані людзям, ні багом, ані данавам,
 таму ў міжусобнай вайне згінуць ядавам суджана».
 46 Пасьля словаў такіх распач абняла тады пандаваў,
 і пакінулі іх тут жа ўсе надзеі на будучнасьць.

*Такая ў сьвятой Магабгараце ў Разьдзеле пра жанок
 25-я частка.*

93. УА «носьбіт дыска й паліцы» — эпітэт ужо не эпічнага Крышны, але бога Вішну. АС «той, чым дух неспасьціжны» — таксама эпітэт бога. Такім чынам, тэкст паказвае, што Гандгары, атрымаўшы перад гэтым дзівазрок, ведае, што Крышна — увасабленьне бога Вішну.

АПОВЕД ПРА ЛАЎЦА Й ПАРУ ГАЛУБКОЎ

12.141–145

Гэты вядомы аповед з МБ вядомы беларускаму чытачу ў пералажэнні Янкі Купалы пад назваю «Паляўнічы і пара галубкоў», якое было надрукавана ў зборніку «Шляхам жыцця» (1910). Сам Купала, зразумела, санскрыту ня ведаў і арыгіналу не чытаў, але, імаверна, пачуў пераказ гэтай гісторыі ад Браніслава Элімаха-Шыпілы, у якога жыў на кватэры падчас свайго навучання ў Санкт-Пецярбургу. Той жа, відаць, прачытаў гэты аповед у яго лацінскім перакладзе, зробленым адным з першых санскрытолягаў Расейскай імперыі Каятанам Касовічам (дарэчы, выхадцам з Полацку).

Гэтая гісторыя перагукаецца з «Аповедам пра Ўшына-ру», пераклад якога змешчаны вышэй у гэтай кнізе. Калі першы расказ ілюструе маральны абавязак абароны тых, што шукаюць у цябе прытулку, то другі — сьвяты доўг гасьціннасьці. Паводле *Manu-smṛiti*- 3.72, гасьціннасьць (*ātiṭhya-*) ёсьць адным з пяці неадменных абавязкаў домагаспадара (жанатага мужчыны): «той, хто ня чыніць паднашэнняў багом, гасьцём, утрыманцам, продкам і сабе, хоць і дыхае, але не жыве».

Ніжэй змешчаны Купалаў варыянт гэтай гісторыі.

ПАЛЯЎНІЧЫ І ПАРА ГАЛУБКОЎ

I

Ў Магабгар'аце*, кнізе Інд,
Якой лет тысячы тры лічым,
Такая повесьць там стаіць
Аб галубках і паляўнічым.

Быў чалавек, якога ўсім
Было заняццем — паляваньне;
У лесе, ў полі дзень і ноч,
Як быццам ляжа там і ўстане.

* Усё ж правільней ставіць націск на трэці склад: 'Магабг'араце'.

За птушкай птушку ловіць ён
Са хцівасьцю благой у змове —
На рынак цягне прадаваць, —
Прадасьць і зноў ідзе і лове.

Пануе ў пушчы, бы ў якім
Сваім за хатай агародзе,
Ў сям'і крылатай пуд і страх
Сілом і клеткаю наводзе.

Паміж бацькоў, паміж дзяцей
Птушыных сее ён разлуку,
Ні ласкі к ім, ні жалю к ім
Ня меў, ня знаўся зь іхняй мукай.

З сумленьнем дружбы не вядзе —
Да крыўд і мук яму зло сватам;
Закон багоў яму ні ў што;
З душы і сэрца вечным катам.

І доўга так палюе ён,
Зьнімае так ахвяры ў клеткі,
Ажно прыпадак немалы
Спаткаў яго ў пустыні гэткі.

II

Дня аднаго ў кустах блудзіў
І лёгкага выглядваў хлеба, —
Пагоду ясную і дзень
На ноч зьмяніла бурай неба.

За хмарай хмару валакло,
А грозна, чорна, безустанку;
Пярун ляцеў за перуном,
Штоміг — маланка за маланкай.

Ліло, як з рэшата, дажджом,
Раўняла нізкі дол з узгорам,
І лес, і поле абняло,
Як пеклам, як шалёным морам.

Заціхла птушка, зьвер заняў;
Лес-хата — ўжо ня быў ім хатай...
За грэх караў зямлю, ці што,
Так грозны Сатакрата*.

А паляўнічы, хоць і мок,
Не пакідаў сваёй работы:
Галубку ўбачыў пад кустом —
За крыльце ўзяў злавіў з ахвотай.

Здабыча лёгкая была:
Галубка, выбіўшыся зь сілы,
Хоць і хацела — не магла
Ляцець, чакаў яе дзе мілы.

III

Тым часам сыціхла бура ўжо,
Але і вечар быў на сьвеце;
На небе месяц абышоў,
І зоркі сталі ў небе йрдзеці.

Што тут рабіць? дамоў ісьці? —
Ісьці і цёмна, і далёка;
У лесе цёмным начаваць? —
І небясьпечна, і нялёгка:

Усюды сьвеціцца вада,
Вада зьліваецца з галінаў;
Нічым нідзе дастаць агню,
А тут яшчэ і рык зьвярыны...

*Правільней 'Шатакрату' (Śata-kratu-); адно з імён бога Індры.

І голад такжа не маўчыць:
Пара даўно чаго паесыці...
Нічога. Рады ўжо няма.
Прышлося ў лесе ноч правесыці.

Пад дрэва буйнае ідзе,
Шукае ў ім сабе апоры;
У знак пакоры — галаву
Схіліў і так яму гавора:

«О, дрэва, будзь прыстаньнем мне:
Ў сваёй з багамі мей апецы».
Сказаў і лёг на камень там,
Пры ім галубка тут жа ў клетцы.

IV

А гэта дзерава было
Сялібай, хатай галубковай;
Сядзіць прамоклы на ім ён
І так бядуе слова ў слова:

«Куды загінула мая
Галубка, вечная падружка?
Такая страшная пара!
Як выйдзе жывенькаю птушка?

Мо вецер збіў яе куды,
Ці дождж пасек няшчаснай крыльлі,
Ці вораг бедную злавіў,
Ці перуны насмерць спалілі?

Што мне з жыцця, калі яго
Ня будзе ўжо з кім каратаці?
Жыццё і сьвет тады — ня сьвет,
І сам ня свой у сваёй хаце.

Палац з брыльянтаў; сотні слуг
Хай за цябе паложыць грудзі, —
Бяз ласкі — з слугамі палац
Астрогам, пусткай вечнай будзе.

З падружкай мілаю і лес —
Як найбагатшы стане хорам...
Няма яе — няма жыцця,
Усё — адной няўцехаі, горам».

V

Галубка чуе галубка,
І сэрца радасьцю ёй б'ецца, —
Што гэтак помніць ён аб ёй,
Такому жалю аддаецца.

Але нядоўга шчасьце ёй
Усьмехам думкі калыхала:
Галодны тут жа госьць ляжаў,
А гэта значыла нямала.

«Ня думай, мілы, аба мне, —
Так галубку галубка кажа, —
Уперад волю споўнь багоў:
Яны пры ўсім стаяць на стражы...

Гасьця ты маеш у сябе,
Замёрз і есьці, пэўна, хоча, —
Заняцца шчыра мусіш ім,
Каб не пракляў цябе і ночы».

Пачуў, стаў весел галубок,
Ад радасці аж як ня плача.
Сыпяшыць гасьцю служыць, пытаць,
Якую той цярпіць нястачу.

«Я зьмёрз», — гавора той яму.
Галуб рад памагчы ў прыгодзе
(Бо й дрэва ў цень хавае свой
Таго, хто нават сеч прыходзе).

VI

Гальлё сухое і лісткі
Збірае, колькі сілы мае,
Кудысьці зьлётаў па агонь,
Разьвёў і госьця йзноў пытае.

А паляўнічы да яго:
«Дай есьць, галодны я сягонья».
Тут бедны галубок схмурнеў:
Ня знае, дзе яду спагоне.

То ж ён па-птушаму жыве,
Жыве тым, што пашле здарэньне;
Няма запасу ў галубка,
А госьць ня можа знаць цярпеньня.

Падумаў трохі галубок
І штосьці выдумаў такое...
«Спакоен, — кажа, — госьцік, будзь.
І голад твой я заспакою».

Сказаўшы гэта, над агнём
Ён тройчы звольна акруціўся
І, як маланка, як страла,
У агонь, як ёсьць, жыўцом зваліўся...

Ўстрас паляўнічым страх і жаль;
Дае зарок ня жыць так болей:
Спаліў прылады ўсе свае,
Галубку выпусціў на волю.

VII

Дый воля ўжо ёй не ў карысьць,
Сядзіць і сумненька бядуе:
«І лес, і сонца, і прастор
Мяне ня цешаць маладую.

Дружок ужо на сьвеце тым;
З кім варкаваць, як даўней, буду?
Нядолю-долю з кім дзяліць?..
Жыцьцё ўжо мне няспыннай жудай.

Пайду за ім, пайду к яму.
Прымі мяне к сабе, мой любы!»
І з гэтым словам, як і ён,
Звалілася ў агонь-загубу.

Яшчэ больш паляўнічым тут
Затрэсла скруха-неціхота:
Лавіці птушкі у сіло
Навек адпала ўжо ахвота.

Пакуце здаўся за грахі:
Узьдзеў пакутны ўбор жабрачы...
Ракой ідзе — ня п'е вады,
У лесе птушкі — як ня бача.

Аж так дабрыў, дзе лес палаў...
Ўляцеў і сьледу не заставіў...
Па сьмерці ўбачыў галубкоў
Паміж сьвятых на небе ў славе.

Ўсю гэту повесць знаем мы
Аб галубках і паляўнічым
З Магабгараты, кнігі Інд,
Якой лет тысячы тры лічым.

ЧАСТКА 141

Юдгіштхіра прамовіў:

- 1 О дзеду прамудры, ва ўсіх ты навуках дасьведчаны!
Пра дгарму раскажы зараз таго, хто надае прытул!

Бгішма прамовіў:

- 2 Вялікая дгарма ў таго, хто просьбіту дае прытул.
Ты добра зрабіў, што спытаў, о найлепшы між бгаратаў.
3 Багата, о княжа, князеў, ад Нрыгі¹ пачынаючы,
шчасноту здабылі вышню², даўшы госьцю прыстанішча.
4 Так, голуб аднойчы малы паляўнічаму даў прытул,
уважыў як сьлед і сваёй накарміў яго плоцяю.

Юдгіштхіра прамовіў:

- 5 Раскажы мне, як той голуб у сябе прыняў ворага,
накарміўшы сваім мясам, і што тым ён здабыў тады.

Бгішма прамовіў:

- 6 Добра, слухай слаўны расказ, што зьнішчае усе грахі!
А паведаў яго ўпершу Мучукунду³ сам Бгаргава.⁴
7 З запытаньнем такім самым Мучукунда, ўладар людзей,
да Бгаргавы прыйшоў неяк, о буйвале між бгаратаў.
8 І паведаў яму, княжа, у адказ тады Бгаргава,
як удаўне адзін голуб дасяг шчасьця навышняя.
9 Дык слухай мяне, раскажу я дзівосны табе расказ,
што ў дгарме, уцесе й зыску настаўляе уважнага.
10 Блукаў аднойчы па зямлі адзін страшны й зламысьлівы,
падобны самаму Шыву птахалоўца, о пан людзей.
11 Ён быў чорны, бы крук, пане, з галавою вялікаю
на шыі кароткай, а торс быў як зерне ячменнае.^{5,6}

1. *Nrga* — Ушынараў сын. ПН Шыбі, т.-б. сам Ушынара.

2. *parama-samsiddhi* — т.-б. трапілі на неба.

3. *Mucukunda* — даўні князь.

4. Тут Парашурама.

5. Т.-б. шырокі ў клубох, але вузкі ў плячо.

6. АС «злосны, адданы граху» і «з кароткімі ступнямі». Усе гэтыя рысы про-

- 12 Не было ў яго ні сяброў, ні сваякоў, ні родзічаў,
бо ўсе яго кінулі, князь, праз занятак яго ліхі.
- 13 Сілкамі ды пасткамі ён лавіў птаства разнакае,
а там, забіўшы, прадаваў, ліхадзейнік, о бгарата.
- 14 Гэтак лоўчы пражыў доўга, па лясох пташшо ловячы,
і ня бачыў у тым крыўды паляўнічы бязьлітасны.
- 15 З дружынаю бавячы час, ён пражывы сабе другой
не жадаў, бо яму розум воляй лёсу засьценіла.
- 16 І вось аднойчы ў гушчары яго бура заскічыла,
ды такая моцная, князь, што ледзь дрэвы ня падалі.
- 17 Як мора пад флётам⁷, ураз зьнікла неба пад хмарамі,
і забілі вакол, пане, бліскавіцы сьляпучыя.
- 18 Лінуў ліўнем тады Індра, гучна громам рагочучы,
і ў адно імгненьне зямлю затапіў ён патокамі.
- 19 Замерзлы, блукаў пад дажджом той лавец, о Юдгіштхіра,
і навосьлеп хадзіў лесам, ледзь прытомны й спалоханы.
- 20 Ні яра, ні ўзгорка ня мог ён сухога знайсці тады,
заліло ўсе вакол сьцежкі і дарогі міждрэўныя.
- 21 Пабітае бурай, пташшо на зямлю папападала,
а львы, алені і дзікі на пагорках сабраліся.
- 22 Спужаныя магут-ветрам і залевай заложнаю,
блукалі жыхары лесу, зьяканыя й галодныя.
- 23 Блукаў там і той птушкалоў, трасучыся ад холаду,
{аж раптам закмеў на зямлі ён галубку пабітую,
а ўбачыўшы, тады, грэшны, ў клетку кінуў, о бгарата.
Хоць і быў ён змучаны сам, чужых мук не заўважыў ён:
звыклы зло учыняць, злосьнік толькі зло учыніць і мог.}
Налучыў ён тады ў пушчы на дрэва хмарацёмнае,
{што давала мноству пташша і прытул, і плады, і цень.}⁸

цілеглыя тым, што становяць канон мужчынскай прыгажосці ў даўніх ін-
дыйскіх тэкстах, асабліва гэта датычыць цёмнага колеру скуры, які звычайна
прыпісваецца неарыйскім дзікім плямёнам.

7. Ідзеца пра купецкія караблі.

8. Радкі, зьмешчаныя ў дужках, узятыя з НК-вага варыянту МБ.

- 24 Паглядзеў угару лоўчы і пабачыў, што схіл нябёс,
як возера лотасамі, ушпіяны быў зоркамі.
- 25 На бакі тады ліхадзей разгледзеўся, о пан зямлі,
і сьцяміў, што яго хата задалёка ад тых мясьцін,
ды вырашыў ноч перабыць проста там, у лясной глушы.
- 26 Склаўшы рукі свае ў шане, ён да дрэва звярнуўся так:
«Я прытулку прашу ў бостваў, што знайшлі тут сабе прытул!»
- 27 Падклаўшы пад голаў камень, пасьцяліў ён сабе лісьця
ды, зьнябыты вялік-стомай, заснуў тут жа, о бгарата.

*Такая ў сьвятой Магабгараце ў Разьдзеле супакою
141-я частка.*

ЧАСТКА 142

Бгішма прамовіў:

- 1 Жыў у кроне таго дрэва, о ўладару, ужо даўно
са сваёю сям'ёй голуб краснапёры, о бгарата.
- 2 Паляцела шукаць ежу яшчэ ранкам яго жана,
але ж не вярнула й пад ноч — і пачаў хвалявацца ён:
3 «Моцны лівень прайшоў сёньня, а каханай дасюль няма!
Ці ня ён затрымаў ладу, што й цяпер не вярнулася?
4 Толькі б зь ёй было ўсё добра, бо ж у лесе яна адна!
Так панура і так пуста безь яе мой глядзіцца дом.
5 Калі жонка мая сёньня, міласьпеўная й гожая⁹,
ня вернецца у дом родны, то навошта мне жыць далей?
6 Мне жонка верная мая даражэй за жыцьцё само.
І голад, і стому са мной яна дзеліць, адданая.
7 Хто такую жану мае, ласкавую, пяшчотную
ды мужу верную свайму, той шчаслівы й багаты той.
8 Няма для мужчыны лепшай апоры, чым яго жана,
адзіны памочнік ва ўсіх яго справах на сёй зямлі.

9. АС «у якой чырвоныя красчкі вачэй».

- 9 Для мужа, які захварэў ды ад болю пакутуе,
 няма на сьвеце за жану лепшых лекаў, гаротнаму,
 10 як няма за жану лепшых ні сяброў, ні памочнікаў
 у чыненні сваёй дгармы, ні апоры надзейнейшай».
- 11 Так голуб у скрусе сваёй прычытаў на тым дзераве,
 і пачула яго жонка, ў клетцы лоўчага седзячы.
 12 «Ня жонка жанчына, якой яе муж не здаволены,
 бо, даўшы прад агнём клятву, ён апораю ёй стае,» —
 13 у скрусе падумаўшы так, мужу скрушнаму верная,
 сказала галубка тады, мысльіўцам паланёная:
 14 «О мужу, парад у дам, што табе прынясе дабро!
 Будзь гасьцінным да тых зўжды, што шукаюць прыстанішча!
 15 Вось ляжыць пад тваім домам, пад каронаю, птушкалоў,
 галодны й замерзлы зусім. Ушануй жа яго як сьлед!
 16 Хто карову забіць хоча, маці сьвету, ці брагмана,
 ці мужа, што просіць прыстан, — роўны грэх учыняе той.
 17 Ад роду прызначаных нам галубіных паводзінаў
 прытрымвацца заўжды трэба самавітым, як ты, мужом.
 18 Які ж гаспадар як мага сваю дгарму выконвае,
 у нятленны ён сьвет¹⁰ трапіць — у наставах так кажашца.
 19 Ты ж нашчадкаў ужо маеш, дзеці ёсьць у цябе, о птах,
 дык цела свайго не шкадуй: дзеля дгармы і зыску ты
 прымі з пашанаю лаўца, каб ён сэрцам усьцешыўся!»
 20 Прамовіўшы гэтак, яна з тае клеткі, гаротная,
 у вялікай тады скрусе паглядзела на голуба.
 21 Пачуўшы такавы словы, надзялёныя дгармаю,
 усьцешыўся ураз голуб, і, вачмі сьлезапоўнымі
 22 зірнуўшы на лаўца птушак, ён паводле настаў тады
 уважыў належна яго, птах — таго птахазгубніка,
 23 і мовіў: «Вітаю цябе! Чым табе памагчы магу?
 Будзь як дома ў сябе, пане, і турботы свае забудзь!
 24 Ты скажы мне хутчэй, прашу, што магу для цябе зрабіць.
 Гавару я табе шчыра, бо шукаеш ты ў нас прытул.

10. УА мн. лік.

- 25 Таго ж, хто шукае прытул, заўжды мусіць з гасьціннасьцю
прымаць у сябе гаспадар, што выконвае пяць ахвяр¹¹.
- 26 Які ж з уласнай цемнаты пяць ахвяр не выконвае,
той губляе і сьвет гэты, і сьвет іншы паводле ўстаў.
- 27 Таму не саромся цяпер! Што папросіш — я ўсё зраблю.
Забудзь жа турботы свае і даверся мне, госьцейку!»
- 28 Пачуўшы такавы словы, адказаў птушкалоў яму:
«Дрыжу я ад холаду ўвесь. Ты як-небудзь мяне сагрэй!»
- 29 І, пачуўшы яго просьбу, назьбіраў адсюль тады
сухое лістоты голуб ды агонь паляцеў шукаць.
- 30 Знайшоўшы агмень, ён узяў стуль вугольчык і, ўраз назад
прыляцеўшы, яго кінуў у лісьце й запаліў агонь.
- 31 Калі ж разгарэўся як сьлед той агонь, то прамовіў птах:
«Ня бойся, сядай жа бліжэй! Рукі й ногі сагрэй свае!»
- 32 «Добра!» — мовіў яму лоўчы і бліжэй да агню падсеў,
а сагрэўшыся, так птаху ён прамовіў тады, ліхі:
- 33 «Дай чаго-небудзь мне зьесьці, бо голад мяне мучае!»
- І, пачуўшы яго словы, адказаў яму птах тады:
- 34 «Няма наедку у мяне, каб цябе накармаць цяпер,
бо ядзім мы штодня тое, што у лесе сустраэнецца.
- 35 Падобна лясным маўчаром мы запасаў ня робіма».
- І, прамовіўшы так госьцю, пабляднеў ён ад сораму.
- 36 Галубіну долю сваю¹² праклінаючы, стаў тады
думаць птах, як яму госьця накармаць, о Юдгіштхіра.
- 37 Ачомаўся хуценька птах ды сказаў паляўнічаму:
«Накармлю я цябе, пане! Пачакай ты хіба крыху».
- 38 Сухое лістоты тады ён дакінуў у вогнішча
і зь вялікай радасьцю так птахалову сказаў ізноў:
- 39 «Багове, мудрацы й продкі — ўсе кажуць, велядухія,
што ўшанова гасьцей, лоўча, ёсьць вялікаю дгармаю.
- 40 Учыні мне таму ласку і гасьціннасьць маю прымі!
Я гатовы свой доўг споўніць — я кажу табе ісьціну».

11. Гл. увагу 26 да «Аповеду пра Аштавакру».

12. УА «свой лад жыцьця».

- 41 Абяцаньне тады даўшы лаўцу, голуб з усьмешкаю
абляцеў той агонь тройчы дый упаў проста ў полымя.
42 Калі ўбачыў лавец птушак, як упаў у агонь той птах,
то падумаў сабе гэтак: «Гора-гора! Што ж я зрабіў?!
43 Нікчэмны і нізкі, цяпер сам сабе учыніў я зло,
і жджэ доля мяне страшна — тут сумневу ня можа быць.
44 Стаў тады прычытаць гучна той мысьлівец, о бгарата,
і ўчынкi свае праклінаць, птаха ў полымі бачачы.

*Такая ў сьвятой Магабгараце ў Разьдзеле супакою
142-я частка.*

ЧАСТКА 143

Бгішма прамовіў:

- 1 Убачыўшы птахаву сьмерць у агні, птушкалоў тады,
працяты жалем да яго, словы гэтка вымавіў:
2 «О гора, што ж я нарабіў, ліхадзей неразважлівы!
Будзе грэх у маім сэрцы, на зямлі пакуль жыціму».
3 Так ён ганіў сябе доўга, прамаўляючы зноў і зноў:
«Авохці, які ж я дурны! Ганьба мне, злонамернаму!
Птушкаловам я стаў лютым і забыў, як чыніць дабро.
4 Даўшы мяса свайго, голуб даў навуку сягонья мне,
велядухі — лаўцу злomu, тут сумневу ня можа быць.
5 Пакінуўшы жонку й дзяцей, замару я сябе ўнівеч,
бо наставіў мяне ў дгарме гэты голуб найправедны.
6 Ад сягонья сваё цела, ўсіх уцехаў пазбавіўшы,
я улетку ставок дробны, пакаяньнем я высушу.
7 Напятажылы і худы, смагу з голадам церпячы,
я буду гавець усяляк дзеля сьвету тамтэйшага.
8 Авохці, сягонья спазнаў я гасьціннасьць сапраўдную,
і чыніцьму цяпер дгарму, што дарогай ёсьць вышняю,
убачанай у сім птаху мужамі дгармавітымі».
9 Пакляўшыся гэтак, тады птушкалоў той злачынлівы

- адправіўся, цьвярды ў посьце, у выправу вялікую¹³.
 10 Пакінуўшы тады клетку, сетку, ляску ды палачкі¹⁴,
 ён злоўленых усіх птушак на волю адпусціў ураз.

*Такая ў сьвятой Магабгараце ў Разьдзеле супакою
 143-я частка.*

ЧАСТКА 144

Бгішма прамовіў:

- 1 Як пайшоў той лавец птушак, то галубка сумотная,
 успомніўшы свайго мужа, зарыдала й прамовіла:
 2 «Я ня помню, о мой любы, каб ты крыўдзіў мяне калі.
 Напраўду, жанчыну-ўдаву, хай і шмат у яе дзяцей,
 адно шкадуюць сваякі, што бяз мужа засталася.
 3 Ты ж заўсёды мяне песьціў і з павагаю ставіўся,
 ласкавым і цёплым словам неаднойчы абдорываў.
 4 Каля вадаспадаў рачных, на вяршынях прыгожых дрэў
 ды ў далінах краса-гораў мілаваліся мы ня раз.
 5 Як часта ў палёце мяне забаўляў ты забавамі!
 Як нам добра было разам! Ды ніколі ня будзе больш!
 6 Адорыць не заўжды маці, не заўсёды айцец і сын.
 Хто ж ня шаніць свайго мужа, што заўсёды адорвае?!
 7 Для жанчыны няма лепшай ні апоры, ні радасьці,
 чымся муж каханы, яе багацьце найвялікшае.
 8 О пане мой, тут безь цябе мне жыцьцё больш ня мілае.
 Хіба ж ёсьць такая жана, што бяз мужа жыць здолее?!»
 9 Лямантуючы так горка, тады птушка найскрушная
 уляцела ў агонь яркі, свайму мужу найверная.
 10 І ўбачыла свайго пана, што, прыгожа аздоблены,
 на возе нябёсным сядзеў з мужамі дабрачыннымі.

13. Калі чалавек выпраўляецца ў дарогу (у бок Гімалаі) і йдзе, пакуль яго не на-
 паткае сьмерць, то кажуць пра вялікую *выправу*.
 14. Палачкі, намазаныя птушным клеем.

- 11 А вокал яго дуналі сотні тысяч яшчэ вазоў,
ды чынілі праведнікі яму шану вялікую.
- 12 Так голуб унебаўзяты зноў злучыўся з дружнаю
й, адораны за свой вычын, там з дружнаю ўшчасніўся.

*Такая ў сьвятой Магабгараце ў Разьдзеле супакою
144-я частка.*

ЧАСТКА 145

Бгішма прамовіў:

- 1 Пабачыў тады галубкоў і мысьлівец, о пан людзей,
і ў скрусе пачаў разважаць ён пра долю ўсіх праведных:
2 «Якою тутэйшай жарбой мне здабыць долю вышнюю?»
Абдумаўшы ўсё, зьмеркаваў ён падацца у неварачь.
- 3 Жадаючы здабыць неба, ён ад прагаў адмовіўся
й харчаваўся адно ветрам у выправе, о бгарата.
- 4 І вось аднойчы налучыў ён на возера гожае
з чародамі краса-птушак і вадой прахалоднаю —
адзін яго выгляд смагу наталіў бы сасмагламу!
- 5 Не зірнуўшы туды нават, хоць і постам зьнясілены,
увайшоў ён, радасны, ў лес, дзікім зьверам населены.
- 6 А ўвайшоўшы, о пан люду, ў тую пушчу разлогую,
аб калючкі усё цела ён параніў сабе тады.
- 7 Ад ранаў увесь у крыві, стаў мысьлівец, о бгарата,
па бязьлюдным блукаць лесе, поўным розных драпежнікаў.
- 8 Тут падняўся вялік-вечер, і ад церця сухіх галін
разгарэўся агонь страшны, і пажар ахапіў гушчар.
- 9 І дрэвы, і лозы, й хмызьняк агарнула ўраз полымя:
як агонь у канцы веку, яно лес той выпальвала.
- 10 Разьдзімала пажар ветрам, іскры ўсюды разносячы,
і гарэў той гушчар разам са зьвярамі і птушкамі.
- 11 Жадаючы вызваліцца зь цела, ён, сэрцаўсьцешаны,
убег у магутны агонь, што вакол бушаваў тады.
- 12 Згарэўшы у полымі тым, ад грахоў ён ачысьціўся

- і навышняяй дасяг долі, о найлепшы між бгаратаў.
 13 Так на неба папаў лоўчы, скруху ў сэрцы развьеяўшы,
 ды між якшаў і між сіддгаў зазіхцеў, як сам Васава.
 14 І стрэліся знову тады тыя птушкі ды птушкалоў,
 папаўшы на неба, ўладар, праз учынак свой праведны.
 15 Любая бо жонка заўжды, што за мужам вось так ідзе,
 на неба пападзе тут жа, як галубка найверная¹⁵.
 16 Вось даўні аповед аб тым, як мыслівец і голубы
 дасягнулі вялік-долі сваім чынам найправедным.
 17 Хто ж будзе яго заўсёды і слухаць, і расказываць,
 абмінацьме таго ліха, хоць і ў думках ён хібіцьме.
 18 Такая ў шаноце гасьцей дгарма, мужу найправедны,
 што й забойца кароў¹⁶ ёю ад граху ачышчаецца.
 Не ачысьціцца той болей, хто госьця сваяго заб'е.

*Такая ў сьвятой Магабгараце ў Разьдзеле супакою
 145-я частка.*

15. Гл. увагу 51 да «Аповеду пра Шакунталу».
 16. Рэч у тым, што для госьця маглі забіваць карову, таму слова *goghna-* можа
 азначаць і «той, хто забівае карову», і «той, для каго забіваюць карову».

РАЗМОВА СЬЦЯРВЯТНІКА Й ШАКАЛА

12.149

Гэты рэдкі для МБ шываісцкі аповед прысьвечаны прыродзе сьмерці: ці зьяўляецца яна зваротнай або канчатковай, ці можа памерлы ўваскрэснуць або духу нябожчыка дарогі назад у тое самае цела ўжо няма. Першы погляд укладзены ў «вусны» шакала, другі — сьцярвятніка. Яны не спрачаюцца адзін з адным наўпрост, але зьвяртаюцца да сям'і, у якой кагадзе памёр маленькі хлопчык і дзеля спаленьня якога яна прыйшла на жэглішча. Матывы шакала й сьцярвятніка, аднак, аднолькавыя: наталіць свой голад. Шакал робіць усё, каб затрымаць хлопчыкавых родзічаў да ночы й паласавацца іх сьвежым мясам, а сьцярвятнік, наадварот, хоча, каб яны хутчэй пайшлі і ён урэшце змог накінуцца на труп. Іх канфлікт вырашаецца самім Шывам, які нечакана зьяўляецца на жэглішчы: задаволены сям'ёй, якая вырашыла-такі застацца каля трупа, ён ажыўляе хлопчыка, а потым наталяе драпежнікам голад. Мараль гісторыі даецца ў 112-м вершы: *«Нязломнай рашучасьцяю, непахіснай надзеяю ды ласкаю Бога багоў дасягаецца хутка плён»*.

ЧАСТКА 149

*Бгішма прамовіў:*¹

- 1 Паслухай аповед аб тым, што ў дашарнавай Вайдышы² адбылося калісь — спрэчку шакала ды сьцяярвятніка.
- 2 Там аднойчы памёр хлопчык, не дажыўшы й да юнасьці, і сям'я, аплакваючы свой адзіны на сьвеце скарб,
- 3 ягонае ўзяла цельца ды на жглішча прыйшла тады, дзе доўга яго да грудзей прыціскала, рыдаючы.
- 4 Пачуўшы той плач, прыляцеў сьцяярвятнік і прамовіў ім: «Пакіньце вы хутчэй цела ды ідзеце назад дамоў!
- 5 Сотні соцень жанчын гэтуль, сотні соцень сюды мужчын прыносяць пасья іх сьмерці: няўжо ў іх сваякоў няма?
- 6 Так уладжаны сьвет гэты: няма шчасыця бяз горасьці! За злукай разлука ідзе, й не бывае іначай тут.
- 7 І тыя, што сваіх мёртвых пакідаюць на жэглішчы, апынаюцца там самі, калі век іх сканчаецца.
- 8 До на жглішчы стаяць гэтым, на жахлівым і вусьцішным! Тут шкілеты адны вокал, шакалы ды сьцяярвятнікі.
- 9 Яшчэ ніхто не ажываў, волі часу падаўшыся. Ці вораг, ці сябар — усіх тут чакае аднакі лёс.
- 10 Павінныя усе ўмерці, ў сьвеце сьмертных радзіўшыся. На шляху, што вызначыў кон, хто ж ажывіць памерлага?
- 11 Завяршае ўжо люд справы, і ўжо сонца хаваецца — ідзеце ж дадому й любоў к свайму сыну пакіньце тут!»
- 12 Пачуўшы такавы словы, тыя людзі, галосячы, паклалі дзіцятка сваё на зямлю, о ўладар людзей.
- 13 Пакінуўшы ўсякі спадзеў, што іх сын ажыве ізноў, пакінулі яны цела ды пайшлі ўжо былі назад.
- 14 Тут чорны, нібыта крумкач, з нары вылез сваёй шакал і прамовіў людзём гэтым: «Бессардэчныя вы зусім!

-
1. БМБ пачынаецца з наступных слоў Юдгішхіры: «О дзеду, ці чуў ты, а можа, і бачыў, каб сьмертны, памёршы, зноў ажыў?»
 2. *Vaidīśa-* — сталіца дашарнаў, што стаяла на рацэ *Vidiśā-*.

- 15 Сонца ў небе яшчэ, дурні, а вы сына ўжо кінулі!
 Можа ўсякае шчэ стацца. Мо і ваш ажыве хлапчук.
- 16 Чаму ж вы, паклаўшы яго на зямлю, бессардэчныя,
 дадому ідзяце, быццам свайго сына й ня любіце?
- 17 Ці вы ўжо забылі зусім галасок яго міленькі,
 пачуўшы каторы заўжды вы шчасліва ўсьміхаліся?
- 18 Нават птушкі й зьвяры любяць сваіх дзетак мацней, чым вы,
 хаця й за стараньні свае нічога не атрымваюць.
- 19 Іх клопат аб сваіх дзетках, зьвяроў, птушак, жамерынаў,
 нібыта вучты мудрацоў, што на неба ўжо трапілі³.
- 20 Ані тут, ані ў тым сьвеце за любоў да дзяцей сваіх
 ня маюць адгоды яны, але кормяць іх тым ня менш.
- 21 Ня бачачы ж патым дзетак, не сумуюць яны зусім,
 а тыя, вырасшы, бацькоў аніяк не падтрымваюць.
- 22 У людзей жа любові нават на жалобу ня выстарчыць!
 Прадоўжніка свайго роду як вы можаце так кідаць?!
- 23 Паплачце ж яшчэ над дзіцём! Паўглядайцеся зь любасьцю!
 Зь любімымі сваймі заўжды расставацца нялёгка нам.
- 24 Ля хворых, падсудных або ля памерлых на жэглішчы
 хто заўсёды стаіць верна, як ня іхнія родзічы?
- 25 Усім дарагое жыцьцё. Кожны знойдзе ў сабе любоў.
 Паглядзеце, нават сярод зьвяроў можна любоў знайсці.
- 26 Як вы можаце так кідаць хлапчука падмавокага⁴,
 што абмыты, як малады, і вянкамі ўпрыгожаны?»
- Бгішма прамовіў:*
- 27 Пачуўшы шакала, які прычытаў гэтак жаласна,
 павярнулі тады людзі і да цела назад пайшлі.
- Сьцярвятнік прамовіў:*
- 28 Авохці, нашто дурному вы шакалу паверылі
 ды ідзяце бязвольна назад? Ён маніць вам, зламысьлівы.

3. Вучты прыемныя багам, але таксама й сродак дасягнення неба. Таму для мудрацоў, што ўжо дасягнулі нябэснага стану, няма іншай прычыны чыніць ахвярапрышэньні, як толькі для здавальнення багоў.

4. УА «з вачыма, вялікімі й дрыготкімі, як лотас».

- 29 Пусты⁵ гэты труп-бервяно⁶! Пяць бытаў — і нічога больш!
Навошта аплакваць яго? Па сабе б вы паплакалі!
- 30 Займецеся лепей жарбой, што ад грэху вас вызваліць.
Жарбой здабываецца ўсё. А што можна здабыць плачбой?
- 31 Знайце ж, злыбеды ўсе нашы толькі зь целамі звязаны,
таму мінуцы гэты сьвет і прыносіць нам горасыці.
- 32 Каровы, нашчадкі, грошы, самацветы і золата —
усё караніцца ў жарбе ды жарбой здабываецца.
- 33 Па ўчынках нядоля й доля дастаецца усім жывым.
Нараджаюцца тут зроды ужо з шчасыямі й горамі.
- 34 Ні сын праз учынкi айца, ані бацька праз сынавы
ня змяняць дарогі сваіх дабрачынаў і злочынаў.
- 35 Трымайцеся ж дгармы заўжды, ад адгармы адмоўцеся
і шануйце у час сьледны і багоў, і двуроджаных.
- 36 Пакіньце смутак, ад любві вы да сына адмоўцеся,
на жглішчы пакіньце яго ды хутчэй павяртайцеся.
- 37 Што чыніць чалавек — справы ці ліхія, ці добрыя, —
іх плён дастаецца яму. А пры чым тут суродзічы?
- 38 Пакінуўшы, тут жа ідуць сваякі, сваяка свайго,
а зь ім — і любоў да яго, сьлёзы ў вочах трымаючы.
- 39 І мудрэц, і дурны зь ім жа, і багач, і бядняк — усе,
цяжарныя дабром-ліхам, волі часу падлеглыя.
- 40 Чаго даб'яецца сьлязьмі? Па мярцу гараваць нашто?
Пануе над усім час тут, для яго — усе роўныя⁷.
- 41 І дзіця, і юнак дужы, і стары, і ва ўлоньні плод —
не пазьбегне ніхто сьмерці. Так уладжаны гэты сьвет.

Шакал прамовіў:

- 42 Авохці, дурному нашто вы сьцярвятніку верыце?!
Я гляджу, ён любоў к сыну сапраўды прыглушыў у вас,
43 калі вы па яго словах, хоць і ладных, сьпяшаеце
дадому, забыўшы любоў, што цяжка забываецца!

5. Т.-б. душа (*ātman*-) яго ўжо пакінула.

6. УА «які стаў нібыта бервяно, нерухомы».

7. ДС «які паводле [сваёй] прыроды глядзіць [на ўсіх] аднолькава».

- 44 А хвіліну ж назад сына вы так горка аплаквалі,
 як каровы равуць роўма, калі ў іх адбяруць цялят.
 45 О, цяпер я цану смутку чалавечаму ведаю!
 Ад вашай няшчаснай любові і ў мяне сьвяза капае.
 46 Хто робіць намогі, таму памагае і лёс яго.
 Лёс жа плёніць тады толькі, калі робяцца высілкі⁸.
 47 Без надзеі адкуль радасьць? Трэба дзеяць з надзеяю!
 Да мэты стараньне вядзе. Дык чаму ж вы сыходзіце?!
 48 Плоць ад плоці сваёй, цела з палавінак уласных цел
 прадоўжніка свайго роду чаму ў лесе кідаеце?
 49 Калі сонца зойдзе й сутон вакол ляжа, адно тады
 забірайце з сабой сына або тут заставайцеся!

Сьцярвятнік прамовіў:

- 50 Мне болей за тысячу год, ды ніколі ня бачыў я,
 каб мужчына ажыў мёртвы, ці жанчына, ці мешанец.
 51 Паміраюць яшчэ ў лоне і ледзь-ледзь нарадзіўшыся,
 паміраюць зусім дзецьмі, у юнацтве і ў старасьці.
 52 Нявечнае жывых шчасьце: і людзей, і зьвяроў усіх.
 Наперад бо вызначаны век і рушы, і нерушы.
 53 Пазбытыя мужоў, жонак ці па дзецях бядуючы,
 ідуць дому адсюль людзі, горам горкім зьнябытыя.
 54 Нялюбых і любых сваіх пакідаючы сотнямі,
 сыходзяць адгэтуль штодня сваякі іх жалобныя.
 55 Пакіньце ж і вы пустое гэта цела пабляклае⁹!
 Ён у іншым ужо целе. Што вам гэта палена-труп?
 56 Навошта аплакваць таго, з каго выйшла ужо жыцьцё?
 Бессэнсоўныя тут сьлёзы і пяшчота дарэмная.
 57 Ні вачмі, ні вушмі болей ён ня чуе й ня бачыць ён.
 Пакіньце ж вы цела яго і дадому сьпяшайцеся!

-
8. Пар. *Hitoradesa*- 30–12: «Як воз ня можа ехаць на адным коле, так без чалавечага намаганьня ня можа плёніць і доля. Доляю ж завецца ўчынак, учынены ў мінулым жыцьці. Нават назьбіраўшы [добрай] долі, нельга адмаўляцца ад свайго намаганьня, бо без намаганьня немагчыма атрымаць і алей з кунжуту».
9. УА *nis-tejas*- 'пазбаўленая бліску (палу, нутраной сілы).

- 58 Можа, гэта й гучыць жорстка, але ўсё, што я вам кажу,
ёсьць дгармай вызволу¹⁰. Таму ідзеце вы хутчэй дамоў!»
- 59 Пачуўшы такавы словы ад сьцярвятніка мудрага,
што розуму іх навучаў, людзі дому пакрочылі¹¹.
- Шакал прамовіў:*
- 60 Навошта ж вы сына свайго, што дзядоў бы ўшановываў¹²,
кідаеце, гожага¹³, тут, падлаеду паверыўшы?
- 61 Ад гэтага ваша любоў не аслабне да ўмерлага,
а вось гора і боль, людзі, стануць толькі мацнейшымі.
- 62 Ажыў, кажуць, брагманаў сын, калі Рама адважлівы
у княстве аднавіў дгарму, шўдру Шамбуку ўсьмерціўшы¹⁴.
- 63 Гэтаксама і сын Швэты, заўжды дгарме адданага,
памёршы, назаўтра ўваскрос, тым князь-рышы ажыўлены.
- 64 Мо і ваш горкі плач, людзі, якісь бог ці сьвяты мудрэц
пачуе на жглішчы цяпер і над вамі ды зглянецца.
- Бгішма прамовіў:*
- 65 І вярнулі яны к сыну ды, паклаўшы тады сабе
на калені яго голаў, зарыдалі ізноў рыдма.

10. *tokṣa-dharma* — у дадзеным выпадку слова *dharma* — можна таксама перакласці як «закон» або «правіла». «Дгармай вызволу» называецца адцінак 12-га разьдзелу МБ ад 168-й часткі (у крытычным выданьні; у БМБ — ад 174-й) і да канца.
11. Досьць вольны пераклад. ДС «пачуўшы суворую прамову ад [сьцярвятніка,] надзеленага мудрасьцо й званьнем, які дае розум і ўсьведамленьне, людзі сталі вяртацца».
12. ДС «даўцу клёцак продкам». Паднашэньне продкам складалася перадусім з рысавых клёцак.
13. УА «упрыгожанага [вянкамі], з тварам залацістага колеру».
14. Гэтая гісторыя расказваецца ў Алошнім адцінку Рамаіны (7.64–67). Пасьля перамогі над Раванам у Рамавым княстве ўсталяваўся мір, адметай якога было тое, што ніхто не паміраў заўчасна. Адночы, аднак, да Рама прыйшоў стары сьвятар і паскардзіўся, што ў яго памёр маленькі сын. Прычынай таму, як потым высветліў Рама, стаў шўдра на імя Шамбука (у Рамаіне 'у' доўгі), насуперак абавязкам сваёй варны заняўся ў лесе суворай жарбой. Як толькі Рама сьсек яму галаву, аднавіўшы такім чынам парушаны парадак, сьвятароў сын ажыў.

Сьцярвятнік прамовіў:

- 66 Навошта яго абдымаць і сьлязьмі арашаць сваймі?
Па волі Ёладара дгармы¹⁵ ахінуў яго вечны сон.
- 67 Ня можа ў вызначаны час не паддацца яму й жарбіт.
У горадзе мёртвых любві няма месца, запомнеце!
- 68 І ўсё-такі сотні людзей, тут пакінуўшы родзічаў,
дні й ночы на голай ляжаць на зямлі, прычытаючы.
- 69 Навошта ўпарціцца цяпер? Годзе вам гараваць ужо!
Неймаверна, каб сын вашы зноў сягонья устаў жывым.
- 70 Ад шакалавых слоў зноў ён ня стане цяпер жывым.
Хто пакінуў сваё цела, ў яго болей ня вернецца.
- 71 І сотні шакалаў калі хлопцу целы свае дадуць,
і за сотні соцень гадоў ня змогуць ажывіць яго.
- 72 Адылі калі сам Рўдра, Скáнда, Бра́гма ці Ач'юта
даруюць яму дар гэты, то тады ажыве хлапец.
- 73 Ані праліваньнем сьлёзаў, ані ўздыхамі цяжкімі,
ані безупынным плачам не зрабіць вам яго жывым.
- 74 І я сам, і шакал гэты, і вось вы, яго родзічы, —
з адгармай і дгармай усе ідзём гэтай дарогаю.
- 75 Таму й павінен унікаць мудрэц крыўды і вераду,
не маніць, не грубіць іншым і чужых не змушчаць жанок.
- 76 Трымайцеся дабра й дгармы, абычайнасьці й ісьціны,
спагадайце усім зродам, будзьце шчырымі й цнотнымі.
- 77 Хто ж уласных айца й маці, сваякоў і сяброў сваіх
не жадае жывых бачыць, дгарму той парушае тым.
- 78 Хто ж ня бачыць вачмі болей і ніяк не варушыцца,
для такога пасья сьмерці што вы зробіце сьлёзамі?

Бгішма прамовіў:

- 79 Пакінулі тады сына на зямлі яны, смутныя,
і дадому пайшлі, пане, па сыночку бядуючы.

Шакал прамовіў:

- 80 Ах, бязьлітасны сьвет сьмертных, і жыцьцё ў ім кароткае!
Расстаюцца зь любымі тут і з жыцьцём разлучаюцца!

15. Бог памерлых Яма.

- 81 Столькі тут падману й хлусьні, столькі сварак і грубасьці!
 Чым больш я гляджу на яго, тым больш я засмучаюся:
 82 і на міг бы ня змог гэты палюбіці я сьвет людзей.
 Ат, ганьба вам, ганьба усім! Вы чаму ідзяце дамоў,
 83 калі гора пячэ сэрца? Ці вы з розуму ўжо сышлі?
 Як жа вы так хутка змаглі разьлюбіць сына любага,
 пачуўшы кагадзе словы сьцяярвятніка зьламыснага¹⁶?
 84 За шчасным няшчасьце ідзе, за няшчасьцем — зноў шчаснае.
 Нішто ня вечнае ў быцьці гэтым шчасьценьяшчасьцевым.
 85 Чаму ж вы, цельпукі, сына на зямлі тут пакінуўшы,
 дамоў ідзяце без таго, што ваш род упрыгожвае?
 86 Я сэрцам бачу, што ваш сын ажыве ды зазьвье зноў
 прыгажосьцю сваёй юні. Тут сумневу ня можа быць.
 87 Ня варты ён згасы такой. Будзе шчасьце сягоньня вам.
 Я бо веру, што вы здольны перасіліць і сьмерць саму.
 88 Але ж гора пестуючы, самі ж шчасьцю пярэчачы,
 куды вы, шаленцы, ідзяце, свайго сына пакінуўшы?!

Бгішма прамовіў:

- 89 Вось гэтак той хітры шакал, што начамі па жэглішчы
 гайсае ў пошуку харчоў, тых людзей пераконываў
 90 салодкай а́мрытай маны дзеля выгады ўласнае,
 і, зьбітыя з тропу, яны павярнулі ізноў назад.

Сьцяярвятнік прамовіў:

- 91 Жахлівае гэта жглішча, што кішма кішыць духамі¹⁷!
 Лес ад дыму зусім цёмны, нібы хмары па восені,
 92 і вусьцішна крычаць совы, ходзяць якшы і ракшасы.
 Спраўляйце ж хаўтуры хутчэй і дадому сьпяшайцеся!
 93 Пакуль сонца яшчэ ў небе і вакол не пануе цьма,
 спраўляйце хаўтуры свае і дадому сьпяшайцеся!
 94 Шакалы ўжо выюць вакол, і крычаць ужо коршакі,
 ільвы пачынаюць раўсьці, і ўжо сонца хаваецца.

16. АС «які ў гэтым нічога не разумее».

17. *preta-* 'адшылы' — дух памерлага перад тым, як над цэлам праведзены хаўтурыны абрад.

- 95 Зацягнуты ужо дрэвы сінім дымам ад вогнішчаў,
ды радасна ўдалі выноць падлаеды галодныя.
- 96 Усе гэты зьвяры й чорты, мясажэрцы сіберныя,
разарвуць вас ураз, людзі, уначы ды на жэглишчы.
- 97 Хутчэй жа ідзеце адсюль, ці бяда напаткае вас!
Забудзьце, што мовіў шакал, і пакіньце палена-труп!
- 98 Калі ж бескарыснай хлусьні вы бяздумна паверыце,
то загінеце ўсе сёньня — тут сумневу ня можа быць.
- Шакал прамовіў:*
- 99 Ня трэба баяцца, прашу! Пакуль сонца яшчэ гарыць,
заставайцеся тут, людзі, і ў адчай не давайцеся!
- 100 Наплачцеся сабе ўволю і на сына нагледзьцеся,
пакуль сонца яшчэ ў небе! Што вам словы сыярвятніка?
- 101 Калі ж вы паслухаеце параду яго жорсткую,
паддаўшыся цяпер зману, то больш сына ня ўбачыце!
- Бгішма прамовіў:*
- 102 Вось так сыярвятнік і шакал паўтаралі, галодныя:
першы — сонца яшчэ ў небе, а другі — што амаль зайшло.
- 103 Дзеля мэтаў сваіх, княжа, да наставаў зьвярнуўшыся,
талачылі яны гэтак, згаладнелыя й сьмяглыя.
- 104 А людзі, слухаючы тых, у разнаньні дасьведчаных,
то з жэглишча ішлі дому, то вярталіся зноў назад.
- 105 Засталіся яны ўрэшце каля сына, рыдаючы,
умела абдураныя шакалам і сыярвятнікам.
- 106 І тады прад людзьмі тымі і спрачальцамі хіжымі
зьявіўся, о пане людзей, нечакана сам Шанкара.
- 107 Прамовіў ён родзічам так: «Дарадаўца я Гірыша¹⁸!»
І сказалі тады ў скрусе яму людзі, схіліўшыся:
- 108 «Памёр наш адзіны сыноч, і мы просім яму жыцьця.
Вярні ж жыцьцёвы яму дух, калі ласка, й зрабі жывым!»
- 109 Пачуўшы такаву просьбу, бог набраў у далонь вады
і жыцьцёвай тады сілы надаў хлопцу на сто гадоў.

18. *Giri-śa-* 'жыхар гор'. УА іншас імя Шывы: *śula-bhṛt-* 'які носіць трызубец'.

- 110 Шакалу ж і птаху Ўладар тады голад суняў ураз,
багавіты надаў дар ім, дабрахочы да ўсіх істот.
- 111 Учынiўшы паклон богу, тыя людзі, шчасьлівыя,
здабыўшы жаданае, стуль дамоў рушылі, радыя.
- 112 Нязломнай рашучасьцяю, непахіснай надзеяю
ды ласкаю Бога багоў дасягаецца хутка плён.
- 113 Паглядзі, як цьвёрды намер тых родзічаў заплаканых
ім з богам падарыў стрэчу й сьлёзы горасьці высушыў.
- 114 Паглядзі, як цьвярдой верай і за вельмі кароткі час
з ласкі Шанкары іх смутак стаў шчаснотай вялікаю.
- 115 Вялікай іх радасьць была і здзіўленьне, о бгарата,
калі іх уваскрос хлопчык з ласкі Шанкары шчодрага.
- 116 Спазнаўшы, што гора ў быцьці ды з граху нараджаецца,
пасьпяшалі яны ў горад разам з сынам, шчасьлівыя.
Вось навука для ўсіх варнаў чатырох, о Юдгіштхіра.
- 117 А хто будзе заўжды слухаць гэту был, дзе тлумачацца
дгарма, зыск і вызвол разам, той ушчасьніцца тут і там.

*Такая ў сьвятой Магабгараце ў Разьдзеле супакою
149-я частка.*

АПОВЕД ПРА СТВАРЭНЬНЕ СЬМЕРЦІ

12.248–250

Міт пра стварэньне сьмерці зьяўляецца часткаю шырэйшага *міту пра перанасяленьне зямлі*, які згадваецца ў МБ не адзін раз. Так, у МБ 1.58 кажацца, што ў Век Крыта, калі на зямлі панаваў мір і дабрабыт, асуры, выгнаныя багамі зь неба, сталі нараджацца сярод людзей іх валадарамі, і стала іх так шмат, што багіня Зямля, не вытрымліваючы болей іх цяжару, зьвярнулася да Брагмы, каб той ачысьціў яе ад асураў. На адрозьненне ад міту, чый пераклад зьмешчаны ніжэй, у гэтым варыянце ачышчэньнем заняліся багі, якія на Брагмаву просьбу ўвасобіліся на зямлі.

Іншая вэрсія гэтага міту прыводзіцца ў МБ 1.189. У ёй прычынаю перанасяленьня становіцца бог сьмерці Яма, які настолькі занурыўся ў вялікае ахвярапрынашэньне ў лесе Найміша, забіваючы ахвярных жывёл, што зусім забыў пра людзей, якія, такім чынам, перасталі паміраць і запаланілі ўсю зямлю.

Пададзены тут аповед цікавы яшчэ і тым, што адным зь яго галоўных герояў зьяўляецца бог Брагма. Хаця ён і ўваходзіць у клясычнае *trimūrti*- (тройцу багоў, што ўвасабляюць сабою стварэньне, падтрыманьне й зьнішчэньне сусьвету), гісторый, дзе б ён граў ключавую ролю, зусім няшмат (на адрозьненне ад Шывы й Вішну). Як правіла, яны зьвязаны са стварэньнем і ўладкаваньнем сусьвету, спараджэньнем жывых істот і вызначэньнем іх долі. Часткаю такога ўпарадкаваньня, безумоўна, зьяўляецца і сьмерць, якую ў дадзеным міце і стварае Брагма.

На тое, што тэкст зьяўляецца менавіта *брагмаісцкім*, указваюць шматлікія эпітэты Брагмы, якія ў шываісцкіх і вішнуісцкіх тэкстах тарнуюцца да Шывы й Вішну як вярхоўных багоў: *deva-deva*- 'бог багоў', *deveśa*- і *tridaśeśa*- 'уладар багоў', *iśvara*- 'валадар', *iśvareśvara*- 'валадар валадароў', *jagat-prabhu*- 'пан сьвету', *janeśvara*- 'валадар людзей'.

ЧАСТКА 248

Юдгіштхіра прамовіў:

- 1 Магутныя праўцы зямлі, што ляжаць тут на бітвішчы сярод вояў сваіх, Бгішма, — ўсе яны безжыцьцёвыя.
- 2 Кожны зь іх быў вялік-дужы, дзесяць тысяч сланоў нібы, але палі яны ў вальцы, раўнадужымі ўсьмерчаны.
- 3 Хто ж бо іншы мог іх забіць у бітве, магутоў такіх, што сілай нязьмернай былі і адвагай надзелены?
- 4 І вось яны ляжаць доле, о мудрэц, бездыханныя, а хто бездыханны, таго завуць *мёртвым* у сьвеце сім.
- 5 Вось жа, ўсе ваяры гэты й людаўладнікі — мёртвыя. Толькі ж я не магу скеміць: назва «мёртвы», яна адкуль?
- 6 Адкуль сьмерць і каго, дзеду? І чаму забірае нас? Раскажы мне усё зараз, багараўны, прашу цябе!

Бгішма прамовіў:

- 7 Жыў удаўне, у век Кры́та¹, валадар Авікампака², і аднойчы яго ў бітве ўшчэнт разьбілі, о бгарата.
- 8 Загінуў у сечы тады са сваёю дружынаю сын ягоны на ймя Га́ры, роўны ў сіле Нараяну³.
- 9 Разьбіты ворагамі князь, сьмерцю сына засмучаны, спакою шукаў і неяк на зямлі сустрэў Нараду.
- 10 Расказаў тады валадар мудрацу ўсё, што сталася: пра паразу сваю ў бітве і пра сынаву сьмерць у ёй.
- 11 Пачуўшы словы ўладара, паведаў яму Нарада, каб разьвезьць яго скруху, гэты даўні расказ тады: «О княжа, паслухай мяне! Раскажу я табе расказ, як пачуў яго сам колісь, ува ўсіх падрабязнасьцях.
- 12 Як Прародзіч стварыў зродаў, пачалі яны множыцца, і стала іх так багата, што трываць ён іх больш ня мог.

1. Адзін цыкль існаваньня сьвету ўлучае чатыры вякі (*yuga-*): *kṛta-yuga-*, *treta-yuga-*, *dvāpara-yuga-* і *kālī-yuga-* (у парадку скарачэньня працягласьці).
 2. *A-vikampaka-* 'непахісны'.
 3. *ī Nārāyaṇa-*, і *Hari-* зьяўляюцца імёнамі Вішну.

- 14 Не было між імі зусім анідзе ні прагаліны,
і сталі ўсе сьветы тады задыхацца пад цяжарам.
- 15 Наважыў Прародзіч усіх іх панішчыць, о пан людзей,
ды ніяк прыдумаць ня мог, чым і як іх панішчыці.
- 16 Ад гневу з розьверцяў яго, о ўладар, агонь вырваўся,
і пачаў тады ім Прадзед усе сьветы выпальваці.
- 17 І неба, й паветра, й зямлю, і рушнае, й нярушнае
ахапіў той агонь, княжа, з гневу Пана народжаны.
- 18 І гарэла у ім гарам руш і неруш, о пан людзей,
ад страшнага вялік-гневу Прародзіча ўгнаўлёнага.
- 19 І прыйшоў да Брагмы тады Кудланосец магутлівы,
пан Ведаў і адпраў Шыва, каб за сьвет заступіціся⁴.
- 20 І калі ён прыйшоў, княжа, за істотаў усіх прасіць,
то прамовіў тады Брагма дарадаўчы ды Стоўпніку⁵:
- 21 «Што жадаеш? Кажы, Шамбгу⁶. Ты бо варты маіх дароў.
Я споўню ўсё, чаго тваё прагне сэрца, о велічны!»

*Такая ў сьвятой Магабгараце ў Разьдэле супакоу
248-я частка.*

ЧАСТКА 249

Стоўпнік прамовіў:

- 1 Хачу заступіцца, Брагма, я за гэтых жывых істот!
Яны бо стварэньні твае, дык на іх ты ня гневайся!
- 2 У польымі твайго гневу яны гарам гараць паўсюль.
Мне шкада іх, о пан сьвету. Не гнявіся на іх, прашу!»
- Прародзіч прамовіў:*
- 3 Не гняўлюся на іх, пане, і зьнішчаць не зьбіраюся.
Каб палегчыць цяжар Зямлі, я ніштожу цяпер істот.

-
4. УА «Стоўпнік-Шыва, валадар Ведаў і адправаў, забойца варожых асілкаў,
з карычневымі кудламі».
5. *Śhāṇi-* 'які трывала стаіць, слуп' — адно з імён Шывы.
6. *Sambhu-* 'спрыяльны, літасьцівы' — адно з імён Шывы.

- 4 Даўно ўжо багіня мяне, іх цяжар ледзь трываючы,
 прасіла панішчыць істот, у вадзе патанаючы.
- 5 Я многа і доўга думаў, як бы мне іх панішчыці,
 а калі прыдумаць ня змог, то абняў мяне гнеў тады.
- Стоўпнік прамовіў:*
- 6 Спыніся, прашу я цябе! Ня гневайся, о Пан багоў!
 Ня трэба, Прадзеду, губіць, тых, каго ты стварыў раней:
 7 азёры і ставы, ўладча, хмызы з дрэвамі й травамі,
 яка руш чатырох відаў, так і неруш усякую!
- 8 Ня дай жа сьвету усяму стаць залою ды попелам!
 О добры, злітуйся над ім! Вось дар, што выбіраю я!
 9 Калі згінучь усе зроды, то ўжо болей ня вернуцца,
 таму палам сваім зараз супыні ты уласны пал!
- 10 Калі хочаш дабра зродам, іншы спосаб знайдзі тады,
 каб істоты усе ў ятры не згарэлі, Прародзічу.
- 11 Ня дай ім кануць у нябыт, без патомства пакінуўшы!
 Ты ж бо сам прызначыў мяне панадбоствам⁷, о ўладніча.
- 12 Зь цябе гэты, о Пан сьвету, узьнік сьвет руш-і-нерушны.
 Дык злітуйся! Няхай зроды, зьнікшы, зноў нараджаюцца!
- Нарада прамовіў:*
- 13 Пачуўшы гэта, Пан сьвету мову й сэрца сваё суняў
 ды ўвабраў у сябе знову пал агняны, о пан людзей.
- 14 А ўвабраўшы ўнутар агонь, сьветашанны Ўладар тады
 прыдумаў, як будуць зроды узьнікаць і пасья зьнікаць.
- 15 Калі ж агонь ён убіраў, з грознай люці народжаны,
 то з розьверцяў яго цела выйшла панна, з Прародзіча.
- 16 Была чорнай яе скура, завушніцы — зіхоткімі,
 а далоні й вялік-вочы, як і шаты, — чырвонымі.
- 17 А як толькі яна выйшла, то на поўдзень⁸ пайшла тады,
 і ўбачылі яе сьветаўладцы, Брагма і Шанкара.

7. *adhidaiva-* — ПН гэта слова тут трэба разумець як *ahamkārahīṣṭāṭi-* 'наглядчык я-сьвядомасьці'. У *Bhagavad-gītā-* (8.4) кажацца, што *adhidaiva-* ёсьць *puruṣa-* 'Сусьветны дух'.

8. Поўдзень лічыцца стараной памерлых, там жа разьмяшчацца й жытло Ямы.

- 18 Паклікаўшы яе, Ўладца пракаветны аддаў загад:
 «О Сьмерць, ты павінна усіх знішчыць гэтых жывых істот!
 19 Я задумаў цябе ў гневе на пагібель усім жывым,
 таму вынішчы ўсіх зродаў, разумных зь неразумнымі!
 20 Усіх без разбору згубі ты істот, о прыўкрасная,
 і здабудзеш такім чынам шчасноту найвышэйшую!»
 21 Пачуўшы такавы словы, зажурылася Сьмерць тады
 і застыла ў цяжкіх думках, льючы сьлёзы, гаротная.
 22 Сабраўшы ў далоні свае сьлёзы, стала тады маліць
 багавіца Айца сьвету над людзьмі ды зжаліцца.

*Такая ў сьвятой Магабгараце ў Разьдзеле супакою
 249-я частка.*

ЧАСТКА 250

Нарада прамовіў:

- 1 Суцішыўшы скруху сваю, юніца велявокая
 прамовіла тады Брагму, склаўшы рукі паважліва:
 2 «Як жа мог ты стварыць жонку, каб на зродаў наводзіць страх,
 о найлепшы сярод моўцаў? Люты мне ты прызначыў лёс.
 3 Баюся я чыніць крыўду. Укажы мне чын праведны!
 Ты ж бачыш, што я баюся! Нада мною ты зьлітуйся!
 4 Дзяцей, дарослых і старых не хачу безь віны губіць!
 Дазволь жа не губіць зродаў, о Пан зродаў, найлітасны,
 5 сыноў, каханых і сяброў, братоў, бацькаў і мацераў!
 Бо, памёршы, яны будуць, о Ўладар, праклінаць мяне.
 6 Валога іх жаласных сьлёз будзе вечна мяне пячы.
 Я баюся іх, Пан люду, і апекі тваёй прашу!
 7 У Ямава жытло, Божа, адно грэшнікі хай ідуць!
 Прашу я, о шчодры, цябе: ашчодры мяне ласкаю!
 8 Адно гэтага я прагну, о Ўладька усіх багоў,
 а каб ласку здабыць гэту, я жарбу жарбаваціму!

Прадзед прамовіў:

- 9 О Сьмерць, я задумаў цябе для знішчэньня жывых істот.

- Ідзі ж і вынішчы усіх ты істот. Не раздумывай!
 10 Будзе так, як я загадаў, бо інакш і ня можа быць.
 Таму мой выканаць наказ табе прыйдзеца, пекная.
Нарада прамовіў:
- 11 Пачуўшы такавы словы, не сказала нічога Сьмерць,
 а стаяла адно сьціпла перад Брагмам, о віцязю.
 12 Зноў і зноў паўтараў словы ён красуні, але ж яна
 стаяла, нібы нежыва, і замоўк тады Пан паноў.
 13 Суцішыў ён гнеў у сабе і, зноў стаўшы самім сабой,
 з усьмешкаю, Ўладар сьветаў, сьветы стаў азіраць усе.
 14 Як аціхла яго ятра, багавіта нязможнага,
 то пайшла ад яго дзева — так мы чулі, о пан людзей.
 15 Ня даўшы згоды вынішчаць істот, зьнікла тады яна
 і похапкам пайшла, княжа, у сьвятарную Дгенуку⁹.
 16 Учынiла тады пані там жарбу цяжкаўчынную,
 пятнаццаць мільярдаў гадоў прастаяўшы на 'дноі назе.
 17 І зьвярнуўся тады знову да багіні той Бог багоў,
 Уладыка ўладык мовіў Сьмерці слова наступнае:
 18 «Наказ мой выканай цяпер!» Ды, яго не паслухаўшы,
 зноў яна жарбаваць стала і тады на адной назе
 19 двойчы сем мільярдаў гадоў прастаяла, і шэсьць яшчэ,
 а потым мільярд пражыла між зьвяроў, о Юдгіштхіра.
 20 Прыняўшы зарок маўчанья, прастаяла яна затым
 сем тысяч гадоў у вадзе, а затым яшчэ тысячу.
 21 А потым юніца пайшла да ракі Каўшыкі¹⁰ ды там
 гавела доўга і вадой ды паветрам жывілася.
 22 А там, да Мэру і Гангі падышоўшы, яна ізноў
 нерухома слупом стала, дабра зродам жадаючы.
 23 Затым на Гімават¹¹ панна узышла, о ўладар, і там
 на вялікім адно пальцы сто мільярдаў гадоў тады
 прастаяла яна — й ёю задаволіўся Пан багоў.

9. Назва нейкага сьвятога месца.

10. Левы прыток Гангі, які цячэ праз Нэпал і індыйскі штат Бігар.

11. АС «дзе багі ўчынiлі супольную вучту».

- 24 Прамовіў тады Валадар, усіх сьветаў пакон і скон:
«Што ж гэта дзеецца, дачка?! Мой наказ трэба выканаць!»
- 25 І сказала яму панна, правялебнаму Прадзеду:
«Умяляю цябе, зродаў вынішчаць не прасі мяне!»
- 26 Баючыся чыніць крыўду, так благала Ўладыку Сьмерць,
ды спыніў яе Бог бостваў і сказаў ёй наступнае:
- 27 «Няма крыўды у сім, Сьмерце! Пагубі ты істот хутчэй!
Сказанае мною маной быць ня можа, о пекная.
- 28 У гэтым, о пані, твая будзе дгарма адвечная¹²,
я ж з багамі табе буду ува ўсім і заўжды спрыяць.
- 29 Другое жаданьне тваё я супоўню, аднак, цяпер:
не па тваёй віне, Сьмерце, а праз хіры ўсялякія
будуць зроды жыцьцё гэта пакідаць, о прыўкрасная.¹³
- 30 У мужчынах усіх будзеш мець ты выгляд мужчын, о Сьмерць,
у жанчынах — жанчын, панна, ва ўсіх трэціх жа — еўнухаў».
- 31 Як пачула яна гэта, склала рукі паважліва
і мовіла Прадзеду «не!», Ўладару незьнікому.
- 32 Адказаў ёй тады Брагма: «Ты павінна зьнішчаць людзей!
Віны тут ня будзе тваёй — я пра гэта паруплюся.
- 33 Сьлязіны тыя, што раней — я бачыў —
ты ў руках сваіх, захавала, пані,
у выглядзе страшных хваробаў будуць
людзей забіраць, калі прыйдзе час іх.
- 34 У час іх скону, о красуня, тут жа
ты гнеў з пажадай пасьляй да зродаў.
Заслугу вялікую ты здабудзеш
і крыўды ўнікнеш, калі так рабіцьнеш.¹⁴
- 35 Так дгармы зможаш ты заўжды трымацца
і ў крыўду сябе не занурыш, Сьмерце!
Таму падпускай да сябе пажаду
і зь ёю жывых забірай з сабою!»

12. Т-б. у зьнішчэньні жывых істот.

13. ДР.

14. ПН «сама пазбытая жарсыці й гневу».

- 36 Адракла тады яму Сьмерць: «Я згодна!» —
 праклёну яго баючыся вельмі.
 Так, жарсыцю й гневам зацямніўшы розум,
 забірае Сьмерць у жывых жыцьцё іх.
- 37 А нашы хваробы ёсьць сьлёзы Сьмерці,
 што ломяць цялёсы нашчадкаў Ману.
 Таму не бядуі ты аб сьмерці сьмертных¹⁵,
 а лепей аб тым, што скажу, падумай.
- 38 Як усе багі¹⁶ пасья сьмерці зродаў
 зьнікаюць, каб потым назад вярнуцца,
 так і людзі ўсе пасья ўласнай сьмерці
 зьнікаюць, як богі, й назад прыходзяць.
- 39 Магутны й страшны страшназыкі вецер
 стае дыханьнем ува ўсіх, што дышуць.
 Ня гіне вецер зь целаношаў целам,
 таму і завуць яго богам бостваў.
- 40 Усе багі маюць адмету сьмертных,
 а сьмертныя маюць адмету бостваў.
 Таму не бядуі ты аб сьмерці сына:
 раюе твой сын на нябёсах, княжа!
- 41 Так Сьмерць і стварыў Валадар навьшні,
 каб зродаў у час забіраць надышлы.
 Яе гэта сьлёзамі ёсьць хваробы,
 што жывых зьбіраюць у час надышлы.¹⁷

*Такая ў сьвятой Магабгараце ў Разьдзеле супакою
 250-я частка.*

-
15. ДС «аб канцы жыцьця ўсіх жывых», зусім даслоўна: «аб канцы дыханьня ўсіх, надзеленых дыханьнем».
16. Пад багамі (*deva-*) тут разумеюцца органы пачуцьцяў (*indriya-*).
17. Вершы 33–41 складзены ў памеры *triṣṭubh-*.

ПРА ДГАРМУ

12.251

Дгарма (*dharma-*) — адзін з ключавых паняткаў індыйскай культуры, аднак такім ён быў не заўсёды. У Ведах слова *dhárman-* займае пэрыфэрыйнае месца — на адрозьненне ад, скажам, *ṛta-* ‘сусьветны лад’ ці *yajña-* ‘вучта’. Яно мае досыць абмежаванае значэньне, якое лёгка выводзіцца зь яго нутраной формы: \sqrt{dhr} ‘падтрымліваць, апіраць’ + $-man^{-1}$ = *dhárman-* ‘апора’ — у самым шырокім сэнсе: апора фізычная й касьмічная, а таксама ўлада правядыра як апора племені. Апошняе, відаць, і паслужыла “мастком” да таго шырокага спектру значэньняў *dharma-*, якое мы знаходзім у тэкстах дгармашаstraў, а таксама ў эпасе.

Як мяркую Паўль Хакер², немалую ролю ў станаўленьні панятку дгармы ў індуізьме сыграў будызм, які ад самага пачатку стаў паслугавацца словам *dhamma*³, дадаўшы да яго маральны аспэкт. Пашырэньню гэтага культурнага тэрміна асабліва паспрыяў знакаміты князь Ашока (268–232 гг. да н.э.), які, будучы сам будыстам, вёў тым ня менш верацярпімую палітыку, асноваю якой ён зрабіў менавіта дгамму. Як вынікае зь ягоных эдыктаў, пад апошняй ён разумеў ня толькі й ня столькі спэцыфічна будысцкія цноты, колькі звычайнае пачуцьцё доўгу і ўзаемапавагі, паслухмянасьць баць-

1. Калі тон прыпадае на дзеяслоўны корань, то гэты суфікс дадасца ў сэнсе інструмэнта (\sqrt{chad} ‘пакрываць’ — *chádman-* ‘покрыва’), аб’екта / выніку дзеяньня (\sqrt{kr} ‘чыніць’ — *kárman-* ‘учынак’) ці месца дзеяньня ($\sqrt{sthā}$ ‘стаяць’ — *sthāman-* ‘месца’); калі тон стаіць на самім суфіксе, то ён мае значэньне дзейніка ($\sqrt{dā}$ ‘даваць’ — *dāmán-* ‘даўца’).
2. Paul Hacker. Dharma in Hinduism. // Dharma Studies in its Semantic, Cultural and Religious History. Ed. by Patrick Olivelle. — Delhi: Motilal Banarsidass Publishers Private Limited, 2009. — P. 475–492.
3. Пракрыцкая форма слова *dharma-*. На момант нараджэньня Буды гэта слова, відаць, ужывалася пераважна ў кантэксце княскай улады. Паколькі сам Буда паходзіў з княскага роду, то няма нічога дзіўнага, што ён стаў карыстацца гэтым словам у сваім вучэньні.

кам і шанаваным асобам, прыязнасьць і зычлівасьць у стасунках зь людзьмі ўсіх сацыяльных рангаў. Прыблізна так разумелі гэта слова і грэкі, якія жылі на ўскрайку Ашокавай дзяржавы й пераклалі *dhamma*- як εὐσεβεια 'страх і глыбокая пашана' (ня толькі да багоў, але й да людзей).

У многіх сучасных індыйскіх мовах слова *dharma* ужываецца як пераклад ангельскага *religion*. Аднак у індыйскім грамадстве часоў афармленьня МБ дгарма была адначасова большай і меншай за рэлігію (у яе заходнім разуменьні). З аднаго боку, у панятках дгармы ўлучаны абрадавы бок жыцця, грамадзянскае й крымінальнае права, а таксама праўба (мастацтва кіраваньня дзяржаваю); з другога — *mokṣa*- 'вызваленьне з кола перараджэньняў' традыцыйна ўважаецца асобнаю, 4-ю мэтай жыцця⁴, для якой дгарма ёсьць толькі перадумоваю. Пра "гэтасьветнасьць дгармы" кажа і прыведзены тут урывак з МБ: «дзеля існаваньня гэтага сьвету / дзеля жыццёвых спраў (*lokayātrārtham*) і быў тут створаны абавязак дгармы». Акрамя таго, ня трэба забываць, што дгарма ў многіх сваіх прадпісаньнях шчыльна звязана з варнавай і ашрамавай⁵ сыстэмай індыйскага грамадства й ня можа быць ад яе аддзелена.

Сярод крыніцаў дгармы звычайна называюцца шруці (Веды ды іншыя ведыйскія тэксты), смрыці (перадусім дгармашастры) і звычайі добрых людзей (гэта мы бачым і ў МБ). Першае было хутчэй фармальным патрабаваньнем, чым рэальнай крыніцай (як ужо адзначалася вышэй, панятках дгармы ў ведычнай літаратуры фактычна адсутнічае). Што да звычайў добрых людзей, то, хаця пра добрых (*sat*- або *sādhu*-) і гаворыцца ў МБ досыць часта, іх яснае значэньне нідзе не даецца. Мысьляр 7 ст. *Kumārila-Bhaṭṭa*- у сваім тэксьце *Tantra-vārttika*- 1.3.4.5., аднак, на гэты конт кажа: «Людзі лічацца добрымі, калі яны заўжды дзейнічаюць у адпаведнасьці з прамым настаўленьнем Веды». Далей ён дае наступнае значэнь-

-
4. Г.зв. *puṣārtha*-: *artha*- 'матэрыяльны дабрабыт', *kāma*- 'сэксуальнае жыццё', *dharma*- і *mokṣa*-.
 5. *Aśrama*- — чатыры традыцыйныя этапы жыцця брагмана: вучнёўства, домагаспадарства, яснае аскецтва і адрачэньне ад сьвету.

не дгармы ў сувязі са звычаймі добрых людзей: «І калі яны сталі звацца добрымі, нават калі яны робяць штосьці іншае, згодна з усталяванай традыцыяй (нават калі прамых настаўленьняў Веды на гэты конт няма), такія паводзіны павінны лічыцца дгармаю; <...> калі мы бачым, што нейкія ўчынкі ўчыняюцца добрымі людзьмі, і мы ня можам прыпісаць іх ніякім відавочным прычынам, як прага і пад., то яны павінна лічыцца дгармаю».

Падобнае азначэньне даецца і ў ранейшым тэксьце *Āpastambadharmasūtra*- 1.20.6–8: «Дгарма і адгарма ня ходзяць [кажучы]: «А вось і мы». Гэтаксама ні багі, ні гандгарвы, ні продкі ня кажучы: «Гэта дгарма, гэта адгарма⁶». Тое, аднак, ёсьць дгармаю, практыку чаго ар'і [т.-б. першыя тры варны] ухваляюць; адгармаю ж — тое, што асуджаюць. Трэба паводзіцца адпаведна паводзінам, якія ва ўсіх краінах адзінагалосна прымаюцца ар'ямі, што адукаваньня, мудрыя, самавітыя й недвудушныя». Амаль тое самае бачым і ў *Manu-smṛiti*- 12.108–109: «Калі ўзьнікне пытаньне, як дзейнічаць у выпадках дгармаў, ня вызначаных традыцыяй, [то трэба адказаць:] тое ёсьць несумненнаю дгармаю, што кажучы адукаваньня брагманы. Якія вывучылі Веды разам з дадаткамі адпаведна дгарме, тыя і лічацца адукаванымі брагманамі, дасьведчаня ў шруці, назіраньні й высноўваньні».

6. У гэтым перакладзе таксама перадаецца як 'крыўда'.

ЧАСТКА 251

Юдгіштхіра прамовіў:

- 1 Сумняюцца усе людзі што да дгармы, о прадзеду:
што ёсьць дгармай? адкуль дгарма? Раскажы мне усё як ёсьць!
2 Ці адно дзеля тут дгарма, ці таксама і дзеля там,
ці для тут і для там дгарма? Раскажы мне усё як ёсьць!

Бгішма прамовіў:

- 3 Звычай добрых, усе Веды, смрыці й зыск¹, о ўладар людзей, —
вось адметы усе дгармы, як гавораць прамудрыя.
4 Апісалі яны ўчынкi і высокія, й нізкія.
Для падтрымкі сяго сьвету быў прызначаны дгармы доўг.
Выкананьне яго, сынку, плёніць шчасьцем і тут, і там.
5 Ня чынячы як сьлед дгармы, грузьне грэшнік у грэшнасці,
як і той, хто грашыць толькі, калі трапе ў нявыкрутку.
6 Тут бязгрэшным таго клічуць, каму дгарма вядомая,
апорыну ж дгармы шукай у пачэсных паводзінах.
Адно з помаччу іх дгарму ты спасьцігнеш, о пан людзей.²
7 Калі нажытак у кагось крадуць злодзеі крыведны,
то цешацца з таго вельмі, што ў іх князя нямашака.
8 А як аблупяць іх саміх, тут жа князя давай шукаць,
зайздросьцячы тым, што адно сваім скарбам здаволены.
9 Хто чысты, да дзьвярэй князя той прыходзіць бяз боязі:
не рабіў ён злога, й яму няма што ад яго хаваць.
10 Ёсьць слова ісьціны сьвятым, і нічога за ісьціну
вышэйшага няма ў сьвеце — ўсё дзяржыцца на ісьціне.
11 Даўшы клятву адну, нават і злачынцы найлютыя
ня шкодзяць адзін аднаму і згавору трымаюцца,
бо ведаюць: уміг згінучь без даверу ўзаемнага.
12 «Не крадзі чужога добра» — гэту дгарму адвечную
прыдумкаю людзей слабых лічаць людзі магутныя,
але варта ім моц страціць, як і ім да душы яна.

1. *artha* — тут, відаць, разумецца такая мэта ўчынкаў, якая мас на ўвазе ўзаем-
ную карысьць.

2. ДР.

- 13 Нявечная бо моц наша, як і шчасьце нявечнае,
таму да крыўды не схіляй сваіх думак, Юдгіштхіра.
- 14 Ні злыдняў, ні князя, ні тых, што крадуць, не баіцца той,
хто ня чыніць і сам злога. Жыве чысты бязбоязна.
- 15 А злодзеяў страшыцца ўсяго, як алень, што ў сяло забрыў,
бо, чынячы заўжды ліха, і ад іншых ён ліха жджэ.
- 16 Бязбоязна ходзіць, аднак, чыстасэрды заўжды й паўсюль,
бо зла нікому не чыніў, каб ад іншых яго чакаць.
- 17 «Дзяліся зь іншымі заўжды» — гэту дгарму адвечную
прыдумкаю людзей бедных лічаць людзі багатыя,
але варта ім скарб страціць, як і ім да душы яна,
нявечна бо майно наша, як і шчасьце нявечнае.
- 19 Што робяць табе, але што ты ня стаў бы жадаць сабе,
не рабі ты таго іншым, бо й сабе непрыемнае.
- 20 Хто чужую жану звабіў, што ён можа й каму сказаць?
Каб жонку зьвялі у яго, не сыцярапеў бы ён гэтага.
- 21 Як можна іншага забіць, калі жыць ты жадаеш сам?!
Трэба іншым рабіць тое, што мы хочам самім сабе.
- 22 Як і трэба заўжды лішнім дабром зь бедным дзяліцца —
дзея гэтага й даў Творца нам ліхварства, о пан людзей.
- 23 А чаго дзяржацца багі, так і нам трэба дзейнічаць,
таму не для выгады сьлед, а для дгармы даваць павер³.
- 24 «Усяго дасягай з ласкай,» — так гавораць прамудрыя.
Гэта й ёсьць адмета таго, што ёсьць дгармай, што крыўдаю.
- 25 Для цэласьці сьвету⁴ Тварэц стварыў звычай праведных,
якія на тонкім зыску й тонкай дгарме заснованы.
- 26 Адметы дгармы расказаў я табе толькі што усе,
таму да крыўды не схіляй сваіх думак, Юдгіштхіра.

*Такая ў сьвятой Магабгараце ў Разьдзеле супакою
251-я частка.*

3. УА 'таму, калі [ёсьць] выкананьне ўтоды што да працэнтаў (т.-б. ліхвар не патрабуе звыш дазволенага), [то] і дгармы выкананьне [будзе] выдатным'.
4. Пар. у *Bhagavad-gītā*- 3.21: «што б ні рабіў найлепшы, тое [будуць рабіць] і іншыя людзі. Які ён узор робіць, той і пераймаюць людзі».

АПОВЕД ПРА МАРУДУ

12.258

Падзеі, якія папярэднічаюць гэтай гісторыі, апісваюцца ў *Rāmāyaṇa*- 1.47. У адным лесе жыў разам са сваёю жонкай Агальйяй (*Ahalyā*-) вялікі рышы Гаўтама. Адноўчы ён пакінуў сваю пустынь, каб сабраць дроў і травы куша. Пан багоў Індра, зачараваны прыгажосцю Агальі, прыняў выгляд аскета й тут жа зьявіўся ў яе на парозе. Пазнаўшы ў ім бога, жанчына паддалася ягоным спакусам і зьяглася зь ім. Калі ж Гаўтама вярнуўся дамоў, то адразу ўсё зразумеў і пракляў іх абаіх: Індра згубіў сваю машонку, а Агалья была змушана жыць у суворым посьце некалькі тысяч гадоў, пакуль яе ня выбавіў Рама.

У МБ аповед пачынаецца з таго месца, калі Гаўтама дазнаецца пра Агальін грэх, але на адрозьненне ад вэрсіі Рамаіаыны ён не праклінае жонкі, а загадвае аднаму са сваіх сыноў забіць яе, а сам у гневе пакідае пустынь. Першую згадку пра Агалью мы знаходзім яшчэ ў *Śatapatha-brāhmaṇa*- 3.3.18, аднак усяго толькі як частку эпітэта Індры («о каханку Агальі»), таму цяжка сказаць, якая з гэтых дзвюх варыянтаў — МБ ці Рамаіаыны — зьяўляецца больш старажытнай.

ЧАСТКА 258

Юдгіштхіра прамовіў:

- 1 Як доўга разглядаць трэба тое, што трэба выканаць?
Ці марудна? Ці мо хутка? Патлумач нам цяпер, прашу.
У складаных такіх справах ты галоўны для нас прамер.¹

Бгішма прамовіў:

- 2 Пра гэта ёсць даўня быль, што расказваюць мудрыя,
пра Маруду, што быў родам з ангірасаў, о бгарата.
3 О Маруда, няхай шчасыць! О Маруда, добра табе!
Хто марудзіць рабіць справу, той, разважны, ня мыліца.
4 Быў у Гаўтамы сын мудры і *Маруды* насіў імя,
бо марудна усе справы ён рабіў, о Юдгіштхіра.
5 Доўга спаў ён, чуваў доўга, доўга справы абдумываў,
і таму Марудам яго сталі ўсе называць вакол.
6 Сярод легкамысных людзей і людзей непразорлівых
тугадумам праслыў хлопец і дзяньгубам, о бгарата.
7 Адночы ягоны айцец, сыноў іншых мінуючы,
разгневаны чымсьці, сказаў яму: «Маці забі сваю!»
8 Той, маруда з свае ўроды, памарудзіўшы, так адрок:
«Добра, бацька». І шчэ доўга ён аб тым разважаў тады:
9 «Не забіўшы сваёй маці, як жа выканаць мне наказ?
Як у гэтай крывой дгарме² не ўтануць мне, як грэшніку?
10 Мая дгарма — наказ бацькаў, дгарма — й маці аховываць.
Няволен тут сын выбіраць. Што ж зрабіць, каб ня мучыцца?
11 Забіўшы жанчыну й маці, як змагу я шчаслівым быць?
Але й зняважыўшы айца, я пашаны пазбудуся.
12 Айца належыць паважаць, але й маці аховываць.
І тое, і гэта слушна. Як жа дгарму найвыканаць?»

1. ДР.

2. ДС 'у дгарме-падманс / у падабенстве дгармы'.

3. УА *nātivartatamāt* — гэта вельмі цікавая, але рэдкая ў санскрыце форма найвышэйшай ступені дзеяслова (*na ativarte-tamāt*), якую больш дакладна можна перакласці так: «як мне найлепшым спосабам не парушыць».

- 13 Айцец укладае сябе ў сваю жонку радзючую,
каб гэтым падтрымаць цноты, абычайнасьць, сям'ю і род.
- 14 Таму я — сам бацька, які сябе ў сыне стварыў наноў.
Адкуль жа ваганьні мае, калі знаю, што ён ёсьць я?
- 15 Дый словы, што кажа айцец на радзінах⁴, прыходзінах⁵, —
дастатковы ужо доказ, што трэба паважаць айца.
- 16 Айцец свайму сыну заўжды ёсьць найпершым настаўнікам
і дгармай найвышняя, бо настаўляе й выхоўвае.⁶
Словы бацькавы ёсьць дгармай, што і ў Ведах зацьверджана.
- 17 Уся радасьць айца — ў сыне, а для сына айцец — усё,
бо ўсё, што патрэбна яму⁷, яму бацька адзін дае.
- 18 Таму волю айца трэба выпаўняць без ваганьня.
Спаўняючы яго волю, нават грэшнік ачысьціцца:
ва ўцесе, раджэньні дзяцей, дабрабыце усіх істот,
у зьяганьні з сваім мужам⁸, а таксама ў праборынах⁹.
- 20 Айцец — неба, айцец — дгарма, айцец — жарба навьшняя.
Калі здаволены айцец, то й багі ўсе здаволены.
- 21 Што б ні мовіў айцец сыну, дабраславай становіцца.
Калі бацька радуецца, ўсе грахі выкупляюцца.
- 22 Пакідае сыябло кветка, пакідае галінку плод,
але бацька любві к сыну не пакіне і ў злыбедзе.
- 23 Як важны для сына айцец, цяпер ясна, і ўсё-такі
важнейшая, відаць, маці. Трэба гэта абдумаць мне.
- 24 Сяму збору зь пяці бытаў, майму целу смяротнаму,

4. На радзінах бацька павінен прамовіць наступныя словы: *aṅgād aṅgāt sambhavasi hṛdayād abhijāyase ātmā vai putranāśi sa jīva śaradaḥ śatam* 'ты зь цела, зь цела [майго] паходзіш, ты — [я] сам пад назваю сына, дык жыві сто восенняў' (гл., напр., *Jaimini-grhya-sūtra-* 1.8).

5. Абрад па вяртаньні сына з навучаньня, на якім бацька павінен прамовіць тыя самыя радкі, што й на радзінах (гл., напр., *Āśvalāyana-grhya-sūtra-* 1.15.9).

6. ДР.

7. УА «пачынаючы зь цела й далей».

8. ПН ідзеца пра абрад *garbhādhāna-* 'укладаньне плода'.

9. *śimanta-unnayana-* 'прабору ўверх прабіраньне' — абрад, які праводзіцца на 4-м месяцы цяжарнасьці, мэга якога забяспечыць здаровае разьвіцьцё плода.

- прычынаю мая маці, як і полымю — дошчачка¹⁰.
 Маці — дошчачка ўсім целам і сучеха убольшеным.
 25 Што бядоты табе й гора, што ўдавецтва са старасьцю,
 калі можаш сказаць дома ты ў сябе «мая матачка».
 26 Хоць і шмат у цябе ўнукаў, а да маці калі ідзеш,
 няхай табе нават сто год, ты ўсё роўна нібы дзіця.
 27 Бяздарны ці здольны ты сын, мнагадужы ці немачны,
 ахоўвае цябе маці, й няма лепшай заступніцы.
 28 А як траціш сваю маці, то становісься ўраз старым,
 абсядае цябе гора і становіцца сьвет пустым.
 29 Лепш за маці няма ценю, лепш за маці няма кута,
 лепш за маці няма студні, лепш за маці няма шчыта.
 30 *Радзіцелькай* завуць маці, а таксама *карміцелькай*,
 бо нас нараджае яна ды сабою выкормвае¹¹.
 31 Ці ж можа які чалавек, што ў здаровым у розуме,
 уласную забіць маці — частку цела уласнага¹²?!
 32 Калі злучаюць сужанцы свае токі жыцьцёвыя,
 узаемная ў іх прага. Але ж вынік — у мацеры.
 33 Знае маці, чыйго роду й ад каго у яе дзіця,
 што ў лоне яна ўжо любіць, хоць належыць яно айцу.
 34 Пасьля злучэньня даланёў¹³ дзеля дгармы супольнае
 калі з дому яшчэ можна выгнаць мужа, то жонку — не.
 35 Жану корміць — таму мужа называюць *карміцелем*,
 а яшчэ *ахоўцам* завуць, бо дружыну ахоўвае¹⁴.

10. *apañi-* — адна зь дзвюх палачак, з дапамогай якіх разводзілі агонь.
 11. УА даецца народная (у першых двух выпадках) этымалёгія некаторых назваў маці: «праз выношваньне (*vdhr-*) у жываце маці вядомая як *dhātrī-* (насамрэч, ад *vdhe* 'смактаць'); праз нараджэньне — як радзіцелька (*vjan* і *jananī-*); праз вырошчваньне цела (*aṅgāṇam*) — маці (*ambā-*); праз нараджэньне сыноў — *vītasū-* 'якая нараджае асілкаў / сыноў'».
 12. УА пілока пачынаецца зь яшчэ адной назвы маці (якая больш нідзе не сустракаецца): праз прыслухоўваньне да дзіцяці — *śuśrū-* 'якая хоча слухаць'.
 13. На пілюбным абрадзе жаніх браў нявесту за руку, пасля чаго іх далоні зьвязваліся сьвятою травой куна.
 14. УА назвы мужа ў санскрыце: *bhartṛ-* ад *vbhr-* 'падтрымваць' і *pati-* 'пан', якое

- А як не, то тады й мужам называцца няварты муж.¹⁵
 36 Вось таму не грашыць жонка, толькі муж учыняе грэх.
 Да жонкі ходзячы чужой, ён вялікі ўчыняе грэх,
 37 найвышэйшым бо ёсьць боствам для жанчыны законны муж.
 Сябе падобнаму сабе ж дае жонка, вышэйшаму,
 таму і не грашаць жонкі, што ў граху проці іх грашаць.
 38 Для здаволі свайго юру што б жанчына ня мовіла,
 калі ён адкрыта аб тым ёй напамніць, то грэх яго.
 39 Што жанчыну, тым больш маці, веляшаны дастойную,
 няможна забіваць, тое знае й быдла няцямкае.
 40 Айца шануюць як таго, ў кім сабраныя ўсе багі,
 а маці — як тую, ў якой і багі, і сьмяротныя»¹⁶.
 41 Вось так ён тады разважаў, той Маруда, о бгарата,
 і нямала прайшло часу, аж вярнуўся яго айцец.
 42 Праступак дружыны сваёй за час гэты абдумаўшы,
 Мэдгатытхі, Готамаў сын, непакісны ў жарбе мудрэц,
 43 раскаяўся ў сваім гневе, верны Ведзе, о бгарата,
 і прамовіў тады, скрушны, ліючы сьлёзы горкія:
 44 «Прыйшоў у пустэльнію да нас багавода сам Васава,
 пад выглядам брагмана ён гасьціны папрасіў маёй.
 45 Прывітаўшы яго, сынку, й добрым словам уважыўшы,
 дала мая жонка яму ступнявіцу і варціцу
 46 ды сказала: «Скажы, пане, як цябе улагодзіць мне?»
 У тым, што сталася затым¹⁷, твая маці ня вінная.
 47 Ні дружына мая, сынку, зні я, ні Гроза цьвардынь
 не парушылі тут дгармы. Амарока ўсяму віной.
 48 Ад рэўнасьці родзіцца грэх — так гавораць цнатлівыя.

тлумачыцца праз вытворнае ад яго ж слова *rātu*- 'панства' (традыцыйная этымалёгія выводзіць *pati*- з *√pā* 'бараніць'; хутчэй за ўсё, аднак, яго найстарэйшым значэньнем было 'сам': пар. літ. *pats* 'сам' і бел. *сам* 'гаспадар').

15. ДР.

16. ПН шануючы свайго бацьку, чалавек ушаноўвае такім чынам багоў і здабывае неба; шануючы ж сваю маці, ён дасягае поспеху і на тым, і на гэтым сьвеце.

17. Т.-б. Индра спакусіў Гаўтамаву жонку.

- Ад рэўнасьці ў моры граху й патануў я, ачмураны.
 49 Забіў я дружыну сваю, што ахоўваць павінен быў¹⁸
 і ўтрымваць ад граху толькі¹⁹. Хто ж цяпер мяне выбавіць?
 50 Ідучы, я наказ сыну даў, Маруду разважнаму.
 Калі ён марудзіць дасюль, то з граху мяне выбавіць!
 51 О Маруда, няхай шчасьціць! О Маруда, добра табе!
 Калі ты марудзіш дасюль, то напраўду Маруда ты!
 52 Абаронь жа мяне, матку, назапашану мной жарбу
 і сябе ад граху, сыне! Будзь і сёньня марудам ты!
 53 Маруднасьць твая ад таго, што ўсё доўга абдумваеш.
 Хай жа плён яна прынясе! Будзь і сёньня марудам ты!
 54 Доўга маці цябе ждала, доўга ў лоне выношвала.
 Хай жа плён маруднасьць твая прынясе, о Маруда мой!
 55 О, каб толькі цяпер, сынку, ты марудзіў, засмучаны,
 або спаў і загад гнеўны не пасьпеў яшчэ выканаць!»
 56 Прычытаючы так горка, вялік-рышы той Гаўтама
 пабачыў Маруду свайго, што стаяў непаводдалек.
 57 Маруда ж, сваяго бацьку ў такім горы пабачыўшы,
 з рук адразу выпусьціў нож і маліць стаў аб літасьці.
 58 Пабачыўшы свайго сына, што ўпаў ніцма пакорліва,
 і жонку застылую²⁰, ён тады вельмі усьцешыўся.
 59 У бязлюдзьдзі бо тым рышы без жаны не застаўся сам,
 а сын ягоны сапраўды аказаўся разважлівым.
 60 Пачуўшы ад бацькі «забі», ён увесь гэты час стаяў
 з нажом у руцэ й разважаў, што ж належыць яму зрабіць.
 61 І падумаў тады рышы, ў нагах сына пабачыўшы:
 «Спужаны, ён каецца ў тым, што браў нож у руку сваю!»

18. УА *figura etymologica*: *bhartavyatvena bhāryām* [‘тую, што зьяўляецца] жонкай з прычыны быцця той, каго трэба падтрымліваць’ (*bhāryā*- ‘тая, каго трэба падтрымліваць’).
19. ДС ‘тую, што кіруецца з прычыны быцця той, што схільная да граху’.
20. ДС ‘бяз формы (выразу твару, жэстаў і пад.)». ПН Гаўтамава жонка скамянела ад сораму, бо ў іншым варыянце аповеду, пракалятая сваім мужам, яна ператварылася ў сапраўдны камень.

- 62 Славіў бацька яго доўга, доўга ў цемя цалуючы,
і ў абдымках трымаў доўга, «жыві доўга» гаворачы.
- 63 А потым вялікі мудрэц, вельмі сынам усьцешаны,
прывітаў яго так, словы яму добрыя мовячы:
- 64 «О Маруда, няхай шчасьціць! Жыві доўга, Маруда мой!
Што мой сын — маруда такі, доўга я быў засмучаны».
- 65 І склаў песню тады рышы, усямудры той Гаўтама,
хвалебен марудам усім, што рабіць не сьпяшаюцца:
- 66 «Марудна трэба пачынаць і сканчаць дружбу ўсякую.
Марудна ж завязаную дружбу варта падтрымліваць.
- 67 Хто марудна любой жарсьці паддаецца а гордасьці
і ў ліхой не сьпяшыць справе, той дастойны усіх пахвал.
- 68 Хто родзіча, жану, сябра ці слугу не сьпяшаецца
вініць безь відочнай віны, той дастойны усіх пахвал».
- 69 Вось так сынам сваім, княжа, быў здаволены Гаўтама
за яго маруджаньне ў тым ліхадзействе, о бгарата.
- 70 Ва ўсялякай таму справе хто, рашэньне прымаючы,
абдумвае усё доўга, той пасья не пакутуе.
- 71 Хто доўга бярэцца да спраў і хто стрымлівае свой гнеў,
таму ў справах сваіх, княжа, не прыходзіцца каяцца.
- 72 Трэба доўга каля старцаў жыць, ім шану ўчыняючы,
трэба доўга спаўняць дгармы і задачу абдумываць.
- 73 Хто ж доўга з мудрымі пражыў, хто іх доўга ўшановываў,
хто выходзіў сябе доўга, доўга той паважачьмецца.
- 74 Калі хтось пра дгарму вядзе, трэба доўга распытываць
і адказваць тады толькі, каб пасья не раскайвацца.
- 75 Так Гаўтама многа гадоў у прыстане пражыў сваім
і на неба ўзышоў, мудры, разам з сынам, о бгарата.

*Такая ў сьвятой Магабгараце ў Разьдзеле супакою
258-я частка.*

АПОВЕД ПРА ГАЎТАМІ

13.1

Бгішма памірае на полі бою. Вакол яго пандавы. Юдгіштхіра бядуе, што ня можа знайсці спакою (*śama-*, *śānti-*), пра які яму кажа Бгішма (у 12-м разьдзеле), бо разумее, што віною яго душэўнай скрухі зьяўляецца ён сам. Тады Бгішма расказвае наступны аповед пра жанчыну Гаўтамі, якую называе *śama-yukta-*, надзеленаю спакоем.

Гэтая гісторыя становіць яшчэ адну ілюстрацыю да вучэньня пра *карму* (гл. уступ да аповеду «ПРА СЬВЕТАВЕРЦЬ»). У нейкай старой брагманкі на ймя Гаўтамі памірае ад зьмяінага ўкусу сын. Тэкст разгортваецца як размова жанчыны, зьмяі, паляўнічага (які злавіў зьмяю й хоча яе забіць), Сьмерці й Часу, якія спрабуюць высветліць, хто ж насамрэч вінаваты ў сьмерці хлопчыка. Адзін за адным, прапаноўваюцца тры адказы: 1) паляўнічы цьвердзіць, што вінавата зьмяя: маючы злы намер, яна ўчыніла грэх (*асабістая воля злачынцы*); 2) зьмяя пераконвае, што вінавата Сьмерць: яна пабудзіла яе на злачынства (*воля багоў*); 3) Сьмерць перакладвае віну на Час, які прызначыў, што тдаы й тады час хлопчык мусіць памерці (*доля, кон*). Апошні адказ, аднак, не задавальняе ўжо Час — ён зьяўляецца сам і сьцісла выкладае прысутным вучэньне пра карму.

Тэкст досыць стары прынамсі ў некаторых частках (перадусім, гэта датычыць трыштубгаў). Магчыма, што першапачаткова гісторыя сканчалася на Часе й была перапрацавана пад вучэньне пра карму пазьней, на што ўскосна ўказвае тое, што ў 74-й шлоцы Бгіма спачатку ўскладае віну за бітву на карму вояў, а ў 75-й ужо кажа, што іх усіх пагубіў Час.

ЧАСТКА 1

Юдгіштхіра прамовіў:

- 1 О дзеду, ты многа назваў шляхоў тонкіх здабыць спакой,
ды спакою няма ў сэрцы у мяне, што ўчыніў разню!
- 2 Патлумачыў ты ўсё слушна пра спакой, о бязгрэшлівы,
але што мне з таго толку, калі сам я ўсяму віной?!
- 3 Тваё цела усё ў стрэлах аглядаючы зранена,
спакой не магу я здабыць, свае злочыны помнячы.
- 4 Цябе, абмытага крывёй, як вяршыня патокамі,
бачу — й сэрца маё млее, нібы лотас у час дажджоў.
- 5 Што можа быць горш за гэта?! Празь мяне ты цяпер ляжыш
на пасьцелі са стрэл, дзеду, варагоў, як і іншыя
ўладары са сваймі дзецьмі й сваякамі адважнымі!
- 6 Яка доля цяпер жджэ нас і сыноў Дгрытараштравых,
што ў абладзе свайго гневу й кону гэта ўчынілі зло?
- 7 Я прычына тваёй сьмерці і забойца таварышаў.
Пакуты бачачы твае, я спакой не магу знайсці.

Бгішма прамовіў:

- 8 Чаму ты ўважаеш сябе, што залежны ад іншага,
прычынаю сяго ўчынку? Не пабачыць яе вачмі!
- 9 Пра гэта ёсьць даўняя быль, што расказваюць мудрыя:
«Размова Гаўтамі, Сьмерці, Часу, зьмея ды лоўчага».
- 10 Аднойчы старая на ймя Гаўтамі, супакойная,
знайшла сына свайго мёртвым, бо ўкусіла яго зьмяя.
- 11 Зьвязаў цецвіою тады зьмяю тую разгневаны
паляўнічы Арджунака ды прынёс Гаўтамі яе.
- 12 «Вось тая зьмяюка, — кажа, — што сына твайго ўджаліла.
Скажы мне, васпані, хутчэй, як я мушу яе забіць!
- 13 Пасекчы на часткі яе ці мо кінуць у полымя?
Не дастойна яна жыць больш, гэта дзетазабойніца!

Гаўтамі прамовіла:

- 14 Адпусьці ты яе, дурню! Нашто хочаш яе забіць?
Хто ж цяжкім сам сябе робіць, аб настуствах ня дбаючы?

1. УА «гэта [рэч] тонкая, яе немагчыма ўспрыняць органамі пачуцьцяў.

- 15 Бо праведнік лёгкі й плыве па сьвеце, бы па моры лодзь,
але грэшнік цяжкі й тоне, як укінуты ў рэчку нож.
- 16 Ці ж ён ажыве, калі зьмяю заб'еш ты?
А як не заб'еш, хіба нешта страціш?
Жывую гэту адпусьці істоту,
і хай больш ніхто не памрэ сягонья²!
- Паляўнічы прамовіў:*
- 17 Няма на сьвеце знаўцаў добра і ліха.
Усе тут грашаць і стаюць цяжкімі.
Парады ж гэты для шчаслівых духам³,
таму лепш заб'ю я зьмяюку гэту.
- 18 Хто прагне чагось, адрывае долю.
Хто знае мэту, адрывае смутак.
Шчасноту траціць, хто адно смуткуе.
Дай зьмяю забіць! Сунімі свой смутак!
- Гаўтамі прамовіла:*
- 19 У такіх, як мы, не бывае смутку,
бо ў дгарме ўцеху заўжды знойдзе добры.
Мой сын памёр бы ва ўсялякім разе.
Такая дгарма, й я над ёй ня ўладну.
- 20 Сьвятары ня гневаюцца, бо з гневу узнікае боль.
Даруй жа, добры чалавек, ты зьмяі й адпусьці яе!
- Паляўнічы прамовіў:*
- 21 Забойствам сягаюць шчасноты вечнай⁴
адразу — што лепш можа быць для моцных?
Здабыць адразу, што прыходзіць з часам!
Забіўшы зьмяю, мы сягнём шчасноты.
- Гаўтамі прамовіла:*
- 22 Якая карысьць забіваць зьмяю нам?
Хіба гэта нам прынясе спакою?!

2. ДС «хіба хтосьці пойдзе ў бясконцы сьвет сьмерці?»

3. УА *sva-stha-* 'самастойны, рашучы, здаровы, шчаслівы'. НК тлумачыць як *pa duḥkhita-* 'ня ўбольнены, не засмучаны'.

4. НК піша, што гаворка ідзе пра ахвярапрынашэнне жывёл.

Чаму мне ёй не дараваць, васпане?

Чаму яе не адпусьціць на волю?

Паляўнічы прамовіў:

- 23 Ад аднога сьлед бараніці многіх.
Аднаго ж ня сьлед бараніць ад многіх.
Адрынаюць грэшніка дгармазнаўцы,
таму ліхую ты забі зьмяюку!

Гаўтамі прамовіла:

- 24 Калі гадзюку мы заб'ём, мысьліўча,
то сына майго не ўваскрэсім гэтым,
а іншага ў сім я ня бачу сэнсу.
Таму адпусьці ты зьмяю, мысьліўча.

Паляўнічы прамовіў:

- 25 Забіўшы Врытру, здабыў Індра долю⁵.
Здабыў і Рўдра, пабурыўшы вучту⁶.
Рабі ж, Гаўтамі, як рабілі богі!
Забі гадзюку й не вагайся болей!

Бгішма прамовіў:

- 26 Так лоўчы ўгаворваў тады Гаўтамі мнагаслаўную
паўзучага забіць гада, ды яна не згаджалася.
27 Зьмяя ж уздыхнула між тым і, сабраўшыся зь сіламі,
прамовіла людзкой мовай, цецвой туга сыцятая:
28 «Віны мае, Арджунака, аніякае тут няма.
Проці волі маёй, дурню, мяне Сьмерць тут прымусіла.
29 На ейны загад — ня з гневу — укусіла я хлопчыка⁷.
Калі грэх у гэтым і ёсьць, гэты грэх учыніла сьмерць».

Паляўнічы прамовіў:

- 30 Хаця й пад прынукай, зьмяя, учыніла ты гэта зло,
ты была прычынай яго, а таму вінаватая.

5. ДС «найлепшую долю [на ахвярапрынашэньні]».

6. Гаворка ідзе пра ахвярапрынашэньне прародзіча Дакшы. Раньні варыянт гэтага паданьня зьмяшчае, напр., у *Satapatha-brāhmaṇa-* (2.4.4), пазьнейшая — у *Vāyu-purāṇa-* (30.40–180).

7. АС «ці з [уласнай] прыхаматі».

- 31 Як пры лепцы збана з гліны вось і круг уважаюцца
прычынаю⁸ ў гэтай справе, гэтаксама і ты, зьмяя.
- 32 Віноўны ж павінны ўмерці, а віноўная ты, зьмяя.
Ты сама прызнала сябе ў зьле ўчынёным прычынаю.
Зьмяя прамовіла:
- 33 Пры ляпленні як вось з кругам насампраўдзе бязвольныя,
гэтаксама і я, лоўча, а таму не прычына я.
- 34 Бо йначай тады яны ўсе ўзаемна прычыняюць чын.
І хто зь іх тады прычына, калі ўсе пабуджаныя⁹?
- 35 А значыць, віна не мая і мяне забіваць ня сьлед.
Калі ж бачыш віну ўсё-ткі, то тады вінаваць усіх!
Паляўнічы прамовіў:
- 36 Калі тут прычыны няма й выканаўца ня ты, зьмяя,
ты прычына усё ж сьмерці і загінуць павінная.
- 37 Калі ж злы учынены чын, а прычына ня мажацца¹⁰,
то й няма прычыны, і ты варта сьмерці¹¹. Дык до чаўпці!
Зьмяя прамовіла:
- 38 Ці ёсьць, ці няма прычыны — няма дзеі бязь дзейніка,
а значыцца, трэба назваць, хто мяне пабудзіў на ўкус¹².
- 39 Калі ж сапраўды прычынай ты ўважаеш мяне, лавец,
хтосьці іншы тады гэты грэх забойства выконываў.

8. Рэч у тым, што слова *kāraṇa-* азначае «прычыну» й «сродак». Калі зьмяя сказала, што яна ўкусіла хлопчыка з чужой прынукі, яна, вядома, мела на ўвазе, што яна толькі сродак. Паляўнічы ж тут не разрознівае прычыну і сродак — усё яны, паводле яго, *прычыняюць* дзеянне.
9. НК прыводзіць такі прыклад са зброяй: калі зброя, нібыта магніт, пабуджае ваюра, то вытворца зброі таксама пабуджалнік, як і ваюр, што пабуджае таго рабіць зброю, у выніку чаго — праз стан узасмапабуджанасьці — ніхто зь іх не зьяўляецца забойцам.
10. Т.-б. не адказвае за наступствы. Пар. старабел. змаза 'правіна, грэх'.
11. Т.-б. «ніхто цябе не пабуджаў, і ты адна вінаватая».
12. Т.-б. калі паляўнічы прызнае, што зьмяя — толькі дзейнік, то тады трэба шукаць прычыну; а калі ён палічыць зьмяю прычынай, то трэба шукаць іншага дзейніка, што абсурд, бо зьмяя відавочна ўкусіла хлопчыка. Значыць, яна не прычына, і вінаваціць яе нельга.

Паляўнічы прамовіў:

40 Ты вартая сьмерці, зьмяя, дзетазгубца зласьлівая!
Колькі можна чаўпці?! Годзе! Ты сьмерці заслугоўваеш!

Зьмяя прамовіла:

41 Падобна да жраца, лоўча, што, узьлівы ўзьліваючы,
іх плод здабывае ня тут, але там, — гэтаксама й я.

Бгішма прамовіў:

42 Вось так пад прынукай Сьмерці гаварыла яму зьмяя,
і зьявілася там, княжа, сама Сьмерць ды прамовіла:
43 «Пад прынукай Часу, зьмяя, я ўкусіць цябе змусіла.
Ня ты і ня я прычына сьмерці гэтага хлопчыка.
44 Як вецер ганяе хмары па ўсім небе туды-сюды,
так і я, нібы той воблак, волю Часу выконвала.
45 І ясны, і смужны, й цёмны¹³ — усе станы сьвядомасьці
у кожнай істоце жывой заўжды Часу падлеглыя.
46 І руш, і неруш, о зьмяя, і на небе, і на зямлі —
усё падлягае Часу. Увесь Часу падлеглы сьвет.
47 Любая на сьвеце дзея і нядзея ўсялякая
з адменамі іх, о зьмяя, — усё Часу падлеглае.
48 І Месяц, і Сонца, й, Вада, й Вішну, й Вецер, і Васавя,
і Агонь, і Неба, й Зямля, й Мітра, й Васу з расьлінамі,
49 і рэкі, і моры усе, і бытнае, й нябытнае —
ствараецца усё Часам і зьнішчаецца Часам жа.
50 Усё гэта знаючы, мне ты чаму надаеш віну?
Калі ж я вінаватая тут, то тады вінавата й ты».

Зьмяя прамовіла:

51 Не кажу я аб тым, Сьмерце, вінаватая ты ці не,
але толькі аб тым моўлю, што мяне прынукала ты.
52 Ці Час вінаваты ва ўсім, ці ж і ён беспавінны тут —

13. Тэрміны зь філязофіі *sāṅkhya*-. Яна кажа пра тры якасьці-складнікі (*guṇa*-) прыроды (*prakṛti*-): *sattva*- 'яснота: якасьць чысьціні' *rajas*- 'смуга: якасьць частковай затуманенасьці' і *tamas*- 'цёмра: якасьць поўнай затуманенасьці', якім адпавядаюць, напрыклад, такія станы, як мудрасьць і цнота, жарсьць і імпэт, аблуда і вяласць.

- ня мне вырашаць, бо гэта абавязак зусім ня мой.
- 53 Я павінна зрабіць толькі для сябе ўсё магчымае,
каб ад гэтай віны, Сьмерце, сябе вызваліць поўнасьцю.
- Бгішма прамовіў:*
- 54 І сказала зьмяя лоўцу: «Чуў, што Сьмерць мне паведала?
Як бачыш, мяне безь віны цеціваю ты сыцяў сваёй!»
- Паляўнічы прамовіў:*
- 55 Добра чуў я яе словы і твае, дзетазгубніца,
што віны тваёй аніак не скасоўвае, гадзіна!
- 56 Абедзьве прычынаю вы сталі гібелі хлопчыка.
А я нікога не лічу беспрычынна прычынаю.
- 57 Ганьба-ганьба ліхой Сьмерці, што прыносіць боль праведным!
А цябе я зараз заб'ю, зьмяю злую, прычыну зла!
- Сьмерць прамовіла:*
- 58 Проці волі сваёй, лоўча, волю Часу спаўнялі мы.
Падумай і ўбачыш тады, што віны нашай тут няма.
- Паляўнічы прамовіў:*
- 59 Калі насампраўдзе адно прынукаў вас абедзьвюх Час,
то скажэце, адкуль радасьць і адкуль узьнікае гнеў¹⁴?
- Сьмерць прамовіла:*
- 60 Усё, што робіцца на сёй на зямлі, адбываецца
пад прынукай адно Часу. Гэта ўжо гаварылася.
- 61 Таму проці сваёй волі волю Часу спаўнялі мы.
Хіба ты ня бачыш зусім, што віны нашай тут няма?
- Бгішма прамовіў:*
- 62 І зьявіўся там Час, княжа, і прамовіў тады зьмяі,
Сьмерці й лоўцу Арджунаку, што аб дгарме спрачаліся.
- Час прамовіў:*
- 63 «Ані я, ані Сьмерць, лоўча, ані гэтая вось зьмяя
ня вінныя ў сконе хлапца, бо ня мы пабуджальнікі.
- 64 Што гэты хлопчык учыняў, тое нас і прымусіла.

14. НК дае такое тлумачэньне: «о Сьмерць і зьмяя, калі вы падлеглыя волі Часу, то чаму тады я, старонні назіральнік, адносна таго, хто дапамагае, адчуваю радасьць, а адносна вас, што шкодзяць, адчуваю гнеў?»

- Няма тут прычыны іншай, бо забіў яго ўласны чын!
 65 Які ўчынак ён учыніў, той да скону яго й прывёў.
 Чын — прычына яго згину. Усе мы чыну падлеглыя.
 66 Сувязь з чынам — у ёй сутнасьць сьвету чынанасьледнага¹⁵.
 Як чыны адзін аднаго пабуджаюць, вось так і мы.
 67 Як з гліны рамесьнік сабе робіць тое, што хоча сам,
 так і людзі адно вычын сваіх чынаў атрымваюць.
 68 Як сонца і цені заўжды й неразрыўна спалучаны,
 так і дзеі ды іх дзейнік яго ж дзеямі зьвязаны.
 69 Таму ані я, ані Сьмерць, ні зьмяя, ані ты, лавец,
 ані маці сяго хлопца ня ёсьць сьмерці прычынаю».
 70 Пачуўшы такавы словы, тая брагманка, скеміўшы,
 што ўчынкамі сваймі сьветы абумоўлены, мовіла:
 71 «Ні ў Часе, ні ў зьмяі гэтай, ані ў Смерці прычына тут.
 За ўласныя свае ўчынкі памёр сын мой у сьледны час.
 72 Учынiла і я ўчынак, што забраў у мяне сынка.
 Ідзі, Сьмерце, і ты, Часе! А ты, лоўча, пусьці зьмяю!»

Бгішма прамовіў:

- 73 І пайшла тады Сьмерць з Часам, упрочкі папаўзла зьмяя,
 ды суцішыўся гнеў лоўца, як і сум Гаўтамі старой.
 74 Супакойся і ты, княжа, ды згрызоты свае забудзь,
 бо ўчынкамі сваймі сьветы усе тры абумоўлены.
 75 Не вінаваты ў разьні гэтай ані ты, ні Дур'ёдгана,
 бо ўсе гэты валадары былі Часам усьмерчаны.

.....
*Такая ў сьвятой Магабгараце ў Разьдзеле наставаў
 1-я частка.*

15. ДС «сьвет мас за спадкаемца чын, сьвет вызначаецца сувязьню з чынам».

СЛОЎНІК

У слоўнік унесены толькі тыя імёны й тэрміны, якія сустракаюцца больш чым у адным апаведзе, а таксама тыя, што згадваюцца ў самім слоўніку. Астатнія тлумачацца ў зносках на той самай старонцы.

- аброк** (*bali-*) — паднашэньне багам, духам, істотам.
- аброчвіны** (*śeṣa-*, pl.t.) — рэшткі паднашэньняў (кветак і інш.), якія размяркоўваюцца паміж вернікамі.
- Аванці** (*Avanti-*) — стараіндыйскае княства, якое знаходзілася ў заходняй частцы сучаснага штату Мадг'япрадэш. Яе сталіцаю быў горад Удджаіні (цяпер Уджайн).
- А́гні** (*Agni-*) — бог агню, другі (пасля Індры) паводле колькасці згадак у Ведах. Яго галоўная функцыя — адносіць жаротвы на неба і прыводзіць багоў на вучту. Мае шмат імён, сярод якіх Вайшванара (*Vaiśvānara-* 'усялюдзкі'), Возца (*Vahni-*), Джатавэдас (*Jāta-vedas-* 'скарб людзей?'), Жаротваед (*Hutāśa(na)-*), Жаротваноша (*Havya-vāhana-*) ды інш.
- адгáрма** (*a-dharma-*) — 1) нядгарма, беззаконьне, няправеднасць; 2) учынак, які пярэчыць дгарме. Таксама перакладаецца як 'крыўда' (прыметнік — 'крыведны').
- адгода** (*dakṣiṇā-*) — дар сьвятару за выкананы абрад.
- Аёдг'я** (*A-yodhya-*) — сталіца краіны косалаў, якая стаяла на рацэ Сараю, левым прытоку Гангі (сучасны горад Аўдг).
- а́мрыта** (*amṛta-*) — напой несмяротнасці, які быў здабыты багамі й асурамі ў выніку зьбіваньня мора.
- а́прат** (*saṃskāra-*) — ачышчальны абрад (у *Manusmṛti-* апісваецца 12 такіх апратаў).
- а́псáры** (*ap-saras- / ap-sarā* 'якая рухаецца [паветранымі] водамі') — нябёсныя жанкі, якія славяцца сваёй красою, сьпевамі й танцамі. Жывуць у Індравым раі й часта зьяўляюцца жонкамі гандгарваў (бел. *апсара́* — мн.л. *апсáры*).
- А́рджуна** (*Arjuna-* 'белы, сьветлы') — адзін з братоў пандаваў. Уважаецца сынам бога Індры і ўвасабленьнем Нары на зямлі.
- а́суры** (*asura-*) — праціўнікі багоў. Народная этымалёгія выво-

- дзіць гэтае слова з *a-sura*- 'ня-бог'. Часта атаясамляюцца з дайт'ямі й данавамі. На беларускую таксама перадаецца як 'чорт'.
- Атхарвавэда** (*Atharva-veda*-) — чацьвертая зь Ведаў, якая складаецца пераважна з замоў. Апошняю ўвайшла ў канон, таму ў МБ гаворыцца то пра тры, то пра чатыры Веды.
- ачольнік** (*purohita*- 'пастаўлены наперадзе') — від свьятара, асабліва дамовы жрэц князя, які праводзіў для яго ня толькі вялікія вучты, але й штодзённыя абрады.
- Ашвіны** (*Aśvin*-) — багі-блізьняты, зьвязаныя з ранішнім і вечаровым сутонамі. Уважаюцца нябёснымі лекарамі й славяцца сваёй красой і вечнай маладосьцю. У МБ — бацькі пандаваў Накулы й Сагадэвы.
- багавіты** (*bhagavat*-) — вельмі шаноўны, вялебны (ужываецца як зварот да багоў, паўбагоў і мудрацоў). Часам ужываецца скарачэная форма 'багавім' як назоўнік.
- бгáрата** (*bhārata*-) — нашчадак Бгáраты (*Bharata*-), сына князя Духшанты й Шакунталы. Да гэтага роду належаць галоўныя героі Магабгараты каўравы й пандавы.
- Бгáргва** (*Bhārgava*-) — нашчадак вялік-рышы Бгры́гу.
- бгúты** (*bhūta*- 'істота; прывід') — від духаў, вядомых сваім канібалізмам. Часта зьмешваюцца з *прэ́тамі* (*preta*- 'які пайшоў [з жыцця]'), ці бо душами памерлых (асабліва да правядзеньня пахавальных абрадаў). Важаром бгутаў выступае Шыва, часам — Кубэра.
- бліск** (*tejas*-) — жыцьцёвая сіла, запал; краса; мужчынскае семя. Таксама перакладаецца як 'нал'.
- Бра́гма** (*Brahman*-, м.р.) — адзін з трох галоўных багоў эпічнага пантэону, стваральнік сусьвету й прародзіч усяго існага. Часта называецца *pitāmaha*- 'дзед (па бацьку)', радзей *prapitāmaha*- 'прадзед'. У перакладзе звычайна ўжываецца 'прадзед' з мэтрычных прычын.
- бра́гма**, н.р. (*brahman*-, н.р.) — Абсалют, першапачатак і першапрычына быцця, усюдысны, бясконцы й вечны.
- бра́гман** (*brāhmaṇa*-) — першая з чатырох варнаў індыйскага грамадства, абавязкамі якой былі перадача Ведаў і прынясеньне ахвяраў багам. Таксама перакладаецца як 'свьятар'.

- брагмачáрын** (*brahma-cārin-*) — 1) малады брагман падчас вучнёўства; 2) чалавек, які даў зарок бяшлюбнасьці.
- брагмачáр'я** (*brahma-carya-*) — 1) жыцьцё ў настаўніка дзеля вивучэння Ведаў і выконваньне пры гэтым некаторых заракаў, перадусім бяшлюбнасьці; 2) зарок бяшлюбнасьці ўвогуле.
- Брыгáспаці** (*Bṛhaspati-* 'пан малітвы') — бог малітвы й ахвярапрынашэння, галоўны жрэц багоў.
- буйваліца** (*mahiṣī-*) — жанчына высокага рангу, асабліва першая жонка князя.
- бы́та**, н.р. (*bhūta-*) — 1) істота; 2) адзін зь пяці складнікаў прыроды (прастора, паветра, агонь, вада й зямля). «Адправіцца к пяці бытам» азначае «памерці».
- ва́джра** (*vajra-*) — зброя Індры; таксама перакладаецца як 'пярун'.
- ва́жнік** (*guru-* 'цяжкі, важны, паважаны, настаўнік') — важны чалавек (пра настаўніка й бацькоў).
- вазі́ла**, н.р. (*vāhana-*) — сродак руху бога.
- Вайшампáяна** (*Vaiśampāyana-*) — старажытны мудрэц, вучань В'ясы, аўтара Магабгараты. Менавіта ён расказаў вялікі эпас князю Джанамэджаю.
- ва́йш'я** (*vaiśya-*) — трэцяя з чатырох варнаў індыйскага грамадства, галоўным абавязкам якой было пражыўленьне астатніх варнаў (ж.р. — *вайш'янка*).
- Ва́руна** (*Varuṇa-*) — адзін з галоўных багоў ведыйскага пантэону, звязаны з касьмічнымі водамі. Яго галоўнай функцыяй была ахова сусьветнага ладу (*ṛta-*), а атрыбутам — пятля, якою ён карае грэшнікаў. Належыць да групы багоў *ādityá-*, ці бо сыноў багіні Ёдзіці (*A-diti-* 'безьмеж'). У пасьяведыйскі час адыходзіць на другі плян, становячыся богам зямных водаў і сьветапастырам захаду.
- ва́рціца** (*arghya-*) — пітная вада, якую прапаноўваюць госьцю.
- Ва́сава** (*Vāsava-*) — адно з імён бога Індры, дадзенае яму як правадыру групы багоў *vasu* (*Vasu-*).
- Васі́штха** (*Vasiṣṭha-* 'найвыдатны') — адзін зь сямі вялікіх рышы, у эпасе — ачольнік (дамовы жрэц) і настаўнік князёў Сонечнага роду, у прыватнасьці, Рамы.

- ва́су** (*Vasu-*) — група з васьмі багоў, на чале якіх стаіць Індра.
- ваяр** (*kṣatriya-*) — гл. КШАТРЫЙ.
- ведангі** (*vedāṅga-* ‘частка цела Веды’) — шэсьць сьвятых навук, якія забяспечваюць перадачу Ведаў; кожнай навучы адпавядае пэўная частка цела: граматыка (*vyākaraṇa-*) — рот, этымалёгія (*nirukta-*) — вушы, вымаўленьне (*śikṣā-*) — лёгка, вершазнаўства (*chandas-*) — ступні, зорказнаўства (*jyautiṣa-*) — вочы, абрадніцтва (*kalpa-*) — рукі.
- Віва́сват** (*Vivasvat-*) — у эпасе: адно з імён бога сонца.
- Віду́ра** (*Vidura-*) — малодшы брат (па бацьку) Панду й Дгрытараштры.
- Віде́га** (*Videha-*) — краіна са сталіцаю ў горадзе Мітхіла (цяпер паўночны ўсход штату Бігар), дзе панаваў вядомы з упанішадаў князь Джанака.
- Ві́шну** (*Viṣṇu-*) — побач з Брагмам і Шывам — найбольш значнае бства эпічнага пантэону. Яго галоўная функцыя — падтрыманьне сьветапарадку й абарона чалавецтва, дзеля чаго ён час ад часу спускаецца на зямлю ў розных увасобах (*avatāra-*): у Рамаіане — гэта Рама, сын Дашаратхі, у МБ — Крышна, сын Васудэвы. Вішну мае шмат імён, сярод якіх Ач’юта (*A-cyuta-*), Нараяна (*Nārāyaṇa-*), Джанардана (*Janārdhana-*), Мадгава (*mādhava-*) ды інш.
- Вры́тра** (*Vṛtra-*) — асура (у РВ — зьмей), забіты Індрам.
- вучта**, -ы (*yajña-*) — абрад ушанаваньня багоў.
- Га́нга** (*Gaṅgā-*) — 1) вялікая рака на поўначы Індыі, у вадазборы якой месцілася большая частка княстваў часоў МБ; 2) багіня, якая ўвасабляе сабою гэту раку, старэйшая дачка Гімавата й апсары Мэны.
- гандга́рвы** (*gandharva-*) — паўбоскія істоты, якія жывуць у Індравым раі. Уважаюцца нябёснымі музыкамі і ўмеюць лятаць.
- Га́ндзіва** (*Gaṇḍīva-*) — лук Арджуны, падораны яму богам Агні.
- га́ны** (*gaṇa-*) — служкі бога Шывы. У пасляэпічны час уваходзяць у сьвіту Шывавага сына Ганэшы (*Gaṇeśa-* ‘пан ганаў’).
- Га́руда** (*Garuḍa-*) — мітычны птах, правадыр птушынага роду. Сын мудраца Каш’япы й дачкі прародзіча Дакшы Вінаты. Гаруда лічыцца вазілам бога Вішну й ворагам зьмеяў (*nāga-*).

Гастына́пура (*Hastināpura-*) — горад, заснаваны князем Гастынам (*hastin-* ‘слон’); знаходзіўся дзесьці за 57 міляў на паўночны ўсход ад Дэлі на беразе старога рэчышча Гангі. У МБ Гастынапура была сталіцаю князёў Месяцовага роду.

Гімава́т (*Himavat-* ‘сьнежная [гара]’) — бог, які ўвасабляе сабою горы Гімалаі. Яго дачкою зьяўляецца багіня Парваці, Шывава жонка.

Граза цьвярдэнь (*Puran-dara-*) — адно з імён бога Індры.

гу́г’які (*guhya-ka-*) — паўбожскія істоты са сьвіты бога Кубэры.

да́йт’і (*daitya-*) — сыны Дзіці; ворагі багоў.

да́навы (*dānava-*) — сыны Дану; ворагі багоў.

Да́ну (*Danu-*) — адна з дачок прародзіча Дакшы, жонка рышы Каш’япы й маці данаваў.

двойчынароджаны (*dvi-ja-*) — брагман, кшатрыі ці вайш’я, які прайшоў абрад пасьвячэньня (што ўважалася другім нараджэньнем). Часта ўжываецца як сынонім слова ‘брагман’. Таксама перакладаецца як ‘двородны’.

дга́рма (*dharma-*) — 1) унівэрсальны закон сусьвету (гл. уступ да «Пра дгарму»); 2) выкананьне дгармы як асноўная чалавечая цнота. У перакладзе звычайна пакідаецца як ‘дгарма’, але часам перадаецца як ‘закон’, ‘доўг’ або ‘цнота’. Прыметнікі *dhārmika-* і пад. перакладаюцца як ‘праведны’ або ‘справядлівы’.

дгармаша́стры (*dharmasāstra-* ‘настава ў дгарме’) — стараіндзейскія тэксты, прысьвечаныя дгарме; рэлігійна-заканадаўчыя зборнікі.

Джанамэ́джая (*Janam-ejaya-* ‘які прымушае людзей дрыжаць’) — знакаміты князь, Арджунаў праўнук, якому Вайшампаяна распавядаў Магабгарату.

Дзі́ці (*Diti-*) — адна з дачок прародзіча Дакшы, жонка рышы Каш’япы й маці дайт’яў.

Э́джана (*yojana-* ‘запраганьне, запрэжка’) — мера даўжыні, роўная блізу 7–13 км. Таксама перакладаецца як ‘запрэжка’.

жа́рба (*tapas-* ‘цяпло, пакута, аскеза’) — 1) аскетычная практыка; 2) нутраная сіла, якая назапашваецца ў выніку такой практыкі. У складаных словах перадаецца як ‘жар’: *tapo-vana-* ‘жар-лес’ (лес,

- у якім жывуць аскеты; проціпастаўляецца цалком дзікаму лесу).
- жарбава́ць** (*tapas* √*tap-*) — чыніць аскезу.
- жарбі́т** (*tapasvin-*, *tāpasa-*) — аскет.
- жаро́тва**, н.р. / жо́ртва (*havis-*, *homa-*) — 1) ахвяраваньне ў агонь (звычайна, топленага масла); 2) тое, што ахвяруецца ў агонь.
- Жаро́тваед** (*Hutāśa(na)-*) — адно з імён бога Агні.
- здо́ля** (*indriya-*) — орган пачуцьця. Дзеляцца на здолі знаньня (*jñānendriya-*) і здолі чыну (*karmendriya-*). Да першых адносяцца вока, вуха, язык, нос і скура, да другіх — горла, рука, нага, какаўка й палавыя органы.
- Ікшва́ку** (*Ikṣvāku-*) — сын М́ану Вайва́сваты, продка сучаснага чалавецтва, першы князь Сонечнага роду.
- І́ндра** (*Indra-*) — галоўны бог ведыйскага пантэону, забойца зьмея Врытры. Яго зброя — пярун (*vajra-*), а сьвіта — багі ветру М́аруты. У эпасе Індра па-ранейшаму лічыцца Панам багоў, але адыходзіць на другі плян. Уважаецца ўзорам князя й ваяра. Яшчэ з часоў РВ мае шмат імён, сярод якіх В́асава (*Vāsava-*), Пяруна-дзержац (*Vajrin-*), Пура́ндара (*Puran-dara-* 'разбуральнік цьвержаў'), Ша́кра (*Śakra-* 'дужы'), Шата́крату (*Śata-kratu-* 'стадужы' / 'стаабрадны') і Маггав́ан (*Maghavan-* 'шчодры'). У МБ Індра — бацька Арджуны. На канцы складаных слоў *Indra-* азначае 'першы, найлепшы, выдатны, валадар', напр. *narendra-* 'Індра людзей', т.-б. князь.
- Кайла́са** (*Kailāsa-*) — сьвятая гара ў Гімалаі, дзе жыве Шыва са сваёй жонкаю Парваці, а таксама Кубэра.
- Ка́ма** (*Kāma-* 'жаданьне, каханьне') — бог каханьня.
- Ка́ш'япа** (*Kaśyapa-*) — старажытны рышы, сын Брагмы й дзед Ману. Паводле МБ, ён ажаніўся з трынаццаццю дочкамі Дакшы, якія нарадзілі ад яго багоў, асураў, людзей і ўсіх жывёл.
- кі́ннары** (*kin-nara-* 'не зусім чалавек') — паўбоскія істоты з чалавечым целам і конскаю галавою. Уважаюцца служкамі бога Кубэры й нябёснымі музыкамі.
- ко́салы** (*kosala-*, таксама *kośala-*) — племя, якое жыло ў даліне Гангі; іх дзяржава са сталіцаю ў Лёдгі (цяпер на тэрыторыі штата Уттарпрадэш).

крыўда (*a-dharma-*) — гл. АДГАРМА.

Куб'эра (*Kubera-*) — бог багаццяў, сьветапастыр поўначы, Шываў сябар і пан якшаў. Яго жытло месціцца на гары Кайла́са.

кудлы (*jaṭā-*) — тут: валасы, зваленыя ў косы; такую прычоску носіць аскеты, Шыва (як першы сярод іх), а таксама людзі ў жалобе.

ку́ру (*kuru-*) — племя, якое жыло на тэрыторыі сучаснага штату Гар'яна й Дэлі. Да куру належалі галоўныя героі МБ: сыны Дгрытараштры й Панду. Сталіцаю іх дзяржавы была Гастынапура.

Курукшэ́тра (*Kuru-kṣetra-*) — раўнінная мясцовасьць на поўнач ад сучаснага Дэлі, дзе адбылася бітва паміж пандавамі й каўравамі. Таксама перакладаецца як 'Зямля куру'.

ку́ша (*kuśa-*) — сьвятая трава (*Poa cynosuroides*), зь якой рабіліся посьцілкі для сьвятароў.

кшáтрый (*kṣatriya-*) — другая з чатырох варнаў індыйскага грамадства, галоўным абавязкам якой была абарона астатніх варнаў; таксама перакладаецца як 'ваяр'.

Лáкшмі (*Lakṣmī-*) — жонка Вішну (у раннім эпасе — Індры), багіня княскай велічы, удачы й дабрабыту. У МБ яе зямной увасобай зьяўляецца Драўпадзі, жонка пандаваў.

Ломаша (*Lomaśa-*) — рышы, пасланы Індрам суправаджаць пандаваў у паломніцтве да прошаў.

Мáлая (*Malaya-*) — горы, частка Заходніх Гатаў, якія славяцца сваімі сандалавымі зарасьцямі.

Манмáтха (*Man-matha-* 'які трывожыць сэрца') — адно з імён бога каханьня Камы.

мáнтра (*mantra-* ← *√man* 'мысльць, шанаваць') — ведыйскі хвалебен (ці яго частка), які ўжываецца на адправах; заклён.

Мáну (*Manu-*), сын Вівасвата — 7-ы Ману, прабацька сучаснага чалавечтва й заснавальнік Месяцовага роду.

Мáталі (*Mātali-*) — Індраў вазьнічы.

Мэ́ру (*Meru-*) — сусьветная гара, цэнтар сусьвету. Таксама завецца Сумэ́ру (*Su-meru-*). У пазамітычным кантэксьце часта атаясьняецца з паўночна-заходняй часткай Гімалаі. На вяршыні Мэру знаходзіцца горад багоў.

- накша́тра** (*nakṣatra-*) — сузор'е месяцавага задьяку (27 або 28).
- На́ндана** (*Nandana-* 'які радуе') — Индраў нябёсны сад.
- На́мучы** (*Namuci-*) — імя чорта, якога забіў Индра (гл. РВ 1.53.7, 5.30.7–8, 8.14.13, 10.73.7 ды інш.).
- На́ра** (*Nara-* 'чалавек') — першачалавек, навьшні дух.
- неруш** (*sthāvira-*) — тут: усё жывое, што ня рухаецца
- Нара́яна** (*Nārāyaṇa-* 'нашчадак Нары') — адно з імён Вішну.
- нябёсьнік** (*divaukas-*) — жыхар неба, бог.
- па́дма** (*padma-*) — бадай, найпашыранае слова для лотаса ў санскрыце. Слова ж 'лотас' сэміцкага паходжанья.
- па́ндава** (*pāṇḍava-*) — адзін з сыноў князя Панду (Юдгіштхіра, Бгіма, Арджуна, Накула й Сагадэва).
- паньча́лы** (*pāñcāla-*) — племя, якое жыло абাপал Гангі на ўсход і паўднёвы ўсход ад земляў куру. У часы галоўных падзей МБ іх князем быў Віра́та.
- Парджан'я** (*Parjanya-* 'хмара') — бог дажджу, у эпасае фактычна атаясьняецца зь Индрам.
- Па́ртха** (*Pārtha-*) — сын Прытхі, адной з жонак Панду (пра Юдгіштхіру, Бгіму ці найчасьцей пра Арджуну).
- піша́чы** (*piśāca-*) — від дэманічных істот, якія пажыраюць трупы.
- праўба́** (*nīti-*) — навука кіраванья дзяржавай і правільных паводзін; правільныя паводзіны.
- про́шча** (*tīrtha-*) — месца паломніцтва на рацэ.
- прыста́н** (*āśrama-*) — 1) -а: жытло ляснога аскета (таксама перакладаецца як 'пустынь' і 'пустэля'); 2) -у: адзін з чатырох этапаў жыцця двуроднага (вучнёўства, домагаспадарства, лясное аскецтва і адрачэнства).
- Пха́льгуна** (*Phalgunā-* 'чырванаваты') — адно з імён Арджуны.
- пярэвара́цень** (*kāma-rūpa-*) — тут: які можа прымаць любы выгляд на сваё жаданьне.
- Ра́гу** (*Rāhu-*) — адзін з чартоў. Паводле міту, калі багі зьбівалі мора, Рагу схваўся сярод іх, прыняўшы боскі выгляд, і так змог адпіць здабытай амрыты. Сонца зь Месяцам, аднак, выдалі яго Вішну, і той, адсекшы Рагу галаву, зьмясьціў яе на небе. А паколькі Рагу стаў нясьмертным, глыгнуўшы амрыты, то ён і па сёння помсь-

- ціць Сонцу й Месяцу, час ад часу глытаючы іх і спрычыняючы тым зацьмы.
- раджасу́я** (*rāja-sūya*) — вялікі абрад, які праводзіўся ўладаром для зацьвярджэння сваёй улады над іншымі князямі.
- ра́йства** (*su-gati*) — стан вызваленасці ад перараджэння (гл. ШЧАСНОТА).
- ра́кшасы** (*rākṣasa*) — дэмань, варожыя людзям. Часта апісваюцца як людажэры, што перашкаджаюць праводзіць абрады. Жывуць, як правіла, у лесе й нападаюць уначы, чаму іх яшчэ завуць *niśā-sara* ‘начаход(нік), начаблуд’.
- расьпеў**, -ву (*sāman*) — хвалебен Самаведы, які сьпяваецца.
- Ро́гіні** (*Rohiṇī*) — назва сузор’я, якое ўлучае зорку Альдэбаран. У міталёгіі — дачка прародзіча Дакшы і ўлюбёная жонка Месяца.
- Рудра** (*Rudra* ‘равучы, жахлівы’) — у эпасе адно з імён Шывы.
- руш** (*jaṅgama*) — усё жывое, што рухаецца.
- Рыгвэ́да** (*R̥g-veda*) — галоўная й найстаражытная з чатырох Ведаў, якая складаецца з хвалебнаў розным багом.
- рышы** (*r̥ṣi*) — 1) адкрыўца ведыскіх хвалебнаў; 2) асобная група істот, адрозная і ад багоў, і ад чартоў, і ад продкаў, і ад людзей; 3) сьвяты мудрэц. Ёсць тры віды рышы: а) БОГ-РЫШЫ (*deva-r̥ṣi*), як, напр., *Hárada*; б) СЬВЯТАР-РЫШЫ (*brahma-r̥ṣi*), як, напр., *Va-siṣṭha*; в) КНЯЗЬ-РЫШЫ (*rāja-r̥ṣi*), як, напр., *Džánaaka*.
- Са́г’я** (*Sahya*) — паводле эпічнай геаграфіі — адзін зь сямі галоўных горных хрыбтоў Бгаратава́ршы.
- са́дг’і** (*sādhyā*) — няясная група багоў. У эпасе часта зьмешваюцца зь сіддгамі.
- Самабы́ўца** (*Svayam-bhū*) — адно з імён Брагмы.
- самаві́ты** (*ātmanvat*) — тут: самастрыманы, які кантралюе сябе (*ātman* ‘сам, душа’).
- Сара́сваці** (*Sarasvatī*) — багіня красамоўства й мовы ўвогуле.
- са́ттра** (*sattra*) — 1) вялікае ахвярапрынашэнне сомы; 2) усякая вялікая вучта, чый плён прыраўноваецца да плёну 1).
- сваемны** (*niyata-, samyata*) — самастрыманы.
- сербаві́ца** (*ācamanīya*) — вада, якую сёрбаюць з далоні перад і пасля абрадаў, перад і пасля ежы для ачышчэння.

- сіддгі** (*siddha-*) — паўбоскія істоты, якія валодаюць васьмю цудаякасьцямі, што дазваляюць ім дасягаць усяго жаданага.
- Сіндгу** (*Sindhu-*) — рака Інд, краіна абাপал яе, а таксама насельнікі гэтай краіны.
- Скánда** (*Skanda-*) — бог вайны, сын Шывы й Парваці.
- сла́вень**, -ўня (*rc-*) — страфа хвалебна Рыгведы.
- смры́ці** (*smṛti-* ‘памяць’) — корпус традыцыйных тэкстаў, чый аўтарытэт абапіраецца на шруці. У смрыці ўваходзяць наставы ў дгарме (напр., *Manu-smṛti-*), ведангі, Рамайна й Магабгарата, пураны, наставы ў праўбе й некаторыя іншыя тэксты.
- сома** (*soma-* ‘выжым’) — напой нясьмерца, якім паяць багоў на вучце. Зь якой расьліны яго выціскалі, дакладна невядома, але ёсьць меркаваньне, што гэта была горная эфэдра.
- стан** (*varṇa-*) — адна з чатырох груп, на якія традыцыйна дзеліцца індыйскае грамадзтва: бра́гманы, ці сьвятары (*brāhmaṇa-*); кшáтрыі, ці ваяры (*kṣatriya-*); вáйш’і (*vaiśya-*) і шудры, ці сьмерды (*śūdra-*).
- ступняві́ца** (*pādyā-*) — вада абмываць ногі, якую прапаноўваюць госьцю.
- сьветапастыры** (*loka-pāla-*) — багі, што вартуюць бакі сьвету: Індра — усход, Яма — поўдзень, Варуна — захад, Кубэра — поўнач.
- сьвятар** (*brāhmaṇa-*) — гл. БРАГМАН.
- сьмерд** (*śūdra-*) — гл. ШУДРА.
- труд** — тут: 1) вычын; 2) аскетычная практыка.
- тру́днік**, -а — тут: аскет, пустэльнік.
- трынеба** (*tri-dīva-*) — трэцяе, найвышэйшае неба або неба ўвогуле. У індыйскай традыцыі сусьвет дзеліцца на тры сьветы-ўзроўні, кожны зь якіх зноў дзеліцца на тры часткі.
- чакравáка** (*cakravāka-*) — чырвоная качка (*Anas Casarca*); гэтая птушка стала ў Індыі сымбалам шлюбнай вернасьці (уважаецца, што ўначы іх пары разлучаюцца, і таму яны гучна крычаць).
- Шáкра** (*Śakra-* ‘магутны’) — адно з імён Індры.
- шáла** (*śāla-*) — дрэва *Vatica Robusta*, якое славілася цвёрдасьцю сваёй драўніны й часта ўжывалася пры будоўлі дамоў.
- Шáнкара** (*Śaṅkara-* ‘спрыяльны’) — адно з імён Шывы.

Шачы́ (*Śacī-*) — Індрава жонка.

шрўці́ (*śruti-* ‘чуцьцё, слуханьне’) — корпус сьвятых тэкстаў, якія валодаюць абсалютным аўтарытэтам у індуізьме. У шрўці ўваходзяць Веды, брагманы, аран’які і ўпанішады.

Шры́ (*Śrī-*) — багіня прыгажосьці й дабрабыту, жонка Вішну.

шўдра́, -а (*śūdra-*) — апошняя з чатырох варнаў індыйскага грамадства (ж.р. — *шўдра́нка*), галоўным абавязкам якой было прыслужваньне астатнім варнам. Таксама перакладаецца як ‘сьмерд’ і ‘сьмердаўка’.

шчасно́та, -ы (*śreyas-*) — 1) вызваленьне ад перараджэньня (гл. РАЙСТВА); 2) шчасьце, дабрабыт.

Шы́ва (*Śiva-*) — побач з Брагмам і Вішну — адзін з трох галоўных багоў эпасу, які ўвасабляе стыхію разбурэньня. Шыва ўважаецца найвялікшым аскетам, чаму яго яшчэ завуць *Kapardin-* ‘кудлаты’. Сярод іншых яго імён Піна́кін (*Pinākin-* ‘носьбіт [лука] Піна́ка), Га́ра (*Hara-* ‘разбуральнік’), Рў́дра (*Rudra-* ‘равучы, жажлівы’), *Trī-ambaka-* ‘Трохвокі’, Шам́бгу (*Śam-bhu-* ‘спрыяльны, ласкавы’) і Шан́кара (*Śaṅ-kara-* ‘т.с.’).

Шэ́ша (*Śeṣa-*) — тысячагаловы зьмей, які трымае на сабе сем падземных сьветаў і, адпаведна, сем сьветаў над імі.

Ума́ (*Umā-*) — Шывава жонка Парваці.

учта́р (*ṛtvij-* ‘які чціць [багоў] учас’) — які чыніць ахвярапрынашэньні багам. Ёсьць чатыры віды ўчтароў: жрэц (*hotṛ-*), адпраўца (*adhvaryu-*), расьпеўца (*udgātṛ-*) і малітоўца (*brahman-*).

Юдгі́штхі́ра (*Yudhiṣṭhira-*) — Арджунаў брат, найстарэйшы сярод пандаваў.

я́кшы (*yakṣa-*) — ваяўнічыя паўбоскія істоты, якія ахоўваюць скарбы бога Кубэры.

Яма́ (*Yama-*) — бог сьмерці й пан памерлых, сьветапастыр поўдня, дзе й месціцца сяліба продкаў. Таксама завецца *Dharma-rāja-* ‘князь дгармы’.

Яя́ці (*Yayāti-*) — Нагушаў сын, князь зь Месяцовага роду, бацька Яду й Пўру, заснавальнікаў роду ядаваў і роду пўраваў.

УМОЎНЫЯ СКАРОТЫ

адз.л. = адзіночны лік

бел. = беларускае

г. = год

гл. = глядзі

гр. = грэцкае

ж.р. = жаночы род

м.р. = мужчынскі род

мн.л. = множны лік

напр. = напрыклад

санскр. = санскрыцкае

ст. = стагодзьдзе

т.-б. = то-бок

√ = дзеяслоўны карань

АВ = Атхарваведа

ДР = дададзены радок

ДС = даслоўна

МБ = Магабгарата

НК = Нілакантха

ПБМ = паводле Бамбэйскага [выданьня] Магабгараты

ПКМ = паводле крытычнага [выданьня] Магабгараты

ПН = паводле Нілакантхі

РВ = Рыгведа

УА = у арыгінале

SUMMARY

'Having bowed to Nārāyaṇa and Nara, supreme among men, and to the goddess Sarasvatī, [the sūta] shall utter [the song] of The Victory' — thus begins THE MAHĀBHĀRATA, or JAYA 'victory', the great Indian epic and the longest poetic work in the world literature. The indigenous tradition has it that its author was a single person, the great sage Vyāsa, who is also credited with the arrangement of the Vedas and other important texts. Philological and historical analysis, however, has sufficiently shown that the great epic is a product of many authors and was composed over many centuries somewhere between 400 BC and AD 400. At the core of its narrative lies the internecine strife between the Pāṇḍavas and Kauravas that culminates in a great battle on the Field of the Kurus (*Kuru-kṣetra-*), a vast plain to the north of modern Delhi. Both clans belonged to the tribe of the *Bharatas* whose land has been called BHĀRATA, which the rest of the world knows as India.

It must be noted that The Mahābhārata as we have it today is not a classic epic in that it does not just tell a story from the glorious past but edifies its listeners in *dharma*. The original epic songs about the internecine war of the *Bharatas* must have been gradually reworked by brahmans who added much new mythological, philosophical and didactic material to fit their needs. Thus, The Mahābhārata is first and foremost *an epic about dharma*. Not only is Yudhiṣṭhira, the eldest of the Pāṇḍavas, considered to be the son of the god Dharma but the very battlefield is styled 'the field of dharma' (*dharma-kṣetra-*) in the first verse of *The Bhagavad-gītā*, the philosophical axis of the epic. Its doctrine of *karma-phala-tyāga-*, abandonment of the fruit of actions, has successfully reconciled *pravṛttidharma-*, the duty of the continuation of this world, with *nivṛttidharma-*, the renunciation of this world.

The Mahābhārata, however, is valued not only for its philosophical and religious discourse. Over the centuries of its development, it has absorbed other epic songs which might otherwise have been lost. As a result, the amount of material not directly connected to the main

plot is bigger than the original story itself. While some see in it a significant drawback which renders the epic virtually unreadable, most regard The Mahābhārata as a treasure trove of texts which enrich our understanding of ancient India.

It is mainly these *upākhyānas*, or substories, that have been chosen for translation in this edition. Among them are such famous texts as The Tale of Nala, The Tale of Śakuntalā, The Tale of Sāvitrī, and many others. The book also features two episodes with the main characters of the epic which the translator considers too important to be overlooked (The Tale of Kirāta and Gāndhārī's Lament). Today, The Mahābhārata is usually translated in prose to preserve all semantic nuances of the original. This edition is different in that the translator attempts to capture the poetic facet of the great epic and present it to the Belarusian reader in a form as close to the Sanskrit original as possible. In order to succeed in this endeavour, an experimental method of imitating Sanskrit poetical meters has been devised by the translator. The tables of metrical correspondences between the languages can be found in the Foreword to this book.

Літаратурна-мастацкае выданне

МАГАБГАРАТА выбраныя аповеды

Адказны за выпуск Андрэй Янушкевіч
Дызайн вокладкі Ігар Кулікоў, Міхаіл Баярын
Карты Анастасія Пазняк
Карэктурa Алeг Жлутка
Вёрстка Ігар Кулікоў

Падпісана да друку 02.02.2022. Дата вырабу 02.2022.
Фармат 60×84/16. Папера кніжная. Друк лічбавы.
Ум. друк. арк. 28,0. Ул.-выд. арк. 21,8.
Наклад 160 экз. Заказ 175860.

Індывідуальны прадпрымальнік Янушкевіч Андрэй Мікаласевіч.
Пасведчанне аб дзяржаўнай рэгістрацыі выдаўца, вытворцы
і распаўсюджвальніка друкаваных выданняў № 1/218 ад 18.03.2015.
Вул. Шафарыянская, 3/135, 220125 г. Мінск.
www.januskevic.by

Акцыянернае таварыства «Т8 Издательские Технологии».
Валгаградскі пр-т, 42, корп. 5,
109316 г. Масква, Расійская Федэрацыя.
www.t8print.ru

МАГАБГАРАТА — вялікі індыйскі эпас, які расказвае пра міжусобную вайну каўраваў і пандаваў ды перамогу апошніх у бітве на сьвятым полі Курукшэтра. І тыя, і другія належалі да племені бгаратаў — адсюль і назва Mahābhārata- — «Вялікае сказаньне пра вайну бгаратаў». Эпітэт «вялікі» зусім дарэчы, бо паэма налічвае 200.000 радкоў, што робіць яе адным з найвялікшых паэтычных твораў чалавецтва.

Магабгарата складвалася цягам многіх стагодзьдзяў і за гэты час увабрала ў сябе мноства іншых гісторый сама рознага кшталту — ад эпічных песень і філязофскіх прыпавесьцяў да жывёльных баек і показак. У гэтай кнізе зьмешчаны 23 такія аповеды: амаль усе яны наўпрост ня зьвязаны з галоўным сюжэтам. Зь іх чытач мала даведаецца пра падзеі вялікай вайны бгаратаў, але затое пазнаёміцца зь іншымі, ня менш знакамітымі індыйскімі сказаньнямі, такімі, як «Аповед пра Налу», «Аповед пра Савітры», «Аповед пра зьбіваньне мора», а таксама з кароткім пераказам другога вялікага эпасу Індыі — «Рамаяны».

नारायणं नमस्कृत्य नरं चैव नरोत्तमम् ।
देवीं सरस्वतीं चैव ततो जयमुदीरयेत् ॥

ЯНУШКЕВІЧ
ВЫДАВЦТВА

